

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XLVII—XLVIII

1983

BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XLVII – XLVIII

1984

BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

N. ADANILOAIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili), acad. ȘT. PASCU, D. ALMAȘ, D. BERINDEI, I. DRAGOMIRESCU, C. GÖLLNER, R. MANOLESCU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, FLORENȚA PREDA, P. D. POPESCU, L. ROMAN, I. SCURTU, GH. SMARANDACHE, FL. STANCULESCU, I. GH. ȘENDRULESCU, C. ȘERBAN, TH. TRĂPCEA, BOGDAN TEODORESCU (secretar de redacție), VENERA TEODORESCU, C. VELICHI (membri).

S U M A R

STUDII ȘI ARTICOLE

AUREL IORDĂNESCU, Regatul pașilor	5
FLORIN CONSTANTINIU, Geneza feudalismului în Europa răsăriteană. .	29
MIHAIL P. GUBOGLU, De la emiratul lui Osman la Imperiul Otoman . .	35
CONSTANTIN ȘERBAN, Asediul Vienei din 1683. Semnificația lui istorică	50
MATEI D. VLAD, Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600—1829	63
ION GH. ȘENDRULESCU, Relațiile diplomatice ale României cu statele bal-	
canice în perioada 1900—1914	78
IOAN V. COCUZ, Viața politică în Bucovina în preajma Unirii din 1918. .	93
GHEORGHE SMARANDACHE, Școala secundară bucureșteană între anii	
1859—1864	111
NICHITA ADĂNILOAIE, Atitudinea lui Nicolae Titulescu față de țărănime	
la 1907	123
NICOLAE CIACHIR, Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce. (1923—	
1938)	128

90 DE ANI DE LA CREAREA PARTIDULUI POLITIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMANIA (P.S.D.M.R.)

ION ȘT. BAICU, Contribuția clubului socialist al muncitorilor din Ploiești	
la crearea P.S.D.M.R. — 1893	136
GHEORGHE I. IONIȚĂ, Partidul nostru la cea de-a 90-a aniversare a	
constituirii sale	143

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI VASILE PÂRVAN

LIGIA BĂRZU, Romanizarea și continuitatea daco-romană în opera lui Va-	
sile Pârvan	148
ION GH. ȘENDRULESCU, Probleme de educație și învățămînt în opera	
lui Vasile Pârvan	153

METODICA PREDĂRII ISTORIEI

GHEORGHE SMARANDACHE, LOUIS ROMAN, PETRU DEMETRU PO-	
PESCU, Experiența istorică a poporului român și valențele sale	
educativ-instructive.	158

PLANURI DE LECȚII COMENTATE

AURELIA NOBILESCU, Formarea și dezvoltarea statului feudal arab.	
(clasa a VI-a)	169

ELINA POPESCU, Țările Române în preajma revoluției conduse de Tudor Vladimirescu. (clasa a VIII-a)	175
RODICA ILIESCU, Rusia la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea. (clasa a VII-a)	182
OCTAVIAN CRISTESCU, Situația internațională și viața social-economică a României. (1934—1938). (clasa a X-a)	188
BOGDAN TEODORESCU, Politica externă a României între 1918—1938	193

IZVOARE ISTORICE COMENTATE

CONSTANȚA BREZEANU, Slavii vechi în opera lui Maurikios „Arta militară“	206
MARIANA MIRON, PETRU DEMETRU POPESCU, Memoriul adresat de boierii din Moldova la 1770 împărătesei Ecaterina a II-a.	211
EMA NASTOVICI, Tratatul de pace de la București, 13 VII/28 VIII 1913.	218

ISTORIE LOCALĂ

DUMITRU ANGELESCU, MIRELA ANGELEȘCU, Județul Dîmbovița între 1916—1918	222
ALEXANDRU F. DINU, Lupta cadrelor didactice din Oltenia pentru Unirea Transilvaniei cu România.	227
CORNELIU RADEȘ, Aspecte privind începuturile învățămîntului rural în județul Ilfov (1838—1848)	236

IN AJUTORUL PERFECTIONĂRII PROFESORULUI DE ISTORIE

LIGIA BĂRZU, Progresul economic și evoluția structurilor sociale în lumea antică	247
RADU MANOLESCU, Statul feudal. Evoluție istorică în Europa apuseană.	258
ȘTEFAN ȘTEFANESCU, Mihai Viteazul și resurecția românească de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.	275
IOAN SCURTU, Noul cadru de dezvoltare a României după Marea Unire din 1918. Rolul Parlamentului.	287
ZORIN ZAMFIR, Adîncirea contradicțiilor dintre puterile imperialiste în perioada interbelică 1919—1939.	296

FIGURI DE DASCĂLI

RODICA DRAGU, Nicolae I. Simache — reprezentant de seamă al învățămîntului istoric prahovean.	312
---	-----

NOUTĂȚI ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN ȘERBAN, VICTORIA ȘERBAN, Noutăți în istoriografia românească și străină.	320
ȘTEFAN ILIE, Publicații recente privitoare la metodica predării istoriei (1980—1981—1982)	328

REGATUL PĂRȚILOR

AUREL IORDĂNESCU

Sub numele de Parthyène, numele Parthiei apare pentru prima dată cu ocazia uzurpării magului Gaumata, în anul 522 î.e.n. După moartea lui Kambyzes (august 522), șefii celor 7 mari familii persane, care formau consiliul regal, sub conducerea lui Darius, fiul lui Hystaspes guvernatorul Parthyenei și al Hyrkaniei, uciseră pe uzurpator la 30 septembrie și îl proclamară rege pe Darius. Hystaspes era reprezentantul unei ramuri colaterale a dinastiei Achemenizilor și guverna Parthyene și Hyrkania cu titlu ereditar. În cadrul organizării pe care Darius a dat-o imperiului persan, Parthyene constitui a 16-a Satrapie, fiind obligată la un tribut de 300 de talanți ceea ce arată că era o regiune roditoare și bine populată. Aparținând geografic Asiei Centrale, Parthia era așezată la S.E. Mării Caspice, de care era despărțită de Hyrkania, învecinându-se la V. cu Media, la S. cu Drangiana și la E. cu Aria și Margiana; numele de Parthia deriva din cuvântul vechi — *iranian Parthava*, care însemna „cei de la margine”. În partea de N. ea purta numele de Astauene și se învecina cu regiunea locuită de triburile masagete de origine scitică. După cucerirea imperiului persan de către Alexandru cel Mare, Parthia rămăsese o satrapie sub conducerea nobilului persan Fratafernes, care se arătase leal față de regele macedonean. Dar o dată cu noua repartiție a satraپیilor, efectuată la Tripardaissos, în 321 î.e.n., Parthyene a fost atribuită lui Philippos, care însă nu stăpîni decît pînă în 318, cînd a fost ucis de Peithon, satrapul Mediei; iar cînd întreaga regiune cuprinsă între Eufрат și Indus (cu excepția teritoriilor cedate de Seleukos Nikator lui Chandragupta în 303 î.e.n.) a rămas sub stăpînirea lui Seleukss, Parthyene, unită cu Hyrkania, a constituit una din „satraپیile superioare” ale regatului seleucid.

I. Originile și formarea regatului Parților (247—123 î.e.n.)

Primii suverani seleucizi, Seleukos I Nikator (312—280 î.e.n.) și fiul său Antiochos I Soter (280—261 î.e.n.), au continuat, într-o oarecare măsură, politica lui Alexandru cel Mare de fuziune între vechea populație iraniană și noile așezări cu caracter militar (*Katoikiile* = colonii militare), create în vederea menținerii în stăpînire a regiunilor cucerite. Mai ales în „satraپیile superioare”: Parthyène, Baktriana și Sogdiana, aflate la marginea nordică a statului seleucid, amenințarea continuă din partea triburilor scitice nomade, care găseau sprijin la statul horesmian din bazinul inferior al celor două rîuri, Oxus și Yaxartes, necesita o apărare temeinic organizată. De aceea, primii su-

verani seleucizi au înființat un număr de colonii militare, în care au așezat nu numai coloniști greci și macedoneni, ci și illyri și traci, care, pe lângă apărarea teritoriului, contribuiau și la răspîndirea civilizației hellenice în aceste regiuni. Vechea populație iraniană, reprezentată prin aristocrația stăpînitoare de pămînt și de țărani liberi și dependenți, care lucrau pămînturile nobiliare, amenințată și ea de năvălirile nomazilor, a ajuns treptat la o conviețuire pașnică cu noii veniți. În fine, primirea unei părți a nobilimii locale iraniene în cadrele administrative și militare ale monarhiei seleucide arată că ea se împăcase cu dominația macedoniană și începuse a se helleniza. Voind să dea politicii de fuziune din satrapiile superioare un aspect de preocupare față de drepturile populației băștinașe Seleukos I numit în anul 293 î.e.n. ca regent al întregii regiuni cuprinse între Tigru și stăpînirea indiană a dinastiei Maurya, pe fiul său Antiochos, care, în calitate de fiu al Apamei, fiica faimoasei căpetenii persane Spithamenes, era considerat de localnici ca unul de al lor ; ori, această guvernare, care a durat pînă în 280 î.e.n., a favorizat crearea unei simbioze pașnice între populația locală și coloniștii greco-macedoneni, simbioză la temelia căreia stătea nevoia apărării comune împotriva triburilor scitice nomade din nord.

Pe la jumătatea sec. III î.e.n., satrapia seleucidă Parthyene avea în fruntea ei pe satrapul Andragoras. Dar în acest timp, centrul de greutate al monarhiei seleucide se deplasase spre Vest (așa cum arată și mutarea capitalei la Antiochia), din nevoia resimțită de suverani de a păstra legătura cu celelalte monarhii hellenistice, așa încît preocuparea lor față de dificultățile intîmpinate de „satrapiile superioare“ a slăbit continuu. Iar cînd la aceasta s-au adăugat și luptele între seleucizi și lagizi pentru stăpînirea Koile-Syriei, precum și luptele între pretenđenții la tron, „satrapiile superioare“ s-au găsit lipsite de orice sprijin din partea autorității centrale. În aceste condiții, satrapii locali, cărora le revenea sarcina de a apăra regiunile respective împotriva atacurilor triburilor nomade, precum și de a asigura dezvoltarea hellenismului, au preluat întreaga autoritate, constituindu-se în adevărați suverani locali. Cel dintîi care a luat o astfel de inițiativă a fost satrapul Bactrianei, Diodotos, care s-a proclamat rege. În anul 245 î.e.n., cînd Ptolemaios III, venit să răzbune uciderea surorii sale Berenike, a ocupat o bună parte a regatului seleucid, Andragoras a refuzat să recunoască autoritatea suveranului lagid și s-a proclamat independent, bătînd și monetă proprie, dar fără să rupă legăturile cu Seleucizii. Devenit strateg independent al Parthyenei, Andragoras a guvernat pînă în anul 239 î.e.n.

În acest timp, un trib al Dahilor, *Parnii*, condus de o căpetenie de origine bactriană, *Arsakes*, a ocupat regiunile de N. a Parthyenei, *Astauene*, cuprinsă între riurile Sarnios și Maxeras, și Munții Sariphi. Parnii aparțineau ramurii iraniene a triburilor indoeuropene cunoscute sub numele de sciți și făceau parte dintr-o mare uniune tribală, alcătuită din triburi nomade și seminomade, aceea a Messageților. Sub raport lingvistic, ei vorbeau un dialect iranian răsăritean, iar după instalarea lor în Parthyene și-au luat numele de *Parti*, dar au pronunțat numele regiunii *Pahlava*, de unde și numele dialectului partic, *pahlavi*. Instalarea în

Astauene a avut loc în jurul anului 247/246 î.e.n., dat fiind că parții au adoptat această dată ca *eră* a lor. Ei au rămas aici pînă în anul 239 î.e.n. Lupta dusă de Antiochos Hierax împotriva fratelui său regele Seleukos II Kallinikos, desfășurată între 240 și 239 î.e.n., le-a oferit ocazia unui nou succes. Înfrîngerea suferită de Seleukos II lîngă Ancyra în anul 239, i-a încurajat pe Parni să pătrundă în Parthyene : în lupta care a avut loc, strategul Andragoras ce a fost înfrînt și ucis, iar Parnii au ocupat întreaga provincie. Un an mai tîrziu (238 î.e.n.), fratele lui Arsakes, *Tiridates*, a ocupat și Hyrkania, provincia de la S.E. Mării Caspice. Parții au rămas atît de credincioși lui Arsakes, încît au dat numele lui ca nume dinastic tuturor regilor parți, care, pe lîngă numele lor îl adăugau și pe acela de *Arsakes* (așa după cum în imperiul roman, toți împărații au luat și numele de *Caesar*). Dar ocuparea Parthiei și a Hyrkaniei a ridicat pentru cuceritorii parți o îndoită dificultate : pe de o parte vechea populație și în special coloniștii greco-macedoneni au suportat cu greutate dominația „barbarilor“ cuceritori, așteptînd intervenția suveranilor seleucizi care să-i „elibereze“ (fapt care împiedica o consolidare a stăpînirii parthice), iar pe de altă Diodotos, noul rege al Baktrianei, se vedea izolat de lumea hellenistică prin înființarea regatului parthic, care s-a manifestat de la început ca o reacțiune iraniană împotriva hellenismului. În aceste condiții și la solicitările comunităților greco-macedonene rămase sub stăpînirea Parților, Seleukos II Kallinikos, după ce s-a împăcat cu fratele său Antiochos Hierax (236 î.e.n) și și-a consolidat domnia, a pornit în 230 î.e.n., pentru a recupera regiunile pierdute. Diodotos, stăpînitorul Baktrianei, se alie cu suveranul seleucid, punîndu-l în primejdie pe Tiridates Arsakes II. Neputînd rezista forțelor celor doi aliați, Tiridates Arsakes II se refugie, după cum spune Strabo, în stepele dintre Marea Caspică și Oxus „la Apsiakai“, triburi scitice nomade. Dar victoria lui Seleukos II rămase fără urmări : mai întîi din pricina lipsei de efective cu care să poată menține Parthia în fața unei contraofensive parthice și apoi, deoarece tocmai atunci a murit Diodotos, iar urmașul său, Diodotos II, temîndu-se de a nu avea soarta căpeteniei parților, a rupt alianța cu suveranul seleucid și a încheiat una cu Arsakes II. Și tocmai cînd se produsese răsturnarea alianțelor, Seleukos II a fost rechemat în grabă la Antiochia, unde mătusa lui Stratonike, intriga pentru a-l detrona. Retragera suveranului seleucid și alianța cu Diodotos II al Baktrianei îi îngădui lui Arsakes II să se reîntoarcă în Parthia și, la adăpostul dificultăților de tot felul pe care suveranii seleucizi le întîmpinau în Asia Mică, să-și consolideze stăpînirea în Parthia și Hyrkania. Restul domniei, pînă către anul 211 î.e.n., l-a folosit pentru organizarea regiunilor cucerite ; călăreții nomazi, așezați în mijlocul populației sedentare iraniene și greco-macedonene, au devenit sedentari, marile familii care îi ajutaseră pe primii doi Arsakes să ia în stăpînire Parthia și Hyrkania (între care șapte constituiau consiliul regelui), primiră întinse moșii lucrate de țărani liberi sau dependenți, în schimbul obligației de a se prezenta cu cetele lor de călăreți la orice chemare a regelui ; cît privește pe luptători, ei au fost improprietăți cu mici bucăți de pămînt, constituind categoria oamenilor liberi

cu obligații militare. Prima reședință regală a fost la Nyssa, de unde apoi s-a mutat la Hekatompylos, Nyssa rămânând necropolă regală. Totuși vechile tradiții de nomadism și-au lăsat multă vreme amprenta, mai ales în atitudinea independentă a marilor familii nobile.

Dar tendințele de recuperare ale regilor seleucizi, stimulate de dorința coloniștilor greco-macedoneni de a scăpa de dominația parthă, nu se terminaseră. Urmașul lui Arsakes II, *Artaban I Arsakes III*, se văzu atacat în anul 209 î.e.n. de regele Antiochos III cel Mare (223—187 î.e.n.) care, după ce restaurase autoritatea regală în statul seleucid, a început o expediție pentru readucerea „satraپیilor superioare” sub dominația seleucidă : expediția, care s-a desfășurat între 212—205 î.e.n., a produs o puternică impresie asupra contemporanilor. La sfârșitul anului 211 î.e.n. Antiochos III pătrunse în Media și confiscă întreaga cantitate de aur aflată în templul zeiței Anahitis din Ecbatana, în valoare de 4000 de talanți, cu care își desăvârși pregătirile militare, iar la începutul anului 209 î.e.n. își începu campania împotriva Parților. El înaintă fără greutate pînă la Hekatompylos : surprins de repeziciunea înaintării armatei seleucide, regele parth Artaban s-a retras în regiunile muntoase ale Hyrkaniei ; dar văzîndu-se urmărit de armata lui Antiochos III, a fost nevoit să facă act de supunere și „să intre în alianța regelui”. Cum, însă, armata parthă nu fusese înfrîntă, supunerea lui Artaban nu reprezenta decît un act politic care, în schimbul respectării liberei circulații a negustorilor greci pe „marele drum al mătăsii” care venea din China, asigura de fapt recunoașterea de către statul seleucid a autonomiei regatului parth, în schimbul unui tribut simbolic ; iar cum în urma înfrîngerii lui Antiochos III de către romani, în ianuarie 189, la Magnesia, puterea regatului seleucid era grav și pe termen lung compromisă, regatul parților și-a recăpătat deplina independență. Dar înfrîngerea de la Magnesia a mai avut încă un rezultat defavorabil pentru monarhia seleucidă : desprinderea de fapt a două dintre cele mai importante regiuni ale Iranului, Elymaida și Persida. În Persida elementul autohton persan înființase un nou oraș, Istakr, alături de Persepolis : de aici începu o mișcare de eliberare sub conducerea marelui preot al lui Zarathustra ; Antiochos IV Epiphanes încercă să o înăbușe, dar sub zidurile Istakrului a fost învins. Persida își recăpătă independența sub conducerea marilor preoți (164 î.e.n.). În același timp, guvernatorul Elymaidei, Kamnaskires, se declară independent, iar Antiochos IV folosind aceasta drept pretext pentru o intervenție militară (al cărei adevărat scop era, însă, confiscarea bogățiilor templului zeiței Nanaia), pătrunse cu armata în provincie, dar fu învins : Elymaida își căpătă independența.

Ori, tocmai în această vreme tronul regatului parth a fost ocupat de cea mai de seamă personalitate a dinastiei Arsakizilor : *Mithridates I Philhellenul* (171—138 î.e.n.), cel care a consolidat definitiv statul parth. Izvoarele îl arată ca pe un conducător priceput și moderat, îmbinînd competența militară cu abilitatea diplomatică și cu priceperea organizatorică. După ce și-a consolidat domnia, el a trecut la rotunjirea hotarelor regatului parthic pentru a-i da frontiere naturale. În anul

148 î.e.n. folosindu-se de luptele civile din regatul seleucid, el ocupă Media, iar în anul următor cuceri de la regele Eukratidas al Baktrianei două importante satrapii: Tapuria și Traxiana, ducând frontiera de răsărit a regatului pe râul Arios. Continuînd cucerirea Iranului, el supuse Elymaida și Persida, ai căror suverani acceptară supremația parthică. Cum Elymaida îi deschisese drumul către Babylonia, în 142 el trecu la cucerirea acestei bogate regiuni, iar în iulie 141 el intră în marele oraș Seleukeia pe Tigrul, care îi deschise porțile, nemulțumit de nesfârșitele lupte dintre seleucizi care îi stînjeneau comerțul. În anul 140 î.e.n., regatul parth se întindea de la Eufurat pînă la Arios și de la Marea Caspică la Golful Persic; în același an, Mithridates își lua titlul de „rege al regilor“, vechea denumire a regilor Achemenizi, denumire semnificativă deoarece ea afirma pretenția regilor parți, în calitatea lor de succesori ai vechilor regi persi, de a recupera întreaga întindere a stăpînirii acestora, deci și Asia Mică, fapt care trebuia să-i ducă în conflict cu regatul Seleucizilor. Și, în adevăr, la insistențele coloniștilor greci și macedoneni din Babylonia, Elymaida, Persia și Media, care, obicinuiți cu dominația seleucidă se simțeau înjosiți de a sta sub stăpînirea „barbarilor“ parți, regele Demetrios II (145—129 î.e.n.) pătrunse în 140 în Babylonia, iar de aici în Media; dar atras într-o cursă de parți, sub pretextul unor negocieri, el a fost făcut prizonier, la începutul anului 139, cu o parte a oștirii lui. După ce îl plimbă pe regele prizonier prin toate regiunile pe care intenționase să le elibereze, pentru a-i face pe greco-macedoneni să înțeleagă că dominația parthă este definitivă, Mithridates îl așează într-o cetate din Hyrkania și-i dădu de soție pe fiica sa, Rhodogune, cu gîndul de a-l folosi la nevoie, ca mijloc de presiune asupra Seleucizilor.

Dar în acest timp în Asia Centrală avuseseră loc mari mișcări de triburi. În provincia chineză Kan-Su locuiau un număr de triburi de origine scitică, din marea familie a messageților, deci de limbă indo-europeană, cunoscute de chinezi sub numele de *Yue-ce*, al căror nucleu îl constituiau *toharii*, *asii* și *saraucii* (*Saka-rawaka*); sub presiunea triburilor Hiong-nu, triburile *Yue-ce* porniră spre apus, ajungînd pe cursul superior al riului Iaxartes (Sir-Daria) în regiunea Ferghana, locuită de triburile *saka*, adică sciții asiatici; aceștia, împinși de *Yue-ce*, au trecut în Sogdiana și apoi în Baktriana, ajungînd în imediata vecinătate a parților. Înțelegînd primejdia, Mithridates, după ce își construi lîngă Seleukeia o nouă reședință, *Ctesifonul*, de formă circulară avînd în mijloc un palat, se îndreptă spre hotarul de răsărit al regatului, izbutind să țină în frîu pe noii veniți. Dar la moartea lui, în 138 î.e.n., el lăsă un fiu minor, *Fraates II* (138—128) sub regența mamei sale. În aceste condiții, noul suveran seleucid, *Antiochos VII Sidetès* (138—129), unul dintre cei mai de seamă regi ai acestei dinastii, după ce l-a înlăturat pe uzurpatorul Tryphon și a readus Iudeea sub ascultare, a pornit în 130 o campanie pentru recuperarea satrapiilor de dincolo de Eufurat. Din nou populațiile greco-macedonene îl primiră ca pe un eliberator: Seleukeia îl goni pe guvernatorul parth; Antiochos cîștigă trei victorii împotriva armatei parthice și pătrunse în Media. *Fraates II* încearcă să negocieze,

dar condițiile puse de suveranul seleucid : eliberarea fratelui său Demetrios, evacuarea tuturor provinciilor cucerite de înaintașii săi, cu excepția Parthyenei și Hyrkaniei, precum și plata unui tribut, au fost atât de grele, încât regele parth le respinse și luă două măsuri extreme ; îl trimise pe Demetrios II în Syria să reia tronul și chemă în ajutor triburile saka. Venind iarna, Antiochos VII Sidetes își cartirui trupele în Media, împărțindu-le între diferite orașe, fapt care a dus la o dispersare a lor. În același timp, pentru întreținerea oștirii el recurse la rechiziții și contribuții forțate, care nemulțumiră populația locală. Instigată de agenți parți, această populație, care pînă atunci îi chemase pe seleucizi, se răsculă și chemă în ajutor armata parthă : în lupta care a avut loc, oștirea seleucidă a fost înfrîntă și regele ucis. Ultima încercare de recuperare a „satraپیilor superioare“ eșuase : Media, Elymaida, Persida și Babylonia au rămas definitiv în stăpinirea parților. Dar după victorie Fraates II se găsi în fața unei situații neașteptate : el chemase în ajutor triburile saka, dar acestea veniseră după ce războiul se terminase și reclamau plata ce le fusese promisă. Regele parth refuză și atunci cetele de saka începură să jefuiască țara. Pentru a le goni, el făcu apel la oștașii seleucizi pe care îi luase prizonieri ; dar aceștia îl trădară : armata parthă a fost înfrîntă și Fraates II căzu în luptă (128 î.e.n.). Tronul a fost ocupat de unchiul său, Artaban, (128—120 î.e.n.), care izbuti să-i gonească pe Saka ; dar dorind să îndepărteze orice primejdie de la hotarele Parthiei, el făcu o expediție împotriva toharilor în decursul căreia a fost rănit mortal (123 î.e.n.), lăsînd domnia fiului său, *Mithriadates II*. În decurs de un secol, regatul Parthiei ajunsese cea mai de seamă formație politică din Orientul Mijlociu, constituind elementul de legătură între lumea mediteraneană și Extremul Orient.

II. Apogeul regatului parth (123 î.e.n.—75 e.n.)

a) *Redresarea regatului parth*. Mithridates II, (123—87 î.e.n.), a doua personalitate din istoria parților, a luat tronul în condiții deosebit de dificile : provinciile apusene, cu toată înfrîngerea lui Antiochos VII Sidetes, erau încă turburate de speranța de a scăpa de sub dominația parthică ; satrapul Mediei, Himeros, lăsat guvernator în Babylon, nemulțumise populația prin abuzurile lui ; Hyspasines, satrapul regiunii Characene, de la vărsarea Tigrului și Eufratului, chemat de populația Babylonului, ocupase orașul ; Elymaida și Persida manifestau veleități de independență, iar la răsărit Saka jefuiau provinciile de frontieră. Cu o energie și o promptitudine care i-au atras supranumele de „cel Mare“, Mithridates II a făcut față tuturor greutăților, izbutind în mai puțin de opt ani să restabilească în întregime autoritatea parthă asupra întregului teritoriu dintre Eufrat, Marea Caspică, Golful Persic și riul Arios. Lăsînd deocamdată conducerea operațiunilor din răsărit unuia dintre generali săi, Mithridates II înfrînse pe Hyspasines, cucerind și reședința acestuia Spasinu Charax și readucîndu-l în situația de supus al regelui parth ; readuse sub ascultare Babylonia (și în special marea centru hellenistic Seleukeia de pe Tigru) și recuceri cele două regiuni

Elymaida și Persida, lăsându-le însă o deplină autonomie internă. Se îndreptă apoi împotriva nomazilor saka pe care îi învinse; și pentru a-i ține sub control, îi coloniză în două provincii din S.E. Iranului, Drangiana și Arachosia, care luară după numele noilor veniți denumirea de Sakastana (Seistanul de azi). Iar pentru a asigura liniștea provinciilor din N.E. el ocupă Margiana, fixînd o garnizoană în Antiochia Margiane (Merv), punînd astfel sub control întreaga regiune pînă la Oxus (Amu-Daria). Prin aceste măsuri el a oprit pentru multă vreme atacurile nomazilor, asigurînd desfășurarea neturburată a relațiilor comerciale cu China. De altfel, pentru stimularea lor, împăratul chinez Wu-ti (140—87 î.e.n.) a trimis în anul 115 o solie la curtea lui Mithridates II, condusă de Chang-Kien, care a contribuit la activarea schimburilor și la creșterea siguranței negustorilor chinezi pe „drumul mătăsii”; iar pentru a avea asigurat un punct de trecere a Eufratului, regele parth ocupă în 113 î.e.n. Dura-Europos, oraș hellenistic, înființat în 312 î.e.n. de Seleukos Nikator. Ca urmare a acestor realizări, Mithridates II își luă, începînd cu anul 108 î.e.n., titlul de „Rege al regilor” (care corespunde celui de „Marele rege” purtat de Achemenizi). De la această dată, Parthia a cunoscut o perioadă de liniște internă; dar evenimentele din Asia Mică, provocate de conflictul dintre Mithridates VI Eupator, regele Pontului și Roma, l-au obligat pe regele parth să ia măsuri de securitate la frontiera Eufratului. Astfel, în anul 97 î.e.n., el supuse autorității sale pe regele Armeniei, Artavasdes, care trimise ca ostatec la curtea aracidă pe fiul său, Tigranes; doi ani mai târziu, în 95, el îl ajută pe acesta să ia tronul Armeniei, ocupînd totodată „șapte văi” din răsăritul acestei țări și obligînd pe noul rege să-i plătească tribut. Iar pentru a-și consolida poziția în Mesopotamia de Nord, el își impuse supremația asupra formațiunilor politice de aici: Osrohene, Gordyene și Adiabene. Dar dominația în Mesopotamia îl aduse pe Mithridates II în contact direct cu romanii. Tocmai atunci (93 î.e.n.), regele Armeniei, Tigranes, sfătuit de socrul său, Mithridates VI Eupator, regele Pontului, pătrunsesse în Cappadocia și-l izgonise pe aliatul Romei, Ariobarzanes. Din ordinul Senatului, guvernatorul Ciliciei, Lucius Cornelius Sulla alungă trupele armene din Cappadocia, restabilindu-l pe Ariobarzanes. Cu o intuiție politică superioară, Mithridates II înțelese că apariția trupelor romane la Eufrat însemna o schimbare radicală în raportul de forțe din regiune și trimise un sol la comandantul roman, în persoana lui Orobazos. În cursul întrevederii, Sulla acordă suveranului parth titlul de „amicus populi Romani” recunoscînd regiunea de la răsărit de Eufrat ca zonă de influență parthică, ceea ce implica recunoașterea regiunii de la apus de fluviu ca zonă de interese romane, precum și angajamentul ambelor părți de a respecta această delimitare a sferelor de influență. Regatul parth își consolidase pozițiile și devenise cea mai de seamă putere din Orientul Mijlociu.

b) Organizarea regatului parth.

Lunga domnie a lui Mithridates II a însemnat totodată și momentul organizării interne a regatului parth. Deși informațiile privind această organizare sînt foarte puține și puțin lămurite, ele îngăduie totuși schi-

țarea ei în linii mari. Dar pentru a înțelege această organizare este necesară sublinierea premiselor care au condiționat-o. Mai întâi trebuie avut în vedere faptul că, la ocuparea Parthyenei, Parnii erau un trib iranic *nomad* : nefiind prea numeroși ei s-au suprapus vechii populații iraniene sedentare, formată din agricultori și crescători de animale, care a constituit populația de bază și ale cărei tradiții achemenide noii veniți și le-au însușit în parte. În al doilea rând, fiind lipsit de ieșire la mare, statul parth a rămas un stat eminent *continental*, necunoscând o dezvoltare urbană care să-l integreze în marele curent al civilizației hellenistice : faptul se reflectă în adoptarea ca limbă oficială, alături de cea iraniană, a dialectului *aramaic*, care era limba economiei continentale, nu a limbii grecești, limba economiei maritime. În fine, *caracterul* civilizației parthice a fost determinat de *tradiția iraniană și de religia mazdeeană*, fapt care, în ciuda atitudinii filo-hellenice a unora dintre suverani, a împiedicat continuarea răspîndirii civilizației grecești în Orient, îngreunând totodată legăturile economice ale lumii mediteraneene cu Extremul Orient.

La așezarea lor în Parthyene, Parnii se găseau în stadiul democrației militare, dar odată așezați ei au suferit influența instituțiilor seleucide, care și ele continuau în bună măsură pe cele achemenide. De aceea regii parți, socotindu-se urmașii foștilor regi perși și restauratorii imperiului Achemenizilor prin înlăturarea uzurpatorilor macedoneni, au adoptat în mare măsură organizarea persană, creîndu-și și o înrudire (firește, artificială) cu Achemenizii. Cum sprijinatorii lor direcți erau căpeteniile militare, regii parți le-au atribuit întinse domenii, mai ales șefilor celor „7 familii“ care contribuiseră în mai mare măsură la cucerirea satrapiei seleucide, și între care cele mai de seamă, în ordine de importanță, erau familiile *Suren, Karen, Mihran, Aspahbed și Gewpathan*. Clanul *Suren* își avea domeniile în Sakastana și în Mesopotamia, cel *Karen* în Media apuseană, *Mihran* în Media apuseană, iar *Gewpathan* în Hyrkania. Loturi au fost atribuite și luptătorilor care au constituit în continuare (ei și urmașii lor) nucleul cavaleriei parthice. Dar alături de ei și intrînd în clasa stăpînitoare au rămas și unele din familiile nobile iraniene locale, care au sprijinit noua stăpînire, formîndu-se în felul acesta o nobilime stăpînitoare de pămînt, pe ale cărei moși trăiau și munceau țărani dependenți, dintre care unii erau obligați să-și însoțească stăpînii la luptă, constituind cetele de călăreți — arcași. Deși suprapunerea peste vechea populație iraniană și pre-iraniană a dus la adoptarea unora dintre obiceiurile și denumirile acesteia, noua aristocrație parthă și-a păstrat vechile tradiții din perioada nomadă ca „frăția de sînge“, călăria ca mijloc de deplasare și pasiunea pentru vînătoare și război, tradiții în raport cu care apreciau și „valoarea“ regilor.

Regii parți erau aleși numai din familia Arsakizilor, considerată cea mai nobilă dintre toate, dar fără să existe o regulă strictă de succesiune, fapt care dădea naștere la competiții frecvente, care slăbeau autoritatea monarhică. Treptat ei au adoptat ceremonialul achemenid, schimbînd gluga ascuțită scitică cu tiara persană împodobită cu pietre scumpe și constituindu-și o curte numeroasă la care mai tirziu apare o ierarhie de demnitari purtînd nume care amintesc de ierarhia hellenistică :

„rude“, „prieteni“, „proteguitori“. Aceste denumiri reflectau nu numai poziția ierarhică, ci și gradul de intimitate cu regele : astfel, între „rude“ erau incluse cele „7 mari familii“ care aveau privilegiul de a pătrunde la monarh în orice moment. Deși teoretic regii aveau o putere absolută, absolutismul monarhic a fost continuu temperat de autoritatea și puterea marilor familii, care se foloseau de lipsa unei reguli de succesiune pentru a frâna tendințele autoritare ale unora dintre suverani și a-i sili să rămână pe linia tradițională a monarhiei patriarhale. Monarhia își trăgea principalele venituri din punerea în valoare a domeniilor întinse de care dispunea și în special din creșterea vitelor, din impozitele plătite de țărani liberi, din tributurile satraپیilor și, mai ales, din vămile percepute pe „marele drum al mătăsii“. Cit privește reședințele regale, ele au variat în raport cu extinderea stăpînirii parthe : la început Hekatompylos în Hyrkania, apoi Ecbatana în Media (amîndouă reședințe de vară), ele au făcut loc Babylonului ca reședință de iarnă, pentru ca la jumătatea secolului I î.e.n. capitala să se fixeze la Ctesifon, situat în fața Seleukeii pe Tigru și dezvoltat într-un lagăr militar înființat de Mithridates I.

Regele era ajutat în conducerea regatului de *două consilii*, unul alcătuit din reprezentanții mării aristocrații și altul alcătuit din preoți (Magi) și „oameni înțelepți“ ; dar principalii lui colaboratori erau reprezentanții celor „7 mari familii“, numiți *Skeptuchi*, care jucau rolul hotărîtor în alegerea regelui. Între ei familia Suren se bucura de o poziție cu totul deosebită, șeful ei fiind în chip tradițional comandantul caveriei de catafractari și cel care îl încorona pe rege.

În perioada celei mai mari întinderi a lui, regatul parth a cuprins cea mai mare parte a regatului seleucid, întinzîndu-se de la Eufrat la Oxus și de la Marea Caspică la Golful Persic și avînd o populație de aproximativ 5 milioane de locuitori. Cum Parnii cuceritori nu aveau un sistem administrativ, ei l-au adoptat pe cel seleucid, dar atenuîndu-i mult caracterul centralizat. De aceea, regatul parth era constituit dintr-un *nucleu de teritorii regale*, reprezentate prin Parthyene, Hyrkania, Media, Astauene și Margiana, înconjurat de *provincii anexate* prin cuceriri, ca : Elymida, Persida, Sakastene, Babylonia, Characene și Mesopotamia, între care unele ca Elymida și Persida își păstrasera regii care, însă, deveniseră dependenți de regele parth, ceea ce și explică numele de „rege al regilor“ sau „marele rege“ pe care acesta și l-a luat pentru a marca poziția lui dominantă față de ceilalți regi. Provinciile care alcătuiau „regiunile ancestrale“, erau conduse de satraپی numiți *nahvadari*, aparținînd marilor familii iraniene și investiți de rege cu puteri întinse. Satraپیile se subîmpărțeau în *hyparchii*, iar acestea în *Stathme*, care constituiau cele mai mici unități administrative, grupînd un număr de sate. În administrație se foloseau limbile iraniană și aramaică, dar alfabetul era aramaic. Regiunile asupra cărora regii parți își întinsesera autoritatea nu erau guvernate direct, ci se bucurau de o largă autonomie sub conducerea propriilor lor căpetenii, dintre care unele își păstrau titlul de rege, autonomie care le îngăduia menținerea tradițiilor ancestrale, a dialectelor locale, și a credințelor religioase. Ba

unele dintre ele ca Elymida, Persida și Characene își păstrau chiar dreptul de a bate monedă proprie. O situație aparte aveau în regatul parth orașele grecești și coloniile macedonene înființate în timpul stăpînirii seleucide. Aceste *polisuri* grecești, deși aveau în frunte un *epistat* numit de rege (dar ales mai totdeauna dintre cetățenii cu vază ai orașului respectiv) se bucurau de libera funcționare a instituțiilor municipale, care le asigura dreptul de a folosi limba greacă nu numai între ele, dar și în relațiile cu autoritatea centrală. Cel mai important oraș era Seleukeia pe Tigru, a cărui populație atinsese în secolul I î.e.n. 500.000 de locuitori. Deși își arătase în mai multe rânduri antipatia față de dominația parthică, Arsakizii i-au respectat autonomia municipală, trăgînd foloase însemnate de pe urma intensei activități economice și culturale care se desfășura aici.

Sub stăpînirea Arsakizilor, *viața economică* a continuat în bună măsură tradițiile anterioare. În regiunile agricole, unitatea economică de bază o forma obștea sătască, formată din agricultori, teoretic liberi, dar în fapt dependenți de stăpînii moșilor; ei lucrau pămîntul și creșteau animale, mai ales cai, dînd o parte din produse, sub formă de dări în natură, regelui și nobililor. Dar cele mai mari venituri le aducea comerțul. Datorită liniștii pe care stăpînirea regilor parthi a asigurat-o supușilor ei, ca și întinderii teritoriului și varietății produselor, atît comerțul interior cît și cel de tranzit de-a lungul „marelui drum al mătăsii“, au cunoscut, începînd mai ales cu a doua jumătate a secolului II î.e.n. o dezvoltare deosebită. Produsele Indiei pătrundeau prin Golful Persic, iar cele ale Chinei pe „drumul mătăsii“, care trecea pe la Antiochia Margiana-Helatompylos-Ėcabatana-Seleukeia pe Tigru-Dura Europos-Nikephorion (drum bine păzit de cavaleria parthă), ajungînd la Antiochia pe coasta Mării Mediterane. În felul acesta regatul Parthiei făcea legătura între Extremul Orient și bazinul Mării Mediterane, beneficiînd de veniturile considerabile pe care traficul intern i le aducea. Așezată la răscrucea drumurilor de comerț ce străbăteau Parthia, Seleukeia pe Tigru a ajuns unul dintre cele mai mari orașe ale Orientului Apropiat, unde negustorii greci se întîlneau cu cei arabi, ebrei, armeni și syrieni.

O trăsătură a regatului parth a constituit-o *spiritul războinic* care l-a animat în tot timpul existenței lui. Dar spre deosebire de statele mediterancene, monarhiile hellenistice și Roma, a căror forță militară se întemeia pe infanterie (hopliți și legionari) și pe flotă regatul parth, stat continental de o mare întindere și lipsit de căi de comunicație, și-a păstrat ca principală forță armată, cavaleria, care cuprindea două secțiuni: una, *catafractarii*, alcătuită numai din nobili și din oameni liberi, toți parthi (deoarece, cu rare excepții, numai ei erau obligați să presteze serviciul militar), înarmați cu săbii și lănci și purtînd coifuri și cămăși de zale, cuprindea vreo 6 000 de oameni și constituia nucleul oștirii și alta, mai numeroasă, alcătuită din țărani dependenți de pe moșile nobililor, care călăreau pe cai repezi și aveau drept singură armă arcul cu săgeți. Tactica folosită era aceea a retragerii simulate, urmată de o întoarcere ofensivă neașteptată, atacul prin surprindere și combinarea

atacului cavaleriei ușoare cu al celei înzăuate. În fine, folosirea tobelor — al căror bubuit „părea a fi urletul unor demoni ostili“, contribuia la crearea unei atmosfere de panică în rindurile armatei dușmane. Dar dacă iureșul arcașilor provoca mari pierderi adversarului, caracterul nepermanent al armatei parthe, formată din contingentele nobilimii, făcea ca o victorie hotărâtoare urmată de ocuparea teritoriului invadat să fie aproape cu neputință, deoarece o dată cu sfârșitul campaniei fiecare ceată se reîntorcea în ținutul de origine. Victoriile parthice erau spectaculoase, dar nu concludente.

Cu toată înfățișarea lui de mozaic de popoare, regatul parth avea *un puternic element de unitate : religia*. Pe lângă comunitatea de neam și de limbă, neamurile iraniene erau în marea lor majoritate mazdeiste, iar dominația parthă a favorizat această credință. Nu știm care era religia Parnilor când s-au așezat în Parthyene, dar după așezarea lor aici ei au adoptat (și din oportunități politice) un mazdeism popular, care nu respecta întru totul învățătura lui Zarathustra. Preoții numiți magi practicau în continuare vechile tradiții culturale reprezentate prin „altarele focului“, care apar acum pe monedele regilor Arsakizi, iar cultul zeului Mithra devine tot mai răspândit. Dar suveranii parți, deși mazdeeni, s-au opus amestecului preoților în viața politică, ținând tot timpul pe magi departe de treburile publice ; de altfel, o trăsătură caracteristică a guvernării arsakide a fost deplina toleranță religioasă acordată tuturor religiilor regatului.

c) Conflictul cu Roma.

Moartea lui Mithridates II (87 î.e.n.) a fost urmată de o perioadă de anarhie, între 87 și 70, provocată de luptele dintre diverșii pretendenți din familia Arsakizilor și cum soliditatea statului depindea de valoarea monarhului, care constituia principalul element de coeziune, orice criză dinastică ducea la eclipsa puterii parthice. Folosindu-se de această eclipsă, regele Armeniei, Tigranes (95—54 î.e.n.) ocupă cele trei regiuni mesopotamiene : Osrohene, Gordiene și Adiabene, care pînă atunci se găsiseră în strinsă dependență de regatul parth. Dar urcarea pe tron, în anul 70 î.e.n. a lui *Fraates III Theos* (70—57 î.e.n.) aduse o schimbare în raporturile Parthiei atît cu Armenia, cît și cu Roma. Abil și prudent, noul suveran își fixă drept obiectiv restaurarea autorității parthice asupra teritoriilor uzurpate de Tigranes, fără însă a se lăsa antrenat în lupta pe care Mithridates VI Eupator, regele Pontului și regele Armeniei o duceau împotriva Romei. El dădu în căsătorie lui Tigranes cel Tânăr, fiul lui Tigranes, o fiică a sa și apoi îl sprijini în lupta pe care o începuse împotriva tatălui său ; în același timp, el acceptă propunerea lui Pompeius, care comanda armata romană împotriva celor 2 aliați, Mithridates VI Eupator și Tigranes, de a rămîne neutru. Dar supunerea necondiționată a lui Tigranes schimbă radical situația în defavoarea regelui parth. Tigranes cel tânăr, care nemulțumit de măsurile lui Pompeius, protestase împotriva lor, fusese arestat împreună cu soția sa (fiica lui Fraates III) și expediați la Roma pentru a figura

în triumful generalului roman. Indignat, regele parth, protestă și ceru eliberarea fiicei și ginerelui său ; dar Pompeius respinse cererea, adăugînd, ca o amenințare, că frontiera Eufratului între regatul parth și stăpînirile Romei va fi stabilită mai tirziu. Raporturile se încordară și mai mult în iarna anului 65—64 î.e.n., cînd Pompeius convocă la Amisus, în Pont, unde își stabilise tabăra de iarnă, pe toți suveranii din regiunea Eufratului și Tigrului : cu această ocazie s-au prezentat și satrapii Elymaidei și Persidei, fără incuviințarea regelui parth, care trimisese doar o scrisoare, la care comandantul roman răspunsese fără a-i da apelativul de „rege al regilor“ ; iar cînd, în 64, Fraates III trecu la reocuparea Gordyenei, Pompeius trimise o armată să-l împiedice : *aceasta a fost prima ciocnire armată între Roma și Parthia*. Dar ceea ce a dus la o ruptură între cele două puteri a fost umilirea la care au fost supuși Arsakizii, cînd fiica lui Fraates III și soțul ei, Tigranes cel Tânăr, au împodobit triumful lui Pompeius la 29 septembrie 61 î.e.n. Totuși regele parth, înțelegînd izolarea în care se găsea în fața puterii romane, a aminat începerea ostilităților. Dar cei din anturajul lui, în special fiii săi Orodes și Mithridates, precum și puternica familie Suren, au socotit atitudinea regelui contrară tradițiilor ancestrale de luptă și, în anul 57 î.e.n. l-au asasinat. Cu sprijinul familiei Suren, tronul a fost luat de fiul cel mare al lui Fraates III, *Orodes (57—37)*, agreat de aristocrația parthă pentru spiritul lui războinic. Viclean, disimulat și crud, Orodes II, datorită sprijinului primit din partea aristocrației, a avut o domnie liniștită în interior, chiar dacă la început (56—55) a trebuit să înlăture, cu ajutorul familiei Suren, pe fratele său Mithridates, care se proclamase și el rege în Babylon. Pentru regatul parth, problema cea mai spinoasă, dar și mai urgentă, era aceea a raporturilor cu statul roman : în adevăr, întreaga reglementare teritorială înfăptuită de Pompeius în zona Tigrului și Eufratului urmărise un singur obiectiv : acela de a pune stavilă tendințelor de expansiune spre apus a regatului parth, iar fixarea frontierei între cele două state pe Eufrat se dovedise o soluție precară în fața agresivității romane. De aceea aristocrația parthică, mîndră de tradițiile ei războinice, înțelegea să *impună* Romei frontiera Eufratului pe cale militară, ca rezultat al unui echilibru real de forțe. Regele Orodes II era și el partizanul acestei formule, dar a așteptat ca inițiativa ostilităților să vină din partea Romei, ceea ce s-a întîmplat în anul 53 î.e.n. Gelos pe gloria dobîndită de Pompeius în Orient și pe cea pe care, tocmai atunci, o cîștiga Caesar în Gallia, triumvirul M. Licinius Crassus obținuse în 54 î.e.n. guvernămîntul Siriei pe cinci ani și hotărîse o expediție împotriva Parthiei. Informăt de intențiile triumvirului, Orodes II trimise în primăvara anului 53 î.e.n. o solie care să-l întrebe dacă face expediția din ordinul poporului roman și, în acest caz, ce motive au îndemnat la aceasta. Din răspunsul lui Crassus : „o să vă spun la Seleukeia“, a înțeles că expediția are mai ales scopul de a jefui. Cum și părții doreau o confruntare cu Roma, regele parth îi încredința lui Surena (comandantul cavaleriei) misiunea de a-l înfrunta pe Crassus și de a-l hărțui înainte de a da bătălia hotărîtoare, în timp ce el atacă Armenia, al cărei rege Artavazdes era aliatul Romei, pentru a-l împie-

dica să intervină. Este probabil că se înțelesese și cu regele Osrohenei, Abgar II, care, în calitate de ghid al armatei romane, trebuia să o îndrumeze pe un drum greșit. În primăvara anului 53 î.e.n. Crassus trecu Eufratul cu 7 legiuni cuprinzând 28.000 de legionari, 4 000 de infanterie ușoară și 4 000 de călăreți, între care 1 000 trimiși de Caesar din Gallia sub conducerea fiului lui Crassus, Publius. În loc de a asculta sfatul lui Artavazdes și de a face din Armenia baza de plecare la atac, el dădu crezare sfaturilor perfide ale lui Abgar II de a înainta direct prin Mesopotamia. Cu multă abilitate, Surena a răspândit zvonul că, neavînd forțe suficiente, se retrage spre Ctesifon capitala oficială a lui Orodes II. Săptămîni întregi armata romană a străbătut regiuni aride, lipsite de apă, în care căldura înăbușitoare provoca mari suferințe ostașilor romani. Surena a așteptat ca armata romană să treacă dincolo de Carrhae, pentru a-și pregăti atacul. Abgar II i-a părăsit pe romani, făcîndu-se nevăzut. În ziua de 9 mai, 53 î.e.n., legionarii romani, obosiți de marșurile nesfîrșite și moleșiți de căldura toridă au fost atacați de armata parthă condusă de Surena. Simulînd o retragere, Surena l-a atras pe Publius Crassus cu cavaleria într-o cursă și l-a ucis, lipsind astfel legiunile de apărarea flancurilor. Apoi cavaleria catafracților a început să lanseze o ploaie de săgeți asupra trupelor romane, formate în careu. Speranța lui Crassus că în curînd se vor termina săgețile din tolbe și vor fi nevoiți să treacă la lupta cu săbiile, în care romanii erau superiori, a fost înșelată : Surena adusese un mare număr de cămile încărcate cu săgeți, așa că masacrul a durat pînă la căderea serii, cînd, potrivit unei prescripții religioase, parții au oprit lupta. Crassus s-a retras spre Carrhae ; dar în loc să se adăpostească în oraș, preferă să-și continue drumul în direcția Armeniei. Numai că și noua călăuză, Andromachos, era omul parților și-l făcu să rătăcească drumul. În ziua de 12 iunie Surena apărură și-i ceru lui Crassus să-l însoțească pînă la Eufrat și acolo să semneze un tratat care să recunoască în mod oficial Eufratul ca frontieră între romani și parți, oferindu-i în schimb sprijin pentru a ajunge cu bine în Syria. Deși înțelegea că este o cursă, sub presiunea ostașilor care l-au silit să accepte, Crassus l-a întovărășit dar pe drum a fost ucis : capul și mina dreaptă ale triumvirului au fost trimise lui Orodes II. Victoria parthă de la Carrhae costase statul roman stindardele a 7 legiuni, 20.000 de morți și 10.000 de prizonieri, pe care parții i-au deportat tocmai în Margiana. Dar ea avea o semnificație și mai adîncă : regatul parth se dovedea a fi singura putere asiatică în stare să se opună cu succes militarismului roman, care înțelegea să rezolve toate diferendele numai prin forță. Orodes II lua înfățișarea unui reprezentant al rezistenței asiatice în fața amenințării romane, după căderea lui Mithridates VI Eupator : victoria lui, care umilea Roma, o obliga sau să caute un *modus vivendi* recunoscînd Parthia ca partener egal, sau să încerce zdrobirea ei prin forța armelor. Dar deocamdată Orodes II nu a exploatat victoria : firea lui disimulată și autoritară l-a făcut să se simtă umbrît de victoria lui Surena, pe care l-a asasinat ; dar prin aceasta, pe lîngă că se lipsea de cel mai capabil șef militar, își înstreina și sprijinul puternicei familii Suren. De aceea, abia în anul 51 î.e.n. trimise o armată în Syria, sub

conducerea nominală a fiului său Pakoros, un adolescent brav, mărinimos și leal, conducerea efectivă avînd-o un general experimentat, Osakes; dar expediția se termină printr-un eșec, Osakes căzînd în luptă. Prudența îl îndemna pe Orodes să nu piardă din vedere situația de la Roma, unde, după sfîrșitul războiului civil cu Pompeius și înfrîngerea „republicanilor”, Caesar, devenit dictator, hotărîse să pornească o expediție împotriva regatului parth pentru a șterge amintirea înfrîngerii de la Carrhae printr-o victorie hotărîtoare. Orodes II a fost salvat de asasinarea lui Caesar la 15 martie 44 î.e.n., iar războiul civil dintre cezaricizi și partizanii dictatorului dispărut, i-a oferit prilejul de a se amesteca în treburile interne ale statului roman. Dar nici acum nu a acționat energic: ajutorul trimis cezaricizilor a fost neînsemnat, așa încît aceștia au fost înfrinți la Philippi (42 î.e.n.). Totuși, în anul următor, la intervenția lui Quintus Labienus, fost ofițer al lui Caesar, pe lângă Orodes II, acesta acceptă să-l trimită pe fiul său Pakoros să ocupe Syria. Antonius, triumvirul pentru Orient, era plecat în Italia, așa încît armata parthă izbuti să cucerească întreaga Syrie (cu excepția Tyrului) și Iudeea, în timp ce Labienus cucerea Cilicia; dar stăpînirea parthă nu dură mai mult de un an: generalul Ventidius Bassus, căruia Antonius îi încredințase comanda legiunilor din Asia și Syria, după ce îl înfrînse și ucise pe Quintus Labienus, eliberînd Cilicia, învinse armata parthă în nordul Syriei, unde căzu unul dintre cei mai de seamă generali parți, Farnapates, eliberînd și Syria (39 î.e.n.). În anul următor, prințul moștenitor Pakoros trecu din nou Eufratul pătrunzînd în nordul Syriei; dar în lupta de la Gindaros, dată la 9 iunie 38 î.e.n. (adică exact data bătăliei de la Carrhae) Ventidius Bassus învinse armata parthă valorosul ei comandant, Pakoros, căzînd cu arma în mînă. Înfrîngerea de la Gindaros declanșă o criză dinastică: îndurerat de pierderea fiului său Pakoros, în care își pusese toate speranțele, Orodes II renunță la tron în favoarea fiului său Fraates (37 î.e.n.). Urcat pe tron sub numele de Fraates IV (37—2 î.e.n.), el introduse un regim de teroare căruia îi căzură victimă frații lui, un număr de nobili și apoi însuși tatăl său; o parte a nobilimii își căută scăparea în teritoriul roman. Totuși, noul suveran trebui să pună repede capăt acestei atitudini în fața primejdiei romane iminente. În adevăr, Marcus Antonius, urmînd planul elaborat de Caesar, se pregătea pentru o campanie hotărîtoare, care să ducă la zdrobirea puterii parthice și la o întindere a stăpînirii romane pînă în Asia Centrală. În vara anului 36 î.e.n., cu o puternică armată de peste 80.000 de ostași dintre care 60.000 romani și cu un puternic parc de asediu, el pătrunse prin Armenia, al cărei rege Artavazdes III îi era aliat, în Media Atropatene și, la sfîrșitul lui august, începu asediul capitalei, Fraaspa. Dar făcuse greșeala de a porni prea repede înainte, lăsînd întregul parc de asediu și două legiuni sub conducerea lui Oppius Statianus să-l urmeze; Fraates IV folosi această situație și atacă prin surprindere, la Gazaka, acest eșalon, masacră aproape în întregime cele două legiuni, în frunte cu generalul lor și distruse întregul parc de asediu. Totodată el îl constrînse pe Artavazdes III să se retragă în Armenia cu întreaga cavalerie, lipsindu-l pe Antonius de cea mai

eficace armă împotriva atacurilor parthe. Asediul se prelungea, iarna se apropia, hrana era din ce în ce mai puțină, contra atacurile asediaților tot mai ucigătoare, iar ostașii obosiți și descurajați cereau tot mai insistent retragerea. După ce se împotrivi multă vreme, el acceptă să se retragă, dar ceru parților să-i elibereze pe prizonierii romani de la Carrhae și să restituie acvilele legiunilor; Fraates nu offeri decît siguranța retragerii, pe care de altfel nu o respectă. În realitate retragerea armatei romane constituia pentru regele parth o adevărată ușurare, deoarece potrivit modului de recrutare al armatei parthe, o dată cu venirea iernii unitățile se înapoiau în regiunile de origine. Campania lui Antonius se termina cu un eșec : el pierduse un sfert din armată, 20.000 de pedestrași, 4 000 de călăreți, întregul parc de asediu și o treime din carele de transport, fără a obține restituirea prizonierilor și a acvilelor. De aceea renunțînd la principiul rezolvării pe cale militară a conflictului cu parții, Marcus Antonius reveni la politica lui Pompeius de defensivă prin crearea unui sistem de state prietene care să bareze drumul spre Asia Mică și Mediterana. Și, potrivit noii concepții, el îl înlocui pe Artavazdes III, readucînd Armenia în sferă de influență romană și încheie un acord cu regele Mediei Atropatene, căruia supremația parthă i se părea apăsătoare. Dar Fraates IV, folosindu-se de războiul civil dintre Antonius și Octavianus, puse din nou pe tronul Armeniei un rege favorabil lui și alungă pe regele Mediei Atropatene, care se refugie pe teritoriul roman. În acest moment, însă, izbucni o criză dinastică : nemulțumită de atitudinea autoritară a lui Fraates, o parte a nobilimii sprijini pe un pretendent Tiridates, care izbuti să-l răstoarne pe Fraates și să ia tronul. Acesta fugi în „satrapiile superioare“ și căută sprijin la triburile scitice de acolo : cu ajutorul lor, Fraates izbuti să-l alunge pe Tiridates, care-și găsi adăpost în teritoriul roman și de acolo îl hărțui timp îndelungat pe rege, neliniștindu-i domnia. Cu ocazia unei pătrunderi pe teritoriul parthic, Tiridates izbuti să-l captureze pe fiul cel mai mare al lui Fraates pe care îl luă cu sine și îl predă romanilor, solicițîndu-le sprijinul pentru a recupa tronul. Pentru a-și recupera fiul, Fraates trimise în anul 23 î.e.n. o solie la Roma cerînd restituirea fiului și extrădarea lui Tiridates. Augustus, care nu voia o ruptură cu parții, îi restitui regelui fiul, cu condiția ca regele parth să-i restituie prizonierii și acvilele capturate în războaiele cu Crassus și cu Antonius, dar refuză să-l predea pe Tiridates, pe care voia să-l țină în rezervă ca pe un pretendent potențial. Fraates făgădui, dar au trebuit să treacă trei ani pînă să-și îndeplinească promisiunea. Ori, în acest răstimp se petrecuseră două fapte care se răsîrîngeau negativ asupra regatului parth : ca urmare a expediției romane din anul 25 î.e.n. împotriva arabilor Nabatei se reluaseră legăturile economice directe între India și Egipt, fapt care prejudicia comerțul continental al Parthiei, iar în anul 20 î.e.n. Roma readusese Armenia în sfera ei de influență, punînd pe tron pe Tigranes III, el însuși un arsakid, fără ca regele parth să poată interveni. Înțelegînd că lipsit de sprijinul pe care protectoratul asupra Armeniei i-l asigura și amenințat de perspectiva sprijinirii lui Tiridates de a-și recupera

tronul domnia i-ar fi fost continuu periclitată, Fraates, folosindu-se de călătoria lui Augustus în Orient, trimise în tabăra romană din insula Samos pe prizonierii supraviețuitori și acvilele romane, însoțite de soli care să încheie un tratat cu Roma ; acordul încheiat reprezenta un compromis acceptabil ambelor părți, potrivit căruia Eufratul era recunoscut ca frontieră, părții renunțând la tendința de expansiune în Asia Mică și Syria, iar Roma renunțând la orice amestec în treburile interne ale Parthiei. În baza acordului, Fraates devenea *rex socius atque amicus populi Romani*, fapt care marca stabilirea unui *modus vivendi* între cele două puteri.

Cu ocazia tratatelor, Augustus îi trimisese în dar lui Fraates o frumoasă sclavă italiană, Musa, pe care cîțiva ani mai târziu regele parth o luă de soție, ridicînd-o la rangul de regină sub numele de Thea Musa. Voind să păstreze tronul pentru fiul ei, ultimul născut al lui Fraates, ea îl convinsese pe rege să-i trimită pe ceilalți patru fii, împreună cu familiile lor, la Roma, fapt care a avut loc în anul 9 î.e.n. Augustus i-a primit cu bună voință înțelegînd să facă din ei purtători ai influenței romane și totodată candidați ai Romei la tronul arsakid. Restul domniei lui Fraates IV s-a scurs în raporturi de prietenie cu statul roman. La moartea lui, în anul 2 î.e.n., tronul reveni fiului său *Fraatekas*, care guverna împreună cu mama sa Thea Musa. Știind Roma ocupată la Rhin cu triburile germanice, el voi să readucă Armenia în sfera de influență parthă. Pentru a înlătura această eventualitate, Augustus trimise pe fiul său adoptiv și moștenitor prezumtiv, Caius Caesar, ca să trateze cu regele parth. Întîlnirea a avut loc pe o insulă a Eufratului și, cu prețul unor concesii reciproce, s-a ajuns la un nou acord. *Fraatekas* era recunoscut rege al Parthiei și se angaja să se retragă din Armenia ; în schimb Roma se obliga să rețină pe teritoriul ei pe frații regelui parth și să nu-i sprijine în încercarea de a lua tronul Parthiei. Dar acordul încheiat a nemulțumit aristocrația parthă, care, și așa, avea puțină stimă pentru „fiul slavei“ ; de aceea, în anul 4 î.e.n. îl răsturnă. Diplomația romană găsi momentul potrivit pentru a pune pe tronul Parthiei pe unul dintre fiii lui Fraates IV, *Vonones*, care trăiesc în Italia, ceea ce izbuti în anul 9 î.e.n. Dar aristocrația parthă, constatînd că șederea în Italia îl înstrăinase de tradițiile ancestrale, îl înlătură, înlocuindu-l în anul 11 e.n. cu regele Mediei Atropatene, *Artabanos*, arsakid după mamă. Noul suveran *Artabanos* III (11—38 e.n.), bun militar, energic și abil, a încercat îndată după urcarea pe tron să consolideze puterea monarhică prin limitarea puterii marilor familii. Cum Roma era slăbită în urma înfrîngerii lui Varus de către germani, în anul 9 e.n. Artaban hotărî să renunțe la politica de compromis a înaintașilor lui și să readucă Armenia sub protectorat parth, aceasta cu atît mai mult cu cît *Vonones*, înlăturat de la tronul Parthiei, devenise rege al Armeniei. Diplomația romană izbuti să oprească acțiunea lui Artaban chemîndu-l pe *Vonones* în Syria și reținîndu-l acolo ; în felul acesta o intervenție militară a regelui parth ar fi atras replica legiunilor romane. Împăratul Tiberius îl trimise în anul 18 e.n. pe Germanicus, care îi oferî lui Artaban soluția înlocuirii lui *Vonones* cu un alt suveran, *Artaxex* III, propus de

Roma și acceptat de regele parth. Acordul a durat 15 ani, pînă la moartea lui Artaxes III. În anul 34 socotind că Tiberius, retras în insula Capri, nu se mai ocupa de treburile statului, Artaban luă două inițiative care trebuiau să-l ducă la un conflict deschis cu Roma : pe de o parte a pătruns în Armenia și a pus rege pe fiul său Arsakes, iar pe de alta trimise lui Tiberius o scrisoare prin care îi notifica pe un ton arogant că, în calitate de urmaș al Seleucizilor, avea drepturi asupra Asiei Mici în întregime ca și asupra Siriei, ceea ce însemna obligația pentru Roma de a părăsi aceste teritorii. Diplomația romană speculă cu multă abilitate acest pas greșit al regelui parth : cum Artaban nu aparținea dinastiei legitime, iar prin măsurile lui centralizatoare nemulțumise o bună parte a aristocrației, agenții Romei au suscitât printre acești nemulțumiți o mișcare în favoarea dinastiei legitime. O delegație de notabili parți se prezentă la Roma și ceru ca rege pe al patrulea fiu al lui Fraates IV, numit tot astfel. Tiberius acceptă și principele Fraates primi sprijinul necesar ocupării tronului ; dar ajuns în Siria el muri. În locul lui a fost trimis un nepot al lui Fraates IV, Tiridates, și el crescut la Roma, ca să ocupe tronul Parthiei, în timp ce în Armenia era trimis principele Mithridates, fratele regelui Iberiei din Caucaz. În același timp izbucni o răscoală în Ctesifon, așa încît Artaban a trebuit să fugă tocmai în Hyrkania, în timp ce Fraates, sprijinit de trupele romane, comandate de guvernatorul Siriei, L. Vitellius, intră în Ctesifon și se încoronă sub numele de Tiridates III. Dar „satrapiile superioare“ au refuzat să accepte faptul împlinit și sprijinindu-l pe Artaban, acesta izbuti să-l gonească pe Tiridates ; iar cînd află că Vitellius se pregătește de o nouă ofensivă, îi propuse acestuia o întrevvedere, care avu loc pe un pod peste Eufrat. De ambele părți se făcură concesii : romanii renunțau să-l mai sprijine pe Tiridates, Artaban renunța la Armenia, recunoscîndu-l pe Mithridates ; totodată regele parth accepta ca fiul său, Darius, să fie „educat“ la Roma, o formulă care ascundea de fapt o situație de ostatic. Totuși Artaban își consolidează domnia deoarece nobilii parți văzînd cît preț se poate pune pe cuvîntul Romei, se strînseseră din nou în jurul regelui, care domni neturburat pînă în 38. La moartea lui izbucniră din nou certuri pentru tron și Roma încercă iarăși și tot fără succes să-l pună pe tron pe un alt nepot al lui Fraates IV, Meherdates, și în cele din urmă, în anul 51, a fost ales rege *Vonones II*, care era rege al Mediei Atropatene și care muri în același an, lăsînd tronul fiului său. *Vologeses I* (51—75). Noul suveran, foarte atașat tradițiilor parthice și-a atras repede simpatia aristocrației războinice prin atitudinea dîră și hotărîtă pe care a luat-o față de problema Armeniei. Îmbinînd abilitatea cu deciziile prompte și cu acțiunile cumpănite, el atacă problema Armeniei pe cale ocolită și anume convingînd pe regele Iberiei, Farasmanes să-l înlocuiască pe fratele său Mithridates, care se dovedise prea docil față de Roma, cu fiul său Radamisto care s-au bucura de sprijinul parților. Aflînd de proiect, Mithridates se refugie la cartierul legiunii romane staționate în Armenia, dar comandantul român l-a predat lui Radamisto care l-a ucis și s-a încoronat rege la Artaxata. În anul următor, 52, Vologeses pătrunse în Armenia pentru a-l instala pe fratele său Tiridates

și, cu toată intervenția garnizoanei romane, izbuti; Tiridates rămase rege în Armenia. Dar la urcarea pe tron a lui Nero (54), noul împărat consideră situația din Armenia ca umilitoare pentru statul roman și hotărî o intervenție energetică, la nevoie pe calea armelor, pentru restaurarea protectoratului roman. Diplomația romană izbuti să creeze regelui parth mari dificultăți, ridicînd împotriva lui pe fiul său Vardanes și răsculînd Hyrkania; apoi Nero încredință conducerea operațiunilor unui general experimentat L. Domitius Corbulo. Neputînd face față tuturor dificultăților, Vologeses intră în tratative cu Corbulo, făgădui retragerea lui Tiridates și dădu ostatici (55). Dar totul era numai o încercare de a cîștiga timp. Vologeses pentru a înăbuși revoltele interne și a avea miinile libere, Corbulo pentru a-și antrena trupele. Pregătirile romane se terminară mai repede și deoarece Tiridates nu părăsise Armenia, în primăvara anului 58 Corbulo pătrunse în Armenia, unde Tiridates duse o neîntreruptă guerilla, încetinînd înaintarea armatei romane. La sfîrșitul anului 58 Corbulo cuceri și incendie Artaxata, dar nu izbuti să zdrobească forțele de guerilla ale lui Tiridates, care stînjeneră și în anul 59 înaintarea romană către Tigranocerta; dar în toamnă și această capitală a fost ocupată, iar pe tronul Armeniei a fost așezat un principe cappadocian, Tigranes (60). În acest timp Vologeses, care izbutise să se înțeleagă cu Hyrkania, își constitui o armată puternică, proclamă din nou pe Tiridates rege al Armeniei, trimise o armată care să-l gonească pe Tigranes și se pregăti să atace teritoriul roman. Corbulo îl somă să înceteze orice agresiune și atunci, pentru a cîștiga timp, Vologeses consimți să trimită o solie la Roma; dar cum el propunea restaurarea lui Tiridates pe tronul Armeniei cu recunoașterea din partea lui a protectoratului roman, tratativele eșuară și războiul continuă. O întîmplare veni în ajutorul regelui parth: generalul roman care comanda în Armenia Caesonius Pactus, a fost înfrînt la Rhandaia și silit să capituleze (62) fapt care ușură reluarea tratativelor de pace, încheiate în anul 63. Potrivit acordului, Tiridates rămînea rege al Armeniei, dar depunea diadema regală, urmînd să plece la Roma pentru a primi din miinile împăratului, semn al recunoașterii supremației romane; în același timp se stabilea principiul că, pe viitor, al doilea fiu al regelui parth urma să fie rege în Armenia, dar numai după ce va fi primit investitura la Roma. Vologeses ieșea din acest conflict cîștigător, chiar dacă formal părea că cedase cererilor Romei. În anul 66, Tiridates primea, cu mare fast, diadema din partea lui Nero. De altfel, la puțină vreme, moartea lui Nero, lupta între pretendenți și răscoala Iudeilor au împiedicat orice amestec al Romei în Orient. Înțelegînd că amestecîndu-se în luptele civile din Imperiul roman, prin sprijinirea unuia dintre pretendenți, pe de o parte prelungea starea de slăbiciune a Romei, iar pe de alta își sporea prestigiul deoarece apărea ca un arbitru în aceste lupte și ca „protector“ al unuia dintre pretendenți, Vologeses I îi oferî lui Vespasianus sprijinul său militar sub forma unui corp de 20.000 de arcași călări; dar Vespasianus declină oferta, deoarece deja cea mai mare parte a provinciilor se pronunțase pentru el. Totuși, demersul regelui

parth a determinat o îmbunătățire simțitoare a relațiilor dintre cele două puteri, care a durat pînă în anul 75, cînd o situație neprevăzută a venit să le tulbure. În acel an populația sarmatică a Alanilor, trecînd peste Caucaz, a năvălit în Armenia, luîndu-l prizonier pe Tiridates și a atacat nordul Parthiei. Vologeses ceru ajutor lui Vespasianus, dar acesta socotind că orice slăbire a regatului parth reprezenta o garanție de securitate pentru Roma, a refuzat să-l ajute, sub cuvînt că nici primejdia nu e prea mare, nici forțele parthe insuficiente pentru a-i respinge pe năvălitori, ceea ce de altfel era și adevărat. Dar refuzul roman a redeschis vechea animozitate, care ar fi dus la un conflict armat dacă regele Vologeses I nu ar fi murit chiar în acel an. Cu el dispărea ultimul mare suveran parth.

III. Decăderea și sfîrșitul regatului parth.

Structura politică a regatului parth era prin ea însăși o cauză de slăbiciune : lipsa unei reguli precise de succesiune atrăgea după sine, la orice schimbare de domnie, adînci frămîntări provocate fie de competiția între mai mulți membri ai familiei, fie de refuzul celor înlăturați de a accepta stăpînirea celui învingător, fie de conflictul între sprijinitorii pretendenților ; ori folosindu-se de această stuație anarhică, unele regiuni (mai ales Elymaida și Persida) manifestau veleități de independență refuzînd să-și trimită contingentele la chemarea regelui și chiar să intră în legături directe cu adversarii lui ; în fine, atacurile la frontiere ale Sciților și Alanilor contribuiau și ele la starea de instabilitate a regimului arsakid. Ori, conflictul cu Roma a potențat și mai mult acești germenii de desagregare, deoarece diplomația romană, înțelegînd că o stăpînire autoritară care ar ține în mîinile ei toate resursele regatului ar reprezenta o primejdie reală pentru liniștea provinciilor romane de la Eufrat, a lucrat neobosit pentru întreținerea unui climat de instabilitate, în timp ce instaurarea protectoratului roman asupra Armeniei expunea Parthia unui atac oricînd posibil din partea legiunilor romane. De aceea, începînd cu ultimul pătrar al secolului I e.n., regatul parth a intrat într-o perioadă de decadență întîrziată numai de inițiativele cîtorva suverani energici. Domnia îndelungată a lui Pakoros II (77—110), succesorul lui Vologeses I, a fost adînc turburată de numeroși pretendenți, între care unul, Artaban IV, a izbutit să se mențină cîțiva ani în regiunile răsăritene ale regatului și, ceea ce era și mai grav, în anul 105, însuși fratele său Chosroes se ridicase împotriva lui. În aceste condiții Pakoros II devenise foarte prudent și, nevoind să provoace o replică romană, refuzase, între 102 și 105, să dea urmare îndemnurilor regelui Decebal de a participa la o coalitie împotriva Romei. Potrivit acordului din 63, Pakoros II pusese pe tronul Armeniei pe al doilea fiu al său Axidares, care obținuse agrementul roman, rezervînd tronul Parthiei fiului său mai mare Parthmasiris. Dar la moartea lui Pakoros II (110), fratele său Choroës luase tronul provocînd o criză dinastică : în regiunile răsăritene se proclamase rege un Vologeses, care a izbutit să se mențină ; Media și Elymaida se răsculasera, contestînd dreptul lui Chosroes, iar Parthamasiris, înlăturat de la tronul Parthiei, putea deveni

un concurent primejdios. Pentru a face față situației, Chosroes îl ajută pe Parthamasiris să ia tronul Armeniei, înlăturându-l pe Axidares ; apoi începu lupta pentru restaurarea autorității regale. Dar înlăturarea lui Axidares a fost socotită de împăratul Traian ca o încălcare a acordului din 63 ; și cum împăratul roman căuta un motiv pentru a începe un război cu parții, îl somă pe Chosroes să redea tronul lui Axidares. Regele parth refuză, dar trimise o solie la Athena, unde se găsea Traian în drum spre Asia Mică, propunându-i să-l recunoască pe Parthamauris ca rege al Armeniei, în schimbul recunoașterii de către acesta al protectoratului roman, dar Traian, care urmărea înlăturarea dominației parthice nu numai de la Euftrat, dar și de la Tigru, din Armenia și din Caucaz pentru a reduce Parthia la situația de stat continental lipsit de legături cu lumea mediteraneană și, prin aceasta, silit să accepte supremația romană, respinse propunerea și începu războiul. Situația lui Chosroes era deosebit de dificilă : confruntat cu uzurparea lui Vologeses, cu răscoalele interne și cu conflictul din interiorul dinastiei, el nu dispunea de totalitatea forțelor parthe, trebuind să facă față atât dificultăților interne, cit și unei puternice ofensive romane meticuloasă pregătită și metodic condusă. De aceea regele parth adoptă tactica retragerii spre interior, combinată cu lupta de hărțuială și cu incitarea la rebeliune în teritoriile ocupate. Rămas fără sprijin, Parthamasiris se întâlnește cu Traian la Elegeia, încercând să obțină recunoașterea ca rege al Armeniei ; dar Traian transformă Armenia în provincie romană (mai 114), în timp ce Parthamasiris își găsește moartea în împrejurări necunoscute. În același timp, Lusius Quietus, generalul maur, desăvârșește cucerirea întregii Armenii. În anul următor, 115, Traian ocupă Mesopotamia septentrională, înființând și aici o nouă provincie romană. Reintrat pentru iarnă în Antiochia, Traian primește la 21 februarie 116 titlul de „Parthicus”. În primăvara anului 116, Traian începu campania hotărâtoare, având drept obiectiv ocuparea capitalei Parthiei, Ctesifonul și a regiunii Golfului Persic. În fața acestei primejdii, Chosroes încercă să împiedice trecerea armatei romane peste Tigru, dezlănțuind o puternică ofensivă ; dar armata romană o respinse și înaintă pînă sub zidurile Ctesifonului : asediul a durat peste o lună (iunie-iulie 116), apărarea fiind condusă de chiar Chosroes. La sfîrșitul lui iulie Ctesifonul a fost cucerit și jefuit : Chosroes a putut scăpa, dar tronul de aur al Arsakizilor a fost capturat și o fiică a regelui a fost luată prizonieră ; nava-amiral a regelui parth, aflată pe Tigru, a fost capturată și ea. Continuînd înaintarea, Traian ajunse în septembrie la Golful Persic. Victoria romană părea completă, deși Chosroes se retrăsese cu rezervele oștirii spre Podișul Iranului, pregătind contraofensiva. În adevăr, cînd la sfîrșitul lui octombrie 116 Traian se înapoie la Babylon, îl așteptau aici știri rele : instigați de emisari ai regelui parth, ebreii din Mesopotamia, Adiabene și Babylonia se răscoalaseră, punînd în primejdie toate rezultatele obținute pînă atunci de romani Traian luă măsuri energice de înăbușire a răscoalei din Mesopotamia, trimițîndu-l aici pe Lusius Quietus : acesta înăbuși cu cruzime răscoala mesopotamiană, luînd cu asalt Nisibis și arzînd Edessa. La rîndul lor, principii arsakizi și-au strîns rîndurile și

au trecut la contraatac. Sub conducerea lui Parthamaspates, fiul lui Chosroes și a lui Sanatrukes, nepotul regelui, armatele parthe au pătruns în Armenia înfrângând trupele romane. Înțelegînd că înaintarea spre Iran nu mai era deocamdată cu putință, Traian l-a atras de partea lui, pe fiul lui Chosroes, Parthamaspates, făgăduindu-i coroana Parthiei : în primăvara anului 117, pe cîmpia din fața Ctesifonului Traian l-a încoronat pe Parthamaspates rege al Parthiei sub protectorat roman ; dar stăpînirea lui se întindea numai asupra Babyloniei, Mesopotamiei și Adiabenei, podișul Iran și „satrapiile superioare“ rămînînd în stăpînirea lui Chosroes. În acest timp, în Armenia, Sanatrukes, rămas singur a fost învins și ucis, dar fiul său Vologeses relua lupta silindu-i pe romani să-l recunoască rege al Armeniei în iunie 117. Moartea lui Traian, la 9 august 117, la Selinunt în Cilicia și urcarea pe tron a lui Hadrian (117—138) puse capăt războiului. Hadrian renunță la toate cuceririle de dincolo de Eufrat, restitui lui Chosroes pe fiica lui, îi făgădui și restituirea tronului Arsakizilor și-l transferă pe Parthamaspates pe tronul din Osrohene, unde rămase pînă în anul 123. Aparent războiul se terminase cu un avantaj pentru Chosroes : recuperase toate provinciile ocupate de romani și menținuse pe tronul Armeniei o rudă de a sa. Dar în realitate războiul zdruncinase puternic regimul arsakid : înfrîngerii numeroase, crize dinastice, regiuni pustiite de lupte, Ctesifonul cucerit și jefuit de dușmani, tronul arsakid în mîna romanilor, prestigiul statului parth sensibil scăzut în ochii contemporanilor, toate acestea reprezentau tot atîția germani care minau temelia statului parth. Iar această slăbire s-a vădit în neputința lui Chosroes de a întreprinde vreo acțiune serioasă de restaurare a protectoratului arsakid asupra Armeniei, mulțumindu-se să păstreze o atitudine distantă față de noul împărat, Hadrian, refuzînd să participe, în anul 129, la o conferință la care fusese invitat. Succesorul lui, Vologeses II (130—148) om vîrstnic și pașnic din fire, s-a mulțumit să întrețină raporturi corecte cu imperiul roman, cu atît mai mult cu cît și urmașul lui Hadrian, *Antoninus Pius* (138—161) era partizanul aceleiași politici pacifice. Dar aristocrația parthă, precum și unii membri ai dinastiei arsakide, suportau cu greu înfrîngerile suferite și mai ales ideea că tronul de aur al Arsakizilor se găsește ca pradă de război în tezaurul Imperiului roman : de aceea gîndul unei revanșe împotriva Romei, care să restaureze supremația parthă în Armenia și în Mesopotamia superioară, să ducă la restituirea tronului arsakid și să refacă prestigiul monarhic, a constituit o adevărată obsesie pentru ultimii suverani parți. Vologeses III (148—191) și noua generație parthă, care nu cunoscuse direct greutățile unei lupte împotriva Romei și nu își făcea o idee clară despre condițiile ce ar fi trebuit create în vederea obținerii victoriei dorite, au promovat constant ideea unui război de recuperare. De aceea, îndată după urcarea sa pe tron, Vologeses III îi ceru lui Antoninus Pius retrocedarea tronului arsakid și la refuzul împăratului se pregăti să pătrundă în Armenia. Dar o puternică concentrare de forțe militare romane și refuzul regelui Osrohenei, Abgar, de a-l sprijini, îl convinseră pe suveranul parth că momentul nu-i era favorabil ; de aceea intră în tratative cu Roma și în

anul 155 se încheie un acord pe bază de *statu quo*. Pentru Vologeses III, însă, acordul era numai un armistițiu : cînd pe tronul Romei se urcă Marcus Aurelius, regele parth, considerîndu-l pe noul împărat un „filosof“ fără pregătire militară și folosindu-se de dificultățile pe care Imperiul roman le avea în Britania și la Rhin, trimise în vara anului 161 o armată în Armenia, sub conducerea generalului Chosroes care îl instalează ca rege pe protejatul parth Pakoros, îl înfrînse la Elegeia pe guvernatorul Cappadociei, M. Sedatius Severianus și invadează Syria. Dar speranțele regelui arsakid se dovediră neîntemeiate, deoarece Marcus Aurelius nu numai că pregăti o contraofensivă viguroasă, dar folosi și o propagandă abilă împotriva „dușmanului tradițional“, comparîndu-l pe Vologeses III cu un „nou Xerxes“, care întreprindea un nou „război medic“ împotriva „securității statului roman“ doritor de pace. Ofensiva parthă fu oprită și armata respinsă peste Eufrat ; apoi, în 163, o armată romană pătrunse în Armenia, expulză pe pretendentul parth, cuceri capitala Artaxata și înființă un nou oraș, Kainepolis, unde stabili o puternică garnizoană. Apoi, fu readus pe tronul Armeniei Sohaemus, protejatul Romei, restabilindu-se protectoratul roman. Regele parth nu se putu opune deoarece o a doua armată romană, sub conducerea lui Avidius Cassius, syrian de origine, pătrunsesse în 165 în Osrohene, izgonind trupele parthe, care sprijineau pe pretendentul Wail Bar Sahr, pus aici în locul lui Abgar VIII și reînstalîndu-l pe suveranul proroman ; apoi, urcînd cursul Eufratului, învinse într-o mare luptă la Dura-Europos armata parthă, condusă chiar de Vologeses III, obligînd-o să se retragă spre Ctesifon. În acel moment critic, regele parth începu să fie părăsit de unii dintre sprijinitorii săi, iar armata îi fu lovită de o epidemie de ciumă. De aceea, fu silit să se retragă spre Media : în 166 Seleucia de pe Tigris a fost cucerită de trupele romane și arsă, iar Ctesifonul jefuit și palatul regal incendiat. Și cum regele parth se retrăsese în Media, Avidius Cassius îl urmări acolo ; dar armata îi fu contaminată de ciumă, fiind nevoit să se retragă. Descurajat, Vologeses III ceru pace ; ea se încheie la sfîrșitul anului 166, regele parth recunoscînd supremația romană în Armenia și Osrohene. Războiul nu numai că slăbise regatul parth prin distrugerile materiale pe care le suferise, dar atinsese în mod grav prestigiul Arsakizilor, care suferiseră înfrîngerii numeroase, pierduseră pozițiile politice și strategice în Armenia și Osrohene și se văzuseră părăsiți de unii dintre nobilii regatului. De aceea, pînă la sfîrșitul domniei lui, în 191, Vologeses a trebuit să renunțe la orice încercare de revanșă. Noul rege Vologeses IV (191—209) caută să se folosească de criza izbucnită după moartea lui Commodus (192) pentru a recupera pierderile suferite de tatăl său și mai ales pentru a restabili prestigiul dinastiei în interior. Dînd dovadă de mult spirit de inițiativă, Vologeses IV îl sprijinise pe Pescennius Niger împotriva lui Septimius Severus, apoi pătrunse în Osrohene, ocupă Nisibis și-l sili pe Abgar IX să recunoască supremația parthă. Dar Septimius Severus, reacționează imediat : în 194 el pătrunse în Mesopotamia, eliberă Nisibis, din care făcu o bază de operațiuni, ridicînd-o la rangul de colonie și ocupă Osrohene, pe care, după ce se gîndise să o transforme în provincie, o restituî lui Abgar IX,

care acceptă protectoratul roman. Războiul civil cu Clodius Albinus în Gallia obligându-l pe Septimius Severus să părăsească Mesopotamia, Vologeses IV încercă să recâștige terenul pierdut și în toamna anului 196 asedia Nisibis. Numai că și de data aceasta împăratul roman acționează cu rezeziune : cu ajutor de la Abgar IX și de la regele Armeniei, el atacă în noiembrie 197 Babylonia, ocupând Seleukeia și Ctesifonul. Capitala parthă a fost jefuită din nou de trupele romane, fără ca Vologeses IV să o poată apăra : 100.000 de locuitori au fost luați prizonieri de romani. Septimius Severus transformă nordul Mesopotamiei, cu cetățile Nisibis și Carrhae, în provincie romană sub numele de Mesopotamia, lăsând ca trupe de ocupație două legiuni : I-a Parthică la Nisibis și a III-a Parthică la Carrhae. Contrar așteptărilor, războiul se terminase cu noi pierderi teritoriale și de poziții politice, cu noi defectiuni în rindurile nobilimii parthe și cu o scădere și mai accentuată a prestigiului dinastiei domnitoare : Vologeses IV mai supraviețui puțin înfrângerii și în anul 209 muri, lăsând tronul fiului său mai mare Vologeses V (209—216). Temându-se de o nouă încercare de revanșă, diplomația romană sprijini un alt pretendent la tronul Parthiei, în persoana lui Artaban, fratele mai mic al noului rege. Aristocrația parthă se împărți : o parte, cea „legitimistă“ îl sprijini pe Vologeses V ; alta, nemulțumită de atitudinea pasivă a noului suveran și instigată de Roma se alătură lui Artaban ; iar o a treia, care-și pierduse încrederea în capacitatea dinastiei de a redresa situația internă și externă a regatului, se orienta către o schimbare a dinastiei. Detaliile luptei între frați nu sînt cunoscute, dar în anul 216 Artaban izbuti să ocupe tronul sub numele de Artaban V (216—227), fratele său Vologeses V mai menținîndu-se în Mesopotamia. Amenințat în anul 217 de o expediție militară a împăratului Caracalla, Artaban V scapă numai datorită asasinării acestuia ; ba încă el izbuti să-i impună noului împărat, M. Oppelius Macrinus, un tratat favorabil Parthiei. Dar nemulțumirea împotriva dinastiei arsakide cuprindea cercuri tot mai mari ale aristocrației care nu putea uita înfrîngerile suferite, jefuirea celor mai bogate regiuni ale regatului, ocuparea și arderea de trei ori a Ctesifonului, pierderea protectoratului asupra Armeniei și cedările temporare de teritorii, necazuri pe care le atribuia cerurilor dinastice și incapacității unora dintre suverani, uitînd că adevărata racilă a regatului o constituise tot timpul atitudinea ei anarhică, în care se reflecta spiritul ancestral al nomazilor stepei. De aceea, cînd împotriva dinastiei arsakide se ridică un reprezentant al vechilor tradiții persane achemenide, cea mai mare parte a aristocrației a rămas pasivă sau a sprijinit mișcarea insurecțională. În Persida, care în decursul stăpînirii arsakide rămăsese un regat provincial, avînd drept capitală Istakhr, lângă vechiul Persepolis, puterea fusese deținută de o serie de regi purtînd nume de tradiție Achemenidă : Artakshatr (Artaxerxes) ori Daryaw (Darius) și păstrînd limba persană și scrierea derivată din aramaica achemenidă. Ei apăreau astfel ca păstrătorii tradiției persane, opusă hellenismului favorizat de Arsakizi. În jurul anului 212 un nobil persan, Pabagh, fiul lui Sassan, înființă în Persida o nouă dinastie, cea sassanidă. Refuzîndu-i recunoașterea, Artaban V a provocat

răscoala succesorului lui Pabagh, *Ardasher*, care a învins în două lupte pe regele arsakid ; înfruntarea supremă a avut loc la 28 aprilie 224 la Hormizdaghan și s-a terminat cu înfringerea și moartea lui Artaban V. După ce, în decurs de doi ani, el înfrinse ultimele rezistențe ale sprijinitorilor dinastiei arsakide, în 226 *Ardasher* intră în Ctesifon și se proclamă „rege al regilor” (Șah în șah) punînd capăt stăpînirii de patru secole a Arsakizilor. Locul lor îl luă perșii Sassanizi.

IV. Concluzie.

Regatul parților a reprezentat o reacțiune a Orientului împotriva spiritului occidental reprezentat prin cucerirea lui Alexandru și încercarea de hellenizare a imperiului persan. De aceea el s-a constituit în luptă împotriva stăpînirii seleucide asupra „satrapiilor superioare” și ca urmare a ocupării treptate a teritoriilor iraniene și mesopotamiene pînă la Eufrat, care a luat înfățișarea unei acțiuni de recuperare achemenidă. Dar în felul acesta, unul din obiectivele noii monarhii arsakide a fost de a lupta împotriva statului seleucid, a cărui slăbire și desființare a urmărit-o în chip stăruitor, contribuind la treptata lui destrămare ; numai că prin aceasta a ușurat sarcina Romei, care pînă la urmă l-a anexat. Faptul acesta, neprevăzut și nedorit de regii parți, le-a impus un nou rol : acela de a stăvili expansiunea romană în Orient, în care scop s-au angajat într-un șir nesfîrșit de războaie care, dacă au oprit înaintarea romană pe linia Eufratului, au contribuit în același timp la slăbirea treptată a capacității ofensive a regatului parth și la scăderea prestigiuului dinastiei Arsakizilor, ca rezultat al unor înfringeri severe, urmate de căderea Ctesifonului în mîinile dușmanului. Cum la aceasta s-a adăugat și contradicția în care monarhia arsakidă s-a situat încă de la începuturile ei, aceea de a se proclama sprijinitoare a hellenismului, îndepărtîndu-și sprijinul elementelor iraniene intransigente, rămase credincioase tradițiilor ancestrale, ea nu s-a putut menține în fața fanatismului Sassanizilor, care întruchipa tocmai aceste tradiții.

BIBLIOGRAFIE

Pentru alcătuirea acestei schițe au fost folosite în primul rînd cele două capitole din *The Cambridge Ancient History* : vol. IX, cap. XXIV : W. W. TARN ; *Parthia*, p. 574—613, Cambridge, 1932 și vol. XI, cap. III : M. ROSTOVTZEV : *The Sarmatae and Parthians*, p. 104—130, Cambridge, 1936. Apoi : CL. HUART et L. DELAPORTE : *L'Iran antique*, Paris, 1943, Troisième partie : *Les Parthes Arsacides*, p. 319—335 ; MANLIO CANAVESI : *La politica estera di Roma antica*, Roma, 1942, vol. II, *passim* (pentru interpretarea raporturilor cu Roma) ; FRANZ ALTHEIM : *Das alte Iran*, în *Propyläen Weltgeschichte*, vol. II, Berlin, 1962, p. 182—214 ; B. BRENTJES : *Civilizația veche a Iranului*, Buc., 1976, p. 138—155 ; 169—172 ; 180—181.

GENEZA ' FEUDALISMULUI ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ

FL. CONSTANTINIU

Necesitatea abordării tipologice. În concepția materialist-istorică, formațiunea economico-socială constituie criteriul fundamental al periodizării istoriei universale. Așa cum s-a remarcat mai de mult, feudalismul este singura orînduire care — spre deosebire de comuna primitivă, sclavagism, capitalism și socialism — nu-și ia numele de la raportul fundamental de producție, ci de la o instituție din sfera suprastructurii politice: feudul¹. Dificultatea ce decurge din această derivare terminologică este sporită de constatarea că, departe de a cunoaște o răspîndire universală, feudul, în forma sa clasică, nu se întîlnește decît într-o anumită zonă a Europei. Improprietatea denumirii acestei orînduiri este evidentă, dar tot atît de evident este faptul că, o dată îndătinat, termenul este anevoie, dacă nu imposibil, de înlocuit².

Logica își are însă regulile ei, și este, desigur, surprinzător că o formațiune economico-socială în care nu se întîlnește feudul sau unde el ocupă un loc nesemnificativ să se numească feudalism. Ieșirea din impas, singura ieșire pasibilă de fapt, este abordarea tipologică a feudalismului, din unghiul de vedere al materialismului istoric.

Așa cum se știe, în lumina concepției marxiste, feudalismul este o orînduire caracterizată prin caracterul preponderent natural (închis) al economiei, înzestrarea producătorului direct cu mijloace de producție în general și cu pămînt în special, dependența personală a producătorului direct de stăpînul domeniului, care poate, astfel, exercita o constrîngere extraeconomică pentru a-l sili pe țăranul șerb să presteze renta feudală și nivelul scăzut al tehnicii³. Trăsăturile enumerate mai sus aparțin — cum lesne se poate constata — bazei economice ale orînduirii feudale; ele sint definitorii și se întîlnesc pretutindeni în lumea medievală. Raporturile feudo-vasalice aparțin suprastructurii și ele au îmbră-

¹ În afara feudalismului, așa-numitul „mod de producție asiatic prezintă aceeași „anomalie“, dar denumirea adoptată de unii din adepții existenței acestei orînduiri, îl readuce alături de celelalte orînduiri în ceea ce privește corectitudinea denumirii. Cf. H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980; Problema existenței acestei orînduiri în general, și în istoria poporului român în special, comportă o discuție separată, pe care nu putem să o întreprindem în cadrul restrîns al acestui articol.

² *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 14; vezi și Elizabeth Brown, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians*, in „The American Historical Review“, 79 (1974), nr. 4, f. 1063—1083.

³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, 1961, p. 180—181.

cat forme deosebite în diversele arii ale societății medievale⁴; fără a diminua însemnătatea suprastructurii politice — în speță a raporturilor feudo-vasalice — ele nu pot constitui criteriul fundamental de identificare a orînduirii feudale⁵.

Tipologia genezei feudalismului. În stadiul actual al investigației, tipologia genezei feudalismului înregistrează două căi de apariție a acestei orînduiri :

a) prin sinteza dintre germenii relațiilor feudale, apăruiți în cadrul orînduirii sclavagiste, și germenii relațiilor feudale, apăruiți în urma dezagregării structurilor comunei primitive, în care trăiau popoarele migratorii.

b) fără amintita sinteză, prin trecerea directă de la comuna primitivă la feudalism⁶.

Așa cum se va vedea îndată, în cazul genezei feudalismului prin sinteză se pot distinge două aspecte, ceea ce a făcut să se vorbească de trei tipuri de formare a feudalismului⁷.

În prima variantă a feudalismului prin sinteză, elementele romane și cele „barbare” au participat în proporții sensibil egale, am spune o *sinteză paritară*. Este situația întilnită, de pildă, în Gallia de nord, unde feudalismul avea să cunoască formele sale clasice. Cea de a doua variantă a sintezei romano-„barbare” include *preponderența* structurilor economico-sociale și politice ale Imperiului roman. Aria de răspîndire a acestei variante coincide cu bazinul mediteranean, iar Imperiul bizantin ar oferi exemplul cel mai concludent. A treia cale — cea fără sinteză — de geneză a feudalismului a însemnat — așa cum am arătat mai sus — apariția germenilor acestei orînduiri în cadrul comunei primitive; sclavagismul a fost „ocolit”, iar sinteza — cînd a existat totuși — cu embrioanele feudale din cuprinsul orînduirii sclavagiste s-a petrecut pe o scară cu totul neînsemnată. Este cazul unor importante zone din lumea celtică, germanică și slavă.

În lumina constatărilor tipologice de mai sus, aria est-europeană — în care includem Imperiul bizantin și slavii de sud — românii (spațiul carpato-dunărean) și slavii apuseni și răsăriteni — apare ca neunitară din unghiul de vedere al căilor de formare a feudalismului, intrucît în cuprinsul său se întilnește atît geneza prin sinteză, cît și aceea fără sinteză.

⁴ Vezi, de pildă, pe larg *Feudalism in history* ed. Rushton Coulborn, Princeton-New Jersey, 1956.

⁵ Cele două nivele ale societății medievale — al organizării domaniale și al relațiilor feudo-vasalice — sînt relevate de titlul lucrării clasice a lui R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, 2 vol. (vezi, vol. I, Paris, 1959).

⁶ Z. V. Udalțova și E. V. Gutnova, *La genèse du féodalisme dans les pays de l'Europe*, Moscova, 1970 (XIIIe Congrès international des sciences historiques); vezi și A. I. Șevelenko, *K tipologhii feodalizma în „Voprosi istorii”, 1971, nr. 1, p. 97—107; Radu Manolescu (coordonator), Istoria medie universală, București, 1980, p. 11.*

⁷ Z. V. Udalțova și E. V. Gutnova, *K voprosu o tipologhii feodalizma v zapadnoi i iugovostočnoj Evrope* în vol. *Iugovostočnaja Evropa v epohu feodalizma*, Chișinău, 1973, p. 16.

Imperiul bizantin. Spre deosebire de partea apuseană a Imperiului roman, partea sa răsăriteană (separate în 395) a supraviețuit — datorită acțiunii unui șir de factori specifici — încă un mileniu.

Discuțiile privind cauzele supraviețuirii unor elemente ale orînduirii sclavagiste în Bizanț, existența însăși a unei orînduirii feudale și, deci, trecerea de la sclavagism la feudalism, formele specifice ale feudalismului bizantin și, în ultimul timp, existența modului de producție numit de K. Marx, asiatic, în Imperiul bizantin, toate aceste discuții sînt departe de a fi încheiate, astfel că nu există o unanimitate de vederi între specialiști într-un șir de aspecte esențiale ale istoriei Bizanțului.

Așa cum am arătat, potrivit unora dintre punctele de vedere recent exprimate, feudalismul bizantin s-ar fi format pe calea unei sinteze romano-„barbare“, în accepția înfățișată mai sus, structurile romane, mai ales cele social-politice, exercitînd un incontestabil primat. După cum se știe, efortul lui Justinian (527—565) de a restaura Imperiul roman a fost considerat ca o reacție sclavagistă, care, tocmai prin anacronismul ei, nu avea șanse de a reuși. Sleirea resurselor Imperiului bizantin, ca urmare a acestui uriaș efort militar, a slăbit capacitatea de rezistență a Imperiului, astfel că la 602 limesul danubian a cedat presiunii popoarelor migratorii, în primul rînd a slavilor, care literalmente s-au revărsat în sudul Dunării.

A jucat migrația slavă în Imperiul bizantin același rol pe care l-au avut migrațiile germanice în Europa apuseană? Problema rămîne încă deschisă. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că fluxul de migratori slavi a revitalizat țărănimea liberă din Bizanț, dar nu a fost în măsură să mai realizeze performanța de acolo, adică să modifice structural regimul social-politic. Statul bizantin a cunoscut numeroase eclipse de putere, dar nu s-a pulverizat niciodată. „Schimbările petrecute în Imperiul bizantin în cursul secolului al VII-lea au constatat, în primul rînd, în creșterea țărănimii libere, răspîndirea domeniilor militare și dezvoltarea sistemului themelor. Primele două au rezultat din transferul de populație, înfăptuit de împărații din ultimul sfert al secolului al VI-lea, mai ales de Mauriciu; cea de a treia a fost la începuturile sale, opera lui Heraclius.“⁸

În urma acestor mutații profunde, „noua celulă a vieții agricole bizantine devine comunitatea rurală (chôrion) în care țăranul deține în proprietate deplină și ereditară lotul de pămînt pe care-l lucrează și, în devălmășie cu ceilalți membri ai comunității, pășunile, pădurile și întregul pămînt necultivat“⁹. Pe măsura constituirii unei noi clase de mari stăpîni de pămînt, recrutați din rîndurile aristocrației militare și a clerului, obștiile țărănești au fost supuse unui puternic proces de aservire, care a dus la apariția clasei de țărani dependenți, numiți pareci (pa-

⁸ P. Charanis, *Some remarks on the changes in Byzantium in the seventh century* în „Zbornik radova Vizantološkog Instituta“, 1963, 8/1, p. 76. Mauriciu domnește între 582—602, Heraclios între 610—641.

⁹ S. Brezianu, în *Istoria medie universală*, ed. cit., p. 68—69.

roikoi), îndatorați față de stăpînii de domeniu cu obligații în natură, muncă și bani. Criza secolului al XI-lea (1025—1081) a dus la consolidarea puterii aristocrației militaro-funciare din provinciile imperiului și procesul de feudalizare a intrat într-o nouă fază o dată cu răspîndirea formelor specifice ale stăpînirii funciare de caracter feudal, dintre care cea mai importantă a fost *pronoia*, care, de la o donație viageră condiționată a dărilor plătite de țărani va sfîrși, în perioada tîrzie a feudalismului, să devină un adevărat domeniu feudal înzestrat cu privilegii de imunitate¹⁰.

Slavii de sud. Apariția și dezvoltarea relațiilor feudale la slavii de sud a constituit un proces complex în care se constată fenomenul de sinteză dintre germenii relațiilor feudale, apăruiți în cadrul sistemului sclavagist în descompunere și cei din cadrul societății gentilice „barbare”, aflată ea însăși într-un stadiu avansat de dezagregare. Potrivit unor cercetători, la sirbi și croați, această sinteză ar fi avut forma denumită „paritară” (echilibrată)¹¹. La bulgari, procesul s-a desfășurat în forme mai complexe; primul țarat bulgar format în 681 a reprezentat exercitarea autorității politice și militare a neamului turanic al protobulgarilor asupra slavilor, așezați ei înșiși pe teritoriile populației thrace romanizate. Dezvoltarea relațiilor feudale în cadrul societății bulgare a suferit apoi impactul cuceririi bizantine, începută în timpul lui Ioan Tzimisches și desăvîrșită sub Vasile II Bulgaroctonul (1018). Lupta de emancipare a vlahilor și bulgarilor a dus la constituirea Imperiului româno-bulgar (al doilea țarat bulgar). În ceea ce privește structurile socio-economice se constată un șir de similitudini ce merg pînă la identitate cu cele bizantine, dintre care cele mai izbitoare este desigur denumirea comună de *pareci* a țăranilor aserviți.

Slavii de apus și răsărit. Lumea slavă din Europa central-răsăriteană și răsăriteană a cunoscut formarea feudalismului fără sinteză adică prin procesul de erodare progresivă a structurilor obștilor sătetești, în urma căruia și-a făcut apariția o clasă de căpetenii politice și militare, care și-au subordonat masa țăranimii. Clivajului social i s-au asociat, în unele cazuri, pericolele externe care au impus constituirea unor confederații de obști. Un astfel de caracter va fi avut așa-numitul stat al lui Samo, organism politic al slavilor apuseni, apărut ca o reacție la primejdiile reprezentate de avari și franci. Slab articulat, el nu a supraviețuit morții fundatorului său (681). Un stadiu mai înaintat de structurare politică a cunoscut cnezatul Moraviei Mari, care a reunit la apogeul expansiunii sale teritoriale Moravia, Slovacia și părți din Panonia, Polonia etc.¹²

Formațiunile politice cele mai stabile ale slavilor apuseni au fost regatele ceh și polon¹³, iar al slavilor de răsărit, vechiul stat rus (Rusia

¹⁰ *Ibidem*, p. 243; Pentru regimul parecilor vezi G. Ostrogorski, *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles, 1956.

¹¹ Z. V. Udalțova și E. V. Gutnova, *La genèse du féodalisme*, p. 4.

¹² F. Graus, *L'Empire de Grand Moravie, sa situation dans l'Europe de l'époque et sa structure intérieure* în *Das Grossmährische Reich*, Praga, 1966.

¹³ Cf. T. Manteuffel, *On Polish Feudalism* în „*Medievalia et Humanistica*” XVI (1964), p. 94—104.

Kieviană). Însăși constituirea lor a fost expresia progresului înregistrat de aceste societăți pe calea feudalizării. Aservirea obștilor sătești de către cnezi și drujinicii lor în cazul Rusiei Kieviene, de pildă, constituie conținutul acestui proces. Istoricii sovietici discută, încă, dacă perceperea dării (dan') în produse, blănuri etc. de la membrii obștilor în beneficiul cneazului și al drujinei sale trebuie considerat ca o formă primitivă de impozit în natură sau ca rentă feudală. Potrivit lui L. V. Cerepnin este „mai folositor să se studieze procesul însuși de transformare a dării (dan') în rentă feudală, care a avut loc în cursul secolelor X—XI și care s-a manifestat clar în secolul al XII-lea”¹⁴.

Geneza feudalismului românesc. Formarea societății feudale românești nu a fost studiată din punct de vedere tipologic decât cu totul sporadic¹⁵. La retragerea armatei și administrației romane din Dacia (271—275) în această provincie romană nu apăruseră germeni ai relațiilor feudale. Procesul de ruralizare a populației daco-romane a făcut din obștea satească celula de bază a societății autohtone „Obștea veche românească, așa cum ea a fost înregistrată pe viu în ocolul Vrancea și cum reiese din documente și tradiție, a fost o organizație social-economică și militaro-politică, de oameni liberi, având pe familii loturi de pământ în deplină proprietate; alte terenuri, ape, pășuni, păduri, mori etc. erau în proprietate colectivă”¹⁶.

Valurile succesive ale populațiilor migratoare nu au dislocat pe autohtonii români și nici nu au modificat organizarea lor social-politică. Confederațiile de obști, cnezatele, voievodatele au fost formațiuni politice care au precedat statele feudale românești. Este semnificativ faptul că cele dintâi voievodate românești — cele ale lui Menumorut, Glad și Gelu au luat ființă în interiorul arcului carpatic, deci într-o zonă protejată de lanțul munților Carpați. Atacul a venit acolo dinspre vest din partea ungarilor, așezați în Cîmpia Panonică.

La sud și est de Carpați vetrele de formare a statelor feudale Țara Românească și Moldova au fost Piemontul Getic și, respectiv, nordul Moldovei, adică zone care nu se aflau, ca cele din cîmpie, în prelungirea stepelor nord-pontice și deci nu constituiau un culoar de scurgere a populațiilor nomade.

Apariția în aceste zone a nucleelor statale românești (voievodatele lui Litovoi și Seneslau, voievodatul lui Dragoș) dovedește că aici procesul de bipolarizare socială — „mai marli pământului” și țărani, constrinși la diverse obligații față de ei, — făcea necesar apariția instru-

¹⁴ Vezi discuția la V. I. Buganov, A. A. Preobrajenski, I. A. Tihonov, *Evoluția feudalizării în Rusia*, Moscova, 1980, p. 44.

¹⁵ Cf. Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, în „Revista de istorie”, t. 31 (1978), nr. 7, p. 1215—1226; idem, *Iobăgia în istoriografia românească* în „Studii și materiale de istorie medie”, X (1983), p. 110—114.

¹⁶ Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, București, 1977, p. 112. Este prima încercare de a valorifica rezultatele săpăturilor arheologice pentru studiul vechii obști românești.

mentului politic de dominare, care este statul. Necesitățile luptei de emancipare de sub suzeranitatea ungară și dominația mongolă au grăbit unificarea formațiunilor de la sud-est de Carpați, opera de centralizare teritorială și de dobândire a neatrănării fiind înfăptuită de Basarab I și Bogdan I.

Feudalismul românesc s-a născut, așadar, fără sinteză (pentru a relua terminologia tipologiei enunțate mai sus). În sfera suprastructurii politice au existat, desigur, un șir de influențe între care cea bizantină a jucat un rol deosebit. Ceea ce a fost însă esențial — raportul fundamental de producție — s-a constituit printr-un proces intern, în cadrul obștilor sătești, fără un impact decisiv al migratorilor sau altor puteri din afară. Se verifică astfel pe de-a întregul remarca lui K. Marx, că șerbia s-a născut la noi pe cale „pur economică”¹⁷, fără veriga intermediară a cuceririi și a unei stratificări etnice, în care clasa stăpînitoare să fie de origine străină iar autohtoni să devină clasa aservită (așa cum au afirmat unii istorici)¹⁸.

Geneza feudalismului în Europa răsăriteană se dovedește a fi fost un proces de lungă durată și de mare complexitate, pentru a cărui reconstituire mai sînt încă necesare aprofundate cercetări. Investigația tipologică deschide o perspectivă pe cît de nouă pe atît de fecundă.

¹⁷ K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 29, București, 1968, p. 72—73.

¹⁸ Cf., de exemplu, P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 80.

DE LA EMIRATUL LUI OSMAN LA IMPERIUL OTOMAN (I) *

MIHAIL P. GUBOGLU

Cu toate progresele turcologiei, sub aspect istoric-arheologic, lingvistic și cultural-artistic, originea turcilor, adică a fondatorilor Imperiului Otoman, nu este elucidată. Unele teorii și ipoteze despre etnogeneza turcilor ca „mongoloide, europaide, turkoide“ etc. n-au o bază științifică. Analele chineze din antichitate, cu 2000 de ani î.e.n., cuprind știri despre *Hiung-Nu* (Hunii orientali), iar documentele de la începutul timpurilor medievale, despre poporul *Tu-Kiu* (=turc-„viteaz“) din partea apuseană a Asiei Centrale. Acești *Tu-Kiu* au fondat, pe la mijlocul secolului al VI-lea, un hanat (*kaganat*) puternic, *Gök* (*Kök*)-*Türk*, sub *Bumin han* și a fiului său *Istemi* (552—575). Solia lui *Zemarchos*, de pe la 568, încheie cu acești turcomani un tratat de alianță turco-bizantină împotriva *Sasanizilor* din Iran care monopolizaseră comerțul mătasei din China. *Zemarchos* descrie cu simpatie atât curtea marelui *kagan* cât și pe supușii săi, numindu-i *Tourckoi*. Mai târziu, *kaganii* *Elteriş*, *Kapkhan* și *Bilgë* (681—734) de numele cărora se leagă inscripțiile de la *Orhon* încearcă să dea o ultimă strălucire hanatului *Gök-Türk*. În aceste „vechi rune turcești“ se vorbește și despre poporul „turco (*Türk bodun*)-oğuz“, compus fie din nouă triburi (*tokuz oğuz*), fie din 30 (*otuz oğuz*), de fapt erau 24 de triburi, care pe la începutul secolului al VIII-lea se răsculară. Cu această ocazie *Bilgë han* (716—734) se exprimă: „*Tokuz oğuz bodun këntü budunım erti*“ (*Neamul oğuz era propriul meu popor*). Triburi oguzane de pecenegi-cumani și uzi (oğuzi) după analele bizantine, și ghuzi, după izvoarele arabe, au trăit într-o simbioză cu românii (sec. XI-XIII), relațiile fiind tributare.

Oguzii din Asia Centrală aveau o cultură veche turcă, purtând amprente unei civilizații de stepă cu elemente nomade, semi-nomade și sedentare. Ocupația lor principală era păstoritul, creșterea vitelor și agricultura de la care avem termenii: *cioban*, *odaie*, *kışla* etc. În materie de credință religioasă practicau, la început, *șamanismul*, un fel de vrăjitorie, apoi împrumutaseră *budismul* de la indieni, *maniheismul* de la chinezi și *creștinismul* în haină nestoriană de la bizantini. Șeful triburilor unificate sau al statului era *kagan*’ul sau *hanul*, titlu moștenit și de împărații otomani. Căpetenia oastei se numea *sü-başı* (*së* în chineză: armată), instituție care a existat și la otomani sub o formă degenerată (sec. XV—XIX), guvernatorii de provincii, *yabgu*, cu puteri militare și civile, un fel de beylerbey otomani; o altă demnitate era *ata’man* (în ucrain-

* Conferința ținută la Lectoratul de vară (Cluj-Napoca), iulie 1979 (I).

neană : „hatman“), moștenitorii tronului se numeau *tighin* (de aici : Tighina) etc. Turcii din Asia Centrală în frunte cu oguzii au avut o cultură, o literatură laică și religioasă în scris runic-orhonic, soğdian, uiguric și musulman.

Oguzii, numiți și „turkmeni“, din care se trag și turcii otomani (*osmanlii*), sînt cercetați în valoroasa operă a prof. dr. Faruk Sümer, tratînd amănunțit istoria, organizațiile tribale și epopeele oguzilor.

Triburile oguze din Asia Centrală, începînd pe la 1015 să emigreze în masă, au dat naștere celor două mari imperii turcești din Orientul Mijlociu și Apropiat : selgiuchid (1038—1308) și otoman (1299—1922). Trecutul țărilor române a fost legat prin mii de fire istorice de acesta din urmă. Un proces istoric așa de complex ca fondarea statului otoman, în pragul veacului al XIV-lea, nu se poate înțelege fără o schiță istorică a Imperiului turco-selgiuchid din Anatolia. Turcii selgiuci provin ca și „Osmanlii“ din ramura oguză, dar din tribul *kınık*, avînd ca eponim ancestral pe Selgiuk, fiul lui Dudak (m. c. 998). Oguzii acestuia au fost ținuți în friu de Mahmud din Gazna (999—1033). Nepotul lui Selgiuk și fiul lui Mikail, creștin după nume, Tugrul beg, reușind să întărească triburile oguze din Turkestan, dincolo de Iran, în ținutul *Mavera'un-nahir*, în bătălia de la Dandanakan (1040) a zdrobit forțele gaznevidului Mesud. Prin această victorie el a pus bazele imperiului marilor selgiuci din Khorosan și Iran. În 1058 (449 H.) a intervenit în favoarea califatului abasid din Bagdad, amenințat de Buizi. Acest eveniment i-a prilejuit sultanului Tugrul beg moștenirea califatului și preluarea ideii islamice pentru dominația lumii. Urmasul său Alp Arslan cîștigă o mare victorie asupra bizantinilor la Mantzikert (Malazgird, 1071). Melikşah cel mai mare sultan selgiuchid (1072—1092) a extins hotarele acestui imperiu din Asia Centrală pînă la M. Mediterană. În acest timp, Nizam-ül-Mülk, vizir sub cei trei sultani, a scris un valoros tratat politic *Siyasetname* (1092), izvor de mare importanță pentru istoria marilor selgiuci, care pe la mijlocul secolului al XII-lea s-au stins (1157). O durată și mai mică au avut statele selgiuce din Irak (1118—1194), din Kirman (1041—1186) și din Siria (1078—1117). Selgiucii din aceste regiuni, fiind o minoritate etnică, au fost asimilați de băștinași ca și confrații lor tot oguzi (pecenegi-cumani-uzi) din țările române. O continuitate mai mare a avut-o statul selgiucilor de Anatolia „Sultanatul de Rum“ (1074—1302). Acesta s-a format după bătălia de la Mantzikert, avînd ca reședință Konya (*Ikonium*) și Iznik (Niceea). Pe la începutul secolului al XIII-lea, o dată cu ocuparea porturilor Antalia la M. Mediterană și Sinope la M. Neagră, selgiucii au avut o perioadă de înflorire economico-comercială. În același timp au avut o cultură și o artă frumoasă care, nefiind băștinașă, n-a putut prinde rădăcini.

Selgiucii din Asia Mică, după o perioadă de ascensiune, din cauza contradicțiilor statului lor și a luptelor cu cruciații (1095—1270) și mongolii din Iran (*Ilhan*) au slăbit mereu. După bătălia de la Kösedağ (1243), lîngă lacul Van, unde selgiucii fiind zdrobiți de mongolul Baidju Noyîn, sultanatul de Rum a intrat într-o perioadă de destrămare și apoi a dispărut, făcînd loc statului otoman. O parte din selgiuci fiind alungați de

mongoli s-au refugiat în Bizanț (1263). Aici simțindu-se strimtorați, cu turmele lor, au fost colonizați de Mihail al VIII-lea Paleologul în Dobrogea (1264—65) cu sultanul lor Izzeddin II Kaykaus și ascetul Sari Saltuk Baba al cărui mausoleu se află la Babadag.

Sub influența califatului abasid, selgiucii au avut un sistem politic de guvernământ în frunte cu sultanul, divanul, cu guvernatorii de provincii (*atabeği*) din familia domnitoare. Bogăția statului era socotită ca o feudă a dinastiei selgiuce. Pământul, lucrat de țărani, în schimbul unor dări ca „așar-öşür“ etc. se numea *ikta*, folosindu-se și termenul de *timar*. Pe lângă o artă specifică, selgiucii de Rum au avut o literatură persanizată. Istoria lor este bine redată de cronicarul Ibn Bibi (1272). Printre lucrările mai importante privind trecutul selgiucilor amintim: Osman Turan, „Istoria selgiucilor și civilizația turcă-islamică“; Vladimir Gordlevski, „Statul selgiucilor din Asia Mică și sinteza lui Ibrahim Kafesoğlu, Istoria selgiucă etc.

În cadrul sultanatului de Rum s-a format emiratul lui Osman (1281—1325) care a devenit cu timpul puternicul, temutul Imperiu Otoman. Deși am mai scris despre turcii selgiuci în coloanele acestui anuar, vom mai reveni când va fi vorba de unele probleme de natură etnică, social-economică și militară fără de care nu se poate înțelege formarea Imperiului Otoman.

Problema fondării Imperiului Otoman, privită în ansamblu, cuprinde două aspecte: una legendară-romantică și alta istorică reală. Vorbind de stadiul problemei amintim că istoricii Imperiului Otoman, în frunte cu J. von Hammer (1774—1856), și N. Iorga (1871—1940) s-au limitat la partea legendară: „Din pieptul lui Osman, fiul lui Ertugrul, răsări o lună care apunând în inima șeihului Edebali, răsări din buricul acestuia un arbore mare care umbrea tot pământul...“. Șeihul Edebali, tâlmăcind visul, prezise tinărului Osman (n. 1258) că va fi hărăzit de Allah cu domnia lumii, fapt pentru care îi dădu de soție pe fiica sa frumoasa Malhatun (femeia comoară). Inspirindu-se din opera lui Hammer, M. Eminescu în *Scrisoarea a III-a* (1 mai 1881) a redat în versuri frumoase legenda întemeierii Imperiului Otoman. Legenda apare în Biblie, la părintele istoriei Herodot din Halicarnas-Bodrum (484—406 î.e.n.), în câteva izvoare medievale orientale și în mici variante la cronicarii turci (sec. XV—XVI). Visul lui Osman și legenda întemeierii Imperiului Otoman, azi, este în atenția folcloriștilor. Relatarea cronicilor turcești tîrzii (sec. XV—XVII) despre nașterea statului otoman din 400 de corturi-familii nomade conduse de Süleyman şah, acceptată de J. v. Hammer și privită cu rezervă de N. Iorga, este azi depășită. Bunicul lui Osman și tatăl lui Ertugrul a fost Gündüz Alp și nu Süleyman şah, confundat ulterior cu fondatorul dinastiei selgiuce din Anatolia-Süleyman ibn Kutlumuş. De fapt, Gündüz Alp, încercîndu-se la traversarea Eufratului, a fost înmormîntat la Dja'ber, numit „Mormîntul turcului“. Un trib de câteva sute de corturi nomade nu puteau învinge, în câteva decenii pe bizanțini și apoi popoarele balcanice.

Primul istoric care s-a ocupat cu fondarea Imperiului Otoman a fost Herbert A. Gibbons în *The Fondation of the Ottoman Empire. A History*

of the Osman up to the death of Bayezid I (1300—1403), Oxford—1916, recenzat de N. Iorga cu unele rectificări și completări, fără a intra în probleme de fond. Ne surprinde că marele istoric a trecut ușor peste teoria lui H. Gibbons că din amestecul turcilor și bizantinilor etc. s-ar fi născut o nouă „rasă otomană“, ceea ce este o eroare gravă. Aceasta nu este o entitate etnică, ci una politică după numele fondatorului Osman (Otoman). Orientalistul francez Clément Huart, într-un articol pe marginea acestui studiu, cu unele rezerve, a conchis: „Am scăpat de poveștile copilărești care umpleau începutul istoriei otomane“. Turcologul german Fr. Giese, într-un articol, deși a acceptat unele concluzii ale lui H. Gibbons, totuși a criticat alte vederi ale acestuia. După părerea sa autorul a neglijat, de pildă, rolul pe care l-au avut corporațiile (*esnaf*) *Ahii* — „frății“ la fondarea Imperiului Otoman. De asemenea Rudolf Tchudi, W. L. Langer — R. P. Blake și J. H. Kramers ocupându-se de opera lui H. Gibbons s-au limitat la unele observații mai mult de formă. Abia cunoscutul prof. univ. Fuat Köprülü (1890—1966), cu ocazia unui ciclu de trei conferințe la Sorbona (1935), intitulată: *Les Origines de l'Empire Ottoman*, a reușit să ne dea o imagine mai clară și mai documentată a acestui proces istoric. Mai târziu Paul Wittek (m. 1977), turcolog cunoscut, a făcut unele precizări și completări la opera lui Fuat Köprülü. Într-o formă sintetizată, problema a fost reluată în operele istoricilor turci prof. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, Ismail Hâmi Danişmend și Halil İnalcik.

Fapt cert este că emiratul lui Osman s-a născut din tribul oğuz numit Kayi, care a parcurs o cale lungă din Asia Centrală pînă la or. Mahan (Khvarezm-Khorosan) și de aici pînă la Ahlat de lingă lacul Van din nord-estul Anatoliei și apoi pînă la bazinul inferior al Sakariei (Sengarius) în nord-vestul Asiei Mici. Tatăl lui Osman, Ertuğrul, participînd cu succes în bătălia de la Yassiçimen (1230) a primit drept recompensă o feudă „dirlik“ (*ikta-timar*) militară la granița bizantină din nord-vestul Anatoliei, între Bilecik-Kutahya-Brusa (1231). Acest beylik sau emirat de margine (Udj beyliği), la vest de Ankara, inițial avea vreo 1 000 de km² cu așezările Domaniç, Karadjađi și Söğüt. Apoi, a fost treptat mărit în dauna bizantinilor. Osman moșteneea de la tatăl său (1281, 1288 ?) o „marcă“ (*udj*) de cca 4 500 km² în valea fertilă a Sakariei, constituind leagănul viitorului Imperiu Otoman. În vederea formării sale emiratul lui Ertuğrul și Osman a absorbit o serie de elemente etnice-demografice din Imperiul turco-selgiuchid, îndeosebi de la sultanatul de Rum. În acel timp emiratul lui Osman avea o bună poziție geografică și strategică, îndreptată ca o săgeată spre inima Bizanțului. Bazinul inferior al Sakariei, fiind o regiune bogată în diverse produse, era o intersecție de drumuri comerciale, un loc de popas pentru caravane. Abundența regiunii a favorizat mult apariția și dezvoltarea corporațiilor în frunte cu *Ahiii* din conducerea cărora făceau parte primii emiri otomani și socrul lui Osman, șeihul Edebali, cu o mare autoritate în regiunea respectivă. După cum s-a amintit, *Ahii* după relațarea călătorului arab Ibn Battuta (1333) împinziseră toată Anatolia. De asemenea nu se poate tăgădui rolul islamizării acestui emirat în care bektashișmul contribuie la

formarea unor „gazii“ războinici pregătiți pentru cucerirea lumii „ghiaure“ (*kâfir*). La nașterea și întărirea micului principat otoman a contribuit și situația social-economică a Anatoliei în sec. XIII—XIV-lea, legată sub raport etnic de triburile turcești nomade, semi-nomade, de situația țăranimii sedentare, precum și nivelul vieții orășenești. În orașele selgiuce Konya, Sivas, Cezarea (*Kayseri*), Erzerum etc. pulsa o viață economică-comercială mai vie ca în perioada bizantină. Același lucru se poate spune și de orașele preotomane Develi și Karahisar. Ocuparea porturilor Antalia (1207) la M. Mediterană, de Ghiaseddin Kayhusrev și Sinope, la M. Neagră, de Izzeddin II Kaykaus (1214) au deschis perspective mari pentru dezvoltarea comerțului selgiuchid cu Crimeea, Hoarda de aur, cu mongolii din Iran (Ilhan), cu mamelucii din Egipt și cu republicile italiene. Concesionarea sau arendarea minelor de alaun din Anatolia aveau un mare rol. Toate acestea ne mărturisesc firmanul sultanului Alaeddin I Kaykubat, din 1220, care ne arată diversele produse exportate în Italia etc. și cele importate. Pe la 1228 un sol italian trata cu sultanatul de Rum livrarea unor produse-mărfuri. După istoricul-economist turc M. Akdağ în această regiune pulsa o intensă viață economică-comercială, care a dus la constituirea „Unității economice a Mării de Marmara“ între Asia Mică și Europa balcanică.

Suveranitatea selgiucă, la un moment dat era nominală, sub raport politic emiratul lui Ertuğrul și Osman depindea de emiratul lui Ciobanoğlu din Kastamonu, iar din 1308 pînă la 1335 se afla sub „oblăduirea“ mongolă. O inscripție din 1330 (731 H.) ne arată că un guvernator ilhanid avea reședința la Ankara care încasa dările. Emiratul lui Osman ca și alte state din Orient a fost tributari al hanatului mongol din Iran. Rivalitatea dintre selgiuci, bizantini, ilhânizi, Hoarda de aur și sultanatul mamelucilor egipteni a contribuit, de asemenea, la nașterea și dezvoltarea emiratului lui Osman (sec. XIII—XIV).

Viața de la acest hotar turco-bizantin era influențată și de organizația militară și administrativă a tribului Ertuğrul și Osman care absorbiseră anumite elemente selgiuco-abaside și chiar ilhanide. În ciuda argumentărilor lui Fuat Köprülü, o dată cu intensificarea relațiilor cu Bizanțul și cu popoarele balcanice, nu se poate tăgădui existența și a unor astfel de înrîuriri asupra statului și societății otomane de mai tirziu. Studiul lui F. Köprülü a fost scris într-o perioadă de avîntat naționalism turcesc.

O dată cu descentralizarea și destrămarea statului selgiuchid din Anatolia, începută după 1243, pe lângă emiratul lui Osman, s-au format în Asia Mică 13 principate turkmene. De ex. beylicul Aydın din Anatolia apuseană, devenind o putere navală, sub Umur beg, întreprinse o expediție navală împotriva genovezilor de la gurile Dunării și Țării Românești care se încheie cu dărîmarea cetății Chilia (cca 1340). Principatele Ciobanoğlu (Kastamonu) la nord, Ghermiyan la sud și Karamanoğlu la est, inițial, erau mai puternice decît cel otoman. Cu celelalte, emiratul lui Osman era interparis. Prin faptul că în muzeele noastre se găsesc unele monede de la emiratele turco-selgiuce din Anatolia, înseamnă că țările române aveau legături comerciale cu acestea (sec. XIII—

XIV). O introducere bună la organizarea Imperiului Otoman ne-a dat prof. I. H. Uzunçarşılı care prezintă succint organizarea de stat a selgiucilor, emiratelor din Anatolia, ilhanizilor etc.

Abia ajuns la cirma emiratului său, Osman mări în ritm dinamic beylicul său de margine în dauna bizantinilor. Astfel, din primele cuceriri ale lui Osman amintim : *Kuladja-Hisar* (1285) și *Karadja-Hisar* (1288). În 1290 a urmărit cucerirea altor cetăți ca *Inegöl*, *Bilegik*, *Yar-Hisar*, *Köprü-Hisar*, *Yenişehir* etc. Față de ascensiunea lui Osman până și o parte dintre turcii selgiuci, colonizați în Dobrogea, alergară cu Ege Halil în Karasi să lupte sub steagul acestuia. Până și comandantul grec al cetății Harmankaya, Mihail Köse, îmbrățișind islamul, cu numele de Abdullah, deveni prietenul lui Osman bey. Urmașii acestuia sînt vestiții Mihaloğlu, comandanții ereditari ai akingiilor.

Spre finele secolului al XIII-lea, după o serie de cuceriri, numele lui Osman se pomenea în rugăciunea de vineri (*kutbe*) citită la moscheea din Karadja-Hisar, ceea ce arată un început de suveranitate otomană. Noile cercetări numismatice au dovedit că prima monedă jubiliară — un aspru de 1,15 gr — a fost bătută de Osman cu mențiunea pe ambele fețe : *Zaraba Osman bin Ertuğrul* — „Bătută de Osman fiul lui Ertuğrul“, ceea ce ne arată emanciparea politică a noii formațiuni social-economice apărută în acest colț al Asiei Minore.

În scopul de a cuceri cetățile Brusa (tk. *Bursa*) și Iznik (*Niceia*), forțele lui Osman ocupară ușor tirgurile *Gheyve* și *Akhisar* (1313), apoi *Mudania* (1321), *Karamursel* (1324) și *Atranos* (1325). În 1321 un contingent de oaste otomană trecu în Tracia pentru ajutorarea bizantinilor atacați de balcanicii bulgari-sirbi. Din 1317 comanda armatei a fost lăsată lui Orhan, fiul lui Osman. Acesta ajutat de războinicii săi „Gazii“, după o blocadă de zece ani, cuceri Brusa, vechea capitală a lui Prusias, regele Bythiniei (6 apr. 1326). Se spune că orașul a fost predat la intervenția lui Mihal Köse, prietenul lui Osman, cu condiția să se retragă din cetate, cu ce ar vrea, fie la Gemlik, fie la Constantinopol. Puțin înainte de căderea Brusei emirul Osman muri la Söğüt (1325), fiind îngropat la dorința sa în Brusa, devenită prima capitală otomană ; lăsă drept moștenire fiului său Orhan un emirat mărit de la 4 800 km² la 16 000 km². Imediat după ocuparea orașului, Alaeddin pașa, fiind numit vizir, primul la otomani, a întocmit primul codice (*Kanun*), organizînd o oaste permanentă, de infanterie „yaya“ — un prim nucleu de ieniceri și una de cavalerie „müsellim“ (1328). În același timp a fost bătută a doua monedă otomană „akçe-i 'Osmani“ pe numele lui Orhan (Brusa—1327). Această monedă pe lingă legende musulmane are și semnul oğuz (*damga*) al tribului kayi : ω, din care se trag osmanliii emiratului. Legenda „Allah este unul și Muhammed profetul său“ ne arată caracterul teocratic al emiratului. Până atunci se foloseau în emiratul lui Osman dinarii ultimilor sultani selgiuci.

Cu o armată reorganizată, noul emir Orhan continuă cuceririle. După bătălia de la Pelekanon, ceea ce ar fi Maltepe, cuceri orașul Iznik (1331). Urmă primul tratat între emiratul otoman și Imperiul Bizantin, acceptat de împăratul Andronic al III-lea Paleologul (1332). Turcii con-

tinuă răzucirile ocupînd, pe rînd, localitățile *Izmit* (Nicomedia) și *Ko-yun-Hisar*, tirgurile *Hereke*, *Yalova* și *Armutlu* (1338), ceea ce duse la încheierea unui nou tratat de pace cu Bizanțul (1341). În urma unor greutăți interne și externe, din cauza bulgarilor și sîrbilor lui Ștefan Dușan, noul împărat bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzino încheie o alianță cu turcii, oferindu-i de soție lui Orhan pe fiica sa Theodora (1346). Numitul împărat, abia întronat, și emirul turc au întîlnire amicală la *Üsküdar* „Scutary“ (1347), acesta îi promite ajutor împotriva sîrbilor lui Ștefan Dușan care cuceriseră o parte din Balcani, amenințînd și Constantinopolul.

Un eveniment important îl constituie ocuparea principatului turkmen Karasi, cu reședința la Balıkesir (1348), între Marea de Marmara și Marea Egee. Orhan interveni în urma unor certuri dinastice între Demirhan și Tursun, fiii principelui de Karasi, obținînd prin ocuparea zonei Dardanelelor ieșire la mare. În acest timp, sîrbii cu țarul Ștefan Dușan în frunte, înaintînd împotriva Constantinopolului, bizantinii strimtorăți apelează la ajutorul noului aliat turc. Mai înainte apelasera la principatele turkmene Saruhan și îndeosebi la Aydın, care între timp slăbiseră. În fața acestei situații critice pentru bizantini, fiul lui Orhan, Süleyman pașa, guvernator de Karasi, cu războinicii săi debarcă pe coasta tracică, unde ocupă fortăreața bizantină Tzympe (*Cimbi*, *Cimenlik* — 1352), constituind un cap. de pod împotriva sîrbilor și chiar al Bizanțului. Cutremurul din 1354 înlesni lui Süleyman pașa să cucerească localitățile Galipoli (*Gelibolu*, la 2 mart), *Bolayr*, *Konur-Hisar*, *Malkara* (*Mihalkariye*) și *Tekirdağı* (Rodosto). Prin ocuparea acestor localități, turcii erau stăpîni pe Tracia orientală. Somați de bizantini să le părăsească, răspunsul a fost: „pînă și Allah ne-a ajutat să le ocupăm...“. Cerînd ajutor de la bulgari și sîrbi împotriva turcilor, refuzul balcanicilor a fost categoric cu apostila: „Voi i-ați adus“. Deci, turcii profitară de neînțelegerile bizantino-balcanice. Se spune că la 1354 Süleyman pașa ocupă Ankara, la care rîvnea mereu și principatul de Karaman din vecinătatea imediată. Ankara ajunsese un fel de republică în mîna corporațiilor Ahii. În anii care au urmat Süleyman pașa a acordat războinicilor timare (feude) pe coasta tracică. În același timp, a început colonizarea Traciei orientale cu elemente musulmane, nomade, turcești (*yürüci*), aduse din Asia Mică îndeosebi din Karasi și Saruhan. Întîmplarea a făcut ca Süleyman pașa „Cuceritorul Rumeliei“ să moară într-un accident de călărie la Bolayr, unde a fost înmormîntat (1360), devenind un loc de pelerinaj. În acest timp muri și Orhan bey (1361) care lăsă un emirat bine întărit și mărit, atîngînd aproape 100 000 de km².

Noul emir Murad I pentru asigurarea domniei înlătură pe frații săi Ibrahim și Halil. Murad ar fi ocupat domnia cu sprijinul corporațiilor Ahii. Noul emir, ajutat de cadiul (jude) Kara Halil Djandarlı, reorganiză temeinic infanteria neregulată, zisă *azapi* (azab), cavaleria regulată (*sipahi-spahii* și *ulufegii*) și una neregulată, zisă *akıngii*, sub comanda unui Mihaloglu. În același timp, cu sprijinul juriștilor Kara Halil și Kara Rustem, Murad I înființă un corp de oaste permanentă de infanterie numit „Oastea cea nouă“, adică *Yeniçeri*, în număr de 1000, care cu

timpul crescú pînă la 40 000 (sub Suleiman Magnificul). Prin această reorganizare și organizare temeinică a armatei otomane, P. Wittek vede o puternică influență religioasă îndeosebi a bektășismului, excitîndu-i spiritul războinic prin crearea unor corpuri de „gazii“, luptători fanatizați pentru cucerirea lumii „ghiaure“ (creștine). În acest scop a fost înființat și sistemul renegării (*Devşirme*) pe baza căruia luau copii de la unele popoare balcanice (albanezi, bulgari, greci, sirbi-bosnieci etc.) pentru ogeacul ieniceresc. Preferau să fie chipeși, de 8—18 ani, din anumite familii cu vază și apoi erau crescuți în mijlocul țăranilor din Anatolia. Apoi, erau aduși la palat, unde cei buni deveneau mari demnitari (viziri etc.). Românii și ungurii n-au intrat în sistemul devşirme. Românii n-au dat, niciodată, copii pentru yeniceri.

Cu o armată bine reorganizată, opera începută încă de primii doi emiri, Murad I continuă cuceririle în Balcani. Nu numai poziția geografico-strategică a emiratului otoman, neînțelegerile dintre bizantini și balcanici (bulgari, sirbi etc.), ci și personalitatea primilor trei emiri prin crearea unei armate permanente înaintară ușor mai întii în Europa balcanică și apoi în Asia Mică. Aceasta a fost tactica cuceririlor otomane. La scurt timp după întronarea sa, Murad I adăuga la cuceririle lui Orhan localitățile Ciorlu, Demotika, Babaeski, Gümülgina, Lüleburgaz și mai cu seamă cetatea Adrianopolul, vechea capitală a odrizilor, devenind Edrene sau Edirne la turci. Acesta a fost cucerit, după unii în 1361, după alții în 1362—1363 sau chiar și mai tirziu (1370—1371 etc.). După aceste cuceriri, noul beylerbey al Rumeliei, Lalaşahin, înaintînd vertiginos în Bulgaria ocupă Eski-Zagra, Yenige și Filipopolul „Filibe“ (azi Plovdiv), cu mari crescătorii de orez, Tracia întreagă și o parte din Bulgaria ajunse sub stăpînirea otomană. Cu ocazia expedițiilor, fiind aduși mulți prizonieri, a fost instituită de legiștii otomani Kara Rustem etc. încasarea dării *pencik*, reprezentînd o cincime din prețul prizonierilor în folosul vistieriei statului (*miriye, hazine*).

Cucerirea unor mari centre bizantine ca Brusa, Niceea (*Iznik*) și Adrianopol (*Edirne*) a permis emirului Orhan și sultanului Murad I organizarea unei vieți cărturărești-culturale. În acest scop au fost ridicate moschei, seminarii pentru învățămîntul ecleziastic și laic (medresse), instituții de binefacere (*imâret*), tribunale (*mahkeme*) cu personalul cărturăresc corespunzător (*imam, hafiz, hoga, müezzin; kadii, naip* etc.). În același timp au avut grijă să acorde acestor instituții o temeinică organizare cărturărească-științifică, care a permis dezvoltarea unei activități culturale-științifice în Imperiul Otoman. Astfel, poetul Aşıkpaşa (m. 1332) a scris *Garipname*, o operă literară în 24 000 de versuri, la Kırşehir, prima, în limba turcilor apuseni. O inscripție ne arată că primele moschei, medrese'le etc. au fost construite la Brusa în 1335. Este meritul prof. I. H. Uzunçarşılı care a consacrat organizării cărturărești-științifice a Imperiului Otoman „o lucrare temeinică“.

Spre a contracara expansiunea otomană se organizează prima coaliție balcanică sub conducerea papei Urban V, a regelui Ungariei Ludovic I, a Bosniei și a Serbiei. Urmează lupta pe Marița, unde aliații în frunte cu sîrbii au fost zdrobiți „Sîrîf sindîgi“ (Sîrbul înfrînt) de către

Hagi Ilbeği (1364). Invidios pentru victorie Lalaşahin îl extermină. În cronicile turceşti de mai târziu (sec. XVI), deşi este menţionată şi participarea Ţării Româneşti (*Eflâk*) credem că este o inserare ulterioară pentru mărirea adversarilor. După istoricii români N. Iorga şi Gh. Brătianu, această luptă a avut loc la Cirmen (bulg. *Cernomen*), tot pe Mariţa, în 1371, chiar şi mai târziu. În orice caz, după prima bătălie, în 1365 (sau 1368) Murad I şi-a instalat tabăra şi capitala la Adrianopol, devenit un *Dar-ül-cihâd* (Casa războiului), de unde a urmărit timp de două decenii cuceririle în Europa balcanică. Începînd din această epocă Brusa a rămas un „*Dar-ül-Ulema*“ — „Oraşul-casa cărturarilor“.

În acest timp, regele Ungariei Ludovic I cel Mare (1342—1382), îngrijorat de expansiunea otomană în Balcani şi pentru expansiunea catolicismului ocupă Vidinul, lăsînd o garnizoană sub comanda căpitanului şi voievodului ardelean Dionisie Lackfi (1365—1367). Ţarul Sracimir cu familia sa a fost surghiunit în Bosnia. La înaintarea ţarului de Tîrnovo, Alexandru Şişman (tk. *Susmanos*), cu ajutor turcesc împotriva lui Sracimir, domnul Ţării Româneşti, Vladislav I (Vlaicu) Basarab, sare în ajutorul cumnatului său din Vidin. Se spune că e *prima ciocnire pe care au avut-o românii cu turcii* (1367—1368), eveniment neconsemnat în cronicile turceşti de mai târziu. Isoştitorii turci ai lui Şişman la Vidin, în perioada respectivă, nu puteau să fie decît Osmanlii.

După 1371, prin a doua înfrîngere a sîrbilor, forţele otomane sub conducerea lui Lalaşahin, Gazi Evrenos şi Deli Balaban au ocupat localităţile Seres (tk. *Siröz*), Drama, Cavala, Avrethisar, Kara-Ferya şi Zihne din Macedonia; craiul Serbiei Lazăr Grebilianovici deşi a fost impus la haraci (1372), a cucerit or. Niş (1375) etc. Forţele otomane din Anatolia, după ce cuceriră uşor localităţile Ceatalgea, Ingeğiz şi Firecik din zona Mării Negre de la bizantini, porturile Ahyolu şi Misivria din partea Bulgariei, capitulară de la sine. Împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul (1341—1391) recunoaşte noua situaţie prin reînnoirea unui tratat de pace cu turcii (1373). În urma acestor cuceriri, Kara Timurtaş paşa a fost numit beylerbey de Rumelia, în locul lui Lalaşahin. Războinicii le-au fost acordate feude mai mari „zeamete“ şi a fost înfiinţat corpul ostăşesc format din creştini numit „*Voynuk*“ (bulgari, sîrbi şi vlăhi), folosit mai mult pentru corvoade. Din acest punct de vedere în cucerirea Peninsulei Balcanice turcii au dat dovadă de multă elasticitate, recunoscînd instituţiile băştinaşe sau înfiinţînd unele adecvate spiritului lor. Concomitent, Osmanlii duc o politică matrimonială în Anatolia prin căsătoria lui Bayezid, fiul mai mare al lui Murad I, cu Devletşah, fiica principelui de Ghermiyan, Süleyman bey, luînd ca dotă centrele Kütahya, Simav, Eğrigöz şi Tavşanlı. În acelaşi timp osmanii cumpărînd şase oraşe din Hamidili: Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Karağaç, Yalavaç şi Isparta (1381), neliniştiră pe Karamalii care nu prea erau bucuroşi de vecinătatea otomană în plină ascensiune.

După ce Murad I începu să se intituleze *Hudavendigâr* — „Robul lui Allah“, au fost cucerite noile localităţi macedonene ca Istip, Manastir (Bitolia), Prilep etc., iar Salonicul (tk. *Selânik*) a fost asediat (1382). Urmează incursiunile otomane în Albania (1383), în Bosnia-Herţegovina

(1384), cucerirea cetății Ohrida (*Ohri*) și dobândirea victoriei de la Savra din Albania (1385). Un alt eveniment important a fost cucerirea Sofiei, vechea Serdica romană, de către Inge Balaban bey (1386), printr-o stratagemă a lui Uzundja-Sündük. Tot acum încep primele relații politice turco-mameluce, sultanul egiptean Barkuk, felicitându-l pe Murad I pentru victorie împotriva „necredincioșilor“, îl numește „*Sultan-ül-Guzât*“. Totodată are loc prima luptă între Osmanlii și Karamanizi în șesul Konya, deși Alaeddin Ali era ginerele lui Murad I, soțul prințesei „*Sultan-Hatun*“ din 1381. Cu toată dirzenia sa karamanidul a fost răpus. În toiul acestor lupte, pe două fronturi, moare vizirul Djandarli Hayreddin pașa, făcând loc fiului său Djandarli Ali pașa (1387), familie de viziri otomani care a jucat un mare rol în politica otomană pînă la cucerirea Constantinopolului (1453). În acest timp turcii sînt înfrinți la Pločnik, lingă Niș, de către forțele sirbo-bosniece conduse de Lazăr și Tvrtko care se folosiră de încurcătura otomană împotriva principatului Karaman (1387, după unii 1388). Spre a-și lua revansa, turcii sub conducerea vizirului Ali pașa ocupă despotatul lui Dobrotici, cu reședința Varna, impunînd la haraci pe fiul acestuia Ivanco (1388). Despotatul oğuzilor de pe țărmul Mării Negre înlesni ocuparea Bulgariei orientale și centrale de către turcii osmanlii. Murad I, fiind asigurat de incorporarea Bulgariei, porni o mare expediție împotriva Serbiei care este învinsă la Kossovo (20 iunie 1389), unde Murad I a fost ucis de Miloș Kobilici (Obilici), dar și sîrbii își pierdută libertatea și independența pentru cîteva secole. Au participat efectiv în această bătălie bosniecii cu craiul lor Tvrtko și albanezii. În centrul armatei otomane era Murad I cu yenicerii, în aripa dreaptă Bayezid cu trupele din Ghermiyan (*Kütahya*) și în cea stîngă Yakub, al doilea fiu al sultanului cu oștile din Hamidili. Bazîndu-se pe cronicile turcești se spune că și Mircea cel Bătrîn ar fi participat cu un contingent de oaste, dar aceste surse sînt tirzii și încearcă să mărească numărul adversarilor. Scrisoarea de biruință (*Fetihname*) privind bătălia de la Kossovo, publicată de Braunner, fiind din colecția Feridun beg, s-a dovedit că este falsificată. Deci, participarea românilor în bătălia de la Kossovo este discutabilă. Noul sultan Bayezid, după ce sugrumă pe fratele său Yakub pe cîmpul de luptă, impuse un tratat sîrbilor, luînd în căsătorie pe fiica decapitatului Lazăr, Despina sau Oliviera. Apoi, Bayezid repezi pe yiğit pașa să ocupe Bosnia și minele de la Kratova, iar Firuz bey întreprinse prima incursiune, prin Vidin, în Țara Românească, întorcîndu-se cu mult „plean și doium“ pentru construirea așezămintelor harismatice (*imâret*) din Adrianopol (1390—1391). Cronicarii turci în frunte cu Așikpașazade, Orudj și M. Neșri încep relațiile Imperiului Otoman cu Țara Românească cu această incursiune de pradă (*aktn*).

Astfel, timp de cîteva decenii, Osmanliii înaintînd vertiginos în Peninsula Balcanică, motivau coreligionarilor lor musulmani din Anatolia: „Noi luptăm împotriva necredincioșilor ghiauri pentru triumful islamului“. Prin aceasta se bucurau de sprijinul moral și chiar material al emiratelor turkmene, de ex. în bătălia de la Kossovo, au participat trupe din Ghermiyan, Aydin, Hamidili, Karaman și Tekeili. Este

semnificativ faptul că turcii Osmanlii, abia după ce au cucerit Tracia, Macedonia, Bulgaria și o bună parte din Serbia, adică Rumelia, s-au apucat de ocuparea emiratelor din Anatolia. Într-un deceniu au ajuns la Eufrat. Aceasta a fost o politică caracteristică emiratului lui Osman, Orhan și Murad I care, deși niște bey patriarhali, au știut să profite de situația vecinilor.

După expediția de la Kossovo, Bayezid I, stăpîn pe situația din Balcani, întreprinse o expediție în Anatolia, ocupînd cu forța principalele turkmene: Sarukhan, Aydin, Ghermiyan, Menteșeili, Hamidili și Tekeili din vecinătatea posesiunilor otomane (1390—1391). Apoi, porni o altă expediție împotriva principatului Karaman, asediînd capitala Konya. Bayezid obținu orașele Akşehir și Beyşehir. În ciuda unor ajutoare primite din vecinătate (Bizanț, Kastamunu și Sivas) principele de Karaman, ginerele sultanului, a fost învins a doua oară. După ce asedie și blocă Constantinopolul, Bayezid I întreprinse a doua expediție împotriva Moreei iar akîngii se repeziră în Ungaria, unde obțin o victorie la „Nagy-Olosz“ (1391). În anul următor, neastîmpăratul Bayezid întreprinse o nouă expediție împotriva principatului Kastamonu spre a ocupa schela Sinope. Dar pe drum află că voievodul Țării Românești, Mircea, spre a răzbuna incursiunea lui Firuz beg, profitînd de încurcăturile lui Bayezid în Asia Mică, porni o expediție împotriva akîngiilor de la Karinovası (1393); aducînd mulți prizonieri musulmani. Bayezid I, informat de acțiunea lui Mircea, întoarse expediția împotriva Țării Românești. În cronicile turcești se arată că principii de Kastamonu (*İsfendiyar*) ațîtau pe domnul român să lovească Balcanii spre a scăpa de agresiunea lui Bayezid. Campania la Dunăre, condusă de Bayezid în persoană și de vizirul Ali pașa, se încheie cu dramatica bătălie de la Rovine, după cronicile turcești la Argeș (*Arkași*) la 10 oct. 1394, după alții la 17 mai 1395. Cronicarii turci de mai tîrziu Orudj (1509), Idris Bitlisi (1502), M. Neșri (m. 1520), Ibn Kemal (1534), Sa' deddin (1599) etc. anticipează bătălia de la Argeș-Rovine cu trei-patru ani. Nu este exclus să fi fost două-trei bătălii în apropiere de Argeș, lîngă Craiova și în Ialomița. După dramatica bătălie de la Argeș/Rovine sau chiar mai înainte, Bayezid I a fost poreclit *Yıldırım* — „Fulgerul“ de cumnatul său Emir Sultan, un mare cărturar din Brusa, pentru rapiditatea deplasării trupeilor „împotriva valahilor care se răsculau de șapte ori pe an“ ne spune Evliya Celebi (sec. XVII). După cronicile turcești și izvoarele europene victoria de la Argeș-Rovine a fost de partea lui Mircea. Întors din Țara Românească, după un popas la Verria (*Kara-Ferya*), Bayezid I asediînd a doua oară Constantinopolul, solicită de la califul abasid din Egipt titlul de sultan. În vederea cuceririi Constantinopolului a fost construită fortăreața Anatoliei (*Amadolu-Hisar*).

La insistența împăratului bizantin Manuel al II-lea Paleologul (1391—1425) și a papei Bonifaciu al IX-lea (1389—1404) statele Europei centrale și apusene porniră o mare cruciadă, sub conducerea regelui Sigismund de Luxemburg (1387—1437) al Ungariei, împotriva turcilor. Bayezid, informat asupra acestui fapt, părăsi imediat asediul Constantinopolului aruncînd în foc catapulte (tk. *mandjanlık*). Într-un

marș rapid îi surprinse pe cruciați, unii dormind și puțini de veghe, lângă Nicopol (*Nikboli*). În bătălia de la Nicopol (25 sept. 1396), la care participă și Mircea cel Bătrîn cu oastea Țării Românești împreună cu voievodul Transilvaniei, cruciada europeană a fost zdrobită. În ce privește efectivele participante, după Mircea vv. 20 de steaguri turcești (= 200 000 de ostași), după alții 100 000 de cruciați și 60 000 de turci etc. sînt exagerate. Bayezid și în această bătălie a dat dovadă că este un mare strateg, dînd cavaleriei sale o mare elasticitate în luptă. La aceasta se adăuga fanatismul yenicerilor gata să moară pentru padișahul lor. Imediat după victorie Bayezid I a pornit o expediție împotriva Greciei, cu popas la Atina „orașul înțelepților“, la Patras, și întreprins a treia campanie împotriva Moreei (1396—1397). Nu s-a mulțumit cu atîta, a înaintat iarăși împotriva principatului ostil Karaman, cîștigînd o nouă victorie la Akçay „Păriul-Alb“ și ocupă această țară rivală pentru cîțiva ani (1398). Apoi, invadînd și alte emirate din Anatolia orientală ca Sivas'ul și Kayserie, principatul învățatului Kadi Burhaneddin, Malatia, Amasya, Samsun, Elbistanul etc., pe la 1399, Bayezid și-a întins hotarele imperiului său pînă la Eufrat. În 1400, capitulînd și Erzindjanu'ul, mai mult de o jumătate din Anatolia deveni otomană. Dacă de la Murad I, Bayezid moștenise vreo 500 000 de km², acum se fălea că va lăsa băieților săi, șapte la număr, un imperiu aproape dublu. Fiind în culmea gloriei, Bayezid I impuse ușor împăratului bizantin ridicarea unei moschei și înființarea unui tribunal (*mahkeme*), condus de un cadîu, chiar în oraș pentru musulmani. Turcii din Yenice-Taraklı au fost mutați în Constantinopol. Prin cuceririle sale în Europa balcanică și în Asia Mică, care au urmat după victoriile de la Kossovo și îndeosebi de la Nicopol, Bayezid a reușit să realizeze un adevărat Imperiu Otoman, de la Eufrat și munții Taurus ai Ciliciei pînă la Dalmația și din nordul Greciei pînă la Dunăre. Cu tot efortul depus de sultanii Murad I și Bayezid I, în ciuda unei serii de factori favorabili, Peninsula Balcanică n-a putut să fie cucerită în întregime. Acesta este un complex și îndelungat proces istoric care durează pînă la capitularea Belgradului (1521).

În altă ordine de idei amintim că emigrările și deportările (*sürgün*) în masă din Anatolia în Europa balcanică, inaugurate de Süleyman pașa (m. 1357 după H. Inalcik), au continuat într-un ritm și mai viu sub sultanii Murad I și Bayezid I. Regiuni întregi din Balcani au fost colonizate nu numai cu nomazi (*yörük*) sau semi-nomazi, ci și cu alte elemente sedentare. Acest proces etnic-demografic, cu care s-au ocupat istoricii turci ca Ömer L. Barkan (m. 1979) și Tayyib Gökbilgin (1981) aplicat prin metode diverse, a contribuit din plin la colonizarea, islamizarea și turcizarea unei bune părți din Peninsula Balcanică. Aici, a fost încetățenit sistemul timariot otoman prin care se acorda războinicilor un fel de feude „dirlik“ (timar-ze'amet și has). În tirgurile și orașele balcanice ca Adrianopol (*Edirne*), apoi în cele de la margine (*Udj*) ca Filipopol (Plovdiv), Seres (*Siröz*), Silistra, Üsküp, Elbasan, Cavala-Drama, Sarajevo (*Bosna-Saray*), Yeni-Şehir și apoi în Babadagul dobrogean pulsa o intensă viață economică-comercială.

Meritul lui Bayezid I este că a reușit să realizeze primul Imperiu Otoman, care a dăinuit numai cîțiva ani (1396—1402). Un dicton turc spune : „Unele victorii mari sînt mai rele decît cele mai teribile înfrîngerii“. Așa s-a întîmplat și cu Bayezid I care, intrînd în conflict cu noul invadator al Anatoliei, Timur-Lenk, chemat de bizantini și de emiratele turcești, în dramatica luptă de la Ankara (28 iul. 1402) își pierde tronul, libertatea și apoi viața (1403). Cu toate acestea, Bayezid I „Fulgerul“, spre deosebire de primii trei emiri, niște bey patriarhali, a fost o figură excepțională atît ca organizator cît și ca mare strateg. A fost victima propriilor sale ambiții și lăcomii. Din faimosul imperiu efemer al lui Bayezid I s-a ales praf și pulbere, Anatolia, fiind îmbucătătită, Rumelia, înconjurată de dușmani, sortită pieirii. Rumelia nu putea exista fără Anatolia, rezervorul puterii turcești. Se poate spune că Imperiul lui Bayezid a fost întors cu un secol în urmă, la emiratul lui Osman. Prin faptul că după catastrofa de la Ankara Imperiul lui Bayezid nu a dispărut, înseamnă că temelia pusă de primii trei emiri otomani a fost cît se poate de trainică.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. Izvoare: documente și cronici turcești

Ed. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux...*, Paris — (1900, ed. II-a 1941); *Die altosmanische Chronik des 'Aşikpaşazāde...* (ed.) von Friedrich Giese, Leipzig — 1929; Oruç (Urudj), *Tevârih-i âli 'Osmân* (Cronicile dinastiei otomane), ed. Franz Babinger, Hanovra (1925/1926; M. Neşri, *Kitâb-i Cihân Nüma Neşri tarihi* (cronica lui Neşri), vol. I, Cilt. ed. F. R. Unat — Dr. M. A. Koymen, TTK Basimevi I, Ankara — 1949; *Die altosmanische Anonymen Chroniken: Tevârih-i âl-i 'Osmân*, ed. Dr. Fr. Giese, I (Breslau — 1922); II, 1925 (trad. germană). Ibn-i Kemâl, *Tevârih-i âl-i 'Osmân*, ed. Şeraffetin Turan, TTK. Basimevi, vol. I, Ankara — 1970; II, Ankara — 1983. Mihail Guboglu — M. A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române* (sec. XIV—XVII). Vol. I Extrase, București, Ed. Acad., 1966; Mihail Guboglu, *Crestomație turcă...* (1263—1683), Buc., 1978, 900 p.

B. Istorii turco-selgiuco-osmane (= otomane)

W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*. Adaptation française par Mme M. Donkis, Paris — 1945; René Giraud, *L'Empire des Turcs Celestes. Les règnes d'Elterich Qapghan et Bîlgä*. Contribution à l'histoire des Turcs d'Asie Centrale. Paris — 1960; VI. Gordlevskij, *Gosudarstvo Seldjukidov Maloi Azii* (Statul selgiucilor din Asia Mică), M. 1941 (retipărit M. 1960); Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk — İslâm medeniyeti* (Istoria selgiucilor și civilizația turcă-islamică), Ankara — 1965; J. v. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. J. J. Hellert, Paris — 1835; J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I Hamburg — 1840; N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches...*, I Gotha — 1908; I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (Istoria otomană) I, ed. a. 3-a, TTK. Basimevi — Ankara, 1972; Halil Inalcik, *The Ottoman Empire the Classical Age*.

1300—1600, London — 1973; Mihail Guboglu, *Turcii. Imperiul otoman pînă la începutul sec. XVI*, în „Istoria Evului Mediu”. Coordonator Radu Manolescu, vol. II, partea a II-a, Buc., 1975; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Buc., 1978.

C. Studii și articole

F. Altheim, *Attila et les Huns* „Payot”, Paris — 1952; Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, București — 1970; idem, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București — 1978; *Türkler* (Turcii), în „İslâm Ansiklopedisi”, fasc. 127—128 Cüz, Istanbul, 1976—1977; Faruk Sumer, *Oğuzlar* (Türkmenler) — „Guzii—Uzii”..., ed. a 3-a, Istanbul — 1980; Fuad Köprülü, *Les origines de l'Empire ottoman*, Paris — 1935; idem, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesirii* (Influența instituțiilor bizantine asupra celor otomane), Istanbul — 1931 și 1981 (ed. Orhan Köprülü). Are și o traducere italiană (Roma — 1952); M. Akdağ, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti* (Rez. fr. Situation économique en Turquie pendant la fondation et l'ascension de la puissance ottoman), în „Belleten” XII, 51 (Ankara — 1949); idem, *Türkiye'nin iktisadî ve içtimai tarihi* (Istoria economică și socială a Turciei), C. (vol.) I, 1071—1453, ed. a II-a, TTK. Basımevi — Ankara, 1971; Dr. Himmet Akın, *Aydınöğulları tarihi hakkında bir araştırma* (O cercetare privind istoria Aydınöğullilor), Ankara — 1947; İbrahim Artuk, *Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye ait sikke* (Monedă aparținînd lui Osman Gazi, fondatorul emiratului otoman), în „Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071—1920)”..., Ankara — 1980; A. d'Avril, *La bataille de Kossova*, Paris — 1888; Aziz S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, London — 1943; G. D. Balasçef, *Împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul și statul oguzilor pe țărmul Mării Negre*. Trad. din greacă de G. I. Brătianu, Iași — 1940; Ömer L. Barkan, *Les problèmes fonciers dans l'Empire ottoman au temps de sa fondation*, în „Annales d'Histoire Sociale”. Tome XI, Paris — 1939; idem, *La déportation comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman*, în „İktisât Fakültesi Mecmuası”, Vol. XI, Istanbul, 1949—1950; idem, *Timar*, în „İA”, fasc. 123—124 Cüz, Istanbul — 1972; idem, *Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes*, în „Recueil Société Jean Bodin” VII (1955); Nicoară Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle*, Paris — 1973; idem, *Le timar dans l'État ottoman* (début XIVe—XVIe siècle), Wiesbaden — 1980; A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrîn împotriva akingiilor la Karinovasi*. în „Relații româno-orientale”, București — 1978, p. 140—155; Mihail Guboglu, *Romanya tarihine ait Türk kaynakları...* (Izvoare turcești privind istoria României)..., în „VII. Türk Tarih Kongresi” (1970), TTK. Basımevi — Ankara, 1973; idem, *Turcii selgiuci și statele lor*, în „Studii și articole de istorie” XXXII (București — 1976, p. 33—43); idem, *Romen Ulusunun eski Türk kavimleri ile ilişkileri hakkında* (Despre relațiile poporului român cu vechile popoare turcice), în „VIII. Türk Tarih Kongresi” (1976), TTK. Basımevi — Ankara, 1981; H. Inalcik, *Ştefan Duşandan Osmanlı İmparatorluğuna* (De la Ştefan Duşan la Imperiul otoman), în „Mélanges Fuad Köprülü”, Istanbul — 1953; N. Iorga, *Latins et grecs et l'établissement des Turcs en Europe 1342—1362*, în „Byzantinische Zeitschrift” XVI (1916); idem, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—1369... Un episod din cucerirea Peninsulei balcanice de turci*, în „Conv. literare” (1900); Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin...*, „Pa-

yot", Paris — 1969 ; Radu Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut*, București — 1943 ; I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal...* (introducere în organizarea Imperiului Otoman...), TTK Basımevi — Ankara, 1970 (ed. a II-a) ; idem, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Organizarea vieții cărturărești-st. în Imperiul Otoman), TTK. Basımevi — Ankara, 1965 ; Yaşar Yücel, XIII—XIV. *Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri* (Istoria Anatoliei de nord-vest în sec. XIII—XIV : Principatele Ciobanoglıi și Djandaroglıi), TTK. Basımevi — Ankara, 1980.

Ord. prof. Dr. A. Zeki Veleđi Toğan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş* (Introducere în istoria generală turcă) I (ed. a III-a), Istanbul — 1981, XVI + 538 p. ; Adrian Fochi, *La légende de la fondation de l'Empire ottoman*, în „Studia et Acta Orientalia“ XI (Bucarest — 1984), p. 35—49 ; Paul Wittek, *Les Gagaouzes = Les gens de Kaykaus*, în : „RO“ XXVII (1951—1952, p. 12—24 ; idem, Yazıdjoğlu 'Alî on the Christian Turks of the Dobruja, în „BSOAS“ XIV (1952), p. 639—668 și mai cu seamă idem, *Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu* (Nașterea Imperiului otoman). Trad. din engleză de Fahriye Arik, Istanbul — 1947, 138 p. ; Ord. prof. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı tarihi* (Istoria literaturii turcești), ed. a III-a de Dr. Orhan F. Köprülü..., Istanbul — 1981, XXIV + 440 p. ; Irène Beldiceanu-Steinherr, *La conquête d'Adrianopole par les Turcs : La pénétration turque en Thrace...*, în „Travaux et Mémoires“ (Paris — 1965), p. 439—461 ; Halil İnalcık, *Edirne'nin fethi — „Cucerirea Adrianopolului“* (1961), în vol. „Edirne“ T.T.K. Basımevi — Ankaram 1964, p. 137—159 ; D-r. Dušana Lukač, *La conquête de Skopje par les Turcs* (1391). Skopje — 1965/6, p. 5—18 + pl. (în sîrbă cu rez. în franceză) ; Aurel Decei, *Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid I-er et Murad II dans pays roumains*, în : „Revue Roumaine d'Histoire“, 1974, nr. 12 (93), pp. 14—18 și versiunea românească în Aurel Decei, „*Relații româno-orientale*“, Buc., 1976, p. 209—222 ; İbrahim Artuk — Cevriye Artuk, *Istanbul Arkeoloji Müzelerinde teşhirdeki İslâmi Sikkeleri Kataloğu* (Catalogul monetelor islamice din expozițiile Muzeelor de Arheologie din Istanbul), Istanbul — 1961 (I) și 1962 (II) ; Arseven Celâl Esat, *L'Art turc*, Istanbul — 1939, 305 p. ; Idem, *Türk sanatı* (Arta turcă), Istanbul — 1970, 286 p. + pl. Albert Gabriel, *La mosquée du Murat I-er à Brousse et le Problème des origines de l'architecture ottomane*, dans „Vakıflar Dergisi“ II (Ankara — 1942), p. 49—57 ; Ekrem Hakki Ayverdi, *Osmanlı mi'marisinin ilk devri : Ertuğrul, Osman Gazi'ler Hidâvendigâr ve ye Yıldırım Bayezid* (Prima perioadă a arhitecturii otomane...), 630—805 H. (1230—1402 e.n.), Istanbul — 1966, XII + 566 p. în 4°. S. — K. — Yetkin, *L'Architecture turque en Turquie...* Paris — 1962, 174 p. + CIV Planches. (Histoire du Monde de l'Islam) 8° Eyice Semavi, *Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri* (Mausoleele lui Osman și Orhan Gazi la Brusa), în „V. D.“ V (1962), p. 131—147 + 14 pl. ; idem, *Yunanistan'da Türk mi arimeserleri* (Monumente arhitecturale turcești în Grecia), în „Türkiyat Mecmuası“ XI (1954), p. 157—182 + pl. etc. *Hünernâme — Minyatürleri ve Sanatçıları*, Istanbul, 1969, XXV + 44 fol. (planșe în culori) / Cartea măiestriei — Miniaturi și artiști/.

ASEDIUL VIENEI DIN 1683. SEMNIFICAȚIA LUI ISTORICĂ

CONSTANTIN ȘERBAN

1. *Originile conflictului.* După ce la 24 februarie 1525 Francisc I, regele Franței a fost înfrânt și luat prizonier la Pavia, de îndată a fost expedit la Constantinopol un agent francez cu scrisori prin care se propunea sultanului Soliman, Magnificul, o alianță împotriva lui Carol Quintul, împăratul Austriei. Un an și două luni mai târziu a început campania otomană împotriva Ungariei, din imediata vecinătate a Austriei, care după cum se știe s-a încheiat cu zdrobirea armatei maghiare pe cîmpul de luptă de la Mohaci (28 august 1526), cu moartea eroică a regelui Ludovic al II-lea Jagellon și cu transformarea acestei țări într-o arenă de luptă, pentru mai bine de un deceniu, între cei doi pretendenți la tronul ei, anume Ioan Zapolia, voievodul Transilvaniei și Ferdinand I de Habsburg, cumnatul regelui Ludovic al II-lea recent decedat pe de o parte, iar pe de alta între două imperii continentale Înalta Poartă și Imperiul Habsburgic, pentru dominație în această parte a Europei.

Campania otomană în Ungaria a mai continuat încă șapte ani, timp în care Viena, capitala Austriei, a fost asediată pentru prima dată, aproape trei săptămîni (27 sept. — 14 oct.). Atunci, sultanul Soliman Magnificul n-a mai vrut să continue asediul pentru că nu dispunea de suficiente tunuri de asediu. Pacea dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic s-a încheiat în 1533 (22 iunie) cele două imperii recunoscîndu-și reciproc cuceririle făcute pînă atunci pe teritoriul fostei Ungarii. Totuși, cîțiva ani mai târziu, după moartea lui Ioan Zapolia, principele Transilvaniei, a reînceput lupta pentru coroana Ungariei între Ferdinand I de Habsburg, fratele lui Carol Quintul și văduva lui Ioan Zapolia, ca regentă a fiului ei minor Ioan Sigismund. Totodată, otomanii au efectuat o nouă campanie în Ungaria încheiată cu desființarea ca stat a acestei țări și împărțirea ei în trei părți : în partea centrală a fost creat pașalicul de la Buda, partea ei răsăriteană a devenit un stat vasal otomanilor sub numele de principatul Transilvaniei, iar partea apuseană și de nord a rămas în stăpînirea Austriei. Prin stabilirea unei frontiere comune între cele două imperii era înlăturată astfel posibilitatea principilor Transilvaniei de a veni în contact direct cu Habsburgii. Șase ani mai târziu, în baza unui tratat de pace (1547) Austria a acceptat să plătească un tribut anual otomanilor în valoare de 50 000 ducăți pentru teritoriul Ungariei de vest și de nord revendicat de Înalta Poartă, situație permanentizată pînă la pacea de la Karlovitz (1699).

În cursul secolului al XVI-lea nobilimea maghiară a fost convinsă că refacerea unității regatului Ungariei se putea realiza numai cu sprijinul Habsburgilor și drept urmare ea a cerut și a obținut în mai multe rânduri sprijinul militar al acestora împotriva Înaltei Porți. Astfel au avut loc mai multe războaie austro-otomane (1551, 1556, 1566—1569, 1575), unele și cu participarea oștilor din Principatele române în cadrul obligațiilor principilor din aceste țări față de Imperiul Otoman ca putere suzerană. Totuși cel mai important dintre ele a fost cel din 1591—1606 — numit și Războiul de 15 ani sau Războiul cel Lung — când Imperiul Habsburgic a luptat în cadrul unei ligi antiotomane — Liga creștină — la care au aderat și țările române. În condițiile acestui război, beligeranții au suferit pierderi grele, dar înaintarea otomanilor spre centrul Europei și deci spre Viena a fost considerabil împiedicată, mai ales datorită rezistenței opuse de oștile din țările române la Dunăre, sub conducerea lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, cel care în primăvara anului 1600 a unit cele trei țări românești în cadrul unei centralizări statale sub o conducere unică. În cursul acestor campanii antiotomane însă nobilimea maghiară, ca și domniile țărilor române, și-a dat seama că eforturile Casei de Habsburg de a-i scoate pe otomani din Ungaria și Transilvania erau întreprinse nu atât pentru refacerea unității fostului stat maghiar cât mai ales pentru ocuparea acestor teritorii.

Tot în cursul secolului al XVI-lea Casa de Habsburg a luat o serie de măsuri pentru organizarea teritoriului Ungariei apusene prin centralizarea puterii politice și militare în mîna Curții din Viena pe de o parte, iar pe de alta prin transmiterea puterii administrative și judecătorești autorităților locale. Totodată pentru împiedicarea oricăror posibilități de înaintare a otomanilor spre Occident s-a construit un sistem de apărare pe o adîncime de zeci de kilometri, alcătuit din numeroase fortărețe (de ex. Veszprem, Raab, Komaron, Tata etc.) înzestrate cu garnizoane puternice, prin care se practica o defensivă activă de-a lungul unei linii care lega țărmul Mării Adriatice cu munții Matra și Bükk și trecea pe la vest de lacul Balaton și la est de Tata și Komaron, obligînd în același timp pe otomani să procedeze la fel în sensul să ridice și ei zeci de fortărețe (de ex. Ercsi, Hatvan, Föllek) în aceleași regiuni pentru a face mai stabilă frontiera dintre cele două imperii.

În cursul secolului al XVII-lea nobilimea maghiară a fost divizată în două fracțiuni, una proaustriacă și alta prootomană. Prima a continuat totuși să spere în ajutorul Habsburgilor și de aceea în mai multe rânduri s-a răscolat contra otomanilor generînd în consecință mai multe campanii otomane în Transilvania, devenită atunci leagănul rezistenței maghiare contra Înaltei Porți. Cea din 1658—1660 s-a terminat cu un mare eșec și anume prin ocuparea Oradiei și crearea pašalicului cu același nume, datorită ineficienței intervenției trupelor austriece aflate sub conducerea generalului Raimondo Montecuccoli. Drept urmare a izbucnit războiul între Imperiul Otoman și cel Habsburgic din 1663—1664 în cursul căruia deși a sporit expansiunea Înaltei Porți în Ungaria de vest (de ex. a fost ocupată fortăreața Neuheusel (Ujvar) totuși armata

otomană a fost zdrobită lângă minăstirea St. Gothard (pe Raab la circa 80 km vest de lacul Balaton), când a fost spulberat pentru prima dată mitul invincibilității armatei otomane din Europa.

Răspunzînd la persecuțiile Habsburgilor contra protestanților și nemulțumită de condițiile păcii de la Vașvar (1664), prin care Austria lăsa otomanilor teritoriile cucerite în Ungaria apuseană, nobilimea maghiară prootomană a început lupta contra Habsburgilor pe calea unui complot (condus de Palatinul Wessenlenyi), care însă a fost înăbușit în singe (1671). Un deceniu mai târziu lupta antihabsburgică a luat forma unei mișcări de eliberare națională numită răscoala curuților sub conducerea unui nobil Emeric Tököly care s-a proclamat rege al Ungariei recunoscînd suzeranitatea Înaltei Porți (și plata unui tribut anual de 20 000 florini) și a început războiul cu sprijin otoman, pentru izgonirea austriecilor din Ungaria apuseană. Războiul ciudat (nedeclarat) a durat din august 1682 pînă în ianuarie 1683 timp în care s-au desfășurat la Constantinopol negocieri diplomatice între ambasadorul Austriei și autoritățile otomane pentru acceptarea unor condiții puse de Înalta Poartă de ex. restituirea cetății Raab, proclamarea amnistiei generale pentru insurgenții maghiari, recunoașterea dreptului la autodeterminare a poporului maghiar și bineînțeles acceptarea lui Emeric Tököly ca rege al Ungariei. Poziția otomanilor s-a dovedit a fi intransigentă în timpul acestor negocieri datorită faptului că marele vizir Kara Mustafa, văr al fostului mare vizir precedent Ahmed Küprülü, era convins că Imperiul Otoman reușise la acea dată să revină la strălucirea de odinioară din timpul lui Soliman Magnificul — datorită succeselor obținute de armata otomană în ultimele două decenii în războaiele cu Veneția și cu Polonia în urma cărora fuseseră anexate cetatea Kandia din insula Creta (1669), iar în Europa de răsărit Podolia, cetatea Kamonița și o parte din Ucraina (1672, 1676).

2. *Aseidiul Vienei din 1683.* Deși războiul dintre cele două imperii, cel otoman și cel habsburgic, a fost declarat oficial la 2 ianuarie 1683, totuși Înalta Poartă a început pregătirile sale militare cu cîteva luni mai înainte. Așa de ex. Murad Ghirai, hanul tătarilor crimleni a primit poruncă din partea sultanului Mehmed al IV-lea să-și concentreze hoarda și să se îndrepte spre sudul Ungariei încă din toamna anului 1682. Cam tot atunci domnilor din țările române li s-a cerut să adune și provizii în mari cantități, pentru a fi apoi expediate la Constantinopol pentru nevoile armatei otomane în curs de concentrare pentru o nouă campanie.

Concentrarea armatei otomane s-a făcut în mai multe etape. Mai întîi au sosit la Adrianopole trupele venite din Mesopotamia, Siria și Asia Mică, precum și un corp de ieniceri de 12 000 oameni. Apoi la Plovdiv și Niș s-au alăturat trupele provenite din Dobrogea, Grecia, Albania și insulele din Marea Egee. După plecarea din Adrianopole (31 martie), trupele otomane conduse chiar de sultan au ajuns la Belgrad (6 mai). Aici comanda supremă a fost încredințată marelui vizir Kara Mustafa (22 mai), iar sultanul s-a înapoiat la Constantinopol, la Essek (Osek), aproape de confluența Dravei cu Dunărea s-au prezentat

marelui vizir în drum spre Buda contingentele provenite din țările române și anume cite 6 000 ostași din fiecare. Ion Neculce cronicarul care dă o cifră mai mică pentru țara sa — numai 2 000 — arată în cronica sa și drumul făcut de acesta și anume că a trecut prin Țara Românească, Transilvania, Banat și Serbia. Tot la Essek aveau să sosească și trupele ridicate de Emeric Tököly, regele Ungariei. În fine grosul armatei otomane a făcut tabără la Stuhlweissenburg (circa 45 km sud-vest de Buda), unde s-au alăturat tătarii crimleni, circa 20 000 călăreți, care din Crimeia străbătuseră sudul Ucrainei, Moldova, Țara Românească, Transilvania, Ungaria săvârșind pe unde treceau numeroase jafuri. În acest fel armata otomană atingea la 25 iunie 1683 în momentul sosirii ei în tabăra de la Stuhlweissenburg un efectiv de aproape 250 000 de oameni. Din relatări contemporane rezultă că această mare armată alcătuită din trupe de infanterie și cavalerie era înzestrată cu o mare putere de foc formată din 250 tunuri mari, 560 tunuri mici, câteva sute de bombarde, câteva mii de arghebuze, împreună cu sute de mii de ocale de iarbă de pușcă, proiectile mari și mici, gloanțe de tot felul.

Planul inițial de campanie al armatei otomane prevedea străpungerea liniei de fortificație austriece de la frontiera de vest și de nord a Ungariei și cucerirea cetății Raab. În acest scop pînă la sosirea grosului forțelor otomane la Stuhlweissenburg Ibrahim pașa, guvernatorul pašalicului de Buda a atacat cu forțele de care dispunea fortărețele austriece cucerind 32 din ele, inclusiv Kașovia, fapt care a încurajat pe marele vizir Kara Mustafa cu privire la reușita campaniei contra Austriei. Drept urmare în timpul unui consiliu militar ținut la Stuhlweissenburg la 27 iunie, el a hotărît modificarea planului de campanie în sensul depășirii liniei de fortificație austriece străpunse și înaintarea către Viena în scopul cuceririi acesteia, precum și a întregii Austrii. Cu această hotărîre au fost de acord toți comandanții armatei, cu excepția hanului Crimeei și pașei din Buda, fapt care se va repercuta asupra sfîrșitului acestei campanii. De altfel hanul Crimeei — ca și hanii precedenți — promova o politică externă proprie menită să lărgească autonomia sa și să slăbească dominația otomană asupra hanatului său. De reținut și faptul că sultanul Mehmed al IV-lea a fost anunțat de schimbarea planului inițial de campanie mult prea tîrziu, adică numai cu șase zile înainte de ajungerea armatei otomane în fața Vienei și începerea asediului.

Cîteva zile mai tîrziu armata otomană a ajuns pe malul riului Raab și a cucerit cetatea cu același nume (1 iulie); apoi a trecut riul Raab pe 10—12 poduri de vase și a înaintat încrezătoare într-o victorie ușoară pe teritoriul austriac spre Viena, în drumul ei întîmpinînd o puternică rezistență din partea trupelor de frontieră și a locuitorilor din sate și orașe. Forțele superioare otomane însă au copleșit pe acelea ale apărătorilor mai ales prin atacuri efectuate ziua și noaptea care s-au încheiat cu luarea cu asalt a cetăților și orașelor, și cu înrobirea unui mare număr de locuitori. Concomitent cu aceste atacuri ale ienicerilor și spahiilor tătarii crimleni efectuau raiduri de jaf și distrugerii în zonele învecinate pe o mare suprafață depășind cu mult fron-

tiera de răsărit a Austriei, urmărind în acest fel să provoace deruta și mai ales spaima în rindul locuitorilor și să împiedice sosirea unor trupe în sprijinul populației. Cu toate acestea țirgoveții, orașenii și țărani au dat dovadă de un rar patriotism, de o deosebită vitejie opunându-se cu arma în mină atacurilor tătarilor. Și totuși otomanii n-au fost opriți în înaintarea lor care se făcea pe un front destul de larg care se întindea de la Dunăre pină la riul Leitha în direcția Vienei; astfel la 7 iulie au ajuns la Petronell (circa 35 km de capitala Austriei).

Înaintarea impetuoasă a armatei otomane condusă de marele vizir Kara Mustafa în Ungaria apuseană și în Austria cu forțe atît de mari a surprins pe Leopold I, împăratul Austriei și pe principalii săi colaboratori politici și militari, mai ales că trupele sale de frontieră fuseseră respinse cu mari pierderi. De alte forțe militare nu mai dispunea pentru a le opune otomanilor deoarece o bună parte din armată se afla în campanie contra Franței iar la un ajutor imediat încă nu spera de nicăieri. Totuși într-un viitor apropiat se aștepta la o cooperare militară din partea lui Jan Sobieski, regele Poloniei cu care încheiase un tratat de alianță de curind, la 31 martie și din partea unor state germane cărora le adresase un apel să adere la alianța antiotomană austro-polonă. De aceea în prima decadă a lunii iulie, Leopold I, împăratul Austriei, împreună cu întreaga sa curte a părăsit capitala țării plecînd din calea duhoiului otoman la Linz, iar de acolo mai departe la Passau, lăsînd Viena sub comanda generalului Ernest Rüdiger von Starhemberg. În urma sa populația orașului deja începuse să facă pregătirile necesare pentru a rezista atacului dușman și anume să sape șanțuri pentru a împiedica înaintarea cavaleriei, să ridice valuri de pămînt și palisade în fața principalelor porți de intrare, să evacueze cartierele mărginașe luîndu-și puținele lucruri de preț. Totodată corpul de armată austriac condus de ducele Carol de Lorena de circa 30 000 oameni, care se opusese zadarnic înaintării otomane alături de care lupta și un contingent polon și unul francez (după încheierea armistițiului cu Franța), s-a retras spre nord de oraș pentru a staționa în Moravia pe o poziție de apărare și totodată de supraveghere, de unde ulterior să intervină la momentul oportun în lupta care angaja astfel întregul popor.

La 14 iulie armata otomană a ajuns la periferia Vienei în frunte cu comandantul ei suprem marele vizir Kara Mustafa, aflat în această înaltă funcție politică și militară de șapte ani. După descrierea unor contemporani acesta era un om cu multă experiență, competent și ambițios în înțelesul bun al cuvîntului care-și pusese în gînd să restaureze vechea glorie a Înaltei Porți; de altfel el promisese sultanului că va cucerii nu numai Viena dar chiar întreaga Austrie. Armata sa număra în acel moment aproape 200 000 de ostași, deoarece o parte din ea fusese lăsată fie să continue asediul unor fortărețe, fie să le ocupe pe cele cucerite pină atunci. După alți specialiști numărul otomanilor care aveau să asedieze Viena era ceva mai mic de 160 000.

La început marele vizir Kara Mustafa a somat pe generalul Ernest Rüdiger von Starhemberg să predea necondiționat orașul. Acesta nu numai că a respins ultimatumul otoman dar a ordonat incendiarea car-

tierelor mărginașe ale Vienei și instituirea stării de război în fortăreața acesteia. Totodată potrivit ordinelor sale a început de îndată înrolarea de voluntari din rîndul populației pentru a spori numărul ostașilor uni-tății de garnizoană, precum și puterea de foc a acesteia care era asi-gurată de 30 de obuziere. Un participant direct la operațiile militare, un ofițer italian care a luptat sub ordinele ducelui Carol de Lorena și apoi ale generalului Ernest Rüdiger von Starhemberg relatează în jurn-alul său de campanie că la 25 iulie comandantul suprem al orașului a dat un nou ordin prin care obliga pe toți oamenii valizi, liberi și de-pendenți (șerbi) să se înroleze în armată și că drept urmare s-au alcă-tuit trei companii de ostași, că a doua zi s-au mai format încă alte patru companii din rîndul meșteșugarilor și alte două din rîndul studenților și elevilor.

În aceste condiții a început *al doilea asediu* din istoria acestui oraș. Pentru aceasta armata otomană a luat un dispozitiv de luptă în formă de semilună în jurul Vienei pe o lungime de aproape 10 km. Centrul semicercului aflîndu-se la nord-vest iar capetele sale sprijinin-du-se pe cele două maluri ale Dunării; de fapt acestea erau unite cu un pod de vase alcătuit în grabă de trupele speciale. În ansamblul ar-matei conduse de marele vizir Kara Mustafa, cele din Principatele ro-mâne conduse de domnii lor, respectiv Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești și Gheorghe Duca, domnul Moldovei, primiseră misiuni auxiliare și anume să construiască și să repare poduri fixe și mobile, să amenajeze drumuri de acces, să procure și să transporte lemn de construcție aflat din abundență în zona orașului Viena. Un martor ocular otoman (Kazaz-Zade Ahmed Aga) afirmă în jurnalul său că „oștilor Țării Românești și Moldovei aflate pe partea cealaltă (a unui afluent al Dunării) li s-a poruncit să așeze cîte un pod în zona trupelor lui Hitir pașa și Haznadar Hasan pașa”¹. De obicei aceste lucrări, care trebuiau făcute la timp fie că n-au fost executate, fie că au fost realizate cu mare întîrziere și de calitate mediocră, fapt pentru care deseori trupele româ-nești erau îndeaproape supravegheate de otomani pe de o parte iar pe de alta mutate de la un flanc la celălalt al armatei care asedia orașul, aceștia fiind bănuți că au legături cu cei asediați. Se știe de ex. că la început trupele din Principatele române s-au aflat la flancul stîng, dar ulterior au fost mutate la flancul drept la Schönbrunn, apoi la Rossau sau la Gatterholz.

Potrivit mărturiilor unui alt martor ocular otomanii au început să bombardeze sistematic orașul Viena ziua și noaptea cu tunuri mari concomitent cu săparea de șanțuri pentru a se apropia de fortificațiile acestuia. Apărătorii la rîndul lor răspundeau și ei cu focuri de bombarde și executau atacuri nocturne prin surprindere în tabăra otomană. Ale-xandru Mavrocordat marele dragoman al Înaltei Porți aflat în tabăra otomană a notat în jurnalul său personal că operațiile militare din jurul Vienei s-au desfășurat cu mare înverșunare de ambele părți astfel „răz-boi crîncen, mulți morți și răniți”; „asediații ieșeau pe fiecare seară de

¹ M. Guboglu, *Crestomație turcă*, București, 1978, p. 873.

omorau și răneau pre mulți“; „bombele celor impresurați făceau rău multora“; „la 21—22 iulie urma războiul de asemenea cu oarecare împotrivire de o parte și de alta“; „se dădea lupta strajnică noaptea și ziua cu bombele mici și mari, cu tunuri și puști“; „bombele nemților făceau pagubă multă dar și din nemți piereau mulți de tunuri și bombe“². Un ofițer italian anonim din orașul asediat arată în jurnalul său de campanie cum la 1 august o bombă trimisă de otomani a căzut chiar pe arsenalul cel nou din oraș unde se făceau grenade, provocând mari stricăciuni, cum la 3 august un detașament de cavalerie a efectuat un raid de noapte în tabăra otomană iar dimineața s-a întors încărcat de pradă și anume 50 de boi acoperind parțial în acest fel lipsa de carne din Viena, cum la 19 și 21 august în același fel au fost capturați 36 boi, 2 bivoli, 2 cai, precum și o mare cantitate de furaje.

Dar participanții la apărarea orașului asediat de otomani mai relatează în memoriile lor și despre legăturile secrete pe care Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești și Gheorghe Duca domnul Moldovei le-au întreținut cu ei pe timpul asediului. Așa de ex. se arată că sub pretextul că trimite agenți în tabăra dușmană pentru a obține informații, Șerban Cantacuzino expedia el însuși știri în tabăra asediaților cu privire la dispozitivul armatei otomane și la intențiile marelui vizir Kara Mustafa. În același scop erau primiți în tabăra domnului Țării Românești agenți austrieci travestiți în haine românești, care țineau legătura cu Kunitz, ambasadorul austriac la Constantinopol aflat ca ostatic în tabăra otomană, și căruia îi transmiteau scrisori din partea ducelui Carol de Lorena sau a generalului Ernest Rüdiger von Starhemberg. O relatare austriacă de mai târziu avea să menționeze prețioasele servicii aduse de domnul Țării Românești asediaților în vara și toamna anului 1683, în felul următor „dacă Șerban Cantacuzino, ce se ajunsese cu împăratul Leopold, n-ar fi ajutat, dînd vizirului nădejdi, cum că are înștiințare că nemții vor să dea cetatea și cu alte nădejdi, ce da vizirului, cu azi, cu mâine, rugîndu-l să nu strice cetatea și să nu piarză în zadar oaste, pînă ce au sosit leșii în ajutor cu Sobieski craiul lor“. Se mai știe de asemenea că marele vizir Kara Mustafa ar fi poruncit lui Șerban Cantacuzino să negocieze încheierea păcii cu cei asediați pentru a preda orașul dar că acesta ar fi refuzat cu orice risc. În același mod a mai procedat și Gheorghe Duca domnul Moldovei care în timpul asediului a adus importante servicii taberei aliaților, prin transmiterea de știri valoroase din tabăra otomană. De fapt aceste legături secrete dintre domnii Principatelor române și cei asediați au avut rolul să mențină tot timpul ridicat moralul populației din Viena și să-i dea forța morală necesară pentru a prelungi rezistența pînă la sosirea mult așteptatului ajutor din partea Poloniei și a statelor germane, mai ales că după 60 de zile de asediu numărul apărătorilor orașului scăzuse considerabil o dată cu proviziile și muniția; totodată în oraș începuse să bîntuie foametea și unele molime — dezinteria.

² Documente Hurmuzaki, XIV, p. 11.

Asediul Vienei de către otomani a implicat în același timp și lucrări de minare a fortificațiilor orașului. Astfel de acțiuni au fost practicate de asediatori de la mijlocul lunii iulie, prin amplasarea de mine conținând mari cantități de praf de pușcă amplasate la baza zidurilor și a principalelor bastioane, care au provocat mari stricăciuni incintei de apărare a Vienei. La aceste acțiuni otomane asediații au răspuns și ei cu lucrări de contramină în sensul că pe aceeași direcție unde acționau otomani puneau și ei mari cantități de exploziv pentru a provoca pierderi în rindul geniștilor dușmani. Așa de ex. același mare dragoman Alexandru Mavrocordat notează în jurnalul său că la 12 august s-au pregătit două bombe la colțul unei tabii și au fost aruncate în aer amindouă, de otomani cu mare putere, pentru că aceștia foloseau praf de pușcă mai mult decât era nevoie, avînd îndeajuns, dar puterea exploziei a provocat pagube nu numai zidului fortificației ci și în rindul geniștilor otomani (circa 500 fiind răniți de pietrele care fuseseră aruncate în aer).

Din timpul asediului Vienei mai este necesar să amintim și faptul că tătarii crîmleni efectuau nestingheriți tot timpul raiduri în regiunea din vestul orașului încheiate cu distrugeri, incendii și înrobirea locuitorilor. Cronicarul Radu Popescu, relatează despre aceste raiduri următoarele: „iar pă tătari i-au slobozit în pradă cît au ajuns cale de trei zile mai sus de Beci (adică de Viena) și mulțime de oameni au tăiat și au robît, că era nemții neînvățați de a vedea robii, că stătea toți pen casele lor pe carele găsindu-i tăea-i, robii cumplit”.³ De altfel o evidență privind aceste raiduri au dus la concluzia că au fost robîți 6 000 bărbați, 11 000 femei și 50 000 copii care au fost duși cu forța în interiorul Imperiului otoman și vînduți ca sclavi.

Între timp se pregătea temeinic acordarea ajutorului din afară pentru asediați, adică din partea Poloniei și aliaților Austriei. Așa de ex. Jan Sobieski, regele Poloniei a reușit să-și adune armata de intervenție abia la începutul lunii august și anume circa 26 000 ostași călări, între care se aflau peste 2 000 ostași români. La aceștia s-au mai adăugat și cele venite din Saxonia și Bavaria în final trupele aliaților — cu ale ducelui Carol de Lorena ridicîndu-se la 70 000. Concentrarea armatei aliate urma să aibă loc la nord-vest de Viena dincolo de Dunăre la începutul lunii septembrie contîndu-se pînă atunci pe prelungirea rezistenței celor asediați.

Despre toate aceste pregătiri au fost informați la timp cei asediați prin intermediul unui ofițer din armata austriacă de origine român de sigur din Transilvania, care îndeplinea funcția de agent secret și care făcea legătura între generalul Ernest Rüdiger von Starhemberg și ducelui Carol de Lorena. Așa de ex. în jurnalul de campanie al unui ofițer italian anonim se menționează că la 17 august acest ofițer de origină română a transmis știrea că Jan Sobieski, regele Poloniei era în drum spre Viena pentru a o elibera, aflîndu-se la o distanță de cîteva zile de mers de capitala Austriei.

După un marș forțat de la Cracovia la Viena, care a durat aproape trei săptămîni, armata polonă condusă de Jan Sobieski, a sosit în

³ Radu Popescu, *Istoriile Țării Românești*, București. 1963, p. 178.

preajma orașului asediat stabilind legătura cu armata de rezervă a ducelui Carol de Lorena, concentrarea trupelor aliate făcându-se în mare secret la 3 septembrie. În următoarele zile au urmat pregătirile necesare pentru declanșarea atacului decisiv contra armatei otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa, printre care ocuparea podului peste Dunăre de la Tulln care permitea accesul la Kahlenberg. De altfel acest pod trebuise să fie ocupat de tătarii crîmleni la porunca marelui vizir, dar hanul Murad Ghirai refuzase să execute acest ordin. În acest fel forțele aliate au reușit să ajungă la poalele muntelui Kahlenberg la circa 10 km nord-vest de Viena, pe un platou de unde se vedea în vale întregul dispozitiv al armatei otomane, care continua asediul.

Pe baza știrilor obținute de la prizonierii luați, însă marele vizir a aflat de apropierea armatei aliate condusă de Jan Sobieski și drept urmare a pregătit în grabă o parte din oștirea sa pentru a face față atacului ce era de așteptat pentru despresurarea Vienei, restul trupelor continuînd mai departe asediul. În dispozitivul ales la flancul stîng al armatei otomane se aflau tătarii crîmleni, iar la flancul drept trupele pașei din Buda, centrul aflîndu-se sub comanda lui Kara Mustafa. Interesant de reținut faptul că oștile din Principatele române nu s-au aflat în linia întîi de luptă, ci în rezervă, amplasate fiind la flancul drept al armatei otomane.

În dimineața zilei de 12 septembrie, o frumoasă zi de toamnă cînd toate pregătirile de luptă erau încheiate trupele austro-polone și ale aliaților lor au pornit în coloană de marș de pe platoul de la Kahlenberg spre Viena, unde se afla armata otomană. Martori oculari remarcă nu numai disciplina care domnea în rîndul acestora și calmul care însoțea pe toți combatanții de la comandantul suprem pînă la cel din urmă ostaș dar și faptul că în acest timp otomanii nu s-au clintit din loc așteptînd în pozițiile în prealabil ocupate pentru a respinge iminentul atac al adversarului. Cînd s-a ajuns la o distanță de o bătaie de tun între cei doi beligeranți, armata condusă de Jan Sobieski, regele Poloniei a luat următorul dispozitiv de luptă : în fața tătarilor crîmleni la flancul drept s-au aflat trupele polone, în fața trupelor pașei din Buda oastea austriacă condusă de ducele Carol de Lorena, în fine la centru trupele din Saxonia și Bavaria. Prezintănd preliminarile acestei importante confruntări militare istoricul J. de Hammer relatează că înainte de începerea bătăliei decisive dintre aliați și otomani Jan Sobieski, regele Poloniei ar fi ridicat la rangul de cavaler pe fiul său în amintirea acestei zile mari, la care asista și că ar fi îmbărbătat cu vorbe alese armata sa amintindu-i de victoriile repurtate pînă atunci contra Înaltei Porți adăugînd că de bătălia care urma să aibă loc depindea nu numai eliberarea Vienei, dar și viitorul politic al Occidentului european.

Astfel propriu-zis memorabila bătălie între cei doi beligeranți a început la amiază în sunetul trîmbițelor și tobelor după care o liniște adîncă s-a lăsat deodată pe cîmpul de luptă otomanii așteptînd și fiind siguri că vor respinge atacul trupelor aliate. Atunci, Jan Sobieski, regele Poloniei a dat semnalul de atac — prin trei lovituri de tun — și cavaleria aliată a pornit în galop împotriva otomanilor atacînd pe cele

două flancuri fapt care avea să fie hotărîtor pentru soarta bătăliei. Violența acestei șarje de cavalerie a surprins și îngrozit totodată pe otomani. Un cronicar otoman martor ocular, prezintă atacul astfel: „ca un torent de smoală și catran, s-au scurs ca niște valuri dinspre munte în vale, tot ce era în fața acestui torent era călcat și incendiat și așa a atacat oastea musulmană din două părți”.⁴ Drept urmare rezistența otomană pe flancuri a cedat iar trupele tătarilor crimleni și ale pașei din Buda după o slabă rezistență au intrat în derută și au fugit în spatele frontului. În schimb centrul dispozitivului otoman aflat sub comanda lui Kara Mustafa a rezistat eroic cîteva ore pînă spre apusul soarelui dar această rezistență a fost zadarnică deoarece trupele aliate pătrunseseră adînc în dispozitivul adversarului pînă la cortul marelui vizir. Cronicarul Radu Popescu afirmă că atacul aliaților a durat peste 5 ore astfel „dînd război tare în 5—6 ceasuri au biruit creștinii pă turci și au început a fugi și a lăsa toate cîte au avut corturi, avuții, zaharale, dobitoace și altele acolo au rămas și ieniceri în șanțuri pre care găsindu-i oștile, pă toți i-au omorît ca pe nește dobitoace”.⁵ Un alt martor ocular al acestei bătălii de importanță europeană prezintă în următoarele cuvinte impresia pe care a lăsat-o celor prezenți dezastrul armatei otomane. „Nu iaste cu puțință a scrie cineva pre deplin turburarea și înfringerea și frica ce era asupra celor socotiți barbari, care cu puțin înainte se socotea să fie a lor toată Germania și toată creștinătatea. Vedeai pre unii ca niște rătăciți, proștii căzînd în sabia creștinilor, pre alții plîngînd ca muierile, alții singuri bătîndu-se și mai mulți spăimînați ca iepurii fugînd, nu căuta la bani sau la haine sau la arme, argint sau aur și scule care dusesse cu ei tot ce au avut și singur vizirul precum spunea la craiul (adică lui Jan Sobieski) un rob care slujea vizirului în toată vremea cît au ținut războiul, cum că văzînd vizirul înaintea ochilor lui patru pași de cei mari tăiați, încă pînă a nu merge la atac adică la cortul lui cel de mult preț, fiindu-i calul împodobit împărătește de spaima mare, au încălecat pe alt cal prost care s-au întîmplat înainte și așa au fugit plîngînd neîncetat lăsînd tot bunul lui ce avea.”⁶

Pierderile otomanilor în bătălia dată pentru stăpînirea orașului Viena au fost imense: peste 10 000 morți, față de cele cîteva sute din partea aliaților. Cît privește prada de război care a căzut în mîinile învingătorilor a însumat circa 160 tunuri mari, 200 care de iarbă de pușcă, 180 000 grenade, 15 000 ocale de silitră, 20 000 saci cu lînă etc. Jan Sobieski, regele Poloniei preciza într-o scrisoare din seara zilei acestei victorii adresată soției sale Marieta, că ar mai fi capturat de la otomani 5 000 corturi, inclusiv cortul marelui vizir Kara Mustafa întregul tezaur al armatei, o mare cantitate de arme, bagaje, sute de steaguri, un mare număr de covoare, blănuri, casete de aur, pline cu bijuterii, pietre prețioase, perle, precum și arme bătute cu pietre scumpe etc.

⁴ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 883.

⁵ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 179.

⁶ Bibl. Acad. ms. rom. 3161 f. 263 r.

Astfel s-a încheiat lamentabil pentru otomani asediul Vienei și în mod glorios pentru armata aliată eliberarea capitalei Austriei. După obținerea victoriei trupele austro-polone cu aliații lor au urmărit îndepărtându-se hărțuind armata otomană care s-a retras spre Buda luptând eroic pentru menținerea lor în unele fortărețe ocupate pînă atunci și pe care după o rezistență le aruncau în aer nimicind totodată pe localnici. În mai puțin de o lună era eliberat astfel nu numai întregul teritoriu al Austriei dar și al Ungariei apusene pînă la lacul Balaton mai ales după bătălia de la Parkany (9 octombrie) care s-a încheiat cu eliberarea orașului Gran de pe Dunăre.

Victoria armatei aliate contra otomanilor la Viena din 12 septembrie 1683 a cunoscut un larg ecou european și anume în Polonia, Italia (la Veneția, Florența, Roma), Germania, Franța, Spania și Portugalia și desigur prin presa spaniolă și peste ocean în America. Un mesager al lui Jan Sobieski, regele Poloniei a fost trimis la Roma cu un mare steag otoman care a fost prezentat ca trofeu papei Inocențiu al XI-lea. Drept răspuns înaltul pontif nu numai că a încărcat de daruri pe mesager și și-a exprimat speranța că războiul contra Înaltei Porți va fi continuat cu noi victorii dar l-a proclamat pe comandantul suprem al armatelor aliate drept „salvator al creștinătății” asemuind înfringerea otomanilor cu aceea pe care aceiași o suferiseră în urmă cu mai bine de un secol la Lepanto.

Incurajați de aceste noi victorii ale armatei austriece în Ungaria (deoarece armata polonă deschisese acum alt front contra otomanilor), domnii Principatelor române au început să manifeste tot mai multă independență față de Înalta Poartă, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești reintors în țară cu oastea sa a continuat legăturile secrete diplomatice cu Curtea din Viena în scopul sprijinirii eforturilor militare și politice ale Habsburgilor. Cît privește Moldova aceasta a devenit teatrul de luptă între poloni aliați cu cazacii zaporojeni și turco-tătari în timpul luptelor domnul Gheorghe Duca fiind înlocuit cu un altul și anume cu Ștefan Petriceicu pînă atunci refugiat în Polonia. În Transilvania principele Mihai Apafi deși nu a luat parte direct la asediul Vienei totuși el a intrat în relații secrete cu Imperialii în vederea obținerii protecției din partea Curții din Viena și înlăturarea dominației otomane asupra țării sale. După cum se știe aceste acțiuni noi de emancipare politică a țărilor române după eliberarea Vienei de asediul otomanilor au sporit în intensitate după constituirea Ligii sfinte în care au mai intrat Veneția, Cavalerii din Malta și Rusia, ea cunoscînd forme din ce în ce mai accentuate pe măsură ce armata otomană a suferit mari înfringeri la Buda (1686), la Mohaci (1687) la Zenta (1697) confruntări militare care s-au prelungit pînă la încheierea păcii de la Karlovitz (1699). Acest declin militar al armatei otomane pe cîmpul de luptă din Ungaria și Transilvania, care a obligat-o să părăsească — fără posibilitatea de a recuceri — teritorii întinse de la frontiera Imperiului Habsburgic pînă la confluența Dunării cu Tisa și linia Carpăților orientali și meridionali avea să fie surprinsă la vreme

de Dimitrie Cantemir participant efectiv în aceste campanii în paginile cunoscutei sale opere *Istoria imperiului otoman*.

3. *Semnificația istorică a asediului Vienei*. Răsunătorul eșec suferit de otomani în fața Vienei la 12 septembrie a marcat încetarea definitivă a ofensivei Înaltei Porți spre centrul Europei și a demonstrat încă o dată mai mult posibilitatea înfringerii armatei de ieniceri și spahii care pînă atunci oprimasera popoarele din Europa de sud-est și centrală în campaniile militare devenite pentru aceștia prilej de cuceriri teritoriale și înrobirea locuitorilor. Drept urmare popoarele din sud-estul continentului nostru aflate sub stăpînire sau dominație otomană și-au sporit eforturile militare și politice pentru reluarea luptei pentru redobîndirea vechilor lor libertăți și mai ales a independenței cu sprijinul marilor puteri europene adverse Înaltei Porți. În același timp în conștiința europeană și-a făcut loc mai mult convingerea, născută de cîteva decenii înainte, că Imperiul Otoman începuse să cunoască un stadiu avansat de decădere politică, socială, economică și militară care afecta însăși integritatea sa teritorială. Așadar proiectele înepute de mai multe secole pentru împărțirea teritoriilor europene stăpînite de otomani între marile state europene aveau tot mai multe șanse de a deveni o realitate. În noile condiții istorice statele mari europene din imediata vecinătate a otomanilor Austria, Polonia și Rusia, tot mai mult interesate în zdrobirea puterii otomane și ocuparea teritoriilor în sud-estul Europei stăpînite de Înalta Poartă pînă atunci, aveau să-și concentreze în deceniile următoare și în secolele XIX și XX eforturile lor pentru împărțirea sferelor de influență în această parte a continentului în detrimentul otomanilor, deși popoarele care suferiseră secole de-a rîndul ocupația și dominația străină, inclusiv poporul român, urmăreau acum emanciparea lor, ceea ce însemna redobîndirea vechilor lor libertăți și mai ales a independenței. În același timp alte mari puteri europene ca de ex. Olanda, Franța, Anglia s-au dovedit tot mai mult interesate pentru menținerea echilibrului de forță în această parte a Europei, care ar fi fost deteriorată dacă numai statele vecine otomanilor ar fi acționat pe plan politic și militar contra acestora. În felul acesta s-a conturat o problemă specific europeană *problema orientală* care de fapt însemna crearea unui nou statut juridic internațional în sud-estul Europei pe măsură ce Înalta Poartă demonstra că este incapabilă să-și mai apere posesiunile sale europene.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Aşir Arkayin, *The seconde siege of Vienna (1683) and its consequences*, în „Revue internationale d'histoire militaire“, 46/1980, p. 107—119 + 3 pl.
2. J. Cacavela, *The Siege of Viena by the Turks in 1683*, Cambridge, 1925, 185 p.
3. I. Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wien's im Jahre 1683*, Bukarest, 1915, 62 p.

- 4 N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, IV, p. 183—195.
5. F. Kreutel, *Kara Mustafa von Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683*, Wien, 1960.
6. I. Stoye, *The Siege of Vienna*, New York, 1964.
7. C. Șerban, *Românii și problema orientală (1683—1713)*, în „Revista de istorie”, 10/1980, p. 1945—1970.
8. — *Asediul Vienei din 1683 în conștiința societății românești din secolele XVII și XVIII*, în „Revista de istorie”, 6/1983.
9. V. Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate*, București, 1925, p. 17—45.
10. W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerung Wien's 1529 und 1683*, Graz, Köln, 1955, p. 60—408; 2547 titluri.
11. N. Ciachir, *Asediul Vienei din 1683 și implicațiile sale europene*, în „Revista de istorie”, 7/1983, p. 695—708.
12. * * *, *Românii și asediul Vienei. Culegere de studii*, București. 1983, 75 p.

STATUTUL JURIDIC AL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN PERIOADA 1600—1829

MATEI D. VLAD

Una din problemele mult discutate în istoriografia noastră veche¹ dar și în cea actuală², pînă la cele mai recente studii, a fost cu privire la statutul politico-juridic pe care țările noastre l-au avut în cadrul relațiilor internaționale, îndeosebi o dată cu intrarea lor sub suzeranitatea otomană, în secolul al XV-lea. Ponderea cercetărilor a fost marcată de faptul, de altfel fundamental pentru înțelegerea întregii probleme, dacă raporturile dintre țările române și Imperiul otoman au fost sau nu reglementate prin niște acte oficiale, autentice.

Cercetările întreprinse cu asiduitate de către istoricii noștri, pe marginea așa-numitelor „Capitulații“, au dovedit cu argumente de necontestat că asemenea acte oficiale (*ahtdname-uri*, *beraturi* și *hاتیہ-ریفوری*) au existat și că ele au reglementat, în anumite perioade, raporturile noastre cu statul otoman, garantînd românilor *pacea*, *protecția* și *autonomia*³. Pe bună dreptate s-a afirmat că „regimul suzeranității otomane asupra țărilor române se înăsprea, se atenua ori înregistra perioade de stabilitate relativă în funcție de capacitatea de rezistență a poporului nostru, de situația internă a Imperiului otoman și de conjunctura politică internațională“.⁴

Deoarece în majoritatea studiilor mai vechi și mai noi accentul s-a pus pe interpretarea și analiza izvoarelor de pînă la sfîrșitul seco-

¹ C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908; N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicii lui Pecevi*, în „Balcania“, nr. 1, V (1942) etc.

² Ștefan Ștefănescu, „Capitulațiile“ cu Poarta otomană și situația politică a Țării Românești, în lucrarea: *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul“ pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1970, p. 101—140; idem, *Considerations concernant le caractère des rapports roumano-turcs et leur impact sur le développement historique des deux peuples*, în „Analele Universității București“, Istorie, XXVII (1978); Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination otomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în „Revue des études sud-est européennes“, nr. 1, X (1972) și nr. 1, XI (1973); Ion Popescu-Puțuri, *Din trecutul de luptă al poporului român pentru apărarea suzeranității și independenței patriei*, în „Anale de istorie“, nr. 1, XXII (1976); T. Gemil, *Considerations sur les rapports politiques roumano-otomans au XVII-e siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 4, XV (1976); Nichita Adăniloiaie, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă — la 1775 și 1812 — a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, în „Revista de istorie“, nr. 8, XXXV (1982).

³ Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile“*, în „Anale de istorie“, nr. 6, XXVIII (1982).

⁴ Nichita Adăniloiaie, *Op. cit.*, p. 950.

lului al XVI-lea, înrîndurile de față socotim necesar să arătăm că țările române au avut și după Mihai Viteazul un statut politico-juridic special, în pofida unor condiții vitrege care au pus deseori sub semnul întrebării însăși ființa noastră națională și statală.

În secolul al XVII-lea, după cum se știe, raporturile de forțe pe plan extern s-au schimbat treptat. Imperiul sultanilor intră în declin, începe decăderea lui. Pentru români, secolul al XVI-lea s-a încheiat „sub semnul epocii lui Mihai Viteazul, care inaugurează o nouă etapă, un nou ciclu istoric“, marcînd „o renaștere politică și morală“ a poporului nostru⁵. Din această cauză, regîndirea împrejurărilor în care s-au desfășurat relațiile țărilor române cu Poarta otomană sau cu alte state în veacul al XVII-lea, nu trebuie să piardă din vedere că aceste raporturi au fost influențate direct de existența unei puternice conștiințe a unității de neam și de limbă la toți românii ce locuiau în spațiul carpato-danubiano-pontic. O asemenea conștiință va înrîuri gîndirea politică a unor domnitori români din acest secol. Aceștia vor căuta exemple demne de urmat nu numai în actul lui Mihai Viteazul din anii 1599—1600, dar mai ales în ideile contemporane lor, între care cele privitoare la conservarea entității statale și politice a poporului român ocupau un loc primordial.⁶

O trăsătură caracteristică a diplomației domnitorilor români din secolul al XVII-lea o constituie colaborarea dintre Țara Românească, Transilvania și Moldova, în vederea creării unui front politic și militar românesc, capabil să reziste împotriva turcilor sau altor dușmani.⁷ E vorba de așa-numitele planuri de „confederare“ a celor trei țări, care devin o preocupare constantă a multor domnitori și care, într-un fel sau altul, și-au pus amprenta și asupra statutului politico-juridic al țărilor române în secolele XVII—XIX (pînă la 1859).

Izvoarele interne și externe ne furnizează suficiente știri cu privire la existența și natura acestui nou „tip“ de relații româno-osmane.⁸ Astfel, cronicarul turc Kiatip Celebi, referindu-se la principele Moise Secuiul (mai—iulie 1603) afirmă că acesta „era unul dintre beii independenți ai țării Ardealului“⁹ (s.n.). La rîndul său, Gabriel Bethlen (1613—1629), acumulînd o bogată experiență politică în timpul cît a stat în scaunul princiar al Transilvaniei, și-a dat seama că față de Poarta otomană, în condițiile de atunci, erau mai preferabile raporturile pașnice. În viziunea lui politică astfel de raporturi trebuiau să garanteze autonomia principatului transilvan și să conducă spre o

⁵ G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche*, vol. I (1402—1647), Editura tineretului, București, 1969, p. 11 (Introducere).

⁶ Matei D. Vlad, *Succesori ai lui Mihai Viteazul în fruntea luptei poporului român pentru unitate politică (1601—1821)*, în volumul: 60 de ani de la fîurirea statului național unitar român, București, 1978, p. 35—51.

⁷ Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. III, Editura Științifică, București, 1963, p. 404.

⁸ I. Matei, *Regimul juridic al relațiilor internaționale* (cap. XII), în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, p. 458—470.

⁹ Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. II (sec. XVII — începutul sec. XVIII), Editura Academiei, R.S.R. București, 1974, p. 58.

colaborare firească cu celelalte două țări surori de la sud și est de Carpați. De aceea, nu întâmplător, în testamentul său, din noiembrie 1629 (cu puține zile înainte de moarte), avea să declare că „dacă Transilvania vrea să rămână în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german [austriac — n.n.] și oricare alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, *mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare*“ (s.n.)¹⁰. De altfel, — așa cum s-a precizat — există „astăzi informații destul de numeroase și de precise despre actele acordate principatului autonom al Transilvaniei în perioada suzeranității otomane (1541–1699), cînd ardelenii s-au aflat mai mult în raporturi de „îchinare“ față de Poartă decît într-o situație de dependență efectivă“¹¹. Referitor la Gabriel Bethlen, concludentă este și remarca cronicarului turc Ibrahim Pecevi care afirmă că Bethlen „*devenise crai independent în ținutul Ardealului*“ (s.n.).¹²

În secolul al XVII-lea, tradiția „îchinerii“ țărilor române față de Poarta otomană și deci nu a cuceririi lor, își găsește tot mai mult o reflectare reală în opera cronicarilor români. Așa, de pildă, Miron Costin, vorbind de conflictul dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, remarcă faptul că Moldova și Țara Românească „*pre atunci... nu erau așa supuse, ce într-altă voe vegheate*“ (s.n.)¹³ de către Imperiul turcesc, încît și-au păstrat nu numai autonomia dar și unele inițiative pe plan politic extern. Cronicarii munteni notează, de asemenea, că Laiotă Basarab ar fi „îchinat țara turcilor“¹⁴. Mult mai limpede este relatarea lui Ion Neculce care, vorbind de pretențiile de stăpînire ale Poloniei asupra Moldovei, foarte evidente spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, arată că turcii au răspuns că „Țara Moldovei nu pot să o dă, să le fie lor podani [supusă — n.n.], că *este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia*“ (s.n.)¹⁵.

Știrile cuprinse în izvoarele noastre interne concordă, de altfel, cu ceea ce au consemnat și unii călători străini. Astfel, Petru Bogdan Bakšić notează în 1641, cu prilejul călătoriei sale în Moldova, că „*turcii*

¹⁰ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608–1665)*, ed. G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza, Editura Academiei, București, 1965, p. 34 și 66.

¹¹ Mihai Maxim, *Op. cit.*, p. 56.

¹² Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. I (sec. XV — mijlocul sec. XVII), Editura Academiei, București, 1966, p. 519.

¹³ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P. P. Panaiteșcu, București, 1944, p. 102.

¹⁴ *Istoria Țării Românești (1290–1690)*. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei, 1960, p. 4; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, Editura Academiei, București, 1963, p. 23.

¹⁵ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 210–211.

nu se amestecă de loc în conducerea țării, domnul este liber să facă din țara sa orice, *nestingherit*“, întocmai „ca și domnul Țării Românești“ (s.n.).¹⁶ La rîndul său, Conrad Iacob Hildebrandt, în calitatea sa de misionar prin cele trei țări române (1656—1658), a putut observa că Moldova și Țara Românească se aflau „în stăpînirea și puterea [românilor]“ care erau „cîrmuiți de proprii lor principii sau domni“ (s.n.)¹⁷. Desigur, în schimbul acestor atribute suverane, mulți dintre voievozii și principii români din secolul al XVII-lea au acceptat, ca și mai înainte, plata haraciului și a altor obligații în natură sau prestații. În această privință, Dimitrie Cantemir a sesizat faptul că „domnitorii [români] mai cumînți, ori de cîte ori puteau răscumpăra cu bani vreo asuprire, preferau, pe bună dreptate, după exemplul iluștrilor conducători... ai republicii venețiene, să facă pagubă pîngii, decît țării și supușilor“. ¹⁸ După cum se știe, dări anuale au fost achitate turcilor și de alte state, precum Veneția, fără a se considera prin aceasta o scădere a prestigiului lor.¹⁹

După opiniile formulate în cercetările din ultimii ani, cel mai concludent argument în favoarea existenței unor relații speciale, pe care țările române le aveau cu Poarta otomană, rezidă în diversele tratate, înțelegeri și acorduri comerciale pe care voievozii noștri le-au încheiat cu alte state europene. În veacul al XVII-lea s-au putut identifica 81 de tratate, 65 în secolul al XVIII-lea și un număr, evident, mult mai mare în secolul al XIX-lea.²⁰ Fără îndoială, aceste tratate, în majoritatea lor, erau secrete, îndeosebi cele cu caracter antiotoman. În schimb, altele se încheiau chiar cu avizul tacit al Porții, fiind îndreptate, se înțelege, împotriva adversarilor ei. Este astăzi o certitudine că regii Poloniei, țarii Rusiei, împărații Austriei sau monarhii altor state europene (Franța, Anglia, Suedia etc.) n-ar fi încheiat tratate ori convenții cu domnitorii sau principii români dacă aceștia nu s-ar fi bucurat de exercitarea atributelor suveranității în statele pe care le conduceau.²¹ De altfel, asemenea atribute decurg din însuși textul tratatelor respective. În acest sens este foarte semnificativă înțelegerea încheiată de Vasile Lupu cu sultanul Murad al IV-lea (1623—1640), în

¹⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. V, Editura științifică, București, 1973, p. 224. (Această colecție o vom cita în continuare sub inițialele: C.S.T.R.).

¹⁷ *Ibidem*, p. 585; Relatarea cronicarului turc Fındıklılı Mehmed aga duce către o constatare similară atunci cînd afirmă că hatmanul Bogdan Hmelnițki solicita sultanului „să i se acorde, din partea înaltei Curți“, aceleași semne ale puterii ce „se dau voievozilor Țării Românești și Moldovei“ (Mihail Guboglu, *Op. cit.*, p. 292); De asemenea, englezul Robert Bargrave notează în 1652 că domnitorul Vasile Lupu „are toată puterea în mîinile sale și este singurul judecător al tuturor pricinilor de seamă“ (C.S.T.R., vol. V, p. 493).

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei, București, 1973, p. 271.

¹⁹ *Ibidem*, p. 276 (nota 1).

²⁰ I. Matei, *Op. cit.*, p. 460.

²¹ Ion Popescu-Puțuri, *Op. cit.*, p. 24; Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 180.

anul 1634. În art. I Poarta otomană „recunoaște Moldova de țară liberă și nesupusă”, iar în art. II se arată că „poporul Moldovei se va bucura, ca și în trecut, de toate libertățile sale, fără nici o supărare, și fără ca Poarta otomană să poată pune vre-o piedică. Legile, obiceiurile, drepturile și prerogativele țării acesteia vor fi pururea neviolabile” (s.n.). În art. IX se recunoaște în mod expres că „Moldova va păstra titlul de țară independentă” și că această formulare „se va reproduce în toate scrisorile ce Poarta otomană va adresa principelui” (s.n.)²². Din păcate, „Imperiul otoman nu și-a respectat decît rareori obligațiile asumate prin capitulații”.²³

În pofida frecventelor încălcări și abuzuri săvîrșite de dregătorii otomani, unii domnitori români s-au străduit în tot cursul veacului al XVII-lea și la începutul celui următor, printr-o politică abilă și flexibilă, să apere și să conserve cît mai mult cu putință autonomia statelor românești, așa cum fusese ea stabilită prin „Capitulațiile” încheiate cu Poarta otomană. Asemenea tendințe de consolidare a autonomiei și chiar de înlăturare a suzeranității turcești²⁴ se reflectă nu numai în raporturile cu Poarta, dar și cu alte state europene. Astfel, tratatul pe care principele transilvan Gheorghe Rakoczy I îl încheie la 12/22 aprilie 1645 cu regele francez Ludovic al XIV-lea (1643–1715) cuprinde clauze obligatorii pentru ambele părți semnatare. În preambulul tratatului se arată, între altele, că „alteța sa principele Transilvaniei”, după mai multe demersuri pe lângă regele Franței, prin intermediul scrisorilor și ambasadurilor, a ajuns să discute cu acesta „anumite puncte sau condiții care au fost propuse pentru a încheia o alianță”. Pentru Rakoczy I, tratatul trebuia să ducă la „statornicirea

²² Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, *Op. cit.*, p. 423–424; În art. III din același tratat se precizează că voievozii „vor domni în țară cu toată libertatea ca mai înainte, fără ca Poarta să se poată amesteca în vre-un mod direct sau indirect” (*Ibidem*, p. 424); Integritatea teritorială a țării este garantată prin art. V care prevede că „marginile [hotarele] Moldovei se vor păstra neatinse în toată întinderea lor” (*Ibidem*).

²³ Nichita Adăniloiaie, *Op. cit.*, p. 951; În această privință, cum notează englezul Robert Barge, chiar Vasile Lupu a trebuit să plătească „turcului un haraci... pentru a-i cumpăra pacea și a fi lăsat să domnească singur” (*C.S.T.R.*, vol. V, București, 1973, p. 493; De asemenea, călătorul slovac Daniel Krmann, în relatarea sa din august 1709, afirmă că în Moldova „starea voievodului... este nenorocită, căci nu are nici o zi de liniște de teama rivalilor dintre care, dacă unul promite sublimiei Porți otomane ceva mai mult peste tributul hotărît, dobîndește titlul și dreptul de voievod” (*C.S.T.R.*, vol. VIII, București, 1983, p. 260).

²⁴ În privința aspirațiilor spre obținerea independenței depline, demne de menționat sînt însemnările cu caracter autobiografic, din 23 septembrie 1673, ce aparțin lui Petru Parčević. El mărturisește că „principii Valahiei și Moldovei „ajunseseră în situația de a nu mai suporta „un jug așa grozav ca acesta, avînd întotdeauna în fața ochilor ruinele datorate tiraniei [turcilor]”. Această stare de fapt îi determină pe principii celor două țări — continuă Parčević — să fie „uniți în simțire și voință, în cugete și arme, în gînd și în intenție nestrămutată, să-și piardă mai degrabă viața și să-și verse sîngele decît să îndure și să vadă neîncetat [numai] rele” (*C.S.T.R.*, vol. VII, București, 1980, p. 186).

libertății obștești“, el fiind animat de „*dragostea față de patria sa*“²⁵ (s.n.). Cele 13 articole ale tratatului scot în evidență nu numai atributele de principe autonom și suveran ale lui Gheorghe Rakoczy I, dar și faptul că el tratează de pe poziții egale cu monarhul francez, obligându-l pe acesta să consimtă — cum se arată în art. II — că „nu va avea niciodată, sub vreun pretext oarecare, nici o pretenție cu privire la regatul... Transilvaniei“. Mai mult chiar, prin art. VI, Ludovic al XIV-lea se angaja să nu încheie „nici o pace sau armistițiu cu casa de Austria, nici cu vreun aliat sau părtaș al ei... fără știrea și încuviințarea și spre paguba altetei sale principelui“²⁶. Despre fiul și urmașul său, anume Gheorghe Rakoczy al II-lea, un anonim englez afirmă (la 1664) că acesta se străduia să obțină „dezrobirea Transilvaniei de sub robia otomană“²⁷ fapt remarcat și de cronicarul turc Mustafa Naima care, în 1658, considera că Transilvania „*era o crăiie independentă*“²⁸ (s.n.). O precizare similară întîlnim și la pastorul anglican Edmund Chishull (însoțitorul lordului William Paget). În relatarea sa din 18 aprilie 1702, se precizează că „Transilvania... mulți ani a fost tributară turcilor și prin urmare sub ocrotirea acestei împărății“. După opinia lui, Poarta otomană „*le-a îngăduit [transilvănenilor] să-și aleagă și să fie cîrmuiți de principii lor*“ (s.n.) pînă cînd țara „a fost cucerită cu armele în 1683 de împărat“²⁹. În realitate, trupele habsburgice ale lui Leopold I, au cucerit Transilvania în anul 1687.

Începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea, „Capitulațiile“ românilor cu Poarta otomană sînt tot mai frecvent invocate, îndeosebi cu prilejul înțelegerilor pe care Moldova și Țara Românească le încheie cu alte state europene, mai ales cu cele vecine. Așa, de pildă, în tratatul dintre Gheorghe Ștefan și Alexei Mihailovici, din 17/27 mai 1656, domnitorul român amintește țarului rus de *vechile drepturi* ale Moldovei, de perioada cînd turcii, deși „au luat chiar tribut de la... [voievozii] dinaintea noastră și de la noi și din țară, *cîntea domniei însă și orînduiala țării cu nimic n-au stricat*“³⁰ (s.n.). După opinia noastră, sînt invocate aici, *în mod indirect, dar oficial*, deci cu peste 11 decenii și jumătate mai devreme (față de 1772), actele care au stat la baza raporturilor țărilor noastre cu Poarta otomană, intrate deja în tradiția istorică. În temeiul acestei tradiții, care avea la bază un fond istoric real,³¹ domnitorul

²⁵ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, Editura politică, București, 1971, p. 184 (În continuare sub forma: Ion Ionașcu, ș.a., *Relațiile...*).

²⁶ *Ibidem*, p. 185.

²⁷ C.S.T.R., vol. VII, București, 1980, p. 511.

²⁸ Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. III (sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX), Editura Academiei, București, 1980, p. 116; Cronicarul Silahdar Findıklılı Mehmed aga notează și el că Rakoczy al II-lea „*pretindea independență și domnie absolută*“ (Mihail Guboglu, *Op. cit.*, p. 297).

²⁹ C.S.T.R., vol. VIII, București, 1983, p. 211; Findıklılı Mehmed aga considera că și principele Mihail Apafi „*și căpătase statornicirea și independența în crăiia Transilvaniei*“. (Mihail Guboglu, *Op. cit.*, p. 318).

³⁰ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 190.

³¹ Ștefan Ștefănescu, „*Capitulațiile*...“, în *Op. cit.*, p. 117.

Gheorghe Ștefan își arogă dreptul să ducă tratative cu țarul de pe poziții egale. Astfel, în art. I al tratatului mai sus-menționat, voievodul moldovean cere lui Alexei Mihailovici să recunoască rînduielile după care s-au condus „ceialți domni vechi ai țării noastre, acei care nu erau în închinarea și sub cîrmuirea împărăției turcilor, în felul acela și în aceeași rînduială să viețuim și să ne conducem și noi împreună cu toată țara noastră”³² (s.n.).

O atestare a funcției pe care vechile învoieli cu Poarta otomană o exercita asupra raporturilor noastre cu alte state europene, rezultă și din stipulațiile tratatului pe care solii lui Șerban Cantacuzino l-au încheiat, la 28 decembrie 1688/7 ianuarie 1689, cu țarii Rusiei, Ivan al V-lea și Petru cel Mare. Este semnificativ faptul că, în cuprinsul acestui tratat, domnitorul muntean este numit (de trei ori) „voievod și suveran al pămîntului muntenesc” (s.n.)³³, iar odată chiar „voievod și suveran al tuturor ortodocșilor creștini”³⁴ (s.n.), adică atît al acelora din nordul cît și din sudul Dunării, ceea ce dezvăluie rolul pe care cei doi țari îl atribuiau lui Șerban vodă în organizarea luptei antiotomane din întreaga Peninsulă Balcanică. Același rol i-l recunoaște și împăratul Leopold I al Austriei, care, în proclamația sa din 7 septembrie 1687, îndemna popoarele sud-dunărene „să se ridice împotriva otomanilor sub comanda lui Șerban”³⁵. Domnul însuși — după cum scrie cronica — nădăjduia că „va dezbate [elibera] toată creștinătatea din Țarigrad încoaci de subt mîna turcilor”³⁶. Exerțîndu-și atributele de „voievod și suveran al pămîntului muntenesc”, Șerban Cantacuzino îl prevenea pe arhimandritul Isaia, ca, în tratativele cu țarii ruși, trebuie să dea dovadă de abilitate diplomatică deosebită, pentru a se informa cît mai exact cu privire la intențiile Rusiei. Conform instrucțiunilor date, Isaia trebuia să se convingă dacă Petru cel Mare dorea, într-adevăr, „să mintuiască de jugul turcesc neamul creștinilor ortodocși” sau „urmărea să-și lărgească peste el împărăția”³⁷. Pornind de la starea de autonomie pe care țările române o moșteniseră de la înaintași, Șerban Cantacuzino și-a dat perfect seama că, în negocierile cu alte state, el are datoria să apere această autonomie, fiind conștient că „trebuie să fie cu luare aminte ca nu cumva prin oarecari pași greșiți să atragă nenorocirea asupra sa și a

³² Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 190 ; În art. II se preconiza o stăpînire ereditară, cu alte cuvinte „domnia să nu se schimbe”, iar „urmașul să fie din țară, cum a fost de la început rînduiala și obiceiul țării, și să nu se pună domn strein și dintr-un alt neam de oameni” ; Pentru restabilirea integrității teritoriale a țării, în limitele hotarelor sale firești, Gheorghe Ștefan invocă argumente istorice pentru „cîteva cetăți care sînt la hotarul țării noastre”, pentru ca ele să reîntre „în stăpînirea noastră, precum au fost dintru început la domnii vechi (s.n.), înainte de a le fi luat turcii” (*Ibidem*, p. 190—191).

³³ *Ibidem*, p. 195—197.

³⁴ *Ibidem*, p. 197.

³⁵ Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 216—218.

³⁶ Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 168.

³⁷ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ed. Radu Albala, Editura Minerva, București, 1973, p. 125.

țării“³⁸. Cu alte cuvinte, el s-a străduit să nu schimbe suzeranitatea turcească cu o ocupație.

Constantin Brîncoveanu, urmînd linia politică inițiată de predecesorul său, în împrejurările politice și militare de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și de la începutul celui următor, a reușit să navigheze cu prudență printre interesele marilor puteri (Turcia, Austria, Rusia și Polonia) și să păstreze autonomia și ființa statală a Țării Românești cel puțin la nivelul lăsat de Șerban Cantacuzino. Pentru Constantin Brîncoveanu — așa cum s-a afirmat — „poporul român în general și Țara Românească indeosebi, erau o realitate istorică autonomă încadrată în Imperiul otoman numai din punct de vedere tributar“³⁹. În această privință, concludentă este și mărturia cronicarului turc Mehmed Rașid care afirmă că „în timpul îndelungatei lui domnii... [Brîncoveanu] își arătase dorința de a domni în chip absolut și independent“⁴⁰ (s.n.). La rîndul său, N. Iorga avea să remarce că voievodul muntean a știut „să servească pe turci de nevoie, fără să părăsească nici un drept al țării sale, a știut să înlăture stăpînirea necondiționată a creștinilor austrieci, poloni, ruși, asupra pămîntului românesc“ (s.n.)⁴¹. De altfel, în tratatul pe care Brîncoveanu l-a încheiat la 20/30 ianuarie 1689 cu Leopold I al Austriei, a reușit să obțină „recunoașterea independenței țării în schimbul jurămîntului de credință față de habsburgi“⁴² (s.n.). Nicolo de Porta, care, începînd cu 1694, și-a pus alternativ serviciile în slujba unor domnitori români, arată într-un discurs din 1697 (destinat unui diplomat habsburgic) că aceștia se bucurau „de o stăpînire absolută, coruncile lor nefiind supuse nici unui apel“ și că din această cauză, ei „nu se vor pleca niciodată — decît doar prin forță — partidului creștin“ (s.n.)⁴³. Această constatare se confirmă și în mărturia lui Edmund Chishull din 18 aprilie 1702, unde întîlnim precizarea că în Țara Românească, Poarta otomană a îngăduit domnitorilor „toate drepturile suveranității, înlăuntrul principatului, afară de cel de a declara război și de a-și bate o monedă proprie“⁴⁴ (s.n.).

În vederea consolidării autonomiei și cîștigării neatîrnării depline, Brîncoveanu s-a străduit, în contextul unei politici de mare anvergură, să ajungă la o unitate de acțiune între Țara Românească și Moldova. Astfel, el a reușit să-și impună voința nu numai la București, dar și la

³⁸ Ioan Radonič, *Situațiunea internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, Extras din „Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist., seria II-a, tom. XXXVI, 1914, p. 14.

³⁹ Ștefan Ionescu, *Epoca brîncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 95.

⁴⁰ Mustafa A. Mehmet, *Op. cit.*, p. 228.

⁴¹ N. Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brîncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p. 51.

⁴² Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României (1354—1920)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975, p. 118; Vezi și N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1901, p. 43.

⁴³ C.S.T.R., vol. VIII, București, 1983, p. 142.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 201.

Iași, realizînd o adevărată simbioză moldo-munteană⁴⁵. În acest sens există mărturia cronicarului Ion Neculce, puțin sesizată de istorici, din care reiese că, în anul 1703, Poarta i-ar fi propus lui Brîncoveanu și domnia Moldovei, în locul ginerelui său Constantin Duca (Duculeț). Neculce spune că vizirul l-ar fi întrebat pe Brîncoveanu: „Dar putē-vei tu să poți de grije acelei țări, să-ți fie pre samă, să o tocmești, să fie plină de oameni? *Iară el [Brîncoveanu], dac-au audzit așe foarte era cu voie să fie domnu la 2 țări*“ (s.n.)⁴⁶. Știrea o întîlnim și în *Cronica Ghiculeștilor*, al cărei autor afirmă, la rîndu-i, că Brîncoveanu era la o mare cumpănă dacă trebuie să dea curs îndemnului marelui vizir, ca „să cîrmuiască și Moldova, să i-o dea pe seama lui, ca s-o îndrepte“ (s.n.). Se pare că numai „sfatul unchiului său Constantin stolnicul, care cu dovezi și socoteli înțelepte l-a oprit să primească acest lucru“⁴⁷. Cert este că, în acest răstimp, colaborarea dintre țările române s-a accentuat în mod constant⁴⁸. Într-adevăr, experiența istorică dobîndită în decursul vremii demonstra cu forță de netăgăduit necesitatea unirii eforturilor întregului popor român în vederea consolidării autonomiei și al obținerii independenței depline⁴⁹, autonomie recunoscută și pe plan diplomatic european. Așa, de pildă, Poarta otomană a fost obligată să precizeze în cadrul tratatelor ce s-au soldat cu încheierea păcii de la Karlowitz (26 ianuarie 1699) că ea nu poate să cedeze Moldova și Țara Românească Poloniei, întrucît „nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile nu-i confereau decît un drept de suzeranitate“ (s.n.)⁵⁰.

Dimitrie Cantemir, în temeiul izvoarelor pe care le cercetase cu hărnicie la Constantinopol, era ferm convins de existența vechilor drepturi ale țărilor române, stabilite prin capitulații, care, însă, de-a lungul secolelor, fuseseră sistematic nesocotite de Poartă. Într-una din operele sale fundamentale, terminată în 1716, Cantemir scria că „nici turcii înșiși nu cutează a nega că Moldova li s-a supus numai ca tributară“ și că „diplomele sultanilor prin care s-au ratificat aceste condițiuni, s-au conservat lung timp dimpreună cu alte documente publice în arhivele

⁴⁵ Cf. M. Badea, în *Unirea Transilvaniei cu România (1 decembrie 1918)*, ed. a II-a, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972, p. 54.

⁴⁶ Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 227.

⁴⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 15.

⁴⁸ Astfel, s-a afirmat că Brîncoveanu ar fi dorit să întărească relațiile și cu Transilvania prin căsătoria unei fiice ale sale cu succesorul lui Mihail Apafi, mort în 1690. Este, într-adevăr, posibil ca domnitorul muntean să-și fi dat seama că în împrejurările politice de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, el nu putea să ajungă la conducerea celor trei țări române decît pe calea unor legături economice, culturale și chiar dinastice. (I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1937, p. 187).

⁴⁹ Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 163.

⁵⁰ K. Marx, *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, ed. A. Oțetea și S. Schwann, Editura Academiei, București, 1964, p. 106.

Moldovei". S-au păstrat — continuă Cantemir — pînă „la anul 1686, cînd Ioan Sobieski, regele Poloniei, a năvălit în Moldova, le-a scos din arhivă și din ordinul său... le-a ars public în Iași“⁵¹, pretextul fiind de a distruge, chipurile, vechile legături ale Moldovei cu Poarta otomană⁵². În tot cazul, Dimitrie Cantemir era încredințat că nu numai Moldova dar și Țara Românească sau — cum spunea el — „aceste a noastre două țări deși groazei lumii împărăției turcului, bani a da obligate sînt, însă bisericile, legea, județele, obiceiul nesmentite și nebetegite și le-au păzit“⁵³. Însuflețit de un înalt patriotism, învățatul principe aduce elogii acelor voievozi români care în „afară de dumnezeu și de sabia lor, nu recunoșteau pe nimeni mai puternic în țara lor“ (s.n.)⁵⁴. Aceste convingeri, cu privire la autonomia politică a țărilor române, și-au găsit o reflectare și în tratatul pe care Dimitrie Cantemir l-a încheiat cu Petru cel Mare al Rusiei, la Lutk, în 13/24 aprilie 1711. Așa cum rezultă din prevederi, domnitorul își exercită atribuțiile de suveran și pretinde țarului, conform art. II, ca trupele acestuia, din momentul pătrunderii lor pe teritoriul Moldovei, în vederea luptei comune antiotomane, să fie întreținute cu bani din visteria rusă. De asemenea, prin art. III, familia Cantemir (de sex bărbătesc) urma „să fie susținută pe tronul Moldovei cu titlul de suveran“ (s.n.)⁵⁵. Integritatea teritorială a țării este garantată, „după drepturile sale antice“, prin art. XI, articol reprodus și de Ion Neculce care precizează că „țara Moldovei cu Nistrul să-i fie hotarul, și cu Buceacul și cu toate cetățile tot a Moldovii să fie“ (s.n.)⁵⁶.

În perioada fanariotă, statutul politic al țărilor române extracarpatice pune tot mai mult în lumină personalitatea lor în cadrul dreptului internațional. În contextul așa-numitei „Chestiuni orientale“, autonomia Principatelor dunărene este deseori invocată în tratativele diplomatice europene sau revendicată în confruntările de interese existente între Imperiul otoman, Rusia țaristă și Austria habsburgică. În pofida subordonării lor tot mai accentuate față de Poartă, a existat întotdeauna „o conștiință a situației de țări separate în cadrul Imperiului otoman“⁵⁷. Pe bună dreptate, observa J. M. d'Odsson că unii dintre domnitorii fanarioți reprezentau tradiția, bucurîndu-se de aceeași considerație la Poartă, ca și domnii pămînteni⁵⁸. Semnificative în această privință sînt și constatările călătorului Erasmus Heinrich Schneider von

⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, traducere dr. Ios. Hodosiu, București, 1876, p. 275.

⁵² Vezi discuția, pe larg, la Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 65—68.

⁵³ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 105—106.

⁵⁴ Idem, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei, București, 1973, p. 123.

⁵⁵ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 200.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 201; Ion Neculce, *op. cit.*, p. 264.

⁵⁷ I. Matei, *op. cit.*, p. 470.

⁵⁸ „Les Hospodars de Valachie et de Moldavie sont traités à la Cour (du sultan) de la même manière que l'étaient jadis les princes héréditaires de deux pays“ (J. M. d'Odsson, *Tableau de L'Empire ottoman*, vol. VII, Paris, 1824, p. 500, apud Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 47, nota 99).

Weismantel, cuprinse în însemnările pe care le-a făcut asupra Moldovei (decembrie 1713—ianuarie 1714). Între altele, el precizează că în Moldova „*orice domn, atît timp cît domnește este tot atît de suveran cît poate fi un principe din Europa*”⁵⁹ și că „*rangul de principe creștin și suveran... i se recunoaște de toți monarhii*” (s.n.)⁶⁰.

O dovadă incontestabilă cu privire la existența unui statut separat, de *autonomie*, de care beneficiau cele două Principate române de la sud și est de Carpați, îl constituie răspunsul remarcabil pe care călugării mănăstirii ortodoxe din orașul Cimpulung (Argeș), l-au dat unui comandant militar austriac, în timpul războiului ruso-austro-turc din 1735—1739. Acest comandant, la intervențiile iezuiților, încerca să-i determine pe călugării mănăstirii respective, să treacă la catolicism. Călugării, prin intermediul unuia dintre ei, au răspuns ferm că nu pot da curs unui asemenea îndemn. Pe lângă argumentele confesionale, invocate în sprijinul apărării credinței ortodoxe, ei au adus și un argument de ordin politic și anume cel privitor la statutul de autonomie pe care țărilor române extracarpatiche reușiseră să-l dobîndească față de Imperiul otoman: „*Noi, cele două provincii ale Moldovei și Țării Românești, am fost fără îndoială cele mai fericite din cîte a supus stăpînirii sale Casa otomană, deoarece sîntem singurele cărora li s-a acordat dintru început și le-a fost permanent menținut privilegiul de a fi guvernate de domni din nația noastră și de ritul nostru*” (s.n.)⁶¹. Aceasta dovedește că „Principatele nu și-au declinat niciodată atributele de țări suverane”⁶².

Intr-adevăr, ingerințele dregătorilor otomani în treburile care prejudiciau autonomia țărilor române au provocat de fiecare dată reacția domnitorilor și chiar a sultanului. Astfel, textul firmanului din 12—21 august 1761, ne arată limpede că principele Constantin Mavrocordat ceruse sultanului Mustafa al III-lea (1757—1774) să ia măsuri și „să fie împiedicați și îndepărtați de tot cei care ară și seamănă cu forța pe pămîntul Țării Românești și Olteniei, iar cei care îndrăznesc să săvîrșească fapte care tulbură bunul nizam [așezămînt] stabilit să fie izgoniți și scoși din Țara Românească prin mijlocirea căpeteniilor lor”⁶³. Protestul lui Constantin Mavrocordat a îmbrăcat, se pare, o formă destul de energică, încît el n-a rămas fără ecou la forurile de decizie de la Istanbul. În luna următoare (1—10 septembrie 1761), Mustafa al III-lea a emis un firman prin care recunoștea statutul diferit al țărilor române față de provinciile Imperiului otoman: „*Țara Românească, de la cucerirea împăraților și pînă acuma, a fost înregistrată separat și este inter-*

⁵⁹ C.S.T.R., vol. VIII, București, 1983, p. 341.

⁶⁰ Ibidem, p. 344.

⁶¹ Șerban Papacostea, *Tratatetele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în volumul: *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 103—104.

⁶² Nichita Adăniloae, *Op. cit.*, p. 951.

⁶³ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Editura Academiei, București, 1976, p. 272.

zisă călcarea ei cu piciorul, iar... tributul pe care trebuie să-l achite este mînuit și procurat și plătit de voievozi”⁶⁴ (s.n.). Se invocă, cu acest prilej, de către autoritățile centrale otomane, o veche tradiție, ce vine în sprijinul punctului de vedere românesc, aceea de „a justifica instituirea unei noi ordini care urmărea să ocrotească populația împotriva asupritorilor feudali otomani, pentru ca țara să-și poată îndeplini rolul de grînar al capitalei otomane”⁶⁵.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea există și alte recunoașteri oficiale, directe sau indirecte, cu privire la statutul juridic deosebit al Principatelor dunărene⁶⁶. Astfel, tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 10/21 iulie 1774 și Convenția explicativă din 10/21 martie 1779 de la Ainali Kawak (Constantinopol), conform prevederilor art. XVI (punctul 9) și respectiv art. VII (punctul 5) din Convenție, îngăduiau domnitorilor din Moldova și Țara Românească să aibă fiecare pe lângă Sublima Poartă cite „un însărcinat cu afaceri” care „să vegheze asupra treburilor privind numitele Principate” (s.n.)⁶⁷, fapt ce consolida sistemul de reprezentare prin *capuchehăi*, practicat încă din secolul al XVI-lea. La rîndul său, sultanul Abdul Hamid I (1774—1789), prin importantul *hatîșerif* din 15—24 decembrie 1774 cerea ca „Țara Românească și Moldova... să fie protejate și ocrotite”, iar împărțirea posturilor în aceste două țări să fie „lăsată pe seama voievozilor lor ca să folosească, după nevoie, pe cei devotați și pricepuți”⁶⁸. Nu putem trece cu vederea nici peste așa-numita „Carte de lege” (*Kanunname*) sau „Legea nouă”, emisă de sultanul Selim al III-lea (1789—1807) în anul 1792. În art. 25⁶⁹ se precizează că Poarta otomană nu are nici un fel de amestec în cîrmuirea internă a Principatelor, deoarece „Țara Românească și Moldova fiind, din trecut și pînă acum, slobode în toate privințele, prin separare la cancelarie și prin interzicerea călcării lor cu piciorul, toate dările lor și arenzile se află pe seama voievozilor” (s.n.)⁷⁰.

Fără îndoială, încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi a avut însemnate urmări pentru Principatele dunărene, între altele, și din punct de vedere al statutului lor juridic, cu excepția, se înțelege, a Bucovinei care a fost anexată, prin convenția din 25 aprilie/7 mai 1775, de către Austria⁷¹. În pofida acestui rapt teritorial, în perioada de după pacea de la Kuciuk-Kainargi — așa cum s-a afirmat — „statutul internațional

⁶⁴ *Ibidem*, p. 275.

⁶⁵ M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatîșerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)*, în „Studii”, nr. 6, XI (1958), p. 105.

⁶⁶ Matei D. Vlad, *Regimul politic al Principatelor Române în epoca fanariotă*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XXVI, București, 1974, p. 151.

⁶⁷ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 229; idem, *Tratatele internaționale ale României (1354—1920)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 130.

⁶⁸ Mustafa A. Mehmed, *Op. cit.*, p. 321 și 325.

⁶⁹ „Cartea de lege” conține 28 articole din care 24 comune pentru Țara Românească și Moldova.

⁷⁰ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 258.

⁷¹ Nichita Adăniloae, *Op. cit.*, p. 952—953; Vezi și Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Op. cit.*, p. 189—192.

al Moldovei și Țării Românești a ieșit din sfera raporturilor bilaterale româno-otomane pentru a deveni o problemă europeană⁷². Războiul ruso-austro-turc dintre 1787—1792, încheiat — după expresia lui N. Iorga — prin „păcile albe” de la Șiștov (4 august 1791) și de la Iași (9 ianuarie 1792), în sensul că fiecare din părțile beligerante a revenit aproape la situația antebelică, s-a sfârșit prin respectarea integrității teritoriale a Țării Românești și Moldovei, creindu-se circumstanțe tot mai favorabile pentru lărgirea bazelor juridice ale autonomiei lor față de Poarta otomană. Prin art. III al tratatului de la Iași, părțile contractante erau de acord că „Nistrul va forma linia de demarcație între Sublima Poartă și Imperiul Rusiei, astfel încât întregul teritoriu care se află pe malul drept al Nistrului va fi restituit Sublimei Porți și va rămâne pe veci sub stăpânirea sa absolută și incontestabilă”⁷³. Dar, la numai două decenii după semnarea acestui tratat Poarta otomană (și nu numai ea) va nesocoti în 1812 — ca și în 1775 — toate obligațiile pe care și le asumase prin „Capitulații”⁷⁴. Invocarea insistentă și repetată de către români a vechilor tratate a avut un rol extrem de important împotriva tendințelor cotropitoare ale Austriei și Rusiei țariste de a amputa integritatea teritorială a Principatelor sau de a le suprima autonomia. De aceea, nu întâmplător, „Capitulațiile” sînt prezente nu numai în marile dezbateri și reglementări internaționale privitoare la statutul lor juridic, dar și în memoriile pe care românii înșiși le redactază și le înaintează reprezentanților marilor puteri în vederea emancipării lor naționale⁷⁵. Oricum, secolul al XIX-lea s-a deschis cu textele mai multor memorii adresate de boierii munteni și moldoveni Franței, Austriei, Rusiei și Turciei. O parte din aceste cereri au fost acceptate, cu modificări restrictive, și cuprinse în *Hatîșeriful* din 1802⁷⁶.

Prin prevederile sale, referitoare la abolirea monopolului otoman, domnie viageră, reînființarea oștirii pămîntene etc., *Hatîșeriful* din 1802 a însemnat un pas important în direcția obținerii unei autonomii depline a țărilor române extracarpătice.⁷⁷ O dovadă concludentă în această privință o constituie și faptul că, în septembrie 1806, Rusia pretindea Porții otomane, cum arată cronicarul Ahmed Asîm Efendi, că și Serbia să beneficieze de un statut „întocmai ca și Țara Românească și Moldova și să fie numit acolo un voievod” (s.n.)⁷⁸. Un an mai târziu, în art. III al

⁷² Șerban Papacostea, *Op. cit.*, p. 104.

⁷³ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 240.

⁷⁴ Considerații mai ample la Nichita Adăniloiaie, *Op. cit.*, p. 950—955 și la Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Op. cit.*, p. 189—192 și 195—200.

⁷⁵ Șerban Papacostea, *Op. cit.*, p. 104—105.

⁷⁶ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și pe tițiile de drepturi din Țările Române (în sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, Editura Academiei, București, 1976, p. 40.

⁷⁷ Traian Ionescu, *Hatîșeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieții interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole”, vol. I, București, 1956, p. 78.

⁷⁸ Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. III (sfîrșitul sec. XVI—începutul sec. XIX), Editura Academiei, București, 1980, p. 400.

armistițiului de la Slobozia (lingă Giurgiu), încheiat la 12/24 august 1807 între Rusia și Turcia, se prevedea că cele două părți semnatare „nu se vor amesteca cituși de puțin în administrația celor două principate ale Moldovei și Valahiei“, urmînd ca armatele rusești și turcești „să se retragă în același timp din Moldova și Valahia“ (s.n.)⁷⁹. Dar, nesocotind această stipulație, Rusia a pus stăpînire pe Basarabia, prin tratatul din 16/28 mai 1812. De altfel, în tot răstimpul dintre 1806—1812, în negocierile purtate, în tratatele și convențiile încheiate, Moldova și Țara Românească au fost amenințate cu anexarea totală.⁸⁰

Deși în decursul acestei grele perioade istorice, poporul nostru a îndurat multe urgii, cunoscînd tot felul de cotropiri străine și de ambiții de a ne lua locul sau de a ne schimba în altceva, pentru a uita ființa sa, totuși a biruit, prin forța, lupta și statornicia de care a dat dovadă. Fără îndoială, înscrierea *problemei românești* în rîndul problemelor europene a fost determinată — așa cum s-a spus — nu „de jocul orb al evoluției“, ci de faptul că românii „au impus-o, nu numai diplomației, dar și conștiinței europene“. ⁸¹ Într-adevăr, după înfringerea revoluției lui Tudor Vladimirescu ⁸² și a ocupării militare turcești din 1821—1822, grupările naționale din Principatele dunărene care luptau pentru restabilirea domniilor pămîntene, au reușit să ducă la îndeplinire acest deziderat, concretizat practic prin numirea în iunie 1822 a lui Grigore Dimitrie Ghica în Țara Românească și a lui Ion Sandu Sturdza în Moldova, primii domni pămînteni după prăbușirea fanariotismului. Rezultate mai sensibile, pe linia consolidării autonomiei Principatelor, vor fi înscrise în convenția ruso-turcă de la Akerman din 25 septembrie 7 octombrie 1826. Acesta este primul act internațional care a reglementat oficial organizarea de stat a țărilor române, obligînd Poarta otomană, prin art. III, să respecte toate „tratatele și actele referitoare la privilegiile de care se bucură Moldova și Valahia“ ⁸³ (s.n.).

În sfîrșit, tratatul ruso-turc de la Adrianopol, din 2/14 sept. 1829, reconfirmă în art. V o clauză invocată deseori în convențiile anterioare și anume că „Principatele Moldovei și Valahiei punîndu-se în urma unei capitulații sub suzeranitatea Sublimei Porți..., este de la sine înțeles că ele își vor păstra toate privilegiile și imunitățile care le-au fost acordate, fie prin capitulațiile lor, fie prin tratatele încheiate,... sau prin hatiserifurile date în diverse momente“. În temeiul acestor precizări, Țara Românească și Moldova urmau să se bucure de „o administrație națională independentă și de o deplină libertate a comerțului“ (s.n.)⁸⁴.

⁷⁹ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 277.

⁸⁰ În această privință, vezi Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806—1812*, în „Rev. de istorie“, nr. 5, XXIX (1976), p. 657—675.

⁸¹ Gh. Platon, cap. III (1815—1853), în volumul: *România în relațiile internaționale (1699—1939)*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 69—73.

⁸² În legătură cu revoluția din 1821, teze și considerații noi, vezi la G. D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Editura Albatros, București, 1982.

⁸³ Ion Ionașcu ș.a., *Relațiile...*, p. 279.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 284.

În lumina celor înfățișate în rîndurile de față, se poate conchide că și în perioada 1601—1829, Principatele române (pînă la unirea din 1859) au beneficiat de un statut de autonomie în raporturile lor cu Imperiul otoman. Situația *de jure* a celor două Principate, așa cum s-a putut observa, nu a fost contestată în nici o împrejurare politică de căcerile diplomatice otomane. Dimpotrivă, ea a stat la baza multor reglementări internaționale din acest îndelungat răstimp. Un rol decisiv l-a avut, desigur, poporul român care prin lupta sa dîrză a reușit să înfrunte toate greutățile și să-și apere ființa statală prin hățișul extrem de complicat al intereselor și contradicțiilor existente între marile puteri (Turcia, Austria, Rusia etc.). Deci, numai datorită luptei pe plan militar și diplomatic, Țările Române au reușit să obțină garantarea unui statut juridic și politic internațional, de care nu se mai bucurau țări, altădată puternice, ca de pildă Ungaria sau Polonia.

Începînd cu al șaselea deceniu al veacului al XVII-lea (1656) au fost invocate indirect, după opinia noastră, vechile *capitulații* ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta otomană, în cadrul unor înțelegeri oficiale pe care țările române le încheie cu alte state europene. În schimb, în secolul al XVIII-lea și în cel următor, capitulațiile sînt puse în circulație pe „piața diplomatică” (1772) ca o reacție vehementă a românilor împotriva gravelor încălcări survenite din partea Imperiului otoman, îndeosebi ca urmare a cedărilor teritoriale făcute de acesta, mai întîi, Austriei și apoi Rusiei, deși Poarta — „în virtutea suzeranității — avea obligația de a apăra Principatele Române — și nicicum dreptul de a ceda un pămînt ce nu-i aparținea”⁸⁵. Din această cauză, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Țările Române readuc în discuție vechile lor drepturi, așa cum fuseseră consemnate în Capitulații, *străduindu-se să impună Porții, ca și Europei, respectarea statutului de autonomie*. Prin aceasta — cum s-a afirmat — „elementele înaintate românești aduceau la cunoștința opiniei publice europene un trecut istoric care justifica cererile lor de definire a poziției Țării Românești și Moldovei pe plan internațional și care însuflețea lupta lor pentru crearea unui stat unitar și suveran”.⁸⁶

⁸⁵ Nichita Adăniloaie, *Op. cit.*, p. 953.

⁸⁶ Ștefan Ștefănescu, *«Capitulațiile»...*, în *Op. cit.*, p. 136.

RELĂȚIILE DIPLOMATICE ALE ROMÂNIEI CU STATELE BALCANICE ÎN PERIOADA 1900—1914

ION GH. ȘENDRULESCU

La începutul secolului al XX-lea Marile Puteri europene s-au străduit tot mai mult, să atragă statele balcanice în sfera lor de influență. Austro-Ungaria, pierzînd influența pe care o avusese asupra Serbiei pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, caută acum să apropie România de Grecia și Turcia, pentru a slăbi influența Rusiei în Peninsula Balcanică și a o împiedica să realizeze o alianță între Bulgaria, Muntenegru și Serbia. Germania, fiind interesată să-și extindă influența asupra Turciei, nu era de acord cu Rusia, care dorea să pună mina pe strîmtorile Dardanele și Bosfor și ca atare, a sprijinit politica dusă de Austro-Ungaria în Balcani.

Rusia, urmărind slăbirea Turciei și ocuparea strîmtorilor amintite, s-a străduit să apropie și mai mult Serbia de Bulgaria și Muntenegru, contracarînd astfel, intențiile Austro-Ungariei de a înfăptui o alianță între România, Grecia și Turcia.

Anglia și Franța, deși nu erau interesate să înlătore dominația otomană, care mai apăsa asupra Macedoniei, căutau pe căi diplomatice, să găsească noi aliați, în eventualitatea unui război cu Puterile Centrale și prin diferite mijloace ațîțau unele popoare din Balcani împotriva Austro-Ungariei. Deși erau aliate cu Rusia, nu erau de acord cu intențiile acesteia privind ocuparea strîmtorilor Dardanele și Bosfor, fiindcă aveau interese economice și politice în Turcia.

Italia, care făcea parte din Tripla Alianță, avea și ea unele interese în Peninsula Balcanică, mai ales în zona Mării Adriatice. Ea nu era de acord cu politica dusă de Austro-Ungaria, privind extinderea influenței sale și în această zonă.

În ce privește statele balcanice : Bulgaria, Grecia, Muntenegru și Serbia, nu fusese desăvîrșită unitatea lor națională, iar Macedonia, care era locuită în mare parte de bulgari, greci muntenegreni și sîrbi, se afla încă sub dominație otomană. Burgheziile micilor state balcanice erau interesate în lupta de eliberare națională a popoarelor amintite, de sub această dominație, dar fiecare în parte dorind să aibă o piață internă cît mai largă, era interesată să obțină un teritoriu cît mai mare din Macedonia.

Începutul secolului al XX-lea găsea popoarele din Peninsula Balcanică, după cum sublinia V. I. Lenin, în plin proces obiectiv de formare

de state unitare și *independente*¹, dar obstacolul principal în calea înfăptuirii acestui obiectiv continua să rămână și după revoluția „Junilor turci“, Imperiul otoman, iar concepția „Junilor turci“ avea la bază menținerea integrității acestui imperiu.

Relațiile diplomatice ale României cu statele balcanice în perioada 1900—1914, trebuie explicate în contextul poziției pe care au avut-o Marile Puteri europene față de aceste state și îndeosebi Austro-Ungaria și Germania, cu care România era aliată din 1883. Orientarea politicii externe românești față de Tripla Alianță și în această perioadă a influențat poziția guvernelor liberale și conservatoare din România față de situația existentă în Peninsula Balcanică, acestea pronunțându-se în general pentru menținerea statu-quoului în Balcani, așa cum dictau de altfel și interesele Puterilor Centrale.

La începutul secolului al XX-lea au fost normalizate relațiile diplomatice între România și Grecia, care fuseseră întrerupte din cauza afacerii Zappa. La 19 decembrie 1900 a fost semnată o convenție comercială între cele două state și un protocol prin care Guvernul român recunoștea — ca persoană juridică, 8 biserici grecești din România². Încheierea acestei convenții și a protocolului amintit a contribuit la apropierea dintre România și Grecia și la normalizarea relațiilor diplomatice dintre aceste state. Ea a fost salutăată de presa greacă din acea vreme.

Apropierea dintre România și Grecia a fost favorizată și de întrevederea care a avut loc la 18 iulie 1901, la Abazzia³, pe coasta Mării Adriatice, între regele Carol I și regele George I al Greciei, în timpul căreia cei doi suverani au discutat unele probleme referitoare la situația din Macedonia, care interesau în special Grecia. În urma acestei înțelegeri, primul ministru Dimitrie A. Sturdza și prințul Constantin, moștenitorul tronului Greciei, au vizitat uzinele de armament „Krupp“ din Germania, cu scopul de a uniformiza armamentul necesar celor două țări, în vederea unei eventuale cooperări militare.⁴ Un grup de studenți români, condus de profesorul Gr. Tocilescu, de la Universitatea din București, a făcut o excursie științifică în Grecia, în septembrie 1901, bucurându-se de o primire călduroasă, atât la Atena, cât și în celelalte orașe vizitate.⁵ O asemenea primire demonstra, că popoarele român și grec, indiferent de interesele cercurilor guvernante din cele două țări, doreau o apropiere sinceră.

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 25, Editura politică, București, 1964, p. 291.

² *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1900—1901, p. 243—244. (Este vorba de bisericile grecești din orașele: Brăila, Calafat, Constanța, Galați, Giurgiu, Mangalia, Sulina și Tulcea. În timpul dezbaterilor care au avut loc în adunare acest protocol a fost combătut de deputații: G. Manu, V. T. Cancicov și Take Ionescu.)

³ „Adevărul“ din 21 iulie 1901 (Articolul *Alianța cu Grecia*).

⁴ „Adevărul“ din 10 septembrie 1901.

⁵ I. Teodorescu, *Alianța româno-greacă*, în „Adevărul“ din 13 sept. 1901.

Către sfârșitul anului 1901 guvernul român a acordat statutul de persoană juridică Societății Olimpiceilor din Atena, oferindu-i astfel posibilitatea de a intra în posesiunea averii lăsată de Vanghelie Zappa.⁶

Bunele relații statornicite între România și Grecia la începutul secolului al XX-lea erau în concordanță cu interesele Austro-Ungariei în Balcani, cu privire la realizarea unei alianțe între aceste state, iar presa din țările respective le-a comentat favorabil. Ziarul „Adevărul”, care apărea la București, a salutat apropierea dintre Grecia și România, dar și-a exprimat regretul că această apropiere s-a realizat din îndemnul Austro-Ungariei și era menită să slujească interesele acesteia în Balcani.⁷ La rîndul său, „Neon Asty”, unul dintre ziarele mari din Atena, comentînd relațiile amintite sublinia, că „...Vizita regelui George la Abazzia, excursiunea studenților români în Grecia și încheierea tratatului comercial româno-grec, au însemnat mai mult decît simpla restabilire a acelor relațiuni care au existat înainte de afacerea Zappa.”⁸ Oficiosul maghiar „Pester Lloyd” aprecia, de asemenea, importanța înțelegerii de la Abazzia și a vizitei întreprinse de primul ministru român, Dimitrie A. Sturdza și prințul Constantin, moștenitorul tronului Greciei, în Germania pentru îmbunătățirea relațiilor româno-grecești și relevînd rolul cancelarului Goluchowski în aranjarea lor sublinia, că prin aceasta „...a binemeritat de la pace, de la statele balcanice și în special de la cei care se află în stare de defensivă...”⁹

Înțelegerea de la Abazzia, dintre România și Grecia n-a durat mult, fiindcă în anii următori situația din Macedonia s-a agravat datorită contradicțiilor existente între populațiile care locuiau această provincie : bulgari, greci, sirbi, albanezi, aromâni și turci. Aceste contradicții s-au accentuat mai ales după constituirea Societății secrete „Etnike Heteria” la Atena și a Comitetului macedo-bulgar din Sofia.

Neliniștite de agravarea situației în Macedonia prin răscoala populației bulgare din 1903, Austro-Ungaria și Rusia au elaborat, pe baza propunerilor făcute de regele Eduard al VII-lea al Angliei și de împăratul Francisc Iosif în septembrie 1903, la Viena, un program de măsuri privind ameliorarea situației populațiilor nemusulmane din această provincie. Acest program, cunoscut sub numele de Programul de la Mürsteg, vizînd menținerea statu-quoului în Balcani, a fost acceptat de guvernul turc la 25 noiembrie 1903, dar el n-a satisfăcut pretențiile populațiilor creștine din Macedonia.

În condițiile agravării contradicțiilor în Macedonia, cercurile guvernante din România au început să agite problema aromânilor, căutînd să arate burgheziilor din Balcani, că în cazul desființării statu-quoului în această provincie, guvernul român își rezerva dreptul de a cere unele compensații teritoriale. La începutul anului 1903 șeful guvernului conservator, Gh. Gr. Cantacuzino, declarase că „...Dacă statele balcanice

⁶ C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. II, București, 1936, p. 281—282.

⁷ I. Teodorescu, Op. cit., în loc. cit.

⁸ „Adevărul” din 11 ianuarie 1902 (Articolul : Grecia și România).

⁹ „Adevărul” din 10 septembrie 1901 (Articolul : Înțelegerea greco-română).

într-o eventuală ciocnire își vor formula pretențiuni asupra Macedoniei, să se știe că și România le are și că pentru afirmarea acestor pretenții — în cazul când se va tulbura „statu-quo” — stă gata armata română.”¹⁰ La rîndul său, Take Ionescu, unul dintre fruntașii Partidului Conservator, fiind întrebat de contele Goluchowski, cancelarul Austro-Ungariei, „Ce-ar putea folosi României un grup de români din Pind?”, acesta a răspuns, că „Ei pot deveni în momentul potrivit un element de compensație”.¹¹

Agitarea chestiunii aromânilor din Macedonia, de către cercurile guvernante din România a nemulțumit guvernul grec și Patriarhatul din Constantinopol, care au început să sprijine acțiunile întreprinse de grecii din Macedonia împotriva aromânilor. În vara anului 1904 bande de comitangi greci au început să atace și să jefuiască satele locuite de aromâni și de bulgari, căutînd să-i oblige să recunoască jurisdicția Patriarhatului din Constantinopol.

În asemenea condiții înțelegerea de la Abazzia începea să se clarifice. Într-o convorbire avută cu contele Goluchowski la Viena, ministrul României la Constantinopol, Alexandru Em. Lahovary, referindu-se la această înțelegere arăta că „...n-a dat roadele așteptate și n-a justificat speranțele care se puneau în ea, pentru binele păcii în Orient.”¹²

Relațiile diplomatice dintre România și Grecia s-au încordat și mai mult, după ce sultanul Abdul Hamid al II-lea a dat, la insistențele guvernului român, un decret imperial (iradea), la 9 mai 1905, prin care aromânii erau recunoscuți ca naționalitate, avînd dreptul să se constituie în comunități aparte, cu muctarii (primarii) lor și să folosească limba română în școli și biserică.¹³ Patriarhatul din Constantinopol și guvernul din Atena au protestat împotriva acestui decret. Premierul Greciei Rhallys i-a declarat ministrului României la Atena, I. N. Papiniu, la 28 iunie 1905, că „...nici un guvern elenic nu va recunoaște vreodată revendicările românilor din Turcia pentru cuvîntul că acolo nu există element român.”¹⁴

La cîteva luni după această declarație ministrul Greciei la București, Tombazis, a plecat în concediu la 3 septembrie 1905, fără a se mai reîntoarce, iar legația a rămas în grija unui funcționar de la arhive, Varnalis. În situația creată, ministrul României la Atena, I. N. Papiniu, a fost rechemat în țară și ministrul de externe, generalul J. Lahovary, a comunicat premierului Greciei, că guvernul român a hotărît, să denunțe la 1 octombrie 1905, convenția de comerț româno-greacă, încheiată în decembrie 1900 și protocolul anexat acesteia.¹⁵

¹⁰ „Adevărul” din 3 ianuarie 1903.

¹¹ *Doc. dipl. français seria a II-a, vol. 1*, doc. 301, p. 352; C. Xenii, *Take Ionescu*, (1858—1922), ediția a II-a, București, 1932, p. 185.

¹² „Conservatorul” din 6 februarie 1905.

¹³ C. G. Dissescu, *Recunoașterea naționalității macedo-române*, în „Conservatorul” din 12 mai 1905.

¹⁴ *Arh. M.A.E., Dosar nr. 21/2, (1905—1917), Atena, Telegrama nr. 258* din 28 iunie 1905.

¹⁵ *Documente din Cartea Verde*, în „Conservatorul” din 3 ianuarie 1906.

Guvernul grec a protestat împotriva acestei hotărâri, dar guvernul român n-a renunțat la hotărârea luată și ulterior, în 1906, au fost rupte relațiile diplomatice dintre Grecia și România, deși această situație nu convenea Marilor Puteri europene și în primul rînd Austro-Ungariei, care făcuse eforturi pentru a apropia România de Grecia.

În urma insistențelor depuse de Rusia și de Italia pe lângă guvernele de la Atena și București, s-a ajuns în 1909 la reluarea relațiilor comerciale între România și Grecia, dar nu și pe cale diplomatică. La 31 mai 1910 s-a ivit un nou conflict între cele două țări, determinat de devastarea vaporului „Împăratul Traian“, care ancorase în portul Pireu, venind dinspre Alexandria — Egipt, de niște bande de pirați greci. În urma acestui atentat a avut loc o mare agitație în București, iar guvernul român a cerut satisfacții guvernului grec, prin intermediul Italiei. În nota diplomatică adresată Greciei erau cerute următoarele revendicări : 1. Grecii să ceară scuze ; 2. Să se deschidă o anchetă pentru pedepsirea tuturor vinovaților ; 3. Grecii să fie obligați a plăti despăgubiri pentru daunele aduse vaporului „Împăratul Traian“ ; 4. Dezertorul român pe care pirații l-au pus în libertate, de pe vaporul „Împăratul Traian,“ să fie predat autorităților românești.¹⁶

Guvernul de la Atena tergiversînd răspunsul la această notă diplomatică, guvernul român a hotărît expulzarea unui mare număr de greci din România, dar a continuat să militeze pentru rezolvarea diferendului cu Grecia, folosind în acest sens sprijinul Italiei. Către sfîrșitul lui iunie 1910 guvernul grec a satisfăcut cererile formulate de guvernul român și în felul acesta a fost încheiat conflictul care se ivise între cele două țări, din cauza incidentului amintit. În cursul anului 1911 au fost restabilite și relații diplomatice între România și Grecia.

*

Relațiile României cu Turcia în primul deceniu al secolului al XX-lea au fost în general bune și Puterile Centrale erau mulțumite de apropierea ce se realizase între cele două țări. La 31 iulie 1901 guvernul român a încheiat o convenție comercială cu Turcia, în condiții avantajoase pentru ambele țări, dar în prima jumătate a anului 1902 guvernul turc arătîndu-se nemulțumit de modul de comportare a autorităților administrative române față de populația musulmană din Dobrogea, s-au ivit unele dificultăți, care au fost remediate în anul următor, fără a fi afectate relațiile stabilite între cele două state.

Obținerea recunoașterii naționalității aromânilor din Macedonia, prin decretul imperial dat de sultanul Abdul Hamid al II-lea, la 9 mai 1905, socotită a fi un mare succes al politicii externe dusă de guvernul conservator din acea vreme și politica de menținere a statu-quoului în Balcani, promovată de cercurile guvernante din România au contribuit la consolidarea relațiilor româno-turce în anii care au urmat. O dovadă în acest sens a fost vizita întreprinsă în iunie 1907, de o misiune extraordinară turcă, în frunte cu șeful Marelui Cartier al sultanului, la Sinaia,

¹⁶ „Adevărul“ din 7 iunie 1910.

unde se afla reședința de vară a regelui Carol I și vizita făcută de generalul Alexandru Averescu, ministrul de Război, în guvernul liberal prezidat de Dimitrie A. Sturdza, la Constantinopol, în iulie același an, ambele vizite bucurându-se de o călduroasă primire din partea oficialităților româno-turce.

În cursul anului 1908, precipitându-se evenimentele în Peninsula Balcanică o dată cu revoluția „Junilor turci” și cu proclamarea independenței Bulgariei, exista pericolul rușrii echilibrului balcanic, în eventualitatea izbucnirii unui război turco-bulgar și această situație nu convenea Puterilor Centrale și nici cercurilor guvernante din România, care nu erau de acord cu schimbarea statu-quoului în Macedonia. Deși guvernul român nu avea prea multă încredere în regimul „Junilor turci”, instaurat în 1908, el a acționat totuși pentru consolidarea și dezvoltarea relațiilor româno-turce în scopul menținerii statu-quoului în Balcani. Apropierea tot mai strânsă între România și Turcia, după 1908 a fost confirmată de vizita făcută de generalul Crăiniceanu, ministrul de Război al României, la 16 aprilie 1910, la Constantinopol. În timpul acestei vizite el a avut convorbiri cu marele vizir Hakki pașa, cu ministrul de Război Mahmud Sevket Pașa și cu ministrul de Externe Rifaat Pașa, cu privire la încheierea unei convenții comerciale și a uneia consulare între România și Turcia, precum și unele probleme referitoare la terminarea contestațiilor pentru pământurile dobrogene și rezolvarea chestiunii bisericești a aromânilor.¹⁷ Comentând această vizită, ministrul României la Constantinopol, I. N. Papiniu, sublinia că militarii turci au fost „...de o extremă amabilitate cu ministrul nostru de război. În onoarea lui au fost date banchete la care au participat cei mai de seamă militari turci.”¹⁸

La 17 iulie 1910, un grup de 680 de învățători din România, participanți la un Congres ținut la Constanța, a făcut o excursie la Constantinopol, bucurându-se de o călduroasă primire. O delegație a lor, condusă de învățătorul C. Ionescu-Lungu, a fost primită de marele vizir Hakki Pașa, care i-a declarat cu acel prilej, că „...Guvernul otoman recunoaște că România este cu mult înaintea Turciei, constatare care îl îndeamnă să recomande a se trimite tineri turci ca să se instruiască în școlile românești.”¹⁹

În prima jumătate a lunii august 1910, un grup de 70 de studenți de la facultățile de : drept, litere, matematici, comerț, medicină și belle arte din Constantinopol și profesori ca : Mahmud Essad efendi, Ahmed Midhat efendi și alții au făcut o excursie de 5 zile în România, excursia fiind condusă de ministrul Instrucțiunii Publice Ermoulach efendi.²⁰

¹⁷ Arhiva M.A.E., Dosar nr. 48, Arhiva Constantinopol, Politice, 1911. Raportul confidențial al lui I. N. Papiniu către Alex. Djuvara, ministrul de Externe al României.

¹⁸ Arh. M.A.E., Dosar nr. 48, Arhiva Constantinopol, Politice, 1911. Raportul nr. 580, din 24.04.1910, trimis de I. N. Papiniu lui Alexandru Djuvara, ministrul de Externe al României.

¹⁹ Ibidem, Telegrama nr. 518, din 17.07.1910.

²⁰ Ibidem, Traducere din ziarul turc „İeni Gazeta”, din 17.08.1910.

Participanții la excursie s-au bucurat de o călduroasă primire, atât în orașul Constanța, cât și în București, unde au fost salutați de primarul Capitalei și de ministrul Turciei, la București, Sefu bey. În onoarea excursioniștilor turci au fost oferite de autoritățile românești mai multe banchete, dintre care unul a fost dat de regele Carol I, la Sinaia, în cinstea conducătorilor, iar altul de ministrul Instrucțiunii Publice, Spiru C. Haret, la București. Comentind primirea făcută în România grupului de studenți și profesori turci, un ziar local turc arăta că : „...Manifestările de prietenie în România la adresa grupului de studenți otomani nu pot fi descrise într-un ziar din cauză că nu permite formatul, de aceea vorbim în rezumat de acele onoruri, simpatii și bune primiri ce s-au făcut otomanilor în România în acele zile fericite de excursie culturală, care vor rămâne veșnic grevate în memoria națiunii.“²¹

Bunele relații existente între România și Turcia au fost ilustrate și prin vizita făcută în țara noastră de marele vizir al Turciei, Hakki Pașa, în prima jumătate a lunii august 1910. În toastul pe care l-a rostit la recepția dată în onoarea sa, la Sinaia, Hakki Pașa a declarat că „...România este un element de pace în politica orientală“... iar „...Eforturile făcute de Sublima Poartă și de Cabinetul de la București în vederea menținerii păcii și liniștii, sint de natură a proba categoric că Europa orientală nu va deveni jocul manevrelor citorva intriganți. Acordul între cele două cabinete este un avertisment pentru elementele iresponsabile“... iar „...consolidarea relațiilor turco-române va diminua dificultățile pe care aceste guverne le întâlnesc în libertatea lor de acțiune.“²²

Un rol important în acțiunea de consolidare și dezvoltare a relațiilor româno-turce la începutul celei de a doua decade a secolului al XX-lea l-a avut vizita în România, făcută de principele moștenitor al Turciei, Insuf Izzeddin, pe la jumătatea lunii august 1911, în timpul căreia a fost primit de regele Carol I la Sinaia și a fost salutat de miniștrii : Titu Maiorescu, J. Lahovary, Nicolae Filipescu și D. Nenițescu. În toastul rostit la dineul oferit de regele Carol I, în onoarea sa, la Sinaia, acesta l-a asigurat pe principe, că „...România remarcă cu sinceră simpatie dezvoltarea și progresele Turciei“²⁴... La rîndul său principele moștenitor Insuf Izzeddin a declarat, că „...guvernul turc ține să conserve acele raporturi prietenești, care formează o garanție a menținerii păcii universale.“²⁵

La începutul secolului al XX-lea relațiile diplomatice dintre România și Bulgaria au fost destul de încordate, din cauza asasinării la

²¹ *Ibidem*, Traducere din ziarul turcesc local „Ieni Gazeta“, din 17/30.08.1910 ; Articolul *Studenții otomani în România*.

²² *Ibidem*, Corespondență din ziarul „Stamboul“, din 13.08.1910.

²³ *Ibidem*, Articolul : *Principele moștenitor al Turciei în România*, în „La Roumanie“, din 17/30. 08.1911.

²⁴, ²⁵ *Ibidem*, Articolul : *Reintoarcerea prințului moștenitor*, în „Lloyd ottoman“, din 10.09.1911.

București, la 22 iulie 1900, a fruntașului aromân, Ștefan Mihăileanu, redactorul gazetei „Peninsula Balcanică”, de către un naționalist bulgar, care acționa în numele Comitetului macedo-bulgar, din Sofia.

Guvernul conservator, condus de P. P. Carp, considerînd că va fi sprijinit de Austro-Ungaria și Germania, a adoptat o atitudine foarte energetică față de Bulgaria, iar ministrul Afacerilor Externe, Alexandru Marghiloman era gata să împingă România în război contra Bulgariei. La sfîrșitul anului 1900 P. P. Carp a făcut o călătorie la Berlin și Viena, pentru a sonda dacă guvernele german și austro-ungar ar fi dispuse să sprijine o eventuală intervenție a României împotriva Bulgariei. Șeful Statului-Major al Austro-Ungariei, mareșalul von Beck era de acord ca România să pornească împotriva Bulgariei, dacă armata acesteia ar fi intrat în Macedonia, însă cancelarul Goluchovski s-a opus, consimțind doar ca în cazul cînd trupele bulgare ar intra în Macedonia, România să declare mobilizarea armatei și să stea „...cu arma la picior în observarea evenimentelor”... Dacă Bulgaria ar fi fost înfrîntă, atunci România trebuia să stea liniștită, iar dacă ar fi ieșit victorioasă, numai atunci armata română era autorizată „... să intre în Bulgaria dinspre Dobrogea și să ocupe linia Rusciuc-Varna ca zălog”²⁶. De aici se vede, că cercurile guvernante de la Viena, ca și cele de la Berlin de altfel, nu doreau întărirea vreunui dintre statele balcanice, ci urmăreau să-și păstreze influența economică și politică asupra acestora.

În cursul anului 1901 relațiile româno-bulgare s-au ameliorat, iar în luna noiembrie s-a încheiat o convenție între România și Bulgaria, cu privire la măsurile ce trebuiau luate pentru conservarea și exploatarea pescuitului în apele Dunării. În luna următoare a fost prelungită pe încă un an convenția comercială româno-bulgară, care expira la 31 decembrie 1901. În anul următor Bulgaria a căutat să se apropie mai mult de România și la această apropiere au contribuit vizitele reciproce, făcute de regele Carol I la Rusciuc și de prințul Ferdinand al Bulgariei la București.

După căderea guvernului liberal progresist prințul Ferdinand al Bulgariei a adus la conducere, la 3 mai 1903, un guvern care reprezenta Partidul naționalist, dar prezidat de un om „fără de partid”, generalul Rachto Petrov. Acest guvern s-a menținut la conducere pînă la începutul anului 1908.²⁷

În ciuda divergențelor de concepții, care mai existau în rîndurile fracțiunilor politice ale burgheziei din Bulgaria, cu privire la orientarea politicii externe spre Antantă sau spre Puterile Centrale, toate aceste grupări politice erau de acord cu politica contra Turciei și vizau alipirea Macedoniei și a Traciei la Bulgaria. Dar problema Macedoniei și a Traciei nu interesa numai Bulgaria și Turcia, ci și alte state balcanice, pre-

²⁶ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete 1871-1914, vol. 18, I, 5451/133.

²⁷ D. Kosev, Ch. Christov, D. Anguelov, *Precis d'Histoire de Bulgarie*, Sofia, 1963, p. 273.

cum și pe Marile Puteri europene. Aceasta a făcut ca problema respectivă să devină o problemă internațională, foarte dificil de rezolvat.

În Macedonia evenimentele au început să se precipite în primii ani ai secolului al XX-lea. Organizația revoluționară interioară, ce se înființase în 1893, la Salonic milita pentru un statut de autonomie în Macedonia și Tracia și ridicarea la arme a populației din cele două provincii împotriva asupririi turcești. Marea burghezie bulgară, în frunte cu principele Ferdinand nu era de acord cu un asemenea statut de autonomie pentru cele două provincii și dorea anexarea lor la Bulgaria. Împotriva acestui statut era și Comitetul suprem al Macedoniei și Adrianopolului, creat la Sofia, care era manevrat de marea burghezie și ducea o politică sovină și războinică.

În 1902 acest Comitet a declanșat prematur o insurecție în regiunea riului Struma, care a dus la dezorganizarea unui mare număr de comitete ale Organizației revoluționare interne (O.R.I.) din Macedonia orientală.

La începutul anului 1903 O.R.I. a convocat un Congres la Salonic, care a decis organizarea insurecției armate în Macedonia, centrul principal fiind, conform planului stabilit, departamentul (regiunea) Bitolia. Insurecția s-a declanșat la 2 august 1903 și s-a bucurat de sprijinul maselor populare din regiune, dar după aproape trei luni de luptă a fost reprimată sîngeros de guvernul turc. În același mod a fost reprimată și insurecția care izbucnise în Tracia.

În aceste împrejurări, cînd exista perspectiva unui război al statelor balcanice împotriva Turciei, iar Marile Puteri europene nu doreau un asemenea război, România, care făcea parte din Tripla Alianță și avea relații bune cu Turcia s-a pronunțat în continuare pentru menținerea statu-quoului în Balcani.

Șeful Partidului Conservator, Gh. Gr. Cantacuzino, declarase la începutul anului 1903 că „...dacă statele balcanice într-o eventuală ciocnire își vor formula pretenții asupra Macedoniei să se știe că și România le are și că pentru afirmarea acestor pretenții — în cazul cînd se va tulbura „statu quo” — stă gata armata română”.²⁸ O asemenea declarație, ca și altele similare vizau firește Bulgaria, care dorea să anexeze Macedonia și Tracia, dar în eventualitatea unui război cu Turcia, ea voia să obțină neutralitatea României.

Cercurile guvernante din România, în condițiile înrăutățirii relațiilor cu Grecia, după ce Turcia recunoscuse în 1905 naționalitatea aromânilor din Macedonia, erau și ele interesate într-o eventuală apropiere româno-bulgară. Această tendință de apropiere a fost ilustrată și prin vizitele institutorilor bulgari în România și ale elevilor liceului din Craiova în Bulgaria, care au avut loc în anul 1905. Comentînd aceste vizite ziarele bulgare arătau că „...ele dau pe față noua tendință de apropiere în cercurile politice ale ambelor state vecine...”²⁹

²⁸ „Adevărul” din 3 ianuarie 1903.

²⁹ „Conservatorul” din 7 iulie 1905.

La sfârșitul primăverii anului 1907, prințul Ferdinand al Bulgariei, însoțit de miniștrii Afacerilor Externe și de Război, a vizitat România și cu acel prilej a avut convorbiri cu primul ministru D. A. Sturdza asupra problemelor din Balcani. În luna noiembrie 1907 între România și Bulgaria s-a încheiat un tratat de comerț și navigație, care avea la bază respectarea principiului națiunii celei mai favorizate.

Noul guvern bulgar, format la 16 ianuarie 1908, sub conducerea șefului Partidului democrat, Alexandru Malinov, profitând de situația în care se afla Turcia tinde să proclame independența Bulgariei. Pregătirile în acest sens s-au accentuat în urma ofensei aduse agentului diplomatic al Bulgariei la Constantinopol, pe care ministrul de Externe al Turciei a neglijat să-l invite la un dejun diplomatic. Principele Ferdinand revenind dintr-o călătorie făcută în Austro-Ungaria, a proclamat la 22 septembrie 1908 independența Bulgariei, în vechea capitală Tirnovo, printr-un manifest special adresat poporului bulgar, prin care Bulgaria devenea „tzarstvo” (regat), iar Ferdinand devenea țar al Bulgariei.

După proclamarea independenței Bulgariei s-au încordat raporturile pe care ea le avea cu Turcia.

Guvernul român a recunoscut independența Bulgariei, iar agențiile diplomatice de la București și Sofia au fost transformate în legații. Cu prilejul prezentării scrisorilor de acreditare, ministrul plenipotențiar al României la Sofia, Constantin Diamandi, sublinia că „...poporul român a salutat cu cea mai mare simpatie actul memorabil al proclamării independenței Bulgariei.”³⁰ Relațiile diplomatice dintre România și Bulgaria s-au îmbunătățit și mai mult, acest lucru fiind recunoscut și de presa bulgară. Comentând aceste relații ziarul bulgar „Nov Vek” afirma în numărul său din 8 decembrie 1909, că „Toate guvernele bulgare, toate partidele au declarat că unul dintre principiile de bază ale politicii noastre externe este dezvoltarea relațiilor de prietenie cu statele vecine... România este unica vecină cu care ne-a fost foarte ușor să trăim în înțelegere totală și care ne-a ajutat și în momente critice.”³¹

În urma vizitei făcută de marele vizir al Turciei, Hakki Pașa, în 1910 în România și a celei întreprinse în anul următor de prințul moștenitor al Imperiului otoman, Insuf Izzeddin, relațiile dintre România și Bulgaria s-au răcit, fără însă a fi rupte. La această răcire a contribuit și zvonul lansat de ziarul francez „Le Matin”, cu privire la pretinsa convenție româno-turcă, cu caracter militar secret, prin care Turcia s-ar fi obligat să mențină statu-quo-ul în chestiunea Dardanelelor și să sprijine România din punct de vedere militar, în cazul când ar fi fost atacată din afară. La rîndul ei România s-ar fi angajat, să ofere ajutor militar Turciei, dacă aceasta ar fi fost atacată de Bulgaria.³²

³⁰ *România în Sud-Estul Europei. Culegere de studii*, Editura politică, București, 1979, p. 136.

³¹ *Ibidem*, p. 136—137.

³² Ion Gheorghiu, Ion Șendrulescu, *Politica externă a României (1900—1912)*, în „Istoria României”, vol. V, Ed. Academiei, București, 1964, p. 672.

Cercurile guvernante de la București și cele din Constantinopol au dezmințit această convenție. De existența unei asemenea convenții s-au îndoit și unii diplomați străini. Astfel, însărcinatul cu afaceri al Rusiei la București, Lisacovski, raporta guvernului de la Petersburg, că vizita marelui vizir al Turciei, Hakki Pașa în România, n-a avut vreo importanță politică serioasă, dar că regele Carol I „...de teama întăririi Bulgariei manifesta dorința de a întreține cele mai bune relații cu Constantinopolul, dar neavînd încredere în trăinicia regimului din Turcia ar fi consimțit cu greu să se lege cu ea prin vreo obligație politică.”³³ De asemenea, ministrul Franței la București, Blondel, raporta la Paris că marele vizir Hakki Pașa n-ar fi avut posibilitatea să ducă tratative serioase cu România, deoarece la audiența ce i-a fost acordată de regele Carol I, n-ar fi participat nici un ministru român.

Unele cercuri politice de la Sofia și Petersburg s-au arătat îngrijorate însă de apropierea tot mai strînsă dintre România și Turcia. Ziarul bulgăresc „Dnevnik” prevenea în numărul său din 7 septembrie 1910, pe regele Carol I, că tratativele turco-române „...vor costa scump atît pe România, cît și pe Turcia...”, deoarece bulgarii au „...legături puternice cu Rusia, care sub presiunea conjurațiunilor turco-române în contra libertății slavilor, s-ar putea preface foarte ușor într-o alianță”.³⁴

În ciuda faptului că aceste evenimente au produs unele animozități între România și Bulgaria, ele n-au împiedicat totuși guvernele român și bulgar să se înțeleagă în problema Dunării și să ducă tratative în vederea încheierii unei noi convenții comerciale, a determinării cu precizie a talvegului Dunării, a construirii unui pod peste acest fluviu, etc. La menținerea unor relații normale cu Bulgaria a contribuit și faptul că guvernul acestei țări care avea nevoie, în caz de război cu Turcia, de neutralitatea României, cît și dorința guvernului de la București, de a nu înăspri relațiile cu Bulgaria și de a o face să-i cedeze de bunăvoie unele compensații, atunci cînd s-ar strica echilibrul în Balcani. În acest sens, Take Ionescu declarase în 1910, ministrului Bulgariei la București următoarele: „În cazul că vă veți mări teritoriul, este firesc că va trebui să schimbăm păreri. Noi vom cere ca mai întîi de toate să stați de vorbă cu noi.”³⁵

*

În primul deceniu al secolului al XX-lea relațiile dintre România și Serbia au fost destul de bune. La începutul acestui secol, în timpul domniei regelui Alexandru, din dinastia Karagherghevici, a fost negociată între cele două țări, o convenție privind construirea unui pod peste Dunăre, între Turnu-Severin și Cladova, dar ea n-a fost pusă în aplicare. În ianuarie 1902, s-a semnat între Serbia și România o convenție referitoare la pescuitul în apele Dunării, pe linia de frontieră, iar la

³³ *Ibidem.*

³⁴ General G. A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria, 1910—1913*, București, 1936, p. 94.

³⁵ *Ibidem*, p. 200.

sfârșitul lunii decembrie 1906 s-a încheiat și o convenție de comerț, care a favorizat dezvoltarea schimburilor economice între cele două țări.

Relațiile româno-sirbe au continuat să fie destul de apropiate și după 1907, datorită pe de o parte comunității de interese ale claselor stăpînitoare din cel două țări, care urmăreau să contracareze tendințele de supremație în Balcani, ale cercurilor guvernante din Bulgaria.

Încordarea relațiilor dintre Serbia și Austro-Ungaria, care în 1908 a anexat provinciile Bosnia și Herzegovina, a avut influență asupra relațiilor româno-sirbe. România, ca aliată a Austro-Ungariei, a îndemnat Serbia la moderație și-a căutat să limiteze tranzitul pe teritoriul său, al unor materiale din Rusia, care puteau fi folosite de Serbia în scopuri militare. În același timp, încordarea sirbo-austro-ungară și-a pus amprenta și asupra tratatelor duse între guvernele român și sirb, pentru construirea unui pod peste Dunăre, care să lege liniile de cale ferată din cele două țări. În 1907 guvernul sirb a cerut modificarea convenției româno-sirbe din 1898, în sensul ca podul peste Dunăre să fie construit mai la sud-est de Turnu-Severin, în dreptul localității Gruia, dar guvernul român, care era fidel alianței româno-austro-ungare a tergiversat lucrurile, susținând, că modificarea în sensul dorit de Serbia, nu corespundea intereselor României.

După terminarea crizei bosniace relațiile dintre România și Serbia s-au strîns tot mai mult. În 1908 s-a încheiat o nouă convenție, care reglementa drepturile celor două state în legătură cu pescuitul în apele Dunării. În anii următori relațiile româno-sirbe s-au îmbunătățit și mai mult, după cum ne-o dovedește declarația făcută în iulie 1910, de ministrul Afacerilor Externe al Serbiei, Milovanovici, unui corespondent al ziarului parizian „Le Matin“, din care reieșea că, între Serbia și România „...Există o desăvîrșită frăție, comunitate de idei și de tradiții“. ³⁶

În anii 1911–1912, cercurile conducătoare din România au urmărit cu atenție politica dusă de Marile Puteri în Balcani, îndeosebi de Austro-Ungaria și Germania și-au continuat să întrețină relații de bună vecinătate nu numai cu Serbia, ci și cu Bulgaria. Ele s-au pronunțat pentru menținerea statu-quoului în Balcani, dar se gîndeau și la posibilitatea lărgirii teritoriale a României, în cazul că nu se putea păstra statu-quo-ul.

Cercurile guvernante din România s-au gîndit și la o altă posibilitate pentru menținerea echilibrului în Balcani, în eventualitatea prăbușirii Imperiului otoman, prin crearea unui stat albanez, semiindependent, asupra căruia influența Austro-Ungariei să fie precumpănitoare.

*

După izbucnirea războiului italo-turc, din 1911, în ciuda unor incidente care s-au produs la frontiera româno-bulgară, între România și Bulgaria au continuat să se mențină relații de bună vecinătate. Cercurile guvernante de la București încep să facă unele pregătiri militare, sporind în anul 1911 cheltuielile pentru înarmare. Ca șef al Marelui

³⁶ „Adevărul“, București, XXII (1910), nr. 7508, din 31 iulie, p. 3.

Stat-Major al armatei române a fost numit generalul Alexandru Averescu.

Între timp, Bulgaria și Serbia au încheiat o alianță secretă, de „apărare colectivă”, iar Bulgaria voia să obțină din partea guvernului român, o declarație formală, că va păstra o neutralitate binevoitoare, în caz de război, dar guvernul condus de Titu Maiorescu a refuzat să-și precizeze poziția. De altfel, și cercurile guvernante de la Berlin și Viena recomandau guvernului român o atitudine rezervată. Era cert, că un război împotriva Bulgariei — după cum a arătat Titu Maiorescu mai târziu, ar fi putut ridica împotriva României întreaga alianță balcanică dintre Grecia, Serbia, Muntenegru și Bulgaria, creată în primăvara anului 1912 și îndreptată împotriva Turciei.

Ținând seama de sfaturile date de guvernul Austro-Ungariei, cercurile guvernante din România au renunțat, în toamna anului 1912, la o eventuală intervenție împotriva Bulgariei, în caz de război. În raportul său către regele Carol II, prezentat la 18 septembrie 1912, primul ministru Titu Maiorescu spunea, că i-a declarat ministrului Bulgariei la București, Kalinkov, că „România nu poate uita că ea însăși și-a cîștigat independența în lupta contra turcilor și că, prin urmare, dacă bulgarii, sîrbii și grecii... vor să lupte pentru îmbunătățirea soartei naționalilor lor de sub stăpînirea turcească, România va păstra strictă neutralitate.”³⁷

În timpul primului război balcanic, dezlănțuit de coaliția statelor balcanice : Bulgaria, Grecia, Muntenegru și Serbia, în toamna anului 1912, împotriva Turciei, România a adoptat o poziție de neutralitate, dar guvernul român a dus în același timp tratative cu guvernul bulgar, în vederea unei eventuale rectificări a frontierei româno-bulgare, în sudul Dobrogei. Șeful delegației bulgare, Danev, care mergea la Londra, pentru a participa la tratativele de pace dintre Turcia și statele balcanice, cu care se aflase în război, s-a oprit la București, în ziua de 26 noiembrie/9 decembrie 1912 și-a făcut cunoscut lui Titu Maiorescu, că guvernul Bulgariei ar fi acceptat o eventuală rectificare a frontierei româno-bulgare, dar fără cedarea Silistrei, pe care o revendicau cercurile guvernante din România.

Pentru a ajunge la un eventual acord în acest sens și a evita amestecul puterilor europene în această chestiune, Titu Maiorescu i-a cerut lui Danev, să înceapă negocieri cu Nicolae Mișu, noul ministru al României la Londra, fără a aștepta terminarea tratativelor cu Turcia, cum ceruse Danev. Tratativele româno-bulgare s-au desfășurat anevoios, iar delegația bulgară a refuzat să satisfacă pretențiile teritoriale ridicate de România. În această situație, primul ministru, Titu Maiorescu, a telegrafiat ministrului României la Sofia și lui Nicolae Mișu la Londra, anunțîndu-i, că în cazul în care guvernul bulgar va continua să tergiverseze tratativele privind rectificarea frontierei româno-bulgare, gu-

³⁷ *Cartea verde, Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula balcanică. Acțiunea României, sept. 1912—aug. 1913, București, 1913, doc. nr. 1.*

vernul său va ordona, fără a mobiliza și a declara război, ocuparea liniei Turtucaia-Balcic³⁸.

Amenințările guvernului condus de Titu Maiorescu și atmosfera războinică a cercurilor politice de la București au determinat guvernul Bulgariei, să recurgă la mijlocirea Rusiei în cadrul tratativelor româno-bulgare, dar guvernul român n-a admis intermedierea Rusiei, motivînd că nu exista un conflict româno-bulgar.

În această situație primul ministru al Bulgariei i-a cerut lui Danev, să reia tratativele la Londra, cu N. Mișu și Take Ionescu, trimis special acolo, dar cercurile conducătoare bulgare nu s-au grăbit nici de data aceasta să satisfacă pretențiile teritoriale ridicate de guvernul român. În condițiile arătate, regele Carol I și Titu Maiorescu au hotărît la 29 decembrie 1912/11 ianuarie 1913 rechemarea lui Take Ionescu de la Londra, sub pretext că insistase pe lângă ambasadorul Germaniei, ca să ceară ambasadorilor celorlalte mari puteri, întruniți în conferința de la Londra, ca să intervină pe lângă guvernul bulgar pentru a satisface pretențiile ridicate de cercurile guvernante de la București.

Marile Puteri europene, deși în primele luni ale primului război balcanic sprijiniseră în general unele pretenții teritoriale ale guvernului român, s-au alarmat datorită poziției războinice adoptată de acest guvern. Agravarea relațiilor româno-bulgare neconvenind în momentul acela celor două grupări imperialiste : Tripla Alianță și Antanta, acestea vor căuta o rezolvare a neînțelegerilor ivite, deși ambasadorii Franței, Angliei și Rusiei nu erau dispuși să acorde guvernului român, decît unele rectificări de frontieră fără importanță și în nici un caz Silistra. Ulterior însă, ambasadorii Marilor Puteri s-au întrunit la Petersburg și după lungi discuții au semnat la 26 aprilie/9 mai 1913, un protocol prin care guvernul bulgar era obligat să cedeze României, orașul Silistra cu împrejurimile, pe o rază de 3 km și să acorde autonomie școlară și bisericească aromânilor din Macedonia³⁹. Acest protocol a fost adus la cunoștință guvernelor bulgar și român, dar a provocat o mare iritare atît la Sofia, cît și în rîndurile burgheziei și moșierimii române.

Comentînd prevederile acestui protocol, unul dintre fruntașii Partidului Conservator, Petre P. Carp spunea : „E ridicol ! Nici cît moșia mea de la Tibănești“⁴⁰. Un alt fruntaș al acestui partid, Nicolae Filipescu, a demisionat din guvern și-a declarat, că teritoriul atribuit României de către Marile Puteri, ajungea doar pentru „a îngropa în el demnitatea națională“⁴¹. Chiar și regele Carol I se exprimase în legătură cu teritoriul atribuit României prin protocolul amintit, că pentru el era „fără importanță“⁴². De asemenea, Titu Maiorescu, șeful guver-

³⁸ Ion Gheorghiu, Nicolae Copoiu, *România în timpul războaielor balcanice și în ajunul izbucnirii primului război mondial*, în *Istoria României*, vol. V, Editura Academiei, București, 1964, p. 687.

³⁹ *Ibidem*, p. 695.

⁴⁰ C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. II, București, 1936, p. 480–481.

⁴¹ Ion Gheorghiu, Nicolae Copoiu, *Op. cit.*, în *Loc. cit.*, p. 695.

⁴² Titu Maiorescu, *Încordarea politică înaintea conflictului cu Bulgaria. Din însemnările zilnice ale lui...* în „Convorbiri literare“, LXIV (1931), mai, p. 453.

nului, fiind interpelat în Parlament cu privire la protocolul de la Petersburg, a declarat, că guvernul său „...ia act de acest protocol, dar un guvern nu trebuie să se mulțumească cu ceea ce i se oferă”⁴³. La rîndul lor, liberalii, care se aflau în opoziție, învinuiau guvernul condus de Titu Maiorescu, că era lipsit de energie și că n-a știut să-și formuleze pretențiile.

În ciuda acestor păreri, atât Adunarea deputaților, cît și Senatul au adoptat cîte o moțiune, cu mare majoritate de voturi, prin care guvernul era autorizat să pună în aplicare prevederile protocolului de la Petersburg. Era de fapt un compromis, care n-a durat mult, căci în primăvara anului 1913 izbucnind cel de-al doilea război balcanic, între statele balcanice care luptaseră împotriva Turciei, guvernul conservator, condus de Titu Maiorescu, fără a fi încheiat un tratat de alianță cu Serbia, Grecia și Muntenegru, a declarat la 27 iunie/10 iulie 1913 război Bulgariei. Corpul 5 de armată, care se afla în Dobrogea, a primit ordin din partea guvernului, să ocupe orașele: Silistra, Turtucaia, Bazargic și Balci.

Noul guvern al Bulgariei, condus de Radoslavov, format la 4/17 iulie 1913, ezita să satisfacă cererile guvernului român, dar în condițiile apropierii trupelor române de Sofia, regele Ferdinand al Bulgariei și ministrul Afacerilor Externe, Ghenadiev s-au angajat, să dea satisfacție guvernului român, cu condiția să fie oprită înaintarea armatei române. Între timp, armatele bulgare fiind înfrînte în acest război, guvernul român mediază încheierea armistițiului între statele balcanice beligerante și începerea tratativelor de pace.

Lucrările conferinței de pace s-au desfășurat la București, între 17/30 iulie—28 iulie/10 august 1913, sub președenția lui Titu Maiorescu, iar prin pacea semnată la 28 iulie/10 august 1913; Bulgaria a cedat României Cadrilaterul, respectiv cele două județe Durostor și Caliacra, pînă la linia Turtucaia-Ecrene.

Tratatul de pace de la București, din 1913 a restabilit pacea în Balcani și-a reprezentat rodul tratativelor intervenite între statele participante la cel de-al doilea război balcanic, fără amestecul Marilor Puteri. România participînd la acest război și semnînd tratatul de pace de la București „...a efectuat nu numai un act demonstrativ de vădită independență, ci și un act de conștiință sfidare față de Tripla Alianță în general și față de Austro-Ungaria în special”⁴³.

Semnarea acestui tratat de pace a demonstrat Europei, că forțele naționale decise să-și creeze state proprii, independente, sau să-și desăvîrșească unitatea politică deveniseră importante și modificaseră acel echilibru, pe care Marile Puteri voiau să-l mențină în continuare în Peninsula Balcanică. El a dus în același timp la creșterea prestigiului politic al României în această zonă, dar a nemulțumit Bulgaria, care în anul următor, cînd a izbucnit primul război mondial a trecut de partea Puterilor Centrale și a intrat în război cu gîndul de a redobîndi teritoriile pierdute prin pacea de la București, din 1913.

⁴³ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Editura politică, București, 1980, p. 23—25.

VIATA POLITICA DIN BUCOVINA IN PREAJMA UNIRII DIN 1918

IOAN V. COCUZ

Pentru Bucovina, pământ strămoşesc rupt din trupul ţării româneşti a Moldovei, de către Imperiul habsburgic, prin forţă şi corupţie, la 7 mai 1775, ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi primele două decenii ale secolului al XX-lea, au însemnat o adîncire şi diversificare a procesului de emancipare culturală şi politică, într-un cuvînt, naţională, a românilor, participarea tot mai activă a maselor la cele mai diverse activităţi şi acţiuni, subsumate realizării idealului naţional, tot mai prezent în conştiinţa românilor bucovineni — făurirea statului naţional român unitar.

Remarcabil este faptul că, în pofida hotarelor nedrepte impuse de marile imperii cu care ne învecinam, ideile, aspiraţiile neamului românesc au circulat în toate sensurile formînd un univers de viaţă spirituală unitară, temelia realizării marii Uniri.

Românii bucovineni răspund intensificării măsurilor de asuprire naţională prin viguroase manifestări materializate prin constituirea de asociaţii şi societăţi cu caracter cultural patriotic, cabinete de lectură, prin editarea de calendare, reviste şi ziare, diferite broşuri, lucrări ştiinţifice care popularizau originea comună a românilor, continuitate de limbă, obiceiuri, cultură, ideea de luptă naţională.

Prin toate mijloacele aflate la îndemînă, autorităţile habsburgice se străduiau să transforme Bucovina într-o ţară germană, să creeze un anume tip de cetăţean, fără conştiinţa apartenenţei la un grup etnic. Acest tip de cetăţean trebuia să fie simplu BUCOVINEAN, care să vorbească limba germană. În felul acesta ia fiinţă BUKOWINAERTHUM-ul, concepţia bucovinistă care cu timpul va deveni o adevărată doctrină politică.

În Bucovina, pînă la începutul deceniului al optulea al secolului al XIX-lea nu exista o grupare politică, un partid românesc, lucru explicabil de altfel prin faptul că politica naţională era făcută de marii boieri, de cîteva familii privilegiate (Hurmuzachi, Vasilco, Stârcea, Zotta, Volcinski, Grigorcea) care exercitau un adevărat monopol în politica Bucovinei. Unii dintre aceşti boieri care făceau „politică naţională” pentru propriile lor interese nu aveau nevoie nici de program, nici de organizaţie politică.

Prima societate politică a românilor din Bucovina denumită SOCIETATEA AUTONOMIŞTILOR NAŢIONALI, a fost înfiinţată de boierii români în anul 1872 la Cernăuţi şi avea drept scop „...de a cultiva în popor instrucţiunea politică şi conştiinţa naţională, precum şi de a

stăruii pentru realizarea, întărirea și dezvoltarea organică a autonomiei în toate ramurile vieții publice¹. Organul de presă al societății era ziarul PATRIOT — Cernăuți, 30 aprilie — 24 decembrie 1872, avind apariție săptăminală. Ziarul apărea în limba germană pentru ca autoritățile să cunoască mai bine doleanțele românilor. După puțin timp, spre sfârșitul anului 1872, societatea își încetează activitatea datorită faptului că în rîndurile sale au fost primiți și autonomiști aparținînd altor naționalități din Bucovina.

Așa-zisa „partidă națională” formată din boieri, lipsită de un program politic ferm, clar, de o strategie și tactică adecvată situației, de un organ de presă puternic, nu reușea să se impună în problemele cele mai importante ale vieții social-politice și economice din Bucovina.

Împotriva acestei politici așa-zise „de oportunitate” s-a ridicat o întreagă pleiadă de tineri intelectuali. Ei atrăgeau în mod serios atenția vechilor politicieni: „Deși nu voim a da lecții de conduită națională proprietarilor noștri, nu ne putem reține de a nu recomanda acestora cu toată căldura, o apropiere sinceră de popor, solidaritatea intimă cu națiunea”². Conștienți că numai într-o politică pentru popor, sprijinită de popor, stă realizarea idealurilor naționale românești, tinerii politicieni arătau: „...dați poporului cultura politică și cîștigați-vă încrederea lui, căci numai aceasta va fi scăparea noastră, a tuturor”³. Adepții noului curent politic excludeau din capul locului ștergerea individualității naționale și contopirea acesteia în „Bukowinaerthum”, care nu era altceva decît o formulă menită să faciliteze exploatarea națională în Imperiul habsburgic, cu atît mai mult cu cît viza, în primul rînd, pe români, care erau băștinași ai țării: „Sîntem români și voim să rămînem români buni în Bucovina românească și combatem pînă la ultima consecință pe aceia care uitînd zimbrul din stema țării, uitînd moaștele sfinte de la Putna și nenumăratele monumente de glorie română pe acest pămînt, voiesc să ne facă de batjocura lumii: un popor fără limbă și conștiință națională... Ținem la autonomia țării și reclamăm lărgirea ei dar nu pentru a preface țara într-un melegar al străinilor trași-împinși din toată lumea ci ca să păstrăm neschimbat caracterul istoric al țării, dezvoltîndu-ne conform spiritului timpului și conștiinței noastre naționale. Avînd înaintea ochilor acest măreț scop, o singură lozincă ne va conduce în lupta pentru neam și țară: Jos Bukowinaerthumul”⁴.

În anul 1885 ia ființă la Cernăuți societatea politică CONCORDIA al cărui scop era: „...de a deștepta interes pentru viață politică națională, de a instrui poporul despre drepturile și îndatoririle lui patriotice și politice”. Societatea politică CONCORDIA care își propusese „...unirea tuturor românilor sub un drapel unitar național”, a avut un rol important în dezvoltarea conștiinței politice a românilor bucovineni, în orien-

¹ Dr. I. Gh. Sbiera, *Familia Sbiera și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 251.

² „Revista Politică”, Suceava, anul III, nr. 17 din 15 septembrie 1888.

³ *Ibidem*, nr. 18 din 1 octombrie 1888.

⁴ „Patria”, Cernăuți, anul II, nr. 154 din 17—29 iulie 1898.

țarea luptei lor pe un făgaș nou, fiind, la un moment dat, singurul for național român în politica Bucovinei. A constituit, în același timp, nucleul viitorului Partid Național Român din Bucovina. O dată cu înființarea acesteia, politica românească în Bucovina a încetat să mai fie monopolul unei anumite clase⁵.

În aceste condiții apare la Suceava, „Revista Politică“, la conducerea căreia se aflau Florea Lupu și Simeon Floarea Marian, ziar care marchează intrarea fermă în arena vieții politice românești din Bucovina a intelectualității. A fost, în perioada la care ne referim (1886—1891), organul de presă reprezentativ al românilor bucovineni.

În anul 1891, candidații pentru parlament, nominalizați pentru prima oară în cadrul adunării generale a CONCORDIEI, erau propuși pe baza unui program politic național, printre prevederi fiind: „...adințirea și lărgirea autonomiei Bucovinei, dezvoltarea cultural națională prin înființarea de școli românești și folosirea limbii române în administrație și justiție, autonomia bisericească, convenția vamală cu România“⁶.

Vizînd transformarea fundamentală a organizației politice românești din Bucovina, prin antrenarea la viață politică a tuturor păturilor și categoriilor sociale românești, generația tinerilor politicieni, printre care enumerăm pe George Popovici, Grigore Filimon, Constantin Ispăscu, Florea Lupu, Nicu Blîndu, Constantin Berariu, Vasile Găină, Constantin Morariu, revendică poziții în conducerea politică românească a cărei activitate nu satisfăcea așteptările românilor bucovineni. La 7 martie 1892, are loc la Cernăuți, o mare adunare națională în care se proclamă „...solidaritatea tuturor românilor din Bucovina în afaceri politice, naționale, bisericești și organizarea lor într-un partid unic reprezentat prin societatea politică Concordia“⁷. Momentul marchează, de fapt, nașterea Partidului Național Român din Bucovina, al cărui organ de presă era ziarul „Gazeta Bucovinei“.

Tinerii politicieni lucrează intens la consolidarea partidului, acordînd o atenție sporită antrenării maselor populare la viața politică națională. În acest context apare la Cernăuți, la 1/13 ianuarie 1893, „Deșteptarea“ — gazetă pentru popor, a cărui animator era Constantin Morariu.

Conștienți de drepturile românești în Bucovina, aderenții Partidului Național Român activau în toate sectoarele vieții social-economice, avînd permanent în atenție cultivarea naționalității, a așezămintelor noastre naționale, a datinilor și obiceiurilor, depozitare ale vieții naționale, cultivarea limbii românești păstrată cu atîta sfințenie de strămoși.

⁵ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina*, Cernăuți, 1926, p. 155.

⁶ „Revista Politică“, Suceava, anul VI, nr. 4 din 23 februarie 1891.

⁷ Dr. I. Gh. Sbiera, *Familia Sbiera și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 336—339.

Prin activitatea sa, Partidul Național Român — Concordia, se înscrie ca o etapă nouă, calitativ superioară, în viața politică a românilor din Bucovina. Avînd strînse legături cu cele mai diverse categorii și pături sociale, angajat în activitatea electorală și parlamentară pe baza unui program național unitar, promovînd o largă consultare cu masele, prin intermediul adunărilor la care participau mii de români din toate colțurile Bucovinei, partidul național aducea un suflu nou prin activitatea sa acționînd energic pentru apărarea intereselor românești. Masele populare își manifestau sprijinul față de acțiunile întreprinse de partid. Răspunzînd manifestărilor de deplină adeziune a locuitorilor din Vatra Dornei față de activitatea desfășurată de partid, dr. Iancu Zotta, președintele P.N.R. spunea : „Nu putem concepe ca atita entuziasm să ni se aducă nouă, cîtorva persoane ; cu siguranță că ne salutați ca purtătorii unor idei pe care și dvs. le împărtășiți ; și cîntea ce ne-o vedeți nouă, națiunii o dați, pe care cu toții o iubim cu aceeași inimă caldă și sinceră”⁸. Unele formulări vagi, unele insuficiențe programatice, decesul președintelui partidului, Iancu Zotta și lipsa de autoritate a vicepreședintelui Modest Grigorcea face ca activitatea P.N.R. să nu se mai desfășoare în condiții optime.

În aprilie 1897, tinerii politicieni în frunte cu Iancu Flondor și George Popovici, nemulțumiți de activitatea desfășurată de conducătorii partidului, formează un nou comitet de conducere. Este de fapt un nou partid, Partidul Național Român Radical al cărui organ de presă era ziarul „Patria” care a apărut la Cernăuți în perioada 2/14 iulie 1897 — 21 aprilie/4 mai 1900. Grupul de oameni politici români lansează lozinca : „Nu din grația guvernanților ci din voința nestrămutată a poporului, bazați pe drept și dreptate voim să știm conduse interesele națiunii românești pe pămîntul Bucovinei”⁹. În fruntea partidului era o „dirigență” formată din deputații români din Reichsrath și din Dieta Bucovinei, reprezentanții districtelor românești, directorul ziarului „Patria”. La nivelul imediat inferior se situau comitetele districtuale ale partidului, apoi cele din orașe și reprezentanți ai partidului în fiecare comună. Antrenarea la viața politică națională a celor mai largi pături și categorii sociale din toate districtele Bucovinei a contribuit la conștientizarea maselor, maturizarea lor politică, la radicalizarea programului partidului, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea însemna pentru mișcarea muncitorească și socialistă din Bucovina o perioadă de avînt. La 30 august 1896 a avut loc Congresul de constituire al Partidului Social-Democrat din Bucovina¹⁰. Rezultat al eforturilor depuse de socialiștii români bucovineni de a avea un organ de presă propriu, apariția ziarului „Lupta” — organ al P.S.D. din Bucovina, Cernăuți, mai 1906—12 iulie

⁸ „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, anul VI, nr. 3 din 11—23 ianuarie 1896.

⁹ „Patria”, Cernăuți, anul IV, nr. 406 din 21 aprilie—4 mai 1900.

¹⁰ George Grigorovici, *Socialismul în Bucovina*, în „Viitorul Social”, anul I, nr. 1 din august 1907.

1910, a reprezentat un succes deosebit pe linia afirmării și maturizării mișcării muncitorești românești din Bucovina. În paginile sale ziarul prezintă situația social-economică grea în care se afla Bucovina, demască exploatarea națională la care erau supuși românii, apărând drepturile și libertățile cetățenești ale acestora, cultura națională¹¹.

Aceasta era situația politică, socială și economică a românilor din Bucovina în preajma primului război mondial.

După izbucnirea războiului, pe întreg teritoriul Bucovinei, care va deveni teatru de operațiuni militare, a fost instaurată starea de război. Activitatea societăților culturale, a partidelor politice, adunările de orice fel au fost interzise. Ziarele și revistele românești care apăreau în această perioadă, „Junimea Literară“, „Foaia Poporului“, „Gazeta mazărilor și răzeșilor bucovineni“, „Școala“, „Viața Nouă“, „Tribuna învățătorilor“, „Gazeta română“, și-au încetat apariția¹².

Pentru a întrerupe legăturile românilor bucovineni cu Țara, autoritățile militare habsburgice au luat cele mai severe măsuri în zona de frontieră și la punctele de trecere, unde erau oprite toate ziarele și scrisorile ce soseau din România. Biroul polițienesc din Ițcani, care în timp de pace se ocupa de ordinea publică și depindea de Direcția de poliție din Cernăuți, a fost transformat în „K. K. Grenzschutzkommando Itzkany“ avînd misiunea de reprimare a oricărei mișcări naționale, fiind pus sub comanda directă a colonelului Eduard Fischer¹³. Funcționarii de vamă de origine română, de la toate punctele de frontieră cu România, au fost înlocuiți cu alții de origine germană. Colonelul Fischer și corpul său de jandarmi a instaurat un regim aspru, de teroare, în întreaga Bucovină. Sute de români au fost arestați, aruncați în închisori și lagăre, maltratați. Învățătoarea Elena Blamar din Cîmpulung Moldovenesc, acuzată că a purtat corespondență cu soțul său refugiat în România, a fost internată în lagărul de la Thalerhof¹⁴. Atît lagărul de la Thalerhof de lîngă Graz cît și lagărul de la Oberhollabrun au fost înființate imediat după izbucnirea războiului și erau destinate internării oamenilor politici aparținînd naționalităților asuprite din Imperiul habsburgic, care deveneau incomozi pentru autorități. Pentru atitudinea lor antihabsburgică, Petru Forfotă, primarul din Vatra Dornei și mitropolitul Vladimir Repta au fost deportați¹⁵. Teroarea s-a abătut în primul rînd asupra intelectualilor, ordinul autorităților militare era clar, în acest sens : „Besonders scharf aufpassen die Kute, die Lehrerschaft und die akademische Jugend“ (Cu deosebită strictețe să fie păzit antireul, învățătorimea și tinerimea universitară)¹⁶. Tribunalele civile din Bucovina

¹¹ „Lupta“, Cernăuți, nr. 1 din mai 1906.

¹² Ioan Cocuz, *Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina 1820—1918*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean“, nr. 5/1978, p. 338—340.

¹³ Teodor Balan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial*, Cernăuți, 1923, p. 51—52.

¹⁴ *Ibidem*, p. 138.

¹⁵ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii, 1918*, Cernăuți, 1938, p. 128.

¹⁶ Dr. Nicolae Coman, *Martiriul Bucovinei (1915—1916)*, p. 28.

vina își încetară activitatea, în locul acestora fiind instituite curți marțiale, printre care : K. K. Feldgericht der Gruppe Oberst Fischer (la Cernăuți, apoi la Gura Humorului și Vatra Dornei), „Gericht der K. K. Landsturm Infanterie Brigade Kommandos“, „Gericht der 43 Landwehr Infanterie Truppendivision“, „K. U. K. Feldgericht den Etappen Bezirkskommandos Radautz“, curtea marțială a brigăzii Lilienhof¹⁷. Românii din Bucovina considerați periculoși pentru vederile lor politice erau în permanență urmăriți, purtând pe actul de identitate o ștampilă specială cu inițialele P. V. (Politisch Verdächtig — suspect politic)¹⁸. Autoritățile raportau îngrijorate că învățătorii din județele Cimpulung Moldovenesc și Suceava nutresc „...sentimente daco-române“, indicind orașul Cimpulung Moldovenesc ca fiind „...citadela ideii panromânești“¹⁹. Pentru a nu cădea victimă terorii dezlănțuite și pentru a lupta împotriva asupritorilor, numeroși români (profesori, învățători, magistrați, studenți, elevi, țărani) părăseau Bucovina, refugiindu-se în România. La scurt timp după izbucnirea războiului, numărul acestora depășea 300²⁰. Guvernatorul Bucovinei, contele Meran, consemna în rapoartele sale numărul extrem de mare al elevilor și studenților fugiți de la gimnaziile românești și universitare, al învățătorilor și al profesorilor.

Refugiații din Bucovina au desfășurat o intensă activitate, acționând pe diferite căi și prin diferite mijloace, pentru ca opinia publică de aici să cunoască situația românilor din teritoriile aflate sub dominație habsburgică, pentru a determina România să intre în război alături de Antantă care garanta realizarea dezideratului național.

În ziua de 15 martie 1915, la București, în sala Ateneului, își deschide lucrările Congresul românilor de peste hotare aflați în țară. În cuvîntarea sa, Emilian Slușanschi evoca în cuvinte emoționante lupta dusă de românii din Bucovina pentru păstrarea ființei naționale, arătînd că a sosit momentul realizării idealului național. Ion Grămadă a demascat propaganda habsburgică potrivit căreia românii ar fi mulțumiți sub stăpînirea Austro-Ungariei : „Fraților... voim să distrugem acea legendă falsă ce s-a creat în jurul pretinselor noastre libertăți, voim să spunem odată pentru totdeauna adevărul, că toate aceste libertăți sînt minciuni“²¹.

La 22 iunie 1915, ia ființă la București „Asociația bucovineană“ avînd ca președinte pe profesorul Eusebie Pașcan, iar ca secretar pe avocatul Emilian Slușanschi. Societatea avea drept scop cultivarea idealului național „...în sensul grabnicei reuniri a Bucovinei cu România“²². Românii bucovineni erau chemați „...să fie gata a-și face datoria de singe pentru neam și țară“²³.

¹⁷ Teodor Balan, *Op. cit.*, p. 57.

¹⁸ Petru Forfotă, *Dorrenii și Unirea*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 128.

¹⁹ Teodor Balan, *Op. cit.*, p. 200.

²⁰ Erich Prokopovitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Daco-Romanismus*, Köln, 1965, p. 167—169.

²¹ Congresul românilor de peste hotare aflați în țară, București, 1915, p. 64.

²² Teodor Balan, *Op. cit.*, p. 192.

²³ *Ibidem*, p. 189.

La 17 septembrie 1915, un grup de publicişti români din Transilvania, Banat şi Bucovina redactează o declaraţie prin care se solidarizează acţiunilor întreprinse de Federaţia Unionistă, în scopul realizării unităţii naţionale. În finalul acestei declaraţii se arată: „Vom sprijini deci prin toate mijloacele lupta pentru determinarea unei acţiuni militare a ţării, aşteptînd clipa mobilizării armatei române sub al cărei steag vom cădea sau vom vedea izbînda cauzei noastre”²⁴. Printre semnatori se aflau Emilian Sluşanşchi, Gavril Rotică, Ion Grămadă, George Tofan, Dimitrie Marmeliuc şi alţii.

În anul 1916, bucovinenii editează la Bucureşti ziarul „Revista Bucovinei”. Scopul acestei publicaţii este limpede redat de articolul-program intitulat „Rostul nostru”, apărut în nr. 1/1 aprilie 1916²⁵.

La 12 octombrie 1915 are loc la Ploieşti, în organizarea Federaţiei Unioniste o adunare, unde, în prezenţa unei mari mulţimi de oameni, Dimitrie Marmeliuc, luînd cuvîntul în numele bucovinenilor, evoca figura lui Ştefan cel Mare, ca simbol al luptei pentru independenţă şi unitate naţională: „Lîngă mine se află umbra marelui voievod venit de la Putna pentru a sprijini glasul rugămintii mele ca să-i aducem mormîntul înapoi în ţară. Ardealul şi Bucovina prezente în totalitatea lor cu sufletul în această sală vă cheamă la arme”²⁶.

Alarmat de amploarea pe care o lua mişcarea naţională românească, Ottokar Czernin, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti, informa Viena că „...zdrobirea monarhiei ia în mentalitatea română forme tot mai concrete”²⁷. Referindu-se la rolul important pe care profesorii de la liceul din Suceava l-au avut în educarea generaţiilor de elevi români, în spiritul luptei pentru independenţă şi unitate naţională, căpitanul Hintz, şeful biroului informaţii al armatei principelui Iosif, menţiona într-un

²⁴ *Omagiu lui Dimitrie Marmeliuc*, Cernăuţi, 1936, p. 40—41.

²⁵ „Veniţi ca soli ai fraţilor la fraţi, noi sîntem purtătorii sfintei misiuni a pregătirii sufletelor unui neam pentru una din cele mai mari şi înălţătoare momente din cîte le va cunoaşte istoria sa... Locul nostru e cît se poate mai în fruntea celor ce vor să frîngă lanţurile ruginite ale sclaviei seculare în care zace frumoasa Bucovină de 142 de ani, iar chemarea noastră-i să le luminăm calea spre această ţintă întrezărită de mult cu făclia luminii şi adevărului în mină... Dînd românilor de pretutindeni această publicaţie... desfăşurăm cutele unui nou drapel sub care ne-am adunat cu toţii, uniţi într-un singur gînd şi într-o singură simţire şi intrăm dornici de luptă şi rîvnitori de izbîndă în rîndurile acelor care nu cunosc astăzi un mai mîndru scop al vieţii decît lupta pentru dezrobirea fraţilor... Veniţi cu gîndul şi nădejdea de a ne întoarce cît de curînd la căminele noastre vremelnice părăsite, la pămîntii şi fraţii noştri rămaşi în suferinţă dincolo de hotar, noi vom reprezenta şi servi cauza lor, care ne este pe cît de scumpă, pe atît de bine cunoscută, înaintea marelui for al publicităţii, arătînd neajunsurile, semnalînd primejdii şi indicînd calea şi mijloacele satisfacerii unora şi combaterii şi înlăturării de cu bună vreme a celorlalte, promovînd astfel marea cauză naţională a tuturor... ne vom îndrepta cercetătoarele priviri spre viitorul care se desenează acum pe orizontul nădejdilor noastre, pregătînd terenul în măsura puterilor, pentru punerea temeliei marelui operă de reorganizare naţională” („Gazeta Bucovinei”, Bucureşti, nr. 1 din 1 aprilie 1916).

²⁶ Dimitrie Marmeliuc, *O jumătate de secol de la epopeea marii uniri* — text inedit, 12 aprilie 1968, p. 2.

²⁷ *Cartea roşie austro-ungară*, Viena, 1915, p. 39.

raport, că aceștia au făcut „...din fiii de țărani... intelectuali care nutriră ideile iridente, parte înainte de război, dar aproape toți în decursul războiului, trecuseră la dușmani luptându-se în rîndurile armatei române, cu arma în mînă în contra monarhiei”²⁸. În continuare arată că mișcarea românească din Bucovina pornește din Suceava și că scopul acestei mișcări era „...să dea ajutor dușmanului (României, n.n.) și să slăbească forța armată a statului”²⁹.

Intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale, în august 1916, în momentul cînd soarta războiului era departe de a fi hotărîtă, a reprezentat o acțiune cu caracter național, un moment important în lupta seculară dusă de poporul nostru pentru independență și unitate națională. Populația din Bucovina a întâmpinat acest eveniment cu o bucurie de nedescris. La Suceava, din inițiativa societății Dacia Română din Burdujeni, a fost organizată o mare adunare la Cetatea de Scaun, la care au participat sute de cetățeni ai orașului și din jurul Sucevei. În uralele mulțimii și în strigătele de „Trăiască România” și „Jos împăratul”, se arborează tricolorul românesc. În cuvîntul său, profesorul Severin Procopovici, urînd izbîndă armatei române și-a exprimat speranța că „Bucovina de veci va rămîne românească și România Mare se va înființa”³⁰.

Constringerea unor fruntași români, de către autoritățile austro-ungare, să facă declarații de „fidelitate” față de Imperiu, după retragerea armatelor române din Transilvania, persecutarea familiilor românești ai căror membri trecuseră munții în România, au determinat, convocarea la Iași, a unei adunări generale a refugiaților ardeleni și bucovineni. La 20 ianuarie 1917 este ales Comitetul național al românilor emigranți din Austro-Ungaria, compus din 12 persoane, printre care se afla și profesorul Ion Nistor din partea bucovinenilor. Acest comitet semnează declarația de război Austro-Ungariei și primește împuternicirea guvernului român pentru organizarea unor unități de voluntari în armata română.

În aceste momente, dorința fierbinte a românilor bucovineni era să lupte cu arma în mînă împotriva habsburgilor. Zeci și sute de tineri care dezertaseră din armata austro-ungară sau care se refugiaseră în România, s-au înrolat în armata română. Printre aceștia se aflau Ion Grămadă, Dimitrie Marmeliuc, Grigore Nandriș, Ștefan Eșanu, Vasile Olariu, Eusebie Jemna, Dimitrie Țigănescu, Constantin Lucescu, Constantin Țopa, Teodor Turtureanu, Iustin Breabăn, Alexandru Rosmețeanu, Silvestru și Ambrosie Micuțariu, Calistrat Morariu etc.³¹.

După intrarea României în război, prizonierii români proveniți din armata austro-ungară, care se aflau în lagărele din Rusia, au cerut să fie organizați în unități naționale pentru a lupta în rîndurile armatei

²⁸ Teodor Bălan, *Op. cit.*, p. 201.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Victor Morariu, *Unirea la Suceava*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 241.

³¹ Silvestru Netea, *Cîteva amintiri de acum 20 de ani în urmă*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 268—270.

române, împotriva Puterilor Centrale. În felul acesta ia ființă *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni*.

Cu prilejul primirii la Iași a primelor detașamente de voluntari, după depunerea jurământului față de țară, adresându-se voluntarilor bucovineni, profesorul Ion Nistor, președintele Comitetului refugiaților bucovineni a spus : „Steagul tricolor pe care ați jurat astăzi nu este nou pentru voi, sub cutele lui au biruit strămoșii voștri în Codrul Cosminului. Dar el de aproape un veac și jumătate nu mai filfiie mîndru peste meleagurile Bucovinei. Îmbogățiți strălucirea lui prin marea biruință pe care întreg neamul românesc o așteaptă cu deplină încredere de la voi și de la camarazii voștri. Vouă soarta v-a rezervat cea mai mare cinste de care se pot învrednici fiii Bucovinei : cinstea de a implinti din nou steagul național la Suceava... de unde fusese smuls înainte cu 143 de ani de către răpitoarea pajură habsburgică. Aceasta va fi cea mai aleasă răsplată a jertfei și vitejiei voastre”³².

În aceste condiții lupta voluntarilor bucovineni în armata română, în cea italiană, constituirea Legiunii românilor supuși din Transilvania, Banat și Bucovina, desemnarea unor ofițeri români bucovineni pe lângă forțele americane care operau în Franța, activitatea politică desfășurată de refugiații români bucovineni, în România și în țările Antantei, era de o extremă importanță, deoarece atrăgea atenția cercurilor politice românești, ale diplomației internaționale, asupra dorinței românilor din Bucovina de a se uni cu România.

Patrioții români rămași în Bucovina au acționat în vederea unirii Bucovinei cu România. În iarna anului 1917, un grup de intelectuali din Cernăuți, printre care profesorul Al. Procopovici, dr. Isidor Bodea, dr. Octavian Gheorghian și alții, s-au întrunit în câteva ședințe secrete la sediul Societății pentru cultură din Cernăuți, redactînd către guvernul român, care se afla la Iași, un memoriu prin care îi aducea la cunoștință planurile nutrite de străinii din Bucovina, solicitînd trimiterea unui reprezentant al României care să apere interesele naționale ale românilor din Bucovina, ale Bucovinei. În vara anului 1917, profesorul Alecu Procopovici este trimis la Iași ca sol al Bucovinei, delegat de intelectuali români rămași acasă, să ducă guvernului român „...jertfa de avere pe care și noi voiam s-o aducem în războiul întregirii noastre“, 5.000 lei pentru Crucea Roșie și 30.000 lei pentru împrumutul de război, strînși de românii din Bucovina, sume considerabile pentru acea vreme³³.

Lupta popoarelor din monarhia habsburgică se intensifica tot mai mult. La 29 noiembrie 1917, are loc la Kiev o adunare a reprezentanților popoarelor aflate sub dominația Austro-Ungariei, cu care prilej, românii își reafirmă cu putere hotărîrea de a se elibera de sub dominația străină. În numărul său din 24 ianuarie 1918 ziarul „România Nouă“ publică declarația reprezentanților provinciilor românești asupra, în care era exprimat dreptul fiecărui popor de a-și hotărî singur soarta : „Începînd

³² Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei*, 28 Noiembrie 1918, București, 1938, p. 84.

³³ Al. Procopovici, *Cincisprezece ani de la Unirea Bucovinei*, Constituanta din 27 octombrie 1918, Cernăuți, 1933, p. 9.

cu ziua de astăzi în care toți românii trebuie să serbeze amintirea celei dinții uniri săvârșite în 1859, între două țări românești, noi, cei de aici mai jos iscăliți, potrivit punctului nostru de plecare nu ne mai socotim ca pînă acum ardeleni, bucovineni și nu ne mai socotim nici fiii acelui-ași popor, ci ca cetățenii acelui-ași stat unitar românesc, ca cetățenii ai României nouă, a tuturor românilor, cu aceleași datorii de fiecare parte a ei, cu aceleași drepturi... Fiecare să-și dea seama că mîntuirea noastră este numai într-o Românie nouă, a tuturor românilor. Pentru înfăptuirea acestei Românie nouă vom lucra, pentru înfăptuirea ei vom muri dacă va fi nevoie”³⁴. Printre semnatari se aflau Dimitrie Logigan, Emanoil Iliuț, George Tofan și alții.

În toamna anului 1918, criza politică a monarhiei habsburgice se accentuează tot mai mult. Situația militară a Puterilor Centrale era deosebit de grea. La 25 septembrie armatele aliate rup frontul bulgar la Dobropolie și înaintează rapid spre Sofia. La Salonic, Bulgaria semnează actul de capitulare. Mișcarea revoluționară a popoarelor supuse monarhiei se întetea. La Viena se făceau eforturi disperate pentru salvarea imperiului.

La 18 septembrie 1918, primul ministru al Austriei, Husarek-Heinlein, a convocat pe fruntașii partidelor naționale cerîndu-le ca în numele popoarelor pe care le reprezintă să facă declarații de sprijin și atașament față de împărat. Constantin Isopescu-Grecul și Teofil Simionovici, deputați ai românilor bucovineni ca și ceilalți reprezentanți ai naționalităților subjugate refuză să facă declarațiile cerute³⁵. Împăratul Carol face aceeași încercare, la 4 octombrie, chemînd în audiență pe președinții cluburilor parlamentare aparținînd naționalităților. Răspunsul a fost și de data aceasta negativ. În aceeași zi, în parlamentul austriac, Constantin Isopescu-Grecul, ca președinte al clubului parlamentar român, a făcut o declarație cerînd, în numele tuturor românilor din Austro-Ungaria, dreptul la autodeterminare³⁶. Printr-o scrisoare trimisă la Storojineț, Constantin Isopescu-Grecul îl informează pe Iancu Flondor despre situația politică dificilă a Imperiului, îndemnîndu-l să acționeze deschis, pentru unirea Bucovinei cu România³⁷. În lunile octombrie și noiembrie, revoluția burghezo-democratică din Bucovina se desfășoară într-un ritm tot mai accelerat. În orașele bucovinene, românii acționează în vederea unirii Bucovinei cu România. La 6 octombrie 1918 la Vatra Dornei ia ființă o gardă națională în fruntea căreia se afla Petru Forfotă. Autoritățile austriece sînt suspendate. În locul acestora, conducerea orașului a fost preluată de Consiliul Național Român avînd ca președinte pe inginerul silvic Arcadie Procopovici³⁸. La Cîmpulung Moldovenesc,

³⁴ „România Nouă”, anul II, nr. 8 din 24 ianuarie 1918.

³⁵ Constantin Isopescu-Grecul, *Amintiri asupra evenimentelor din 1918*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 180—184.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Petru Forfotă, *Op. cit.*, în Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 128—141.

intelectualii români reorganizează activitatea politică și culturală în sensul unirii cu patria mamă. Cu prilejul alegerii delegaților cîmpulungeni pentru Constituanta Bucovinei, populația județului a înmînat celor doi delegați ai lor, Mihai Iacoban și V. Alboi Sandru, următoarea moțiune: „Intelectuali și poporul din Cîmpulung sînt pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat și intelectualii și poporul sînt contra divizării Bucovinei”³⁹.

Sesizînd procesul obiectiv de constituire a statelor naționale din estul și sud-estul Europei, încă din anul 1913, Lenin arăta că: „... în toată Europa răsăriteană (Austria și Balcanii) și în Asia, adică în țările vecine cu Rusia, transformarea burghezo-democratică a statelor — care pretutindeni în lume a dus, într-o măsură mai mare sau mai mică, la crearea de state naționale independente sau din state formate din naționalități cît mai apropiate și înrudite între ele — sau nu a luat sfîrșit sau se află abia la început”⁴⁰.

În contextul politic extrem de complex determinat de înfringerea armatelor Puterilor Centrale, de prăbușirea Imperiului habsburgic, oînd lupta popoarelor pentru emancipare națională și politică, de eliberarea unor teritorii care se aflau sub dominație străină, pentru constituirea sau întregirea statelor naționale și unitare, suverane și independente se intensifica, aspirațiile Bucovinei ca țară românească, de a se uni cu patria mamă, de la care fusese smulsă prin forță și corupție de către habsburgi, în 1775, erau amenințate de tendințe potrivnice. Indiferent care era proveniența și natura politică a acestor tendințe, ele vizau să împiedice făurirea statului național unitar român. Una din aceste tendințe se referea la „...crearea unei provincii care să cuprindă toate regiunile ucrainiene ale monarhiei habsburgice și care să se bucure de autonomie națională, să facă parte din Austria și să rămînă sub stăpînirea împăratului Austriei”⁴¹. Cu toate că Bucovina nu era „regiune ucraineană”, Nicolay Wassilko, deputat al naționalității ucrainiene din Bucovina, în parlamentul de la Viena, viza Bucovina întreagă sau cel puțin Bucovina de nord-vest pentru acea provincie ucraineană⁴². Convenția secretă dintre Austria și Ucraina, care a premers semnării păcii de la Brest-Litovsk, prevedea obligativitatea guvernului austriac de a realiza pînă la 15 iulie 1918, un proiect de lege prin care Galiția să fie împărțită, partea de est, cu populație majoritară ucraineană la care să fie anexată Bucovina, urmînd să formeze o provincie de coroană a Habsburgilor⁴³.

Evenimentele politice externe se derulau cu repeziciune în defavoarea Austro-Ungariei. Situația politică internă a acesteia ajunsese, la

³⁹ Dr. Ioan Bilețchi, *Cîmpulungul în zorile Unirii*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 53—54.

⁴⁰ V. I. Lenin, *Teze în legătură cu problema națională*, în *Opere complete*, vol. 23, Editura politică, București, 1964, p. 333.

⁴¹ Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934, p. 179—181.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 201.

mijlocul anului 1918, extrem de critică, încît guvernul nu mai avea nici puterea nici autoritatea de a se împotrivi năzuințelor de libertate ale popoarelor subjgate. În aceste condiții, convenția secretă dintre Austria și Ucraina devenise inoperantă. Protestînd împotriva inițiativei împăratului Carol de a anexa Bucovina la Galiția, în memoriul adresat guvernului român care se afla la Iași, Consiliul Național Român din Viena arăta : „Față de provocațiunile acestea, noi românii bucovineni, singuri băstinași ai acestei frumoase țări, păstrătorii vechilor ei tradiții politice, naționale și culturale, protestăm cu toată hotărîrea împotriva acestor uneltiri și declarăm sus și tare că vom lupta cu toată îndîrjirea contra știrbirii integrității teritoriale a țării”⁴⁴. La 6/19 octombrie 1918, Comitetul național al românilor ardeleni și bucovineni aflători în Moldova și Basarabia și al corpului ofițeresc și de voluntari, nerecunoscînd dreptul monarhiei habsburgice de a se ocupa de soarta românilor din Austro-Ungaria, dă o proclamație în care este exprimată voința fermă a tuturor românilor din teritoriile aflate sub dominație habsburgică de a se uni cu România⁴⁵. Ziarul „Viața Nouă” care apărea la Suceava, în numărul său din 27 octombrie 1918, scria : „Bucovina ne-a rămas moștenire, așa cum este în întregimea ei, de la înaintașii noștri și datori sintem să o păstrăm neștirbită vremurilor noastre”⁴⁶. În aceeași direcție au acționat și deputații bucovineni în parlamentul vienez, care, la 22 octombrie 1918, prin discursurile lui Constantin Isopescu-Grecul și George Grigorovici, secretar al Partidului Social-Democrat din Bucovina, au susținut dreptul fiecărui popor de a-și hotări singur soarta, legitimitatea istorică a unirii Bucovinei cu România : „Noi sintem cinstiți și insistăm asupra dreptului nostru firesc și imprescriptibil, asupra dreptului nostru de autodeterminare și independență... Românii doresc unirea într-un stat a tuturor provinciilor românești din Austria și Ungaria”⁴⁷. „Unirea românilor — spunea George Grigorovici în cuvîntarea sa — este un ideal și o țintă pe care românii vor urmări-o totdeauna, în orice împrejurări, orișicum ar dezvolta soarta lor”⁴⁸. În numele germanilor din Bucovina, dr. Keschmann, declara în parlamentul de la Viena, că aceștia doresc să împartă soarta românilor, doresc unirea Bucovinei cu România⁴⁹.

La Cernăuți, la 11 octombrie 1918, un grup de intelectuali se întîlnesc în casa doctorului Isidor Bodea și hotărîsc înființarea unui ziar românesc care să slujească marelui act al unirii. Inițial, ziarul s-a numit „Renașterea” și urma să apară la 15 octombrie 1918.

Ziarul care a apărut s-a numit „Glasul Bucovinei” — organ de propagandă pentru unirea politică a românilor de pretutindeni, al cărui prim număr apare la 22 octombrie 1918. Articolul-program susținea

⁴⁴ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei*, 28 Noiembrie 1918, București, 1928, p. 29.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 29—30.

⁴⁶ „Viața Nouă”, Suceava, anul V, nr. 20 din 27 octombrie 1918.

⁴⁷ Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, în „Codrul Cosminului”, anul VI, 1929—1930, Cernăuți, 1930, p. 90.

⁴⁸ Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 30.

⁴⁹ Teodor Bălan, *Op. cit.*, p. 91.

dreptul și hotărîrea nestrămutată a tuturor românilor din Bucovina de a se uni cu România⁵⁰. Semnatarii acestui program erau George Băncescu, Dionisie Bejan, Isidor Bodea, Vasile Bodnărescu, Octavian Gheorghian, Maximilian Hacman, Cornel Homiuca, Vasile Marcu, Alecu Procopovici, Eudoxie Procopovici, Sextil Pușcariu, Gheorghe Șandru, Valerian Șesan, Alexandru Vitencu.

La 3 octombrie 1918, forțat de împrejurări, împăratul Carol I dă publicității manifestul „Către popoarele mele credincioase” încercînd să salveze monarhia prin reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state „independente” (austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez, ucrainean), sub sceptrul habsburgilor. În aceeași zi, se constituie, la Viena, Consiliul Național Român în care a intrat și deputatul socialist George Grigorovici. Ca președinte al acestui consiliu a fost ales Constantin Isopescu-Grecul. Două zile mai tirziu acesta este chemat în audiență la împărat. La întrebarea expresă a împăratului asupra atitudinii pe care românii o vor avea față de proiectul său de reorganizare a imperiului, deputatul român a răspuns fără înconjur că toți românii sînt împotriva monarhiei și își vor hotărî singuri soarta⁵¹.

Răspunsul popoarelor din monarhie la apelul împăratului, a fost proclamarea independenței lor. La 16 octombrie italienii își proclamă statul național, la 22 octombrie austriecii proclamă republica austriacă, la 28 octombrie cehoslovacii își făuresc statul național independent, iar la 14 noiembrie 1918, polonezii.

În aceste condiții, conducătorii politici ai românilor din Bucovina după mai multe consfătuiri, hotărîră, pentru ziua de 27 octombrie 1918, convocarea unei adunări în Palatul Național din Cernăuți, la care au participat deputații români în parlamentul din Viena, foștii deputați din dieta Bucovinei, primarii din întreaga provincie, delegați din toate păturile și categoriile sociale. Adunarea se proclamă Constituantă și votează în unanimitate o moțiune prin care hotărăște unirea Bucovinei cu România⁵².

Consiliul Național ales de Constituantă era format din 50 membri, avînd un comitet executiv format din Iancu Flondor — președinte, Dio-

⁵⁰ Maximilian Hacman, *Primul sfat pentru unire la doctorul I. Bodea*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 154—159.

⁵¹ Constantin Isopescu-Grecul, *Op. cit.*, în Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 180—181.

⁵² 1. „Reprezentanții poporului din Bucovina, întruniți astăzi în ziua de 27 Octombrie 1918 în Capitala Bucovinei se declară, în puterea suveranității naționale, constituantă a acestei țări românești.

2. Constituanta hotărăște unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent și va purcede spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria.

3. Spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură strînsă între toți românii, constituanta instituie un consiliu național de 50 membri. Acest consiliu ne va reprezenta prin mandatarî și la conferința de pace, și în afară de el nu recunoaștem nimănui dreptul de a hotărî sau trata asupra poporului român din Bucovina.

4. Constituanta respinge cu hotărîre orice încercare ce ar ținti la știrbirea Bucovinei, dorește însă să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare”. („Glasul Bucovinei”, Cernăuți, anul I, nr. 3 din 29 octombrie 1918.)

nisie Bejan, Dorimedont Popovici, Sextil Pușcariu — vicepreședinți, Vasile Bodnărescu, Radu Sbiera și Laurentie Tomoioagă — secretari, Gheorghe Băncescu — casier⁵³.

Manifestările prăbușirii anacronicului Imperiu habsburgic devin din ce în ce mai evidente. Garnizoana austriacă din Suceava formată dintr-un regiment de croați, proclamă revoluția națională. Soldații își rup însemnele armatei austro-ungare și în uralele populației românești arborează drapelul național croat⁵⁴. La 4 noiembrie, în fața avântului revoluționar, Kern, prefectul județului Suceava, îl numește ca primar al orașului Suceava pe profesorul Eusebie Popovici⁵⁵. La 5 noiembrie delegația județului Cimpulung Moldovenesc se deplasează la Fălticeni și înmânează autorităților românești o moțiune prin care populația județului Cimpulung cere unirea Bucovinei cu România⁵⁶. Într-un înălțător avînt patriotic populația din satul Bunești și din satele bucovinene de graniță a dărîmat stîlpii de graniță cu pajura habsburgică care timp de 143 de ani au despărțit frații de frați⁵⁷. La Rădăuți, în prezența reprezentanților tuturor comunelor județului se formează Sfatul național român în fruntea căruia se afla Constantin Nastasi. Prin telegrama trimisă guvernului român aflat la Iași, se exprima dorința fermă a locuitorilor acestui vechi ținut românesc de a reveni la pămîntul scump al patriei⁵⁸.

Datorită faptului că armata austriacă se afla în plină descompunere situația economică, socială și politică a Bucovinei devenea, pe zi ce trecea, tot mai critică. Reîntorși de pe front cu arme și muniții, o parte din militarii fostei armate habsburgice se deda la jafuri și devastări. Soldații regimentelor 22 și 41 din Cernăuți își părăsesc garnizoana, atacă depozitele regimentelor și astfel înarmați măresc spaima și panica populației din Bucovina. La această stare contribuie din plin și trupele așa-zisului „Grup al căpitanului de cavalerie Arhiducele Wilhelm“, în realitate Legiunea ucraineană, ca forță armată a statului Ucraina de vest, proclamat independent, la Liov, la 19 octombrie 1918, dar sub monarhia habsburgică, format din Galiția de est, Bucovina cu orașele Cernăuți, Siret și Storojineț, ținutul cu populație ucraineană din Ungaria de nord-est.⁵⁹ Parte din aceste trupe, comandate de arhiducele Wilhelm de Habsburg, fiu al arhiducelui Ștefan și nepot al împăratului Carol I, erau cantonate în zona orașelor Cernăuți și Rădăuți, unde produceau dezordine și panică în rîndul populației civile.⁶⁰ Arhiducele Wilhelm care se visa hatman habsburg al Ucrainei era unul din intimii

⁵³ Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 37.

⁵⁴ Victor Morariu, *Unirea la Suceava*, în Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 241.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Traian Roșu, *Amintiri în legătură cu Unirea Bucovinei*, în Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 365.

⁵⁷ Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 36.

⁵⁸ Dr. Constantin Nastasi, *Memorii pentru marea zi de 28 noiembrie 1918*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 265.

⁵⁹ Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934, p. 210—216.

⁶⁰ „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, anul I, nr. 6 din 8 noiembrie 1918.

contelui Etzdorf, guvernatorul Bucovinei, cu care petrecea zile în șir, demonstrînd și în acest fel complicitatea habsburgilor la încercarea de divizare a Bucovinei. La 4 noiembrie 1918, Iancu Flondor, președintele Consiliului Național Român din Bucovina, se întîlnește cu contele Etzdorf, guvernatorul provinciei. Protestînd împotriva înțelegerii secrete dintre Austria și Ucraina privitor la împărțirea Bucovinei, el a declarat că românii bucovineni vor acționa mai departe potrivit hotărîrilor luate de Constituanta din 27 octombrie 1918.

În aceste condiții Rada ucraineană din Liov care își asumase în mod samavolnic dreptul de suveranitate asupra unei părți din Bucovina, inclusiv orașul Cernăuți, cu sprijinul Legiunii ucrainene conduse de arhiducele Wilhelm de Habsburg, ocupă, în dimineața zilei de 6 noiembrie 1918, palatul administrativ din Cernăuți. Avînd de partea lor trupele, delegații Ilie Semaka, I. Spenu, Omelian Popowicz și Ilya Popowicz forțară pe Etzdorf, guvernatorul Bucovinei, să le predea prerogativele puterii Bucovinei. Conștient de faptul că Bucovina era țară românească, pentru a evita complicații politice ce puteau deveni extrem de grave, contele Etzdorf comunică delegaților Radei să ia legătura cu Consiliul Național Român, singurul în măsură să hotărască soarta Bucovinei. Cum însă hotărîrile Constituantei Bucovinei din 27 octombrie erau clare în ceea ce privește viitorul Bucovinei, delegația ucraineană apelează la Aurel Onciul, singurul român care, pentru a-și vedea realizate ambițiile personale, trădînd interesele românilor bucovineni, fără a fi delegat de Consiliul Național Român, din care nici nu făcea parte, s-a erijat în reprezentant al românilor bucovineni, preluînd de la guvernatorul Bucovinei, împreună cu Omelian Popowicz, conducerea Bucovinei, Aurel Onciul autoîntitulîndu-se „Administrator al Moldovei de Sus”⁵⁹. Ca urmare a atitudinii ferme a românilor din Bucovina, la 6 noiembrie s-a dezlănțuit prigoana împotriva acestora, sediile Consiliului Național Român din Cernăuți fiind devastate⁶⁰. Românii din Bucovina au reluat legăturile cu frații lor din celelalte provincii istorice românești, informîndu-i prin delegați trimiși special în acest scop, despre activitatea desfășurată în vederea realizării statului național unitar. În acest sens au fost trimiși Claudiu Usatiuc la Arad, Ioan Nandriș la Consiliul Național Român de la Cluj, Vasile Șulea la Chișinău, Vasile Bodnărescu la Iași⁶¹.

În baza dreptului la autodeterminare, românii bucovineni și-au constituit organe politico-administrative proprii. La 12 noiembrie, Consiliul Național Român votează „Legea fundamentală provizorie asupra puterilor țării Bucovina”, prin care puterea legislativă și executivă în Bucovina aparținea Consiliului Național, printr-un guvern ales din membrii acestuia. Iancu Flondor este însărcinat cu formarea acestui guvern, care în următoarea componență este aprobat de Consiliul Național:

⁶¹ Claudi Usatiuc, *Peste Măgura Tihuței spre Arad*, în „Revista Bucovinei”, anul II, nr. 11 din noiembrie 1943, p. 533—539; și Al. Procopovici, *Op. cit.*, p. 10—11.

Iancu Flondor — președinte și ad-interim la justiție, secretari de stat Sextil Pușcariu — externe, Dorimedont Popovici — interne, Nicu Flondor — finanțe și ad-interim la apărare, Gheorghe Sîrbu — agricultură, Radu Sbiera — instrucție, Ipolit Tarnavschi — culte, Maximilian Hacman — comerț și industrie, Vasile Marcu — afaceri sociale și alimentare publică, Aurel Turcanu — lucrări publice, Cornel Tarnovietchi — comunicație, pușca și ceteștrai, Octavian Gheorghian — salubritate publică. Scopul acestui guvern era de a asigura desfășurarea normală a vieții social-economice și politice până la unirea Bucovinei cu România⁶².

La 23 noiembrie sosește la Cernăuți, venind de la Chișinău, primul grup de refugiați bucovineni, căruia i se face o primire entuziastă.⁶³ La 25 noiembrie 1918, Consiliul Național Român este completat cu membri ai Comitetului refugiaților bucovineni. Cu acest prilej, George Tofan declară: „Sîntem înainte de toate aderenții intransigenți ai unirii necondiționate și desăvîrșite a tuturor țărilor românești în hotarele lor etnice și istorice, într-un stat național unitar căci numai astfel poporul nostru va putea realiza menirea sa istorică... Recunoaștem fiecărei minorități naționale dreptul de a se dezvolta liber în cadrele organizației statului unitar românesc... cerem însă înlăturarea tuturor nedreptăților săvîrșite în dauna noastră în scurgerea celor 143 de ani de stăpînire străină”⁶⁴. În aceeași ședință, s-a luat hotărîrea pentru convocarea în ziua de 28 noiembrie 1918, a Congresului General al Bucovinei care urma să stabilească raportul politic al Bucovinei față de România. La congres au fost invitați să participe reprezentanții naționalităților conlocuitoare din Bucovina.

În ziua de 28 noiembrie 1918, în sala de marmură a Palatului mitropoliei din Cernăuți s-a întrunit congresul reprezentanților populației din Bucovina la care luau parte, pe baze democratice, 74 delegați români, 7 delegați ai naționalității germane, 6 delegați ai naționalității polone și 13 delegați ruteni. Dionisie Bejan, președintele de onoare al Consiliului Național Român, deschide lucrările congresului spunînd: „Ilustră adunare, Consiliul Național, singurul reprezentant legitim al voînței naționale a poporului român din Bucovina a hotărît în ședința din 25 noiembrie a.c. constituirea sa în congres care să se întrunească astăzi 28 noiembrie spre a aduce la îndeplinire dorul și aspirațiunile pe care poporul nostru le nutrește și le păzește cu sfințenie vreme de un secol și jumătate”⁶⁵. Președinte al congresului a fost ales Iancu Flondor, iar ca secretar Radu Sbiera. Președintele congresului, Iancu Flondor, dă citire moțiunii congresului⁶⁶. Dînd curs simțămintelor sale profund patriotice,

⁶² Radu Sbiera, *Clipe de mare înfrigurare și de aleasă înălțare*, în Ion I. Nistor, *Op. cit.*, p. 382—385.

⁶³ „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, anul I, nr. 11 din 26 noiembrie 1918.

⁶⁴ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918*, București, 1928, p. 154—156.

⁶⁵ Arhivele Statului București, fond. Casa regală, dosar 56/1918, f. 1—6.

⁶⁶ „Congresul general al Bucovinei, întrunit azi, joi, în 15/28 noiembrie 1918, în sala sinodală din Cernăuți:

profesorul Ion I. Nistor dezvăluie nedreptățile făcute poporului nostru de către imperiile vecine și susține mișcarea de unire. Reprezentanții naționalităților conlocuitoare din Bucovina, dr. Stanislaus Kwiatkowschi din partea Consiliului Național al polonezilor din Bucovina și dr. Alois Lebouton din partea Consiliului Național al germanilor din Bucovina recunosc legitimitatea actului întreprins de români, dându-și adeziunea deplină la actul unirii necondiționate a Bucovinei cu România⁶⁷. În unanimitate congresul hotărăște UNIREA.⁶⁸

În entuziasmul de nedescris al participanților iau cuvîntul Panteimon Halippa, vicepreședinte al Sfatului Țării din Basarabia, Ion Pelivan reprezentant al Consiliului de Directori din Basarabia și Gheorghe

Considerînd că, de la fundarea principatelor române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei și Cernăuților, a făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s-a încheșat ca stat ;

Considerînd că în cuprinsul hotarelor acestei țări se găsesc vechiul scaun de domnie de la Suceava, gropnițele domnești de la Rădăuți, Putna și Sucevița, precum și multe alte urme și amintiri scumpe din trecutul Moldovei ;

Considerînd că fiii acestei țări, umăr la umăr cu frații lor din Moldova și sub conducerea acelorași domnitori au apărut de-a lungul veacurilor ființa neamului lor împotriva tuturor încălcărilor din afară și a cotropinii păgîne ;

Considerînd că în 1774, prin viclesug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei și cu de-a sila alipită coroanei Habsburgilor ;

Considerînd că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferințele unei ocîrmuiri străine, care îi nesocotea drepturile naționale și care prin strîmbătăți și persecuții căuta să-i înstrăineze firea și să învrăjbească celelalte neamuri, cu care el voieste să trăiască ca frate ;

Considerînd că în scurgerea de 144 de ani, bucovinenii au luptat ca niște mucenici, pe toate cîmpiile de bătălie din Europa, sub steag străin, pentru menținerea, slava și mărirea asupritorilor lor și că ei drept răsplată aveau să îndure micșorarea drepturilor moștenite, izgonirea limbii lor din viața publică, din școală și chiar din biserică ;

Considerînd că în același timp, poporul băștinaș a fost împiedecat sistematic de a se folosi de bogățiile izvoarelor de cîștig ale acestei țări și despoiat în parte de vechea sa moștenire ;

Considerînd că, cu toate acestea, bucovinenii n-au pierdut nădejdea că ceasul mințuirii, așteptat cu atîta dor și suferință, va sosi și că moștenirea lor străbună, tăiată prin granițe nelegiuite se va reintregi prin realipirea Bucovinei la Moldova lui Ștefan și că au nutrit veșnic credința că marele vis al neamului se va înfăptui, cînd se vor uni toate țările române dintre Nistru și Tisa într-un stat național unitar ;

Constată că ceasul acesta mare a sunat :

Astăzi, cînd după sfortări și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s-au întronat în lume principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile și cînd în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară s-a zguduit din temelii ei și s-a prăbușit și toate neamurile încătușate din cuprinsul ei și-au cîștigat dreptul de liberă hotărîre de sine, cel dintîi gînd al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre. Drept aceea noi, *Congresul general al Bucovinei*, întrupînd suprema putere a țării și fiind investiți singuri cu putere legiuitoare, în numele suveranității naționale hotărîm :

UNIREA NECONDIȚIONATĂ ȘI PE VECIE A BUCOVINEI ÎN VECHILE EI HOTARE PÎNĂ LA CEREMUS, COLACIN ȘI NISTRU CU REGATUL ROMÂNIEI (Arhivele Statului București, fond Casa regală, dosar 56/1918, f. 7—12).

⁶⁷ *Ibidem*, f. 12—20.

⁶⁸ *Ibidem*.

Crișan, secretarul Consiliului Național Român din Transilvania și Ungaria, care în numele tuturor românilor din aceste provincii istorice românești felicită congresul pentru realizarea mărețului act al Unirii. Iancu Flondor dă citire telegramelor pe care congresul le trimite guvernelor României, Franței, Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii și Italiei⁶⁹.

Susținând actul unirii pe care a votat-o, George Grigorovici, delegatul socialiștilor români arăta: „Dacă-mi strînge cineva mîna că am vorbit în sens național, trebuie să o spun că aceasta nu o fac numai ca român, ci tocmai ca socialist, căci doresc libertatea oricărui popor”⁷⁰.

Prin manifestații, telegrame, scrisori și presă, poporul român a salutat unirea Bucovinei cu România. Hotărîrea Constituanței Bucovinei din 27 octombrie 1918 și a Congresului general al Bucovinei, din 28 noiembrie 1918 a fost consfințită prin Decretul-lege nr. 3744 din 18/31 decembrie 1918, ratificat de către Adunarea Deputaților și Senat la 29 decembrie 1919⁷¹.

La Conferința de pace de la Paris, prin art. 59 al Tratatului de la Saint-Germain, Austria recunoaște unirea Bucovinei cu România, renunțînd la toate drepturile sale asupra Bucovinei în favoarea României⁷². Astfel, unirea Bucovinei capătă consacrarea internațională și acest minunat colț de țară locuit dintotdeauna de români alături de care, în timpul stăpînirii străine s-au așezat și alte naționalități, după o dominație de 143 de ani a revenit la patria mamă.

Acestui memorabil eveniment îi urmează la 1 decembrie 1918, unirea Transilvaniei cu România, hotărîită de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Referindu-se la încheierea procesului de unificare a statului național român, în cuvîntarea la Plenara C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „Formarea statului național unitar a constituit încununarea unor lupte de secole, a năzuințelor românilor de pretutindeni de a-și avea un stat unitar independent, de a trăi liberi, în pace și colaborare cu vecinii, cu alte popoare”⁷³.

⁶⁹ „Glasul Bucovinei”, anul I, nr. 15 din 30 noiembrie 1918.

⁷⁰ Mircea Mușat, *Marea unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, în „Anale de istorie”, 1977, nr. 1, p. 144—151.

⁷¹ Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1919, f. 19.

⁷² Ion I. Nistor, *La Bessarabie et la Bucovine*, București, 1937, p. 42—43.

⁷³ „Scînteia”, nr. 12.371 din 2 iunie 1982.

ȘCOALA SECUNDARĂ BUCUREȘTEANĂ ÎNTRE ANII 1859—1864

GHEORGHE SMARANDACHE

Din 1859, o dată cu unirea Principatelor și punerea bazelor statului național, învățământul avea să intre într-o fază nouă, urmînd un ritm ascendent și din ce în ce mai fecund. Școala trebuia să răspundă nevoii de cadre în creștere continuă în anii construcției României moderne.

Încă din primii ani de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza, în domeniul politicii școlare devin dominante ideile privind organizarea unitară a învățământului, extinderea instruirii maselor, organizarea școlilor la un nivel superior și orientarea lor spre cerințele economiei naționale. Referindu-se la instrucția publică, Alexandru Ioan Cuza exprima limpede că „în educația bine condusă a poporului se află cele mai bune garanții de ordine, de progres și de patriotism luminat“, iar educația în spiritul iubirii de țară înseamnă a ține seama de direcțiile ei de dezvoltare, „de necesitățile economice, administrative, culturale“¹.

Un mare eveniment cultural din anii 1859—1860, cu consecințe profunde și pentru școală, îl reprezintă înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin în școli și instituțiile publice, fapt remarcat de V. A. Urechia prin cuvintele : „Nu cunoaștem dobîndă (în sens de izbîndă — n.n.) mai mare culturală ca aceea a lepădării alfabetului chirilic în favoarea celui latin în 1850—1860“².

În anul Unirii existau două colegii în Muntenia („Sf. Sava“ la București și cel de la Craiova), iar în Moldova funcționa Școala normală „Vasile Lupu“ din Iași. Într-un scurt răstimp, învățământul cunoaște un puternic reviriment³ : s-au înființat, pe teritoriul Moldovei, 25 de școli sătești, precum și clase gimnaziale la Botoșani și Bîrlad ; se pun bazele gimnaziilor „Gheorghe Lazăr“ și „Matei Basarab“ în București, ale universităților din Iași (1860) și București (1864). În ciuda protestelor consulatelor străine, școlile particulare încep să intre sub controlul statului.

¹ Mesajul domnesc din 6 decembrie 1859, în „Monitorul Oficial al Țării Românești“, nr. 148 din 8 decembrie 1859.

² V. A. Urechia, *Opere*, vol. IV, p. 18.

³ În iunie 1859, ca răspuns la însuflețirea cu care poporul luptase pentru Unire, s-a votat de Adunarea electivă de la București înființarea de școli în satele care numărau cel puțin 50 de case. În Comisia Centrală a Principatelor Unite se adoptă, în 4 septembrie 1859, principiul obligativității și gratuității care să fie pus la baza viitoarelor legiuri școlare („Învățătura primară este gratuită și obligatorie pentru fiecare român. Școli primare se vor înființa îndată în toate comunele. O lege va regula cele de cuviință în privirea organizării instrucției publice“).

La 22 septembrie 1859, Al. I. Cuza iscălește actul de transformare a Școlii de legi din București, în Facultatea de Drept, prima facultate cu conducere proprie ce se desprinde definitiv de Colegiul „Sf. Sava”. În octombrie 1859 Vasile Boerescu, în calitate de director al Eforiei școalelor, a alcătuit și publicat primele materiale de îndrumare a învățămîntului modern românesc : *Instrucțiunea pentru directricile și instructorii externatelor de fete ; Instrucțiuni pentru inspectorii generali de județe, subinspectorii de plăși și plaiuri și pentru învățătorii comunali*.

Totodată se iau măsuri pentru îmbunătățirea propagandei pedagogice și întărirea administrației școlare. La 17 august se anunță înființarea revistei „Instrucțiunea publică”, prima revistă editată la București în scopul dezbaterii problemelor învățămîntului⁴. În articolul-program semnat de A. T. Laurian, apărut în noiembrie 1859 — în primul număr al revistei, se arăta necesitatea unei noi legislații școlare, în condițiile create de actul de la 24 ianuarie, care să corespundă nevoilor reale ale poporului român. El cerea să se creeze o autoritate superioară independentă de fluctuațiile politice, căreia să i se încredințeze conducerea întregului învățămînt, pentru a se evita dese schimbări făcute în administrația școlară. „Școlile — arăta Laurian în articolul său — au nevoie de o conducere stabilă ; odată adoptat un sistem școlar, acesta să se aplice într-un timp mai îndelungat pentru a i se verifica atît calitatea cit și lipsurile”⁵.

În articolul *Despre instrucția publică*⁶, A. T. Laurian semna cu satisfacție marele aflux de elevi ce se îndreptau spre Colegiul „Sf. Sava”, relevînd necesitatea înființării unor clase paralele și chiar a unor gimnazii, ceea ce avea să se realizeze anul următor prin deschiderea gimnaziilor „Gh. Lazăr” și „Matei Basarab”. A. T. Laurian publică și un proiect de organizare a învățămîntului tehnic. „Trebuința de oameni cu cunoștințe tehnice este așa de simțită în România — sublinia el — încît orice demonstrație e de prisos”⁷.

Pe baza unui raport al lui Constantin Crețulescu, ministrul Cultelor și al Instrucțiunii, către Alexandru Ioan Cuza, sînt numiți ca membri în conducerea Eforiei școalelor : Vasile Boerescu (care îndeplinea și funcția de director), Petrache Poenaru, Aristide Ghica, Gh. Costa-Foru și A. T. Laurian⁸.

Noua componență a Eforiei, dominată în trecut de reprezentanții protipendadei, arăta schimbările ce se produceau pe plan politic. Vasile

⁴ La 24 octombrie 1859, Eforia numea ca redactor al „Instrucțiunii publice” pe A. T. Laurian și se fixa ca termen de apariție a revistei data de 1 noiembrie 1859. La 22 iulie 1859, A. T. Laurian fusese numit profesor de limba și literatura latină la clasele superioare ale Colegiului „Sf. Sava”, o dată cu C. Aristia pentru catedra de limba elină, I. H. Rădulescu pentru limba română iar peste o lună și Ion Maiorescu la istorie (V. A. Urechia, *op. cit.*, *Istoria școalelor*, vol. III, Buc., 1892, p. 180).

⁵ Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian, Viața și activitatea sa*, E.D.P., București, 1970, p. 182.

⁶ Apărut în aceeași revistă, în decembrie 1859.

⁷ Școala tehnică, în „Instrucțiunea publică”, februarie 1860.

⁸ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P.T.R., dos. 2649/1859, f. 2—3.

Boerescu era adeptul reformelor școlare în folosul poporului⁹; Petrache Poenaru, fostul director al Eforiei școalelor între 1832—1848, era cunoscut pentru vederile înaintate și marea lui experiență; Aristide Ghica era un sprijinitor sigur și activ al politicii domnitorului; Gh. Costa-Foru, întors dintr-o călătorie de studii în străinătate, elaborase un voluminos raport asupra dezvoltării învățământului în țările vizitate. Practic, toți membrii Eforiei școalelor vor acționa cu energie pentru introducerea în învățământ a unor reforme cu caracter democratic, pentru înfrângerea opoziției conservatoare¹⁰.

Pentru orașul București, cu o populație de 121734 în 1859¹¹, luînd în calcul totalul elevilor din învățământul primar și secundar, rezultă că unul din 22 locuitori învăța carte, ceea ce era desigur insuficient față de cerințele vieții economico-sociale, de interesul pentru carte manifestat de masele populare. Și aceasta în condițiile în care instrucția secundară se concentra mai ales în București, aici fiind cuprinși 888 elevi din totalul de 1254 cîți erau în anul școlar 1859—1860, în toate școlile secundare din Muntenia și Oltenia¹².

Un moment de seamă în istoria școlii românești și a vieții social-culturale a orașului București îl constituie înființarea a încă două gimnazii, unul cu patru clase, ca gimnaziu inferior, și altul numai cu două clase la început, urmînd ca ele să se dezvolte și să devină complete (cu opt clase)¹³. În actul semnat de Alexandru Ioan Cuza la 25 noiembrie 1859 în legătură cu denumirea noilor gimnazii, se preciza că se păstrează vechea denumire a gimnaziului „I-iu sau cel cu opt clase” de gimnaziul „Sf. Sava” „ca una ce-i este consacrată printr-un curs îndelungat”, că „gimnaziul al doilea ce este a se deschide de îndată” pentru anul școlar 1859—1860 „se va denumi gimnaziul Lazăr”, în memoria celui care „a restituit limba română în dreptul său de limbă de studii și a fost reîntemeietorul școalelor naționale din acest principat”; iar gim-

⁹ Ca director al Eforiei școalelor, V. Boerescu (1858—1859) susținea, la sfîrșitul anului școlar, necesitatea ridicării prestigiului cadrelor didactice printr-o mai bună calificare și printr-o salarizare corespunzătoare („Dîmbovița”, nr. 74, iulie, 1859 și nr. 75, 4 iulie 1859).

¹⁰ În discursul rostit la închiderea anului școlar 1860—1861, Ion Maiorescu preciza că s-au realizat unele îmbunătățiri în domeniul învățământului: elaborarea și aplicarea unui plan de studii teoretice și de exerciții practice, constituirea consiliilor locale profesionale (Maria Stoica, *Ion Maiorescu*, E.D.P., 1967, p. 83). Eforia școalelor este înlocuită, în 1861, prin Ministerul Instrucțiunii, mai apoi Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (4 iunie 1862): la 24 aprilie, același an, Al. I. Cuza întărește propunerea de înființare a Consiliului superior al instrucțiunii.

¹¹ A. Motomancea, D. Buga, *Evoluția demografică a orașului București*, în „București” IX, *Materiale de istorie și muzeografie*, 1972, p. 235.

¹² Raportul privind starea instrucțiunii publice în România de Sus, prezentat de Ion Maiorescu la sfîrșitul anului școlar 1859—1860, Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (citată în continuare fond M.C.I.P.), dos. 311/1860, f. 81 și urm. La sfîrșitul anului școlar 1859—1860 erau 13 școli secundare în Muntenia și Oltenia, (inclusiv seminariile, Școala națională de medicină și farmacie, Școala centrală de agricultură și silvicultură), cu 110 profesori.

¹³ *Ibidem*, dos. 2666/1859, f. 46.

naziul al treilea ce este a se deschide în viitorul an scolastic se va denumi gimnaziul „Matei Basarab“ în memoria voievodului care a avut merite deosebite în dezvoltarea culturii românești ¹⁴.

Festivitatea de deschidere a gimnaziului „Gh. Lazăr“ a avut loc la 18 ianuarie 1860 ¹⁵. La festivitate au asistat reprezentanții Eforiei școalelor — A.T. Laurian, I. Maiorescu, S. Marcovici —, profesorii Colegiului „Sf. Sava“, elevii înscriși la noul gimnaziu și părinții acestora. În fața acestei asistențe numeroase, profesorul Constantin Adam, primul director al gimnaziului „Gh. Lazăr“, a ținut o cuvîntare înflăcărată în care a făcut elogiul operei și personalității patronului școlii. Figura marelui dascăl Gh. Lazăr a fost evocată în cuvinte patetice și privită ca un simbol al străduințelor naționale și culturale care erau și în 1860 la ordinea zilei ¹⁶. Cursurile gimnaziului au început efectiv în ziua de 19 ianuarie 1860 într-un local particular (casele lui Gh. Măcescu) din str. Jignița, în apropierea bisericii Sf. Nicolae. Mai târziu gimnaziul a fost mutat în localul de la Sf. Gheorghe Vechi unde a stat pînă în 1890 cînd va deveni liceu și se va instala în clădirea proprie în care funcționează și astăzi ¹⁷.

Primii profesori ai gimnaziului „Gh. Lazăr“ au fost: C. Adam, director și profesor de română și latină, Th. Ciocanelli, P. Popescu, C. Aristia, P. Alexandrescu, N. Bălășescu, Fr. Bonans ¹⁸. În iunie 1865 era același director la gimnaziu, alături de nouă cadre didactice ¹⁹. Peste 12 ani — în iulie 1877 — numărul profesorilor se ridicase la 12 și al elevilor la 178 ²⁰. În deceniile următoare, prin competența și seriozitatea profesorilor și prin rivna elevilor, acest gimnaziu va deveni unul din cele mai prestigioase din țară.

Gimnaziul „Matei Basarab“ își începe cursurile la 4 noiembrie 1860, pe ulița Caliței (astăzi Calea Rahovei), în casele lui Ion Urlățeanu. Mai târziu, prin transformarea gimnaziului în liceu, s-a închiriat și casa Tomiță Atanasovici, unde s-au mutat cele trei clase ale cursului superior. Într-un document aflat în biblioteca școlii (făcînd parte din donația prof. A. Nestor) se află următoarea însemnare: „În 3 noiembrie s-a deschis Gimnaziul „Matei Basarab“ pre Ulița Caliței în casele lui Ioane Urlățeanu unde s-au înființat 4 clase și în care m-am așezat ca profesore de a III-a și a IV-a de limba română, latină și istorie, după ce am fost profesore în gimnaziul „Sf. Sava“ de la

¹⁴ În „Monitorul Oficial“ nr. 147 din 7 decembrie 1859, apărea Ofisul domnesc din 25 noiembrie 1859, care prevedea înființarea gimnaziilor „Gh. Lazăr“ și „Matei Basarab“.

¹⁵ Ion Zamfirescu, *Monografia Liceului „Gh. Lazăr“ 1860—1935*. București, 1935, p. 47 și urm.

¹⁶ Vezi *O vatră de lumină (1860—1890)*. Schiță monografică a liceului „Gh. Lazăr“ din București. București, 1981, p. 39.

¹⁷ Petru Râșcanu, *Istoricul învățămîntului secundar*. Iași, 1906, p. 68.

¹⁸ *O vatră de lumină...* p. 33.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dos. 798/1865, f. 20—21.

²⁰ *Ibidem*, dos. 3743/1877, f. 76.

anul 1852 pînă acum la 1860 ziua 3 noiembrie”²¹. În continuare, aceeași notă ne arată primii profesori ai școlii și cel dintîi director²².

Intr-un alt document (adresa liceului, cu nr. 193, din 1 aprilie 1893, către Ministerul Instrucțiunii Publice), se menționează: „În noiembrie 1860 s-a înființat Gimnaziul „Matei Basarab” compus din patru clase secundare clasice, începînd cursurile la 4 noiembrie 1860 (după condica de prezență), avînd un număr de 8 profesori și frecventat de 173 elevi și fiind așezat în vechiul local al gimnaziului „Sf. Sava”. Împărtășim opinia prof. Al. Iordache că data exactă a începerii cursurilor este 4 noiembrie 1860²³. La 15 noiembrie același an s-a înființat și internatul, cu 60 elevi bursieri.

Încă din primul an de funcționare, directorul gimnaziului „Matei Basarab” raporta Eforiei școalelor că „toți d-nii profesori își împlinesc datoriile cu esactitate, fără să lipsească sau să vie tîrziu la clase”²⁴. Doi ani mai tîrziu se luau măsuri și pentru combaterea absențelor elevilor. Extinderea pe care o cunoaște acest gimnaziu, capacitatea recunoscută a cadrelor didactice și afluența mare de elevi — care crește în fiecare an — creează posibilitatea înființării și a celor trei clase superioare. La 15 septembrie 1864 Consiliul permanent al instrucțiunii, constatînd că „numărul școlarilor care sunt înscriși în clasa a V-a, a VI-a și a VII-a gimnaziale este prea mare”, propune ministrului cultelor și instrucțiunii publice să ceară directorilor gimnaziilor „Sf. Sava” și „Matei Basarab” ca, „înțelegîndu-se” între ei „să-i împartă deopotrivă la amîndouă gimnaziile”²⁵. În același timp are loc și completarea corespunzătoare a corpului didactic²⁶, ajungîndu-se în 1865 la 18 profesori la „Matei Basarab”²⁷.

În anul școlar 1864—1865 — în virtutea legii instrucțiunii — gimnaziul „Matei Basarab” a fost ridicat la rangul de liceu. Astfel, în ordinea vechimii, după „Sf. Sava”, „Matei Basarab” este al doilea liceu din București. În anul 1866 a fost ales și primul consiliu școlar al liceului format din dirigînții celor șapte clase. Datorită prestigiului

²¹ *Anuarul Școlii Medii nr. 17 „Matei Basarab” pe anul școlar 1956—1957*, redactat de prof. Al. Iordache, directorul școlii și prof. Al. Marinescu, București, 1957, p. 9.

²² Profesorii claselor sînt: Ioan Șeicariu, clasa I; Ioan Băilescu, clasa a II-a; D. Capșea, clasele a III-a și a IV-a aritmetica; Alecu Pappu — caligrafia; George Rîureanu-director al gimnaziului și al pensionatului. (*Ibidem*, p. 10).

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ Apud. Petru Rășcanu, *op. cit.*, p. 66.

²⁵ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dos. 586/1864, f. 2.

²⁶ În 1864, funcționau la această școală următorii profesori: P. Bădulescu, latină și română cl. I și a II-a; A. Nestor, latină și română cl. a III-a și a IV-a; B. Șeicariu, istorie-geografie cl. I—IV; N. Capșea — istorie naturală; E. Bacaloglu-suplinitor; N. Bălășescu, religie; G. Zamfiropol, desen; E. Circa, latină-română cl. V—VII; Ep. Francudi, latină-elenă, cl. IV—VI; F. Robin, franceză; P. Ștefănescu, științele fizice, cl. V—VII; Florian Aaron, istorie, cl. V—VII; An. Roques, franceză, cl. V—VII; P. Limburg, L. germană; O. Biscontini, muzica vocală. În 1863 este numit director N. Verdeanu, la 4 septembrie 1864 I. Rîureanu, iar în vara anului 1865 este numit A. Nestor, transilvănean de origine. (*Anuarul Școlii Medii nr. 17...* p. 11.)

²⁷ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dos. 553/1866, f. 2—3 și 16—17.

de care se bucura liceul, a crescut considerabil numărul elevilor ²⁸, fiind nevoie pentru cuprinderea lor de clase divizionare (sucursale) ce se vor desprinde apoi — cu aprobarea Ministerului Instrucțiunii — formind noi unități școlare. Așa se vor crea gimnaziile „Dimitrie Cantemir“ în 1868 și „Gh. Șincai“ în 1893.

În anii premergători reformei școlare din 1864, învățământul secundar (gimnaziu) era alcătuit din trei diviziuni : 1° divizia elementară cu clasele I—II (un fel de clase pregătitoare pentru gimnaziu); 2° divizia umanităților (clasele „umanioare“), compusă din clasele III—V; 3° divizia superioară, clasele VI—VII, bifurcată în două secții : a) secția literelor și b) secția științelor (la secția literelor exista și clasa a VIII-a, sub numele de „clasă de retorică“).

Pentru gimnazii se prevedea, în general, studierea următoarelor obiecte de învățământ :

Diviziunea elementară. Clasele I—II : limba română, limba latină, limba franceză, religia, muzica vocală, geografia și istoria patriei, scrierea și calculul, zoologia și botanica, caligrafia și desenul ;

Diviziunea umanităților. Clasa a III-a : româna, latina, franceza, germana, aritmetica, istoria naturală, geografia, istoria universală, religia, desenul liniar și muzica vocală ; Clasa a IV-a : limba latină în paralel cu limba română, franceza, greaca, aritmetica și elemente de geometrie plană, istoria naturală, geografia și istoria, religia, desenul și muzica vocală ; Clasa a V-a : limba latină „în paralel cu cea română“, franceza, germana, greaca, religia, istoria și geografia, geometrie și elemente de algebră, istoria naturală (zoologia și botanica), desenul și muzica vocală ;

Diviziunea superioară. Clasa a VI-a, secția literelor : latina, franceza (literatură și stil), germana, greaca, româna, fizica și chimia, religia, istoria și geografia. Clasa a VI-a, secția științelor : franceza, istoria și geografia, religia, algebra, geometria, fizica și chimia, cosmografia, desen topografic și peisaje. Clasa a VII-a, secția literară : latină (exerciții cu versificație și literatură latină), franceza (literatură), germana (literatură), greaca (literatură), logica și morală, cosmografia, religia și italiana. Clasa a VII-a, secția științifică : franceza, algebra superioară, religia, logica și morală, istoria naturală (anatomia și fiziologia animalelor și plantelor), zoologia, trigonometria, fizica și chimia, desenul. Clasa a VIII-a — numai secția literară : retorica, literatura română, latina, franceza, italiana, germana, greaca, istoria filozofiei, istoria naturală și economia socială ²⁹.

La gimnaziile din orașul București, față de planul general de învățământ, se studia caligrafia în clasa I, în clasa a II-a se înlocuia caligrafia cu desenul, iar în clasele a III-a și a IV-a se studia fizica.

²⁸ În anul școlar 1875—1876, de pildă, au frecventat liceul 396 de elevi, din care 106 în clasa I (*Ibidem*, dos. 3203/1876, f. 43).

²⁹ Vezi această programă, care a intrat în vigoare în anul școlar 1858—1859, la Petru Rășcanu, *op. cit.*, p. LXIV—LXVI.

În raportul trimis la 28 septembrie 1860 ministrului instrucțiunii publice din București, Ion Maiorescu, noul director al Eforiei școalelor, făcea cunoscut că Eforia s-a preocupat de reorganizarea școlii de agricultură de la Pantelimon cu concursul unor specialiști. Se ajunsese la un proiect de reorganizare, anexat raportului. Proiectul începea cu o prezentare a scopului școlii, care consta în formarea de „conducători pricepuți în problemele agriculturii”. Instrucțiunea teoretică și practică cuprindea mai multe obiecte de studiu care, după cum preciza Ion Maiorescu, „se împreună în următoarele profesuri : profesura de agromonomie și economie rurală, de botanică și silvicultură ; profesura de fizică, chimie și tehnologie ; profesura de zoologie și zootehnie (partea veterinară) : profesura de geometrie, mecanică și agrimensură ; profesura de contabilitate ; profesura de l. franceză ; profesura de cultura duzilor și profesura de conducerea practică a lucrărilor (articolul 3 din proiect)”. Articolul 4 obliga pe profesor să predea obiectele la care au fost repartizați în numărul de ore și de zile specificate în programul stabilit de Eforie. În viitor urmau să fie admiși numai absolvenți a două clase de școală reală sau absolvenți ai gimnaziului inferior.

Proiectul aducea îmbunătățiri și administrației școlare, prin înființarea unui Consiliu de agricultură compus din directorul școlii (ca președinte) și profesorii de agricultură, botanică, silvicultură, fizică, chimie, tehnologie, zoologie, zootehnie și cultura duzilor (art. 7). Consiliul urma să țină conferință o dată pe săptămână, simbăta, și avea îndatoririle de a formula dispoziții pentru menținerea ordinii și disciplinei în școală, de a dezbate proiecte și propuneri pentru îmbunătățirea administrației. Directorul școlii era obligat să se ocupe de internat, de fermă, să execute dispozițiile Eforiei și să raporteze acesteia despre folosirea fondurilor. Proiectul de reorganizare a Școlii agricole de la Pantelimon era semnat de Ion Maiorescu, Petrache Poenaru, S. Marcovici și A. T. Laurian³⁰.

Tot din anul 1860, Eforia ia și unele măsuri menite să democratizeze Pensionatul domnesc de fete, să-l apropie de celelalte școli de stat. În consecință, crește considerabil numărul bursierilor, ajungând la 80 în anul 1861, și se reduce numărul „solventelor”³¹. Se introduc, totodată, semibursierele, un procedeu nou menit să încurajeze învățătura fetelor : statul plătea jumătate din cheltuiala întreținerii și școlarizării, iar părinții elevilor cealaltă jumătate. Din 1863 s-a reglementat primirea bursierilor în toate internatele, în funcție de situația materială, condițiile de admitere fiind publicate mai târziu și în „Monitorul Oficial”³². Cei care nu obțineau în cursul anului școlar note bune

³⁰ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dos. 369/1860, f. 43—44.

³¹ Monografia Liceului de filologie-istorie „Zoia Kosmodemianskaia”, 1852—1977, p. 8.

³² Vezi „Monitorul Oficial” nr. 175 din 1865.

și foarte bune pierdeau bursa și pentru a o recîștiga trebuiau să dea un nou concurs în septembrie, concurs la care se înscriau și alți elevi, inclusiv cei din clasa I. Astfel, la concursul din septembrie 1864 pentru obținerea burselor „la internatele statului” din București, după examinarea elevilor și a situației materiale a părinților acestora au fost declarați admiși 52 de candidați (deși locuri erau mai multe), din care 30 din clasa I, 18 din clasa a II-a și 4 din clasa a IV-a.³³

„Pensionatul domnesc de fete” devine „Institutul de fete al statului (Blaremburg)”, după numele directoarei Eliza Blaremburg care a condus timp de peste 5 ani această școală. Din 1861 școala apare tot mai frecvent sub denumirea de „Școala Centrală de fete”. Numele acesta a persistat și în secolul XX (exceptînd o scurtă perioadă de la sfîrșitul veacului trecut cînd s-a numit „Școală normală de institute”) ³⁴.

Un eveniment deosebit în viața Școlii Centrale de fete l-a constituit vizita doamnei Elena Cuza, patroana școlilor de fete din Principatele Unite, cu prilejul împărțirii premiilor la 1 iulie 1862. Premiile, constînd din cărți, cuprindeau și lucrări ca: *Istoria românilor* de A.T. Laurian, *Traian în Dacia*. „Magazin Istoric pentru Dacia”, *Faptele eroilor* ș.a. La această festivitate, adresîndu-se doamnei Elena Cuza, G. Crețeanu, ministrul Instrucțiunii Publice, a spus: „Măria Ta, ați fost patroana școlilor din Moldova: astăzi, cînd amîndouă țările sînt unite, sperăm că Veți patrona toate școlile de fete”. Doamna Elena Cuza a răspuns: „Simț cea mai mare bucurie cînd vin să încununez meritul junelor eleve care sînt fericirea familiilor și speranța patriei noastre” ³⁵.

În Școala Centrală de fete se da o mare atenție limbilor străine și muzicii (pianului). Limba franceză începea din primul an de studii și în această limbă se predau și celelalte obiecte. Abia în 1862 Ministerul Instrucțiunii Publice a impus ca istoria și geografia să se predea în limba română. Tot din 1862 s-au introdus registre de prezență pentru profesori și s-au luat și alte măsuri pentru ridicarea nivelului studiilor. În același timp, avînd în vedere nivelul la care ajunsese procesul de învățămînt din școală, se pune condiția ca elevele care vor fi admise, să fi absolvit cel puțin două clase elementare ³⁶. Măsurile de reorganizare a școlii au continuat în anii 1863—1865. Ministerul Instrucțiunii Publice a căutat să schimbe caracterul școlii — considerată oarecum particulară — și să oblige pe directoare să nu mai primească alte eleve „stipendiste” în afara celor întreținute de stat; de asemenea, i s-a cerut directoarei să prezinte periodic conturile de cheltuieli ale școlii. Nefiind de acord cu aceste măsuri, directoarea Eliza Blaremburg și-a dat demisia ³⁷. La conducerea Școlii Centrale de fete au trecut pentru

³³ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dos. 537/1864, f. 85 și 100.

³⁴ Petru Râșcanu, *op. cit.*, p. 155—156.

³⁵ Apud *Monografia liceului de filologie istorie...* p. 9.

³⁶ Petru Râșcanu, *op. cit.*, p. 155.

³⁷ *Ibidem*, p. 156.

scurt timp alte directoare : Paulina Zaharescu, L. Favre, Paraschiva Crainicu³⁸ ș.a., iar în 1868 a fost numită Suzana Băicoianu care va sta pînă în 1885.

O dată cu aplicarea legii instrucțiunii din 1864 Școala Centrală de fete devine școală secundară de stat, cu o durată de funcționare de 5 ani și o programă de studiu adecvată. Selecționarea elevelor nu se va mai face după naștere, după averea ori meritele părinților cum se făcuse în trecut (cînd școala aceasta fusese un fel de monopol în favoarea unui număr restrîns de eleve din clasele avute), ci prin concurs, din rîndul absolventelor a patru clase primare, cu sau fără mijloace materiale atît din București cît și din provincie. Școala era încadrată cu profesori ca : Sava Somănescu, Marin Mihăescu, Grigore Lascu, Ion Diacovici, Constanța Dunca ș.a. Este de menționat că, în noiembrie 1864, Constanța Dunca s-a prezentat în mod strălucit la concursul pentru ocuparea postului de profesoară de pedagogie și metodică la Școala Centrală de fete, impresionînd comisia de concurs prezidată de I. Zalomit³⁹.

Programa de studiu a Școlii Centrale de fete — recomandată în 1868 de Consiliul instrucțiunii drept model și pentru celelalte școli secundare de fete din țară — cuprindea în primele clase : elemente de catehism, de istorie sacră, elemente de gramatică română, geografia țărilor române, limba franceză, caligrafia și desenul, lucrul de mină. În clasele următoare („secțiunea superioară“) programa cuprindea : religia, geografia și istoria, științele naturii, matematica, franceza, germana, româna și desenul⁴⁰. Clasa a V-a era consacrată în special perfecționării limbilor străine. Cursurile, la toate clasele, se făceau numai dimineața, timpul de după-amiază fiind rezervat lucrului de mină.

În anul 1862 a luat ființă în București, într-o clădire din Cotroceni (azi Șoseaua Panduri), o instituție didactică sui-generis, de grad secundar, care avea menirea de a acorda ocrotire fetelor orfane. Este denumită Azilul „Elena Doamna“, fiind o ctitorie a soției domnitorului Cuza, în administrația Eforiei spitalelor. Elevele erau repartizate în două secții (diviziuni) : profesională și pedagogică. La secția pedagogică se pregăteau învățătoare pentru școlile rurale, institutoare pentru școlile urbane și educatoare. La secția „profesională“, elevele erau instruite în special în țesături⁴¹. Beneficiind de importante donații testamentare. Azilul „Elena Doamna“ se va dezvolta după 1877, devenind o școală secundară de prestigiu.

Dintre toate școlile secundare bucureștene, cea mai mare dezvoltare au cunoscut-o — în anii imediat următori Unirii Principatelor —

³⁸ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dos. 361/1866.

³⁹ *Ibidem*, dos. 600/1864, f. 1—2.

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dos. 163/1868, f. 64—69.

⁴¹ Ion Cojocaru, *Începuturile învățămîntului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, București, 1967, p. 16.

Colegiul „Sf. Sava” și Școala națională de medicină și farmacie. Colegiul „Sf. Sava” — numit și Gimnaziul „Sf. Sava”, iar din 1864 Liceul „Sf. Sava” — avea în 1860 un număr de 437 elevi și 30 de cadre didactice, printre ele figurind profesori de mare prestigiu ca : A. T. Laurian, Aaron Florian, I. C. Massim, Em. Bacaloglu, V. Boerescu, I. Zalomit, I. Maiorescu, ultimii trei asigurând și direcția școlii între anii 1859—1864⁴².

Colegiul „Sf. Sava” era unica școală secundară cu 8 clase. De altfel, până la 1864, acest colegiu cuprindea toate cele trei trepte de învățământ : primar, secundar și superior. Elevii puteau să înceapă studiul la 7 ani și să-l termine, în aceeași instituție, la 20 de ani, primind și titlul academic. Acest lucru era posibil întrucât, începând din toamna anului 1859, pe lângă colegiu s-au înființat, treptat, facultățile de științe juridice și politice, de filozofie, iar apoi școlile superioare de științe și de litere. Astfel, pentru pregătirea cadrelor didactice necesare învățământului secundar, prin decretul domnesc din 8 octombrie 1863, se instituie, în localul Colegiului „Sf. Sava”, o școală superioară de științe : matematică, fizică și naturale ; iar la 30 octombrie, același an, tot prin decret, ia ființă o școală superioară de litere pentru limbi clasice, moderne, literatură, filozofie, istorie și geografie⁴³.

În anul următor, la 4 iulie 1864, un nou decret al domnitorului Cuza consfințește transformarea celor două școli superioare de la Colegiul „Sf. Sava” în facultăți de științe, de litere și filozofie, care, împreună cu Facultatea de Drept, vor forma Universitatea București⁴⁴. Înființarea Universității bucureștene era un act de mare însemnătate în dezvoltarea științei și culturii românești, în special a învățământului superior.

Prin desprinderea școlilor superioare, Colegiul „Sf. Sava” pierde însă o mare parte din așezămintele sale culturale (inclusiv noul local), păstrându-și doar internatul, o parte din profesori și elevi. Aproape toți profesorii menționați au trecut la Universitate⁴⁵.

O dată cu aplicarea legii instrucțiunii din 1864, Colegiul „Sf. Sava” a devenit Liceul „Sf. Sava”, având 7 clase ca și celelalte licee din țară. Din statele de prezență ale personalului didactic pe luna octombrie 1865, rezultă că Liceul „Sf. Sava” avea atunci 19 profesori și anume : V. Stilescu (română și latină), M. Iacomî (română și latină), D. Ionescu (istorie și geografie), Z. Herescu (matematică), M. Drăghiceanu (naturale și fizică), protosinghelul Benjamin (religie), Oliver (desen), Al. Tănăsescu (franceză), I. Colocotide (elină), I. C. Massim (latină, română și retorică, clasele V—VII), P. I. Cernătescu (istorie și geografie, clasele V—VII), A. Bărănescu (matematică, clasele V—VII),

⁴² M. Popescu, *Colegiul național „Sf. Sava”, cca mai veche școală românească*, București, 1944, p. 200 și urm.

⁴³ „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite”, nr. 219, din 2 noiembrie 1863.

⁴⁴ *Universitatea București*, Editura didactică și pedagogică, București, 1964, p. 24—25 ; Vezi și Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*. E. D. P., București, 1971, p. 321—322.

⁴⁵ M. Popescu, *op. cit.*, p. 222.

D. Antonescu (matematică și fizică, clasele V—VII), I. Zalomit (filozofie, clasele VI—VII), Ant. Roques (franceză, clasele V—VII), O. Spinozzola (italiană, clasa a VII-a), R. Neumeister (germană, clasa a VII-a), B. Franchetti (muzică vocală), N. Verdeanu (director al liceului și internatului)⁴⁶.

Pe lângă profesori, în statele de prezență mai figura un numeros personal auxiliar : pedagogi, maiștri de gimnastică, îngrijitori de clasă, servitori ; apoi: copist, econom, garderobier, bucătar, portar, rîndaș etc. ; în total 21 de persoane⁴⁷. Directorul raporta Ministerului Instrucțiunii că la internat au mîncat zilnic, în luna octombrie, între 80—88 persoane, cheltuindu-se cu hrana 3078 lei⁴⁸. Este de menționat că profesorii aveau un salariu lunar de 1000 lei, iar cei cu o vechime mai mare, de pildă Massim ori Zalomit, aveau 1200 lei.

•

Școala națională de medicină și farmacie, impulsionată și de energia și zelul directorului ei — doctorul Carol Davila — a luat amploare după 1859. În cadrul ei s-a înființat în 1860 o secție sau școală de farmacie, iar în 1861 o secție sau școală veterinară pentru specializarea elevilor. Școala scotea farmaciști, subfarmaciști, subchirurghi și, în general, medici militari care, după o specializare de doi ani în străinătate, își puteau lua licența ori doctoratul în medicină⁴⁹.

Absolvenții Școlii de medicină și farmacie, care se supuneau examenului de bacalaureat în fața comisiei de profesori, instituită în acest scop, erau declarați „bacalaureați în științele fizice și naturale“. Obiectele de examen erau : fizica, cosmografia, chimia, mineralogia, geologia, botanica, zoologia și anatomia. În dosarele de arhivă sînt numeroase certificate nominalizate — mai ales din anii 1864—1865 — în care se atestă că absolvenții respectivi au trecut „astăzi examenul de bacalaureat în științele fizice și naturale“, conform regulamentului școlii. Pe fiecare certificat se menționează data examenului, numele candidatului și al membrilor comisiei și notele obținute la examen. Certificatele sînt semnate de directorul școlii, C. Davila.⁵⁰

Școala de medicină și farmacie era frecventată de elevi din țară și din străinătate. Dintr-un tabel statistic înaintat de Carol Davila ministrului Instrucțiunii Publice, la 24 martie 1864, rezultă că, pînă la acea dată, școala fusese frecventată de 368 de elevi. Dintre aceștia 236 erau din Muntenia, 36 din Oltenia, 59 din Moldova, 10 din Transilvania, 15 din Bulgaria, 9 din Rumelia, 3 din Franța. În acel moment erau în școală 107 elevi la medicină, 27 la secția farmacie și 39 la secția veterinară ; mai erau externi, prin concurs, 22 în medicină și 7 în farmacie. Se precizează apoi că Școala de medicină, după titluri, a dat

⁴⁶ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dos. 794/1865, f. 82.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 283—284.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 304.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 734/1865, f. 197.

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 528/1864, f. 3—29 ; dos. 734/1865, f. 336—345.

pînă atunci „doi doctori în medicină, 7 sînt aproape să obțină acum diplomă în Facultatea de medicină din Paris și din Turcia, 7 licențiați în medicină și 29 bacalaureați în științe“. După poziția lor, 70 absolvenți ocupă funcții de medici de regiment clasa a II-a, 51 funcții de medici de batalion clasa I și a II-a, 80 sînt chirurghi în armată și în serviciul civil, 24 sînt externi la spitalele militare și civile. Iar „secția veterinară (în al treilea an de la fondare) a dat 11 subveterinari în armată⁵¹. Acest tabel statistic constituie un adevărat bilanț al realizărilor școlii.

•

Între anii 1859—1864 s-au făcut, așadar, progrese importante și în domeniul culturii și învățămîntului. În orașul București, devenit capitală a tinărului stat român, se pun bazele unui mare număr de instituții de educație și învățămînt atît înainte de anul legii instrucțiunii, cît și în perioada de aplicare a acestei legi generale a învățămîntului, care a durat pînă în 1898. În fond, în acești ani, începe să se constituie un adevărat sistem de învățămînt modern de toate gradele — primar, secundar, tehnic, profesional și universitar⁵².

⁵¹ *Ibidem*, dos. 528/1864, f. 64—65.

⁵² Acad. V. Malinschi. *Din trecutul învățămîntului economic. Contribuții la istoria învățămîntului românesc (1800—1944)*. Editura Academiei R.S.R., București, 1978, p. 32—33.

ATITUDINEA LUI NICOLAE TITULESCU FAȚĂ DE ȚĂRĂNIME LA 1907

N. ADĂNILOAIE

Nicolae Titulescu n-a fost numai o personalitate marcantă a diplomației românești și internaționale, un apărător și organizator al păcii europene, un eminent jurist și profesor, ci și un mare patriot și un apărător sincer al intereselor țărănimii. El a făcut parte din pleiada unor valoroși oameni de știință și cultură — A. D. Xenopol, N. Iorga, Radu Rosetti, Victor Babeș, Spiru Haret, C. Stere, V. Kogălniceanu, C. Mille, Gh. Coșbuc, Al. Vlahuță, Garabet Ibrăileanu, M. Sadoveanu, Octav Băncilă, Panait Cerna ș.a. — care, în ajunul ori în timpul mării răscoale din 1907, s-au preocupat de îmbunătățirea soartei țăranilor și și-au exprimat simpatia față de cauza lor.

Tinăr jurist — abia împlinise 25 de ani — profesor suplinitor la Universitatea din Iași și autor al unor lucrări de specialitate în care a criticat — printre altele — și sistemul agrar din România, N. Titulescu și-a început activitatea social-politică tocmai în anul 1907. Într-o carte intitulată *Împărțeala moștenitorilor*, apărută doar cu câteva săptămâni înainte de izbucnirea răscoalei, el demonstrează „absurditatea proprietății noastre funciare“ în care 4171 de moșieri posedau mai mult de jumătate din pământul țării, în timp ce peste 400.000 de săteni n-aveau deloc pământ sau aveau loturi prea mici ¹.

Arătând că „starea economică precară a păturei țărănești“ este cauzată de lipsa de pământ și de sistemul învoielilor agricole care creează sătenilor o „situație disperată“, el propune — cum făcuse și V. Kogălniceanu câteva luni mai înainte — împrumutarea celor fără pământ, îmbunătățirea regimului muncii, crearea de ferme model, de tovărășii sătești pentru vânzarea în comun, de bănci rurale, îmbunătățirea învățământului primar și alte măsuri urgente ².

Totodată, spre a se evita în viitor pulverizarea loturilor țărănești, tinărul jurist recomandă să se introducă și la noi — ca în alte state — „instituțiunea bunurilor de familie“. Adică, modificându-se regimul nostru succesoral, mica proprietate țărănească să fie transmisă integral unui singur copil, iar partea celorlalți să fie o creanță în bani. Frații care n-ar primi pământ s-ar duce în industrie și comerț, ajutând astfel la dezvoltarea industriei — unde lipsesc brațele — „prin asigurarea recrutării unei clase uvriere“ ³.

¹ Nicolae Titulescu, *Împărțeala moștenitorilor*, București, 1907, p. 243—244.

² *Ibidem*, p. 263—264.

³ *Ibidem*, p. 261 și 272.

În primăvara anului 1907 unii colegi și prieteni craioveni i-au propus lui Titulescu să-și depună candidatura la colegiul III din județul Dolj, spre a fi ales deputat în Cameră. Sprijinit de aceștia, el a scos la 4 mai, la Craiova, un ziar, pe care-l intitulează, semnificativ, „Țăranul”. Nu era nici simplă întâmplare și nici dorința de a fi în actualitate editarea acestui ziar din care au apărut doar trei numere, suficiente însă pentru a dezvălui concepția și atitudinea burghezo-democratică a tinărului jurist și interesul deosebit manifestat față de problema agrară, de viața și nedreptățile suferite de țărănimea din România acelor vremi. Atunci, în anul mării răscoale — ca de altfel și mai târziu — N. Titulescu va sesiza, cu spiritul lui pătrunzător, nedreptățile sociale și va lupta pentru îndepărtarea lor.

În primul articol al ziarului „Țăranul”, intitulat *Către sătenii doljeni* și semnat de 12 cetățeni, se arată : „Împrejurările grele, prin care a trecut de curind țara noastră, au dovedit cu prisosință greșeala ce au făcut cîrmuitorii ei de a nu socoti ca factori ai vieții noastre sociale decît pe orășeni și de a da uitării pătura cea mai însemnată a populației noastre, atît ca număr cît și ca putere de muncă — clasa țărănească. Răscoalele țărănești au avut netăgăduit ca urmare, între multe altele, și întocmirea unor apărători de ocazie, fățarnici, nesinceri ai clasei țărănești, care acum, cu ocazia alegerilor, cer și votul sătenilor”¹. Precizîndu-se că N. Titulescu nu face parte dintre aceștia, după ce i se face o scurtă biografie, se menționează că eminentul jurist iubește sincer pe țărani, e dispus să lupte dezinteresat pentru drepturile lor și a făcut acest lucru în publicistică înainte de răscoală. Semnatarii articolului subliniază apoi că, „cu ocazia răscoalelor țărănești, moșia lui N. Titulescu din județul Olt, anume Titulești, a fost prădată de țărani străini, cu toate că țărani de pe moșie i-au apărut conacul cu toată dragostea ce o aveau pentru proprietar. Ei bine — precizează ei — cel întîi care a cerut iertarea prădătorilor a fost N. Titulescu”. De aceea, se apelează la sătenii doljeni să trimită în parlamentul țării pe adevăratul apărător al țărănimii care este, totodată, „om de carte, om de faptă, om de inimă”.

Articolul următor, intitulat *Iubiți săteni* și semnat de N. Titulescu, reliefează că prima problemă „care trebuie să preocupe pe cîrmuitorii noștri e aceea a pămîntului” de care țărani au atîta nevoie pentru a-și îndestula trebuințele. El se întreabă : „Care e mijlocul prin care plugarul poate, muncind, să dobîndească în chip ușor pămîntul necesar traiului său ; care e mijlocul prin care pămîntul dobîndit să n-ajungă a se împărți pînă la mici fărîme care nu mai pot fi arate cu plugul ; care e mijlocul prin care pămîntul dobîndit de un sătean să-i rămîie cu adevărat pe vecie, să nu-i poată fi ridicat de cămătari și exploataitori ? Iată cele trei puncte în jurul cărora se strînge întreaga chestie a împroprietăririi țărănilor” și pe care intenționează să le expună.

¹ „Țăranul”, nr. 1, din 4 mai 1907.

În continuare, Titulescu se ocupă de facilitarea arenzilor, de îmbunătățirea regimului de muncă, de sporirea numărului de vite și asigurarea izlazurilor necesare, de îmbunătățirea condițiilor materiale, sanitare și culturale ale țăranimii și-i invită pe acei săteni, învățători și preoți doljeni „care voiesc ca păsurile lor să fie aduse la cunoștința generală” să-i scrie direct spre a le publica în ziar. În finalul articolului, Titulescu accentua : „Cît despre mine, care scriu aceste rinduri, declar a mă pune cu desăvîrșire la dispozițiunea tuturor țăranilor nevoiași ajutîndu-i pe cît voi putea la toate păsurile lor, și mai ales în procesele ce pot avea la Craiova, dîndu-le serviciile mele în chip cu totul gratuit”⁵.

Un alt articol, din același număr al ziarului, justifică, indirect, ridicarea la luptă a țăranilor. Se arată că răscoala, „dacă a avut din nenorocire atîtea rele, ne-a servit însă o lecție, pe cît de aspră, pe atît însă de bine venită”. Deoarece, în decursul anilor, s-au făcut numeroase legi „fără însă să se fi dat cea mai mică atențiune oropsitului nostru sătean. De ce atîta impasibilitate din partea făuritorilor de legi... pentru 4 milioane de țărani care dau viață întregii țări și cărora în schimb nu li s-a dat nimic ? Dar toate au o limită și am avut noi nenorocirea să plătim atît de scump o greșeală, care însă acum a sosit vremea s-o reparăm”.

Ziarul „Țăranul” afirmă totodată că programul său este să lupte „din toată puterea ca un soare nou să apară în orizontul atît de întunecat al săteanului, și să-i dea un nou avînt pentru un trai mai demn, mai conștient, mai omenesc”. Se pledează apoi pentru ridicarea nivelului material și cultural al țăranimii, pentru formarea unui colegiu cu adevărat țăranesc în care toți sătenii să aibă posibilitatea să aleagă și să trimită în parlamentul țării pe cei mai luminați dintre ei, cunosători necontestati ai crudei realități de la sate. Numai atunci parlamentul n-ar putea fi acuzat că e o ficțiune „cînd clasa țăranescă va fi reprezentată în Cameră prin aleșii ei”. Numai atunci cînd, pe lîngă aceasta, țăranimea va fi scoasă din „situația precară în care se găsește astăzi”, va putea începe „o altă eră” în viața noastră politică și socială și „ne vom putea îndruma cu toții spre un ideal mai înalt, visul oricărui bun și adevărat român”⁶. Se face evident aluzie la idealul unității național-statale românești.

La 9 mai 1907 N. Titulescu, impresionat de revendicarea legitimă ce o afișaseră aproape peste tot sătenii răsculați, publică articolul *Țăranul și pămîntul* în care arată legătura indestructibilă între oameni și locuri, între pămînt și cei care trebuie să-l stăpînească. „Cine trebuie să posede prin excelență pămîntul unei țări ?” se întreba strălucitul jurist. Și tot el răspundea, în felul următor : „Acei care nu pot trăi decît muncind pămîntul și care își fac o profesiune de a-l munci și pentru ceilalți membri ai societății ocupați cu industria, comerțul sau profesiunile liberale. Acești posesori ai pămîntului național trebuie să fie prin

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

excelență țărani. Fără pământ țăranul moare, căci n-are cum trăi altfel în întocmirea socială de azi. Cu pământ, clasa țărănească trăiește, se dezvoltă, ba și ajută la îmbogățirea țării procurând celor ce nu se pot ocupa cu agricultura cele trebuincioase vieții⁷.

Observăm deci că Titulescu era adeptul tezei înaintate că posesorii pământului trebuie să fie acei care îl muncesc. El se pronunță atunci atât pentru înfăptuirea unei reforme agrare, care să îmbunătățească situația țăranimii, cât și pentru o reformă electorală menită să introducă votul universal. Considerînd că Partidul liberal va merge mai departe pe calea reformelor social-economice burgheze, Titulescu a solicitat înscrierea în acest partid. Dar membri secției din Craiova ai Partidului liberal, temîndu-se să nu fie eclipsați de personalitatea viitorului diplomat, i-au respins cererea de înscriere și l-au înlăturat și de pe lista candidaților guvernamentați ai colegiului III din Dolj⁸. Astfel stînd lucrurile, el n-a mai apărut nici pe buletinele de vot și, ca atare, n-a putut fi ales deputat în mai 1907⁹.

Tot în primăvara anului 1907 N. Titulescu s-a ridicat, cu hotărîre, împotriva pretențiilor moșierilor de a fi despăgubiți, demonstrînd pe de-o parte că țăranii sînt insolvabili, iar pe de alta că „statul și miniștri nu pot fi juridicește obligați a despăgubi pe proprietarii devastați“, comunele de asemenea. El concluzionează că „juridicește, proprietarii păgubiți n-au nici un drept a pretinde despăgubiri de la stat“, daunele nefiind decît consecințele „riscului normal al proprietății“¹⁰.

Precum am menționat, deși răsculații i-au adus pagube și moșiei sale din satul Titulești, județul Olt, el, dînd dovadă de un larg spirit umanitarist, a declarat că nu are nici o pretenție și a cerut iertarea țăranilor pentru daunele aduse proprietății. În afară de aceasta, N. Titulescu — ca avocat — a apărut la proces pe răsculații din satul vecin Crîmpoia — care distruseseră patru conace și omorîseră și pe un moșier — pledînd pentru achitarea țăranilor arestați. La proces, printre altele, Titulescu declara: „E de tradiție ca la jurați apărarea acuzaților să se facă adresîndu-te inimii. E de tradiție ca verdictul să ți-l dea inima nu rațiunea... Am convingerea că cu cît veți diseca afacerea mai bine, cu atît vă veți convinge de monstruoșitatea acuzațiunii“. Arătînd că și lui răsculații i-au distrus case și pătule păgubîndu-l de 150 000 lei, Titulescu sublinia că „ori ce s-ar dovedi contra unui individ care face parte dintr-un grup revoltat nu poate să-l constituie culpabil, căci e vorba de o crimă colectivă“. Deci nu 2—3 sînt vinovați, ci tot satul. „Și atunci ori îi condamni pe toți, ori pe niciunul. Să faci alegere între ei e o infamie.“ Într-o crimă colectivă se pedepsesc instigatorii, adică cei care au produs atmosfera. „Dar pe aceștia nu-i știm, sau suntem

⁷ „Țăranul“ nr. 2, din 9 mai 1907.

⁸ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura științifică, București, 1966, p. 48—49.

⁹ Vezi, „Dezbaterile Adunării Deputaților“, Ședința din 9 iunie 1907, p. 10.

¹⁰ Nicolae Titulescu, *Problema responsabilității juridice a statului și a comunelor cu privire la ultimele răscoale țărănești*, București, 1907, p. 42 și 53.

toți.“ El concluzionează că, din moment ce alții au instigat, răsculații „vinovați nu mai sînt“¹¹.

Evident, a avut și N. Titulescu scăderi, oscilări sau inconsecvențe, inclusiv în problema agrară, dar reformele economice, sociale pe care le-a preconizat au depășit uneori limitele clasei sale. Atitudinea sa patriotică și vederile sale înaintate, privind rezolvarea problemei agrare, au corespuns însă în acea vreme dezideratelor maselor țărănești.

¹¹ Document aflat, în copie, în posesia autorului ; vezi și dosarul nr. 73/1907 din fondul Titulescu aflat la Biblioteca Academiei R.S.R.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL RELAȚIILOR ROMÂNNO-TURCE (1923—1938)

NICOLAE CIACHIR

În discursul lui Mihail Kogălniceanu din 9 mai 1877, cînd a fost proclamată independența României, ilustrul om de stat român așea vi-
ziunea viitorului cînd declara : „Noi voim să fim bine cu toate popoa-
rele... și chiar cu Turcia ; și cu Turcia vom face legături nouă, iar nu
să rămînem în acele legături ca pînă astăzi, care numai au rațiunea
lor de a fi”¹. Încă în ianuarie 1878 România, prin Calimachi Catargiu,
încearca să poarte negocieri la Paris cu Turcia², iar la 2 februarie 1878,
Mihail Kogălniceanu dorea să repatrieze pe cei 6 000 de prizonieri oto-
mani „care din partea noastră sînt liberi de a se întoarce acasă la ei”³.
La rîndul său, Imperiul otoman recunoștea independența, înaintea Italiei,
Angliei, Franței și Germaniei⁴. În septembrie 1878, cele două state trec
la schimbul de diplomați conform noii situații, România trimițînd pe
primul său ministru extraordinar și plenipotențiar, în persoana lui Du-
mitru Brătianu. De legația română din Constantinopol, depindeau con-
sulatele generale din C-pol, Salonic, Adana, Smirna și Teheran. Ulte-
rior vor lua ființă consulate la Monastir, Ianina etc.⁵.

Primul diplomat turc acreditat la București a fost Suleiman bey,
care la 15 decembrie 1878 este primit în audiență oficială cu tot per-
sonalul legației⁶. După 1878 vor lua ființă ori se vor reorganiza con-
sulate turcești în următoarele localități : Iași (1879), Călărași (1880),
Tulcea (1880), Constanța (1882), Giurgiu (1891), Turnu Severin (1892),
Brăila (1895), Galați (1897)⁷.

Ca urmare a unei politici de totală toleranță și înțelegere a gu-
vernului român față de toate naționalitățile, din 1881 încep să se re-
patrieze în Dobrogea⁸, o parte din refugiații musulmani, iar din 1905
guvernul otoman a promulgat o iradea prin care se recunoștea și se
permitea constituirea comunităților aromâne în cadrul Imperiului⁹.
Aceste relații bune, sau chiar cordiale, ca în anii 1897, 1908, în timpul
războaielor balcanice (1912—1913), au dus la consolidarea păcii în sud-

¹ Documente privind istoria României (răz. ind.), II, Buc., 1955, p. 668.

² N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Buc., 1923, p. 276.

³ N. Iorga, *Correspondance diplomatique*, doc., 675, p. 459.

⁴ N. Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878—1914)*, ADÎRI, nr. 5 (23), 1970, p. 9.

⁵ Arh. Ist. Centr., Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 25 (1880), f. 1.

⁶ „Monitorul Oficial”, din 8/20 noiembrie 1878.

⁷ Arh. MAE, fond 21, Repr. literele K—2, F—2, O—2, S—14.

⁸ Arh. MAE, fond 21, vol. 33, f. 20.

⁹ *Ibidem*, fond 21, vol. 47, f. 97.

estul Europei, reflectându-se pozitiv și asupra schimburilor comerciale. Principalele articole care se exportau în Turcia erau : făină de grâu, orz, brânzeturi, lemn de construcții, spintoase distilate, legume, berbeci, oi, capre, miei, vinuri, piei, petrol, benzină, unt, mobile tapitate¹⁰ etc. Importam din Turcia în special : untdelemn, tutun, lămii, portocale, bumbac brut, halva, pește, legume proaspete, săpunuri etc.¹¹

În primul război mondial, deși aflate în tabere diferite, poporul român privea cu simpatie, ne referim la perioada imediat terminării conflagrației, cum elementele progresiste turce, încercau să stopeze infiltrarea brutală a forțelor imperialiste și totodată să înlăture retrograda administrație feudală otomană.

Pe ruinele Imperiului otoman se făurește statul național turc, cu formă de guvernământ republicană (29 octombrie 1923), creație la care aportul lui Mustafa Kemal Atatürk a fost considerabil¹². Un raport al Legației române din Istanbul arăta că, Mustafa Kemal a început rezistența cu 60 de oameni și a reușit să creeze „un stat independent, care a știut să țină în respect Europa întreagă, în mai multe ocaziuni”¹³.

După cum se știe, Turcia a fost prima țară, care a făcut o breșă în sistemul Antantei, nerespectînd hotărârile tratatului de la Sèvres (1920). De aceea la 20 noiembrie 1922, reprezentanții a 12 state, printre care și România, se întruneau la Lausanne, pentru a discuta viitoarea soartă a Turciei. România, reprezentată prin ministrul său de externe I. G. Duca, cerea normalizarea relațiilor, subliniind faptul că 80% din comerțul său, făcîndu-se pe apă și avînd accesul numai la o singură mare, cerea principiul libertății navigației prin Strîmtori și consacrarea acestui principiu într-un tratat internațional „... în conformitate nu cu interesele de moment, ci cu interesele generale și permanente ale tuturor puterilor”¹⁴. Deși delegația engleză a părăsit conferința, deoarece Turcia era decisă să lupte, discuțiile au fost reluate în aprilie 1923, soldîndu-se cu recunoașterea majorității doleanțelor guvernului de la Ankara¹⁵. Cu această ocazie, Mustafa Kemal declara : „Doleanțele noastre erau perfect întemeiate. Noi dispunem de altfel și de puterea necesară pentru a ne apăra drepturile și cu forțe dacă ar fi fost necesar. Forța noastră consta în faptul că noi eliberasem națiunea noastră, dîndu-i soarta în propria-i mină. Dovedisem și capacitatea noastră de a păstra această libertate. Iată motivele pentru care urmăream cu calm desfășurarea lucrărilor conferinței și nu dădeam prea multă importanță anumitor incidente apărute pe parcurs”¹⁶. După succesul de la Laussane, urmează al doilea mare succes, proclamarea republicii și alegerea ca

¹⁰ Arh. MAE, 2 conv. T—6, vol. I (nenumărat).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Suat Sinanoglu, *Visage de la Turquie*, Ankara, 1979, p. 115—122.

¹³ Arh. Ist. Centr., Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 26 (1925), f. 37.

¹⁴ Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, 1966, p. 122.

¹⁵ Nicolae Ciachir, *Informații din arhivele românești despre Kemal Atatürk*, în „Revista de istorie”, nr. 6 (1981), p. 1138.

¹⁶ Arh. MAE, fond 71, vol. 58, raport nr. 1200 din 28 iulie 1923.

președinte al lui Mustafa Kemal, avînd ca prim ministru pe İsmet pașă. Presa română a reprodus știrea proclamării republicii Turcia și fotografia primului președinte. Cu această ocazie, ziarul „Universul”, scria: „Grăție formei noi de guvernămînt, Turcia va putea prospera în pace și ea va dovedi prin acte că e demnă să ocupe locul ei de azi în lume”¹⁷. Legația română, trimitea la 30 octombrie 1923, discursul lui Mustafa Kemal, cu ocazia alegerii ca președinte și comentariul că conform constituției, suveranitatea aparține națiunii (art. 1), religia este musulmană, iar limba oficială, turca (art. 2). Statul este administrat de Marea Adunare Națională (art. 4), iar președintele republicii este capul statului (art. 10). Președintele consiliului de miniștri este desemnat de președintele republicii, dintre membrii Adunării. Ceilalți miniștri sînt aleși de către primul ministru și confirmați de președinte (art. 12). Se face specificarea, că prin articolul 12, Atatürk alegîndu-și primul ministru, putea dispune de puterea executivă, fără să ceară asentimentul Marii Adunări Naționale¹⁸.

Legația română de la Istanbul, raporta în noiembrie 1924, îngrijorarea cercurilor conducătoare turcești, de declarațiile lui Chamberlain, că Anglia și Franța vor duce o politică comună forte în Siria și Palestina, cît și îngrijorarea lui Mustafa Kemal, față de veleitățile expansioniste ale lui Mussolini¹⁹.

Nu întimplător, Atatürk declara că „...dacă o națiune vrea să aservească națiunea mea, mă voi declara dușman neîndurător al acestei națiuni, pînă cînd ea va renunța la această dorință. Noi nu nutrim sentimente ostile față de popoarele străine, dorim să avem relații prietenești cu ele. Turcii sînt amicii tuturor națiunilor civilizate”²⁰. Desigur asemenea idei au avut un puternic ecou atît în opinia publică turcă, cît și peste hotare, România sprijinind un asemenea punct de vedere, adică neamestec, colaborare și stimă față de celelalte popoare și state.

În fondul Casa regală, se păstrează două scrisori autografe ale lui Mustafa Kemal, amîndouă din 1931, adresate regelui Carol al II-lea, și care fac referiri la bunele relații între cele două state, care sînt în ascendență continuă²¹. De altfel, această apropiere începuse să se contureze încă în timpul conferinței de la Lausanne (1922—1923), unde Turcia luptînd pentru completa abolire a capitulațiilor avea și sprijinul României, care milita pentru neamestecul Marilor Puteri și în treburile sale interne²².

¹⁷ „Universul” din 4 noiembrie 1923.

¹⁸ Arh. MAE, probl. 71. Turcia, T—6, f. 3—4 (către ministrul de externe, I. G. Duca).

¹⁹ Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, dos. 18(1925), f. 4—6; vezi și Arh. MAE, vol. 82/3, probl. 71, Turcia, T—3, f. 9.

²⁰ Haluk Camil Tanju, *Beyaz Kiap-Kemal Atatürk. 1881—1938*, Istanbul, 1939, p. 62.

²¹ Fond Casa regală, dos. 94(1931); dos. 96(1931).

²² Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, 1980, p. 239—242.

Referitor la minoritatea turcă aflată peste hotare, un buletin român al Direcției politice Orientale, face următoarele precizări : „Dacă minoritățile turce nu sînt mulțumite în țările în care trăiesc, nu au decît să vină în Turcia, cu bunurile lor mobile și după ce și-au lichidat pe cele imobile. Iar dacă guvernul unei țări unde trăiesc minorități turce, nu este mulțumit de ele, nu are decît să ni le trimită. Minoritățile nu constituie deci pentru Turcia, un element de divergență politică”²³. În relațarea, Legației noastre, din 12 ianuarie 1936, deci cu 5 ani mai tîrziu, trimisul ministrului de externe Nicolae Titulescu, se dau informații suplimentare despre grija guvernului turc, de a repatria elementul turc musulman din România. În acest sens se dau amănunte : „Legația turcă recrutează anual un număr din ce în ce mai mare de bursieri studenți și elevi secundari, care sînt trimiși la școlile superioare și liceele din Istanbul și Ankara”²⁴.

Atatürk încă din 1923, milita pentru o colaborare strînsă cu celelalte state balcanice. Astfel el declara : „De fapt, în Balcani, pentru a fi prieteni, este suficient a ne respecta unul pe altul. Noi dorim sincer să restabilim cît mai repede posibil relațiile oficiale cu statele balcanice prietene, cu care am avut legături, și să deschidem acolo ambasade și consulate”²⁵. În condițiile istorice de ascensiune a fascismului, atît Nicolae Titulescu, cît și Atatürk au militat pentru crearea de alianțe. Căutînd să sublinieze marea responsabilitate morală a Societății Națiunilor, dar totodată și limitele ei, Nicolae Titulescu declara : „Geneva nu este pămîntul minunilor. Dar prin actele noastre să dovedim că niciăieri mai bine ca aici, în cadrul Societății Națiunilor, bunăvoința și spiritul de hotărîre nu ar putea da rezultate mai fericite”²⁶. În spiritul acestei idei, în zilele de 3 și 4 iulie 1933, au fost semnate la Londra, două convenții asupra agresiunii, între țări figurînd, România și Turcia²⁷.

Încă cu ocazia celei de a doua conferințe a statelor balcanice ținută la Ankara în 1931, Atatürk declara : „Națiunile balcanice de astăzi sînt : Albania, Bulgaria, România, Grecia, Iugoslavia și Turcia, constituînd fiecare state politice independente. Toate aceste națiuni, stăpîne ale țărilor lor, au trăit veacuri de-a rîndul împreună. Se poate spune că toate statele balcanice apărute în ultima sută de ani, inclusiv Republica Turcă, sînt rezultatul istoric al nimicirii treptate a Imperiului otoman, al îngropării sale, în cele din urmă, în mormîntul istoriei”²⁸. Legația română, raporta la 28 octombrie 1931 din Ankara, că „autoritățile turcești au arătat cu această ocazie un talent de organizare care a uimit pe toți delegații și că Gaziul Mustafa Kemal a rostit o cuvîntare

²³ Fond Casa regală, dos. 122(1931), este reprodus Buletinul nr. 17 din 1 octombrie 1931 al Dir. politice Orientale. Secțiunea Balcanică (nenumărat).

²⁴ Arh. MAE, vol. 461/1, probl. 71, 1935, Turcia, T—1, f. 60.

²⁵ Mehmed Ali Ekrem, *Atatürk, făuritorul Turciei moderne*, București, 1969, p. 210.

²⁶ N. Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 369.

²⁷ *România în relațiile internaționale. 1699—1939* (coordonatori L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1980, p. 468.

²⁸ Arh. MAE, fond. 71, Înțelegerea balcanică, vol. 11, f. 107—108.

în limba franceză, un frumos discurs viu aplaudat²⁹. De asemenea că delegația română condusă de Ciceo Pop, a vizitat ferma model a lui Mustafa Kemal (denumită Gazi-Ciflik), a asistat la o recepție dată de șeful statului turc în chioșcul (palatul) de lângă Marmara și a purtat discuții privind întărirea relațiilor între țara noastră și Turcia.³⁰

Deoarece două state balcanice, Bulgaria și Albania, influențate de Germania și respectiv de Italia, n-au acceptat să adere la o asemenea alianță, la 9 februarie 1934, miniștrii afacerilor externe ai României, Turciei, Iugoslaviei și Greciei, semnau la Atena, tratatul Pactului Înțelegerii Balcanice.³¹ Cele 4 state, dornice de a întări pacea în Balcani, cu scopul opririi infiltrării statelor fasciste în această zonă a Europei, erau ferm hotărâte „...de a respecta angajamentele contractuale deja existente și menținerea ordinii teritoriale actualmente stabilite”.³² Documentul a fost iscălit după cum se știe de Nicolae Titulescu, Tevfik Rüstü Aras, Bogoliub Jevtić, Dimitrie Maximos. Din discuția avută între Nicolae Titulescu cu liderii turci la Ankara în ianuarie 1934, se vede că ministrul de externe român și Atatürk, au impulsionat crearea Înțelegerii Balcanice, nepermițând ca Germania și Italia să facă disensiuni între cele 4 state semnatare ale tratatului. Țările din sud-estul Europei n-au făcut un secret din faptul că încrederea în politica marilor puteri se diminuea, în funcție de desfășurarea evenimentelor internaționale, deoarece acestea de multe ori acționau contrar principiului echității și justiției, încît era necesar acest Locarno balcanic³³. Antanta Balcanică a adâncit relațiile pe multiple planuri între România și Turcia, iar alături de Iugoslavia și Grecia, au reușit în anii din ajunul războiului, să caute noi metode și mijloace de a consolida pe de o parte unitatea balcanică, iar pe de altă parte să zădărnicească unele acțiuni, în special ale Germaniei și Italiei, dar și a celorlalte mari puteri. Legația noastră raporta de la Ankara, cu ocazia Consiliului permanent al Antantei Balcanice (ținut în capitala turcă între 30 octombrie—2 noiembrie 1934), că Mustafa Kemal, prin mare clarviziune conduce destinele țării sale, cu efecte utile pentru Balcani, chiar pentru lumea întreagă, dorind relații tot mai strînse cu România³⁴. De altfel încă din 1928, se iscălise un tratat comercial româno-turc, un nou acord comercial va fi iscălit în februarie 1936, reflectînd relațiile ascendente și pe această linie³⁵.

Merită să ne oprim puțin, asupra situației economice a Turciei și felul cum Mustafa Kemal și colaboratorii săi, au știu să rezolve unele probleme complexe, văzute în 1934, de către experții români. Se face

²⁹ *Ibidem*, f. 102.

³⁰ *Ibidem*, f. 74.

³¹ Pentru amănunte: Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică. Momente și semnificații de istorie diplomatică*, Buc., 1968; vezi și Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972.

³² Arh. MAE, fond Înțelegerea Balcanică, dos. 1. Pact de înțelegere balcanică, Atena, 9 febr. 1934.

³³ România în relațiile internaționale, p. 474—475.

³⁴ Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 102 (1934), f. 1—2.

³⁵ Ekrem Mehmed Ali, *Les relations roumaino-turques au temps d'Atatürk*, III, Congrès Internationales d'études du sud-est Européen, I, Bucarest, 1974, p. 327.

un istoric al datoriei otomane față de Marile Puteri, al cărui început datează din timpul războiului Crimeei. Aceasta era de 3 milioane de lire sterline. În 1912, datoria publică otomană ajunsese la 3 miliarde 500 milioane franci aur, iar anuitățile erau de 275 milioane franci aur. Noul regim primea astfel o moștenire ce-l copleșea. Înscrisă în prevederile păcii de la Lausanne și trecută prin votul Adunării Naționale de la Ankara, la 5 decembrie 1928, Turcia trebuia să plătească 107 500 000 lire turcești aur sau aproape 2 miliarde 440 milioane franci aur³⁶. Prin perseverența lui Mustafa Kemal, se ajunge la iscălirea unui nou acord la Paris (22 aprilie 1933), care se soldează cu succesul Turciei, reducându-se datoria de la 107 500 000 lire turcești aur la 8 500 000 lire turcești aur, iar anuitatea globală a fost fixată numai la 700 000 lire turcești aur, plătitibilă timp de 50 de ani³⁷. Astfel era împrumuturilor externe neîntrerupte a luat sfârșit, făcându-se totuși remarca că „...guvernul Republicii nu este ostil investirii capitalurilor străine în Turcia. Totuși ține ca, în măsura posibilităților, capitalurile indigene să contribuie la refacerea și propășirea economică a țării. Față de această politică financiară înțeleaptă, nu este de mirare că guvernul turci au izbutit să rezolve în condițiuni atât de favorabile problema Datoriei Publice Otomane”.³⁸

A rămas cunoscută ideea lui Nicolae Titulescu că „...România și Turcia sînt menite să practice o prietenie sinceră și activă”³⁹, pentru care nu s-a limitat numai la probleme comune de politică externă, ci a cuprins, și sferele colaborării economice, comerciale, culturale și militare (Convenția militară româno-turcă prevăzută în cadrul Înțelegerii Balcanice). Același Titulescu, cu ocazia unei vizite la Ankara, declara: „Națiunea turcă are, după mine, printre multe altele, trei calități neprețuite: un puternic sentiment național, o loialitate profundă, o generozitate înăscută. Cred că veți regăsi cu ușurință aceste caracteristici și la poporul român”⁴⁰. Guvernul român își arăta deplina satisfacție, în 1935, a realegerii lui Atatürk, în unanimitate, în înalta funcție de președinte al Republicii.⁴¹

Un moment semnificativ în relațiile dintre România și Turcia, a fost poziția aproape identică a celor două țări, cu ocazia Conferinței de la Montreux, din iunie 1936, conferință ținută la insistențele lui Atatürk, care propunea modificarea regimului Strimtorilor, stabilit prin tratatul de la Lausanne (1923).⁴²

Ministrul de externe român, Titulescu, pleda pentru o revizuire a celor stabilite la Lausanne, revizuire în folosul Turciei, declarînd „...că nu trebuie să se lase să treacă o clipă pentru a proclama solidaritatea

³⁶ Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 120 (1934), f. 2—8.

³⁷ *Ibidem*, f. 17—18.

³⁸ *Ibidem*, f. 19.

³⁹ Ion Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, 1964, p. 533.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 529.

⁴¹ Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 114 (1935), f. 1—2.

⁴² Vezi pt. amănunte: Actes de la Conférence de Montreux (22 juin—20 juillet 1936), Paris, 1936; Eliza Campus, *Din politica externă a României*, p. 357—361; Mehmet Ali Ekrem, *Atatürk...* p. 219—220.

țărilor din Înțelegerea Balcanică, alcătuită atît din înțelegerea intereselor reciproce, cum și din aceea a primatului securității regionale în raport cu interesele speciale ale fiecăruia din aceste țări⁴³, mai ales că „Strimtorile sînt însăși inima Turciei, dar ele sînt în același timp și plămînii României”.⁴⁴

Convenția de la Montreux a reușit să instaureze un real regim de securitate, unde statele mici și mijlocii, au colaborat pe picior de egalitate cu cele mari, Înțelegerea Balcanică, arătîndu-și din plin viabilitatea. Cu acest prilej, Legația română din Ankara raporta, la 31 iulie 1936, că poziția României a adîncit și mai mult legăturile de prietenie între cele două state, Ismet İnönü cerînd să se transmită la București, la sugestia lui Atatürk, următoarele: „Sîntem recunoscători României. Convenția de la Montreux va avea efecte bune asupra amicitiei și alianței noastre. Avem încredere în România și o asigurăm că poate avea încredere în noi”.⁴⁵

Consulatul turc de la Constanța a invitat oficialitățile românești de a participa la sediul consulatului, la ceremonia sărbătoririi Republicii Turcia (29 octombrie 1937), invitația fiind acceptată cu plăcere.⁴⁶ În scopul întăririi relațiilor dintre cele două state, la 23 mai 1938, sosea în portul Constanța, crucișătorul turc „Hamidie”, comandat de comandorul Necati Ordeniz. La bord se aflau 23 ofițeri, 52 cadeți, 35 ofițeri elevi și 300 marinari. Cu autobuze puse la dispoziție de către primăria Constanța, marinarii au vizitat orașul, o parte din litoral, mai ales băile din Mamaia, apoi au vizitat și Sulina. La bordul crucișătorului a sosit și ministrul de externe turc, Rüstü Aras, care cu un tren special a plecat la București.⁴⁷

Primul ministru turc Djelal Bayar, împreună cu ministrul de externe Rüstü Aras, urmau să sosească în toamna anului 1938 în România, în vederea stringerii relațiilor dintre cele două state, căci după expresia lui Atatürk „...evoluția din ce în ce mai periculoasă a evenimentelor internaționale în ultimul timp ne face să fim și mai strînși legați de cauza păcii, și mai fideli prieteniiilor noastre cu statele aliate”⁴⁸, dar din cauza bolii președintelui, cer amînarea vizitei.⁴⁹ Legația română din Ankara, telegrafia la 25 octombrie 1938, că Atatürk a rezistat crizei, dar primul ministru, ca și ceilalți demnitari, se simt obligați să stea în jurul președintelui, pînă cînd va fi în afara oricărui pericol.⁵⁰

Se cunoaște evoluția evenimentelor, agravarea bolii lui Atatürk și moartea acestuia. În acest fel, la 10 noiembrie 1938, se stingea din viață, una din figurile cele mai remarcabile ale poporului turc, personalitate proeminentă a lumii între cele două războaie mondiale.

⁴³ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1971, p. 781.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 781.

⁴⁵ Arh. M.A.E., fond 71, Turcia, dos. 159 (1936), teleg. din 31 iulie 1936 a Legației române din Ankara.

⁴⁶ Arh. St. Constanța, fond Primăria, dos. 14 (1937), f. 209.

⁴⁷ Arh. St. Constanța, fond Prefectură, dos. 35 (1938), f. 83, 93, 190.

⁴⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegere balcanică, dos. 8 (1938), f. 17.

⁴⁹ Arh. M.A.E., vol. 461/2, probl. 71, 1938, f. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 4—5.

Știrea morții lui Atatürk, a îndoliat poporul român, care și-a arătat compasiunea prin mitinguri și arborarea drapelului tricolor cu doliu în întreaga țară, în ziua de 21 noiembrie 1938, cu ocazia înmormintării.

Ministrul de externe român, printr-o telegramă cifrată, către Legația din Ankara, informa că prin absența regelui, care era plecat la Londra, delegația română ce urma să participe la funeralii, era compusă din generalul Paul Teodorescu, ministrul aerului și marinei, generalul Motaș, inspector general al armatei și ministrul Télémaque, acreditat la Ankara⁵¹. Totodată, ministrul de externe al României, N. Petrescu-Comnen, într-o telegramă, adresată lui Surku Saracoglu, își arăta compasiunea față de marele dispărut, figură proeminentă a istoriei universale.⁵²

Dispariția fondatorului statului modern turc, a fost o lovitură puternică și pentru țara noastră, pierdere atât de sugestiv exprimată de ziarul „Universul”: „Aliat credincios al României, Atatürk a cîștigat pentru Republica Turcia sentimentul unei prietenii statornice din partea opiniei publice românești, care în aceste momente de crudă încercare trimite poporului turc expresiunea sentimentelor ei de prietenească mîngiere“.⁵³

La 14 noiembrie 1938, Legația română din Ankara, informînd despre alegerea lui Ismet İnönü în funcția de președinte al Republicii Turcia, făcea următorul comentariu: „Din fericire, patriotismul arzător insuflat de Atatürk, oamenilor politici și întregului popor a făcut ca să se ajungă la desemnarea succesorului fără nici un fel de dificultate și cu o repiziune care a dovedit că armătura statului republican kemalist are rădăcini serioase în sufletul întregului popor“⁵⁴.

Dispariția lui Atatürk în 1938 n-a știrbit cu nimic relațiile bune statornicite în perioada 1923—1938 între România și Turcia. Deoarece după cum afirmă istoricul turc, Suat Sinanoğlu, prin aspectul său exterior, prin structura sa internă, prin liniile politicii externe, Turcia după 1938, ca și cea de astăzi continuă să rămînă opera lui Kemal Atatürk.⁵⁵

La rîndul său, România a continuat pe plan extern după 1938 să ducă aceeași politică realistă față de Turcia, care a căpătat valențe noi superioare după 23 August 1944.

⁵¹ Arh. M.A.E., vol. 461/4, probl. 71, 1938, Turcia, T-6, f. 41.

⁵² *Ibidem*, f. 45.

⁵³ „Universul” din 12 noiembrie 1938.

⁵⁴ Arh. M.A.E., vol. 461/1 f. 59.

⁵⁵ Suat Sinanoğlu, *Visage de la Turquie*, Ankara, 1979, p. 131.

90 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România (P.S.D.M.R.)

CONTRIBUȚIA CLUBULUI SOCIALIST AL MUNCITORILOR
DIN PLOIEȘTI LA CREAREA P.S.D.M.R. — 1893

ION ȘT. BAICU

Mișcarea muncitorească și socialistă din România s-a maturizat începînd cu deceniul al nouălea al veacului trecut; de la faza organizării proletariatului în asociații profesionale și în cercuri cu caracter politic — acestea din urmă fiind în anul 1887 —, de la stadiul funcționării cercurilor socialiste, cele două mișcări vor păși, treptat, pe noi coordonate de dezvoltare; din anul 1890, în București, și din anii imediat următori, în alte centre industriale, între care și orașul Ploiești, vor fi create *cluburi socialiste ale muncitorilor*, organizații politice cu un caracter mai larg și mai cuprinzător, în care se împleteau, sub ideologia comună a marxismului, interesele și lupta clasei muncitoare și militanților socialiști; cluburile socialiste ale muncitorilor, creație proprie, originală a mișcării noastre muncitorești și socialiste, constituiau preludiul și pasul hotărîtor spre întemeierea, în 1893, a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România* — partid politic marxist al proletariatului din țara noastră.

În *ținutul Prahovei*, ca și în restul țării, pe fondul unor tradiții revoluționare și pe baza experienței acumulate, în a doua jumătate a sec. XIX, s-a intensificat procesul de îmbinare a elementului muncitoresc cu elementul socialist în cadrul unei organizații cu un tot mai accentuat caracter proletar-socialist, care avea să fie „*Clubul socialist al muncitorilor*” din Ploiești.

Această primă organizație socialist-muncitorească cu caracter politic din Prahova a luat naștere în ziua de 17 noiembrie 1891 în „urma mai multor întruniri ținute”¹. La această dată s-au adunat mai mulți muncitori și intelectuali socialiști în sala „Sans-Souci” din bulevardul „Independenței” din Ploiești „spre a se consfătuși în privința fondării unui club al muncitorilor...”²; aici s-au purtat discuții aprinse și au luat cuvîntul Alex. Radovici și Anton Bacalbașa, care au vorbit despre situația grea a lucrătorilor, despre drumul ce-l aveau de urmat și ce metode trebuiau folosite pentru îmbunătățirea soartei lor, și, mai ales, despre necesitatea făuririi unui partid politic, partidul socialist al muncitorilor”³.

La sfîrșitul întrunirii, cei prezenți au semnat un proces-verbal, care consfințea întemeierea clubului socialist-muncitoresc ploieștean; în document se arăta: „Subsemnații, întruniți azi, 17 nov., în salonul de la Sans-Souci, am hotărît formarea unui club al muncitorilor în Ploiești, spre care sfîrșit am și ales următoarea comisiune pe: C. Apostolescu și Crăciunescu, cizmar; Hagiescu și V. Io-

¹ „Democrația socială”, din 5 ianuarie 1892.

² „Munca” din 24 noiembrie 1891; vezi și *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1879—1892*, Buc., Edit. politică, 1973, pp. 731—732.

³ *Ibidem*; vezi și V. G. Ionescu, „Constituirea și activitatea clubului muncitorilor din Ploiești pînă la crearea P.S.D.M.R. (1891—1893)”, în: *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, nr. 3/1962, p. 186.

nescu, tipografi; Șt. Dumitrescu, tapițer; Iulius Mutzen, legător; Antonescu, timplar; Ispirescu și Ion Drăgănescu, tăbăcari, cu însărcinarea de a căuta un local, unde, în fiecare sîmbătă, să ne putem întruni și unde să se formeze un simbul al asociațiunii muncitorilor din Prahova⁴, în vederea rezolvării problemelor de organizare a activității clubului a fost desemnată o comisie, formată din muncitorii de mai sus; era, însă, vorba de o situație provizorie, în vigoare pînă la alegerea organelor de conducere ale noii organizații politice.

În ziua de 15 decembrie 1891 a avut loc un eveniment deosebit — inaugurarea sediului clubului în strada Liceului, nr. 20 „sus la etaj”; patronii și autoritățile locale au încercat să împiedice ținerea festivității; în ciuda acestor ingerințe, muncitorii ploieșteni au participat în număr mare la eveniment, care marca un nou moment în evoluția mișcării muncitorești și socialiste din Valea Prahovei.

Cu prilejul festivității de inaugurare a localului a fost aleasă o nouă comisie, compusă din 12 membri și cu misiunea de a redacta un proiect de statut al clubului; comisia a prezentat documentul în fața adunării generale, care, în ședința sa din 29 decembrie 1891, l-a aprobat; în continuare, participanții au ales organele de conducere ale clubului — Comitetul General, în care intrau 14 membri, și Comitetul Executiv, format din lucrătorul tipograf N. D. Hagiescu, ziaristul și scriitorul Anton Bacalbașa și avocatul Al. G. Radovici⁵.

În zilele imediat următoare, la 5 ianuarie 1892, a apărut, la Ploiești „*Democrația socială*” — prima gazetă socialistă din istoria meleagurilor prahovene; era organul de presă al socialiștilor din Ploiești, probabil chiar al clubului de curînd înființat; în sprijinul afirmației că redacția acestei gazete era condusă, chiar și numai indirect, de comitetul executiv al clubului pledează cîteva elemente cu greutate; în primul rînd, directorul publicației, Alex. Radovici, și primul-redactor, Anton Bacalbașa, se aflau în conducerea clubului; apoi, anunțul apărut în nr. 5, care consemna că „*Democrația socială*” era „gazeta partidului muncitorilor din județul Prahova”; în fine, materialele apărute în coloanele ei, care tratau o multitudine de aspecte din activitatea acestei organizații politice a muncitorilor ploieșteni.

„*Democrația socială*”⁶ a apărut în 52 de numere, pînă la data de 27 decembrie 1892, avînd redacția și administrația în str. Științei, nr. 40, Ploiești. Articolul editorial — „Primul cuvînt” — din nr. 1 al gazetei sublinia că „burghezimea sau capitalismul și-au împlinit... rolu-i istoric” și că „astăzi, programul omenirii stă în mîinile unei noi clase: muncitorimea. Spre organizarea tot mai temeinică și mai conștientă a acestei clase, dară, va năzui activitatea noastră”. Publicația se considera „organ de luptă”, care și-a luat sarcina „de a prezenta, deocamdată, săptămînal, publicului învățămintele ce decurg din lupta claselor azi potrivnice, de a stărui, cu deosebire, în a face cunoscut programul economic al partidului muncitorilor, care rezumă cerințele practice și imediate ale proletariatului internațional, acomodate după nevoile țării noastre”; în final, redacția se angaja să

⁴ „*Munca*” din 24 noiembrie 1891.

⁵ „*Democrația socială*” din 5 ianuarie 1892.

⁶ Vezi și V. G. Ionescu, „*Democrația socială, Ploiești, 1892*”, în: „*Presa muncitorească și socialistă din România*”, Buc., Edit. politică, 1964, vol. I (1865—1900), partea a II-a (1890—1900), pp. 239—268.

servească interesele clasei muncitoare, „interese care pururea vor forma steaua noastră polară...”⁷.

Prima publicație socialistă din Valea Prahovei a îndeplinit, în bună măsură, rolul de agitator și de organizator în rîndurile muncitorimii din această parte a țării și din alte centre ale ei. „Democrația socială” s-a ocupat de abordarea unor probleme variate și de strictă actualitate; în centrul activității ei s-au aflat organizarea politică și profesională a mișcării muncitorești, popularizarea și explicarea unor idei ale socialismului științific, a unor noțiuni de bază ale teoriei marxiste, problema agrar-țăărănească, unele aspecte ale vieții politice a țării, ale vieții culturale; de asemenea, în coloanele gazetei au fost publicate materiale privind lupta muncitorilor din alte orașe ale țării — București, Galați, Botoșani, Roman, Fălticeni — și marile aniversări ale proletariatului mondial — 1 Mai, Comuna din Paris; gazeta a acordat atenție „Clubului socialist al muncitorilor” din localitate, publicînd, cu regularitate, dări de seamă despre întrunirile convocate de el.

Prin apariția și, mai ales, prin activitatea sa, „Democrația socială” a constituit un eveniment cu totul aparte; ea a produs admirație în rîndurile opiniei publice, dar și derută în lumea claselor exploataatoare. Un martor ocular, care avea să scrie, ulterior, o broșură memorialistică despre C. Dobrogeanu-Gherea, nota: „Această foaie săptămînală a stîrnit mare furtună în tabăra burgheză românească, fiind cunoscută Prahova ca o citadelă puternică a elementului capitalist și a tradiției atotstăpînitoare a Partidului Național-Liberal”⁸.

În întreaga sa existență, „Clubul socialist al muncitorilor” din Ploiești a desfășurat o activitate laborioasă și multilaterală, manifestînd preocupări față de problemele majore ale timpului; el a avut, în centrul atenției, organizarea politică și profesională a muncitorimii, mișcarea grevistă, răspîndirea ideilor socialismului științific, chestiunea țărănească, alegerile parlamentare și comunale și alte numeroase probleme legate de situația materială și de condițiile de trai ale oamenilor muncii.

Organizarea muncitorilor pe plan politic și profesional a constituit arul principal al activității clubului ploieștean. Îndemnurile și apelurile de organizare în cadrul unui partid politic propriu au străbătut, ca un fir roșu, cuvîntările și dezbaterile organizate la întrunirile săptămînale de la sediul clubului și în coloanele gazetei „Democrația socială”. La întrunirea proletară din ziua de 9 februarie 1892, unde muncitorii au participat „în număr foarte mare, mai cu seamă lucrătorii tăbăcari, care veneau pentru întîia oară la club”,⁹ Anton Bacalbașa a arătat că asociația profesională a acestora este foarte bună ca organizație filantropică, dar „atîta nu-i deajuns... Trebuie de organizat muncitorii în vederea luptei de clasă... Pentru aceasta s-a format clubul muncitorilor, pentru a organiza pe muncitori în partid deosebit de toate celelalte, pentru a-i îndemna să facă un fond de rezistență în lupta lor împotriva capitalismului și pentru a-i deștepta asupra rolului lor pe lume...”¹⁰.

„Lume multă...”¹¹ a luat parte și la întrunirile muncitorești de la club din 1 și 8 martie 1892; lumea muncitoare, pentru „a se putea emancipa din robia

⁷ „Democrația socială” din 5 ianuarie 1892.

⁸ C. Păcurariu, *Cîteva amintiri despre C. Dobrogeanu-Gherea*, 1936, p. 32.

⁹ „Democrația socială” din 16 februarie 1892.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Democrația socială” din 1 martie 1892.

economică în care zace — arăta lucrătorul mașinist Alex. Ionescu, în cuvîntul său — nu-i de-ajuns să se grupeze în societăți filantropice de ajutor mutual, ci să se adune într-un mare și puternic partid politic...¹²; raliindu-se acestei idei fundamentale, Eugen Rembu, președintele asociației profesionale a lucrătorilor tăbăcari, sublinia că „în fața condițiilor de muncă din ce în ce mai grele, singura mîntuire a muncitorilor este unirea lor într-un partid deosebit”¹³.

Problema organizării muncitorimii într-un partid politic a fost ridicată, cu acuitate deosebită, la marea întrunire publică organizată de club în „sala cea mare a vechii școli domnești nr. 1”. Scopul adunării consta în adoptarea unor măsuri pentru pregătirea și desfășurarea demonstrației de 1 Mai, care, din 1890, se sărbătorea pentru a treia oară pe meleagurile județului Prahova. În luările de cuvînt, participanții au insistat, din nou, asupra necesității întemeierii unei organizații politice muncitorești la nivelul țării; puternic impresionat de impunătoarea adunare a muncitorilor ploieșteni, Constantin Mille, care luase parte și la inaugurarea clubului, a îndemnat la unire și a arătat că „stringîndu-ne tot mai bine rîndurile, să organizăm pretutindeni pe muncitori în partid deosebit...”¹⁴; energic și orator remarcabil, cu care s-ar putea „făli chiar intelighenția” — scria „Democrația socială” —, Alexandru Ionescu, care reprezintă, împreună cu Constantin Mille, „Clubul socialist al muncitorilor” din București, a pledat pentru grabnica alcătuire a unui partid politic al muncitorilor; aici, „la Ploiești, capitala unui județ, prin excelență industrial — arăta el — e de datoria muncitorilor să dea, prin organizația lor, pildă altor orașe. În calitate de muncitor, fac acest apel muncitorilor ploieșteni și prahoveni... Trăiască partidul muncitorilor”¹⁵.

Spiritul de organizare și de acțiune, în continuă creștere, al muncitorilor ploieșteni s-a remarcat cu prilejul *manifestației de 1 Mai 1892*. Autoritățile au încercat să împiedice organizarea demonstrației și participarea țăranilor la acest eveniment; au fost luate, astfel, măsuri restrictive la Bucov, Boldești, Podeni, Băicoi, Vărbilău, Gornet și în alte localități din județ, unde „s-a orînduit... gardă la marginea satului”, iar „în oraș, poliția a urmărit orice mișcare, dar n-a avut curaj să intervină”¹⁶.

În pofida tuturor ingerințelor, demonstrația a avut loc în orașul Ploiești. La orele opt și jumătate, curtea clubului era plină, iar la orele zece, coloanele celor peste 500 de muncitori și țărași, în frunte cu membrii Comitetului General și Comitetul Executiv — organele de conducere ale organizației politice muncitorești — au ieșit în bulevard și s-au deplasat la grădina „Sans-Souci”, unde s-au rostit discursuri; de-a lungul străzilor din orașul Ploiești a fluturat drapelul roșu al clubului, pe care l-a purtat „un țăran voinic din Bucov”,¹⁷ iar pe steaguri și pancarte au fost înscrise revendicări din programul social-democrației române: opt ore de muncă, repausul duminical, votul universal și altele.

Sărbătorirea, în acest an, a zilei de 1 Mai în Ploiești a comportat semnificații multiple; ea a constituit o demonstrație politică a oamenilor muncii și a întrecut

¹² *Ibidem*.

¹³ „Democrația socială” din 8 martie 1892.

¹⁴ „Democrația socială” din 26 aprilie 1892.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Democrația socială” din 26 aprilie 1892.

¹⁷ *Ibidem*.

pină și așteptările organizatorilor ; pentru „noi, socialiștii din Ploiești, scria „Democrația socială“, care relatează pe larg evenimentul, ziua de 1 Mai a fost o sărbătoare nu numai prin însemnătatea internațională a acestei zilei, ci și prin faptul că prima manifestare ce am făcut a întrecut așteptările celor mai optimiști dintre noi”¹⁸.

„Clubul socialist al muncitorilor“ din Ploiești a aniversat Comuna din Paris ; pe adresa lui Jules Guesde din capitala Franței a fost trimisă o telegramă, în care se spunea : „Clubul partidului muncitorilor din Ploiești te roagă a fi pe lângă patidul muncitor francez interpretul sentimentelor sale de admirație și de solidaritate pentru marea mișcare a proletariatului parizian de la 18 martie 1871”¹⁹. Celebrînd acest eveniment, gazeta „Democrația socială“ a transmis și ea un salut clasei muncitoare din Franța ; manifestîndu-și „admirația pentru bravii luptători francezi de la 1871“, redacția publicației socialiste din Ploiești trimitea „o călduroasă salutare supraviețuitorilor acelei mișcări și, constatînd că singele vărsat atunci dă azi roade nepieritoare, așteaptă cu nădejde ziua în care izbînda definitivă se va arăta. Trăiască revoluția socială !”²⁰

Dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste cerea, în mod necesar, *ridicarea, pe o treaptă superioară, a organizării proletariatului*. Adunarea generală a „Clubului socialist al muncitorilor“ din București din 2 mai 1892, luînd în dezbatere problema întemeierii unui partid politic, a hotărît „ținerea unui congres socialist român în timpul cel mai scurt”²¹ ; la 10 mai, același an, clubul din Ploiești a lansat un apel pentru convocarea unui astfel de forum, arătînd că „e mai mult decît simțită necesitatea unui congres socialist național“, care ar avea menirea să „pregătească revizuirea programului practic al partidului”²².

Conducerea clubului și cea a gazetei „Democrația socială“ au socotit că e necesară, în prealabil, o dezbateri largă a problemelor ce vor fi ridicate la viitorul congres socialist ; o rubrică specială cu caracter permanent — „*Congresul nostru*“ — a fost deschisă, în acest scop, în publicația socialistă amintită ; ideea pusă în circulație privind convocarea unui congres și organizarea unor dezbateri a prins foarte repede, membri ai clubului local participînd la discuțiile pe marginea proiectului de program al viitorului partid, publicat și în „Democrația socială“.

Intr-un articol intitulat „Programul“, Anton Bacalbașa arăta că „Congresul trebuie să ne slujească mai mult spre a face front în fața partidelor burgheze. Din el poate ieși și trebuie să iasă un partid social-democratic organizat și disciplinat”²³. Reluînd această idee de mare valoare, un membru al clubului ploieștean, Gh. A. Teodoru, propunea o intervenție fermă în vederea organizării întregii a viitorului partid socialist ; el scria : „Pentru ca să putem face mai cu succes front partidelor burgheze..., pentru ca din acest program să iasă, într-adevăr, un partid social-democrat organizat și disciplinat, trebuie, în primul rînd, ca

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ „Documente... 1879—1892“, p. 758.

²⁰ *Ibidem*, p. 757.

²¹ „Munca“ din 10 mai 1892.

²² „Democrația socială“ din 10 mai 1892.

²³ „80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. Documente“, Buc., Edit. politică, 1974, p. 434.

partidul să fie organizat înăuntru, să fie întărit prin reforme mai largi, pe (prin — n.n.) reforme radicale introduse în organizația noastră actuală. Socot că niciodată nu vom putea a ne afirma mai cu tărie în afară, niciodată nu vom ajunge a ne impune mai cu siguranță celorlalte partide decât atunci cînd disciplina va domni deopotrivă atît înăuntru, cît și în afara partidului..., partidul avînd, dar, nevoie, cu tot dinadinsul, de o organizare lăuntrică”²⁴.

La apelul lansat de clubul din Ploiești pentru convocarea unui congres socialist la nivel național au răspuns celelalte organizații muncitorești din țară; așa cum nota gazeta socialistă locală, se primise adeziuni din partea cluburilor din Galați și Craiova, la Iași nu era rezistență, aderări sosind „de peste tot”²⁵.

Interesantă a fost scrisoarea trimisă clubului ploieștean de grupul social-democrat din Tîrgu-Frumos. „Ideea unui congres socialist național, ce dvs. ați publicat-o în nr. 19 al „Democrației sociale” — arăta documentul — a avut un răsunet în toată țara; toți prietenii, care aderează la aceste principii și care au simțit lipsa de organizație a partidului nostru, au salutat, cu bucurie, viitorul congres... Și noi, micul grup al social-democraților din acest orașel ne unim glasul cu al confrăților noștri și strigăm cu bucurie: Trăiască viitorul congres socialist... Trimitem o salutare frățească prietenilor din Ploiești”²⁶.

La 31 martie 1893 s-a deschis, la București, într-o atmosferă sărbătorească, lucrările primului congres al partidului politic al proletariatului din țara noastră — *Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România*; dorința de făurire a partidului socialist și propunerile făcute, în timpul dezbaterilor, de muncitorii ploieșteni au fost transmise congresului prin Al. G. Radovici, unul din cei 5 delegați din partea clubului din reședința județului Prahova;²⁷ el a fost desemnat ca președinte pentru conducerea lucrărilor congresului în cea de-a treia zi a sa și, apoi, ales în Consiliul General al P.S.D.M.R.²⁸.

Constituirea partidului politic marxist al proletariatului român s-a înscris, în analele istoriei naționale, ale mișcării noastre muncitorești și socialiste, ca un moment de însemnătate deosebită în dezvoltarea luptelor sociale din țara noastră, în organizarea și afirmarea clasei muncitoare ca forță socială de bază; pentru întâia oară în istoria României se afirma, ca principiu programatic al unui partid politic, faptul că „proletariatul e acea clasă, a cărei menire istorică este distrugerea societății burgheze și întemeierea societății socialiste”²⁹.

„Clubul socialist al muncitorilor” din Ploiești a devenit, din acest moment istoric, organizația politică locală a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România*; în pofida caracterului inegal al activității desfășurate, a tendinței de a acorda prioritate acțiunilor de propagandă, ceea ce constituie o limită a sa, organizația din Ploiești a tinărului partid socialist-muncitoresc s-a afirmat, de la început, ca cea mai înaintată formațiune politică locală, nucleul în jurul căruia gravitau muncitori, țărani și intelectuali cu vederi democratice, progresiste și de la care iradiuau ideile generoase, umaniste ale socialismului științific;

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Democrația socială” din 24 și 31 mai 1892.

²⁶ „Democrația socială” din 5 iulie 1892.

²⁷ „Munca” din 11 aprilie 1893.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Documente... 1893—1900”, nr. 51.

În același timp, insuficientul interes pentru conducerea efectivă a acțiunilor muncitorești a constituit o altă slăbiciune a clubului ploieștean ; trebuie adăugată și înfrigurarea negativă a prezenței, în fruntea sa, a lui Alexandru Radovici, care, de timpuriu, a cochetat cu organizația locală a partidului liberal ; de altfel peste numai câțiva ani, el se va număra printre elementele așa-zise „generoase”, delegate de clasa muncitoare, care vor trece în rîndurile partidului liberal.

Carențele și accentele negative din activitatea clubului socialist-muncitoresc din Ploiești se datorau, sine dubio, insuficientei maturizări a elementelor proletare din cadrul și din conducerea sa, lipsei de experiență și de viziune în activitatea lor ; plecarea așa-numiților „generoși” din sînul și din fruntea Partidului Social-Democrat a însemnat purificarea și nu rărirea sau dezorganizarea rîndurilor sale ; se vor ridica noi cadre, de proveniență muncitorească, așa cum avea să fie Ștefan Gheorghiu în Valea Prahovei, care vor duce steagul de luptă mai departe, imprimînd fermitate și spirit de continuitate și de combativitate în mișcarea noastră muncitorească și socialistă.

PARTIDUL NOSTRU LA CEA DE-A 90-A ANIVERSARE A CONSTITUIRII SALE *

GH. I. IONIȚĂ

Aniversarea împlinirii a 90 de ani de la Congresul de constituire a partidului clasei muncitoare din țara noastră ne prilejuiește atât evocarea evenimentelor premergătoare lui martie 1893 și a semnificației majore a documentelor adoptate de acel memorabil congres, cât și o trecere în revistă a drumului parcurs de-atunci încôace de partid, pînă în actualitatea socialistă de astăzi.

Este un drum pe care, pornind în urmă cu 90 de ani cu doar cîteva mii de membri, partidul clasei muncitoare a reușit să-l marcheze, în 1898, cu peste 10 000 de membri, în mai 1921, cu cifra de 45 068 de membri înregistrați în partid, în 1945, la Conferința Națională, cu 250 000 membri, în februarie 1948, la Congresul de unificare, cu 1 milion de membri iar astăzi cu cei peste 3.262.000 membri.

Pe scara timpului aceste creșteri sînt concludente prin ele însele — dorim s-o spunem mai întîi de toate —, deși nu creșterile cantitative ci cele calitative dau măsura exactă a mașilor transformări în orice domeniu, inclusiv — firește — în problematica pe care o abordăm acum.

În altă ordine de idei, după cum este cunoscut, prin fericite inițiative, revistele „Anale de istorie” și „Magazin istoric” au publicat și continuă să publice rubrici speciale consacrate congreselor partidului politic al clasei noastre muncitoare, ajungîndu-se în prezent** a se trata al XVI-lea Congres — cei din mai 1921 al făuririi Partidului Comunist Român.

Înseamnă că, adăugînd acestor 16 congrese, următoarele 11 congrese — cel din 1922 și următoarele de pînă la al XII-lea — am avea, în total, în prezent, 27 congrese, ceea ce ar însemna că viitorul congres al partidului — cel de-al XIII-lea — ar putea fi considerat al XXVIII-lea. Nu insist asupra discuției pe care în cercurile de specialitate o purtăm în legătură cu faptul că, o dată cu afirmarea Partidei muncitorilor sau a Partidei socialiste, cum i se mai spunea (care și-a avut și congrese ale ei, dintre care cel de la Iași, din 1879, a fost cel mai important) am putea vorbi de existența partidului muncitoresc la noi***.

Oricît de grele au fost cîteodată împrejurările din viața partidului clasei muncitoare — de pildă în 1899 sau în 1928—1930 —, ascensiunea și continui-

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică omagială „Partidul clasei muncitoare în viața social-politică a României”, organizată de Societatea de științe istorice din R. S. România și facultatea de istorie-filosofie a Universității București, în colaborare cu organele de partid și de stat din județul Brăila, la 25 martie 1983.

** În martie 1983.

*** În această problematică Natalia Tampa a susținut o interesantă teză de doctorat, în 1982, la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. pe tema: *Partida socialistă din România (Unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească. 1879—1893).*

tatea activității sale n-au fost niciodată hotărâtor pușe sub semnul întrebării. Este bine cunoscut faptul că în nici o împrejurare viața partidului n-a trebuit să fie reluată de la zero, de la capăt. Acesta este un adevăr care poate fi oricând probat cu forța de convingere a faptelor.

Acest adevăr ne și dă dreptul de a nu mai vorbi, ca în trecut, de primul partid politic al clasei noastre muncitoare, de al doilea, al treilea ș.a.m.d., ci de un singur partid care, timp de 90 de ani, a cunoscut etape și momente diferite, unele — e drept — mai delicate.

Urmărite prin timp, congresele partidului — la fel conferințele sale naționale și plenarele Comitetului Central — ne oferă măsura exactă a creșterilor calitative care au asigurat înscrierea partidului în oricare dintre aceste împrejurări pe linia progresului istoric, prin dezbaterile inițiate, prin hotărârile adoptate.

Desigur, noi nu privim, nu este cazul să privim în manieră triumfalistă aceste momente și nici înaintarea prin vremi a partidului politic al clasei muncitoare.

Știm bine cu câte greutate a trebuit să se confrunte, câte obstacole a trebuit să depășească partidul și știm prea bine și care i-au fost slăbiciunile proprii și când s-au manifestat acestea.

Față-n față cu ele, însă, avem înscrisă — pe traiectul de 90 de ani de existență a partidului — ascensiunea și continuitatea strădaniilor sale spre mai bine, a succeselor obținute și-n esențialitatea lor acestea sînt cele care dau și contur și culoare aprecierii generale pe care o facem drumului lung de lupte și victorii ale partidului politic al clasei muncitoare din România, spre cinstea sa, unul dintre cele mai vechi partide muncitorești din Europa și din lume.

Important mi se pare, de aceea, să subliniem că măsurile adoptate abuziv, de pildă, în mai 1921, împotriva partidului comunist nu au putut curma voința sa de luptă, la fel cum nici în anii ce au urmat — așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu ocazia împlinirii a cinci decenii de la eroicele lupte revoluționare din 1933 —, nici teroarea, nici arestările și represuniile de tot felul, inclusiv cea sîngeroasă de la Lupeni — 1929 și Grivița — 1933, cărora le-au căzut victime sute de muncitori, nu au putut înfrînge hotărîrea de luptă a partidului, a clasei muncitoare, care au înțeles că trebuie să acționeze și mai ferm pentru strîngerea rîndurilor, să întărească organizarea, spiritul de combativitate, de luptă revoluționară în vederea grăbirii sosirii ceasului Eliberării care avea să vină și care a și venit în memorabilul 23 August 1944.

O dată cu victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, declanșată la 23 August 1944, procesul de afirmare a clasei muncitoare, a intereselor și voinței sale în viața social-economică și politică a țării, precum și afirmarea partidului clasei muncitoare au căpătat ritmuri și proporții fără precedent.

Detășindu-se net prin vigoarea și siguranța pașilor făcuți în direcția dezvoltării multilaterale a patriei, prin spiritul novator introdus în viața partidului și a întregii țări, perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al P.C.R., de venirea la conducerea partidului și statului nostru a tovarășului Nicolae Ceaușescu constituie o strălucită confirmare a rolului determinant pe care clasa muncitoare și partidul său sînt chemate să-l joace în transformarea revoluționară a societății.

Reprezintă acești 18 ani care s-au scurs de la Congresul al IX-lea o perioadă tumultuoasă care a dat partidului posibilitatea să-și dovedească capacitatea și angajarea fermă în soluționarea complexelor probleme cu care se confruntă România socialistă în acest Ev aprins. Referindu-se la experiența acestor ani încărcăți de istorie, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea nu demult: „Pot afirma că, dacă vremea și istoria s-ar putea întoarce înapoi și am fi astăzi în ziua deschiderii Congresului al IX-lea, aş face totul pentru a înfăptui aceeași politică; problemele dezbătute la Congresul al IX-lea — și la congresele următoare — ar sta, la fel ca și atunci, în fața partidului și aş face totul ca, în același spirit, să acționăm pentru înfăptuirea lor.

Prin aceasta nu vreau să spun că totul a fost perfect, că în realizarea hotărîrilor Congresului al IX-lea și ale congreselor următoare nu s-au comis și o serie de greșeli, nu au existat și lipsuri. Dar linia generală, atât în politica internă, cît și în politica internațională, a fost justă și nu i-aș aduce — cu experiența de acum, dacă am fi în fața Congresului al IX-lea — nici o modificare. Dacă am fi avut experiența de astăzi — din punct de vedere organizatoric, al activității practice —, am fi pus poate un accent mai mare pe unele aspecte și am fi lucrat, cred, mai bine ca să evităm unele din greșelile care s-au făcut. Dar am fi adoptat aceeași linie politică, bazată pe concepția revoluționară a socialismului științific, pe materialismul dialectic și istoric, pentru că această concepție revoluționară a corespuns pe deplin realităților României¹.

În aceste momente aniversare, încercînd — la modul foarte concret — un bilanț asupra liniilor de forță ce ne-au propulsat spre înălțimi ar fi să subliniem, mai întîi, că la baza marilor schimbări innoitoare inaugurate de Congresul al IX-lea s-a aflat și se află creșterea neconținută a rolului conducător al partidului în societatea românească, justetea politicii partidului nostru, care aplică în chip creator principiile socialismului științific, ale materialismului dialectic și istoric, adevărurile generale la condițiile concrete ale României. Partidul nostru a demonstrat prin întreaga sa activitate că slujește fără preget interesele poporului, ale independenței și suveranității, ale păcii, că pentru el nu au fost și nu există țeluri mai mari decît acela de a asigura dezvoltarea continuă a patriei, ridicarea bunăstării materiale și spirituale a poporului.

După cum este cunoscut, astăzi, cu cei aproape 3.300.000 de membri ai săi, partidul nostru este apreciat nu ca o entitate absolută și eternă, ci ca o categorie istoricește determinată, care își îndeplinește misiunea ca un organism viu ce-și schimbă mereu organizarea, rolul, strategia și tactica, în funcție de cerințele fiecărei etape.

Partidul — a arătat în atîtea rinduri tovarășul Nicolae Ceaușescu — nu este o creație deasupra societății, ci produsul ei cel mai bun, justificîndu-și rațiunea de a fi numai în măsura în care-i slujește fidel nevoile și aspirațiile. O lumină nouă asupra partidului a aruncat afirmația, pentru mulți revelatorie, că el nu reprezintă o valoare predestinat desăvîrșită, ci că este așa cum sînt membrii săi, nici mai bun, nici mai rău decît ei, iar dacă muncitorimea, poporul vor să aibă un partid înaintat, sînt datori să trimită în rîndurile sale cu adevărat pe cei mai buni din sinul lor. Deci partidul nu este infailibil, așa cum

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Ed. politică, București, 1981, pp. 259—260.

se presupunea și se pretindea într-o vreme, cum am învățat-o cîndva cu toții, îndemnați de impulsuri cvasiidealiste. Partidul poate să și greșească, el, ca organism, nu numai membrii săi luați individual — și cunoaștem cu toții exemple de acest gen din trecut, dar (subliniez pe dar) el, partidul, în aceeași măsură, poate să se și corecteze — cum s-a întimplat, de asemenea, de fiecare dată, să-și ridice activitatea pe trepte superioare, înălțînd nivelul propriilor membri, primind în rîndurile sale forțele cele mai valoroase ale națiunii, aplecîndu-și urechea la nevoile și voința poporului, sprijinindu-se pe experiența și pe înțelepciunea lui.

Experiența de 90 de ani a partidului nostru revoluționar a permis după cum se știe ca, în acest al nouălea deceniu, reformulînd principiul rolului conducător al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu să folosească expresia de centru vital și forța dinamizatoare, novatoare a societății, ceea ce înlocuiește sensul de autoritate de comandă cu acela de organism ce se afirmă prin capacitatea de a emana lumina, căldura și energia necesare înnoirii continue a vieții în drum spre comunism.

Partidul nostru — prea bine se știe — nu mai este astăzi exponentul unei singure clase, colaborînd cu celelalte de pe poziții de alianță, ci, deși prin compoziția socială, prin ideologie și spirit rămîne muncitoresc, el reprezintă acum emanația națiunii socialiste, purtătorul de cuvînt al intereselor ei generale.

În realitatea nouă în care vorbim acum despre partid, avem așadar a face cu principii teoretice evoluuate despre condiția și calitatea partidului comunist. Tovarășul Nicolae Ceaușescu ne-a atras însă atenția — nu o singură dată — că nu este suficient — astăzi și mîine — să ne însușim doar aceste principii ca noțiuni teoretice pe care să le stăpînim impecabil. În lumina lor ni s-a cerut și ni se cere să acționăm ferm, de aceasta depinzînd împlinirea la un nivel superior a misiunii istorice a partidului în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate, întărirea legăturii sale cu masele, recepționarea și valorificarea a tot ce este mai prețios și înaintat în sinul poporului.

Ridicarea nivelului nostru politic, al tuturor făuritorilor noli societăți înseamnă — în fond — asimilarea organică a acestor teze teoretice, transformarea lor în mod de existență al întregului partid, în stilul de muncă permanent al tuturor organizațiilor sale.

Într-o astfel de ambianță — de profundă reflecție teoretică, desfășurată pe un vast orizont de idei, se găsește angajat — în prezent — Partidul Comunist Român. Indisolubil legată de personalitatea tovarășului Nicolae Ceaușescu, de contribuția sa hotărîtoare ca om politic și teoretician de prim rang al luptei contemporane pentru socialism și comunism, pentru pace și progres social, bogata activitate creatoare pe tărîm ideologic a Partidului Comunist Român oferă soluții originale, izvorîte din realitățile concrete ale țării, în conexiune cu tendințele evoluției lumii contemporane.

Idei originale, izvorîte din analize duse pînă la esență, caracterizează concepția Partidului Comunist Român, gîndirea secretarului său general în problemele teoretice și practice ale socialismului. Ele îmbrățișează o arie larg cuprînzătoare, sînt marcate de realism și luciditate pentru că privesc în față procesele specifice pe care le traversează acum istoria mondială. De aceea au constituit și constituie o prioritate în activitatea ideologică a partidului nostru evaluarea

corectă a raporturilor dintre specificul și particularul ce se întrușchipează în diversitatea de structuri economice, politice și culturale, în identități etnico-naționale, în evoluții istorice diferențiate de la țară la țară, de la popor la popor — pe de o parte — și legile generale ale istoriei, pe de altă parte, determinarea exactă a dialecticii raporturilor dintre general și particular.

Concepția despre unitatea dintre orînduirea socialistă și istoria națională, viziunea asupra socialismului ca societate în care o totalitate de laturi și componente economice, politice, organizatorice, culturale, ideologice, umane, se găsesc și se dezvoltă într-o indisolubilă interdependență reciprocă, prevalența calității, depășirea vechiului prin nou — iată doar cîteva din cadrele de bază ale interpretării științifice, corecte, marxiste a socialismului contemporan, concepție la care tovarășul Nicolae Ceaușescu a adus și aduce o contribuție de remarcabilă substanță.

După cum este cunoscut, o dimensiune originară a gândirii marxiste, a spiritului revoluționar, este curajul exprimării adevărului. Această dimensiune a spiritului revoluționar caracterizează partidul nostru, gîndirea tovarășului Nicolae Ceaușescu. De aceea, în repetate rînduri, partidul și-a pus și a pus în fața opiniei publice problemele de fond ale construcției socialismului, avertizînd că fiecare pas înainte al societății noastre socialiste devine o necesitate un act de discernămint și de evaluare, un moment al creației conștiente. Și, tot de aceea, P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu au pus și pun ca problemă de importanță decisivă pentru dezvoltarea societății noastre socialiste, participarea întregului popor la toate aceste acte de discernămint și de evaluare, la toate actele creației conștiente.

Democrația, în concepția profund originală și de amplă anvergură a secretarului general al Partidului Comunist Român trebuie să fie una dintre articulațiile de rezistență ale superiorității istorice a orînduirii socialiste. Societatea socialistă se constituie ca arie de convergență, arie pe care se întîlesc, armonizîndu-se reciproc, democrația politică și democrația economică, dezvoltarea intensă, multilaterală, modernă a forțelor de producție și o nouă calitate a vieții, libertatea socială și responsabilitatea pentru formarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii, rezolvarea deplină a problemei naționale și solidaritatea patriotică a întregului popor, crearea avuției materiale și a patrimoniului spiritual al societății, dezvoltarea multilaterală internă și participarea activă la marile cauze contemporane ale omenirii.

Marea însemnătate a operei teoretice desfășurate de Partidul Comunist Român, în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, se reflectă în numeroase planuri ale dinamicii societății noastre socialiste, în succesele dobîndite pe calea progresului social multilateral. Gîndirea teoretică vie, creatoare, promovată de partid, dezvoltînd socialismul științific, deschide privirilor și acțiunii noastre perspectivele viitorului, prefătează înfăptuirile spre care se îndreaptă societatea românească pe drumul socialismului și comunismului.

Sub această aură aniversăm în acest an împlinirea a nouă decenii de la istoricul Congres din martie 1893 de constituire a partidului revoluționar al clasei noastre muncitoare, scrutînd viitorul și manifestîndu-ne voința neștrămutată de a ne dovedi ostași de nădejde ai partidului nostru și demni făuritori ai societății socialiste multilateral dezvoltate pe pămîntul scumpei noastre patrii.

ROMANIZAREA ȘI CONTINUITATEA DACO-ROMÂNĂ ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

LIGIA BÂRZU

Contribuția lui Vasile Pârvan la dezvoltarea studiilor privitoare la romanizarea dacilor și continuitatea daco-romană la nordul Dunării după 271 nu poate fi pusă în adevărata ei lumină decât dacă se iau în considerare două aspecte. Cel dintâi privește starea studiilor privind istoria provinciilor romane dunărene și a mileniului I în momentul în care își începe cariera de istoric al antichității. Evident, aportul înaintașilor nu poate fi minimalizat. Este vorba, mai ales, de începuturile unor cercetări de teren de oarecare amploare ca cele conduse de Gh. Săulescu la Barboși, Gr. Tocilescu în Oltenia sau G. Murnu la Tropaeum Traiani. De asemenea, operația de adunare și publicare a inscripțiilor era în curs.

Din păcate însă, aceste cercetări aveau obiective limitate, iar rezultatele lor nu au fost utilizate pentru realizarea unei lucrări care să înfățișeze, într-o manieră modernă, pornind de la toate categoriile de izvoare, istoria celor două provincii dunărene — Dacia și Moesia Inferior. Pe de altă parte, lipsa de pregătire de specialitate și de metodă a unora dintre aceia care aveau îndrăzneală să se avinte în astfel de antreprinze era atât de flagrantă, încât V. Pârvan se vede silit să transforme un articol publicat în „Convorbiri Literare”¹ dintr-o recenzie într-un studiu metodico-bibliografic.

Cel de-al doilea aspect se referă la împrejurarea că la începutul secolului al XX-lea și în perioada care a urmat primului război mondial, ca urmare a unei suite de studii datorate lui R. Roesler² a putut să se creeze impresia că problema continuității daco-romane și a patriei de formare a poporului român a fost transferată din domeniul politic într-unul strict științific. Argumentația lui Roesler părea atât de solidă încât învățați de bună-credință s-au grăbit să o îmbrățișeze.

Activitatea lui Vasile Pârvan avea deci să umple un mare gol în istoriografia noastră, pe de o parte, și, pe de altă parte, să aducă argumente serioase pentru a demonstra lipsa de fundament științific a teoriilor care negau imposibilitatea romanizării dacilor și susțineau originea sud-dunăreană a poporului român și migrarea lui târzie la nord de Dunăre.

Trebuie adăugat încă un amănunt pentru a înțelege mai exact contribuția lui Vasile Pârvan și perenitatea ideilor lui. Vasile Pârvan venea în cercetarea antichităților romane la Dunărea de Jos cu un triplu avantaj — o riguroasă pregătire în domeniul criticii izvoarelor și a utilizării lor în demonstrația istorică,

¹ V. Pârvan, *Citeva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană*, Conv. Literare, XL, București, 1906.

² Din care fundamentală rămîne: *Römânische Studien*, Leipzig, 1871.

cu o desăvârșită cunoaștere a istoriei Imperiului roman, în special a istoriei provinciilor, capacitatea care rezulta din formația lui istorică, filologică și filoso-fică de a subordona și de a integra materialul faptic evoluției istorice generale.

Din această ultimă calitate rezultă, în primul rând, faptul că Vasile Pârvan nu înțelege nici un moment să facă din soarta provinciilor romane de la Dunărea de Jos un caz particular, ci o integrează în istoria imperiului, în special, a romanității orientale. În acest context, ideea continuității de substrat, teritoriale, lingvistice și culturale este subliniată cu o deosebită acuitate: „Noi, Românii de azi suntem nu numai urmașii romanilor din Dacia, ci, în aceeași vreme, urmașii, și ca sînge și ca suflet ai întregii împărății romane de răsărit care alcătuia o singură țară mare de limbă latină...”³

Trebuie spus că în această viziune sînt implicit integrați factorii istorici care au favorizat romanizarea, cum sînt momentul în care a avut loc cucerirea și evoluția politicii imperiale față de provincii. În acest context, un loc deosebit este acordat Moesiei, ca suport al romanității nord-dunărene.⁴

Viziunea lui Vasile Pârvan nu este însă uniformizatoare și lipsită de nuanță. Dincolo de elementele de unitate și continuitate, efortul lui este vizibil în încercarea de a găsi explicații pentru soarta inegală a romanilor din diversele provincii orientale care sînt căutate în substratul local, în gradul de civilizație atins de populațiile indigene în momentul cuceririi, în tipul de colonizare, în calitatea coloniștilor, în condițiile istorice generale: „Romanismul foarte autentic și foarte puternic al Pannoniei în continuare cu romanismul nord-italic va contribui la romanizarea illiro-tracilor și apoi, din lipsă de bază etnică locală destul de largă (subl. noastră) va fi treptat înecat de barbarii slavo-turanici și va dispărea.”⁵

Cea de a doua idee fundamentală este uniunea teritorială, culturală și etnică a întregului spațiu carpato-ponto-dunărean, unitate întărită de continua vehiculare a valorilor culturale de-a lungul unor artere de comunicație fixe.⁶ Cu deosebire, se subliniază rolul de punte de legătură a Dunării între comunitățile daco-romane de pe ambele maluri ale fluviului după concepția că „apele nu-s granițe ci drumuri”, „Dunărea nu desparte ci leagă.”⁷ Această idee este prezentă deja în *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*.⁸

Trebuie adăugat faptul că pentru Vasile Pârvan analiza acestor două etape fundamentale din istoria poporului român nu este posibilă fără luarea în considerare a tuturor categoriilor de izvoare, în primul rând, cele epigrafice și arheologice, după cum, nu este cu puțință înțelegerea lor exactă dacă nu se judecă totalitatea aspectelor pe care o asemenea cercetare le comportă. Un singur exemplu este suficient pentru a ilustra această idee. Este vorba de subordonarea

³ V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, Bueurești, 1923, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 16 și urm.

⁵ V. Pârvan, *Dacia*, București, 1957, p. 160.

⁶ *Idem*, *Inceputurile...*, p. 179 ; p. 222 și urm.

⁷ *Idem*, *Dacia*, p. 172—173 ; *Idem*, *Inceputurile*, p. 92 și urm. ; *Idem*, *Paren-talia*, București, 1922.

⁸ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 147.

studiului începuturilor creștinismului daco-roman problemei formării poporului român.⁹

Aproape apare inutilă menționarea faptului că cea mai mare parte a ideilor sau ipotezelor avansate de Vasile Pârvan în legătură cu procesul de romanizare au fost confirmate sau întărite de cercetarea modernă. Între ele, de o deosebită importanță și o valoare neștirbită rămân: lungă durată și complexitatea procesului de romanizare și locul războaielor daco-romane în acest proces.¹⁰

Vasile Pârvan nu s-a rezumat însă la formularea unor idei generale. Descoperirile numismatice și arheologice efectuate în diverse provincii românești l-au condus la ideea, pe deplin verificată de cercetarea actuală românească sau europeană, că, în procesul de romanizare un loc fundamental l-a jucat „cucerirea pașnică, agricolă și negustorească”,¹¹ stabilind chiar etapele acestei penetrații romane între secolul al II-lea î.e.n. și momentul constituirii provinciei Dacia. „Meșteșugul roman de a clădi a fost împrumutat chiar de vecinii barbari, încă liberi, ca Dacii noștri sub Decebal, cu mult înainte de a se fi vorbit ori înțeles la ei un singur cuvânt roman. Celți, Illiri, Traci, Daci încep a-și face cetăți de piatră și a-și clădi palate și morminte după felul roman înainte de a stăpîni limba latină. Gîndul de a învecinici și ei sărmana lor viață de țărani și războinici, încă neciopliți și necărturari era mai tare ca orice împotrivire, oricît de încăpățînată, năvalei de gînduri și fapte străine.

Cu zidarul și cioplitorul de piatră roman se strecura încă în țara încă barbară și liberă, tot ceea ce era mai primejdios în puterea neasemănată a Romanilor, de a scoate din vechiul făgaș toate popoarele străine și a le da după felul lor”¹².

Extrem de importante sînt și observațiile relative la colonizarea spontană, cu multe elemente italice a Dobrogei și colonizarea forțată a Daciei cu elemente romanizate din tot imperiul ca și acelea privind formele spirituale comune care leagă Italia prin celelalte provincii dunărene de Moesia și Dacia — cinstirea lui Silvanus, larga difuziune a cultului cavalerului thrac sau Dunărean, răspîndirea sărbătorii Rusalilor, pătrunderea unor practice funerare etc.

Se adaugă interesul pentru factorul indigen constant subliniat¹³, manifest, între altele, în structura planului de studiu privind organizarea provinciei Dacia,¹⁴ ca și în menționarea tuturor inscripțiilor sau monumentelor în care sînt consemnate nume dacice sau traco-dacice sau pe care apar elemente de artă ce pot fi atașate tradițiilor autohtone, de exemplu, banchetul funebru asociat cu cavalerul trac pe aceeași piatră funerară.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰ V. Pârvan, *Începuturile*, p. 13 și urm.; Idem, *Dacia*, p. 145 și urm.; Idem, *Getica*, București, 1926, p. 716 și urm.

¹¹ V. Pârvan, *Începuturile*, p. 179; Idem, *Dacia*, p. 146 și urm.; Idem, *Getica*, p. 716 și urm.

¹² V. Pârvan, *Începuturile*, p. 179.

¹³ Idem, *Contribuții epigrafice*; Idem, *Cetatea Tropeum*. București, 1912; Idem, *Cetatea Ulmetum*, An. Acad. Rom., 1911—1913; Idem, *Dacia*; Idem, *Începuturile*; Idem, *Municipium Durostorum*, Torino, 1924; Idem, *Getica*.

¹⁴ V. Pârvan, *Cîteva cuvînte*, p. 32 și urm.

Rolul dacilor liberi este luat în considerare ca factor politic și cultural¹⁵, mai ales, în secolul al III-lea și în perioada post-aureliană când din osmoza daco-romană și dacă se realizează nivelarea culturală care suprapune procesul de formare a poporului român pe care Vasile Pârvan îl vede încheiat înainte de migrația slavilor¹⁶.

Combaterii teoriilor care plasează patria de origine a românilor undeva, în sud, cu menționarea expresă a lui R. Roesler, Gaston Paris, Tomaschek, Hümpel, O. Densusianu îl este consacrată, în primul rând, lucrarea „*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*” în care, în text și în numeroasele note sînt aduse argumente rămase clasice pentru demonstrarea continuității de viață daco-romană ca: imposibilitatea evacuării întregii populații la 271; permanența legăturilor nordului cu sudul Dunării pînă în vremea lui Justinian dovedită prin circulația monetară și a mărfurilor, politica imperială în vremea casei lui Constantin și Justinian, opera constructivă a acestor împărați, inclusiv ridicarea unui nou pod peste Dunăre, jurisdicția religioasă a Justinianei I, răspîndirea creștinismului la daco-romani și goți; formarea terminologiei creștine daco-romane între care *biserică* — unic în limbile romanice, termen care nu a putut pătrunde la nord de Dunăre decît într-o perioadă restrînsă de timp prin misionari culți de limbă latină; schimbarea înțelesului altor termeni ca *pavimentum* și *terra*; localizarea excentrică a goților; titlul de *iudex* pe care-l poartă Athanarich; deosebirea de esență între creștinismul daco-roman și cel gotic răspîndit de Ulfilas sau de alți misionari de limba greacă (Sava, Audius); originea nordică a elementului romanic din Balcani.

Argumentele pe care se întemeiază sînt istorico-arheologice (cite avea la dispoziție), epigrafice și lingvistice.

Trebuie subliniată lipsa de agresivitate a demonstrației, chiar eleganța cu care înțelege să discute argumentele diverșilor adversari care sînt de foarte multe ori subînțeleși și nu numiți.

Ideile din „*Contribuții*” sînt reluate cu un alt ton în „*Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*”¹⁷. De data aceasta nu lipsesc ironia fină, chiar tendința de bagatelizare a argumentelor aduse în discuție de apărătorii tezei sud-dunărene. Acum sînt luate în considerare și alte fapte decît cele care sînt furnizate de izvoare, în primul rând, absența oricăror referiri la deplasarea masivă sau în grupuri a românilor de la sud la nord în secolele XII și XIII, argumente de ordin demografic, antropogeografic și argumente logice ca de exemplu: „Și dacă mai adăugăm că ei sînt așezați acum, în veacul al 13-lea și al 14-lea tocmai acolo și numai acolo unde au fost așezați strămoșii lor daco-romanii, te cuprinde mirarea, cum de n-au greșit după zece veacuri de lipsă de aici ca să se așeze ceva mai la dreapta, ori ceva mai la stînga...”¹⁸

Chiar dacă ar putea să pară excesivă reluarea unei idei formulate mai înainte, nu este posibil să se încheie această scurtă prezentare a contribuției

¹⁵ În legătură cu acest aspect trebuie să se facă observația că cercetarea arheologică modernă a infirmat ideea lui Vasile Pârvan după care dacii liberi ar fi părăsit pentru o vreme vechiul teritoriu dacic și s-ar fi retras la nord.

¹⁶ V. Pârvan, *Contribuții*, p. 201.

¹⁷ Lucrare publicată la București în 1923.

¹⁸ V. Pârvan, *Inceputurile*, p. 12.

lui Vasile Pârvan, fără a se preciza din nou că ideile și ipotezele formulate de el au devenit clasice păstrându-și întreaga lor valoare. Căci, cu excepția celor care nu au fost verificate de cercetarea actuală, în rest, se poate afirma, fără nici o teamă de a greși că din punctul de vedere al viziunii generale și al ideilor, Vasile Pârvan nu numai că nu a fost depășit, ci a fost confirmat de întreaga istoriografie contemporană.

La comemorarea a 100 de ani de la naștere constatarea faptului că în nici un sector al istoriei vechi a României nu este posibilă o cercetare fără a porni de la Vasile Pârvan reprezintă cel mai adânc omagiu. S-ar mai putea adăuga că unele din temele de studiu sugerate de Vasile Pârvan își mai așteaptă și azi înfăptuitorii, între altele, scrierea unei monografii a Daciei romane după planul propus în Convorbiri Literare în 1906 sau judecarea raportului goți /daci/ daco-romani în funcție de deosebirea de esență între cele două tipuri de creștinism. Abordarea lor ar fi o dovadă în plus că eforturile lui Vasile Pârvan de a crea o școală serioasă de istorie a antichităților romane la Dunărea de Jos și-au găsit încununarea nu numai în rigurozitatea metodelor de cercetare utilizate, ci și în preluarea unor teme la a căror realizare timpul scurt ce i-a fost dat să-l trăiască nu i-a îngăduit să contribuie.

PROBLEME DE EDUCAȚIE ȘI ÎNVĂȚĂMÎNT ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

ION GH. ȘENDRULESCU

Arheolog și istoric de mare prestigiu, profesor erudit și pedagog desăvârșit, Vasile Pârvan, de la nașterea căruia aniversăm 100 de ani, s-a preocupat în cadrul prodigioasei sale activități și de probleme de educație și de învățămînt, spunîndu-și întotdeauna părerea cu multă competență.

În *Scrisoarea de la cîțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară*, scrisoare pe care a elaborat-o în colaborare cu Traian Bratu și a fost publicată în ziarul „Voința națională”, nr. 6349—6351 din 12—14 iulie 1906, Vasile Pârvan a reliefat rolul școlii și al slujitorilor ei, ca puternic factor de educație patriotică a tinerelor generații de elevi.

„În școală — spunea el, împreună cu ceilalți dascăli plecați peste hotare, ...zi de zi și ceas de ceas, în orele de studiu ocazional, de cîte ori vine vorba de țară și de poporul nostru în trecut ca și în vremea de față, cîteva cuvinte energice amintind școlarilor datoria energetică ce vor avea mai tîrziu de a apăra cu mintea și cu brațele lor neatîrnarea patriei și ridicarea poporului”¹.

În aceeași scrisoare arăta, că profesorii trebuie să fie adevărate modele de caracter de energie și de patriotism, fiindcă numai în felul acesta, ei pot crea la școlarii lor astfel de modele și recomanda, ca „...școlarii cei mari să fie pregătiți de profesori în ideile naționale”... și deprinși „...a lua apoi ei conducerea acțiunii față de colegii lor mai mici”².

Vasile Pârvan era de părere ca toate cadrele didactice, inclusiv cele universitare, să desfășoare o amplă activitate de educare patriotică, fiind convins că „...numai o mișcare generală pornită din sinul dascălimei, numai inițiativa privată, urmare a avîntului patriotic al sufletului nostru, a dragostei noastre de neam și de țară, născută din discutarea îndelungată și sinceră a nevoilor de care suferim, din o organizare sistematică a planului de lucru construit de noi... numai o astfel de mișcare va putea scutura din toropeală pe cei nepăsători și indolenți numai prin o astfel de mișcare vom avea puterea de a fura cu noi și cercurile extrașcolare și de a face ca lupta aceasta să fie punctul de întîlnire între dascăli și cei cu aceleași sentimente din celelalte profesii”³.

În centrul educației patriotice Vasile Pârvan a situat de multe ori momente de importanță majoră ale istoriei poporului român, un loc deosebit acordînd însă făuririi statului național unitar român. Într-o conferință ținută în 1906, la Societatea Academică Română din Berlin, despre *Unire*, el sublinia

¹ Vasile Pârvan, *Scrieri, Text stabilit, studiu introductiv și note* de Alexandru Zub, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 122.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 123.

că „...Toată munca noastră trebuie să aibă ca far conducător idealul național. Și în orice direcție am lucra, formele naționale trebuiesc adaptate rezultatelor străduințelor noastre, în caz când însuși fondul nu e de-a dreptul național”⁴. În această direcție el remarcă activitatea desfășurată de Liga Culturală, deoarece „...unitatea culturală a tuturor românilor”... pentru care milita aceasta, „...va deveni o unitate națională — culturală a întregului popor românesc”⁵.

În vederea realizării idealului național, Vasile Pârvan socotea necesară luminarea satelor, pe dezvoltarea conștiinței naționale unitare a sătenilor, căci fără o asemenea conștiință, — spunea el, „...neatîrnarea noastră nu poate subzista”⁶.

Vasile Pârvan a socotit istoria ca o știință cu multiple valențe educative, cu o pondere mare în realizarea educației patriotice și umaniste a elevilor și studenților. Ca fiu de învățător el fusese educat de mic copil în spiritul dragostei față de patrie și de poporul din rîndurile căruia se ridicase și pe care ca dascăl l-a slujit cu multă demnitate. Prin lecțiile și seminariile pe care le-a ținut studenților săi, ca și prin numeroasele conferințe publice, în care a abordat de multe ori subiecte din istoria poporului român Vasile Pârvan a subliniat aspectele cele mai edificatoare ale luptei duse de poporul român pentru eliberare națională și socială. În acest context o atenție deosebită a acordat milioanelor de români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, care erau asupriți și exploatați de clasele dominante din Austro-Ungaria. În același timp, el s-a ridicat și împotriva exploatării la care erau supuși muncitorii și țărani din patria sa, de către burghezie și moșierime.

În multe din lecțiile sale geniul creator uman, omul cu plenitudinea și aspirațiile sale ocupau un loc central. Omul era socotit „...punctul în jurul căruia gravitează și se interferează domeniile materiale cu cele ideale ale existenței”, ca o treaptă în procesul desăvîrșirii naturii în evoluția ei, „...ca un demiurg în raport cu lumea valorilor”⁷.

Vasile Pârvan a militat pentru subordonarea intereselor particulare cauzelor generale a societății și-a subliniat de multe ori necesitatea cultivării spiritului de dreptate în raporturile interumane, combătînd întotdeauna individualismul și spiritul de fracțiune. A cultivat cu frenezie un activism fanatic al cărui obiect era umanul, iar omul era socotit subiectul care transformă realitatea înconjurătoare. În același timp el a apreciat acțiunea umană ca „...o relație transformatoare între subiect și obiect, om și realitate, prin intermediul căreia, omul își adecvează sieși realitatea și o transformă din obiect în sine în obiect pentru sine”⁸.

Vasile Pârvan a iubit tineretul, considerîndu-l în stare „...să se entuziasmeze pentru valori naționale și general-umane.”⁹ El cerea tineretului să dea dovadă de pasiune, de abnegație, de dăruire și să caute să-și formeze un vast orizont

⁴ *Ibidem*, p. 100.

^{5,6} *Ibidem*, p. 107.

⁷ Virgil Emilian Catargiu, *Vasile Pârvan filozof al istoriei*, Editura „Junimea”, Iași, 1982, p. 172—173.

⁸ *Ibidem*, p. 178.

⁹ *Ibidem*, p. 179.

de cunoștințe. În rîndurile studenților cu care a lucrat la seminarii ori pe șantierele arheologice Vasile Pârvan a propagat o etică superioară a muncii și a datoriei, socotind că „Munca e ritmul vieții. Ea dă ca și libertatea tărie și frumusețe și caracter ființei noastre”¹⁰.

Tineretul era îndemnat să-și închine întreaga lui energie propășirii țării, pentru ridicarea acesteia în rîndul țărilor celor mai civilizate.

Pentru a dezvolta interesul elevilor în direcția ridicării nivelului de pregătire culturală Vasile Pârvan socotea necesar „...să înființăm pe lângă fiecare clasă o bibliotecă a elevilor, administrată de un profesor cu ajutorul unui elev” și în această bibliotecă să existe „...cărți de școală pentru elevii săraci, dăruite de elevii cu dare de mină, care au terminat clasa”, dar și cărți de lectură pentru toți elevii clasei „...care să le lărgescă orizontul, să le dea hrana intelectuală necesară, să-i ridice intelectualicește și moralicește”¹¹. Recomanda, de asemenea, să se acorde o atenție deosebită cărților cu conținut patriotic și propunea, ca fondurile pentru organizarea unor astfel de biblioteci școlare, să fie adunate prin serbări, organizate de elevi, sub îndrumarea profesorilor, ori prin donații bănești făcute de persoane cu posibilități materiale.

Vasile Pârvan a considerat excursiile școlare ca un mijloc important pentru educarea patriotică a elevilor și de strîngere a legăturilor dintre elevi și profesori. „Să stabilim o legătură cît mai strînsă între școlari și noi — spunea ilustrul profesor pe care-l omagiem astăzi, și să căutăm a exercita o influență binefăcătoare a lor în dese excursii botanice, zoologice, geologice, istorice, topografice; să vizităm cu ei monumente istorice și instalațiunile industriale din apropiere, căutînd în orice ocazie ca efectul contactului direct, de la om la om, să fie pentru dinșii cît mai înălțător”¹².

În privința excursiilor de documentare, propunea ca multe dintre ele să fie organizate în teritoriile de peste Carpați, pentru ca elevii să înțeleagă mai bine legăturile dintre românii de pe ambele versante ale acestor munți, care au contribuit la întărirea coeziunii naționale. „...Cît privește călătoriile, — spunea el în acest sens, ele sînt menite a crea, intuitiv, convingerea că leagănul neamului nostru și locul unde e menit să-și ducă viața e pe ambii versanți ai Carpaților”¹³. Și mai departe adăuga: „...Elevii de azi, cari vor fi cetățenii de mîine, trebuie să cunoască bine cauza pentru care vor lupta, civic ori cu arma, în zilele ce vor veni”¹⁴.

Vasile Pârvan a definit cu multă claritate sarcinile formative ale corpului didactic și a cerut fiecărui profesor să facă „să pătrundă în cercuri cît mai largi, nu numai iubirea și căutarea adevărului, ci și respectul datorat lui și,

¹⁰ Vasile Pârvan, *Memoriale*, Editura „Cultura națională”, București, 1923, p. 78.

¹¹ Vasile Pârvan, *Scrieri*, Text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 123.

¹² Vasile Pârvan, *Scrieri*,..., p. 122.

¹³ Idem, *Excursii școlare la românii de peste munți*, în *Românismul*, București, I, 1913, nr. 1, p. 103—104.

¹⁴ *Ibidem*.

pe lângă toate, mai ales dorul de civilizația română și dorința de a ridica și neamul nostru la o stare mai înaltă de civilizație și de prosperare din toate punctele de vedere”¹⁵. Adresându-se în acest sens întregii dascălimi spunea: „...Adunați-vă cu toții și puneți cum veți crede mai potrivit dar și mai energic la cale acțiunea. Împărțiți-vă rolurile, fiecare după specialitatea lui și începeți numaidecît lucrarea în școală și în societate.”¹⁶ Profesorii erau îndemnați, de asemenea, să manifeste optimism față de însușirile creatoare ale națiunii române.

Ca profesor cu multă experiență didactică și științifică, Vasile Pârvan s-a preocupat în unele din lucrările sale și de probleme de învățămînt. În acest sens, în cîteva articole publicate în ziarul „Neamul românesc”, în primul deceniu al secolului al XX-lea, s-a pronunțat pentru dezvoltarea învățămîntului rural și „patriotizarea” lui, fiind convins că acesta va contribui la luminarea țărânimii, la formarea și dezvoltarea conștiinței naționale a țăranilor. A propus de asemenea, crearea unei Academii de război și înființarea unor școli speciale de subofițeri, iar în școli și universități să fie introduse cursuri de „energie națională”¹⁷.

Ca profesor titular al catedrei de istorie antică și epigrafie, de la Facultatea de litere și filozofie, a Universității din București, Vasile Pârvan a reorganizat biblioteca seminarului de istorie antică și epigrafie și a făcut demersuri pentru înzestrarea acesteia cu instrumentele de lucru necesare.

Într-o intervenție făcută în cadrul Facultății de filozofie și litere din București, la 27 octombrie 1911, Vasile Pârvan a susținut studiul limbilor clasice în învățămîntul superior, arătînd că „...Baza studiilor universitare este studiul limbilor clasice; trebuie să cerem înființarea încă a două catedre pregătitoare pentru limbile clasice, pe lângă cele existente, pentru ca cei mai slabi să aibă posibilitatea a învăța aici.”¹⁸ El considera necesară „reforma învățămîntului superior al literilor, dîndu-i de bază clasicismul, căci altfel această „universitas litterarum” ar fi nevrednică de acest nume”¹⁹.

Conceptia lui Vasile Pârvan despre organizarea învățămîntului universitar, în special a universităților, reiese în mod clar din propunerile făcute Marelui Sfat Național al românilor din Ardeal, Banat și Țara Ungurească, cu privire la Universitatea Națională a Daciei Superioare din Cluj.²⁰

Demn de relevat pe linia preocupărilor lui Vasile Pârvan cu privire la problemele de educație și învățămînt este și *Planul de organizare și de lucru propus Secției Culturale a Asociației pentru studiu și reforma socială*, propus în 1919, în care sublinia necesitatea educației individului în formare, prin școli de ucenici, de continuare a educației, școli speciale: elementare, medii și superioare și școli populare, precum și a individului format prin: cursuri de iarnă (pentru ingineri, arhitecți, agronomi etc.), cursuri de vară (pentru magistrați,

¹⁵ Vasile Pârvan, *Scrieri*,..., p. 121.

¹⁶ *Ibidem*, p. 122.

¹⁷ Al. Zub, *Vasile Pârvan și epoca sa, Introducere*, în Vasile Pârvan, *Scrieri*,..., p. 29.

¹⁸ Vasile Pârvan, *Scrieri*,..., p. 601.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Luceafărul”, București, XIV, nr. 6, 15 martie 1919, p. 105—116.

profesori, funcționari administrativi etc.), biblioteci, muzee, colecții, expoziții, concerte, spectacole și presă.²¹ Spațiul restrins al acestei comunicări nu ne permite o analiză mai detaliată a planului amintit.

Cele relatate pe scurt în comunicarea de față le consider un modest omagiu adus ilustrului sărbătorit, cu prilejul centenarului nașterii sale.

²¹ „Arhiva pentru științe și reforma socială”, București, I, nr. 2—3, iulie—octombrie 1919, p. 612—618.

Metodica predării istoriei

EXPERIENȚA ISTORICĂ A POPORULUI ROMÂN ȘI VALENȚELE SALE EDUCATIV—INSTRUCTIVE

GHEORGHE SMARANDACHE, LOUIS ROMAN, PETRU DEMETRU POPESCU

„În actualele condiții internaționale, care sînt deosebit de complexe, cea mai înaltă îndatorire și răspundere a istoricilor este ca, studiind dezvoltarea societății, evenimentele istorice, să desprindă din uriașa comoară de experiență acumulată de-a lungul mileniilor și să îmbogățească activitatea prezentă și viitoare cu învățăminte și concluzii pentru mersul înainte al popoarelor pe calea civilizației, pentru pacea și progresul întregii umanități“.

NICOLAE CEAUȘESCU — 10 august 1980¹

De veacuri și milenii, disciplinele istorice se străduiesc să exprime adevărul, în limitele unui simplu fapt, ori în contextul unui întreg proces, petrecut între granițele unei țări, la scară continentală sau chiar mondială. Lărgind aria cercetării și adîncind investigația, științele istorice ajung la ultima Thule a propriilor eforturi: conturarea experienței, acumulate de fiecare popor în parte și de umanitate în ansamblu, în teribila înfruntare cu toate cîte s-au constituit în împotriviri la năzuințele lor spre progres. Studiul istoriei României demonstrează cu forță că ceea ce, în ultimă instanță, یرمpe la suprafață din vălmășagul nenumăratelor evenimente și proeece este atotbiruitoarea dragoste de viață a poporului, nelnfrînta sa luptă pentru a se menține, prin prea multele vicisitudini ale istoriei, și pentru a prospera, în pas cu întreaga lume civilizată. Aceasta este poate *summa summarum* a experienței noastre ca popor, ca stat, ca partid. Dar dacă va fi să ne oprim la cîteva laturi ale acestei enorme acumulări de concluzii istorice, atunci cum vor arăta ele? Cum ne vor povăui să dirijăm studiul școlar al disciplinei, slujite cu dragoste și devotament de cititorii acestei publicații?

1

Permanența viețuirii românești — în perimetrul definit de Carpați, Mare și Dunăre — este, desigur, coordonata fundamentală a istoriei acestui ținut și de aceea constituie structura de rezistență a poporului însuși. Este motivul pentru care orice pseudoteorie asupra trecutului său și-a propus să nege, într-o formă sau alta, tocmai continuitatea etniei fundamentale a amintitelor meleaguri. S-a afirmat, spre pildă, că românii evului mediu timpuriu — „veniți“ de nu se știe unde — ar fi fost crescători „nomazi“ de animale, care ar fi „preluat“ agricultura de la unele triburi, migrate în zona noastră. Dar preponderența decisivă în limbă

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Editura Politică, București, 1981, p. 336.

a terminologiei latine vechi cu referire la agricultură, pomicultură, viticultură², meșteșugari³ etc. dovedește că românii n-au încetat vreodată a le practica, deci a fi eminamente sedentari. *Cătun. sat*⁴, *vatra* (satului), *moșie* — termeni de origine dacică — demonstrează că nici străromânii și nici străbunii lor, de-a lungul multor secole precedente, n-au fost nomazi. Materialul lingvistic amintit mărturiseste, totodată, că agricultura propriu-zisă a jucat permanent un rol important în viața poporului nostru, ceea ce se evidențiază și prin faptul că limbile regiunilor apropiate au împrumutat din română destule apelative, referitoare la agricultura mare, pomicultură, legumicultură ș.a.⁵

Veniți în contact cu străromânii în secolele VI—VII, slavii au trecut treptat — sub influența acestora — de la olăria confecționată manual și în general neornamentată, la ceramica lucrată la roată și ornată cu linii orizontale și ondulate⁶. Pe teritoriul țării noastre, metalurgia este atestată, în veacurile IV—VII, în circa 30 de puncte, iar pe parcursul secolelor VIII—XI în alte aproximativ 50 de locuri; dar tot ceea ce știm despre modul de viață al hunilor, avarilor și altor migratori nu se potrivește cu asemenea îndeletniciri; și în perioada conviețuirii româno-slave, activitatea este continuată de autohtoni, a căror tehnică — mai evoluată — se impune⁷.

Se constată, totodată, o influență relativ însemnată a lexicului păstoresc românesc asupra popoarelor din jur⁸, ceea ce se explică nu prin „nomadism” și nici prin preocuparea „exclusivă” pentru creșterea animalelor, ci prin faptul că — față de toate etniile migrate în aria noastră și ținuturile limitrofe, cu care românii au venit în contact în secolele VI—XIII, cu care au realizat schimburi materiale și culturale, transmitând unele valori proprii și preluând dintre cele ale vecinilor, ale celor cu care au conviețuit sau au intrat chiar în simbioză — civilizația lor era singura care întrunea asemenea particularități ca: purtătoarea celei mai vechi creșteri a animalelor din întreaga regiune carpato-balcanică (daco-geto-moesică), deținătoarea unei înalte prelucrări a produselor animaliere; îndeletnicirea nu se dezvoltă unilateral, mare atenție fiind acordată și bovinelor și ovinelor etc., dar desigur cu o anumită specializare regională; creșterea animalelor se realiza în strinsă imbinare cu agricultura mare, pomicultura, viticultura

² Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română...*, în „Codrul Cosminului”, Cernăuți, II, 1925, p. 127—183 et pass.; V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, Editura Academiei, București, 1975, p. 139—148, 225—226, 264—265.

³ C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, „Albatros”, 1977, p. 132.

⁴ L. Roman, în „Revista de Istorie”, 31, 8, 1978, p. 1486—1487 (și nr. 3).

⁵ Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, Wien, 1879, p. 8, 10—25 (cu o contribuție a lui E. Katuzniacki).

⁶ Maria Comșa, *L'influence romaine provinciale sur la civilisation slave à l'époque de la formation des états*, în „Romanoslavica”, XVI, 1968, p. 447—460.

⁷ Șt. Olteanu, *Roumains, Slaves et nomades dans le processus de valorisation du minerai de fer du territoire roumain aux IVe—XIe siècles de n.è.*, în „Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, N.S., XXII, 1978, p. 299—302.

⁸ B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, II, ed. A. Sacerdoțeanu, Editura Albatros, 1973, p. 102, 107, 111, 136; Fr. Miklosich, loc. cit.

etc., în condiții sedentare; ocupațiile agresate se conjugau cu o destul de înaltă dezvoltare a meșteșugurilor⁹.

Așadar, nu „veniți” de aiurea și nu „nomazi”, ci sedentari de patru milenii, de la un capăt la altul al pământului acestuia; afirmațiile, după care majoritatea românească a Crișanei s-ar fi alcătuit abia la cumpăna secolelor XVII—XVIII, se spulberă la contactul cu analiza surselor¹⁰; izvoarele prezintă multiple dovezi de continuitate și covârșitoare majoritate numerică în părțile intracarpătice¹¹, ca și la est de Carpații Orientali¹²; patru veacuri de stăpânire otomană în Dobrogea n-au fost în stare a înlătura faptul de referință în existența regiunii — prezența neclintită a străvechilor săi locuitori¹³, care și în anii '40—'70 al secolului al XIX-lea — după atâtea colonizări și recolonizări, săvârșite sau încurajate de autorități — dețineau totuși, dintre nemusulmani, primul loc din punct de vedere numeric¹⁴; între Carpații Meridionali și Dunăre, permanența neamului — care a alcătuit dintotdeauna covârșitoarea majoritate a populației — este atât de stăruitoare¹⁵, încât constituirea aici a celui dintâi stat medieval independent al etniei ia firească numele acesteia — Țara Românească.

⁹ L. Roman, loc. cit.

¹⁰ N. Iorga, *Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului)*, Oradea Mare, 1921, p. 2—11; A. Caciora, E. Glück, *Evoluția demografică din comitatul Arad în secolul al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor”, L, vol. XXXV, 2, 1973, p. 315—323 etc.

¹¹ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933; I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 12, 39—40, 116—117, 134, 136, 142—143; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, Editura Academiei, 1966; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ediția a II-a, „Dacia”, Cluj, 1972, p. 87, 114—115, 124—126; II, Cluj-Napoca, 1979, p. 457—469, 479—494 et pass.; etc.

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung über den Zeitraum vom 3.-10. Jh. östlich der Karpaten*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, ed. P. Miron, Freiburg/München, 1, 1973, p. 162—173; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din ralea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (Secolele XI—XVII)*, Editura Academiei, București, 1982; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, „Junimea”, Iași, 1982; etc.

¹³ C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, Constanța, 1966; Anca Ghiață, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV—XIX*, în „Academia R. S. România, Memoriile Secției de științe istorice”, Seria IV, I, 1975—1976, p. 71—106; T. Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979 (Direcția Generală a Arhivelor Statului); T. Gemil, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul secolului al XVII-lea (Pe baza unui registru financiar otoman)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, ed. A. Rădulescu, Constanța, 1980, p. 67—74 etc.

¹⁴ C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea 1878—1928...*, „Cultura națională”, București, 1928 („Analele Dobrogei”, IX, 1, 1928), p. 227 (nota), 233—235; I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de Istorie”, 29, 6, 1976, p. 869—872 (și nr. 38) etc.

¹⁵ D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, Editura științifică, București, 1973, p. 33—40; Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Editura Aca-

Ce rezultă din toate acestea? Țara a fost totdeauna, ca și azi, parte inseparabilă a personalității poporului și a fiecăruia dintre noi. Statul — care se revendică de la patru mii de ani de existență neclintită a poporului său și are drept cîrmaci un Partid Comunist sudat cu acesta și militant eroic pentru năzuințele lui cele mai înalte — un astfei de stat este tare în dreptățile sale inalienabile și poate înfrunta orice furtuni. Și reciproca: a cultiva în rîndurile oamenilor, mai ales ale tinerei generații, cunoștințe ferme asupra istoriei noastre și asupra locului său în desfășurările universale este nu numai o trebuință inexorabilă; ea este și o cerință dreaptă, căci această istorie constituie cel mai minunat dintre poemele scrise de oamenii pămîntului. Și încă un învățămînt; viața ne impune a adăuga — la cele ce s-au adus pînă acum — noi și noi dovezi peremptorii ale permanenței noastre; a demonstra, mai profund și mai larg, falsitatea diverselor teze tendențioase, mai vechi și mai noi; a construi întreaga acțiune — începînd de la operele erudite, trecînd prin publicațiile de largă audiență și ajungînd la practica didactică — pe temeiurile exclusive ale științei, ale argumentelor sale riguroase, granitice.

2

Învățămintele de viață ale poporului s-au constituit și s-au acumulat în contextul acestei permanențe. Valuri cît muntele s-au tălăzuit, dar stîncă a rămas — acesta este elementul fundamental al experienței noastre, dar el alcătuiește numai aversul lucrurilor. Iar reversul lor este nu mai puțin semnificativ: tocmai în asemenea neînchipuit de grele circumstanțe istorice, țara și-a făurit destinul și, înainte de toate, unitatea sa.

Legăturile multilaterale între provinciile românești s-au intensificat continuu de-a lungul întregului ev mediu, procesul obiectiv reflectîndu-se în conștiința oamenilor din întreaga arie carpato-ponto-dunăreană, ei știindu-se părți ale aceluiași trup. Stringerea laolaltă a părților constitutive ale acestuia, sub conducerea lui Mihai, pornea deci de la realități incontestabile și corespundea totodată dezvoltării progresiste a societății românești, potența procesului care, de multă vreme, ducea ineluctabil la apropierea continuă și unirea provinciilor-surori, accentua reflectarea lui în conștiința oamenilor, le intensifica eforturile pentru realizarea lui. Toate împrejurările esențiale de viață din secolele XVII—XVIII, interne și europene, apropiiau forțele înaintate din țările române, le împingeau la unitatea de luptă, fără de care nu se putea nici menține ființa de stat, nici păstra și lărgi autonomia, nici recuceri independența. Lupta împotriva imperiilor cîmpăcitoare se împletea strîns cu lupta antifeudală. Se formau și se dezvoltau astfel treptat elementele de unitate și în plan spiritual, și în cel social-politic. Acestei tendințe

demiei, București, 1974; I. Donat, *The Romanians South of the Carpathians and the Migratory Peoples in the Tenth-Thirteenth Centuries*, în *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, ed. M. Constantinescu, St. Pascu, P. Diaconu, Editura Academiei, București, 1975, p. 277—298 etc.

Pentru ansamblul problemei, la scara întregii lumi românești: Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, „Facla”, Timișoara, 1974, p. 30—44; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică: istoricul problemei, dovezile continuității*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981 etc.

ii dădea glas reluarea, în forme specifice, a ideii Viteazului de către Matei Basarab-Rákóczești-Vasile Lupu, Constantin Brîncoveanu, Dimitrie Cantemir ș.a. Tendința apărera evidentă chiar și în acțiunea unor domni fanarioți, ce urmăreau a-și introduce puterea în ambele Principate extracarpatiche, drept pentru care întruneau în propriul blazon atât Bourul, cât și Corbul.

Eforturile eliberatoare — la nivel popular și boieresc — la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea, în legătură cu înfruntarea dintre imperiile limitrofe, duc firesc și la inițiative comune moldo-muntene. Iar cînd lui Horea i se atribuie năzuința de a fi „Rex Daciae”, ideea rezultă desigur din logica evenimentelor, căci numai în urmă cu cîțiva ani — la 1779 — cancelaria aulică ardeleană din Viena constatare „strînsa legătură dintre Marele principat al Transilvaniei și provinciile vecine ale Munteniei și Moldovei...”¹⁶, pe cînd extinderea răscoalei este pusă — la 16 noiembrie 1784, de către Tabla comitatului Tîrnava — în legătură cu îndemnul căpeteniilor către țărani ardeleni „că Transilvania, fiind a lor și din vechime, să o ia în stăpînire”¹⁷. La 5 aprilie 1821, Tudor cere mitropolitului și vel vistierului muntean să stabilească legături cu boierii moldoveni „ca unii ce sîntem de un neam, de o lege... ca, fiind la un gînd și într-un glas cu Moldova, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor Prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții”¹⁸. Iar la 1848, M. Kogălniceanu sublinia că unirea Moldovei cu Țara Românească este „cheia bolței, fără care s-ar prăbuși tot edificiul național...”¹⁹. În cursul veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, sînt activ elaborate ideile fundamentale ale conștiinței naționale românești; pentru formarea și dezvoltarea ei în rîndurile poporului, mijloacele culturii sînt larg puse în mișcare; în lupta de eliberare socială și națională, desfășurată sub conducerea unor patrioți luminați, se formează națiunea, una și nedespărțită în toată lățimea pămîntului său, caracterul unitar al revoluției din 1848—1849 fiind semnul sigur al maturizării procesului²⁰.

Și atunci este limpede că aserțiunile — ce s-au făcut auzite în anii din urmă, prin unele publicații străine, după care Țara Românească, Moldova și Transilvania nu erau, la începutul veacului al XIX-lea, decît niște „state vecine”, unirea lor ulterioară operîndu-se numai prin amestecul interesat al unor puteri europene — că asemenea aserțiuni vin direct în conflict cu realitățile, cu procesul legic de formare a națiunii, care intra firesc în drepturile sale, prin lupta poporului de constituire a statului național modern (1859), de cucerire a independenței sale și de unire a Dobrogei cu Patria-Mumă (1877—1878), de înfăptuire a Unirii celei Mari (1918).

În confruntarea cu toate intemperiiile social-politice ale vremurilor, țara a acumulat astfel o dură experiență. În ce constă valoarea ei? „Din îndelungata

¹⁶ L. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea*, în „Anuarul Inst. de ist. naț.”, Cluj, VII, 1936—1938, p. 144.

¹⁷ „Revista arhivelor”, XI, 1, 1968, p. 143, 145.

¹⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, ed. A. Oțetea, II, Editura Academiei, 1959, p. 33, nr. 16.

¹⁹ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, IV, București, 1903, p. 109.

²⁰ V. Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, în „Studii. Revistă de istorie”, 21, 5, 1968, p. 821—842; *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, ed. Cornelia Bodea, I—II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982 etc.

și zbuciumata istorie a poporului român se poate trage concluzia, mai generală, că dominația și ocupația străină, oricât ar dura, nu pot împiedica manifestarea comunității de interese a unui popor, păstrarea specificului său, formarea națiunii și a statului național unitar. Acestea sînt legități obiective în dezvoltarea oricărui popor²¹. Unitatea țării și societății este una dintre cele mai mari cuceriri ale istoriei noastre; ideea că „unirea face puterea” — transmisă din generație în generație — a devenit o convingere, scumpă poporului nostru: unirea trebuie deci continuu consolidată. Nimeni nu ne-a dăruit cele cîte le avem; poporul, 1orțele sale înaintate din fiecare perioadă le-au cucerit pas cu pas. Extrapolarea este atunci necesară: orientarea P.C.R., a tovarășului Nicolae Ceaușescu de ridicare puternică a activității creatoare a națiunii române, a naționalităților conlocuitoare este garanția sigură a transpunerii în viață a hotărîrilor Congresului al XII-lea (noiembrie 1979) și Conferinței Naționale (decembrie 1982) ale partidului; cauza păcii și progresului omenirii — grav amenințate de acțiunile cercurilor Imperialiste, belicoase, revanșarde, profasciste — poate prospera numai prin intensificarea acțiunii unite a tuturor popoarelor lumii, creșterea rolului țărilor mici și mijlocii, sporirea aportului țărilor în curs de dezvoltare, a mișcării de nealiniere la rezolvarea tuturor problemelor ce agită contemporaneitatea.

3

Una dintre particularitățile istoriei României rezidă în permanenta predominare numerică pe teritoriul său a uneia și aceleiași etnii: în vremurile mai vechi daco-geții; cînd straiile lor au preluat sigiliul Romei, au fost străromânii, apoi românii. În aria așezărilor acestora s-au statornicit, de-a lungul vremurilor, diferite alte neamuri, definitorie pentru civilizația românească fiind colaborarea oamenilor muncii, indiferent de limba maternă, în lupta pentru dezvoltarea patriei comune, împotriva exploatării și asupririi, în contextul largii ospitalități oferite; este ceea ce — în ciuda unor limite ce-i îngustau orizontul — o exprima totuși prea bine cel care, cel dintîi cu mijloacele științei, s-a aplecat asupra fenomenului²². Mare-i este de aceea mirarea și necazul lui Petru Șchiopul, întîlnind cu totul alte concepții și obiceiuri în Europa Centrală, unde poposește după încheierea, în august 1591, a celei de-a treia și ultimei sale domnii la Țara Moldovei; arhiducele Ferdinand îi ceruse trecerea fiului la catolicism, la care, în 1592, fostul voievod protestează cu bunul simț al oamenilor de-acasă: „în părțile noastre sînt multe legi și învățături, și toate sînt în pace”²³.

Situația la noi este diferită, față de cea întîlnită pe multe alte meridiane. Acțiunile, la care au participat diversele neamuri ale pămîntului, sînt multe și eiocvente pentru spiritul acestei societăți: la marile răscoale medievale ardelenene au luat masiv parte țărani români, secui, maghiari, sași, înfruntînd laolaltă asupritorii comuni; transmigrația la sud și est de Carpați, din teritoriile Transilvaniei — proces care a potențat legăturile dintre ținuturile noastre — a cuprins,

²¹ Nicolae Ceaușescu, în *Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. 1—2 iunie 1982*, Editura Politică, București, 1982, p. 19.

²² B. P. Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, ediția a II-a, București, 1868.

²³ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ediția a III-a, „Datina românească”, Văleni de Munte, 1932, p. 216.

alături de o mulțime de români, și un număr relativ însemnat de persoane din alte etnii ale provinciei; ostașii secui au luptat cu credință, împlinind poruncile lui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul; între culturile și graiurile transilvănene veacul de mijloc a creat numeroase interferențe, iar româna era larg cunoscută de toate etniile etc.

La 18 noiembrie/1 decembrie 1918, pe Cîmpul lui Horea de lângă Alba Iulia, se citește în fața unei imense mulțimi și se aprobă unanim *Rezoluția* care, decretînd unirea românilor din Transilvania, Banat, Crișană și Maramureș, precum „și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România“, adaugă imediat „ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român... :

1. Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi din sânul său, și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării, în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

2. Egală îndreptățire și deplină libertate confesională pentru toate confesiunile din stat“²⁴.

Aceste idei — a căror măreție se conturează pe deplin, dacă ne reamintim că erau formulate și încuviințate de poporul, care veacuri de-a rîndul fusese lipsit de drepturi elementare și considerat „tolerat“, în propria patrie, de către clasele stăpînitoare de alte neamuri — aceste idei arată limpede că și acum, cînd sunase ceasul eliberării, românii știau să disjunga pe asuprașii de „popoarele conlocuitoare“, cu care și înainte, în vremurile de împilare, se înțelesese și conlucrase. Principiile sînt întîmpinate cu satisfacție de proletariatul revoluționar, de opinia publică înaintată. La 13/26 februarie 1919, Comitetul Executiv provizoriu al Partidului Socialist și Comisia centrală provizorie a Sindicatelor din România declară: „Salutăm cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum și respectăm legămintele de unire hotărîte“²⁵. Cînd grupările de extremă dreaptă se dedau la provocări naționaliste, N. Iorga le înfierăază ca iresponsabile: „Nici un om nu poate fi jignit fiindcă aparține altei națiuni și altei religii... Toleranța noastră, aș zice mai mult: bunăvoința noastră, a celor cari sîntem mai mulți, deci mai tari și desigur mai favorizați, cu toată egalitatea egală, e un mijloc de a consolida un stat, în care încercările de deznaționalizare sînt și o faptă rea, și o prostie“²⁶. Era firească deci atitudinea maselor naționalităților conlocuitoare, a reprezentanților lor înaintați: încuviințarea întregirii statului național unitar român și respingerea indemnurilor contrarii ale unor elemente șovine, legate de fostele cercuri dominante²⁷.

Desființarea raialelor Brălla, Giurgiu și Turnu, în cursul și după războiul din 1828—1829, lichidează stăpînirea otomană aici, dar nu poate aduce desțărarea

²⁴ *Marcea unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1 decembrie 1943 (actele comunicate de Z. Păclișanu), p. 109—110.

²⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, ed. I. Popescu-Puțuri, Editura Politică, București, 1966, p. 166—167.

²⁶ N. Iorga, în „Neamul românesc“, 31 octombrie 1922 (ap. L. Cursaru, *N. Iorga — călător prin țară*, în N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, I, Editura Minerva, București, 1972, p. XXXI—XXXII).

²⁷ C. Gölner, I. Covaci, A. Deac, în 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ediția a III-a, ed. I. Popescu-Puțuri, A. Deac, Editura Politică, București, 1978, p. 635—667; M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, ediția a II-a, Editura Politică, București, 1976, p. 305—306, 308—309 etc.

turcilor, rămași în număr relativ însemnat în Țara Românească (la 1859—1860, se recenzează 1243 de persoane de confesiune mahomedană)²⁸. Tot așa și în Dobrogea: în timpul războiului din 1877—1878, cea mai mare parte a populației musulmane se retrage spre sud și satele ei sînt distruse²⁹, dar se reîntoarce în masă de îndată ce ostilitățile iau sfîrșit și se instaurează administrația românească (la 1879, se consemnează 23 033 de turci și tătari)³⁰. În partea de nord a Transilvaniei, cotoplită de horthyști, genocidul a făcut ravagii³¹, în timp ce — chiar în condițiile regimului fascist antonescian — presiunile hitleriste n-au putut duce în România la hecatombele din alte țări ocupate, aici găsindu-și salvarea chiar și grupuri de evrei din Transilvania de nord, precum și din Polonia ocupată de hitleriști, ceea ce se explică — printre altele — și prin omenia tradițională a națiunii³².

Avem de-a face, prin urmare, cu o altă importantă fațetă a bogatei experiențe populare, ale cărei semnificații pot fi urmărite pe multe linii. Rezolvarea deplină a problemei naționale în patria noastră, asigurarea egalității reale în drepturi și datorii a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate — fruct al victoriei revoluției și construcției socialiste, al aplicării creatoare de către P.C.R. a socialismului științific — are, totodată, adînci rădăcini istorice, care au înlesnit și călăuzit soluțiile, eficientizîndu-le totodată rezultatele. Sîntem un singur popor, unit prin istorie și năzuințe, dificultăți și victorii comune și vom continua cultivarea relațiilor, statornicite de veacuri și ridicate pe o treaptă superioară de noua orînduire, conștienți de faptul că aceasta este o nobilă și importantă datorie pentru azi și pentru mîine, a cărei împlinire se repercutează benefic în substanța rînduielilor noastre și vestește întregii lumi virtuțile socialismului.

4

S-a acordat, în paginile anterioare, o mai largă atenție cîtorva dintre cele mai importante aspecte ale măreței experiențe românești. Cum spațiul, rezervat articolului, nu permite o extensiune similară pentru toate laturile ce-ar trebui investigate, nu ne rămîne decît să mai creionăm elementele definitorii numai pentru alte cîteva.

Poporul acesta a fost totdeauna și pretutindenea factor de civilizație, puternic creator de bunuri materiale și spirituale. Chiar și atunci cînd s-a revărsat peste Carpații nordici, creînd, în veacurile XIII—XVI, numeroase sate în sudul Poloniei, și acolo și-a păstrat propria organizație administrativă, judiciară („jus

²⁸ „Anale statistice pentru cunoștința României“, VI, 1865, p. 38—39.

²⁹ Col. Șt. Fălcoianu, c. M. Kogălniceanu, 19 octombrie 1878 (Bibl. Acad., Manuscrise, *Arhiva D. A. Sturdza*, XVI, Varia 150, f. 3—25; compară și Varia 180, 182, 185).

³⁰ *Statistica din România. Indicile comunelor din Dobrogea*, București, 1879, p. 3.

³¹ Gh. I. Bodea, L. Vajda, în *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, ed. Gh. Zaharia, L. Vajda, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 55—81; I. Spălățelu, *Ocupația horthystă în nordul Transilvaniei (1940—1944)*..., în „Contemporanul“, nr. 17 (1642), 28 aprilie 1978, p. 4, 8 etc.

³² Gh. Zaharia, 6 septembrie 1940—23 August 1944. *Anii cei mai întunecați*, în „Magazin istoric“, VIII, 7 (88), 1974, p. 22—28; N. Minei, *Barbaria cu față nazistă*, în A. Kerețki, Maria Covaci, *Zile însingurate la Iași (28—30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978, p. 5—27 etc.

valachicum“) și bisericească, și acolo a realizat o însemnată operă civilizatorie prin păstorit, defrișarea pădurilor și plutăritul lemnului pentru construcție, prin agricultură și meșteșuguri³³. În Banat, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, executarea, în cadrul robotei, de către țărani români — a uriașelor lucrări publice de regularizare a cursurilor Tisei și afluenților săi, precum și de secare a întinselor mlaștini din cîmpie — a constituit temelia civilizației agrare a provinciei, ca și a îmbunătățirii aici a sănătății publice³⁴; și așa peste tot și-n toate vremurile. Creator al unei impresionante culturi originale, care farmecă prin înălțimea ideilor și frumusețe, poporul român și-a modelat întreaga ambianță după legile esteticii. Sint tot atâtea temeluri ale înțelegerii operei creatoare, realizate în anii socialismului în toate domeniile, dar și ale formării tinerei generații în spiritul muncii, respectului pentru creația înaintașilor, curățeniei sufletești.

Țara a luptat întotdeauna, cu demnitate, pentru independență, amintirea vie în popor a eroismului trecutului aducînd pînă la noi tensiunea diferitelor momente de cumpănă, rolul hotărîtor al maselor, vitejii individuale, personalitatea marilor comandanți și oameni politici. Victoria revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă la 23 August 1944 a creat condițiile lichidării dominației imperialiste și cuceririi deplinei independențe, marcată de eroismul armatei în dreptul război antihitlerist. Transformările revoluționare — înfăptuirea revoluției democratice și a celei socialiste, construirea socialismului și făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate — au creat fundamentul de beton al capacității de apărare a statului în orice circumstanțe. Înfruntarea nenumăratelor primejdii ale trecutului a creat mari greutăți muncii noastre productive, constructive, dar n-a putut-o opri: „Din istoria patriei noastre este cunoscut că întotdeauna poporul român lucra ca să-și asigure existența și dezvoltarea, dar avea și arma lîngă el ca să se apere, în caz de nevoie. Deci trebuie să perfecționăm aceste tradiții ale înaintașilor în noile condiții și să facem ca armata noastră să participe la activitatea de dezvoltare a patriei și să fie și gata să ia arma în mînă să o apere — dacă e nevoie —, dar împreună cu întregul popor“³⁵. Căci alt învățămînt al istoriei noastre este faptul că izbînzile au venit tocmai prin manifestarea acestui sprijin total al întregii țări, istoria fiindu-ne definită de războiul întregului popor, ceea ce se continuă prin „orientarea generală a partidului și statului nostru privind participarea întregului popor la apărarea patriei, în cazul unei agresiuni imperialiste“³⁶. Avem o îndelungată tradiție, care servește cu generozitate mijloacele necesare pentru educarea copiilor,

³³ I. I. Nistor, *Migrațiunea românească în Polonia în secolul XV și XVI*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“, s. III, t. XXI, 1939, p. 89—110; Șt. Mețes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, Editura științifică, București, 1971, p. 25—44 etc.

³⁴ I. Negru, *Contribuție la cunoașterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea)*, în „Revista Institutului Social Banat — Crișana. Buletin istoric“, Timișoara XI, iulie-august 1943, p. 76—77, 108 (hartă); idem, *Politica aplicată de Imperiul habsburgic în problemele populației în Banat (1716—1867)*, în „Revista de Istorie“, 35, 11, 1982, p. 1257.

³⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la convocarea bilanț a activului cadrelor de bază ale armatei*, în „Scinteia“, 5 martie 1983, p. 3.

³⁶ *Ibidem*, p. 1.

adolescenților și tineretului în spiritul slujirii devotate, în orice condiții, a patriei socialiste.

Războaiele, pe care am fost siliți să le purtăm împotriva expansiunii diferitelor state, au urmărit apărarea propriului pământ, iar nu cotopirea altuia; permanent ne-a caracterizat străduința spre relații de bună vecinătate și colaborare cu toți vecinii și numai nevoia cea mai de pe urmă ne-a determinat a riposta cu arma. Definind această trăsătură caracteristică, Neagoe Basarab scria: „Iar deaca veți vedea că cu cuvintele voastre cele bune și dulci nu veți putea potoli voia și porunca aceluia ce va fi trimes solii aceia la voi, ci tot vă va sta împotrivă, deacii voi să nu vă dați cinstea voastră lor, ci să eșiți la dinșii hrăburi..., că mai bună iaste moartea cu cinste, decît viața cu amar și cu ocară. Nu fireți ca pasărea cea ce să cheamă cucu, care-și dă oală dă le clocescu alte păsări și-i scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru”³⁷. În altă vreme și-n alte împrejurări istorice, principiile colaborării ca toate popoarele, în scopul salvagărdării independenței și suveranității naționale, apărării hotarelor țării și păcii în lume, au călăuzit activitatea lui Nicolae Titulescu. De-a lungul vremurilor, luptătorii pentru independența țărilor din această parte a continentului au găsit în țările române nu numai locul salvării, dar și baza ospitalieră a pornirii propriilor acțiuni și, mai ales, colaborarea prietenească în lupta comună pentru libertatea socială și națională, împotriva împilatorilor de veacuri. Mișcarea muncitorească din România, P.C.R. au ridicat această tradiție la înălțimea luptei revoluționare proletare comune, împotriva exploatării burghezo-moșierești, la altitudinea luptei pentru socialism, în spiritul întrajutorării frățești. Politica externă a P.C.R., care a adus Republicii o autoritate internațională fără precedent, este nu numai rezultatul analizei lucide, înțelepte a relațiilor din lumea contemporană, ci și al unei tradiții, adînc înrădăcinate în popor, din veacurile care ne-au precedat. Este temeiul desfășurării unei bogate munci formative în rândurile noilor generații, în spiritul apărării ferme a intereselor patriei și a păcii în lume; în spiritul prieteniei și colaborării cu toate popoarele; în spiritul preluării a tot ceea ce este valoros în experiența mondială, pentru a dezvolta mai rapid patrimoniul național, dar și al măririi contribuției noastre la tezaurul universal.

* .

Șase fațete, schițate în paginile precedente — permanența, unitatea, conc lucrarea interetnică, creația, independența și buna vecinătate — nu constituie, evident, decît o mică parte a temei. Numeroase alte aspecte sînt, de asemenea, de luat în considerare: viața culturală, științifică, artistică, militară, administrativă, școlară din țara noastră; constituirea și traiul colectivităților umane (cătune și sate, țiguri și orașe, manufacturi și fabrici) etc. Este de abordat lupta revoluționară, istoria mișcării muncitorești, a P.C.R.; s-a acumulat o largă experiență a construcției socialiste, a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, a contribuției R. S. România la rezolvarea problemelor internaționale, o bogată experiență în colaborarea cu țările socialiste, cu țările în curs de dez-

³⁷ *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, D. Zamfirescu, G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1971, p. 278 (r. 10—14. 38—42).

voltare, cu toate statele lumii, indiferent de orînduirea socială ; este deosebit de important aportul P.C.R. la realizarea unei unități de tip nou în mișcarea comunistă și muncitorească internațională ș.a.m.d. •

Chiar și analiza cîtorva probleme numai realizează totuși o bază suficientă pentru a conchide asupra uimitoarei bogății de experiență istorică a poporului român, pentru a sublinia necesitatea grijei continue a celui ce-i frecventează palatele imense, de a desprinde fără încetare concluzii pentru prezent și viitor, pentru formarea în spirit responsabil a tinerei generații.

Planuri de lecții comentate

FORMAREA ȘI DEZVOLTAREA STATULUI FEUDAL ARAB

(Clasa a VI-a)

I. Formarea statului feudal arab :

a) Originea populației :

- arabii, populație semitică¹

b) Condițiile naturale :

- Arabia, cea mai mare peninsulă
- Zona sud-vestică, Yemenul — „Arabia fericită”² — viață sedentară
- Centre — Mecca³ Yatrib (Medina)
- Zonele predominante de podiș și deșert — beduinii⁴, păstorii nomazi.

c) Premisele formării statului :

- formarea aristocrației⁵ tribale
- nevoia de pământ, de pășune⁶
- ciocnirile dintre triburi
- unificarea cultelor tribale⁷

d) Islamismul — nouă credință monoteistă

- Mahomed⁸ (570—632) răspîndind islamismul⁹ a pus bazele unificării într-un stat a triburilor arabe.
- Coranul¹⁰.

II. Califatul arab :¹¹

a) Caracterul statului feudal-militarist

- Califii (632—661) șefi religioși și politici
- dinastia Omeiazilor (661—750)¹².
- dinastia Abbasizilor (750—1258)¹³.
- cuceriri : Siria, Mesopotamia, Egipt, Persia, o parte din Asia Mică, Asia Centrală, nordul Africii și Spania.

b) Dezvoltarea economică

- progrese în tehnica agrară
- răspîndirea și adaptarea unor noi culturi în zone diferite
- înflorirea meșteșugurilor și a orașelor
- intensificarea comerțului

c) *Dezvoltarea culturii*d) *Consolidarea orinduirii feudale :*

- întărirea aristocrației arabe prin contopirea ei cu aristocrația locală
- exploatarea țăranimii dependente, a sclavilor

e) *Ascuțirea luptei de clasă :*

- răscoalele și mișcările populare (sec. VIII—X) ¹⁴

f) *Dezmembrarea marelui Califat :*

- Califatul de Bagdad (Asia)
- Califatul de Cordoba (Spania)
- Califatul de Cairo (Africa)

III. Concluzii :

Statul islamic a fost mijlocul care a permis arabilor să provoace un contact între civilizații diferite și să aducă popoarelor din bazinul mediteraneean informații literare și științifice, din care acestea păstrează încă numeroase urme.

Arabii au deschis noi drumuri comerciale spre deșerturile Asiei și spre regiunile necunoscute ale Africii, au dezvoltat comerțul maritim, au menținut legături permanente între popoarele Europei, Asiei, Africii.

Islamismul, prin aria de răspândire, se numără printre marile religii monoteiste ale lumii, alături de ebraism și creștinism. Toate trei au apărut în aceeași zonă restrinsă a teritoriului semit.

Prin capacitatea sa de pătrundere islamismul a înlocuit ca limbă și credință tot ce era înainte în aria sa de pătrundere.

Comentariu istoric

1) Populația semitică reprezintă un grup de popoare din sud-vestul Asiei și din nord-estul Africii, înrudite prin limbă, trăsături fizice (arabii, sirienii, evreii). Centrul de iradiere semitică în antichitatea cea mai îndepărtată a fost Arabia ¹.

2) Zona de sud-vest, Yemenul, denumită „Arabia Felix” în scrierile vechilor autori, printre care și Diodor, reprezintă zona cea mai veche a vieții sedentare, datorită condițiilor prielnice ale solului și blîndeții climei. În văile înalte ale Yemenului și Hadramautului, cu culturile lor în terase, se dezvoltaseră bogate așezări sedentare care trăiau din exportul recoltelor lor de smirnă și tămîie, din comerțul ce-l practicau cu India și lumea mediteraneeană ².

¹ Sabatino Moscati, *Vechile civilizații semite*, Buc., Ed. Meridiane, 1975, p. 210.

² Dominique Sourdél, Janine Sourdél-Thomine, *Civilizația islamismului clasic*, Buc., Ed. Meridiane, 1975, vol. I, p. 31.

Cele mai înfloritoare orașe-state au fost Mecca și Yatrib (Medina). Prin această zonă treceau și marile drumuri de comunicație, în principal două : primul pleca din Yemen, urca spre Mecca și Medina și se îndrepta spre partea de miază a Palestinei, iar al doilea drum pornea de pe coasta Golfului Persic, mergea de-a lungul fluviului Tigris și apoi spre Palmira și Damasc³.

3) Mecca era un puternic centru economic și religios al lumii arabe în secolul al VII-lea e.n. Populația din Mecca se ocupa îndeosebi cu pregătirea călătoriilor caravanelor. De asemenea orașul patrona slujbele în serviciul templului Kaabei. Puterea se afla în mîinile unei aristocrații compusă din negustori bogați, notabilii principalelor clanuri cu autoritate și asupra teritoriilor înconjurătoare, datorită alianțelor cu triburile nomade⁴.

4) Triburile beduine se ocupau cu păstoritul. Ele se deplasau periodic în căutare de pășune și apă, duceau un trai sărăcăcios, purtînd, pentru a putea supraviețui, o luptă neîndurătoare cu elementele naturii. Deseori se produceau ciocniri între clanuri și dispute pentru locurile favorabile pentru popas și pentru apă⁵.

5) Arabii erau organizați în triburi, iar conducătorii lor se numeau șeici sau emiri. Începînd din secolul al VI-lea e.n. se formase o aristocrație tribală care s-a îmbogățit în special din comerț, și care acaparînd conducerea tribului, exploata munca membrilor de rînd ai acestuia. În scopul sporirii avuțiilor începe să fie folosită și munca sclavilor aduși din Africa. Astfel, apărînd clasele sociale și accentuîndu-se contradicțiile din sînul triburilor arabe, s-au creat premisele unificării politice.

Criza socială, climatul de neliniște ce domină comunitatea arabă (în mod deosebit la Mecca unde se găseau cele mai puternice clanuri ce tindeau să monopolizeze comerțul) au favorizat apariția și răspîndirea islamismului, factor important în grăbirea unificării arabe.

6) În secolul al VI-lea e.n. începe o criză a vieții economice în lumea arabă, provocată de factori diverși : dezvoltarea navigației a redus importanța drumurilor comerciale pe uscat, a scăzut puterea comercială a orașelor arabe specializate în organizarea caravanelor, a diminuat veniturile negustorilor.

Ruperea marelui dig de la Marib — vechea capitală a regatului Saba în Arabia de sud — ce servea la irigarea ținutului înconjurător a determinat devastarea unui ținut prosper, precum și emigrarea unor grupuri de arabi yemeniți spre nord, fapt ce a provocat puternice lupte cu clanurile arabe din această zonă.

Stăpînirea etiopiană asupra Yemenului începînd din 525, înlocuită cu cea persană în 575, vor contribui de asemenea la accentuarea fenomenului crizei social-economice a lumii arabe. Pierzînd veniturile aduse de caravane, nomazii au fost determinați să treacă la o viață sedentară, la agricultură. Crescînd nevoia de pășunat, s-au intensificat ciocnirile între triburi⁶.

7) Încă înainte de activitatea de propovăduitor al lui Mahomed, în sînul arabilor a apărut secta hanifilor, care adorau un Dumnezeu unic⁷. Fără îndoială că evreii și în parte creștinii ofereau arabilor exemplul monoteismului.

³ Sabatino Moscati, *op. cit.*, p. 220.

⁴ Dominique Sourdrel, *op. cit.*, vol. I, p. 36.

⁵ Dominique Sourdrel, *op. cit.*, vol. I, p. 34.

⁶ Dominique Sourdrel, *op. cit.*, vol. III, p. 168.

⁷ S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, Buc., Ed. Politică, 1976, p. 509.

8) Mahomed, născut la Mecca între 570 și 580 e.n., a ajuns la 31 de ani la o oarecare prosperitate economică provenită din expedițiile caravanelor. Fără îndoială receptiv mai de mult la ecourile marilor religii monoteiste, ca urmare a călătoriilor sale, își începe activitatea de propovăduitor printre arabi a credinței într-un singur dumnezeu — Allah.

9) Elementul fundamental al noii credințe este cerința strictă de a adora numai pe Allah și a da necondiționat ascultare voinței lui. Însuși cuvântul „islam” înseamnă supunere. Una din prescripțiile religiei musulmane recomandă războiul ca o acțiune sfântă în numele credinței (dijihad)⁸.

Religia propovăduită de Mahomed consacră inegalitatea socială și căuta să atenueze contradicțiile de clasă, predicând „frăția” musulmanilor și servind interesele aristocrației. Rudele cele mai apropiate ale lui Mahomed, precum și cei umili aderă la noua credință, dar comunitatea din Mecca, aristocrația negustorească, preoții, se temeau ca renunțarea la cultul vechilor zei tribali să nu scadă însemnătatea economică și religioasă a orașului. Mohamed și adepții săi au fost nevoiți să fugă (hegira) în 622. Această dată — 16 iulie 622 — este considerată de musulmani începutul erei noi, era musulmană. La Yatrib, devenit Medina (orașul profetului), oaza agricolă în care s-a retras Mahomed printr-o politică abilă aplinează discordiile interne, înlocuind legătura tribală cu cea a noii religii — moment important în istoria arabă.

Recrutînd un mare număr de adepți Mahomed a încheiat în 628 un armistițiu favorabil cu locuitorii din Mecca, iar doi ani mai târziu rupe armistițiul punînd stăpînire pe Mecca fără a întâmpina rezistență. Triburile arabe convertite la islamism s-au unit formînd un stat sub conducerea lui Mahomed. Mecca devine centrul politic și religios al islamismului.

10) Amănuntele date de biografia arabi arată că Mahomed ar fi primit prin revelații o serie de mesaje, pe care un ordin imperios îl însărcina să le transmită, să le „recite”, de aici numele de Kor'an, „recitație”, care a fost dat ulterior ansamblului de texte realizate de urmașii săi.

Coranul, principala carte sfântă a musulmanilor, a fost alcătuită în anul 650 pe timpul lui Osman, cel de-al treilea urmaș al lui Mahomed. Cuprinde însemnări dispersate ale cugetărilor și învățămintelor lui Mahomed (114 capitole — sure —) majoritatea proslăvesc măreția și puterea lui Allah și indică prescripțiile și interdicțiile pentru credincioși⁹.

11) După moartea lui Mahomed (632) statul a fost condus de califi (urmași) care erau și șefi religioși. Primii patru califi care au urmat după moartea lui Mahomed au desăvîrșit unitatea statului: Abu Bakr (632—634) urmat de cel mai bun prieten al său Omar (634—644), apoi Othman (644—656) și Ali (656—660)¹⁰.

Titlul de calif, care imediat după moartea lui Mahomed era eligibil, devine după aproape trei decenii ereditar, prin obiceiul care se încetățenește că în timpul vieții califul să-și desemneze succesorul¹¹.

⁸ S. A. Tokarev, *op. cit.*, p. 512.

⁹ Dominique Sourdell, *op. cit.*, p. 39—40, 140—146.

¹⁰ Dominique Sourdell, *op. cit.*, p. 49.

¹¹ S. A. Tokarev, *op. cit.*, p. 507.

Califatul arab a reprezentat forma de stat constituit în Orientul Mijlociu și în nordul Africii, pe teritoriile cucerite de arabi în sec. VII—VIII. Triburile de arabi care nu aderaseră la islamism au fost supuse cu forța, apoi arabii au cucerit Siria, Mesopotamia, Egiptul, sudul Asiei Mici, Persia.

Domnia discipolilor lui Mahomed a fost străbătută de adinci rivalități, discordii, care au degenerat uneori în bătălii, dar mai ales au creat în sinul Islamului rupturi (sumiții, șiiții) dintre care unele aveau să persiste pînă în epoca actuală.

12) În anul 661 emirul Siriei cucerește puterea, mută capitala la Damasc și întemeiază dinastia Omeiazilor (661—750). Califii omeiazi au continuat cuceririle în nordul Africii cu Cartagina, apoi în Spania (711). Au fost însă înfrinți de armata francilor condusă de majordomul Carol Martel la Poitiers (732). În Asia au cucerit Afganistanul, Turkestanul.

13) Califatul Omeiad slăbește datorită creșterii puterii marilor proprietari, a nemulțumirii provinciilor exploatate, răscoalelor țăranilor.

Profitînd de aceste tulburări, Abul-Abbas un reprezentant al aristocrației iraniene înlătură pe Omeiazi și a instaurat o nouă dinastie — Abbasidă (750). Capitala a mutat-o la Bagdad. Din dinastia Abbasizilor merită reliefată personalitatea lui Harun-al-Rașid (786—809) care marchează un moment de seamă al califatului. Curtea, în vremea lui Harun, era centrul unei vieți fastuoase și risipitoare. Excesul de lux era folosit și ca mijloc de intimidare a supușilor, de a inspira teamă și respect pentru puterea califului...

Mirificele povestiri din „O mie și una de nopți” reprezintă singurul monument care a rămas din acea tumultuoasă epocă a sec. VIII—IX. Culegerea a fost redactată și la arabi în sec. XIII—XV și conține 400 de povestiri provenite din India, Persia, Egipt, Arabia, Grecia¹².

14) În timpul dinastiei abbasidă, ca urmare a consolidării relațiilor feudale și a intensificării exploatarei, au izbucnit dese răscoale țărănești. Cea mai importantă dintre ele este cea din nordul Iranului între anii 816—838 sub conducerea lui Babek.

Începînd din secolul al X-lea califatul trece printr-o criză care îl va duce la dezmembrare. Cauzele acestei dezmembrări au fost: politica de independență dusă de marii feudali, răscoalele maselor exploatate, tulburările și nemulțumirile din provinciile cucerite. Ca urmare a dezmembrării s-au format califatele: Spania, Maroc, Tunis, Egipt, Turkestan. Treptat ele au decăzut și și-au pierdut independența. În sec. XI—XII o parte din posesiunile arabe au fost cucerite de turcii selgiucizi.

*
* *

Indicații metodice

Programa de istorie universală medie acordă pentru această lecție o oră. Dată fiind complexitatea și importanța problematicii ridicată de dezvoltarea socie-

¹² Angelescu Nadia, *Harun-al-Rașid între mit și realitate*, rev. „Magazin istoric”, nr. 63/1972, p. 63—64.

tăți arabe în feudalismul timpuriu, lecția nu se poate realiza optim decât în două ore, luând o oră de la rezerva pentru lecțiile de sinteză și recapitulare. Propun ca în viitor să se prevadă două ore pentru această temă.

Pentru un spor de eficiență în posibilitățile de asimilare de către elevi a noilor cunoștințe și mai ales de înțelegere a fenomenelor specifice epocii și societății arabe, a dezvoltării judecății istorice a elevilor, se impune o structurare foarte clară și logică a materialului, urmărindu-se ca probleme esențiale :

- specificul modului de viață al arabilor pînă în sec. VII,
- rădăcinile și esența doctrinei islamice, moment foarte important al lecției nu numai în urmărirea devenirii lumii arabe, ci și în dezvoltarea educației ateiste a elevilor,
- evidențierea efervescenței economice și culturale în marile centre orășenești dezvoltate în califatul arab (aspecte prezentate clar și documentat în manual ; cultura arabă ocupînd un loc important în cadrul temei „Cultura în feudalismul timpuriu“),
- tema permite o permanentă activizare a elevilor, realizînd lecția etapă cu etapă prin antrenarea acestora în folosirea hărții tematice — expansiunea statului arab —, a textelor, a solicitării legăturilor cu cunoștințele lor anterioare de la temele care au tangență cu lumea arabă (Imperiul caroligian),
- se impune o comparație frontală, pe baza hărții istorice a califatului arab cu harta politică actuală a lumii, pentru a desemna actualele state arabe (nu numai cele din Peninsula Arabă și Orientul Mijlociu : Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, R. A. Yemen, Oman, Siria, Irak, ci și cele din Africa : R. A. Egipt, Maroc, Tunis, R. D. P. Algeria, Libia). Se va putea constata astfel rolul arabilor în dezvoltarea acestor popoare.

Prof. NOBILESCU AURELIA

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- SEBATINO MOSCATI, *Vechile civilizații semitice*, București, Edit. Meridiane, 1975, p. 210—246.
- DOMINIQUE SOURDEL, JANINE SOURDEL—THOMINE, *Civilizația islamului clasic*, București, Edit. Meridiane, 1975, vol. I, p. 28—144, vol. III, p. 105, 175—176, 181—184, vol. III, p. 226—229.
- S. A. TOKAREV, *Religia în istoria popoarelor lumii*, București, Edit. Politică, 1976, p. 506—521.
- ANGHELESCU NADIA, *Harun-al-Rașid între mit și realitate*, „Magazin istoric“, nr. 63, 1972, p. 64—69.
- MICHEL GALL, *Seherezada și istoria*, „Magazin istoric“ nr. 108, 1976, p. 52—56.
- JACQUES LANNAY, *Adevărul trebuie respectat*, „Magazin istoric“, nr. 5, 1971, p. 44—46.
- SILVIU NEGUȚ, ION NICOLAE, *Superlative geografice* (mică enciclopedie), București, Edit. Ion Creangă, 1978, p. 81—83.
- HORIA C. MATEI, SILVIU NEGUȚ, ION NICOLAE, NICOLAE STEFLEA, *Statele lumii de la A la Z*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 26—28.

- * * * *Mic dicționar enciclopedic*, București, Edit. Enciclopedică română, 1972.
- ȘTEFAN PASCU și COLECTIVUL, *Atlas istoric*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1971, harta nr. 40. *Formarea statelor arabe și cuceririle arabilor*.
- MIRCEA PEAHĂ și COLECTIVUL, *Atlas geografic general*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1972, p. 106—107.

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN PREAJMA REVOLUȚIEI CONDUSE DE TUDOR VLADIMIRESCU (1821)

(Clasa a VIII-a — Cursul „Istoria veche și medie a României“)

A.

I. *Situația economică și social-politică a Țărilor Române în perioada destrămării feudalismului și a apariției relațiilor capitaliste.*

- a) Fenomene de criză proprii structurilor feudale, a raporturilor economice și sociale
- b) Apariția germenilor și elementelor noii orînduiri — orînduirea capitalistă
- c) Agravarea contradicțiilor sociale și politice

II. *Criza regimului fanariot în Țara Românească și Moldova și a regimului habsburgic în Transilvania.*

- a) Accentuarea contradicțiilor sociale în Țara Românească și Moldova în urma prevederilor păcii de la Kuciuk-Kainargi
- b) Contradicția între regimul habsburgic și clasele exploatate din Transilvania.
- b) Aspectul nemulțumirilor în Țara Românească și Moldova
— Forme ale luptei românilor din Transilvania în perioada respectivă
- c) Programe și memorii de reforme pe plan social și național
- d) Coalizarea forțelor progresiste în lupta pentru înlăturarea dominației străine

III. *Lupta națională — expresie și factor de edificare a națiunii*

IV. *Concluzii*

B. Comentariu istoric

I. a. Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se caracterizează în istoria noastră, prin adîncirea contradicțiilor societății feudale și apariția semnelor societății capitaliste. Noțiunea de *destrămare* (una din cele mai complexe în literatura istorică și folosită mai ales în cazul orînduirii feudale) implică pe de o parte, fenomenele de criză proprii structurilor feudale, a raporturilor economice și sociale feudale; pe de altă parte, ea presupune apariția și dezvoltarea germenilor și elementelor noii orînduiri.

Destrămarea privește, desigur, în primul rând, sfera economică materială a societății, însă nu este mai puțin adevărat că, paralel cu mutațiile economice, apar numeroase prefaceri în întreaga existență istorică a societății; în viața politică și cea spirituală, în manifestările de ordin social etc. Pentru a înțelege transformările pe care le-a suferit societatea românească de-a lungul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, până la revoluția de la 1821 este necesar a prezenta conturul tabloului societății românești în această perioadă.

Așa cum se subliniază în Programul Partidului Comunist Român, prezența țărănimii libere este o trăsătură importantă a societății feudale românești. Și în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea țărănimea liberă a continuat să mențină unele poziții, reprezentând circa 30% din totalul țărănimii.

Totuși, producția agricolă se desfășoară în principal în cadrul raporturilor feudale, care cunosc o serie de fenomene caracteristice atât în ce privește relațiile dintre stăpînii de pămînt și producătorii direcți, cît și condițiile tehnico-materiale ale agriculturii.

Prin reforma lui Constantin Mavrocordat (desființarea „rumâniei” și „veciniei”) se modificase statutul țăranului *dependent*, nu însă și aservirea, în genere, deoarece țăranii continuau să aibă obligații către stăpînii de moșie în schimbul pămîntului aflat în folosința lor.

Tendința fundamentală în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea constă în sporirea obligațiilor țărănimii către stăpînii de moșie.

În Transilvania, de pildă, țăranii trebuiau să presteze 3 zile pe săptămînă robote cu vitele, iar cei lipsiți de vite chiar 4 zile cu palmele. Exista și o altă categorie de țăranii dependenți, așa-numiții jeleri care prestau doar două zile pe săptămînă, însă aveau și mai puțin pămînt în folosință.

În Țara Românească și Moldova, în aceeași perioadă, prin introducerea „nartului” claca indică o tendință generală de creștere trecînd peste posibilitățile țăranilor de realizarea muncilor. Pe lîngă clacă, țăranii de pe moșii trebuiau să dea dijmă din toate produsele recoltate de pe pămîntul pe care-l dețineau în folosință proprie. Se constată tendința de creștere a tuturor acestor obligații, legat de interesul clasei dominante în consens cu totalitatea transformărilor petrecute în viața economică și care denotau intensificarea schimburilor marfă-bani.

Desigur, boierimea încă nu participă activ la circuitul economic al vremii datorită unei serii de împrejurări, interne și externe, hotărîtor fiind monopolul turcesc asupra comerțului țărilor române.

În aceste condiții, țărănimea simte tot mai mult nevoia de a-și asigura, la rîndu-i pămîntul necesar prin învoieli aparte pe așa-zisele „prisoase” învoieli care erau, de regulă, mai împovărătoare.

Funcționarea sistemului feudal suferă, astfel o serie de modificări care-i subminează baza și-l adîncesc contradicțiile. Dar în Țara Românească și Moldova nu renta în muncă (claca) și nici renta în produse (dijma) erau formele și căile principale de exploatare a țărănimii, ci fiscalitatea percepută de către statul feudal sub formă de impozite extrem de grele.

Gospodăria țărănească stoarsă nemilos pe căi felurite, uzurparea drepturilor țăranilor liberi se anunță, astfel ca semne ale destrămării feudalismului.

b) Dacă în ce privește economia agrară aceste modificări se produceau în cadrul

sistemului feudal, în alte zone ale activității economice germeii noului țin, prin însăși esența lor, de un alt tip, de relații — capitaliste.

În toate cele trei țări române a progresat producția meșteșugărească și manufacturieră, a sporit volumul schimbului de mărfuri pe piața internă și externă, se manifestă o pondere tot mai mare a orașelor ca centre economice.

Aceste progrese și înnoiri ar fi fost și mai rapide, dacă o serie de împrejurări, interne și externe, nu frînau procesul de dezvoltare a celor trei țări române.

Pe plan intern, acumularea scăzută de capitaluri productive, discrepanța dintre structurile feudale și extinderea raporturilor bănești, activitatea modestă a centrelor economice ale vremii — toate acestea au stăvilit ascensiunea și modernizarea societății românești. Evoluția ei a fost sensibil deosebită față de tipul de evoluție a țărilor apusene unde capitalismul s-a afirmat încă în secolul al XVI-lea și a triumfat ca formație socială nouă în secolele XVII—XVIII.

I. Asupra țărilor române au grevat condiții externe de mare complexitate. Regimul fanariot (în Țara Românească și Moldova) și habsburgic (în Transilvania) au contribuit la accentuarea crizei feudalismului și în același timp au frânat dezvoltarea social-economică a societății românești. Instaurarea domniilor fanariote marchează în raporturile dintre Țările Române și Imperiul Otoman o nouă treaptă a dominației acestuia și exprimă tendința de asupra a unui control efectiv în viața politică și economică a celor două țări. Prin însăși modalitatea alegerii lor și prin rolul care le era atribuit, domnii fanarioți nu puteau fi decât instrumente în mâna imperiului.

Desigur, au fost și domni care s-au preocupat de realizarea unor înnoiri social-economice și culturale, de aceea nu se poate nega valoarea unor inițiative, ca și faptul că alternarea unora și acelorași domni pe scaunul celor două țări a contribuit la procesul de unificare politico-administrativă și instituțională a lor.

În același timp, însă, domnii fanarioți au transformat domnia într-o sursă de venituri dobândite pe toate căile. Economia Țărilor Române a fost grav prejudiciată de Poarta Otomană și de setea de înavuțire a fanarioților. Tributul către Poarta Otomană, sistemul de cumpărare a domniilor, rechizițiile și monopolul comercial pe care Imperiul Otoman îl exercita asupra Munteniei și Moldovei epuizau economia celor două țări.

În sfârșit, războaiele aproape necontenite ale Porții cu Austria și Rusia în cursul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, epuizau rezervele alimentare și bănești, împiedicând totodată dezvoltarea formelor economice capitaliste.

II. Prevederile tratatelor de pace erau soldate, de cele mai multe ori cu urmări negative pentru situația economică și social-politică a țărilor române (pierderi teritoriale însemnate).

Astfel, tratatul încheiat la Kuciuk-Kainargi (1774) a contribuit la întărirea exploatării țărănimii, fixând claca la un număr de 12 zile, în condițiile create de limitarea monopolului comercial în Moldova și Țara Românească. Această perioadă va fi marcată de agravarea contradicțiilor dintre feudali și țărani, între feudali și orășeni, între boierimea română și elementul grecesc reprezentat prin domnii fanarioți și boierii greci.

Exemplu — dezvoltarea orașelor a adâncit contradicțiile interne ale societății feudale. Pentru a-și mări veniturile, stăpînii de moșie au înmulțit bîlciurile și au acaparat ocolul orașelor, încercînd să impună orașenilor aceleași obligații ca și clăcășilor. Prin aceasta ei au provocat împotrivirea orașenilor, care a mers uneori pînă la revoltă, sau de cele mai multe ori se vor asocia revoltelor țărănești, care erau principala formă de manifestare a luptei de clasă în orînduirea feudală.

În Transilvania, în condițiile create de stăpînirea habsburgică bazată pe principiul „dividare et impera” s-au adâncit contradicțiile sociale și naționale. Situația cea mai grea și mai apăsătoare o avea populația românească, majoritară socotită „tolerată” pe pămîntul străbun. Poziția distinctă, individualizată a românilor în raport cu celelalte naționalități din Transilvania, aflate și ele sub dominația habsburgică, a determinat cursul propriu al mișcării de emancipare și eliberare națională.

Iată de ce, realitatea istorică românească în sec. XVIII și începutul sec. al XIX-lea a generat nu numai o puternică confruntare de clasă, ca răscoala de la 1784, ci a generat, totodată, și o mișcare cu caracter național.

Fenomenele care se petrec în această perioadă accentuează de fapt lupta națională din perioada de formare a națiunii. Este o luptă pătrunsă de ideea națională, avînd ca scop eliberarea națională, chiar dacă acest obiectiv nu este formulat expres, iar lupta se desfășoară, mai ales la început, în jurul unor probleme de ordin religios.

Este cunoscut faptul că lupta dusă în numele drepturilor poporului român din Transilvania de Inochentie Micu a trasat însă, un făgaș pe care se va înscrie cu intensitate crescîndă mișcarea de emancipare națională a românilor. Supplexul redactat în 1791 sintetizează aspirațiile politice ale românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea și definește obiectivele de permanență în mișcarea politică din etapele ulterioare. În continuare, în condițiile grele create de oprimarea austriacă, românii vor lupta pe calea culturală. Așa vor fi reluate ideile primului program politic al națiunii române din 1791, în operile istorice ale Școlii Ardelene, în lucrările lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior.

Cultura națională devine astfel, tribună de luptă, contribuind activ la formarea conștiinței naționale prin accentuarea ideilor de origine, vechime și continuitate, pe teritoriul țării, pe rolul românilor în istoria medievală ca luptători împotriva expansiunii străine.

Tot în acest ultim deceniu al secolului al XVIII-lea se organizează și în Transilvania mișcarea iacobină, după modelul revoluționarilor francezi, la care participă intelectualitatea îndreptîndu-și atacul împotriva absolutismului monarhic. Încă din 1792, se anunță de către poliția secretă a imperiului existența unei mișcări, care îmbrăca formă revoluționară, organizată și condusă de Ignatie Martinovici. Acesta, sîrb de origine, cu o ascensiune social-politică interesantă (de la călugăr franciscan, preot, profesor de științele naturii la Universitatea din Liov, ajunge în serviciul secret al curții imperiale) inițiază mișcarea pe două planuri distincte, avînd la bază un program reformat. Misiunea finală era să înlăture puterea nobiliară și să treacă la prefacerea burgheză a societății.

Dacă la început antrena și nobilimea de rînd, pentru care menținea dreptul de proprietate, însă în același timp prevedea raporturi contractuale între stă-

pîn și iobag, în final se împotriva privilegiilor nobilimii, a cărei putere urma să fie răsturnată de ajutorul maselor țărănimii.

Scopul ultim era transformarea țării în republică democratică burgheză. În acest stat, după concepția sa, Martinovici rezolva problema națională prin constituirea unor provincii delimitate pe baze naționale, cu autonomie deplină și drepturi egale din punct de vedere național.

Mișcarea a fost înecată în sine în 1795, înainte de a-și fi dat roadele, fiind urmată de un val de arestări, asasinate, în frunte cu însăși organizatorul ei.

Desigur, ea n-a avut o bază socială temeinică (masele țărănești nu erau antrenate) dar a avut meritul de a populariza idei progresiste, democratice, în spiritul epocii, a revoluției franceze care se desfășura în acea perioadă.

Acțiunile politice nu încetează, fiind reluate la începutul sec. al XIX-lea, printr-un nou Supplex (1804) în care se subliniază pe lîngă ideile mișcării anterioare, noi accente sociale și naționale în legătură cu istoria unitară a românilor din cele trei țări românești.

Revendicările din 1804 sînt în favoarea celor mulți, ceea ce exprimă adîncirea legăturii mișcărilor naționale cu pături sociale din ce în ce mai largi. Și în celelalte două țări românești (Muntenia și Moldova) apar în această perioadă, programe și proiecte de reformă. Multe dintre aceste programe de reformă și memorii formulează idei interesante cu privire la independența și suveranitatea națională, în strînsă legătură cu condițiile concrete ale țărilor române.

Încă din 1802, boierimea liberală munteană, interesată în obținerea independenței țării și în efectuarea unor schimbări social-politice înnoitoare, îndreaptă petiții către Napoleon, cerînd protecție împotriva turcilor.

Proiectul de constituție „aristo-dimocraticească” în care se resimte influența revoluției franceze, redactat tot în 1802, a cărui autor a fost logofătul Dumitrache Sturza era menit să dea o nouă organizare politică a țării, în care clasa dominantă să-și păstreze privilegiile sociale, politice, dar să colaboreze cu „*narodul slobod*” (în sensul eliberării naționale, nu sociale).

Proiectul prevede și o separație a puterilor în stat, în sensul constituirii unor unități politico-administrative avîndu-și fiecare competențele ei, cum sînt: divanul pravilnicesc (care întocmea legile) și divanul de jos, organizat cu deputați „trimiși de țară”, dar care se găsesc sub controlul direct al „divanului cel mare” (Guvernul). Deci, proiectul are caracter boieresc, dar se resimt ideile înnoitoare, ale epocii moderne, generate de revoluția franceză. Seria de memorii și proiecte de organizare a statului este sintetizată în memoriul din 1821 în care erau formulate clar idei ca: neatîrnarea țării, excluderea grecilor din țară, domni pămînteni, libertatea comerțului, noi legiuiri conforme „cu interesele țării” (naționale), deși marea boierime își păstra în continuare privilegiile de clasă, propunînd chiar o lărgire a lor.

III. Este evident că asuprirea feudală internă și adîncirea opresiunii naționale a poporului român aduce treptat, sub același steag de luptă, forțele progresiste.

Așa cum s-a desprins din lecțiile precedente, întreaga desfășurare istorică ce precede constituirea națiunii române prezintă drept una din coordonatele sale de bază lupta pentru libertate și neatîrnare, pentru păstrarea ființei de stat. Pînă

În perioada edificării propriu-zise a națiunii române, a existat, așadar, o îndelungată tradiție a luptei pentru libertate a poporului nostru.

Această luptă se află în legătură de continuitate directă cu mișcarea de eliberare care se afirmă și se dezvoltă în condițiile încheierii națiunii și care contribuie activ la însăși edificarea națiunii române.

IV. Concluzii

Dezvoltarea social-economică și politică a societății românești în perioada anterioară a revoluției condusă de Tudor Vladimirescu, marchează etapa formării climatului revoluționar, care au culminat cu revoluția din 1821.

C. Indicații metodice

Tema „Țările Române în preajma revoluției conduse de Tudor Vladimirescu” este prevăzută în programă, pentru predare la clasa a VIII-a într-o oră. Este lecție de comunicare de noi cunoștințe.

Tema aceasta este legată prin multe verigi de lecțiile precedente și totodată ușurează înțelegerea lecțiilor viitoare (Revoluția de la 1821, Țările Române după revoluție etc.).

Consider că metoda cea mai adecvată este *metoda activă*, dialogul permanent al profesorului cu clasa, insistându-se asupra situației Țărilor Române, agravarea crizei feudalismului în condițiile accentuării dominației străine. Elevii vor fi îndrumați prin întrebările profesorului, în înțelegerea procesului istoric al dezvoltării noilor forme economico-sociale capitaliste apărute încă din sec. al XVIII-lea dar care era încătușat de menținerea vechilor relații feudale.

De asemenea, foarte ușor vor desprinde semnificația și amploarea luptei de emancipare națională la mijlocul secolului al XVIII-lea a poporului român concretizată în mișcarea Supplexului, răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Profesorul va sublinia, că la sfârșitul secolului al XVIII-lea acel „Supplex Libellus Valachorum” este primul document programatic al mișcării de eliberare, expresie a afirmării conștiinței naționale a românilor din Transilvania, precum și mișcarea petiționară cu ideile de emancipare politică din programele din Țara Românească și Moldova care reflectă același lucru.

Va fi subliniat în cadrul dialogului cu clasa rolul culturii românești în dezvoltarea conștiinței naționale a poporului, contribuția sa valoroasă în lupta pentru emancipare și unitate națională.

Pentru o clară și precisă orientare în problematica lecției noi va fi introdus cu mult discernămint *documentul de partid* și în primul rând — *Programul Partidului Comunist Român de săurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*.

Mai poate fi folosită „Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice ideologice și activitatea politică, educativă a partidului” prezentată la plenara lărgită a Comitetului Central al P.C.R. din 1—2 iunie 1982.

Astfel, la această temă se vor sublinia trăsăturile caracteristice ale feudalismului românesc, rolul țărănimii ca forță socială a progresului, revoluția din 1821 —

începutul epocii moderne. Mai poate fi folosită desigur de către profesor și *metoda problematizării* (cu multă atenție), care conferă elevului atractivitate, îl incită să gândească logic fenomenele istorice. Pentru aceasta profesorul va avea grijă să elaboreze un plan de acțiune detaliat, să creeze *situații-probleme*, care să implice, în mod special și într-un grad deosebit, gândirea elevilor și în care rolul să se modifice de la o etapă la alta a lecției, de la o activitate didactică la alta : de la crearea și prezentarea „Situațiilor-probleme”, la orientarea elevilor către sesizarea elementelor acestora, la completarea și clarificarea datelor lor, pînă la reorganizarea și regruparea cunoștințelor în vederea stabilirii căilor de rezolvare a situațiilor date.

Iată, de exemplu, pentru a înțelege că în ajunul revoluției de la 1821, „Țările române erau afectate de puternica frînă a relațiilor feudale și a dominației străine și că abia după revoluție va începe epoca modernă a istoriei României — se va adresa elevilor următoarea întrebare :

— Cum se explică faptul că pe plan universal, epoca modernă începe la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar în țările române abia după 1821 ?

Pentru a rezolva această sarcină trebuie să se pornească de la reactualizarea cunoștințelor elevilor în legătură cu faptul că pe plan universal începutul epocii moderne a fost marcat de revoluția burgheză din Anglia la jumătatea secolului al XVII-lea (1642—1649), se va trece apoi la aprofundarea procesului de trecere la epoca modernă în Țările Române analizînd : factorii de frînă care au determinat întîrzierea în timp a începutului epocii moderne, factorii de progres care cereau înlăturarea vechilor stări feudale ; forțele sociale progresiste ale societății românești. Prin analiza acestor aspecte și prin introducerea elementelor noi în lecție, elevii vor reuși să descopere argumentele care permit aprecierea că revoluția din 1821 a marcat începutul epocii moderne.

La această lecție este necesar ca din punct de vedere metodic, să se explice toți termenii noi întîlniți, care pe lîngă faptul că sînt numeroși, sînt în același timp de o factură deosebită, puțin pune la încercare capacitatea de înțelegere a elevilor.

Concluzia lecției va fi ușor înțeleasă de către elevi indiferent de metoda didactică folosită prin introducerea și analizarea adevărului istoric subliniat în Programul Partidului :

„Că istoria României confirmă concluzia științifică marxist-leninistă după care dominația străină, știrbirea sau pierderea suveranității și independenței afectează grav dezvoltarea economico-socială a popoarelor, evoluția generală a societății pe trepte superioare. Totodată, istoria poporului român demonstrează cu putere adevărul fundamental că jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluția unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspirațiilor sale legitime — cucerirea libertății și unității, asigurarea progresului social — dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate și eroism”¹.

¹ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral-dezvoltate și înaintare spre comunism, Ed. Politică, București, 1975, p. 30.

BIBLIOGRAFIE

- Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. Politică, București, 1975, p. 31.
- NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului prezentată la plenara largită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982*, Ed. Politică, București, 1982, p. 15—16.
- NICOLAE IORGA — *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 194.
- Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 590, p. 837—843.

Prof. POPESCU ELINA

RUSIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA — INCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

(clasa a VII-a)

I. Situația economico-socială a Rusiei la mijlocul secolului al XIX-lea ¹

- A. Reforma agrară din 1861 ².
- B. Particularitățile dezvoltării economiei capitaliste în Rusia.
 - a) dezvoltarea — industriei
 - comerțului
 - transporturilor ³
 - activității bancare.
 - b) pătrunderea capitalului străin în economie ⁴.
 - c) trăsăturile specifice ale imperialismului rus ⁵.

II. Situația politică

- autocrația țaristă ⁶.
- dominația moșierilor în viața politică ⁷.

III. Dezvoltarea mișcării muncitorești

- A. primele forme de organizare ⁷.
- B. rolul lui V. I. Lenin în organizarea clasei muncitoare: „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare” (1895) ⁸.
- C. revoluția din 1905—1907 ⁹.
 - 1. — cauze
 - 2. — obiective
 - 3. — forțe participante
 - 4. — forme de luptă
 - 5. — importanța

IV. Politica expansionistă a țarismului rus ⁽¹⁰⁾

- a. războiul ruso-turc (1877—1878) ¹¹.
- b. războiul ruso-japonez (1904—1905) ¹².
- c. constituirea Antantei (1907) ¹³.

V. Concluzii ¹⁴

Comentariu istoric

(1) — La mijlocul secolului al XIX-lea, în Rusia se dezvoltau relațiile capitaliste, se afirma burghezia dar, menținerea relațiilor feudale, dominația moșierimii, absolutismul monarhic frâneau evoluția capitalistă a Rusiei.

Imperiul țarist a rămas o țară înapoiată a cărei slăbiciune economică, politică și militară fusese dovedită și de înfringerea sa în războiul Crimeei (1853—1856).

Împotriva sistemului feudalo-absolutist se ridică, pe de o parte democrații revoluționari ruși ca Herzeu, Belinski, Cernișevski, care îmbinau programul unei revoluții țărănești cu idei socialist-utopice, pe de-alta, masele țărănești a căror luptă se intensifică în deceniile de mijloc ale secolului.

(2) — Sub presiunea acestor mișcări, țarul Alexandru al II-lea (1855—1881) este obligat să adopte o serie de reforme.

La 19 februarie 1861 este legiferată reforma agrară. Aceasta prevedea eliberarea din iobăgie și împrăștierea țăranilor prin răscumpărare.

Moșierii își păstrau dreptul de proprietate asupra tuturor pământurilor, dând țăranilor în veșnică folosință casa și lotul. Pe lângă acestea, pentru ca țăranii să-și poată achita obligațiile față de stat și moșier, li se mai puneau la dispoziție o cantitate din pământul arabil și din alte bunuri. Țăranii eliberați alcătuiau, din punct de vedere economic, comunități sătești-obști-mir (în limba rusă). Întinderea loturilor, aflate în folosința țăranilor, nu putea depăși întinderea lotului maxim, stabilit prin lege, al mirului. Înzestrarea țăranilor cu pământ și bunuri, precum și obligațiile ce decurgeau de aici, se stabileau prin liberă învoială între moșieri și țărani.

Deveniți liberi și neputând achita obligațiile bănești extrem de apăsătoare, mulți țărani părăsesc satele și, stabilindu-se în orașe, îngroașă rindurile proletarietului industrial.

Deși incompletă, menținându-se puternice rămășițe feudale, reforma din 1861 a deschis drumul dezvoltării relațiilor capitaliste în economia Rusiei. În urma reformei, a sporit considerabil forța de muncă liberă, relațiile capitaliste au pătruns în toate sectoarele economiei Rusiei.

(3) — În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în condițiile create de sporirea forței de muncă liberă și contractarea unor masive împrumuturi în străinătate, industria capitalistă a Rusiei s-a dezvoltat cu pași repezi. Se conturează regiuni industriale noi: Donbas, Baku, Siberia — zone profilate pe industria extractivă (fier, cărbune, petrol, aur).

Crește comerțul extern: Rusia exportă materii prime în Europa de vest și produse industriale în Asia Centrală. Se dezvoltă flota comercială din Marea Baltică și Marea Neagră.

Rețeaua feroviară crește de la 10.700 km (în 1870) la 170.200 km (în 1913). Se constituie mari uniuni bancare.

(4) — Împrumuturile contractate în străinătate, determinate de insuficiența capitalurilor autohtone, permit penetrația capitalului german, apoi a celui francez și englez în viața economică și politică a Rusiei.

(5) — La sfârșitul secolului al XIX-lea, încep să apară uniuni monopoliste, fenomen care marchează trecerea la imperialism. Particularitățile imperialismului rus sînt date de faptul că, în timp ce, într-o parte a țării, apăreau formele monopoliste, în numeroase regiuni ale Rusiei, relațiile capitaliste abia se încheagau, în Asia Centrală se păstrau relații feudale, iar în alte regiuni, locuite de popoare neruse, existau încă relații patriarhale.

Lenin surprinde contradicțiile societății ruse: „...cea mai înapoiată agricultură, cel mai sălbatic sat — cel mai înaintat capitalism industrial și financiar”.

(6) — Întreaga putere de stat se afla concentrată în mîna țarului, sprijinit de marii moșieri care dețineau funcțiile în stat. Chiar după reforma din 1861, aceștia și-au păstrat privilegiile și marile moșii constituite din cele mai fertile terenuri. Rusia era, deci, un stat autocrat (formă de guvernare care constă în concentrarea puterii politice în mîinile unei singure persoane nealese, putere exercitată în mod nelimitat, discreționar).

Politica internă a țarismului se îndrepta împotriva ideilor democratice, urmărind învîrșbirea și exploatarea popoarelor neruse. Revoltele acestora erau înăbușite cu cruzime. Rusia era considerată, asemeni Imperiului habsburgic, o „închisoare a popoarelor”.

(7) — În condițiile dezvoltării industriei, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, clasa muncitoare din Rusia sporește numeric. Nu avea, însă o teorie revoluționară și nici o organizație politică menită să conducă lupta împotriva exploatării.

Primele organizații muncitorești iau ființă la Petrograd și Moscova (1875). Paralel cu acestea, la Kazan, Petrograd, Moscova, Samara, Kiev, Harcov, Odessa se constituie și primele grupuri marxiste care răspîndesc ideile lui Marx și Engels în Rusia, dar, practic, nu sînt legate de mișcarea muncitorească. Astfel, grupul „Eliberarea muncii”, apărut la Geneva în 1883 și teoreticianul G. V. Plehanov stabilesc obiectivul fără a preciza în sarcina cui stă „eliberarea”.

(8) — Unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească din Rusia a fost realizată de V. I. Lenin. Născut în 1870 în orașul Simbirsk, într-o familie de intelectuali, face studii strălucite, este un profund cunoscător al marxismului și un membru activ al cercului marxist din Kazan. Excluz din acest centru universitar, în 1893 organizează un cerc marxist la Samara, apoi, în același an, unul la Petrograd.

În 1895, Lenin unește toate cercurile muncitorești marxiste din Petrograd într-o singură organizație — „Unirea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare”. Se precizează astfel rolul revoluționar al clasei muncitoare, se pregă-

tește terenul pentru crearea unui partid muncitoresc, marxist. În 1897, Lenin este deportat în Siberia pentru doi ani.

În 1898 organizațiile muncitorești din Rusia se constituie, cu ocazia Congresului ținut la Minsk în Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia (P.M.S.D.R.). Acestuia îi lipsesc însă, un statut și un program revoluționar.

Întors din deportare, Lenin părăsește Rusia și, în 1900, la Leipzig, scoate ziarul „Iskra“, în paginile cărții este arătată necesitatea creării unui partid cu adevărat marxist al clasei muncitoare și se publică proiectele de program și de statut ale acestui partid. La Congresul al II-lea al P.M.S.D.R. desfășurat la 17 iulie 1903 la Bruxelles și la 10 august 1903 la Londra, adepții acestui program pun bazele partidului marxist revoluționar (bolșevic) — detașament de avangardă al clasei muncitoare, stat-major al luptei revoluționare împotriva capitalismului, forță politică conducătoare a întregului popor în lupta pentru o nouă societate.

(9) — Împletirea formelor de exploatare moșierească, capitalistă și națională, absolutismul monarhic au determinat, la începutul secolului al XX-lea, ascuțirea contradicțiilor dintre muncitori și patroni, țărani și moșieri, popoarele neruse și clasele exploatare ruse, întregul popor și autocrația țaristă. Situația este agravată de războiul ruso-japonez (1904—1905) și înfringerea Rusiei în acest conflict.

Starea revoluționară creată prin ascuțirea contradicțiilor sociale și naționale se transformă în revoluție. Obiectivele revoluției erau: răsturnarea țarismului, drepturi și libertăți democratice, republică democratică.

Conducător este proletariatul în frunte cu partidul său marxist. Aliată proletariatului a fost țărănimea. Avântul revoluționar cuprinde și o parte a armatei.

Începută la 9 ianuarie 1905 sub forma unei demonstrații petiționare întîmpinată de autorități cu gloanțe („duminica sîngeroasă“) revoluția a cuprins în scurtă vreme întreaga Rusie. Au loc greve politice la Moscova (10 ianuarie), Riga (13 ianuarie) și Tiflis (18 ianuarie). În februarie izbucnesc tulburări țărănești în regiunea Volgăi, în Transcaucazia și Zona Baltice. La 1 mai 1905, în marile orașe au loc demonstrații sub lozincile „Jos absolutismul“, „Trăiască republica“.

Țarismul este silit să convoace parlamentul — Duma de stat și ordonă convocarea „unor oameni aleși de populație care să participe la elaborarea și dezbaterile propunerilor legislative“.

Hotărîtă să ducă revoluția mai departe, clasa muncitoare condusă de Lenin organizează soviete de deputați ai muncitorilor — organe ale puterii revoluționare — la Petrograd, Moscova, Baku, Riga.

În iunie izbucnește o revoltă pe crucișătorul „Potemkin“. Lipsit de alimente și combustibil, vasul ancorează în portul Constanța, bucurîndu-se de manifestări de solidarizare ale muncitorilor români.

În octombrie, în Rusia se declară grevă generală. Țarul proclamă inviolabilitatea persoanei, libertatea cuvîntului și a presei, a asociațiilor.

În decembrie, la Moscova se declanșează insurecția — moment culminant al revoluției. Se desfășoară lupte pe baricade timp de 9 zile. Armata țaristă devenită disponibilă după încheierea păcii cu Japonia, ripostează cu mitraliere și tunuri. Treptat insurecția și, apoi, revoluția sînt înfrînte. În iunie 1907 Duma este desființată.

Revoluția a fost înfrântă pentru că: nu era suficient consolidată alianța muncitorilor cu țăranii — aceasta nu a constituit un unic șuvoi revoluționar; armata era încă un sprijin al țarismului; imperialismul european a acordat sprijin material autorității țariste.

Revoluția a constituit o școală a luptei revoluționare. A avut un puternic ecou internațional — ex.: în gazeta „Jos despotismul“, apărută în număr unic în România, la 17 ianuarie 1905, muncitorii români condamnau represiunile din Rusia.

(10) — Pe plan extern, Rusia promovează, în această perioadă, o politică expansionistă. La sfârșitul secolului al XIX-lea, interesele Rusiei se interferează cu cele ale imperialismului englez în Transcaucazia și Asia Centrală; cu cele ale Austro-Ungariei și Germaniei, în Peninsula Balcanică făcând inefficientă „Alianța celor trei împărați“ — constituită în 1873 și reînnoită în 1881.

(11) — Urmărind să slăbească Turcia, profitând de slăbiciunea Franței — învinsă în războiul franco-prusac (1870—1871) — Rusia redeschide Problema Orientală. În războiul cu Turcia din 1877—1878, cu contribuția activă a armatelor române, trupele rusești izgonesc pe turci din Bulgaria ajungând în preajma Constantinopolului. În urma Congresului de la Berlin (1878) Rusia capătă accesul la gurile Dunării, sudul Basarabiei și câteva teritorii în Caucaz.

(12) — În 1900—1901, Rusia își extinde influența în China, participă alături de Germania, S.U.A., Franța, Japonia la înăbușirea „răscoalei boxerilor“. Consolidarea pozițiilor sale în această parte a lumii înăsprește relațiile Rusiei cu Anglia și se ciocnește de interesele Japoniei. Ca urmare, în 1902 se încheie un tratat de alianță anglo-japonez la Londra care urmărea garantarea intereselor speciale ale Angliei și Japoniei în China.

La 27 ianuarie 1904, Rusia este atacată fără declarație de război de către Japonia. Este înfrântă în decembrie 1904 la Port-Arthur, după rezistența eroică a 50.000 matrozi ruși, apoi în februarie 1905 la Mukden și Tușima — 20 vase de război au fost scufundate și 4 — capturate.

La 23 august 1905, Rusia încheie pacea de la Portsmouth, mediată de Th. Roosevelt — președintele S.U.A., prin care pierde jumătate din insula Sahalin și influența în China.

(13) — Creșterea influenței Germaniei în Balcani și în Extremul Orient determină Rusia să se apropie de Franța cu care încheie o convenție militară în 1892—1893. În 1907, Rusia își reglementează și raporturile cu Anglia cu care își împarte sferele de influență în Afganistan, Iran și Tibet. Acest acord vine să se adauge celui încheiat în 1904 între Franța și Anglia — „Antanta Cordială“ — și duce la cristalizarea alianței anglo-ruso-franceze — „Tripla Înțelegere“ (Antanta), opusă „Triplei Alianțe“ (1882 — Germania, Austro-Ungaria, Italia) atât ca interese cât și ca structură („Antanta“ fiind rezultatul unor alianțe bilaterale).

(14) — La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, în Rusia se dezvoltă capitalismul care capătă trăsături imperialiste — uniunile monopoliste, politică externă agresivă — în condițiile unor puternice rămășițe feudale, ale regimului monarhic absolutist și ale penetrației capitalului străin.

Rusia devine țara cu cele mai puternice contradicții sociale și naționale din lanțul statelor imperialiste.

Comentariu metodic

Lecția face parte din capitolul „Marile puteri imperialiste la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea”, și, conform programei, se desfășoară într-o oră.

Particularitățile dezvoltării capitaliste a Rusiei impun o foarte bună cunoaștere și structurare a materialului informațional, de către profesor. Se cere a fi respectate cauzalitatea fenomenelor, logica științei. Acestea vor conferi unitate și densitate lecției.

Lecția oferă prilejul consolidării noțiunilor istorice referitoare la: auto-crație, reformă agrară, imperialism, revoluție, partid revoluționar. În această lecție se definesc noțiuni noi — insurecție (formă de luptă armată și organizată a forțelor sociale progresiste, revoluționare, avînd sprijinul larg al maselor populare și drept scop înlăturarea unui regim politic reacționar sau izgonirea unei armate ocupante de pe teritoriul național), soviete (organe de conducere ale clasei muncitoare aliată cu țărănimea).

Elevii vor fi solicitați să descopere în textul legii pentru reforma agrară din 1861 (prezentat de către profesor pe fișe sau pe folia retroproiectorului) caracterul limitat al acesteia și să desprindă, sub îndrumarea profesorului, urmările ei.

Comentînd petiția muncitorilor din Petrograd, înaintată țarului la 9 ianuarie 1905, elevii, a căror gîndire este direcționată de către profesor, vor stabili revendicările și o parte a obiectivelor luptei muncitorilor, iar prezentarea evenimentelor din „duminica sîngeroasă” va argumenta caracterul antidemocratic al regimului autocrat — țarist. Ambele documente pot fi prezentate pe fișe xeroxate sau la retroproiector. Se va realiza astfel caracterul formativ al lecției.

Se impune, de asemeni, realizarea unor corelații intradisciplinare prin referiri la: structura politică a Imperiului habsburgic — apoi austro-ungar (după 1867), forma de luptă petiționară întîlnită și în Anglia (1815—1848) — mișcarea chartistă — și limitele ei, sferile de interese și influență ale marilor puteri în etapa istorică aflată în discuție.

Lecția face absolut necesară folosirea hărții tematice „Imperiile coloniale”, precum și realizarea schemei la tablă, cu ajutorul clasei, propuse pe parcursul desfășurării lecției.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- ALMAȘ D., MUREȘAN C., VIANU AL., VELICHI C., POPA M. — *Istoria universală modernă* — vol. II, p. IV, (1871—1917), București, 1975.
- POPA M. — *Prelegeri de istorie modernă universală* — fascicula II, București, 1981.
- MUREȘAN C. și colectivul — *Culegere de texte pentru istoria universală* (epoca modernă), vol. II, 1848—1918, Editura didactică și pedagogică, București, 1974, p. 172—186, 289, 295.
- DRAGNE F., SCURTU I. — *Culegere de texte privind istoria mișcării muncitorești din România* — Editura didactică și pedagogică, București, 1981, p. 42.

Prof. RODICA ILIESCU

SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ ȘI VIAȚA SOCIAL-ECONOMICĂ A ROMÂNIEI (1934—1938)

(clasa a X-a, cursul „Istoria contemporană a României“)

I) *Agravarea progresivă a situației internaționale, creșterea pericolului de război*
— Tolerarea încălcărilor de tratate și a agresiunilor¹;

II) *Viața economică și socială*

- Înviorarea economiei capitaliste și apogeul ei în 1938²;
- Crește rolul monopolurilor, al oligarhiei financiare în economia românească³;
- Înapoierea economică a României, în raport cu țările capitaliste dezvoltate⁴;
- Situația maselor populare⁵.

Concluzie: În această perioadă, înviorarea economică a țării, după criza din 1929—1933, a permis capitaliștilor în setea lor de a realiza cât mai multe profituri, să obțină sprijinul guvernului național-liberal, pentru dezvoltarea generală a industriei. Însă ponderea sporită pe care a căpătat-o industria pe ansamblul economiei naționale, nu a scos România din rîndul țărilor cu o economie înapoiată și nu a contribuit la ameliorarea calității vieții maselor populare.

Comentariu istoric

(1) — Dictaturile fasciste și mai ales cea nazistă, după ce au reușit să sugrume orice libertate de manifestare a opiniei publice, au trecut în mod nestingherit, la înfăptuirea planurilor de revizuire unilaterală a tratatelor de pace, încheiate după terminarea primului război mondial. În vederea practicării unei politici de forță și dictat, aceste state și-au mărit substanțial cheltuielile militare, efort care le-a permis să efectueze o înarmare deosebit de rapidă. În fața unei astfel de comportări, țări ca Anglia, Franța și S.U.A. care dispuneau de un potențial militar apreciabil, nu s-au pus de acord pentru a combate aceste acțiuni. Mai mult, ele au adoptat o atitudine pasivă, de conciliere și concesi, o politică de neintervenție, care în loc să frîneze și să oprească agresiunea, dimpotrivă a încurajat-o. De aceea, Italia a putut invade Abisinia în 1935, iar Germania a reușit să remilitarizeze în 1936, zona renană. După intervenția acestor două țări în Spania, de partea militaristilor, ele au început în anii 1936—1937 o activă colaborare cu Japonia, în cadrul pactului „anticomintern“. Aceste succese neîntrerupte au îngăduit Germaniei în 1938 să ocupe Austria și să pornească cucerirea Cehoslovaciei. În felul acesta, primejdia agresiunii fasciste se apropia de frontierele României, care trebuia să găsească soluțiile cele mai adecvate, pentru apărarea grănică a integrității teritoriale și suveranității naționale.

(2) — Economia României capitaliste după depresiunea din 1933, a cunoscut în anii următori o vădită înviorare, care a înlesnit în special industriei o creștere continuă a producției, pînă ce a ajuns la un apogeu în 1938. Analiza economiei, pe principalele ei ramuri, se prezintă în felul următor:

a) *Industria* în anii 1934—1938, a fost efectiv sprijinită prin comenzile statului, dar în special prin noile legi protecționiste. Astfel, în afară de îmbunătățirea succesivă a legii de încurajare a industriei naționale din 1912, căreia i s-a prelungit termenul de aplicare, au fost introduse taxele de contingentare din iunie 1933, care stabileau limite cantitative, la importarea unor mărfuri similare celor produse de industria autohtonă. Aceste măsuri au fost completate, în decembrie 1935, printr-o taxă suplimentară de 12%, ad valorem, precum și prin elaborarea în august 1936 a decretului-lege, care acorda un drept exclusiv de vânzare întreprinderilor industriale, create în scopul fabricării de produse noi. Toate aceste dispoziții legislative, au favorizat creșterea capitalurilor investite în industria prelucrătoare, cu prioritate în sectorul metalurgiei, chimiei, textilelor, materialelor de construcții și energiei, care s-au dezvoltat în ritm accelerat. De asemenea, sprijinul s-a îndreptat către noile industrii care fabricau tuburi de oțel, cabluri electrice, aparate optice și mecanisme de precizie, anvelope și camere pentru autovehicule. Investițiile acestea, în totalitatea lor, au fost făcute de marea burghezie industrială, financiară și comercială, în scopul obținerii unor profituri maxime. Prin cumularea acestor acțiuni, în anii 1932—1938, valoarea producției industriale a României a crescut de la 32,4 miliarde lei la 70 miliarde lei. În felul acesta, industria a căpătat o pondere crescândă în cadrul economiei, ceea ce se reflectă în faptul că în 1938, ea a ajuns să realizeze 39% din produsul social și 30,8% din venitul național. Aceste date pun în evidență o apreciazabilă apropiere a României, de momentul depășirii stadiului de țară „eminamente agrară”.

b) *Agricultura* continua să fie principala ramură economică a țării, care în 1938 laolaltă cu silvicultura, reprezentau 30,1% din produsul social și 38,1% din venitul național. Sectorul agricol a obținut sporuri de producție, mai cu seamă prin extinderea suprafeței arabile de la 12,6 milioane ha în 1932, la 13,8 milioane ha în 1938. În acel an, 27,1% din această suprafață a produs în condiții climatice excelente, 4,9 milioane tone grâu, ceea ce atunci a constituit cea mai mare recoltă de acest fel, obținută în țara noastră. În ansamblul ei, totuși, agricultura românească s-a caracterizat printr-o productivitate scăzută la hectar, datorită unei insuficiente înzestrări tehnice. De exemplu, în 1937 au fost înregistrate la noi doar 4.600 tractoare, 72.500 semănători, 86.300 secerători și 19.200 batoze, pentru suprafața arabilă menționată. Măsurile organizatorice adoptate în 1936, cu privire la înființarea unor centre agricole, centre de motocultură și gospodării model, au avut o contribuție minimă la îmbunătățirea producției agricole, deoarece proprietatea mică și mijlocie ocupa 60% din suprafața agricolă totală.

c) *Transporturile* participau în 1938 cu 6,4% la produsul social și 6,5% la crearea venitului național. Căile ferate care ocupau principalul loc în cadrul transporturilor, au cunoscut în 1937 o majorare cu 35% a traficului de mărfuri, în tone brute kilometru, față de 1933. De asemenea, pentru ameliorarea traficului de călători, a fost sporit parcul de automotoare, de la 32 de unități în 1933 la 211 unități în 1937. Multe din aceste automotoare, care aveau în dotare motoare Diesel și ajungeau la viteza de 120 km pe oră, au fost fabricate în țară la uzinele Malaxa și începând din 1936 au fost introduse pe traseul București—Brașov și București—Constanța etc.

d) *Comerțul interior și exterior* s-a intensificat, ca urmare a progreselor obținute în industrie și agricultură. Dar pentru echilibrarea balanței de plăți a țării, Banca Națională a României a fost autorizată în 1932 să monopolizeze comerțul cu devize, iar în 1933 s-a făcut contingentarea importurilor de mărfuri. Însă comerțul nostru exterior continua să rămână grevat și în 1934 de scăderea prețurilor la articolele de export, ceea ce spre compensare valorică, necesita sporirea cantităților exportate din produsul social. De aceea, începând din 1935 importul a fost micșorat și s-a deplasat spre materiile prime, în timp ce exportul produselor românești, îndeosebi a celor petrolifere (43,3% din totalul valoric al exportului în 1938), era în mod apreciabil mărit. În consecință, valoarea importului s-a ridicat apoi lent de la 13,2 miliarde lei în 1934, la 18,7 miliarde lei în 1938. În aceeași perioadă de timp, valoarea exportului a evoluat, în favoarea unei balanțe comerciale tot mai active, de la 13,7 miliarde lei la 21,5 miliarde lei.

e) *Sistemul bancar* care simțea necesitatea lărgirii creditului în economia națională, a fost favorizat de legea pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă, din 8 mai 1934, care sub conducerea Băncii Naționale a României, institua un Consiliu superior bancar, cu rolul de a supraveghea activitatea bancară pe scară națională. Ulterior, la această lege, au fost adăugate dispozițiile din 20 aprilie 1935 pentru refacerea creditului, cu scopul de a restabili încrederea în băncile românești, care numai în felul acesta puteau dispune de mijloacele financiare necesare investițiilor. Astfel de măsuri, cu începere din 1936, au facilitat creșterea depunerilor în bănci și lărgirea pieței creditului, de care au putut beneficia în primul rând marii industriași. În afara Băncii Naționale a României, în acei ani, au jucat un rol preponderent, mai ales în ceea ce privește acordarea de credite, următoarele instituții bancare: „Banca Românească”, „Banca de Credit Român”, „Banca Comercială Română”, „Societatea Bancară Română” și „Banca Comercială Italiană și Română”.

f) *Finanțele publice* se prezintă la începutul acestei perioade cu serioase deficite bugetare, cauzate de sporirea cheltuielilor aparatului de stat, precum și de achitarea datoriilor interne și externe, care în 1934 erau respectiv 23 și 125 miliarde lei. Pentru redresarea finanțelor și acoperirea cheltuielilor neproductive legate de înzestrarea armatei, învățămînt, sănătate etc., în anii 1934—1937 guvernul național-liberal a lansat trei împrumuturi interne prin subscripție publică, care și-au adus contribuția la obținerea primului excedent în exercițiul bugetar 1935—1936.

3. În această perioadă, se constată un accentuat proces de concentrare și centralizare a capitalului. Astfel, dacă numeric cele 3 497 de întreprinderi prelucrătoare din 1933, au crescut cu 270 în 1938, 19 societăți industriale din cele 1 145 existente, concentrau 43,2% din capitalul total. Un fenomen asemănător, se constată în domeniul bancar, unde numărul băncilor active scade de la 794 în 1933, la 544 la sfîrșitul anului 1937, îndeosebi prin acțiunea legii din 8 mai 1934, care a contribuit la întărirea pozițiilor marelui capital bancar. În felul acesta, 17 societăți bancare au ajuns să dețină 38% din întregul capital, crescut ca cifră globală. Procesul în discuție, a fost totodată însoțit de o puternică creștere și întărire a monopolurilor. Așa, de pildă, în februarie 1937, s-a organizat între 5 importante întreprinderi metalurgice cartelul „Biroul de naționalizare a producției”, care reglementa sortimentele și cotele de producție ale participanților. În 1937, în întreaga economie, existau deja 94 de înțelegeri monopoliste,

care cuprindeau 1600 de întreprinderi industriale, ce foloseau 53% din totalul forței motrice și dețineau 49,5% din întregul capital investit în sectorul industrial. Concomitent, prin întărirea legăturilor dintre capitalul bancar și cel industrial, are loc o rapidă dezvoltare a capitalului financiar și o consolidare a pozițiilor oligarhiei financiare, din care făceau parte alături de regele Carol al II-lea, magnații N. Malaxa, I. Giurgutu, Max Auschnitt etc. Este de remarcată că dezvoltarea monopolurilor în România nu a imprimat, nicidecum, politicii sale economice externe caracterul imperialist, pentru că țara noastră nu a exportat capital și nu a luat parte, alături de marile puteri, la exploatarea economică a vreunei țări străine. Pe de altă parte, trebuie să menționăm, că dacă în această etapă capitalul autohton continuă să fie încă dependent față de cel străin, totuși el a reușit, să-și extindă poziția în economia națională, de la 35,6% în 1929 la 62,1% în 1938, datorită inițiativelor economice și măsurilor de ordin juridic, impuse de noua lege a minelor din 1937.

4. Deși, în anii 1934—1938, producția industrială a țării a crescut cu peste 26%, pe cînd în S.U.A. și Franța ea a scăzut simțitor, România continua să se mențină în stadiul înapoierii economice. Această stare de înapoiere, iese în relief făcîndu-se o comparație cu Franța, pentru anul 1938. Astfel, la noi producția de oțel pe cap de locuitor era de 7,4 ori mai mică (18 kg), iar un tractor revenea la o suprafață de 3,3 ori mai mare (cca 3000 ha), ceea ce alături de alți factori contribuia la obținerea pe hectar a 13,1 chintale grâu, pe cînd în Franța s-au recoltat 20 chintale. Dar cel mai semnificativ indicator pentru gradul de dezvoltare al României în 1938, îl constituie venitul național pe cap de locuitor, care la noi era numai de 94 dolari, fiind de 2,6 ori mai mic decît în Franța. Înapoierea țării, reiese și din faptul că din populația activă a țării, care reprezenta cca 57%, din totalul populației de 19,7 milioane locuitori, 3/4 lucra în agricultură și abia 1/10 în industrie.

5. În acei ani, a crescut considerabil profitul capitaliștilor autohtoni și străini, prin exploatarea maselor muncitoare, fenomen care s-a răsfrînt negativ asupra nivelului lor de trai. Oamenii muncii de la orașe, au trebuit să suporte atunci, o scumpire a vieții cu 27% și o mărire a impozitelor pe salariu cu 23%, precum și povara împrumuturilor interne, la o creștere medie a salariilor de numai 6%. O situație grea exista din anii crizei și în mediul rural, unde datorită scăderii prețurilor la produsele agricole cu peste 55%, a dobînzilor ridicate pînă la 20% și a diferitelor impozite, existau peste 2,2 milioane de debitori, care datorau pînă la 53 miliarde lei. Pericolul unei puternice revolte țărănești, a determinat apariția la 7 aprilie 1934, a celei de-a 3-a legi pentru lichidarea (conversiunea) datoriilor agricole. Prin această lege, statul se angaja să suporte 50% din totalul debitelor, restul de plată eșalonîndu-se în 34 de rate, cu o dobîndă de 3%, pe o durată de 17 ani. Dar pînă în 1938, țărănimea a continuat să se zbată în sărăcie, deoarece în acel an, 2/3 din totalul gospodăriilor rurale nu aveau nici o vacă. În România, situația economică precară a majorității populației, s-a reflectat totodată prin existența unui număr impresionant de tuberculoși. La această situație îngrijorătoare, cîrmuitorii de atunci ai țării, au preferat mai degrabă să reacționeze construind 7 noi sanatorii (Moroeni—Dîmbovița, Mărila—Reșița etc.), decît să adopte măsuri de ameliorare a condițiilor de viață și de lucru, a celor care contribuiau la crearea, aproape în exclusivitate, a venitului național.

Comentariu metodic

În conformitate cu programa școlară, pentru cele 3 ore de predare-învățare prescrise spre parcurgerea temei „România în anii 1934—1938”, putem realiza această judicioasă dispunere: 1) situația internațională și viața social-economică a României — în 1-a oră; 2) politica internă și externă a țării — în a 2-a oră (Studii și articole de istorie, XLV—XLVI, p. 135); 3) lupta pentru realizarea unui larg front popular antifascist și antirăzboinic — în a 3-a oră (*idem*, XLIII—XLIV, p. 128).

Scopul lecției este de a sublinia pentru anii 1934—1938, realitatea progresului economic general al țării, precum și măsurile care l-au impulsionat, după ce au încetat efectele crizei economice. Dar acest progres nu a dus la eliminarea înapoierii economice și a nivelului de trai scăzut al oamenilor muncii, așa încît este de domeniul imaginației, afirmația care plasează România în rîndul statelor imperialiste.

Rezultă de aici că lecția trebuie organizată bipolar, pe ideea de bază a discrepanței dintre progresul economic și menținerea stării de regres social, de continuare a condițiilor dificile de trai în care se zbăteau masele populare din țară, datorită exploatarei capitaliste.

La începutul orei, cînd verificăm cunoștințele despre „Noul avînt al luptelor revoluționare”, este indicat să reactualizăm trăsăturile situației economice din România în anii 1929—1933, pentru ca să avem elemente de sprijin în noua lecție.

După o prezentare pe scurt a situației internaționale, insistăm asupra interacțiunii dintre stabilitatea relativă a vieții politice interne și înviorarea economică, care la rîndul ei a oferit un teren favorabil, pentru măsurile legislative ale guvernului național-liberal. Rezultanta finală a tuturor acestor acțiuni, a fost creșterea rolului industriei în cadrul producției naționale globale. În acest sens politica guvernului Tătăărăscu, a reprezentat cu succes interesele marilor capitaliști.

Corelarea cu economia politică capitalistă, care se studiază în clasa a XI-a fiind inoportună, se explorează cunoștințele dobîndite anterior, explicînd corespunzător termenii economici, ca de exemplu: produs social, producție globală, balanță comercială, investiții, venit național, contingentare, conversiune, concentrare și centralizare a capitalului. Pentru a limpezi înțelesul unora din acești termeni vom recurge și la sprijinul elevilor.

Elementele statistice care îmbogățesc conținutul lecției, îndeplinesc misiunea remarcabilă de a da suport material cunoștințelor predate. De aceea, ele se pot folosi, fără abuz cantitativ, în funcție atît de nivelul clasei cît și de timpul disponibil pentru predarea lecției. Dar, prezentarea coerentă a fenomenelor economice de către profesor, este mult înlesnită, prin alcătuirea de planșe sau folii transparente, cuprinzînd diagrame cu date statistice, reprezentate sub formă de cercuri sau sectoare de cerc etc. Pretențiile noastre, pentru memorarea acestor cifre, vor fi cît se poate de limitate, pentru evitarea oricărei supraîncărcări. Aceste materiale didactice, servesc la captarea atenției elevilor, care după examinarea lor vizuală, pot face comparații prin care sesizează diferite raporturi de ordin economic, pe baza cărora pot fi solicitați să alcătuiască aprecieri și să tragă concluzii. Prin folosirea acestor mijloace, cît și prin conversația pe care o

angajăm, îi stimulăm pe elevi să-și dezvolte capacitatea de investigație și analiză care stau la baza formării spiritului critic, atât de necesar orientării în viața de toate zilele.

BIBLIOGRAFIE

- SONEA EMILIA și GAVRILĂ, „*Viața economică și politică a României, 1933—1938*”, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 69—102.
DINU C. GIURESCU, „*Istoria ilustrată a României*”, Editura sport-turism, București, 1981, p. 463—480.

OCTAVIAN CRISTESCU

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI ÎNTRE 1918—1938

(Lecție de recapitulare)

(Clasa a X-a, „*Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român*”)

Problematica temei

I. *Marea Unire — triumf al aspirațiilor multiseculare ale poporului român și recunoașterea sa internațională.*

a) Tratatul de alianță încheiat de România cu Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia 4/17 august 1916¹.

b) Istoricele hotărâri din 1918 — unirea Basarabiei, 27 martie/9 aprilie, Bucovinei 15/28 noiembrie, Transilvaniei 18 noiembrie/1 decembrie cu România.

c) Conferința de pace de la Paris (ianuarie 1919—noiembrie 1920)² definirea statutului politico-juridic al țării noastre în relațiile internaționale.

România semnează Pactul Societății Națiunilor 15/28 iunie 1919³, precum și Tratatul de pace cu Germania 15/28 iunie 1919⁴, cu Bulgaria, cu Principalele puteri aliate și asociate (minorităților) cu Austria, 26 noiembrie/9 decembrie 1919⁵, cu Ungaria (4 iunie 1920)⁶, cu Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia cu privire la hotarul răsăritean 28 octombrie 1920 cu Turcia, la Lausanne, 24 iulie 1923⁷.

II. *Obiectivele principale ale politicii externe românești în perioada interbelică.*

A. Menținerea unității de stat, a independenței și suveranității naționale.

a) Convenția de alianță defensivă între România și Polonia, București, 3 martie 1921.

b) Convenția de alianță defensivă între România și Cehoslovacia, București 23 aprilie 1921 și Regatul sârbo-croato-sloven, Belgrad, 7 iunie 1921 — Mica Înțelegeră⁸.

- c) Contacte diplomatice cu statul socialist sovietic: Copenhaga 1920, Varșovia 1921, Conferința de la Viena (24 martie — 2 aprilie 1924)⁹.
- d) Tratat de garanție între România și Polonia, București, 26 martie 1926.
- e) Tratat de alianță și amicitie cu Franța, Paris, 10 iunie 1926¹⁰.
- f) Pact de amicitie și colaborare cordială între România și Italia, Roma, 17 septembrie 1926¹¹.
- g) Tratatul multilateral pentru renunțarea la război ca instrument de politică națională (Pactul Briand-Kellogg), Paris, 27 august; Protocolul de la Moscova, 28 februarie 1929¹².

B. Condamnarea politicii revizioniste și de agresiune a statelor fasciste — susținerea statu-quo-ului și a securității colective.

- a) Activitatea desfășurată de țara noastră la Societatea Națiunilor. N. Tiulescu, de două ori președinte al Adunării (1930—1931)¹³, România și Conferința dezarmării generale (1932—1934)¹⁴.
- b) Pactul de organizare a Micii Înțelegeri, Geneva, 16 februarie 1933¹⁵.
- c) Convențiile de definire a agresiunii și a teritoriului, Londra, 3—5 iulie 1933¹⁶.
- d) Pact de înțelegere Balcanică, Atena, 9 februarie 1934¹⁷.
- e) Acord prin schimb de note între România și U.R.S.S. cu privire la stabilirea de relații diplomatice, Geneva, 9 iunie 1934¹⁸.
- f) Protocolul de la Montreux privind încheierea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic, 21 iulie 1936¹⁹.
- g) Poziția României față de ofensiva statelor agresoare, Italia împotriva Etiopiei (1935—1936).

III. Apărarea integrității teritoriale, independenței și suveranității României — obiectiv fundamental al întregii activități a Partidului Comunist Român.

- a) eroicele bătălii proletare din ianuarie—februarie 1933 — poziția net antifascistă a clasei muncitoare din România.
- b) organizații democratice antifasciste legale infilțate și îndrumate de P.C.R. — Frontul plugarilor (ianuarie 1933), Comitetul național antifascist (iunie 1933 — noiembrie 1934)²⁰, Amicii U.R.S.S. (iulie 1934), Madosz (august 1934), Blocul democratic (mai 1935) etc.
- c) presa antifascistă editată din inițiativa și cu contribuția comuniștilor — Arena, Blocul, Clopotul, Cuvîntul liber²¹, Manifest, Reporter etc.
- d) plenarele C.C. al P.C.R. din februarie 1935, iulie 1936, Frontul popular antifascist — Frontul unic muncitoresc.
- e) Acordurile de la Băcia, 24 septembrie 1935, București, 26 noiembrie 1935 și Tebea, 6 decembrie 1935²², materializarea politicii de Front popular antifascist.
- f) alegerile parlamentare parțiale din județele Mehedinți și Hunedoara, februarie 1936.
- g) acțiuni de solidaritate cu lupta antifascistă a proletariatului internațional.

Concluzii: „Izvorînd din poruncile unității noastre naționale, politica noastră externă are ca scop principal păstrarea ei, iar ca metodă constantă de lucru coordonarea progresivă a acțiunii noastre cu aceea a statelor cu interes comun pînă la integrarea ei în grupuri internaționale din ce în ce mai mari. De la național prin regional la universal, iată lozincă României peste graniță“.

N. Titulescu (1934)

Comentariu istoric

1. După doi ani de negocieri complicate la 4/17 august 1916 România a semnat tratatul de alianță și convenția militară care o legau de Antantă (Franța, Anglia, Rusia și Italia). Expresie a caracterului just al participării noastre la conflagrația mondială, tratatul cuprindea angajamentul României de a intra în război numai împotriva Austro-Ungariei și de a rupe relațiile economice și comerciale cu țările inamice celorlalți semnatari. În schimb, aliații recunoșteau României teritoriile naționale revendicate, aflate pe atunci în marginile Imperiului dualist și se obligau să-i fie acordate la conferința de pace de după încheierea ostilităților, la care am fi participat cu drepturi egale în negocierea și discutarea tuturor chestiunilor.

2. Conferința de pace de la Paris s-a desfășurat între 18 ianuarie 1919 și 21 ianuarie 1920 (noiembrie 1920) cu participarea a 27 de state și a 10.000 de delegați, consultanți și experți cu scopul de a stabili noua organizare politică a lumii după marea conflagrație. Principalele organe ale Conferinței au fost: Consiliul celor zece, (șefi de guvern și miniștri de externe din S.U.A., Anglia, Franța, Italia, Japonia), consiliul celor patru (șefi de guvern din S.U.A., Anglia, Franța, Italia), consiliul celor cinci (miniștri de externe din S.U.A., Anglia, Franța, Italia, reprezentantul Japoniei) ceea ce a condus firesc la concluzia că acestea au dictat pacea mondială.

Delegația română aflată la Paris spre a participa la negocierea tratatelor cu statele învinse s-a aflat de la început în fața unor dificultăți insurmontabile. Așezată în categoria țărilor cu interese limitate, României nu numai că nu i s-a recunoscut efortul participării la război (tratatul din 1916 nu mai era valabil) dar i s-au impus condiții care-i afectau grav independența și suveranitatea. Pe de altă parte prezentă în numai 8 din cele 98 de comisii create de conferință, țara noastră a fost exclusă din comisia teritorială și a minorităților în care eram vital interesați să participăm. Peste toate aceste vicisitudini, inclusiv peste unele erori de tactică, ce pot fi reproșate șefului delegației I. I. C. Brătianu, nu se poate nesocoti faptul că s-a acționat de pe pozițiile unui stat independent și suveran care își desăvîrșea unitatea națională prin forțe proprii.

3. Ideea wilsoniană cuprinsă în cunoscutele „14 puncte“ cu privire la instituirea unei organizații internaționale „care să apere pacea“ s-a aflat la primul punct al ordinei de zi a Conferinței de la Paris. Comisia, desemnată în plen și avîndu-l în frunte chiar pe președintele Wilson a elaborat Statutul Ligii Națiunilor adoptat la 28 aprilie 1919 și reprodus apoi ca parte introductivă a tuturor tratatelor de pace semnate în cadrul conferinței. Intrat în vigoare la 10 ianuarie

1920, Pactul avea 36 membri originari (26 de state independente, 4 dominioane și India) care și-au câștigat dreptul de participare pentru că au luptat împotriva Germaniei. Alte 13 state în majoritate neutre au fost invitate să se alăture Societății Națiunilor în termen de cel mult două luni.

Dacă nu ar fi fost minată permanent de neînțelegerile dintre marile puteri, Societatea Națiunilor ar fi putut reprezenta un cadru real și viabil de instituționalizare a colaborării internaționale în vederea construcției păcii mondiale.

4. Țară cu interese limitate în concepția „celor patru mari”, România nu a participat la negocierea tratatului de pace cu Germania. Nemulțumit de această situație, șeful delegației române, I. I. C. Brătianu afirma într-o scrisoare datată 2 mai 1919, „situația țărilor mici este din ce în ce mai monstruoasă. Tratatările cu Germania încep, iar nouă nu ni s-a comunicat nici bazele pe care se fac”. În pofida protestelor exprimate, textul tratatului cu Germania a parvenit oficialilor români cu numai cinci minute înainte de a fi semnat. Constatându-se dintr-o lectură foarte rapidă, că unele interese ale țării noastre au fost încălcate (mai cu seamă în problema reparațiilor), delegația română a dat o declarație în care cerea timp pentru studierea tratatului, înainte de a-l iscăli, altfel „ar fi să abdicăm de la suveranitatea noastră de stat independent”. Brătianu a semnat totuși tratatul, propunându-și ca pe viitor să nu mai tolereze asemenea practici. De altfel, în contextul neînțelegerilor cu marile puteri prilejuite de negocierea tratatelor cu Austria și Ungaria, vitale pentru recunoașterea unității naționale românești, primul ministru român a părăsit Conferința de pace de la Paris la 2 iulie 1919.

5. Istoria, nu lipsită de momente dramatice și de tensiune a semnării de către România a tratatului de la Saint-Germain cu Austria, ilustrează foarte edificator poziția imperialistă, de dictat a marilor puteri ce câștigaseră războiul mondial, nesocotirea flagrantă a intereselor „micilor puteri” care au trebuit să lupte din greu spre a-și face respectate independența și suveranitatea. Intrată în posesia tratatului cu Austria la 30 mai 1919 delegația română a făcut a doua zi mai multe observații de fond, neluate în considerație de Consiliul celor patru. În ce privește Bucovina, s-a afirmat că nu a fost respectat nici tratatul din 1916, nici voința de unire a României, liber exprimată de populația sa.

Printr-o convenție specială, pe care România era silită să o semneze, marile puteri își rezervau dreptul de a controla modul cum se aplică în țara noastră legislația privitoare la minorități, ceea ce s-a apreciat că reprezintă o gravă imixtiune în treburile noastre interne. Libertatea tranzitului pe teritoriul românesc pusă sub protecția Marilor Puteri, precum și obligația de a plăti contravaloarea bunurilor ce au aparținut Austro-Ungariei, sau Austriei, aflate acum pe teritoriul nostru național (în Bucovina) ne aduceau importante prejudicii economice. În fine România refuza să plătească reparații pentru teritoriile eliberate de sub dominația Austro-Ugară.

Situația s-a complicat considerabil după 10 iunie 1919 când la vechile neînțelegeri s-au adăugat cele prilejuite de negocierile privitoare la frontierele dintre Ungaria, Cehoslovacia și România. Retragerea lui Brătianu la începutul lui iulie de la Conferință și mai apoi din fruntea guvernului de la București în momentul semnării Tratatului cu Austria la Saint-Germain (10 sept. 1919) a sporit consi-

derabil tensiunea dintre autoritățile de la București și Conferința de pace. Nici guvernul prezidat de A. Văitoianu cu liberalul N. Mișu la externe (27 sept. — 1 dec. 1919) nu s-a arătat dispus să cedeze. Unei note ultimative a Consiliului Suprem (15 noiembrie 1919) prin care România era amenințată că, dacă în timp de 8 zile nu semnează tratatul, i se retrage dreptul de a participa la conferința de pace, i se răspundea printr-o declarație care așeza suveranitatea și independența țării mai presus de orice alte interese. Abia guvernul „Blocului parlamentar” condus de Al. Vaida-Voievod, instituit la 1 decembrie 1919, semnă la 8 (9) decembrie Tratatul cu Austria și Bulgaria precum și tratatul minorităților după ce, cu sprijinul Franței și Italiei, cererile noastre au fost parțial satisfăcute. Se recunoștea unirea Bucovinei cu România, dar cinci ani se acorda drept de liber tranzit tuturor mărfurilor Puterilor Aliate și Asociate pe teritoriul românesc, se preluau în parte datoriile Austro-Ungariei, se participa la cheltuielile de eliberare cu 235.140.000 franci aur și se accepta ca legislația minorităților să se afle sub controlul Marilor Puteri.

6. Făcându-se ecou cercurilor reacționare din Ungaria, delegația maghiară care se nutrea încă cu iluzia „regatului apostolic al Sfântului Ștefan a căruia unitate politică de 10 secole fusese hărăzită de natură”, ceru revizuirea frontierelor româno-maghiare, deja stabilite în iunie 1919. Membrii Consiliului Suprem întruniți la Londra între 3—8 martie 1920 luară în discuție cererile delegației Ungariei și în pofida sprijinului deschis al Italiei le respinseră în totalitate. Au contribuit la aceasta rolul activ al delegației române conduse de noul prim-ministru Vaida-Voievod foarte bine primită la cel mai înalt nivel, atât la Londra cât și la Paris (4—21 februarie 1920), precum și stringerea legăturilor cu celelalte state succesorale ale Imperiului Habsburgic și în primul rînd cu Cehoslovacia și Iugoslavia, prefigurarea Micii Înțelegeri, ce urmă imediat.

Textul definitiv al Tratatului înmînat delegației maghiare la 6 mai 1920 a fost semnat la Trianon în vechiul palat al Mariei Antoaneta. Între timp se constituise guvernul Averescu, noul prim-ministru însărcinînd pe Nicolae Titulescu cu încheierea negocierilor. Deși prin participarea la răscumpărarea bunurilor fostei monarhii și la taxa de eliberare se aducea atingere independenței și suveranității naționale, art. 45 al Tratatului prevedea clar că „Ungaria renunță în favoarea României la toate drepturile și titlurile fostei monarhii Austro-Ungare situate dincolo de frontierele Ungariei”. Doctorul Ioan Cantacuzino și Nicolae Titulescu așezară iscălitura României pe acest acord internațional, care consfințea recunoașterea desăvîrșirii unității naționale a României.

7. La 28 iulie/10 august 1920 România a semnat la Sèvres, împreună cu celelalte puteri aliata, tratatul cu Turcia. Clauzele sale apreciate pe drept cuvînt ca înrobitoare au determinat o puternică reacție națională împiedicîndu-i intrarea în vigoare. Victoria revoluției kemaliste a creat o nouă situație politică, ce urma a fi reglementată în cadrul unei conferințe internaționale găzduită de orașul elvețian Lausanne. Începute la 20 noiembrie 1922 negocierile se încheiară la 24 iulie 1923 cu semnarea unui act final care cuprindea între altele tratatul cu Turcia (precedentul încheiat la Sèvres era anulat) și o convenție a strimtorilor.

8. Numim îndeobște Mica Înțelegere organizația defensivă cu caracter antirevizionist a trei state naționale unitare din Europa centrală și sud-estică (Iugoslavia, Cehoslovacia și România) în spiritul și în succesiunea Tratatului de

la Trianon, care asigurase triumful principiului dreptului popoarelor la autodeterminare.

Născută dintr-un ansamblu de convenții bilaterale între statele mai sus-numite, s-a cristalizat în 3 etape o dată cu semnarea consecutivă a tratatului cehoslovaco-iugoslav (14 august 1920), româno-cehoslovac (23 aprilie 1921) și româno-iugoslav (7 iunie 1921). Analiza celor două acorduri semnate de țara noastră remarcă de la bun început conținutul lor, aproape identic. Astfel părțile contractante își acordă reciproc ajutor în caz de atac neprovocat și se consultă periodic asupra chestiunilor de politică externă. Încheiat pe doi ani, acordul urma a fi comunicat Societății Națiunilor, al cărui statut se respecta întru totul.

Telurile Miciei Înțelegeri au fost subliniate sintetic de unul din cei ce au contribuit esențial la nașterea și apoi la consolidarea sa, N. Titulescu: „Activitatea Miciei Înțelegeri... a dovedit că departe de a fi un instrument politic de natură a neliniști pe vecinii ei, Mica Înțelegere nu a fost decît o creațiune organică în vederea păcii, căreia a subordonat toate interesele ei”.

9. După ce în ianuarie 1917 relațiile diplomatice româno-sovietice au fost întrerupte din inițiativa guvernului sovietic, România a rezistat presiunilor Antantei, refuzînd categoric să participe la intervenția armată a puterilor imperia-liste în sprijinul generalilor albi și să sprijine Polonia în războiul acesteia cu Rusia Sovietică. Faptul nu a scăpat lui Lenin care remarcă la 12 iulie 1919 că într-o serie de țări între care și România „toate încercările de a coaliza marea și mica burghezie în vederea luptei împotriva noastră s-au soldat printr-un eșec”.

Luciditatea cercurilor conducătoare din România, care considerau necesară asigurarea raporturilor cu marele stat din Răsărit într-un cadru juridic normal s-a vădit și în anii 1920—1921, cînd cele două părți au desfășurat tratative, care au avansat constant, nu fără unele obstacole, de la primele contacte desfășurate la Copenhaga în februarie 1920 și pînă la conferința preliminară de la Varșovia din octombrie 1921, din păcate eșuată, pentru organizarea unei reuniuni la care să fie discutate toate problemele în litigiu. Poziția de principiu a României exprimată încă la începutul anului 1920 într-o declarație publică a primului ministru era următoarea. România nu se află în război cu Rusia Sovietică și nu va săvîrși nici un act de agresiune împotriva ei, dar își va apăra granițele cu toate forțele. Voința liber exprimată a populației din Basarabia, în sensul unirii cu țara, a rezolvat definitiv această problemă.

Contactele diplomatice între cele două țări au continuat în anii următori, România manifestînd o atitudine favorabilă Uniunii Sovietice și cu prilejul unor mari reuniuni internaționale cum au fost cea de la Geneva și Haga, din cursul anului 1922. În 1923, o etapă încurajatoare a raporturilor româno-sovietice a marcat conferința de la Tiraspol în vederea asigurării ordinii în zona de frontieră a celor două țări. Anul următor se angajau la Odesa convorbiri economice, ce urmau a fi finalizate într-un protocol, a cărui semnare, urma să se facă după conferința politică a celor două țări. Cum anul 1924 adusesese recunoașterea internațională a U.R.S.S., de către un număr de state din Europa și America, părea a fi venit ceasul normalizării raporturilor reciproce. După îndelungi discuții și o

minuțioasă pregătire conferința româno-sovietică și-a deschis lucrările la Viena la 25 martie 1924, cele două delegații fiind conduse de ambasadorul român la Sofia, Langa-Rășcanu și de ambasadorul sovietic la Berlin, Krestinski. Pozițiile de principiu ale celor două părți au fost expuse în ședința din 28 martie, reprezentantul român arătând că reluarea raporturilor româno-sovietice este condiționată de recunoașterea frontierei răsăritene. În replică Krestinski a declarat că guvernul sovietic ține seama numai de dreptul de autodeterminare al popoarelor și a propus organizarea unui plebiscit în Basarabia pentru ca populația să aleagă între a se despărți de U.R.S.S. sau nu, a rămâne alături de România sau nu, sau dacă preferă să se organizeze într-un stat independent. Respinse de delegația română la 31 martie, pentru că puneau în discuție tratatele de pace, propunerile sovietice au fost reiterate la 2 aprilie, când lucrările s-au întrerupt, partea română arătându-și dorința de a relua negocierile, când va considera guvernul sovietic.

10. Negociat vreme de aproape doi ani, tratatul de amicitie cu Franța a fost semnat la Paris, la 10 iunie 1926 de A. Briand, ministrul de externe al Franței și C. Diamandy, ministrul român în capitala Franței. Moment important în lupta pentru apărarea statu-quo-ului teritorial, tratatul a oferit României un sprijin mai cu seamă moral, în perioada de după conferința internațională de la Locarno (5—16 oct. 1925) care crease o flagrantă inegalitate în ce privește securitatea pentru statele din centrul și sud-estul Europei.

11. Motivațiile care au condus la încheierea tratatului de amicitie cu Italia sînt foarte complexe. Negocierile începute de liberali au fost continuate de guvernul generalului Averescu care-l va semna împreună cu Mussolini la Roma cu prilejul unei vizite oficiale în capitala Italiei. Fără a-l contrapune tratatului de alianță și amicitie cu Franța, tratatul cu Italia era în concepția României, un nou inel prețios adăugat lanțului unirii și întăririi păcii generale, o modalitate de a întări rețeaua de garanții în jurul statutului teritorial al țării. Dimpotrivă pentru Italia mussolinistă tratatul era legat de o posibilă schimbare a politicii externe a României, în sensul abandonării aliaților tradiționali Franța și țările Miciei Înțelegeri și însemna o platformă pentru impunerea hegemoniei acestei țări în Europa centrală și sud-estică, speranțe care nu s-au împlinit. Fără a fi o alianță ci doar un simplu tratat de amicitie în articolele sale se stipula că părțile contractante se angajează să-și acorde reciproc sprijin „pentru păstrarea ordinii internaționale”. Dacă securitatea uneia dintre țări era amenințată, cealaltă se oferea să-i acorde sprijin politic și diplomatic. Un protocol anexat tratatului cuprindea angajamentul celor două state de a dezvolta relațiile economice dintre ele. În contextul apropierii Italiei de statele revizioniste, tratatul încheiat pe o perioadă de 5 ani a fost denunțat de aceasta din urmă în ianuarie 1934.

12. Originea tratatului se află într-o inițiativă a lui Aristide Briand ministrul de externe al Franței care a propus în iunie 1927, omologului său american Frank Kellogg încheierea unui pact de amicitie perpetuă între cele două țări. Secretarul de stat american a răspuns cu proiectul unui pact multilateral de prohibire a războiului, propus de cele două mari puteri întregii lumi.

Contrapropunerea americană a stîrnit însă neliniștea Franței care nu dorise decît întărirea poziției sale printr-o simplă alianță în doi, dar mai cu seamă a aliaților ei și nu în ultimul rînd a României pentru că un asemenea tratat putea

să însemne o diminuare a importanței Societății Națiunilor și o amenințare la adresa vechilor tratate de securitate încheiate în cadrul forului genevez.

După ce la 28 aprilie 1928 Kellogg a declarat că nu există nici o incompatibilitate între Pactul Societății Națiunilor și renunțarea totală la război, în condițiile unei adeziuni de principiu, la Paris la 27 august 1928, 15 state semnav Tratatul numit uzual Pactul Briand-Kellogg. La 4 septembrie 1928 era depus la Washington și actul de adeziune al României. Pactul Briand-Kellogg deschidea o nouă epocă în istoria relațiilor internaționale. Era creată o nouă normă de drept internațional — interzicerea războiului de agresiune și se consacra principiul reglementării pașnice a conflictelor dintre state.

13. N. Titulescu s-a născut la 4/16 martie 1882 la Craiova. După studii excepționale în țară și la Paris încununat cu un titlu de doctor în științe juridice, Nicolae Titulescu se dedică în România învățămîntului universitar și baroului. La 23 de ani este numit profesor suplinitor de drept civil la Iași, pentru ca din 1910 și pînă în 1931 să predea ca profesor la Universitatea din București.

N. Titulescu a intrat în viața politică în 1908 pentru ca patru ani mai tîrziu să fie ales deputat pe listele Partidului Conservator-Democrat condus de Take Ionescu al cărui membru va fi pînă în 1921. După această dată își va continua cariera politică fără a mai face parte dintr-un partid. Își începe cariera guvernamentală în timpul refugiului de la Iași ca ministru de finanțe din iulie 1917 pînă în ianuarie 1918. A doua oară îl întîlnim în aceeași calitate în cabinetul Averescu din iunie 1920 pînă la 17 decembrie 1921, cînd inițiază o amplă reformă fiscală care avea ca scop crearea unei baze unitare de organizare și conducere a activității economico-financiare în România unită.

În răstimp își începe prodigioasa carieră diplomatică de mai tîrziu, primind însărcinarea de prim delegat la Conferința păcii de la Paris. Primele roade ale muncii sale sînt cuprinse în negocierea Tratatului de la Trianon cu Ungaria pe care-și va așeza iscălitura la 4 iunie 1920. Ministru al României la Londra (decembrie 1921 — iulie 1927 și august 1928 — octombrie 1932) șef al delegațiilor României la Societatea Națiunilor și reprezentant al țării noastre la un mare număr de reuniuni internaționale, ministru de externe între 1927—1928 și 1932—1936, Titulescu și-a cîștigat un binemeritat renume internațional. De numele lui se leagă în primul rînd meritul de a fi fost unul dintre cei mai redevabili luptători pentru pace ai timpului său. Pentru marele om politic pacea este atributul înalienabil al condiției umane, singura capabilă să asigure progresul general al omenirii și dezvoltarea fiecărei națiuni. Reținem cîteva din celebrele sale discursuri în care această concepție a fost expusă cu deosebită claritate: *Dinamica păcii* (Berlin, 6 mai 1929), *Progresul ideii de pace* (Cambridge, 19 noiembrie 1930) și *Ordinea în gîndire* (Bratislava, 19 iunie 1937). Toate acestea au făcut să i se acorde onoarea unică în istoria Societății Națiunilor, de a fi ales de două ori, în 1930 și 1931 președinte al Adunării Generale, prima oară aproape în unanimitate.

14. Urmărind să împiedice înarmarea și să realizeze un acord al tuturor statelor asupra limitării și reducerii armamentului, Societatea Națiunilor a convocat la 12 februarie 1932 conferința internațională a dezarmării, la care au participat 61 de state din care 54, membre ale organizației. În cadrul conferinței s-au manifestat cu putere contradicțiile dintre marile puteri, dornice fiecare în parte să-și păstreze nivelul înarmării, dar să diminueze înarmarea celorlalte. Conferința a luat în dezbateri proiectele de dezarmare prezentate succesiv de marile puteri. Propunerea franceză insistă în esență asupra instituirii unei forțe armate internaționale la dispoziția Societății Națiunilor. Anglia a cerut distrugerea submarinelor și desființarea serviciului militar obligatoriu pentru ca ulterior să susțină reducerea forțelor armate până la o limită care să nu poată îngădui dezlănțuirea agresiunii, iar S.U.A. în cadrul a ceea ce s-a numit „planul Hoover” urmarea rezolvarea unui echilibru al înarmărilor între puterile mondiale prin revizuirea unor clauze ale Tratatului de la Versailles. U.R.S.S. a susținut dezarmarea generată și totală.

În ansamblu, delegația română condusă de N. Titulescu s-a plasat pe poziția Franței. Totuși, în chestiunea supusă dezbaterii marele diplomat român a susținut principiul dezarmării pe etape și al controlului. După ce Germania a părăsit conferința și Liga Națiunilor lucrările acesteia s-au încheiat definitiv la 11 iunie 1934 fără a se fi putut ajunge la un acord în problema dezarmării.

15. Instituirea regimului fascist în Germania și decretarea de către guvernul acestei țări a revizionismului ca politică oficială a creat o puternică neliniște în țările Europei centrale și sud-estice care au simțit nevoia să-și întărească securitatea. „Cînd pacea este amenințată nu se răspunde cu războiul ci cu organizarea păcii”, declara Titulescu vorbind despre geneza Pactului de organizare a Micii Înțelegeri. Noul acord cuprindea un preambul în care erau cuprinse principalele orientări de politică externă ale celor trei state semnatare. Raporturile de amicitie și de alianță primeau o bază organizatorică și stabilă, pe de o parte prin unificarea politicii lor generale și pe de alta prin constituirea unui organ al politicii comune. Aplicarea acestor prevederi a transformat treptat Mica Înțelegere, lucru subliniat și de comentatorii politici ai timpului într-o organizație internațională care echivala pe plan politic, economic și militar cu o mare putere care a activat constant pentru menținerea statu-quo-ului teritorial în spiritul tratatelor de la Versailles.

16. Conferința pentru dezarmare a reprezentat cadrul în care delegatul sovietic Maxim Litvinov a făcut la 6 februarie 1933 cunoscutele propuneri privind proiectul pentru definirea agresorului, în care erau cuprinse situațiile în care un stat comitea un act de agresiune împotriva altuia. Deși marile puteri l-au întimpinat cu răceală, țările mici și mijlocii între care și România l-au adoptat cu entuziasm. La insistențele acestora s-a hotărît instituirea unui Comitet special pentru securitate, care urma să discute propunerile sovietice finalmente neadoptate. În replică o serie de state mici și mijlocii între care și România, majoritatea avînd frontiere comune cu Uniunea Sovietică au semnat în zilele de 3 (U.R.S.S., România, Polonia, Estonia, Letonia, Turcia, Iranul, Afganistanul), 4 (U.R.S.S., Mica Înțelegere, Turcia) și 5 iulie 1933 (U.R.S.S., Letonia) la Londra convențiile pentru definirea agresiunii, al căror text fusese redactat de N. Titulescu. Importanța acestei acțiuni, echivalentă cu semnarea unui pact de neagresiune între

U.R.S.S., și România ar fi sporit considerabil dacă Franța și Anglia ar fi aderat la convenție.

17. În contextul înrăutățirii climatului politic internațional în toamna anului 1933 N. Titulescu împreună cu alți reprezentanți ai statelor balcanice au desfășurat o remarcabilă activitate în sensul extinderii frontului antirevizionist, garantării securității și integrității teritoriale pentru toate statele din această parte a Europei. Astfel în perioada octombrie 1933 — februarie 1934 Balcanii vor fi scena unei remarcabile efervescențe politico-diplomatice, șefi de stat și de guvern precum și miniștri de externe călătoresc în capitalele statelor vecine, își contactează omologi, perfectează acorduri bi și multilaterale. Este suficient să spunem că N. Titulescu va realiza în octombrie—noiembrie 1933 un veritabil turneu diplomatic la Belgrad, Sofia, Ankara și Atena. Roadele acestor negocieri vor fi incununate de o lungă serie de tratate, al cărui corolar este Pactul Înțelegerii Balcanice. Conceput inițial ca un tratat în cinci (și cu Bulgaria, care a declinat oferta), Pactul a fost redactat la Belgrad în perioada 2—4 februarie 1934 și semnat la Atena de miniștrii de externe ai României, Iugoslaviei, Greciei și Turciei la 9 februarie 1934. Încheiat pentru a întări pacea în Balcani, prevedea garantarea mutuală a securității tuturor frontierelor statelor balcanice semnatare. Participanții la Tratat se angajau să nu întreprindă nici o acțiune politică în Balcani fără un acord sau fără consimțământul celorlalte părți. „Securitatea, înțelegerea, asociația, integrarea, iată cele patru coloane ale templului pe care l-am ridicat astăzi păcii punându-ne semnăturile pe tratatul de la Atena.”

18. Problema restabilirii relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică s-a aflat pe agenda diplomației românești și a lui N. Titulescu vreme de aproape 10 ani, condiția impusă fiind însă asigurarea respectării intereselor naționale românești.

Fructuoasa colaborare româno-sovietică concretizată în convențiile de definire a agresorului semnate la Londra în vara anului 1933 a înlăturat ultimul obstacol în calea realizării acestui obiectiv. Sesiunea Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri desfășurată la Zagreb la 22 ianuarie 1934 a hotărât reluarea relațiilor normale cu Uniunea Sovietică atunci când condițiile diplomatice, pe care le reclamă interesele fiecărei țări vor fi întrunite. În mai 1934 pe Coasta de Azur Titulescu și Litvinov au definitivat acordul de principiu asupra reluării legăturilor diplomatice româno-sovietice. La 9 iunie 1934 un schimb de note diplomatice cu conținut identic consacra stabilirea relațiilor dintre cele două țări și cele două documente afirmau că guvernele sovietic și român garantează reciproc respectul integral al suveranității și își asigură mutual abținerea de la orice fel de imixtiune în treburile interne ale fiecăreia dintre ele. Schimbul reciproc de trimiși extraordinari s-a produs la începutul lunii decembrie 1934.

19. Încheierea tratatelor de asistență mutuală sovieto-francez (2 mai 1935) și sovieto-cehoslovac (16 mai 1935) în contextul sporirii complicațiilor internaționale, a determinat România să ia în considerare ideea unui pact similar cu Uniunea Sovietică cu atât mai mult cu cât Franța și Cehoslovacia îi erau aliatare. Expresie a politicii de securitate colectivă consecvent promovată de N. Titulescu, acest tratat ar fi însemnat stringerea legăturilor diplomatice româno-sovietice. În iulie 1935 ministrul de externe român primea din partea regelui Carol al II-lea și a guvernului Tătărescu depline împuterniciri. După discuții de tatonare cu

Litvinov desfășurate la Geneva în septembrie 1935 Titulescu a ales prilejul oferit de conferința de la Montreux în iunie—iulie 1936 spre a discuta în amănunt cu ministrul de externe sovietic pactul preconizat. După o primă rundă de convorbiri a cărei finalizare a fost perturbată de agitațiile organizațiilor de extremă dreaptă din țară și de convingerea lui Litvinov că România se află în pragul hitlerizării, Titulescu s-a reîntors la București obținând din partea guvernului la 14 iulie 1936, pe lângă un document care fixa liniile generale ale politicii externe, pe care trebuie s-o promoveze și o nouă plenipotență. Cu noile imputerniciri s-au desfășurat la Montreux la 21 iulie 1936 convorbiri care au definitivat bazele pactului de asistență mutuală româno-sovietică, consemnate într-un protocol. Viitorul tratat prevedea ca statele contractante să-și acorde ajutor împotriva oricărui agresor european. Deși Titulescu avea mandatul să semneze imediat, Litvinov a amânat semnarea pentru septembrie 1936. Îndepărtarea lui Titulescu din guvern la 29 august 1936 a anulat valabilitatea acordului de la Montreux.

20. Comitetul Național Antifascist, organizația de masă antifascistă de dimensiuni naționale s-a constituit în primele zile ale lunii iunie 1933, pe baza unei hotărâri a Biroului Politic al C.C. al P.C.R. Din conducere, alături de numeroase personalități ale vieții publice și culturale se detașează figura proeminentă de militant revoluționar a tovarășului Nicolae Ceaușescu desemnat de P.C.R. să reprezinte tineretul revoluționar-democrat din capitală.

În lumina indicațiilor P.C.R., Comitetul s-a străduit să cuprindă în rîndurile sale categorii sociale cît mai largi, cetățeni români și de alte naționalități, tineri, de educația politică a căroră s-a preocupat îndeaproape, femei. Un număr important de publicații editate cu mari greutăți au asigurat legătura cu masele, făcîndu-le cunoscute principalele lozinci de luptă ale mișcării antifasciste din România. Organul de presă al Comitetului — Buletinul mișcării antifasciste.

Instituirea stării de asediu de către guvernul Tătărescu la 25 noiembrie 1934, a fost urmată de interzicerea și dizolvarea unui număr de 32 de organizații, între care și Consiliul Național Antifascist. Ulterior sarcinile Comitetului Național Antifascist au fost preluate de Blocul democratic, organizație legală democratică antifascistă înființată din inițiativa P.C.R.

21. „Cuvîntul liber” reapare (primele două serii : august 1919 — mai 1921, ianuarie 1924 — ianuarie 1926) la sfîrșitul anului 1933, din inițiativa lui Constantin Graur, director fiind Tudor Teodorescu Brașiște. Se intitula „revista săptămînală de politică, literatură, teatru, arte” — avea 12 pagini și se dorea a fi „o revistă a întregii stîngi împotriva dreptei”. Într-adevăr în paginile ei găsim reprezentate toate orientările stîngii românești de la publiciștili comuniști, social-democrați, național-țărănești pînă la independenții cu convingeri radicale reuniți de aceeași aversiune față de ascensiunea extremei drepte. Revista a apărut în 150 de numere, recent antologate într-o ediție îngrijită de I. Ardeleanu, pînă în octombrie 1936 cînd a fost interzisă de oficialități pentru curajul cu care ataca cele mai acute probleme ale situației interne și internaționale.

22. În acordul de Front popular semnat la Tebea la 6 decembrie 1935 era cuprins un program minimal de acțiune îndreptat împotriva dictaturii fasciste, indiferent de forma pe care o îmbracă, împotriva permanentizării cenzurii și stării de asediu, pentru libertatea presei și întrunirilor, împotriva modificării

Constituției în sens reacționar, împotriva organizațiilor fasciste, a militarizării și înarmării lor împotriva războiului, pentru pace, pentru menținerea și întărirea actualelor pacte de alianță și prietenie.

Indrumări metodice

Lecția de recapitulare cu această temă și în limitele cronologice propuse se poate desfășura într-o oră cu condiția adevărării riguroase a planului tematic prezentat, nivelului general de cunoștințe al elevilor cărora li se adresează.

Obiectivul principal urmărit este prezentarea trăsăturilor generale ale politicii externe românești în cuprinsul perioadei numită convențional „interbelică” (1918—1938) sublinierea atașamentului României față de principiile sacre ale respectării independenței, suveranității și integrității teritoriale. Se va avea în vedere mereu atât contextul intern cât și cel internațional în care s-a exprimat și se vor evidenția marile personalități care au ilustrat-o cu strălucire. Este util să se folosească și acest prilej spre a se consolida înțelesul unor noțiuni istorice frecvent utilizate, dar nu întotdeauna însușite de către elevi precum „revizionism”, „revanșism”, „cobeligeranță”, „statu-quo”, „securitate colectivă”, „statut internațional” etc.

Mijloacele de învățămînt folosite vor cuprinde *documente de partid* (Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare spre comunism, Nicolae Ceaușescu, Expunere la Congresul educației politice și culturii socialiste (1976), Raport la Congresul XII al P.C.R. (1979), *Culegeri de izvoare istorice* (Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român, Tematică, Bibliografie, Crestomație, Edit. didactică și pedagogică, București, 1981 de unde discursul lui N. Titulescu despre principiile politicii externe a României în 1936, p. 407—408; I. Scurtu și colaboratorii, *Istoria României între anii 1918—1944*, Edit. didactică și pedagogică, f.a. de unde se pot propune fragmente din alte discursuri ale lui N. Titulescu, precum cel rostit în calitate de președinte al celei de a 11-a sesiuni a Adunării Societății Națiunilor, Geneva, 10 septembrie 1930, p. 380—381 sau în ședința Adunării deputaților din 4 aprilie 1934 în care este cuprinsă poziția României față de revizuirea tratatelor, p. 387, schimbul de scrisori prilejuit de reluarea raporturilor diplomatice româno-sovietice (9 iunie 1934), p. 387—388 precum și Apelul Comitetului Național Antifascist din România (13 iulie 1933, p. 288), fragmente din rezoluția C.C. al P.C.R. din februarie 1935 privind crearea Frontului popular antifascist, p. 296—399, acordul de la Tebea (6 dec. 1935), p. 312—314, harta murală a țării noastre în perioada interbelică, precum și pentru informarea generală a profesorului un set de monografii și lucrări de sinteză din care vom da o selecție la bibliografia generală. Orientativ un set de propuneri referitor la realizarea acestei teme se află în recenta „Metodica predării istoriei României” apărută la Edit. didactică și pedagogică în 1981, p. 180—186.

Folosirea în lecție a unui număr important de izvoare istorice impune utilizarea demonstrației și conversației. Cum problematica orei ni se pare a fi totuși încărcată două soluții se impun pentru realizarea ei: fie organizarea clasei pe grupe cu sarcini care să cuprindă părți din întregul tematic sau selectarea acelor elemente de plan care să conducă direct la evidențierea obiectivelor propuse. Și într-un caz și în celălalt credem că este important să se insiste asupra acelor

evenimente care pun în evidență dramatismul luptei politice și diplomatice a României pentru integritate teritorială și independență după declanșarea crizei generale din 1929 și mai cu seamă după instalarea fascismului în Germania la sfârșitul lui ianuarie 1933, acțiune în care frontul intern alcătuit din suma forțelor democratice, progresiste, antifasciste, organizat și condus de P.C.R. a avut un rol dintre cele mai importante. Cu această motivație, o serie de note ale comentariului istoric s-au oprit mai în amănunt fie asupra unor acțiuni de politică externă, fie asupra unor manifestări antifasciste ale opiniei publice din România, care în manual au fost doar menționate sau prezentate sumar.

Desigur nu trebuie neglijată rezonanța în actualitate a unei asemenea teme, sublinierea că politica externă a partidului și statului nostru a ridicat pe o treaptă superioară, o tradiție profund progresistă, ilustrată cu strălucire de diplomația românească interbelică.

BOGDAN TEODORESCU

BIBLIOGRAFIE

- A. PETRIC și colaboratorii, *Istoria României între anii 1918—1919*, Edit. didactică și pedagogică, 1981, p. 159—192.
- I. IONAȘCU, P. BARBULESCU, GH. GHEORGHE, *Tratatetele internaționale ale României (1354—1920)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975, p. 410, 426—434, 439—442, 452—453.
- GH. GHEORGHE, *Tratatetele internaționale ale României (1921—1939)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980.
- I. M. OPREA, N. Titulescu, Edit. științifică, București, 1966.
- C. POPIȘTEANU, *România și Antanta Balcanică*, Edit. politică, București, 1968.
- P. BARBULESCU, *România la Societatea Națiunilor*, Edit. politică, București, 1975.
- M. MUȘAT, I. ARDELEANU, *Viața politică în România (1918—1921)*, Edit. politică, București, 1976, p. 7—20.
- GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.
- E. CAMPUS, *Din politica externă a României (1913—1947)*, Edit. politică, București, 1980, p. 41—377.
- România în relațiile internaționale*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 442—519.
- Titulescu și strategia păcii*, Edit. Junimea, Iași, 1982.

Izvoare istorice comentate

Slavii vechi în opera lui Maurikios ¹ „Arta militară”

Veacul al VI-lea din istoria bizantină este dominat la frontiera dunăreană de luptele cu „sciții” și neamurile slave. „Sciții” autorilor bizantini sînt populațiile de origine turanică, între care cele mai însemnate sînt în această perioadă avarii. Mult mai importante însă pentru istoria bizantină și chiar pentru istoria europeană sînt populațiile slave, care în secolul al VII-lea aveau să colonizeze Peninsula Balcanică și să schimbe pentru totdeauna înfățișarea etnopolitică a regiunii. Slavii apar la Dunărea de Jos în primii ani ai veacului al VI-lea și prima lor incursiune în Balcani are loc în anul 517, sub domnia lui Anastasius. Apoi expedițiile lor în provinciile balcanice ale imperiului devin tot mai numeroase, ajungînd pînă la Marea Egee și Marea Adriatică. În alianță cu avarii, presiunea lor asupra granițelor bizantine crește la sfîrșitul veacului al VI-lea, iar după 602 ei se stabilesc în masă la sud de Dunăre.

Din perioada primelor contacte cu lumea romano-bizantină datează și cele dintîi informații scrise relative la vechii slavi. Cele mai importante știri se află la Iordanes, Procopiu din Cezareea și Maurikios, care ne oferă date din epoca în care slavii se aflau încă la nord de Dunăre. Lucrarea acestuia din urmă, *Arta militară*², furnizează informații prețioase asupra vieții economice a slavilor, asupra organizării lor militare și social-politice ca și asupra credințelor religioase.

Textul

Neamurilor slavilor³ și anților⁴ au traiul și obiceiurile la fel și sînt sloboade: ele nu rabdă nicidecum să fie robite sau stăpînite și mai cu seamă, în țara lor⁵. Au mulți bărbați și sînt rezistente, îndurînd cu ușurință căldura, frigul, ploaia, golițiunea trupului și lipsa de hrană... Pe cei care se află prizonieri la ei nu-i țin ca sclavi pînă la nesfîrșit, ca celelalte neamuri, ci le hotărăsc un anumit timp și lasă în seama lor dacă doresc să se întoarcă în ținuturile de baștină, plătind o răscumpărare oarecare, sau rămîn acolo slobozi și prieteni⁶. Au o mulțime de animale de tot felul și de roade, mai ales mei și parîng⁷... Locuiesc în păduri și pe lîngă riuri, mlaștini și bălți greu de pătruns și își fac mai multe ieșiri din locuințele lor. Lucrurile de trebuință le țin ascunse în pămînt și nu agonisesc nimic de prisos, să se vadă⁸. Duc o viață de jaf⁹ și le place să-și încerce dușmanii în locuri încurcate, înguste și stîncoase. Folosesc cu pricepere năvălirile repezi, înfruntările pe neașteptate și loviturile pe furis, ziua și noaptea, și născocesc multe căi de înfruntare...

Deoarece au mulți regi¹⁰ și nu se înțeleg între dinșii¹¹, e nimerit ca pe unii dintre ei să-i mînuim cu vorbe sau daruri, mai ales pe cei din apropierea hotarelor noastre, iar împotriva celorlalți să pornim cu război, pentru ca duș-

mânia față de toți să nu ducă la unire sau la o singură stăpânire¹². De așa-ziși refugiați¹³, trimiși să ne arate drumurile și să ne descopere pe cineva, trebuie să ne păzim cu strâșnicie; măcar că sînt romani, ...ei au uitat de ale lor și sînt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani. Pe cei binevoitori să-i răsplătim, iar pe cei care ne fac rău să-i pedepsim¹⁴. Bucatele aflate în țara din apropiere să nu le irosim, ci să ne străduim să le aducem în țară la noi, pe animale și corăbii, căci riurile lor se varsă în Dunăre și căratul se face ușor cu ajutorul corăbiilor¹⁵.

Comentariu istoric

1. Datorită absenței oricărei referiri la biografia lui Maurikios, în lucrarea sa ori în literatura bizantină, nu s-a căzut de acord în cercetarea de specialitate asupra identității și a momentului în care trăiește și scrie autorul lucrării de față. Unii specialiști l-au identificat cu împăratul bizantin Mauriciu (582—602). Alții consideră că autorul ar fi trăit în veacul al IX-lea. Cei mai mulți însă îl identifică pe autor cu un contemporan al împăratului Maurikios, născut chiar în anii domniei acestuia. Această ultimă ipoteză, cea mai verosimilă dintre toate, se sprijină pe o serie de informații relative la situația politică de la hotarele imperiului, prezente în lucrare. Între acestea sînt referirile autorului la tactica de luptă împotriva perșilor și avarilor, care au reprezentat o primejdie reală pentru imperiu pînă către 630, absența oricăror știri despre arabi, care încep să preocupe imperiul începînd cu anii '30 ai secolului al VII-lea, informațiile lui Maurikios asupra prezenței slavilor la nord de Dunăre, în cîmpia munteană, ori lipsa oricăror date privind împărțirea Imperiului bizantin în theme, unitate administrativă apărută după 620. Faptul că, la Maurikios, slavii populează teritoriul de la nordul Dunării, de unde au trecut în masă la sudul fluviului după 602, ne îndeamnă să presupunem că lucrarea a fost scrisă în jurul anului 600. Această dată s-ar potrivi foarte bine și cu bogăția de informații relative la tactica de luptă împotriva perșilor și avarilor.

2. Lucrarea face parte dintr-un gen foarte cultivat în lumea bizantină, cunoscut sub numele de *Strategikon*, gen care a avut o lungă carieră în antichitatea clasică greco-romană și în lumea bizantină. Genul a ieșit din preocupările lumii greco-romane, continuate apoi în Imperiul bizantin, pentru strategia și tactica celei mai adecvate, ce urmau să fie opuse „barbarilor” din exterior. Este remarcabil efortul strategilor romani și bizantini, ce rezultă din aceste lucrări, de a găsi cea mai potrivită tactică pentru a se opune cu succes populațiilor migratoare de la hotarele imperiului, care le ridicau permanent noi probleme. Între cele mai importante lucrări ale genului din literatura bizantină figurează și *Arta militară* a lui Maurikios, care a cunoscut o excelentă ediție critică, cu o versiune românească, datorată filologului H. Mihăescu. Lucrarea cuprinde douăsprezece cărți, de mărime inegală. Cea mai importantă și cea mai originală parte a lucrării, cuprinsă în cărțile VII—XI este consacrată tacticii ce trebuie folosită de bizantini împotriva neamurilor cu care imperiul se afla în luptă: perșii, „scitii” (avarii), „neamurile blonde” (francii și longobarzii) și slavii. Dintre aceste neamuri atenția autorului este reținută de departe cel mai mult de slavi.

3. Asupra etimologiei etnonimului care definește marea familie a popoarelor slave, ce apar în izvoarele latine sub forma *Sclavi* ori *Slavi*, iar în greaca

bizantină *Sclavenoi* sau *Sclavoi*, nu s-a căzut de acord în literatura de specialitate. Specialiștii au pornit în explicarea acestui etnonim de la termenul de „sloveni” prin care slavii înșiși se denuceau. Dintre soluțiile date acestei probleme două par demne de interes. Prima dintre acestea caută originea numelui slavilor în termenul *slava*, care în vechea slavă înseamnă „glorie”, „slavă”; așadar, slavii s-ar fi desemnat la început pe ei înșiși cu termenul de „gloriosi”, „plini de slavă”. A doua soluție posibilă pornește de la ipoteza conviețuirii slavilor și germanilor într-o perioadă mai veche și de la numele de „nemți” dat de slavi germanilor. În acest caz, etnonimul „sloveni” ar avea sensul în vechea slavă de „cei care vorbesc”, adică „cei care vorbesc o limbă înțeleasă”, de la termenul *slovo*, care în slavă înseamnă „cuvânt”, „vorbă”, în opoziție cu „nemți”, care în aceeași limbă are sensul de „cei tăcuți, muți”, cu accepțiunea de „cei care nu vorbesc o limbă înțeleasă”.

4. Unii specialiști moderni consideră că acest etnicon ar desemna o uniune de triburi iraniene, care ar fi stăpinit la mijlocul mileniului I e.n. populațiile slave așezate la Dunărea de Jos și în stepele nord-pontice. Dar mărturia autorilor bizantini din secolele VI—VII, care sînt unanimi în a afirma originea comună a slavilor și a anților, constituie un argument decisiv în favoarea obârșiei lor slave. Menționăm faptul că ei apar în izvoarele bizantine pînă la începutul veacului al VII-lea, după care dispar din istorie.

5. Pasajul atestă faptul că slavii de la nord de Dunăre trăiau în uniuni de triburi libere, chiar dacă ei acționează în expedițiile din imperiu în coaliție cu avarii și, adesea, subordonați acestora.

6. Acest pasaj este unul dintre cele mai semnificative, ce se află în izvoarele relative la vechii slavi, referitoare la prezența sclaviei în forme patriarhale în societatea veche slavă. Acești sclavi proveneau, de regulă, din prizonieri capturați în cursul războaielor intertribale, într-o primă fază, și din Imperiul bizantin, după stabilirea lor la nord de Dunăre, de unde au întreprins numeroase campanii la sudul fluviului. Alte izvoare bizantine, între care Procopiu din Cezareea, arată evoluția atitudinii slavilor față de prizonierii capturați la sud de Dunăre: dacă la început aceștia erau uciși, mai târziu slavii duceau la nord de Dunăre zeci de mii de prizonieri, practică ce constituia o importantă sursă de câștig pentru ei.

7. Autorul pune aici în lumină cele două ocupații fundamentale ale vechilor slavi, creșterea vitelor și cultura pămîntului, care făceau din ei o populație semisedentaristă, dacă nu chiar deplin sedentarizată.

8. Informația sugerează absența unei stratificări sociale pronunțate în lumea slavă stabilită la nord de Dunăre, informație confirmată de descoperirile arheologice. Organizarea acestei societăți avea la bază obștea gentilică (*zadruga*) în curs de teritorializare, compusă la rîndul ei din cîteva mari familii patriarhale. Abia o dată cu trecerea la sud de Dunăre, în contact cu realitățile sociale superioare din imperiu, procesul de cristalizare a unor structuri sociale ierarhice se accentuează, iar transformarea obștei gentile într-o obște teritorială devine o realitate.

9. Remarca autorului pune în lumină stadiul de democrație militară al societății vechi slave, în care războiul este o instituție permanentă, ce furniza uniunilor tribale mijloacele de subzistență.

10. Noțiunea de „regi” (gr. *reges*) a fost împrumutată de autorii bizantini din latină (*rex*), pentru a desemna pe conducătorii politici ai populațiilor migratoare și, mai târziu, ai regatelor din Occidentul medieval. În primul caz, autorii bizantini nu țin seama de situațiile foarte diverse existente în societatea migratorilor. Prin termenul de „rege” ei desemnează atât pe șefii populațiilor germane, ce au cunoscut o regalitate în sensul deplin al termenului, cât și pe conducătorii militari ai uniunilor de triburi slave, așa cum este situația noastră, denumiți în slavă *voievozi* ori *jupani*.

11. Pasajul confirmă informația lui Procopiu din Cezareea (*De bello Gothico*, III, 14), potrivit căruia slavii „nu sînt conduși de un singur bărbat ci trăiesc în democrație din cele mai vechi timpuri”. Aceste știri, venite din partea unor autori familiarizați cu imaginea unei societăți ierarhizate în frunte cu un monarh, confirmă ideea că slavii se aflau în această perioadă organizați în uniuni de triburi în frunte cu șefi militari, fără a constitui încă o unitate politică.

12. Avem aici dovada politicii tradiționale a Constantinopolului de a împiedica unirea populațiilor migratoare de la hotarele imperiului prin toate mijloacele posibile, ce merg de la război pînă la subsidii și promisiuni, pentru a slăbi presiunea lor asupra statului bizantin.

13. Acest pasaj a trezit mari controverse în istoriografia noastră mai veche și mai nouă. Termenul de refugiați (*rhefougoi*) pare să indice o categorie juridică. Majoritatea specialiștilor înclină să vadă în acești „refugiați” elemente romanizate refugiate la nord de Dunăre, care serveau drept călăuze armatelor imperiale. Remarca autorului bizantin este însă importantă pentru faptul că unii dintre ei trec de partea dușmanilor imperiului, datorită conviețuirii lor cu populația slavă poposită la Dunărea de Jos.

14. Pasajul are în vedere atitudinea pe care trebuie s-o adopte armatele bizantine față de „romanii” refugiați la nord de Dunăre: pe cei „binevoitori” față de imperiu să-i răsplătească, iar pe cei care au trecut de partea dușmanilor să-i pedepsească.

15. Putem presupune că este vorba de ținuturile din cîmpia munteană, brăzdate de riuri, așa cum ne sugerează și un pasaj anterior care ni-i arată pe slavii ca locuitori ai pădurilor, ai mlaștinilor și bălților greu de pătruns. De altfel, unele dintre riurile de aici poartă nume slave, cum este cazul Ialomiței și Dimboviței, mărturie a perioadei în care slavii au locuit aceste teritorii. Acest fapt explică și termenul de „danubieni” (*Danoubioi*) prin care Pseudo-Caesarios îi desemnează la mijlocul secolului al VI-lea pe slavi.

Sugestii metodice

Știrile lui Maurikios despre slavii vechi pot fi folosite la clasa a VI-a, în lecția *Migrația popoarelor*, cu scopul de a evidenția aspectele dezvoltării socio-economice și politice proprii fazei democrației militare în care se aflau populațiile migratoare, în general, în momentul contactului cu lumea romano-bizantină. Textul ilustrează însă și unele trăsături specifice slavilor vechi, care îi deosebesc de celelalte populații migratoare: locul important al cultivării solului — pe lângă creșterea vitelor, ramură aproape exclusivă la migratori —, fenomen ce a dat stabilitate și vitalitate comunităților slave, structura lor politică „democratică”, care nu a cunoscut o regalitate de tip german.

Totodată, textul poate fi folosit și la elevii clasei a VIII-a, la lecția *Formarea poporului și a limbii române*, în cadrul paragrafului consacrat contactelor dintre slavi și români la nord de Dunăre. Aici se va sublinia momentul târziu al primelor contacte dintre populația autohtonă românească și noii veniți, când poporului român și limba română se constituiseră deja în linii generale. Se va remarca și conviețuirea dintre români și slavi, așa cum apare ea din pasajul relativ la „refugiații” romani, fapt ce explică influențele slave asupra vocabularului românesc și a instituțiilor noastre social-politice din Evul mediu.

CONSTANȚA BREZEANU

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- FR. DVORNIK, *Les Slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970.
- * * * *Istoria Românilor*, I, București, 1960.
- MAURICIU, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, București, 1970.
- L. MUSSET, *Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe—XIe siècles)*, Paris, 1971.
- L. NIEDERLE, *Manuel de l'antiquité Slave*, I, Praga, 1923.
- GE. OSTROGORSKI, *Histoire de l'Etat byzantin*, Bruxelles, 1956.

MEMORIUL ADRESAT DE BOIERII DIN MOLDOVA LA 1770 IMPĂRĂTESEI ECATERINA A II-A

În anii 1768—1774 s-a desfășurat un nou război ruso-turc, conflict vechi ce continua ostilitățile militare dintre cele două puteri, începute în vremea lui Petru I cel Mare. Războiul se va sfârși cu victoria Rusiei și încheierea celebrei păci de la Kuciuk-Kainargi din 1774.

Pentru Țările Române aflate la confluența intereselor dintre cele două imperii rivale, cât și a altor mari puteri (Anglia, Franța, Imperiul austriac, Prusia), perioada războiului este plină de incertitudini și semne vădite de îngrijorare. În astfel de împrejurări, boierii români, atît cei din Muntenia cît și cei din Moldova, adresează memorii Curții Țariste. Cît privește Memoriul boierilor din Moldova, pe care ne-am propus să-l comentăm, el este redactat în caractere cirilice și se compune din 18 ponturi (puncte). Doi ani mai tîrziu, evoluția istorică adaugă noi aspecte pe plan extern. Faptul se reflectă în noile acte adresate Ecaterinei a II-a în urma Conferințelor de la Focșani (1772), ca adaosuri ale Memoriului din 1770.

În cele ce urmează, redăm selectiv, din textul Memoriului de la 1770 și fragmente din anexele 1 și 3, transcrise în caractere latine după „Arhiva Românească” a lui Mihail Kogălniceanu (ediția 1860).

INSEMNARE DE PONTURI CE S-AU DAT DE DEPUTAȚII MOLDOVEI, PENTRU CERERİ CE S-AU SOCOTIT, CA SĂ FACĂ DIN PARTEA OBȘTEI LA ÎMPĂRĂȚIA (1) PENTRU OCİRMUIRE (2)

- La ocîrmuirea țării să fie aristocrație (3), adică să se aleagă 12 boieri mari din starea întîii (4), care să fie cu aceeași cinste și nume de boierie, precum și mai înainte, începînd de la vel logofăt ;
- Dintr-acești boieri 6 să cerceteze și să hotărască numai judecățile, iar 6 să adune dăjdiile țării (5) și să caute alte pricini, cîte vor fi, și acești 12 boieri să fie șezători în Iași ; (6)
- La toate ținuturile să se rînduiască ispravnici cîte doi, unde vor fi mici ținuturile, unul judecător, unul stringător dăjdiilor și purtător de grijă altor pricini. Iar unde vor fi mari ținuturile cîte 4, iarăși cu asemenea rînduială, și aceștia să fie aleși din starea cea de a doua a boierilor ; (7)
-
- ...însă din feciori de boieri să se aleagă zapcii (8), iar printr-aceasta să se silească a deprinde rînduiala curții și a ocîrmuirii, și cîte puțin să se înalțe la cîntea boierilor, cîți vor fi vrednici.

— Ocîrmuirea și slujba numiților boieri, tuturor de obște, să fie hotărîită numai într-un an, sau în trei ani, începînd de la Anul nou, zi întîi a lui Ghenar. Iar la împlinirea hotărîitei semi, să-și deie samă pentru slujba ce au făcut și să o părăsească, după care iarăși prin alegere să primească alți boieri ocîrmuirea, cu asemenea rînduială, socotindu-se a intra la cîntea boierilor și la ocîrmuirea țării toată partea boierească pe rînd... ; (9)

— Să se ia un general cu o sumă de oaste, cît va fi din destul pentru paza marginilor țării, carele să fie șezător în Iași și de aici să rînduiască oastea pe la margini ;

— Slujba cea dintîi a generalului să fie ocîrmuirea oștilor, ce vor fi de paza țării, atît de străini cît și din locuitori ; (10)

— A doua, prin mijlocirea lui, să se trimită la vistieria împărătească dașdiile țării ; (11)

(Din „*Arhiva Românească*“ sub redacția lui Mihail Kogălniceanu, Ediția a II-a, Iași, 1860, tom. I, p. 202—205).

Anexa 1

CERERI CE AU FĂCUT DEPUTAȚII CARE LE-AU DAT ÎN SCRIS ÎNTR-ACEST CHIP. RUGĂMINTEA NOASTRĂ CĂTRE PEA PUTERNICA ÎMPĂRĂȚIE PENTRU FOLOSUL ȚĂRII (12).

— Cu fierbinți lacrimi, cu deosebite rugămînti te rugăm ca să nu înceteze armele prea puternicei împărății, deasupra acelor de obște dușman ai credinței creștinești, mai ales spre împlinirea luării cetății Benderului, care stă ca nevindecată rană în spinarea țării, și prin luarea acestei cetăți, nădăjduim, că și toți tătarii Buceagului, se vor supune împărăției fiindcă această cetate se numește cea a Buceagului și a Dunării.

...prin nebiruitele arme ale împărăției tale, a se supune acele locuri din Nistru în Dunăre, iarăși te rugăm locurile cele ce au fost din veci a Moldovii, să nu rămînă cu deosebită stăpînire, ci iarăși către knejia Moldovei, să fie împreunate, după hotarele vechi (13).

(*Idem*, p. 206—207).

Anexa 3

CE AJUTORIU POATE SĂ DEA ȚARA MOLDOVEI DUPĂ CUM SE AFLĂ.

...ca nu cumva pentru păcatele noastre, să rămănim iarăși în stăpînirea cea veche (14), ca să nu venim întru cea desăvîrșită pieire, iar după așezările vremilor viindu-și țara în starea sa și în hotarul ei cel vechi se vor putea face și 12 mii oameni de oaste, cu cheltuiala țării, ca să fie pentru paza ei, și va putea da hrana și la 8 mii oaste împărătească (15).

(*Ibidem*, p. 209—210).

Comentariu istoric

1 / Atît „Insemnarea de ponturi” cît și fragmentele din ANEXE reflectă pe lingă nenumăratele aspecte de detaliu, minore, pe care le vom sublinia în lungul comentariului, două mari direcții de interpretare: a) Grija boierimii în ansamblul ei, în calitate de clasă conducătoare a societății pentru ca, în condițiile rivalității dintre marile puteri, să-și apere interesele de clasă, să le mențină neștirbite; b) dar paralel și decurgînd uneori din acest scop principal, se poate desluși din text și propunerea unor măsuri care de data aceasta sînt în interesul țării. Astfel de poziție apare însă abil strecurată în text, ca un fel de tatonare a terenului și scoate în evidență și diplomația boierimii.

Cît privește condițiile istorice concrete în care se plasează „Insemnarea”, ele conduc la întărirea ideilor reliefate mai sus. La scurt timp după izbucnirea războiului și începerea ostilităților militare, în ianuarie 1769, Ecaterina a II-a lansează un manifest tipărit în grecește, românește și sîrbește. Manifestul a fost adresat „tuturor noroadelor slavonești de legea pravoslavnică ce se află sub stăpînirea turcească”, prin care se promitea ajutor oștilor popoarelor care vor lupta pentru dezrobirea lor de sub jugul otoman. În cadrul acestor „noroad”, erau incluse firește și Țările Române (muntenii și moldovenii).

În aceste condiții, în Moldova se desfășoară o mișcare filorusă în rîndul boierimii și clerului înalt. Între timp, rușii, pentru a folosi poziția strategică a Moldovei împotriva Turciei, ocupă Iași. Gruparea marii boierimi și clerului înalt prestează jurămint de credință la Mitropolie către împărăteasa Ecaterina a II-a. Autoritatea militară rusă aflată în Iași sfătuiește pe marii demnitari să alcătuiască o delegație care să meargă la Petersburg pentru a exprima cuvînt de credință împărătesei și a prezenta totodată cererile lor. În Muntenia s-a petrecut același lucru.

Delegația de la Iași era constituită din: Inochentie, episcopul de Huși, arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu, egumenul Solcăi, Benedict, egumenul Moldoviței, Ioan Paladi biv vel-logofăt și Ienachi Milu biv vel-spătar.

Delegațiile Munteniei și Moldovei au fost primite de împărăteasă la 8 aprilie 1770. Așa cum cerea uzanța, Ecaterina a II-a a primit mulțumirile și urările delegațiilor române și a răspuns prin vicescambiar că „amindouă cnezii, moldoveană și muntenească, întru toate să fie după a lor judecăți și rinduele”.

- 2 / Cererile delegațiilor au avut destinația „pentru ocîrmuire” deoarece conform aceleiași uzanțe actele mergeau la cancelaria rusă care reprezenta ocîrmuirea. Aici erau citite, studiate și se trăgeau concluziile care erau prezentate împărătesei pentru a le sancționa, în calitate de putere executivă.
- 3 / Se vedește tendința exclusivistă a boierimii ca la conducerea țării să nu mai fie admisă nici o altă categorie socială.
- 4 / În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, boierimea în Țările Române era stratificată, împărțită de fapt în trei stări după averea pe care o poseda. Această structură boierească va reieși mai clar în revoluția de la 1848. Pentru perioada de care ne ocupăm, Constantin C. Giurescu are în vedere patru categorii de boieri. În Memoriu se subliniază de la început că mai cu seamă la ocîrmuire vor intra boieri din starea întii (de rangul întii), adică vîrfurile boierimii (de la vel-logofăt în sus).
- 5 / Grija marii boierimi pentru asigurarea exclusivă a puterii reiese din minuțla cu care este prevăzută în Memoriu repartizarea dregătorilor chele, care să le asigure posibilitatea reală de a dispune de puterea politică și de a fi principalii beneficiari economici. Astfel, din cei 12 boieri ocîrmuitori, 6 aveau să hotărască judecățile, împărțirea „dreptății”, iar ceilalți erau adunătorii dăjdiilor țării (problema dărilor era în mîna lor) și se ocupau și de alte pricini. Prin expresia „alte pricini cîte vor fi” se înțeleg de fapt toate celelalte probleme ale țării. Observăm că de fapt marea boierime voia să concentreze cele trei puteri în stat în mîna ei: executivă, legislativă și judecătorească. De asemenea cea administrativ-fiscală și chiar cea militară. Așa se explică de ce nu se pomeneste nimic despre domnitor în contextul organizării ocîrmuirii. De fapt în timpul războiului din 1768—1774 boierii au încercat să înlocuiască pe domnii fanarioți cu domni pămînteni dar din cauza conjuncturii ce se crease n-au izbutit. Din formularea exclusivistă a organizării puterii reiese însă spiritul de frondă al boierilor față de domnii fanarioți.
- 6 / Sediul ocîrmuirii se impunea să fie la Iași, capitala țării. Aici, fără domnitor, boierii gîndeau inevitabil la organizarea unei republici, firește aristocratică.
- 7 / Boierii din starea întii aveau grijă să-și asigure funcțiile cele mai înalte. Ei nu excludeau însă celelalte categorii de boieri de la funcții. Numirea în funcții începea însă de la prima categorie. Odată asigurate funcțiile principale ale ocîrmuirii, ei aveau interes ca întreg aparatul de stat să fie completat cu elemente tot boierești, care să elimine oricare altă categorie socială de la ocîrmuire. Firește că boierii din categoriile

- inferioare erau subordonați primilor boieri ai țării. Era vorba de organele locale, ispravnicii, al căror număr depindea de întinderea ținuturilor asupra cărora aveau să-și exercite conducerea. Ei erau recrutați și numiți din starea a doua a boierilor și aveau aceleași atribuții ca și ocîrmuitorii stării întîia, dar pe plan local.
- 8 / Zapcii erau conducători ai unei plăși (subdiviziune teritorial-administrativă) și cu specială însărcinare de stringere a birului. Nu întîmplător însă se propunea recrutarea zapciilor numai dintre feciorii de boieri pentru ca în felul acesta boierii să-și asigure și urmașii și continuitatea în funcții.
- 9 / Numirea boierilor în funcții începea la zi întîia a lui Ghenare (Ianuarie) și se făcea pe un an sau pe trei ani cel mult. Acest fapt își avea și el semnificația sa politică. Mai întîia că nimeni nu trebuia să se permanentizeze într-o funcție pentru a nu concentra în mînă o putere prea mare încît să-i înlătore pe alții de la conducere. Astfel încît „la împlinirea hotărîtei semi” (adică la expirarea termenului slujbei) boierul trebuia să dea socoteală în fața unei autorități tot boierești, de modul cum și-a exercitat funcția. Pe această cale el ceda locul altor boieri, încît să poată intra toți pe rînd, în slujbe. Este cert că un asemenea sistem crea o ocîrmuire pur boierească, cu menținerea tuturor privilegiilor.
- 10 / Dată fiind prezența trupelor țariste în Moldova, boierii porneau de la această realitate și a prezenței unui general rus în calitate de comandant al trupelor. Ei voiau ca în aceste condiții, să folosească prezența generalului pentru apărarea propriilor lor interese. De aceea în concepția autorilor memoriului, generalul trebuia să se ocupe de paza țării, atît de străini cit și de locuitori. Prin străini trebuiesc înțelege în primul rînd turcii, dar și Imperiul habsburgic, care reprezenta un pericol destul de apropiat. De altfel în 1775 habsburgii vor ocupa Bucovina. Prin „locuitori” se înțeleg țărani care adesea se răsculau.
- 11 / Tot prin general, boierii voiau să asigure trimiterea dăjdiilor țării către împărăteasă. Cum drumurile erau nesigure, prin general siguranța ajungerii dăjdiilor nu se mai punea.
- 12 / La doi ani de la primul Memoriu, în 1772, delegațiile boierilor (deputații) din ambele țări românești vor participa la Conferințele de la Focșani. Situația externă adăugase intervenția Austriei în favoarea Turciei și la noile cereri prezentate Ecaterinei a II-a, se vedește faptul că boierii avînd în vedere situația nou creată privesc în perspectivă. Cererile au de data aceasta un conținut care urmărește pe lîngă interesele clasei și cele ale țării.
- 13 / Se cere continuarea războiului împotriva Imperiului otoman pentru înfrîngerea acestora și asigurarea pentru Moldova a vechilor hotare ale țării, pînă la Dunăre, inclusiv Benderul. Benderul a fost într-adevăr cetatea care străjuia Buceagul. Boierii urmăreau prin această cerere înlăturarea stăpînirii tătărăști asupra teritoriului dintre mare și Bender.

În care turcii colonizaseră în secolul al XVI-lea, tătării. Totodată această soluție avea avantajul de a ține în friu pe tătării de către autoritatea rusă.

14 / Cererile de mai sus porneau de la ipoteza că Țările Române rămăneau sub ascultarea Rusiei. În cazul în care la terminarea războiului și încheierea tratatului de pace urmau să fie tot sub suzeranitatea Imperiului otoman (fapt foarte posibil în urma mediațiunii Austriei), boierii cereau să se revină la vechile condiții ale închinării (adică suprimarea tuturor adaosurilor și prestațiunilor ulterioare).

15 / Boierii preconizau ca de îndată ce cererile lor vor fi fost satisfăcute, să se creeze o armată de țară din 12.000 pămînteni plătiți din vistieria țării și totodată să se asigure hrana unui contingent rus de 8.000 oameni. Armata de țară avea în vedere atît paza frontierelor cît și împiedicarea abuzurilor ce puteau fi prevăzute din partea turcilor.

Simțul politic și capacitatea diplomatică a boierilor din Moldova s-a dovedit justificată deoarece la pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) Rusia lăsa Țările Române sub suzeranitatea Porții, obligîndu-se doar a interveni la Poartă în favoarea Principatelor, ori de cîte ori va fi nevoie.

Privite astfel, global, Memoriile boierilor, comentate de noi, își atinseseră scopul.

Indicații metodice

În actuala structură a predării istoriei, comentariul de față se poate realiza numai la clasele a VIII-a. Dată fiind deci posibilitatea redusă a utilizării lui și faptul că Memoriul reprezintă un moment însemnat și semnificativ în epoca destrămării feudalismului și apariției germinelor capitalismului, folosirea lui la predarea acestui capitol devine imperios necesară.

Comentariul îl ajută pe profesor să realizeze, în plan instructiv, înțelegerea mai clară de către elevi a structurii societății din Moldova, a poziției boierilor în stat și cu deosebire a conjuncturilor politice și diplomatice a vremii. În plan educativ, se va căuta a se privi mai larg, cu mai mult discernămint boierimea din Moldova, adică nu numai prin prisma intereselor ei de clasă ci și prin ceea ce au avut pozitiv în activitatea lor, în folosul țării, prin unele accente patriotice.

Lecția va utiliza deci o modalitate metodică activă, modernă și anume cea a folosirii textului. Momentul ales pentru citirea fragmentelor și comentarea lor va trebui să respecte ordinea cronologică a desfășurării evenimentelor. Memoriul și anexele vor fi citite și comentate în contextul războiului ruso-turc din 1768—1774. Deși materialul comentat de noi este selectiv, profesorul are latitudinea de a alege la rîndul lui unele fragmente. Deci nu este nevoie a citi și comenta în întregime materialul. Eventual pot fi alese acele fragmente care să-i facă pe elevi să înțeleagă tendința boierimii de a-și păstra privilegiile printr-o ocîrmuire pur boierească și acele fragmente care reflectă poziția boierilor în folosul țării.

Textul poate fi citit și comentat exclusiv de către profesor dar poate fi și numai citit de profesor care să solicite pe elevi în comentarea textului. În felul acesta se dezvoltă la elevi atenția, puterea de concentrare, dar și posibilitatea ca ei să poată trage anumite concluzii. Se pot crea și situații de problematizare. De pildă : Cum împăcau boierii interesele de clasă cu cele ale țării ? Concluzia va fi clară : este vorba despre acele interese ale clasei boierești în ansamblu, care coincideau și cu cele generale. Sau : De ce marile puteri erau interesate în menținerea puterii otomane ? Și în acest caz elevii vor putea trage concluzia că întărirea Rusiei constituia un pericol mai mare pentru Austria decât Imperiul otoman.

Firește că modalitățile care decurg din comentarea textului propus de noi pot fi variate, în funcție de nivelul fiecărei clase, de pregătirea, priceperea, experiența și viziunea profesorului ce alege un astfel de text pentru a realiza prin el instruirea și educarea elevilor cărora li se adresează !

MARIANA MIRON, PETRU DEMETRU POPESCU

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

Mihail Kogălniceanu, *Arhiva Românească*, ediția a II-a, Iași, 1860, tom. I, p. 202—205 ; 206—207 ; 209—210 ; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. IX, Mavrocordății (1711—1749), Editura Cartea Românească, București, 1929, p. 128—131 ; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, volumul III, partea I, București, 1942, Cererile boierimii românești, p. 289—292 ; *Istoria României*, volumul III, Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, capitolul IV, Politica internă a Țării Românești și Moldovei (1774—1821), p. 596—597 ; 686—688 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Albatros, 1971, p. 449—450 ; 456—457.

TRATATUL DE PACE DE LA BUCUREȘTI

13.VII/28.VIII.1913

Pentru istoria patriei noastre, investigarea raporturilor sale externe, în general, a celor cu statele din sud-estul Europei, în special, prezintă o maximă importanță. Evoluția acestor relații nu a fost liniară, uniformă, ea cunoscînd, uneori, și momente de încordare. Dar caracteristic politicii externe românești a fost dorința de menținere și dezvoltare a colaborării cu toate popoarele din zonă, sprijinul acordat luptei forțelor democratice și revoluționare în realizarea idealurilor lor nobile de propășire și independență națională. Această politică izvoara din interesele comune de conviețuire și conlucrare ale acestor popoare, aflate mereu în sfera de interes și sub presiunea marilor puteri. „Experiența istoriei, afirmă tovarășul Nicolae Ceaușescu, a învățat popoarele din Balcani, care în trecut au fost folosite de puterile imperialiste ca pioni de manevră în politica lor de dominație și acaparare, că interesele lor sînt legate de stabilirea unor relații de înțelegere și bună vecinătate în această parte a lumii.”¹

Tratatul de pace, semnat la București în iulie—august 1913, oferă posibilitatea cunoașterii unui moment important în evoluția raporturilor dintre statele sud-est europene și a implicațiilor lui în relațiile internaționale din ajunul primului război mondial.

Textul ²

ARTICOLUL II

Între Regatul Bulgariei și Regatul României, vechea graniță între Dunăre și Marea Neagră este, în conformitate cu procesul-verbal încheiat de delegații militare respectivi și anexat la Protocolul No. 5 din 22 Iulie (4 August) 1913 al Conferinței din București, ratificată în modul următor :

Noua graniță va porni de la Dunăre, din sus de Turtucaia, ca să ajungă în Marea Neagră la miazăzi de Ekrene.

Între aceste două puncte externe, linia graniței va urma traseul indicat pe hărțile 1/100.000 și 1/200.000 ale statului major român și după descrierea anexată acestui articol.

E hotărît înțeles că Bulgaria va dărîma, cel mai tirziu într-un răstimp de doi ani, lucrările fortificațiunilor existente și nu va construi altele la Rusciuk,

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, E.P., București, 1968, p. 581.

² *Cartea Verde. Documente diplomatice: Evenimentele din Peninsula Balcanică: Acțiunea României: septembrie 1912—august 1913*, Editura Inst. de Arte Grafice și Editura Minerva, București, 1913, p. 261—269.

la Sumla, în părțile intermediare, și într-o zonă de douăzeci kilometri împrejurul Balcicului.

O comisiune mixtă, compusă din reprezentanții celor două Părți contractante, în număr egal din ambele părți, va fi însărcinată ca, în 15 zile care vor urma după semnarea acestui Tractat, să execute la fața locului traseul noiei granițe, conform stipulațiunilor precedente. Această comisiune va prezida la împărțirea proprietății imobiliare și capitalurilor cari pînă acum au aparținut în comun județelor, comunelor sau comunităților de locuitori despărțiți prin noua linie de graniță. În caz de neînțelegere asupra traseului și asupra măsurilor de execuțiune, cele două Părți contractante se obligă a se adresa unui al treilea Guvern amic pentru a-l ruga să desemneze un arbitru, a cărui deciziune asupra punctelor în litigiu va fi considerată ca definitivă.

ARTICOLUL III

Intre Regatul Bulgariei și Regatul Serbiei, granița va urma, conform procesului-verbal încheiat de către delegații militari respectivi și anexat la Protocolul nr. 9 din 25 iulie (7 august) 1913 al Conferinței din București, următorul traseu :

Linia de graniță va pleca de la vechea graniță, din culmea Patarica, va urma vechea graniță turco-bulgară și linia de despărțire între Vardar și Struma, cu excepțiunea ca adîncă vale a Strumiței să rămînă pe teritoriul sîrb ; ea va merge pînă la muntele Belasica, unde se va împreuna cu granița bulgaro-greacă. O descripție detaliată a acestei graniți și traseul pe harta 1/200.000 a statului major austriac, sunt anexate articolului de față.

O comisiune mixtă, compusă din reprezentanții celor două părți contractante, în număr egal din ambele Părți, va fi însărcinată în cele 15 zile care vor urma de la semnarea acestui Tractat, să execute pe teren traseul noiei granițe conform stipulațiunilor precedente.

Această comisiune va prezida la împărțirea proprietăților mobiliare și capitalurilor cari pînă acum au aparținut în comun Județelor, comunelor sau comunităților locuitorilor despărțiți de noua graniță. În caz de neînțelegere asupra traseului și măsurilor de execuție, cele două Părți contractante se obligă a se adresa unui al treilea Guvern amic pentru a-l ruga să desemneze un arbitru a cărui deciziune asupra punctelor în litigiu, să fie considerată ca definitivă.

ARTICOLUL V

Intre Regatul Greciei și Regatul Bulgariei, granița va urma conform procesului-verbal încheiat de către delegații militari respectivi și anexat la Protocolul nr. 9 din 25 iulie (7 august 1913) al Conferinței din București, următorul traseu :

Linia de graniță va pleca de la noua graniță bulgaro-sîrbă pe creasta Belasica planina pentru a ajunge la vărsarea Mestei în Marea Egee.

Intre aceste două puncte externe, linia de graniță va urma traseul arătat pe harta 1/200.000 a statului major austriac și după descrierea anexată articolului de față.

O comisiune mixtă, compusă din reprezentanții celor două Părți contractante, în număr egal din ambele Părți, va fi însărcinată, în cele 15 zile cari vor

urma de la semnarea acestui Tractat, să execute pe teren trasul graniței, conform stipulațiunilor precedente.

Această comisiune va prezida împărțirea proprietății imobiliare și capitalurilor cari pînă acum au aparținut în comun județelor, comunelor sau comunităților locuitorilor despărțiți de noua graniță. În caz de neînțelegere asupra traseului și măsurilor de execuțiune, cele două Părți contractante se obligă a se adresa unui al treilea Guvern amic pentru a-l ruga să desemneze un arbitru a cărui deciziune asupra punctelor în litigiu, să fie considerată ca definitivă.

Rămîne bineînțeles că Bulgaria chiar de acum renunță la orice pretențiune asupra insulei Creta.

Comentariu istoric

Inceputul secolului XX găsea popoarele din Balcani în plin proces obiectiv de formare de state unitare și *independente*³. Obstacolul principal în fața acestui fenomen continua să fie, și după revoluția „Junilor turci”, imperiul otoman. Căci, scrie Nicolae Iorga, junii turci au rămas și ei la concepția după care „fiecare poate să rămînă grec, sirb, bulgar, aromân, bun reprezentant al acestor națiuni, bun frate cu ceilalți, dar în același timp otoman desăvîrșit”⁴, deci menținerea integrității imperiului, nimic despre recunoașterea drepturilor la libertate a altor popoare asupraite.

Dar integritatea imperiului, de mult subminată de profunde contradicții economice, sociale și politice interne, a avut de suportat acum noi și grave înfringeri politice și militare (1908, 1911), ceea ce a fost apreciat ca moment favorabil unei acțiuni concertate pentru scuturarea asupraii otomane și eliberarea conaționalilor lor, de conducătorii politici din Balcani, în anul 1912.

România și-a precizat poziția față de intențiile amintite mai sus, încă înainte de declanșarea primului război balcanic, răspunzînd solicitărilor venite, în acest sens, atît din partea Turciei cît și a unor state balcanice. Foarte precis și clar a formulat Titu Maiorescu, premierul român, atît cauzele care determinau păstrarea neutralității României cît și condiționarea ei de evoluția situației din Balcani: „România nu poate uita că ea însăși și-a cîștigat independența în lupta contra turcilor și că, prin urmare, dacă Bulgarii, Sirbii, Grecii, creștini ortodocși ca și noi, vor să lupte pentru îmbunătățirea soartei conaționalilor lor de sub stăpînirea turcească, România va păstra o strictă neutralitate, întrucît nu va fi vorba de schimbări teritoriale⁵. Neutralitatea atentă și condiționată de menținerea statu-quo-ului teritorial în Balcani, adoptată de România, a fost apreciată pozitiv și de cei interesați, premierul bulgar, Ghesov, calificînd-o drept „strălucită” și ca o nouă dovadă de „sentimente bune și amicale”⁶.

Poziția politică fermă a României a fost apreciată ca atare și în unele cancelarii europene. De pildă, Ministrul Afacerilor străine al Franței, Pichon, re-

³ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 25, E.P., București, 1964, p. 291.

⁴ Nicolae Iorga, *Ce înseamnă popoare balcanice*, Tip. „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1916, p. 57.

⁵ *Cartea Verde*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

cunoștea „imensul serviciu pe care România l-a adus Europei contribuind la localizarea războiului și înlăturind pericolul unei conflagrațiuni generale”⁷.

Împotriva dorinței României de păstrare a statu-quo-ului și implicit a păcii și înțelegerii între statele balcanice victorioase împotriva imperiului otoman, desfășurarea evenimentelor a luat un alt curs, silind România să iasă din neutralitate, așa cum de fapt făcuse cunoscut anterior. Intervenția României, în cel de-al doilea război balcanic, exprima nu atât contradicții de neîmpăcat cu Bulgaria, cât, mai ales, o atitudine deschisă împotriva imperiului austro-ungar, care instiga Bulgaria împotriva Serbiei, evidența unei noi orientări în politica externă românească, de îndepărtare de Austro-Ungaria⁸.

Alegerea Bucureștiului ca loc de desfășurare a tratatelor, încheierii păcii și semnării Tratatului, a fost și ea o expresie a creșterii prestigiului și influenței politice a României, și, totodată, o manifestare a respingerii amestecului marilor puteri în reglementarea situației din zonă. Organizarea, modul de desfășurare, „repeziciunea cu care, într-un scurt interval de opt zile, guvernul român a reușit să producă încheierea unui Tratat de pace”, ca și „moderațiunea cu care a fixat propriile ei cereri” (EN. — Romania) au fost apreciate în cancelariile și presa occidentală⁹.

Indicații metodice

Având în vedere complexitatea relațiilor internaționale de la începutul secolului al douăzecilea, complicarea lor prin agravarea contradicțiilor dintre marile puteri pentru reîmpărțirea zonelor de influență, pe de o parte, prin creșterea luptei pentru independență, formarea sau întregirea națională, pe de altă parte, folosirea documentului prezentat rămîne o necesitate reală. El înlesnește cunoașterea și înțelegerea atât a momentului și contextului în care a fost adoptat cât și a evoluției evenimentelor ulterioare în care s-au implicat statele din această regiune a Europei.

Documentul poate fi folosit pentru întregirea cunoștințelor privind coordonatele politicii externe a României în care realizarea statului național unitar se constituia ca obiectiv fundamental al luptei întregului popor.

EMA NASTOVICI

Indicații bibliografice

- Cartea Verde. Documente diplomatice: Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României: septembrie 1912 — august 1913.* Editura Institutului de Arte Grafice și Editura „Minerva”, București, 1913.
- NICOLAE TITULESCU, *Discursuri*, Ed. Științifică, București, 1967, Poziția României față de evenimentele din Balcani, 1912—1913, p. 85—112.
- ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României. 1913—1937*, Editura Politică, București, 1980.

⁷ *Ibidem*, p. 144.

⁸ Vezi Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, E.P., București, 1980, p. 20.

⁹ *Cartea Verde*, p. 252, 253, 256.

Istorie locală

JUDEȚUL DÎMBOVIȚA ÎNTRE 1916—1918

DUMITRU ANGELESCU, MIRELA ANGELESCU

În timpul primului război mondial, județul Dimbovița a stat sub ocupația germană și austro-ungară din 21 noiembrie 1916 pînă la 2 noiembrie 1918¹. Invazia inamică s-a produs, în urma unor grele lupte de rezistență cu trei eșaloane foarte puternice; pe Valea Dimboviței din direcția Bran, pe la Fînta-Gheboia din direcția Ploiești și pe linia ferată Titu—Tîrgoviște din direcția București. La sosirea lor, inamicii au găsit o zonă greu lovită de distrugerii. Potrivit înțelegerii cu guvernul englez* principalele instalații petroliere au fost demontate sau incendiate. „Arsenalul armatei” din Tîrgoviște a fost evacuat în comuna Munteni din județul Vaslui, „Tesătoria mecanică” din Brănești a fost demontată în parte de către proprietarul ei Stan Rîzescu și expedită în Moldova². Principalii negustori, moșieri, industriași și intelectuali au părăsit județul, adăpostindu-și sau luînd cu ei o parte din capitaluri, instalații și bunuri personale. În localitățile petrolifere incendiile mistuiau milioane de metri cubi de gaze și țiței, iar drumurile erau în mare parte impracticabile.

La sfîrșitul lui noiembrie 1916, la Tîrgoviște s-a instalat Comandamentul Etapei nr. 226 al trupelor de ocupație, în frunte cu maiorul Dieterich, care avea în subordine întregul județ, inclus în Districtul X al zonei ocupate. În reședințele de plasă și în principalele centre economice (Titu, Găești, Pucioasa, Răzvad, Gura Ocnitei, Moreni și altele), invadatorii au instalat subcomandamente, iar în mai multe comune (Glodeni, Ocnița, Doicești, Tătărani, Bucșani, Brănești, Colibași...) subunități cu efective reduse numite *posturi de gardă*. Potrivit *Ordonanțelor* 85 și 42/1917 și 463/1918, emise de generalii Machenzen și Weidenmach, militarii germani și austro-ungari trebuiau încartirpiți în cele mai bune case și

¹ „Socialismul” din 6 martie 1919. Vezi și Aureliu Codreanu și colectivul, *Uzina de Utilaj Petrolier Tîrgoviște (file de monografie)*, Tîrgoviște, 1972, p. 34.

* În noiembrie 1916, la insistențele Marii Britanii, guvernul de la București a acceptat ca echipe de specialiști români și englezi să distrugă principalele instalații petroliere din România (cele mai multe și importante se găseau în județele Dimbovița, Prahova și Buzău) pentru a nu fi acaparate și utilizate de către Puterile centrale. Marea Britanie se angaja, ca după război, să acorde României compensații pentru aceste pierderi. Pe baza convenției au fost scoase din funcțiune, prin astupare, un număr de 1500 sonde. Au fost incendiate 1000 puțuri și sonde, precum și 4000 tone benzină și petrol lampant. Au mai fost inactivizate, prin descompletare și dinamitare, 70 rafinării și o serie de conducte, centrale electrice și drumuri de acces. Operațiunea a fost condusă de coloneii englezi Griffiths și Thompson. În același scop o parte din întreprinderile naționale importante (printre care și *Arsenalul armatei din Tîrgoviște*) au fost demontate și dizlocate în Moldova și Rusia.

² Vezi, „*Tesătoria mecanică Stan Rîzescu-Brănești S.A.R. (monografie)*”, Tiparul Institutului de arte grafice „Marvan S.A.R.”, București, 1938, p. 20—21.

localuri publice care primeau denumirea de cazărmi și erau instruiți să reprime orice act de nesupunere, să jefuiască și să expedieze în Germania și Austro-Ungaria tot ce se putea disloca: vite, furaje, alimente și orice alte bunuri de valoare, din proprietatea de stat sau particulară³. Începînd din toamna anului 1917, pe baza „Legii Comunelor rurale”, a luat ființă, în fiecare comună, așa-zisa „Poliție rurală” care trebuia să asigure menținerea ordinii, rechiziționarea atelaajelor, mobilizarea populației la munci forțate, descoperirea și pedepsirea exemplară a celor vinovați de încălcarea legilor de război ale inamicilor⁴.

Ca primă măsură administrativă, maiorul Dieterich a dispus instalarea foarte urgentă a unor noi primari și funcționari publici, iar prin *Ordonanța* nr. 464 din 17 februarie 1917, atrăgea atenția tuturor cetățenilor din cuprinsul Etapei că „...acela care nu se va supune ordinelor date va fi arestat și întrebuit la munci forțate, deosebite de pedepsele ce i se vor aplica”⁵. Încă de la constituire, administrația militară inamică a organizat febrile operațiuni de repunere în funcțiune a instalațiilor industriale: sonde, conducte, rafinării, întreprinderi avariate, drumuri de acces și altele. Folosind munca forțată și rechizițiile locale, precum și o serie de specialiști aduși din Germania, inamicul a reușit să foreze noi sonde la Moreni, Ochiuri, Schela Mare, Bucșani, Răzvad și în alte localități din județele Dîmbovița, Buzău și Prahova, pe care le-a exploatat în modul cel mai intensiv, cu duze exagerat de mari, ceea ce a dus la pierderea unor cantități uriașe de gaze⁶. Prin ordinul nr. 585 din februarie 1917 adresat Poliției din Tîrgoviște și primarilor din întreg județul, Comandamentul Etapei dispunea ca „...pe lingă cantitățile de petrol deja rechiziționate să se rechiziționeze orice cantitate ce s-ar extrage din noile sondaje sau puțuri”⁷, precizînd și seria de drastice sancțiuni pentru neconformare. În același scop, Dieterich ordona ca „...toată lumea, inclusiv femeile și copiii între 12 și 16 ani, să lucreze permanent, inclusiv duminicile și sărbătorile legale sub controlul soldaților și consilierilor germani”. Prin aceeași dispoziție se ordona că întreaga populație „se consideră mobilizată și concentrată pentru nevoile de război”.

Trecînd la o jefuire fără precedent a tuturor resurselor naționale, inamicul a reușit ca în anul 1917 să extragă din teritoriile ocupate 666 841 t. țitei, iar în 1918, 917 921 t.⁸. Pe baza calculelor noastre rezultă că în 1918, în teritoriile subjugate, producția de petrol a fost mai mare ca înainte de ocupație, și numărul accidentelor de muncă, în acest sector, fără precedent. Goana și lăcomia nemților după petrolul românesc a ajuns pînă acolo încît în luna februarie 1917, Comandamentul german din Tîrgoviște a anchetat și condamnat cu internarea în lagăr chiar pe prefectul Mihail I. Tălăngescu (instalat de Dieterich) găsit vinovat că a autorizat pe Tudora Ștefănescu din Tătărani să-și repună în funcțiune moara din comună „cu motorină sau țitei ce s-ar recupera din lacurile sau puțurile de

³ *Ordonanțe pentru populația României în cuprinsul administrației militare*, nr. 1/1917 și 3/1918.

⁴ „Gazeta Bucureștilor”, an. I, nr. 313 din 27 oct. 1917.

⁵ F.A.S., Tîrgoviște, *fond Prefectura Jud. Dîmbovița*, dosar nr. 45/1917, f. 50-51.

⁶ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, E.S.P.L.P., București, 1957, ediția a II-a, p. 143.

⁷ F.A.S., Tîrgoviște, *fond Prefectura Jud. Dîmbovița*, dosar nr. 45/1917, f. 53.

⁸ „Statistica industriei extractive”, an. XI, 1938, p. 27-29.

la sondele părăsite⁹. Pentru cel de al doilea Reich un astfel de act însemna nu numai o mare „indisciplină” ci și risipa unei prăzi atât de necesare, într-o vreme când reușea, înaintea altor țări, să-și înmulțească mașinile de război și să-și reprofileze vasele maritime de la consumul de cărbune la cel de păcură¹⁰.

După terminarea războiului, autoritățile germane au recunoscut că în perioada decembrie 1916 — octombrie 1918 ar fi expediat din România cantitatea de 1 140 809 t. produse petroliere din care 889 944 t. în Germania, 231 176 t. în Austro-Ungaria și restul în Turcia și Bulgaria¹¹. Se înțelege de la sine că cifrele au fost intenționat diminuate de către cei care trebuiau să răspundă pentru faptele lor în perioada postbelică. Tot după terminarea războiului (în 1919) *Comisiunea româno-anglo-franceză* a stabilit că pagubele de război cauzate României, numai în industria petrolului, s-au ridicat la aproximativ 20 milioane lire sterline în dauna statului, și la alte 9 965 547 lire în dauna petrolului particular¹². Făcînd o proporție raportată la producția de țiței a județului care în acea perioadă se afla pe locul II din țară, după calculele noastre, rezultă că în anii 1916—1918 pagubele provocate numai acestei industrii dimbovițene se ridică la peste 10,950 milioane lire sterline (valoarea țițeiului sustras și a celor 59 sonde și instalații incendiate de inamic la retragerea din țară).

Ocupanții nu s-au limitat însă numai la exploatarea și jefuirea petrolului. Ei s-au întrecut să expedieze în Germania, Austro-Ungaria și în diferitele zone de front cât mai multe și variate bunuri din țara noastră. Erijîndu-se în proprietari absoluți ai pădurilor (de exemplu), ei au sustras din exploatarea forestiere de la Pietroșița, Moroieni, Ocnița, Glodeni, Gorgota, Nucet și Adîncea mari cantități de lemn pentru foc și construcții, aprofînd, după repetate intervenții, ca pentru anii 1917 și 1918 în județ să se consume numai cîte 10 m.c. de fiecare școală în funcțiune. Cu toate eforturile specialiștilor, nu s-a putut stabili cantitatea de materiale lemnoase sustrate, neexistînd nici un fel de evidență în acest sens. Potrivit însă *Ordonanțelor* emise de Comandamentul Etapei 226, în afara fluxului zilnic, în fiecare duminică erau planificate cîte 30—40 căruțe din comunele județului pentru a face transportul lemnului la stațiile cele mai apropiate, cu destinația peste hotare.

La 9 februarie 1917, Comandamentul german a ordonat „să se adune pentru a fi expediați la Tîrgoviște toți porcii ce se vor afla la locuitori, ...toate fibrele de borangic nelucrate”¹³, iar la 19 noiembrie, în același an, a dispus „să se aducă la cunoștința publică prin chemarea cu clopotul că se confiscă toate păsările și vitele netrecute în statistică și că Ministerul german de război are nevoie de toți nucii și frasinii sănătoși din România pentru fabricarea armelor”¹⁴. Populația dimbovițeană era lămurită că „lemnul de nuc și frasin este material de război

⁹ Vezi amănunte în D. Angelescu, *Județul Dimbovița în timpul ocupației germane din 1916—1918*, „Valachica” (Tîrgoviște), 1975, p. 209—210.

¹⁰ Vezi „Statistica industriei extractive a României pe anul 1933”, partea introductivă, p. 3. Vezi și V. Axenciuc, *Evoluția economiei românești în anii 1918—1938*, „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, XII, 1966, nr. 6, p. 3—6.

¹¹ Vezi, N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, p. 185.

¹² Gh. Ravaș, *Op. cit.*, p. 144.

¹³ F.A.S., Tîrgoviște, *fond Prefectura Jud. Dimbovița*, dosar nr. 45/1917, f. 27. Vezi și f. 24, 26, 42, 81. Vezi și dosar nr. 40/1917, f. 17.

¹⁴ *Idem*, dosar nr. 40/1917, f. 79, 84.

care în Germania lipsește, iar în România se află în cantități foarte bogate“.

Prin *Ordonanțele* din august și septembrie 1917 ocupanții au confiscat întreaga recoltă de fructe, toate cantitățile de ciment, 75% din țuca găsită la locuitori, cantități imposibil de calculat de alimente, țesături, vite, miei, ouă, dispunând ca locuitorii să predea foarte urgent „toate obiectele din metale prețioase, din alamă, aramă, plumb și bronz, cum și toți caii sănătoși cu înălțimea de 1,5 metri în sus“¹⁵.

Pentru a intimida populația și pentru a reprima rezistența acesteia față de jaful german, cotropitorii au aplicat un sistem draconic de amenzi, corvezi, pedepse corporale degradante, intermnițări și execuții. Pentru lichidarea actelor de nesupunere au înființat în clădirile „Arsenalului armatei“ din Tîrgoviște (actualmente Întreprinderea de Utilaj Petrolier) un odios lagăr în care erau internați prizonierii români și toți cetățenii găsiți vinovați de diferite acte de nesupunere față de Puterile centrale. Deținuții erau folosiți la munci forțate foarte grele, iar preoții din localitate erau planificați, prin ordin al Comandamentului german, „să officieze slujbe religioase duminicale și să-i îndemne pe cei închiși la supunere și ascultare“¹⁶.

Cu sprijinul populației din vecinătatea lagărului, mai multe zeci de deținuți au reușit să evadeze și să se ascundă în pădurile și satele din zona Glodeni, Gorgota, Ocnîța, de unde împreună cu populația locală atacau posturile inamice de gardă. Organizatorii evadărilor au fost pînă la urmă descoperiți și executați (electricianul Solomon, un sifonar, birjarul Emilian Georgescu și alții). Executarea acestora s-a făcut pe malul Ialomiței, acolo unde se găsește acum Stadionul C.S. Tîrgoviște. Tot pentru încălcarea ordinelor date de ocupanți au fost judecați și internați în închisoarea de la Craiova o serie mare de funcționari comunalni numiți chiar de inamici (la cîte 5—12 ani). Pentru toți s-a dovedit că se făceau vinovați de „ascunderea ostașilor români“ rătăciți la retragerea din 1916, „ascunderea de arme“, „distrugere de avere germană“¹⁷. Judecarea inculpaților se făcea de către un tribunal special de război instalat la etajul Palatului prefecturii. La judecarea și condamnarea vinovaților trebuia „să asiste obligatoriu cîte 1—3 delegați din fiecare comună, pentru a lua pildă de consecințele încălcării ordinei“¹⁸.

*

Cu toate măsurile represive luate de cotropitori, lupta de rezistență locală n-a putut fi înfrîntă. În anii 1917 și 1918 în pădurile dintre comunele Aninoasa, Glodeni, Gorgota și Adîncă existau, după mărturia localnicilor și după documentele rămase din timpul războiului, adevărate grupuri de partizani. Aceste grupe înarmate cu arme recuperate din zonele de luptă ale anului 1916 atacau pe inamicii răzleți și ascundeau vitele și bunurile cetățenilor, pe care aceștia le declarau apoi autorităților ca „furate de haiduci“, pentru a le sustrage de la confiscare și

¹⁵ *Ibidem*, f. 23.

¹⁶ *Idem*, *Fond Primăria orașului Tîrgoviște*, dosar nr. 4/1917, f. 21.

¹⁷ *Idem*, *Fond Prefectura Jud. Dimbovița*, dosar nr. 44/1917, f. 19 și verso, dosar nr. 45/1917, f. 2 și verso, 24 și verso, 63.

¹⁸ *Idem*, dosar nr. 40/1917, f. 5 și următoarele (Ordinul Comandaturii germane din 1 februarie 1917 către prefectul și primarii din Județul Dimbovița, în original).

corvezi. Muncitorii din zona petrolieră a județului, în parte membrii ai P.S.D., dând dovadă de curaj și înalt patriotism, au reușit să saboteze, de mai multe ori, ritmul de săpare a noilor forări, iar la retragerea germană să salveze de la incendiere și minare un număr de 71 sonde din cele 150 productive¹⁹. La retragerea inamică, din noiembrie 1918, populația dimbovițeană a reușit să captureze un număr însemnat de cotropitori și să rețină o mare parte din prada cu care aceștia voiau să părăsească țara. În urma unor lupte grele populația de la Gemenea, Pietroșița, Finta, Titu și Valea-Lungă, înarmată cu arme sustrase de la germani sau recuperate, a reușit să-i imobilizeze pe inamici și să-i predea autorităților naționale reinstalate la Tîrgoviște²⁰.

Grelele suferințe și faptele eroice ale populației din anii 1916—1918 merită cea mai înaltă considerație din partea noastră, ele fiind o vibrantă lecție de patriotism pentru toate generațiile viitoare.

¹⁹ „Monitorul petrolului român“, XVIII, 1919, nr. 1—8, p. 26.

²⁰ Pe baza amănuntelor primite de la Maria și Gheorghe Angelescu și Dumitru Poșchină din Glodeni, Dumitru Crăciun și Alexandru Irimescu din Moroeni, Ion Gălie și Ion Marinescu din Pietrari, Valeriu Bucur din Moroleni. Vezi și V. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920, p. 80.

LUPTA CADRELOR DIDACTICE DIN OLTENIA PENTRU UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

ALEXANDRU F. DINU

Desăvîrșirea unității de stat, la sfîrșitul anului 1918, a răspuns cerințelor și legilor obiective ale dezvoltării societății românești, fiind, așa cum a subliniat secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „rezultatul luptei hotărîtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu strigență de aceste realități”¹.

În contextul general al luptei pentru desăvîrșirea unității naționale, profesorii și elevii din Oltenia au fost aprigi susținători ai drepturilor naționale ale poporului român, militanți de seamă ai unirii Transilvaniei cu România.

În cadrul adunărilor organizate la care au participat personalități de seamă ca Nicolae Iorga, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, S. Mindrescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea și alții, oamenii școlii prin moțiunile și hotărîrile emise, au protestat energic împotriva atrocităților săvîrșite de clasele dominante austro-ungare în Transilvania, cerînd cu hotărîre eliberarea fraților de dincolo de munți. În același timp, au fost gazde primitoare pentru toți fruntașii ardeleni refugiați din cauza persecuțiilor la care erau supuși sau au sprijinit material lupta acestora, dovedindu-se apărători activi și devotați ai idealurilor de libertate și unitate națională a poporului nostru, documentele vremii conținînd pilduitoare exemple de învățători, profesori și elevi ale căror năzuințe s-au identificat total cu idealurile poporului român.

Una din societățile cultural-patriotice care a apărut cu tărie și consecvență cauza românilor de peste munți, a luptat fierbinte pentru unirea Transilvaniei cu România, și în cadrul căreia cadrele didactice s-au dovedit o forță deosebit de activă, a fost „Liga pentru unitate culturală a tuturor românilor” înființată în 1890 la București², ca o reacție directă la politica de oprimare a românilor din Imperiul austro-ungar și pentru unirea Transilvaniei cu România.

Idealurile Ligii au cuprins foarte rapid pături largi de oameni ai muncii din toate colțurile țării, fiind create secții în majoritatea orașelor țării și în numeroase localități rurale³.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național român*, 1 decembrie 1918, Edit. politică, București, 1978, p. 12.

² Vezi Vasile Netea, C. G. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 43—76.

³ *Ibidem*, p. 130—168.

Astfel, în 1891 iau ființă secții ale Ligii la Craiova⁴ și Rîmnicu Vilcea⁵, fiind urmate de cele de la Turnu Severin⁶, Caracal⁷, Slatina și Tîrgu Jiu⁸, un rol deosebit de activ jucîndu-l cadrele didactice⁹. „Mișcarea pornită în București — menționează mărturiile vremii — alimentată de noi volnicii ale adversarilor noștri, sprijinită cu putere mare de presa noastră provoacă în țara noastră întreagă manifestațiuni frumoase pentru ideea Ligei. Se constituiesc, rînd pe rînd, secțiuni ale Ligii în toate orașele mari ale țării pe baza statutelor secțiunii din București. Astăzi avem secțiuni — se spune în continuare — în Turnu Severin, Drăgășani, Craiova, Slatina, Rîmnicu Vilcea...”¹⁰.

Ca o recunoaștere a rolului avut de cadrele didactice în constituirea secțiilor „Ligii culturale”, din conducerea acestora au făcut parte o serie de profesori: I. Faur — vicepreședinte (Secția Craiova)¹¹, profesorul de Muzică M. Răuțu, fondator G. I. Gibescu — secretar — „Liga culturală” Rîmnicu Vilcea¹², Th. Cartianu, președinte al Secției Slatina¹³, iar la Tîrgu Jiu activitatea Ligii a primit un mare impuls prin inițiativele profesorului Iuliu Moisil¹⁴.

Ideile promovate de Ligă au fost constant dezbătute de cadrele didactice, fiind subliniată preocuparea „Cum putem cultiva mai bine sentimentul patriotic” formulîndu-se, în același timp, cerința „ca fiecare învățător și institutor, membru al asociației corpului didactic... să fie și membru al ligii, să fie obligat moralicește a avea în satul său o mică ligă, cu cît de puțini aderenți. Aceasta ni se pare că e cea mai mare politică care trebuie s-o facă orice învățător, politica unirii culturale a tuturor românilor de pretutindeni”¹⁵.

Ca urmare a chemărilor lansate de asociațiile corpului didactic, foarte mulți învățători și profesori se înscriu în Ligă, alții creează în localitățile în care funcționau secții locale ale ligii, în 1911, numai numărul învățătorilor din județul Dolj înscriși în „Liga culturală”, ajungînd la 45 din tot atîtea localități ale județului¹⁶.

⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., fond Manuscrise românești, manuscris nr. 4856/1893, „Liga Culturală”, f. 303, 377.

⁵ Vasile Netea, C. G. Marinescu, *op. cit.*, p. 159; Vezi și Veronica Tomoș, *Contribuția „Ligii Culturale” din Rîmnicu Vilcea la desăvîrșirea unității poporului român*, în „Studii vîlcene”, Rîmnicu Vilcea, 1971, p. 35.

⁶ Vasile Netea, C. G. Marinescu, *op. cit.*, p. 160.

⁷ *Ibidem*, p. 161.

⁸ *Ibidem*, p. 162.

⁹ Vezi Biblioteca Academiei R.S.R., fond Manuscrise românești, manuscris nr. 4856/1893, „Liga culturală”, f. 303—308; Viorica Tomoș, *lucr. cit.*, p. 35—37; „Chestiuni metodice”, an III, nr. 4, Craiova, 1911.

¹⁰ I. Lupulescu, *Raportul general despre activitatea Comitetului Central al Ligii pentru unitatea culturală a românilor*, București, Lito-Tipografia, Carol — Gobe, 1892.

¹¹ Biblioteca Academiei R.S.R., fond manuscrise românești, manuscris nr. 4856/1893, „Liga Culturală”, f. 303.

¹² Viorica Tamaș, *lucr. cit.*, p. 36.

¹³ Vasile Netea, C. G. Marinescu, *op. cit.*, p. 161.

¹⁴ *Ibidem*, p. 163.

¹⁵ „Chestiuni metodice”, an. III, nr. 4, Craiova, 1914, p. 98.

¹⁶ În anul 1911 figurau ca membri ai Ligii învățătorii: I. Ianculescu (Cîrcea), I. C. Ionescu (Sălcuța), C. Dinulescu (Bratovoiești), C. Nicolescu (Rojîșteea), G. Stănescu (Mîrșani), D. Epureanu (Sadova), D. Niculescu (Călărași), I. Stăncu-

Ca urmare a activității patriotice desfășurate de învățători, în județul Dolj se creează 10 subsecții ale „Ligii culturale în localitățile Băilești, Calafat, Pleșița, Cetate, Poiana Mare, Mirșani, Grindeni, Catane, Zăval și Filiași, cea mai numeroasă și activă fiind cea de la Mirșani¹⁷. Astfel, în localitatea Mirșani, cu prilejul inaugurării „Ligii culturale“, festivitatea se deschide prin „cuvîntarea plină de entuziasm a dirigintelui școlii, dl Gheorghe Stănescu, secretarul Ligii locale care prin cuvinte bine simțite arată importanța evenimentului Unirii pentru Români“, exprimîndu-și speranța că „Românii tot prin unire vor ajunge la realizarea idealului național; înfăptuirea Statului național deplin“¹⁸.

În fruntea acțiunilor inițiate de Ligă continuă să se situeze cadrele didactice. De exemplu, la Rîmnîc Vilcea, din îndemnul profesorilor se adresează apelul „în special la cei din fruntea treburilor publice ca să depună mai mult zel în stringerea fondurilor deoarece „la noi s-a dat mai puțină importanță, ca în alte părți subscripțiilor“, operă în care „un prețios ajutor ar putea da... școlile, la care... se pot adresa și sperăm că nu le va fi refuzat“¹⁹.

Activitatea Ligii se intensifică „cu scop de a ține trează conștiința națională și a o pregăti pentru împrejurările în care am fi nevoiți să ne apărăm cu armele drepturile noastre“²⁰, insistîndu-se, în această direcție, în studierea istoriei care „ne descopere trecutul, ne învață să lucrăm pentru prezent și ne luminează ce trebuie să facem în viitor, căci viitorul se naște din trecut și prezent sau mai bine zis trecutul și prezentul este puntea de trecere la viitor“²¹.

În același timp, Secția Craiova a Ligii își intensifică acțiunile cu un profund conținut patriotic, în fruntea acțiunilor situîndu-se profesorii: Anastase Georgescu, Ernest Arnold, G. Stravolca, G. I. Bușilă, Ahil Gheorghiu, Ion Bombocilă, M. Strajan, Scarlat C. Mateescu, T. Gerota, Dem. Fortunesco, I. Faur, G. Fotino, Cereșanu²², Aurel Suciu, Aurel Mercea, Ștefan Velovan, I. Spulbereanu, T. Plevianu, N. Balaban, Alexandru Bărbulescu, Toma Lazăr, Dumitru Cosmoc, Th. I. Ionescu, Ștefan Ciuceanu, N. Contunari, Dimitrie Bunesco, Ion Florescu și I. Barliba²³, preocupați „a da elevilor educația patriotică în cel mai

lescu (Comoșteni), N. Bogdan (Nedeia), D. Floriță (Măceșu de Sus), N. I. Greblă (Măceșu de Jos), N. Păunescu (Goicea Mare), I. Stoenac (Bistreț), M. Virvescu (Bîrca), I. Robănescu (Giurgîța), B. Ionescu (Urzicuța), P. Nicolaescu (Boulești), G. Băzavan (Giurgîța), David Ion (Poiana Mare), I. Bălănescu (Cetate), D. Stănescu (Moțăței), Sp. Filimon (Pleșița), St. Nicolaescu (Risipiți), A. Constantinescu (Tencănuș), C. Mateescu (Sălcuța), C. Rocșoreanu (Belot), I. Martin (Brahova), G. Stănescu (Salcia), P. Ologu (Sopot), Gr. Ionescu (Coțofenii din Față), C. Petrescu (Predești), I. Păunescu (Filiași), Ion Brădișteanu (Țintăreni), Pavel Neacșu (Florești-Poiana), Șt. Păunescu (Florești), I. Busculescu (Tălpașu), C. Marinescu (Murgăși), I. Filculescu (Motoci), N. Prodan (Mischii), P. Popescu (Segarcea), Opr. Popescu (Drănic), D. Dinulescu (Bîrza), A. Mihăilescu (Gîngiova), N. Popescu (Pielești), D. Mucichescu (Poiana Mare). Vezi „Buletinul Ligii“, an. I, nr. 4 din 15 iunie 1911.

¹⁷ „Buletinul Ligii Culturale“, Secția Craiova, nr. 8, 1913, p. 7.

¹⁸ „Revista Ligii culturale“, an. III, nr. 1—2/1912, p. 25—27.

¹⁹ „Opinia Vilcei“, an. IV, nr. 133, 15 februarie 1913.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ „Gazeta Învățătorului“, an. I, nr. 3, Craiova, iulie 1891.

²² Biblioteca Academiei R.S.R., Manuscrise românești, Liga culturală, doc. 4855/1895, f. 303—308; Vezi și „Calendarul Ligii culturale“, 1911, Vălenii de Munte, p. 152—154.

²³ „Buletinul Ligii Culturale“, Secția Craiova, an. I, nr. 3, 1911, nr. 4/1911, p. 19; Vezi și „Revista Ligii culturale“, an. III, nr. 1—2, 1912, p. 25—27.

înalt grad posibil", remarcați „prin lecțiuni de un înălțător patriotism, care s-au răsfrînt adînc în sufletul lor tînăr și au dat la vîrsta bărbăției roade minunate pe cîmpul de luptă, pentru gloria lor și a țării”²⁴.

Exemplul profesorilor a fost urmat de numeroși elevi care s-au situat în primele rînduri ale luptei pentru Unire, în rîndul lor remarcîndu-se Teodor Z. Popescu, Grigore Petrescu, Ionel I. Simniceanu, Vasile Z. Manolescu, Grigore Ionescu, Emilian Bildea, Enache Barbu, G. Gerotă, I. Zamfirescu, numărul celor înscrîși în Ligă și s-au angajat hotărît în lupta pentru realizarea Unirii, ajungînd în 1895, la 60 de elevi craioveni²⁵. La rîndul său, elevul caracalean Leon I. Georgescu, animat de cele mai alese sentimente patriotice, publica poezia „Ardealul” din care redăm versurile: „O crudă soartă te-a sortit, / Să plîngi sub jugul greu barbar, / Dar pentru tot ce-ai suferit, / Sosit-a ceasul mult dorit / Ş-acum te-om răzbuna amar”²⁶.

Protestînd împotriva samavolniciilor săvîrşite de autorități, împotriva fraților de dincolo de Carpați, Revista Corpului profesoral din Craiova, „Vocea Română”, prin glasul profesorului M. Strajanu, cerea craiovenilor „să contribuim și noi la sacrificiile ce fac frații noștri pentru conservarea naționalității și a patriei române”²⁷.

Profesorul Alexandru Bărbulescu de la Gimnaziul „Frații Buzești”, în articolul „Care vor fi rezultatele prigonirii ungurești?”, publicat în „Revista Culturală”, sublinia că „Istoria ne arată că, de cînd există omenirea, niciodată persecuțiile nu au putut să deznaționalizeze un popor, sau să oprească triumful unei idei, din contră au dus din totdeauna la redeșteptarea și întărirea sentimentului național în poporul persecutat și l-au împins pe acesta să lupte pentru libertatea lui, iar ideile stîmjenite au învins”²⁸. Cu alt prilej, același profesor afirma „cu privire la noi românii persecuțiile ungurești au avut de efect să stringă rîndurile fraților români, să-i înverșuneze la luptă aprigă: căci e vorba de propria lor existență”.

La rîndul său, profesorul Aurel Mercea, cu prilejul aniversării Unirii Principatelor, afirma că „Unirea ce noi o sărbătorim nu e numai o aniversare, ea e simbolul unității naționale desăvîrșite, căci împlinirea idealului politic al mării generații de la 1848 și 1859 evocă un altul mai măreț, idealul unității de cultură și conștiință al românilor de pretutindeni”²⁹.

Lupta cadrelor didactice pentru desăvîrșirea unității naționale este ilustrată de o serie de alte acțiuni organizate. Astfel, „Liga culturală”, „sub patronajul Doamnelor craiovene”, din rîndul cărora făceau parte învățătoare și profesoare, a organizat în seara zilei de 16 ianuarie 1906 o serbare la Teatrul Național, recitîndu-se poezii patriotice, jocuri și dansuri naționale³⁰, iar în 24 ianuarie 1906, aceeași societate culturală „în cap cu valorosul ei președinte, dr. Petre Chițu,

²⁴ „Chestiuni metodice”, Revistă pentru școala primară, an. IV, nr. 4—6, p. 142.

²⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., Manuscrise românești, Liga culturală, dos. nr. 4855/1895, f. 303—308.

²⁶ „Romanațul”, an. II, nr. 9, 9 februarie 1915.

²⁷ „Vocea Română”, an. II, nr. 5, 15 mai 1884.

²⁸ „Revista Culturală”, Craiova, 1 noiembrie 1907.

²⁹ *Ibidem*, 30 noiembrie 1909.

³⁰ „Patria”, an. IV, nr. 140, 10 ianuarie 1906.

a dat însemnătatea cuvenită acestei importante serbări naționale“, ca o expresie a voinței craiovenilor de a desăvîrși unitatea națională³¹, dimensiunile cuvenite unui asemenea moment din istoria patriei noastre fiind date și în anul 1912. „Memorabila zi de 24 ianuarie — evidențiază documentele — s-a sărbătorit la Craiova aproape ca niciodată. De mult nu s-a mai văzut aici o mai mare însuflețire și entuziasm ca în această zi... La orele zece și un sfert, membrii Ligei culturale, secția Craiova, cu drapelul și muzica militară în frunte au pornit de la sediul Ligii spre Catedrala Madona Dudu. Aici, în prezența autorităților școlare, a numerosului public venit, precum și a societăților invitate, a Școlii normale de învățători și a elevilor Gimnaziului „Frații Buzești“ au avut loc manifestații după care „întreaga asistență a pornit într-un impunător cortegiu, parcurgînd străzile Madona și Unirii, pînă la sediul Ligei culturale... Aici, în fața unei mulțimi imense, s-a jucat cu toată însuflețirea, de întreaga mulțime, Hora Unirii“, iar la un moment dat, „un tînăr cu o voce puternică și plină, elev al Gimnaziului craiovean, striga din mulțime: „Trăiască România cea Mare? La auzul acestor cuvinte, un ura puternic, care ținu multe minute, ieși din piepturile mulțimii“. În aceeași dimineață au avut loc mai multe serbări: la toate școlile secundare și primare din oraș, despre semnificația zilei de 24 ianuarie, vorbind profesorul St. Nanu și elevul Nica Marin de la Liceul de băieți, Theodor Ionescu, directorul Gimnaziului „Frații Buzești“, iar seara la „Teatrul Național“ s-a desfășurat un mare festival artistic și cultural, care a cuprins cîntece, poezii, jocuri și dansuri cu un bogat conținut patriotic³².

De asemenea, aniversarea revoluției de la 1848 a prilejuit cadrelor didactice și elevilor un alt moment de manifestare a solidarității naționale și un prilej de luptă pentru Unirea Transilvaniei cu România. De exemplu „Aniversarea a 50 de ani de la adunarea de la Blaj s-a transformat într-o măreață serbare. S-a cîntat „Deșteaptă-te române“ de către corul Școlii normale și alte felurite cîntece naționale“³³.

Asemenea momente reliefa u puternica adeziune a cadrelor didactice la cauza Unirii, totodată prilej de a „declara că nu au dezarmat și nu vor dezarma pînă ce drepturile imprescriptibile ale națiunii române nu vor fi respectate“ și căreia „trecutul și prezentul îi dau tot dreptul de viață“, așa cum s-a declarat public în cadrul unei mari demonstrații organizate de conducerea „Ligii culturale“ din Craiova³⁴.

În cadrul luptei pentru Unire, cadrele didactice continuau să se situeze la loc de frunte, remarcîndu-se, în această direcție „Uniunea educatoarelor române“ care avea, pe lîngă secțiile din București, Ploiești, Cîmpina și Galați, o puternică secție la Craiova, societate „care a colaborat în scopuri filantropice cu organizațiile culturale, cultivînd printre femei alese sentimente patriotice“³⁵.

La rîndul său, profesorul Ștefan Ciuceanu, directorul muzeului „Fundăția Aman“ cere 3 zile de concediu pentru a participa la marile sărbători ale Ligii culturale organizate la București și pentru a se deplasa la Sibiu în vederea

³¹ *Ibidem*, an. IV, nr. 141, 28 ianuarie 1906.

³² „Revista Ligii Culturale“, an. III, nr. 1—2/1912, p. 25—27.

³³ „Liga Română“, an. III, 1898.

³⁴ *Ibidem*, an. II, nr. 40.

³⁵ „Societatea de mîine“, an. 16, nr. 2, aprilie—iunie 1939, p. 65.

stringerii legăturilor cu fruntașii transilvăneni în vederea înfăptuirii marelui act al Unirii³⁶.

În același timp, Revizoratul școlar, printr-o adresă din 26 august 1916, solicita școlilor să propage în rindurile maselor legitimitatea desăvîrșirii unității naționale, „să le arătați însemnătatea ceasului ce trăim, să le spuneți că România intră în război pentru a pune capăt suferințelor de veacuri ale fraților noștri”³⁷. Ca urmare a apelului lansat de Revizoratul școlar „profesorii, advocații, comercianții, meseriașii, societăți, cercuri, comune negustorești se întrunesc să agite, manifestează, dau sfaturi și indică măsuri pentru înălțarea României”³⁸.

Societatea absolvenților școlilor superioare de comerț, curs seară, din Craiova a dat în folosul răniților din Transilvania un măreț festival care s-a deschis cu marșul „La Arme”³⁹.

În ianuarie 1912, Comitetul „Ligii Culturale”, secția Craiova, a hotărît să se acorde o atenție sporită aniversării Unirii Principatelor, fiind solicitate a lua parte „autoritățile școlare și celelalte societăți din crașul nostru”⁴⁰.

În seara zilei de 24 ianuarie 1915, în sala Teatrului Național din Craiova a fost „dat un festival cultural cu concursul elevilor Internatului secundar, elevelor Externatului secundar, elevilor Gimnaziului militar, Școlii normale și Liceului „Carol I”, iar profesorul Anastase Georgescu a ținut o cuvîntare”⁴¹.

Ca o recunoaștere a aportului pe care l-a adus secția Craiova a „Ligii culturale” în promovarea ideii de unitate națională, i s-a încredințat organizarea, în zilele de 21—22 mai 1911 a Congresului pe țară al Ligii⁴².

Comitetul de organizare, alcătuit din 133 de membri, cuprinzînd și o serie de cadre didactice (Ilie Gelep, Alexandru Bărbulescu, M. Strajanu, Ștefan Velovan, Anastase Georgescu, Mihăilescu și I. Barliba — profesori: Ilie Jianu și Ionescu Secu — învățători)⁴³ în „Apel către cetățenii Craiovei” cerea craiovenilor: „să dați din inimă concursul vostru Comitetului Ligii culturale, pentru reușita deplină a acestui Congres Cultural”⁴⁴.

Lucrările Congresului s-au desfășurat la Liceul „Carol I” unde directorul liceului, în numele profesorilor și elevilor, saluta pe congresiști⁴⁵, iar în apelul „Către membrii Congresului” erau adresate „urările de bună venire în orașul în care altă dată au locuit vechii Bani ai Olteniei și în care și pînă astăzi stau neclintite cinstea de neam și dragostea de țară”⁴⁶.

Lucrările Congresului s-au bucurat de un deplin succes la care cadrele didactice au adus un aport important, fapt remarcat astfel de către Nicolae Iorga: „Trebuie să se mulțumească în chipul cel mai călduros craiovenilor care nu numai că au știut să primească demn pe reprezentanții celor treizeci și patru de

³⁶ Biblioteca județeană Dolj, dos. 1/1911, f. 193.

³⁷ Arh. Școlii generale Cioroiși, jud. Dolj, dos. 3/1915—1916, nenumerotat.

³⁸ „România”, an. I, nr. 9 din 3 noiembrie 1914.

³⁹ „România”, an. I, nr. 11, 17 noiembrie 1914.

⁴⁰ „Democrația”, an. III, nr. 2 din 20 ianuarie 1912.

⁴¹ „Viața Literară”, an. I, nr. 3—4, 29 ianuarie 1915.

⁴² „Buletinul Ligii Culturale”, Secția Craiova, an. I, nr. 3, 20 mai 1911.

⁴³ „Doljul”, an. IV, nr. 888, 17 mai 1911; vezi și „Buletinul Ligii Culturale”, Secția Craiova, an. I, nr. 3, 20 mai 1911.

⁴⁴ „Buletinul Ligii Culturale”, Secția Craiova, an. I, nr. 3, 20 mai 1911.

⁴⁵ „Doljul”, din 11—12 mai 1912.

⁴⁶ „Buletinul Ligii Culturale”, Secția Craiova, an. I, nr. 3, 20 mai 1911.

secțiuni adunate cu atâtea ostêneli din tot cuprinsul țării, în orașul lor asupra căruia plutesc mari și curate tradiții, dar că înțeleg pe deplin adevărata misiune a Ligii culturale“⁴⁷.

În continuare, cadrele didactice și-au adus contribuția la organizarea tuturor manifestațiilor cu un pronunțat caracter patriotic. Astfel, cu ocazia aniversării, în 1912, a Unirii Moldovei cu Țara Românească, în sala Teatrului din Craiova, a avut loc o serbare ce a cuprins cîntece și poezii patriotice, la reușita ei contribuind Institutul de fete, Școala normală, Gimnaziul „Frații Buzești“⁴⁸, iar la aniversarea luptelor de la Smîrdan, programul artistic a fost pregătit de inginer Mateescu, directorul școlii de meserii, Alexandru Bărbulescu, directorul Liceului „Carol I“ și Theodor Ionescu, directorul Gimnaziului „Frații Buzești“⁴⁹.

Lupta „Ligii culturale“ capătă un caracter tot mai pronunțat politic după 1914, cînd se transformă în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor“ și al cărei scop declarat rezultă din manifestul lansat cu acest prilej: „Trista experiență a dovedit că unitatea culturală fără unitatea politică nu are nici o cheazășie. Pentru păstrarea unității culturale ni se impune unitatea politică“ și că „nu din fericită coincidență a evenimentelor, nici din bunătatea altora va ieși România cea Mare“⁵⁰.

Același imperativ rezultă și din articolul „Dreptul nostru asupra Ardealului“, semnat de profesorul I. Ursu, publicat în 1915, în care se spunea: „nu putem să nu ne supunem spiritului vremii, care cere ca toți cîți au aceeași origine, vorbesc aceeași limbă și locuiesc un teritoriu ocupat să formeze o singură țară. Acum 56 de ani s-au unit cele două țări surori, Moldova și Muntenia; acum spiritul vremii cere ca că întindem cutele tricolorului nostru și peste țara de peste munți... După veacuri întregi de nedreptate a sosit vremea ca să ne luăm ce este al nostru și... să contribuim... prin cultura noastră la progresul și fericirea omenirii“⁵¹.

Încrederea în legitimitatea și realizarea Unirii este tot mai evidentă în rîndul cadrelor didactice, presa evidențiind faptul că unirea politică a românilor „de un neam și o lege cu noi socotim că trebuie să fie un fapt îndeplinit, peste puțin timp“, subliniindu-se în continuare că „ceea ce nu s-a putut înfăptui pe deplin la 1559 de către Mihai Viteazul să putem înfăptui noi cei de azi“⁵².

Militînd pentru o grabnică unire, cadrele didactice au exprimat expres faptul că „Națiunea noastră a înțeles prin instinct că a sosit și pentru noi vremea întregirii“ și că „în locul României cu forma de semilună de azi“ să se realizeze „...o Românie în formă de cunună a Daciei vechi“⁵³.

În același timp, opinia publică din Oltenia, învățătorii și profesorii, urmăreau cu atenție și luau atitudine față de toate evenimentele ce aveau loc pe teritoriul Transilvaniei. În această direcție, o atitudine hotărîită s-a luat față de procesul intentat de către autoritățile maghiare la Sătmar de care Nicolae Iorga

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Doljul“, an. IV, nr. 1046, 26 ianuarie 1912.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ „Adevărul“, nr. 998, 26 decembrie 1914.

⁵¹ I. Ursu, *Idealul nostru*. Articole politice și conferințe, Iași, 1915, p. 104—105.

⁵² „Buletinul Ligii culturale“, Secția Craiova, nr. 11, 1914, p. 1—2.

⁵³ *Ibidem*, p. 1.

scria : „Foarte veche așezare, acest Sătmăr... nouă ni place însă forma de Satu Mare“ ⁵⁴.

Procesul intentat de către autoritățile maghiare împotriva preotului C. Mureșan și a încă 35 săteni români din comuna Moftinul Mic, „pentru crima de agitație și ultragiu în contra autorităților oficiale maghiare, s-a terminat prin sentința care condamnă la 18 luni de temniță ordinară pe preotul C. Mureșan pentru că — zic judecătorii unguri — a instigat... îndemnându-i să nu primească pe vicarul Episcopiei în biserică... Pe lângă preot, alți 14 țărani au fost condamnați la închisoare, variind între 3 și 8 luni pentru motivul că „și-au apărat astfel cu vrednicie limba... strămoșească“, afirmându-se hotărârea : „Mai bine o viață de luptă și de suferință pentru un viitor mai bun“. Protestul este elocvent : „Nu putem îndeajuns protesta în contra acestui act nedrept și de teroare executat asupra românilor din Transilvania care reeditează sub altă formă procesul monstru, al Memorandumului, tocmai acum când Ungaria oficială prin Ministrul ei președinte, cere mai mult ca oricând o sinceră și durabilă împăcare, cu Românii... ceea ce dovedește că una-i vorba și alta-i fapta. În aceste momente sîntem cu sufletul alături de cei ce suferă pe nedrept“ ⁵⁵, se spunea în încheiere.

S-a luat, de asemenea, atitudine împotriva condamnării lui Vasile Lucaciu care a „protestat în contra actelor de vandalism petrecute în Turda, Șimleu etc.“, subliniindu-se faptul că „triste timpuri și amărite zile duc românii sub coroana greoaie a imperiului Austro-Ungar“ ! care n-au „dreptul nici de a reclama“. Prin condamnarea lui Vasile Lucaciu, se arăta în continuare, s-a „ținut a lovi în aspirațiile poporului român“. De aceea „protestăm în contra acestei condamnări neumane“ și a măsurilor care interzic românilor „într-un mod brutal dreptul de a aspira să fie și să rămîie român“ ⁵⁶.

Ridicîndu-se împotriva politicii de maghiarizare, presa didactică din Oltenia a evocat rolul scriitorului Iacob Negruzzi în păstrarea limbii române pe care a ferit-o „cît a putut, de a fi înăbușită de cuvinte și expresiuni străine, care sînt o buruiiană exotică vătămătoare dezvoltării firește a elementului pur românesc“ ⁵⁷.

Realizarea Unirii la 1 decembrie 1918, ca urmare a luptei întregului nostru popor, a provocat un profund entuziasm. Comitetul Uniunii românilor transcarpațin din Craiova a trimis următorul omagiu luptătorilor politici ai românilor de peste munți : „În aceste zile de supremă bucurie cînd visul nostru secular îl vedem realizîndu-se, gîndurile se îndreaptă cu recunoștință spre voi frunțași luptători și nu știm cum să vă mulțumim mai bine pentru tot ce ați făcut. V-ați luat asupra-vă o sarcină grea : apărarea celui mai scump patrimoniu al limbii și legii strămoșești : Ați luptat vitejește. Cu cît creștea furia atacurilor cu atît se oțeleau și puterile voastre.

Ca și valul care, cu cît e dat mai la fund, cu atît se înalță mai sus, așa cum și curajul vostru. Ați luptat cu credință. Voi n-ați cunoscut îndoiala, căci credința voastră, izvora din tainele sufletești a patru milloane de oameni și era

⁵⁴ Nicolae Iorga, în *Ardealul anului încoronării*, Editura Pavel Suru, București, 1923, p. 73.

⁵⁵ „Buletinul Ligii Culturale“, Secția Craiova, an. IV, nr. 11, 1914.

⁵⁶ „Gazeta învățătorului“, an. I, nr. 3, iulie 1891.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 4, iulie 1891.

plămădită din suferințele a o mie de ani. Ați luptat și ați suferit. Ați fost ca eroul legendar care tăia propria lui cale numai să poată ajunge unde vroia. Ați ajuns când a sosit ceasul. V-ați adunat la Alba Iulia ca să vestiți lumii că s-au rupt cătușele de veacuri și că umbra eroului de la Turda e răzbunată. Un neam întreg privește la voi cu admirație și recunoștință". Acest mesaj a fost trimis cu ocazia unei adunări ce a avut loc la 22 decembrie 1918 în localul Gimnaziului „Frații Buzești” și semnat de profesorii Nicolae Orghidan și Carlolan Mehedinți⁵⁸.

Aceleași sentimente de vie satisfacție sînt transmise din Turnu Severin : „După patru veacuri de cînd visul ce-a strălucit sub zidurile tale a adormit ca să răsară azi mai mîndru și mai fermecător, te trezește azi, Alba Iulia, să-ți întinzi brațele ca să cuprinzi în stringerea lor duioasă pe toți cei care au crezut în învierea ta și care s-au închinat ție, simbol al românismului, Tu ai auzit chemarea lui Horea, Cloșca și Crișan și ai sîngerat cînd trupurile lor au căzut sfîrtecate în lupta pentru libertate. Tu ai văzut pe marele Mihai intrînd triumfător în tine și proclamînd Unirea, acum patru secole, ai văzut pe Avram Iancu desfășurînd tricolorul și mînîndu-și moșii lui la luptă pentru dezrobire... Cetate mîndră... Cetate sfîntă ! Ai crezut, ai suferit și ai sperat. Biruința noastră vine să-ți încunune fruntea cu lauri și mir și să te slăvească. Noi ne îndreptăm privirile uimite de frumusețea ta și-ți strigăm : Slavă ție ! Slavă ție ! Cetate a Unirii ! Un întreg popor își serbează triumful : România, patria tuturor Românilor.”⁵⁹

⁵⁸ „Viața nouă”, Craiova, an. I, nr. 39, 7 ianuarie 1919.

⁵⁹ „Tribuna”, Turnu Severin, 2 decembrie 1918.

ASPECTE PRIVIND ÎNCEPUTURILE ÎNVAȚĂMÎNTULUI RURAL ÎN JUDEȚUL ILFOV 1838—1848

CORNELIU RADEȘ

Dezvoltarea culturală a Țării Românești a antrenat în mersul său și teritoriul județului Ilfov, a cărui poziție față de capitala țării îi conferea unele avantaje economico-sociale și de aici culturale.

Știutorii de carte se înmulțesc începînd cu secolul al XV-lea; sînt dieci și grămățici (sau gramatici după unii) pe care îi întîlnim mai ales la orașe, dar și la sate. Școlile care i-au produs stau la baza învățămîntului laic românesc¹. Aceștia, o dată cu secolul al XVII-lea, poartă și denumirea de „dascăli”², ceea ce ne determină să credem că, dacă nu predau într-o școală propriu-zisă, cel puțin predau în casa lor sau a celui interesat în educarea copiilor lui.

Primele școli în mediul rural apar pe unele moșii boierești abia în secolul al XVIII-lea, dar sporadic ca număr și durată în timp. Cauza apariției lor o găsim în ideile iluministe ale vremii, ca și în nevoia de cît mai mulți știutori de carte cerută de noile relații agrare instaurate după desființarea rumâniei în anul 1746.

Numărul diecilor și grămăticilor crește în județul Ilfov în intervalul: sfîrșitul secolului al XV-lea — mijlocul secolului al XVIII-lea, activitatea lor desfășurîndu-se cu precădere la sate. Întîlnim păstrate în arhive acte scrise de diecii unor sate ca Fundeni, Belciugatele, Afumați³, Săvești⁴, Herăști⁵ și altele, multe nesemnate, dar și multe purtînd semnătura unui Vișan din Afumați, Stan din Săvești, Stanciu din Belciugatele ori Dumitrașcu din Herăști.

Secolul al XVIII-lea consemnează primele școli săt_ești din ținutul Ilfovului, ele luînd ființă fie prin grija Mitropoliei Țării Românești sau din inițiativă particulară, fie la cererea locuitorilor de prin sate⁶. Asemenea școli înființate întîlnim la Fundeni, Lipia, Fierești, Florești din Deal, Obilești, Pătrăoaia, Buda (1770), Agiești (1786), Greci (1793), Tărtășești (1789)⁷. Veniturile pentru întreținerea respectivelor școli proveneau din „mulele” acordate întemeietorilor lor de către domnie⁸. Școala de la Agiești, întemeiată pe lîngă biserica de pe moșia

¹ Ștefan Bîrsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești* (sec. X—XVI), Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 138.

² Gheorghe Pirnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească* (sec. XVII—XIX), Edit. did. și pedag., Buc., 1971, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 31.

⁴ Gh. Pirnuță, *Contribuții la cunoașterea învățămîntului sătesc din Țara Românească* (sec. XVII—XIX), în *Din istoria pedagogiei românești. Culegere de studii*, vol. II, Edit. did. și pedag., Buc., 1966, p. 76.

⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864, I—IV*, București, 1892, vol. I, p. 7.

⁶ Gh. Pirnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească* (sec. XVII—XIX), Edit. did. și pedag., Buc., 1971, p. 134.

⁷ *Ibidem*, p. 64, 65—70, 134, 139, 140, 141—142, 144.

⁸ G. D. Ișcu, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, Edit. did. și pedag., Buc., 1975, p. 17.

lui beizadea Grigore Suțu, se întreținea din vama de la două bilciuri și un târg săptămînal ce se ținea pe moșie, din „mila” vinăriciului de la mai multe „po-poare” din cîteva județe, 150 de bolovani de sare, 1500 de taleri pe an din venitul goștinăritului⁹ etc. La fel școala de la Tărtășești de pe moșia postelnicului al treilea Gr. Bujoreanu „tocmită de învățătura copiilor fără de plată” se întreținea din veniturile obținute de la bilciul ce se organiza periodic pe moșie. Asemănător se întîmplau lucrurile și în ceea ce privește școlile de la Vasianca — se întreținea din dijmărit și vinărici — și de la Floreștii din Deal — primea cîte 100 de bolovani de sare pe an din toate ocele, iar doi preoți și un gră-mătic erau scutiți de orice obligații numai să țină „școală de învățătura săracilor copii, fără de plată”¹⁰. Se observă că așa-zisele școli particulare erau înființate cu scopul ca boierii, în numele școlilor, să obțină unele scutiri și avantaje, mai ales dreptul de a putea ține pe moșiile lor târguri periodice care le aduceau venituri mari.

La începutul secolului al XIX-lea prin „intrarea rușilor în Moldova în 1806, noiembrie, și a turcilor în București, același an și aceeași lună, apoi proclama-țiunea războiului, în decembrie 1806, din partea Turciei aduc, respectiv, impedi-carea mersului liniștit și asigurat al culturai naționale, prin închiderea celor mai multe, dacă nu a toate, școlile domnești”¹¹.

Știrile despre școlile înființate prin sate se mențin și în deceniile urmă-toare, în general, continuîndu-se vechile școli cunoscute și amintite mai sus. După punerea în aplicare a Regulamentului Organic acestea — conform articolului 364, aliniatul 3 — sînt trecute sub controlul Eforiei școlilor naționale, împreună cu alte asemenea școli din țară¹².

Schimbările profunde, de structură, petrecute în viața Țării Românești, modernizarea instituțiilor statului la toate nivelele, reclamau din ce în ce mai mulți oameni cu o anume pregătire și un anumit grad de cultură. Acest aspect a făcut ca în anul 1835 domnitorul Al. D. Ghica să semneze un decret prin care să impună dreptul „omului de știință, a omului de carte, să fie preferat la sluj-bele statului înaintea celui ignorat boierit”¹³. Într-o astfel de conjunctură s-a permis lui Petrache Poenaru, directorul Eforiei școlilor naționale, prin „Adresa departamentului din lăuntru al Prințipatului Țării Românești”, din 24 ianuarie 1838, să înființeze școli rurale începînd cu același an¹⁴. Prin intermediul circula-relor trimise în județe se trece la organizarea de școli comunale în satele cu cel puțin 50 de familii, stabilindu-se, totodată, că anul școlar va dura de la în-ceputul lui noiembrie pînă la sfîrșitul lui martie, iar învățătorii vor fi recrutați din rîndul dascălilor de biserici, cu predilecție.

V. A. Urechia în a sa lucrare *Istoria școalelor de la 1800—1864*, afirma la p. 6 din vol. II, că județul Ilfov, împreună cu alte județe, nu a răspuns poruncii Eforiei de a trimite tabelele nominale cu numele învățătorilor numiți în școlile satești trăgînd concluzia că în 1838 în Ilfov nu s-ar fi înființat școli la sate; C. Dinu în articolul *Petrache Poenaru ca pedagog*, publicat în culegerea de studii

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 87—89.

¹¹ *Ibidem*, p. 97.

¹² *Ibidem*, p. 151.

¹³ *Ibidem*, p. 301—302.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 1.

Din istoria pedagogiei românești (București, 1966), consemnează faptul că unul dintre județele în care cu greu s-au înființat școli sătești era și județul Ilfov; G. D. Iscriu în lucrarea *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea* (București, 1975), arăta că: „Județul Ilfov, paradoxal, a avut în ceea ce privește învățămîntul la sate, un început greu și o evoluție chinuită din toate punctele de vedere” (p. 96). În urma investigațiilor noastre de arhivă am ajuns la concluzia ultimilor doi, aceea că începutul a fost greu datorat insuficienței cadrelor didactice, a slabei pregătiri de specialitate la cei existenți, a lipsei de clădiri școlare, de mobilier și rechizite etc. Nu putem fi de acord, însă, cu concluzia lui V. A. Urechia pe care realitatea păstrată de documente o infirmă. Cataloagele pe anul 1839 pentru 35 de candidați de învățători cu rezultatele lor la învățătură la citit, copiat, cînt și silabism¹⁵ sînt un prim argument, dacă ținem seama că recrutarea acestora trebuia să se facă imediat după primirea poruncii de înființare a școlilor sătești și că, după examinarea sumară făcută de profesorul școlii normale, erau numiți candidați de învățători cu obligația ca iarna să țină școală, iar vara (timp de 5 ani) să urmeze „cursurile de perfecționare” ale școlii normale. Într-o jalbă primită de Eforia școalelor la 9 iunie 1839 din partea candidatului Costache Vasiliu se spune: „Cu supunere dau cunoștințe cinstitei Eforii că eu de la octombrie anul trecut am urmat la învățătură după îndatoririle cinstitei porunci...”¹⁶; tot el într-o altă jalbă din 5 ianuarie 1840 precizează: „Cu supunere încunoștiințez cinstitei Eforii că eu urmînd la învățătură între candidați m-am orînduit învățător la satul Afumați încă de la anul 1838...”¹⁷. Dintr-un raport al revizorului școlilor, comunale ilfovene, Vasilache Jorj, profesor la școala normală, adresat Eforiei se arată că învățătorul satului Pantelimon funcționa la acea școală din 8 martie 1838, iar un altul, din satul Goștilele, era învățător de la 2 decembrie 1838¹⁸. G. D. Iscriu, în lucrarea amintită mai sus, afirmă că în privința pregătirii candidaților de învățători o situație privilegiată o aveau cei din județul Ilfov, care învățau la Colegiul Sf. Sava (școala normală); la 2 iulie 1838, la inspecția făcută de domnitor, învățau la această școală peste 100 de candidați¹⁹.

Cînd afirmăm modul greu în care au luat ființă școlile comunale din județul Ilfov pornim tot de la realitatea cuprinsă în documentele vremii. Din „Listă de satele ce n-au trimis încă candidați de învățători”²⁰ aflăm că mulți candidați nu s-au prezentat în primăvara anului 1839 la cursurile pregătitoare ale școlii normale; din plasa Sabaru nu au venit 8 candidați, din plasa Gherghița — 7 candidați, din plasa Oltenița — 6 candidați, iar din plasa Snagov — 23 de candidați. Unii, deși au optat pentru postul de învățător, pe parcurs abandonează din diverse motive. „Lista de candidați de sate care lipsesc din școli” enumera la sfîrșitul primului an școlar 1838/1839 absența de „astă toamnă” a 34 de învățători²¹.

¹⁵ Arhivele Statului, București, fondul Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 6059/1838, fila 15—26.

¹⁶ *Ibidem*, fila 159.

¹⁷ *Ibidem*, fila 226.

¹⁸ *Ibidem*, fila 255.

¹⁹ G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 65.

²⁰ Arhivele Statului, București, fondul Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 6059/1838, fila 47.

²¹ *Ibidem*, fila 154.

A existat în acest prim deceniu o oarecare fluctuație de cadre datorată în bună parte proastei retribuiri, a condițiilor precare de locuit, a abuzurilor suferite din partea arendașilor și proprietarilor, ca și a indisciplinei multor învățători. Într-un raport din 16 mai 1840 al prof. Vasilache Jorj către Eforia școlilor naționale²² se arată că au fost inspectate 55 de școli comunale din plasele Sa-baru, Oltenița, Ciocănești și Dimbovița frecventate la ora inspecției de 480 de elevi din aproximativ 900 cîți se aflau înscriși. Absența masivă a copiilor de la orele de clasă este prezentată ca avînd cauze multiple: lipsa învățătorilor, fiind bolnavi ca la Copăceni și Ulmeni, lipsa de locuințe pentru învățătorii veniți din alte părți cum s-a întîmplat la Aprozi unde învățătorul „nu a ținut școală pentru că nu i-a dat casă” obștea satului; absențe fără motiv întemeiat ale învățătorilor de la școlile din Măgurele, Cațichea, Aleșii lui Mihai Vodă, Copăcenii de Mijloc, Frumușei, Herăști, Hotaru, Tărăști și Plasa; reținerea copiilor de către părinți la munca cîmpului ca la Berceni, Orăștii-Crucerului, Gălbenași și Făurei. În puține școli s-a găsit o frecvență de sută la sută: Gura-Crucerului, Ciocoveni, Anica și Giriceni.

Un raport asemănător din 15 iunie 1842²³ consemnează 18 cazuri de indisciplină ale candidaților pe care Eforia le-a sancționat prin îndepărtarea din posturi și înlocuirea cu alții.

Autoritățile și proprietarii de moșii în multe situații se dedau la abuzuri față de învățători. Un caz tipic este acela al lui Grigore Ivan, candidat la școala satelor Vărăștii de Jos și de Sus și Dascălușul, care locuia în satul Dascălușul, unde se afla și școala²⁴. Proprietarul satului Vărăștii de Jos a vrut să-l mute la el în sat de unde să țină școală pentru toate cele trei sate. Proprietarul moșiei Dascălușul s-a opus. Totuși școala a fost mutată la Vărăștii de Jos condusă, însă, de un alt învățător. Arendașul moșiei Dascălușul, Alecu Pală, profitînd de situație îl somează pe Grigore Ivan să plătească claca pe doi ani în urmă, cît fusese candidat de învățător, pe motiv că nu mai era în acel moment. Pentru că Grigore Ivan s-a opus, arendașul i-a luat tot porumbul din hambar, carul și cei patru boi. Incidentul a fost aplanat de Departamentul treburilor dinlăuntru la cererea Eforiei.

La 6 aprilie 1843 prof. Vasilache Jorj este nevoit să se adreseze Eforiei școlilor anunțînd-o că: „Maltratările și bătăile ce primesc bieții candidați de la Epistații de mahalale subț fel de fel de pricini mai cu deosebire întrebîndu-i ce căpătîiu au, pentru care le cere cînte ca să-i îngăduiască...”²⁵ rugînd-o să intervină pe lîngă Agie. În anul 1847 prof. A. Zot, noul revizor al școlilor comunale din județul Ilfov, făcînd o inspecție la satul Fieni, plasa Snagov, a găsit clădirea școlii ocupată de biroul administrativ al subcîrmuirii „iar școala înghesuită într-o cocioabă unde nu pot încăpea decît trei bănci (precum am găsit), iar cercuri (lancasteriene — n.n.) nici unul...”²⁶.

La sfîrșitul anului școlar 1847—1848 candidații județului Ilfov s-au reunit în capitala țării unde își desăvîrșeau învățătura pe lîngă școala normală. Faptul că s-au aflat aici în clipele cele mai fierbinți ale anului 1848 considerăm că au

²² *Ibidem*, fila 231—235.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 2701/1841, fila 50—52.

²⁴ G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 125—126.

²⁵ Arhivele Statului București, fondul Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2701/1841, fila 50—52.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1287/1847, fila 48.

jucat un rol important în pregătirea și apoi declanșarea revoluției; logica ne îndeamnă să-i plasăm în centrul evenimentelor petrecute la 11 iunie 1848 în București și după aceea. Cît despre prof. A. Zoț, rezivorul școlilor sătești ilfovene, care a funcționat în aceeași calitate tot timpul revoluției, suferind ulterior persecuții pentru aceasta, menționăm că a desfășurat o activitate laborioasă pentru ducerea la îndeplinire a hotărîrilor și măsurilor luate de Guvernul Provizoriu referitor la învățămînt²⁷.

După intrarea turcilor în București se iau măsuri de reazăzare a vechilor prevederi regulamentare și de îndepărtare din viața politică, economică și culturală a țării a tot ceea ce putea fi bănuat că ascunde o idee și o concepție revoluționară. Printre primele măsuri luate se numără cea din 27 septembrie 1848: reînființarea Eforiei școlilor naționale²⁸. La cererea noilor autorități instalate cu sprijinul reacțiunii externe, Eforia hotărăște la 1 noiembrie 1848 închiderea tuturor școlilor din țară pînă cînd se vor găsi profesori și învățători demni de încredere²⁹. Departamentul treburilor dinlăuntru se grăbește să trimită și el un ordin cîrmuitorilor de județe din care se desprind următoarele: „Luînd Departamentul acum știință că candidații de învățători de sat oarecum și logofeții (...), atît pe vremea trecutelor evenimente, au fost cele mai sistemetice căpetenii a feluritelor răzbunătoare și tulburătoare mișcări (...), cît și acum nu încetează (...) indemnurile scandaluase (...) și să ducă în rătăcire pe locuitori“ cere să se facă cercetări amănunțite putîndu-se „întrebuința cele mai iscusite mijloace, spre împlinirea celor poruncite“³⁰. Unul dintre cei care au avut de suferit prigoana contrarevoluționară a fost Moise Solomiescu, logofătul și învățătorul din satul Coconi³¹. Cîrmuirea județului Ilfov, la nici o săptămînă de la primirea ordinului de desființare a școlilor comunale (pe motiv că învățătorii sînt agitatori și sucesc mințile țăranilor³²) răspunde de îndeplinirea poruncilor primite, adică trecerea învățătorilor și a subrevizorilor la vechile ocupații avute înainte³³.

În deceniul 1838—1848 rețeaua învățămîntului în județul Ilfov era structurată în felul următor:³⁴

- școli comunale în satele cu peste 50 de familii; satele mai mici se uneau sau se atașau unui sat cu drept de școală;
- școli preparande, cîte una în fiecare plasă; au dispărut după anul 1843;
- școală normală, cu sediul în București; după 1847 s-a numit școală elementară.

Pentru fiecare plasă era cîte un subrevizor, recrutat dintre cei mai buni învățători (erau schimbați din funcție foarte des, aproape în fiecare an). În anul școlar 1843/1844 au fost numiți următorii subrevizori:³⁵

1. În plasa Sabaru — Gheorghe Sorin; nu avea catedră de învățător.
2. În plasa Oltenița — Ionița Gheorđeanu; era învățător în satul Chirnogi.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 1454/1848, fila 1 și dosar nr. 1287/1847, fila 347—360.

²⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 345.

²⁹ *Ibidem*, p. 350.

³⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 7.

³¹ G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 201.

³² Arhivele Statului, București, fondul Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 1494/1848, fila 13 și 31.

³³ *Ibidem*, fila 11.

³⁴ G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 81—82.

³⁵ Arhivele Statului din București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2701/1841, fila 110.

3. În plasa Ciocănești — Gheorghe Spînu ; era învățător în satul Ulmu.
4. În plasa Gherghița — Nae Iorganda ; era învățător în satul Gherghița.
5. În plasa Snagov — Ioniță Veșteman ; era învățător în satul Lipia.
6. În plasa Dîmbovița — Marin Buștescu ; era învățător în satul Bălăceanca.

Revizor al școlilor comunale din județul Ilfov era profesorul școlii normale ; din anul 1838 și pînă în 1846 a funcționat prof. Vasilache Jorj, iar din 16 septembrie 1846³⁶ și pînă în toamna anului 1848 prof. A. Zot.

Pînă la reforma învățămîntului din anul 1847 revizor al școlilor normale din întreg principatul a fost D. C. Frumușanu, înlocuit ulterior cu D. Jianu, I. Brezoianu și Nicolae Simonid ; după reformă au fost numiți trei revizori ; peste 6 dintre județele Țării Românești — printre care și Ilfovul — funcționa Aaron Florian³⁷.

Existența numărului de școli și de elevi, în acest deceniu, nu prezintă o constantă sau — după cum s-ar bănuî — o curbă cît de cît ascendentă. Unele școli se mențin tot timpul, altele se închid și se redeschid mai tîrziu sau dispar cu totul. Cauza se află în marea fluctuație de cadre, în lipsa de interes a autorităților locale, a proprietarilor și a arendașilor, ca și în puținătatea rechizitelor școlare, a mobilierului adecvat, dar mai ales a spațiului de învățămînt. Din tabelul de mai jos se observă cu ușurință mișcarea elevilor și existența unităților școlare :

Anul școlar	Numărul de școli	Numărul de elevi	Sursa
1838/1839	38	670	G. D. Iscru, <i>Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea</i> , Edit. did. și pedagog., București, 1975, anexa 3, p. 219.
1839/1840	37	499	<i>Ibidem.</i>
1840/1841	154	?	<i>Ibidem.</i>
1841/1842	126	2 164	Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2701/1841, fila 50—52.
1842/1843	124	2 170	G. D. Iscru, <i>op. cit.</i>
1843/1844	129	1 562	Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 1769/1844, fila 64.
1844/1845	144	1 429	V. A. Urechia, <i>Istoria școalelor de la 1800—1864. Tom I—IV</i> , București, 1892, vol. II, p. 300.
1845/1846	131	1 985	Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2596/1849, fila 100.
1846/1847	130	1 889	G. D. Iscru, <i>op. cit.</i>
1847/1848	129	?	<i>Ibidem.</i>

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1287/1847, fila 360.

³⁷ G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 84.

*
*
*

Școlile sătești, cînd și-au început activitatea în 1838, nu aveau localuri adecvate. În unele locuri s-au folosit casele de sfat (create după prevederile Regulamentului Organic cu scopul de reședință a conducătorilor de sate și care, în mare majoritate stăteau goale și se degradau) și mai ales, case țărănești închiriate³⁸, cumpărate sau donate, case care din multe privințe necesitau transformări și reparații serioase. Ulterior s-au pus în lucru clădiri tip pentru școlile comunale în care predarea se făcea după sistemul lancasterian.

Prima știre detaliată despre situația materială a școlilor sătești ilfovene o desprindem din raportul de inspecție din 16 mai 1840 al prof. Vasilache Jorj³⁹. Din paginile sale (intocmit cu deosebită grijă) reiese că primele localuri de școală nu se deosebeau cu nimic de casele sătenilor — aveau tindă și prispă, ferestre mici, tavane joase și podele din lut bătătorit, erau întunecoase, igrasioase și neîncăpătoare. Din acest motiv prof. V. Jorj își va încheia raportul astfel: „Fiindcă mai toate școlele, unde sunt făcute, sunt așezate în fața pămîntului, cu tavanul jos și au prea puțină deosebire de casele sătenilor, plecat rog pe cinstita Eforie a face cele de cuviință, ca în satele în care nu sunt încă începute, să le facă ridicate de două palme din fața pămîntului, tavan mai înalt și ferestre mai mari“. Rugămintea sa a fost repetată cu insistență și în anii următori. Într-un raport din 22 septembrie 1841⁴⁰ accentua că multe școli construite sînt necorespunzătoare: „pre unde s-a(u) construit sunt cu totul nepotrivite cu trebuința“, cerînd ca cele care se vor construi să fie „așezate pre stîlpii casei, căci le fac de slujesc fața pămîntului de pardoseală, mai înalte, ferestre mai mari, mărimea sălii de învățat copii să fie cel puțin de cinci stîinjeni lungă și patru lată (...), căci dupe cum le fac, cu nici un chip nu se pot învăța copii(i) întrînsele dupe modul Lancasterian“. După un an, mai precis la 2 septembrie 1842⁴¹, atrăgea din nou atenția: „Între pedecel ce opresc învățătura copiilor săteni, lipsa școalelor este una prea însemnată“; chiar și școlile „isprăvite, fiind rău făcute și lăsîndu-le neisprăvite, s-au dărăpănat“ și fac aceleași greutăți progresului învățămîntului sătesc; de aceea „unde nu sunt făcute să se clădească și pe cele făcute să le grijească de acum“.

Eforia școlilor naționale va cere în 1844 un raport detaliat din partea lui V. Jorj privind starea materială a tuturor școlilor comunale ilfovene. Acesta va fi înaintat la 1 iunie 1844⁴² subliniind „ticăloasa lor stare“. Din raport se desprinde următoarea situație: 148 de comune trebuiau să aibă școli, din care doar la 76 se aflau clădiri de școli terminate (60 „săvîrșite“ de săteni, 10 cumpărate de la săteni și 6 donate), la 34 de sate clădirile de școală erau „urzite“, iar la alte 32 nu se începuse nici o lucrare (despre situația din 6 sate nu se știa nimic precis). Școlile erau construite din pari bătuți în pămînt sau fixați pe tălpici de Jemn, între care se împleteau nuiele în rețea (gard), care apoi se acopereau cu

³⁸ G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 32.

³⁹ Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 6509/1838, fila 231—235.

⁴⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 200.

⁴¹ *Ibidem*, p. 216.

⁴² Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 1813/1844, fila 1—12.

lut. La două școli — Chereți și Gherghița — pereții erau din paiantă, la una singură — Cocioc — temelia era de zid și doar la cinci școli pereții erau în întregime din zid (chiliile de mănăstiri, odăile de la biserici etc.). Nevoile lor erau multiple; în primul rând mobilierul specific unei școli, atât de necesar, lipsea; lipseau apoi geamurile de la ferestre și măruntelile reparații curente. Mărimea „sălii de învățat copii” era foarte oscilantă: media se situa la aproximativ $21\frac{1}{2}$ pe 2 stînjeni, cea mai mică suprafață de sală de clasă aflându-se la Valea Dragului, unde erau $11\frac{1}{2}$ pe 1 stînjen, iar cea mai mare de $55\frac{5}{8}$ pe 4 stînjeni la Chirnovi. La rubrica „Băgări de seamă” notările sumare făcute de prof. V. Jorj, de genul: „prea strîmtă pe trebuința satului”, „formele după casele de sat”, „începută de 2 (sau 3) ani și s-a dărăpănat”, sînt menite să susțină propunerile sale formulate de la primele rînduri: „să se clădească școli din nou potrivite, mari, cu numărul enoriașilor după planurile date. (Acelea) ce sunt numai urzite cu parii bătuți în pămînt și încă neîngrijite, să se dărîme și să se prefacă potrivit cu trebuința”.

Această situație s-a menținut și în anii care au urmat. Acolo unde învățătorul dovedea pasiune pentru meserie, școala își ținea cursurile în locuința proprie a acestuia⁴³. După cum se observă modelul de „școală națională” difuzat în țară la 18 septembrie 1838⁴⁴ și conceput după sistemul lancasterian cu o singură sală de clasă mare (8 pe 4,5 stînjeni), bine luminată prin ferestre multe și mari, cu bănci și semicercuri prinse în perete, nu s-a realizat, în acest interval de timp luat în discuție, în nici o școală ilfoveană. Aceeași soartă a suferit-o și planul conceput în 1843 pentru trei tipuri de școli (la sate cu 50, 100 și 150 de familii). Cauza o găsim în opoziția arendașilor și a boierilor care au lăsat „greutatea cea mare în construirea și întreținerea școlilor (...) în seama sătenilor” și care după anul 1848 au privit nepăsători la actul de incultură națională provocat prin închiderea școlilor rurale și transformarea lor vremelnică în cazărmi pentru trupele imperiilor intervenționiste.

* * *

Sistemul de învățămînt adoptat la acel început de secol XIX a fost cel lancasterian⁴⁵, mai simplu și mai adecvat momentului. Prima etapă a însușirii cunoștințelor se folosea de tablele lancasteriene de scris și citit, pentru următoarele materii: silabism, rugăciuni, catehism și aritmetică. În a doua etapă, superioară, se foloseau manuale pentru silabism, aritmetică, caligrafie, culogeri de texte din Scriptură, Vechiul și Noul Testament etc. În anul 1841, înaintea deschiderii cursurilor (la 1 noiembrie), școlile din județ mai aveau nevoie de 156 de table lancasteriene⁴⁶, iar în anul 1842 au fost trimise prin sate 500 de manuale de silabism, 300 de manuale de rugăciuni, 200 de manuale de catehism și 300 de manuale de caligrafie⁴⁷. La începutul anului 1848 prof. A. Zot a cum-părat din prăvăliile bucureștene și a expediat de urgență în județ „șase oca cer-

⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 6059/1838, fila 231—235.

⁴⁴ G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 32—52.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 53—55.

⁴⁶ Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2701/1841, fila 12.

⁴⁷ *Ibidem*, fila 15 și 18.

neală, trei topuri hîrtie, una mie două sute conde(ie) de piatră, trei sute de tablă de piatră (și) trei sute conde(i)e de plumb“⁴⁸.

Despre modul cum se realiza instrucția elevilor sîntem informați de același raport al prof. V. Jorj din 16 mai 1840⁴⁹ și de care ne-am mai slujit. În unele școli, ca de pildă la Clinceni, Slobozia, Gîndava, Dărăști, Ștubeu, Suhatu, Anica, Curatești, Ciocăneștii-Români și Belciugatele învățătura se făcea „cu puțină băgare de seamă“ sau „fără băgare de seamă“, din „marea neorînduială“ a învățătorilor. În alte școli slabele rezultate la învățatură ale elevilor se datorau lipsei de pregătire profesională a celor care ocupau posturile de învățători, precum și a minimului de material didactic din dotare, situație întîlnită mai ales la școlile din comunele Ciorogîrla, Cornetul din Vale și Radovanu. Existau, însă, destule școli unde se obțineau rezultate remarcabile ca urmare a modului atent și conștiincios în care înțelegeau să-și facă datoria majoritatea învățătorilor. În plasa Sabaru și nu numai aici, găsim o serie de exemple ilustrative în acest sens. La Colentina din Deal și Ciocoveni, copiii citeau bine, dar nu scriau „neavînd cele trebuincioase“, iar la Gura-Crucerului și Valea Dragului elevii învățau „cu băgare de seamă (...) în tînda casei candidatului“ pentru că nu aveau local de școală. Acolo unde exista un interes mai mare din partea autorităților comunale și a proprietarilor, rezultatele la învățatură erau și ele bune. Astfel la Gîlava 20 de elevi „silabiseau și scriau cu băgare de seamă, dintre dînsii (unii) citeau binișor, scriau dictando“, iar la Dobreni toți cei 20 de elevi citeau și scriau „cu băgare de seamă, 6 citeau ziceri pe orice carte (...), unul lucra adunarea și scăderea din aritmetică și scria dictando binișor“. Pentru restul școlilor aprecierea este laconică în formă: „învățătura cu băgare de seamă“ dar semnificativă în conținut, dezvăluindu-ne o situație cu rezultate deosebit de valoroase sub aspectul instrucției generale din acel moment de început.

Dar pretențiile prof. V. Jorj privind calitatea instrucției sub diversele ei aspecte nu sînt satisfăcute. La sfîrșitul anului școlar 1840/1841, într-un raport din 14 martie 1841⁵⁰, el face aprecierea „că învățătura copiilor din acest județ merge prea slab, atît din lipsa încăperilor, cît și din nedarea celor trebuincioase“. În continuare propune Eforiei școlilor naționale: „socotim de trebuință spre a mă duce a revizui pe cît mă va ierta vremea (dar) să meargă cu mine și subscîrmuitorul plășii, ca (h)otărîndu-se odată afacerea încăperilor (de școală), alăturarea satelor și (a) altor (chestiuni) trebuincioase, să se pună în lucrare“.

Dacă lui Vasilache Jorj, ca revizor al școlilor comunale ilfovene problema dotării școlilor rurale cu local, mobilier și rechizite i-a creat multe necazuri, necazuri la fel de mari i-a produs indisciplina multor învățători și candidați. În „Listă de No. Școalelor comunale și al copiilor ce au urmat întraceste școale din județul Ilfov“, din 15 iunie 1842⁵¹, la rubrica „Băgări de seamă“ face însemnări asupra acelor învățători care creau probleme deosebite. Spre exemplu candidatul de învățător Iordache Nicolae, de la școala din Bolintinu din Deal „de doi ani n-a venit în școala normală și numai citeodată învață copiii“. Situații asemănătoare au produs Tudor Stoica din Gălbenași, Nae Voinea din Spanțoc,

⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1287/1847, fila 194.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 6059/1838, fila 231—235.

⁵⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 200.

⁵¹ Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2701/1841, fila 50—52.

Ene Mitu din Gurbănești, Vasile Vlad din Drăgoiești și Sandu Barbu din Bițina. Foarte mulți candidați de învățători care au avut grosolane încălcări de disciplină au fost îndepărtați din posturi prin raportul cu nr. 50⁵².

În anul 1847 (21 februarie) domnitorul Bibescu semnează decretul cu nr. 169 prin care se reforma învățămîntul din Țara Românească⁵³. Conform noii legi învățămîntul de la sate trebuia să se facă gratuit, țăranul fiind obligat să învețe numai cititul, scrisul, cele patru operații aritmetice și catehismul; pentru restul școlilor se plăteau taxe.

La 29 septembrie 1847⁵⁴ prof. A. Zot supune spre aprobarea Eforiei școlilor naționale un proiect de regulament de funcționare a școlilor din județul Ilfov „pentru mai exacta împlinire a îndatoririlor scolastice”, prin care urmărea să instituie un control eficient asupra activității învățătorilor.

Problemele instructiv-educative își dovedeau complexitatea și din cauza unor situații mai dificile; un învățător avea elevi din mai multe sate cu populație puțin numeroasă, care trebuiau să vină la școală de la distanțe mari și pe orice vreme și fără îndoială că se absenta foarte mult. Unii învățători primeau elevi din 5—7 sate sau chiar din 9 sate, așa cum i s-a întîmplat lui Mihai Papaiță, învățătorul comunei Afumați, care în anul școlar 1847/1848 primea elevi de la Balteșu, Ștefăneștii de Sus și de Jos, Lipoventul, Tătărani, Vărăștii de Sus și de Jos și Dascălul, sate aflate la distanțe mari de comuna Afumați⁵⁵.

Alături de școlile rurale în județul Ilfov au mai funcționat și o serie de alte unități școlare, în special din categoria școlilor particulare. Ele se aflau în orașul București, capitala Țării Românești, dar și reședința județului Ilfov care îl administra.

Erau considerate a fi mai „bune” decît toate celelalte categorii. Organizarea lor urma principiul existenței naționalităților; alături de școli particulare românești întîlnim școli pentru copiii de naționalitate greacă, maghiară, germană, evreiască și armeană. De asemenea, existau școli particulare de un anumit specific: de chirurgie, de muzică vocală, seminarii etc.

În anul 1842 existau în județul Ilfov 88 de școli particulare⁵⁶ în următoarea cuprindere: 54 erau școli românești de băieți, 12 grecești, 2 nemțești, 13 evreiești, 1 armeană, 3 pensioane de băieți și fete și 3 pensioane de fete. Învățau în ele 2.263 de elevi. În anul 1845 numărul școlilor particulare ilfovene era de 131 în care învățau 3.537 de elevi⁵⁷. Ele se alcătuiau din 66 de școli românești de băieți, 7 școli de fete, 3 pensioane de băieți, 3 pensioane de fete, 29 de școli evreiești, 2 armenesti, 12 grecești, 3 nemțești, 1 maghiară, 2 școli de chirurgie, 1 de muzică vocală și 2 seminarii.

În anul următor școlile particulare numărau 133 de edificii avînd un număr total de 3.745 de elevi⁵⁸. Plusul de două școli față de anul precedent îl întîlnim la școlile românești (67 de școli de băieți și 8 de fete).

⁵² *Ibidem*, fila 40.

⁵³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 312—314.

⁵⁴ Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 1287/1847, fila 125—127.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 1513/1848, fila 155—169, sau dosar nr. 2581/1849, fila 167.

⁵⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 214.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 300.

⁵⁸ Arhivele Statului București, fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2596/1849, fila 100.

În toamna anului 1848 și școlile particulare se închid în urma măsurilor luate de autorități. Mulți dintre profesorii lor, ca și ai școlilor publice, care participaseră la revoluție, sînt prizonieri. Se întocmesc în special liste cu profesorii din Transilvania pe baza cărora sînt îndepărtați din posturi⁵⁹.

Alături de școlile particulare un rol foarte important au jucat școlile publice, care depindeau direct de Eforia școlilor naționale și ai căror profesori își primeau lefurile de la caseria ei (erau produsul Regulamentului Organic). În urma reformei din 1847 se stabilise următoarea structură pentru ele: școli primare, școli elementare sau secundare și școli academice sau superioare⁶⁰, în care nu se putea pătrunde decît după depășirea barierei taxelor (este vorba de ultimele două categorii). În anul 1848 Locotenența domnească a suprimat taxele cu scopul declarat de a permite tuturor claselor sociale accesul la cultură⁶¹. Și ele sînt închise de căimăcămie în toamna lui 1848. Se vor redeschide, împreună cu școlile particulare, în anul 1851, dar numai ele pentru că școlile rurale vor fi menținute închise pînă în anul 1857. În perioada pregătitoare redeschiderii școlilor sătești ca și după aceea, școlile publice secundare au avut de îndeplinit o misiune importantă: verificarea fiecărui candidat de învățător printr-un examen la citit, scris, religie și aritmetică și de a-i pregăti pe cei nereușiți la acest examen pentru ca în anul următor să-l poată trece și să ocupe postul.

La marele efort național de „punere în lucrare” a primelor școli rurale, ca și prin perpetuarea lor, s-a aliniat și județul Ilfov. Inerentelor greutăți datorate oricărui început li s-au alăturat abuzurile elementelor conservatoare legate de specificul orînduirii în agonie, feudalismul. Peste toate acestea s-a așternut tristul moment al contrarevoluției, care a încercat să suprimă în mod brutal plăpînda mlădiță a instrucției naționale. Școlile, devenite pentru un timp adăposturi ale trupelor de ocupație, s-au redeschis în preajma marelui eveniment al Unirii. Aflat în jurul capitalei țării, județul Ilfov a alimentat-o nu numai cu produse agricole, ci și cu mîna de lucru ieftină pentru tînăra industrie națională ce se forma; mulți dintre țărani proletarizați refugiați în București trecuseră prin școlile comunale ilfovene.

Cu tot conținutul său mistic și sumar procesul instructiv-educativ desfășurat în intervalul de timp 1838—1848 a produs o schimbare în bine în viața poporului român, a pus bazele învățămîntului la scară națională și a consolidat prin mijloacele sale specifice conștiința de sine. A fost o revoluție și în mersul culturii românești.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1494/1848, fila 2.

⁶⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 313.

⁶¹ *Ibidem*, p. 335.

În ajutorul perfecționării profesorului de istorie

PROGRESUL ECONOMIC ȘI EVOLUȚIA STRUCTURILOR SOCIALE ÎN LUMEA ANTICĂ

LIGIA BĂRZU

Raportul dialectic dintre dezvoltarea economică și transformările din societate și mentalitate constituie esența concepției materialiste privind evoluția istoriei umane.

Acest raport nu trebuie însă să fie conceput ca o relație mecanică, automată. Evident, nu se poate contesta faptul că, pe durată, progresul economic a determinat modificări esențiale în structura socială. Dar, progresul economic poate fi mai rapid decât evoluția socială. Cu alte cuvinte, între realizarea unui progres economic și reflectarea lui în natura relațiilor social-economice se poate scurge o foarte mare durată de timp. Pe de altă parte, aproximativ același nivel de dezvoltare economică se suprapune cu structuri socio-economice diferite și chiar contradictorii. De aici rezultă că transformările sociale nu sînt oglinda exclusivă a progresului economic, ci expresia modificărilor generale, inclusiv din ideologie, reflectarea unor condiții istorice particulare, a capacității unei societăți date de a accepta progresul economic etc. Un singur exemplu este suficient pentru a justifica această afirmație. Metalurgia fierului și progresele economice legate de aplicarea ei nu au avut efecte identice în statul hittit, în regatul asirian, în India sau China antică, în Europa continentală și în lumea greco-romană. În zonele amintite acest progres economic corespunde fie unor structuri de tip asiatic, fie unor societăți sclavagiste clasice, fie unor relații de tip gentilico-tribal.

Din acest exemplu rezultă că progresul economic nu poate fi redus la o invenție și la aplicarea ei, cu alte cuvinte la progresul tehnic.

Menționarea unor situații istorice concrete pot ilustra limpede această idee.

Între acestea este de amintit faptul că inventarea sau preluarea metalurgiei aramei și bronzului, inclusiv realizarea procedeeleor de reducere a minereurilor de aramă nu au determinat un progres economic general. Structurile care au asimilat această invenție au continuat să fie dependente de formele tradiționale de economie, în special, în sectoarele producătoare de bunuri de subsistență. Dezirabilitatea unor obiecte lucrate din metal era provocată de alte interese decât de cele ale dezvoltării economice, cum ar fi acumularea de bunuri de prestigiu.

Un alt caz este reprezentat de lumea greacă în epoca elenistică.

În general, se afirmă că spiritul grec mai aplecat spre științe speculative decât spre experiment, nu ar fi manifestat nici un fel de preocupare pentru realizarea și aplicarea unor invenții în domeniul tehnicii. Afirmația poate fi contrazisă prin pomenirea unor succese faimoase cunoscute din unele centre elenistice, de exemplu în Syracusa și Egiptul lagid¹. Trebuie făcută însă imediat

¹ W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, Paris, 1936. Fac excepție unele îmbunătățiri funciare cum sînt cele din regatul lagid, ca și eforturile de asigurarea bunei desfășurări a comerțului caravanier și a navigației maritime.

precizarea că, în general, aceste invenții nu s-au aplicat în diversele sectoare ale economiei, ci au contribuit cu predilecție la dezvoltarea artei militare. Tot aici, în ciuda construirii unor corăbii de mare tonaj, care depășeau orice limită a cunoștințelor din antichitate, nu s-a putut ajunge la revoluționarea navigației din cauza absenței unei forme de energie care să le pună în mișcare².

Pornind de la această constatare apare necesitatea de a lărgi conceptul de progres economic înțelegând prin el cumulara mai multor factori dintre care realizarea sau adoptarea unor invenții având ca urmare dezvoltarea uneltelor, creșterea productivității muncii și a producției sînt de luat în considerație în primul rînd. Lor li se adaugă, în mod obligatoriu, dezvoltarea ramurilor de bază ale economiei și apariția unor ramuri economice noi, adîncirea diviziunii muncii chiar și în sectoarele marginale ale economiei, tipul de energie folosit, dezvoltarea relațiilor de schimb, gradul de exploatare a resurselor naturale, și de asemenea progresul forței de muncă înțeles sub mai multe raporturi, dar mai ales, sub acela al folosirii integrale și a gradului ei de instruire.

Din nou trebuie făcută precizarea că uneori nici suprapunerea tuturor acestor factori de progres nu a determinat răsturnarea structurilor sociale așa cum se întîmplă, de pildă, în Europa continentală unde depășirea modului de producție casnic³ și dizolvarea relațiilor gentilico-tribale nu au fost posibile decît prin integrarea unor imense zone în Imperiul roman. După cum, apariția relațiilor feudale sînt, mai curînd, de legat de tendința de înlocuire a micii gospodării cu latifundiile, ca unitate de producție și de eforturile de rentabilizare a forței de muncă⁴, decît de progresul economic⁵. Plugul cu roate, considerat a fi una din invențiile care au însoțit procesul de destrămare a relațiilor sclavagiste a fost inventat și utilizat într-o arie periferică (Gallia, Germania)⁶.

Oricum, analiza diverselor situații concrete și a fenomenelor în ansamblu conduc la concluzia că progresul economic și social constituie două laturi complementare ale unui proces unic, în care cel dintîi condiționează evoluția structurilor sociale, în vreme ce, natura acestor structuri ușurează sau barează calea progresului economic.

O altă problemă este și măsura în care noi dispunem de mijloace pentru a reconstitui progresul economic și efectele lui asupra societății.

Trebuie spus de la început că șansele noastre de a realiza un tablou integral a procesului de întrepătrundere a acestor două laturi care marchează evo-

² *Ibidem*, p. 278—279.

³ Marshall Sahlins, *L'âge de pierre, l'âge d'abondance*, Paris, 1976, p. 82 și urm. dezvoltă ideea existenței unui mod de producție casnic caracterizat prin: unitatea economică este gospodăria, nivelul scăzut al tehnicii, insuficiența utilizării timpului de lucru, a forței de muncă și a resurselor naturale. Trecerea la neolitic a creat doar premisele depășirii acestui mod de producție.

⁴ Este de menționat, aici apariția în tratatul de agricultură al lui Columella și în corespondența lui Pliniu cel Tânăr către Traian a necesității înlocuirii sclavilor ca principala forță de muncă de pe latifundii cu arendașul liber sau colonul, mai interesat, prin natura însăși a contractului, să realizeze o producție sporită.

⁵ Eforturile de a găsi elemente de progres tehnic care au favorizat apariția relațiilor feudale nu au putut aduce prea multe elemente. Pentru această problemă vezi și R. Latouche, *L'Origine de l'économie occidentale*, Paris, 1956, p. 24 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 41 și urm.

luția societății umane nu sînt egale. Pentru perioade lungi din istoria umană și pentru spații întinse dispunem doar de fragmente, uneori greu interpretabile.

Este vorba, în primul rînd, de epoca primitivă pentru care cercetarea rămîne quasi-dependentă de aportul arheologiei. De aici rezultă și imaginea foarte palidă a progresului economic reconstituită pe baza informației arheologice pe de o parte, și pe de altă parte, extrem de dificilă sarcină de a deduce structurile sociale pornind de la aceste elemente ceea ce explică necesitatea recurgerii la științe auxiliare cum sînt antropologia socială și culturală⁷.

Trebuie adăugat și faptul că nici pentru societățile literate cercetarea nu are la dispoziție o informație completă.

Faptul se datorește în primul rînd modului în care a progresat știința arheologică, orientată uneori unilateral. Abia, în ultima vreme, au început să capete o pondere deosebită studiile de istorie economică întemeiate pe observații arheologice cum sînt cele legate de schimbul la mare distanță⁸ în statele orientale, procesul transformării schimbului de daruri în raporturi tributare⁹ sau cele legate de repartitia proprietății funciare în coloniile grecești din vest. Astfel de studii au avantajul de a aduce detalii semnificative în domenii de existență față de care izvorul literar și epigrafic rămîne indiferent sau incomplet¹⁰.

Nu este cu puțință, în limitele unui scurt articol, să se treacă în revistă totalitatea etapelor pe care acest proces le-a parcurs în întreaga istorie veche. De aceea ni se pare mai utilă o ilustrare a felului în care se intercondiționează cele două laturi ale procesului dezvoltării economice și sociale în una din etapele acestei lungi perioade din istoria umanității.

Mai întîi, este necesară o precizare.

Structurarea celor mai vechi forme de societate umană — banda de vînătoare¹¹ și gînta nu este legată de atingerea unui nivel înalt de dezvoltare economică, ci, dimpotrivă, este expresia slabului progres economic.

Necesitatea constituirii unor colective caracterizate printr-un grad mai mare de stabilitate și de solidaritate între membrii care le compuneau rezultă din

⁷ Un model de aplicare a rezultatelor acestor științe îl constituie lucrările simpozionului *Man the Hunter*, Chicago, 1968 și lucrarea lui C. Renfrew, *The emergence of civilization*, Londra, 1972; C. Renfrew, *The Great traditions versus Great Divide: Archaeology as Anthropology*, AJA, 84, 3, 1980, p. 287 și urm.

⁸ Philip L. Kohl, *The Balance of trade in Southwestern Asia in the Mid-Third Millenium B.C.*, CA, 19, 3, 1978, p. 463 și urm.

⁹ Ying-Shih Yü, *Trade and expansion in Han China*, UCP, Berkely — Los Angeles, 1967.

¹⁰ De citat aici poemul „Enmerkar și stăpînul din Aratta”, S. N. Kramer, *Istoria începe la Sumer*, București, 1962, p. 78 și urm. al cărui sens nu a putut fi pus în lumină decît prin recente descoperiri arheologice din Iran, Iraq, Afganistan, Pakistan și Egipt. De asemeni, extrem de revelatoare, completînd, în mod spectaculos, izvoarele literare și epigrafice, au fost cercetările arheologice combinate cu fotografia aeriană în coloniile grecești din Italia, v. D. Adameșteanu, *Le subdivisions di terre nel Metapontino*, în „Problèmes de la terre dans la Grèce ancienne, Paris, 1973, p. 52 și urm.; Idem, *Problèmes de la zone archéologique de Metaponte*, RA, 1, 1967, p. 3 și urm.

¹¹ Termenul pus în circulație de J. Stewart, *Theory of Culture Change. The methodology of multilineal evolution*, Illinois University Press, 1963 a devenit clasic în literatura de specialitate mai recentă, v. volumul *Man the Hunter*, p. 3 și urm. și lucrarea lui Leakey-R. Lewin, *Origins*, Londra, 1977.

mijloacele tehnice rudimentare și din schimbarea tipologiei vânătorii¹² o dată cu trecerea la condiția umană.

Trebuie adăugat că pentru reconstituirea dimensiunii și stabilității acestor colective studiul evoluției tehnicii de lucrare a uneltelor nu este de nici un folos sau rămîne de importanță minoră. Mai curînd, observații interesante și sugestive sînt cele care rezultă din studiul dimensiunilor așezărilor sau locuințelor¹³, din durata sălășuirii pe același teritoriu și din studiul faunei a cărei compoziție pe vîrstă și specii poate furniza date interesante privind rentabilitatea vânătorii¹⁴.

De asemenea, nu se poate concepe reconstituirea evoluției structurilor sociale fără apelul la acele observații care sugerează atingerea unui anumit grad de sensibilizare a ființei umane¹⁵ și de solidaritate de grup exprimată în grija față de semenul mort, supraviețuirea unor infirmi¹⁶, locul deosebit pe care-l dețin în ritual femeile¹⁷, elaborarea unor ritualuri de inițiere¹⁸ etc. După cum, este dificil să se înțeleagă apariția și evoluția relațiilor gentilice pornind numai de la progresul realizat în economie, inclusiv în trecerea de la economia prădalnică la producerea resurselor de subsistență. Un loc important în această evoluție l-a avut elaborarea unei ideologii de grup materializată în crearea unor mituri genealogice¹⁹ sau de origine sau în cultul strămoșilor²⁰.

Problema cea mai dificilă este reconstituirea procesului treptat de dizolvare a relațiilor gentilice și de apariție și dezvoltare a unor societăți împărțite în clase.

În linii mari acest proces constă din transformarea și înlocuirea treptată a formelor comunitare de proprietate cu diferite forme de proprietate privată, apariția unor forme noi de circulație a bunurilor între membrii unei comunități în locul vechiului sistem al reciprocității, apariția eredității funcției și a unor statute sociale privilegiate în locul unor funcții încredințate în temeiul calităților individuale ale deținătorilor lor, adăugarea la drepturile rezultînd dintr-un statut social privilegiat pe acela care conferă controlul factorilor de producție și de a

¹² Trecerea la vînătoarea caracterizată prin rolul jucat de grupul de bărbați înrudiți care colaborează, transportul hranei în sălaș și împărțirea hranei între adulți este considerată drept o schimbare fundamentală de comportament care marchează saltul de la condiția animală la cea umană, R. Leakey-R. Lewin, *op. cit.*, p. 120 și urm.

¹³ Desmond Clark, *Prehistoric settlement sites and survival patterns*, în vol. *Man the Hunter*, p. 276 și urm.

¹⁴ L. Scherwood Washburn, C. S. Lancaster, *The evolution of hunting*, în vol. *Man the Hunter*, p. 293 și urm.

¹⁵ Science, 1975, nr. 190, p. 562 și urm. descrie speciile de plante care au servit ca pat pentru M.VI de la Shanidar. Comentarii și în R. Leakey, *op. cit.*, p. 124 și urm. și în G. Camps, *La Préhistoire*, Paris, 1982, cap. *Homo religious*.

¹⁶ La Shanidar în Irak, Columnata în Algeria, la Araguina-Sennola în Corsica.

¹⁷ Impresiunile de mîini de femei în peșterile pictate și numărul mare de figurine feminine auri-gălbui sugerează un loc aparte în ritual.

¹⁸ Celor observate în nivele iberomaurusiene și capsienne în Africa de Nord. Constau în mutilarea sistematică a dinților la indivizii de ambe sexe sau numai la fete între 12—15 ani.

¹⁹ A. Lamnig-Empereire, *La signification de l'art rupestre paléolithique*, Paris, 1962; M. Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978.

²⁰ De asociat această evoluție de dovezile care atestă cultul craniului începînd cu mezoliticul și apoi de apariția mormintelor megalitice.

percepe impozite, dispariția rolului dominant al relațiilor de rudenie și apariția unor raporturi sociale de tip nou.

Acest proces nu este posibil să fie înțeles dacă nu se are în vedere întregul sistem, totalitatea laturilor lui componente, cu formele lor concrete de manifestare. Luarea în considerare a unui singur aspect, oricât de important și de frapant ar fi el poate să conducă la concluzii nefondate din punct de vedere științific, așa cum s-a întâmplat în cazul societăților megalitice din Europa Occidentală. Considerarea lor drept societăți de tip „faraonic” constituie dovada cum, prin absolutizarea uneia din laturile sistemului social-economic și cultural se poate ajunge la concluzii teoretice eronate²¹. Se poate chiar adăuga că societățile megalitice din Europa occidentală trebuie să fie citate ca un exemplu de societăți care, în ciuda eforturilor colective și organizate depuse în vederea ridicării unor monumente de dimensiuni excepționale se mențin în cadrele relațiilor gentilice, cu precizarea că, *arheologic*, nu există nici un element care să sugereze existența unor indivizi care să dețină o poziție socială privilegiată, deși *teoretic* nu poate fi exclusă detașarea lor²².

În judecarea acestui proces una din problemele fundamentale rămâne aceea de a discerne, dincolo de legile generale ale dezvoltării sociale și de evoluțiile tipice și situații particulare în care factorii specifici și condiții istorice concrete au determinat căi diferite de evoluție.

O asemenea punere a problemei ar putea părea lipsită de sens în condițiile în care în literatura marxistă limitele evoluționismului liniar din secolul trecut au fost în mare măsură depășite²³.

Nu este vorba însă numai de a accepta existența mai multor căi de dizolvare a relațiilor gentilice, ci mai ales este vorba de a găsi explicații în cazurile în care se constată că o dezvoltare mai mult sau mai puțin identică a factorilor de producție nu a avut același efect asupra structurilor sociale și ideologice ale unei societăți, de a înțelege de ce aceeași inovație tehnică a putut avea un rol dizolvant într-un caz concret istoric, în vreme ce în altele nu a determinat schimbări deosebite.

Afirmația se bazează pe analiza unor situații concrete.

Astfel, în Orientul Mijlociu și Apropiat situat pe așa-numitul „briu al invențiilor” cumulara mai multor realizări — trecerea la agricultura irigată sau alte forme de agricultură intensivă, inventarea metalurgiei aramei, bronzului și fierului, inventarea roții, a unui vehicul cu roate, a plugului, a unor mijloace de transport pe apă mai evolute, dezvoltarea schimbului la mare distanță au determinat accelerarea procesului de dizolvare a relațiilor gentilice și apariția unor societăți civilizate.

În bazinul egean trecerea la policultură (agricultură, horticultură, viticultură), dezvoltarea creșterii vitelor, meșteșugurilor, comerțului și navigației au

²¹ Ch. Parain, *Protohistoire méditerranéenne et le mode de production asiatique*, în vol. „Sur le mode de production asiatique”, ed. II, Paris, 1974, p. 169 și urm.

²² J. Guilaine, *La France d'avant la France, du néolithique à l'âge de fer*, Paris, 1980, p. 63.

²³ Pentru exemplificare se poate vedea volumul „Sur le mode de production asiatique”, citat la nr. 21; Irm. Sellnow, *Grundprinzipien einer Periodisierung der Urgeschichte*, Berlin, 1961; M. Godelier, *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, Paris, 1973.

avut ca efect constituirea structurilor de tip creto-miceni, cu cele mai timpurii tendințe de trecere la forme de existență quasistatală încă din epoca bronzului timpuriu²⁴. În fața acestor situații, constatarea că în Europa continentală cumularea acestor invenții nu a avut alt efect decât adâncirea tendințelor de constituire a unor grupuri deținând eventual statute distincte poate să pară șocantă. Evident, o explicație este dificil de găsit în condiția în care, chiar din epoca bronzului sînt surprinse toate elementele care dovedesc în primul rînd trecerea la structuri de caracter patriarhal, după cum o sugerează, între altele, fenomenul schimbării sexului unor statui-menhir²⁵, ca și poziția privilegiată a bărbatului în raport cu restul membrilor grupului²⁶. Se adaugă observații care atestă constituirea unei aristocrații în strînsă legătură cu agravarea conflictelor între comunități, intensificarea circulației bunurilor în interiorul comunității și la mare distanță, tendința acumulării de bunuri.

Singura explicație plauzibilă pentru lungă supraviețuire a relațiilor gentilice în această parte a lumii vechi poate fi căutată în destinația bunurilor acumulate, și în modul de administrare a rezervei. Această soluție este sugerată de următoarea constatare. Este adevărat că în Europa continentală apar toate semnele detașării unei aristocrații — rituri funerare speciale, inventar diferit, posesiunea unor obiecte ceremoniale cum sînt diademele în bronzul argaritic²⁷. De asemenea descoperirea de numeroase tezaure, unele conținînd numeroase obiecte din metal prețios (ex. Persinari, Hinova etc.), dovedesc că procesul teaurizării de bunuri este foarte adîncit. Ceea ce lipsește din Europa continentală spre deosebire de Creta, Grecia continentală sau culturile predinastice din Mesopotamia sînt sigiliile²⁸. Ori, absența sigiliului și a procedului sigilării trebuie să fie considerate ca reflectînd un stadiu anterior trecerii unor categorii de bunuri în proprietatea privată a membrilor aristocrației sau a șefului. Faptul că procedul sigilării nu-l întîlnim decît tirziu și numai în anumite societăți, cum este cea dacică²⁹ constituie dovada că în Europa continentală dreptul de proprietate comunitar asupra tuturor bunurilor, inclusiv asupra acelor mobile s-a păstrat neștirbit ceea ce explică extrem de mare încetineală cu care se destramă relațiile gentilice.

Concluzia generală care rezultă din această constatare este că important pentru o societate dată este nu să realizeze un surplus și să dețină o rezervă, ci felul în care o utilizează. Pornind de la aceasta se poate face chiar afirmația că, apariția unui surplus de produse nu generează, în sine, dizolvarea relațiilor gentilice. Numai în măsura în care anumiți indivizi însărcinați să îndeplinească

²⁴ C. Renfrew, *op. cit.*, p. 46 și urm.

²⁵ G. Camps, *op. cit.*, cap. Homo religiosus.

²⁶ Evidență prin poziția centrală în mormînt și apariția practicii sacrificiilor umane (soții și slujitori) ex. la Maikop și mai cu seamă în perioada dinastică timpurie în Mesopotamia, Egipt, China.

²⁷ Antonio Gilman, *The development of social stratification in Bronze Age Europe*, CA, 22, 1, 1981, p. 1 și urm.; J. M. Coles, A. F. Harding, *The Bronze Age Europe*, Londra, 1979.

²⁸ C. Renfrew, *op. cit.*, p. 225 și urm.

²⁹ Avem în vedere cele două vase purtînd ștampile regale — cel de la Grădiște și cel de la Ocnîța, I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu privire specială la Transilvania*, București, 1969, p. 189 și urm.; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1980, p. 136 și urm., p. 112.

funcții în serviciul colectivității ajung să-și însușească, total sau în parte, acest surplus și să-l folosească pentru aducerea în stare de dependență a membrilor propriului grup se creează condițiile separării societății în clase antagoniste.

Efortul de a surprinde formele specifice pe care le îmbracă legile generale ale evoluției societății nu este o sarcină ușoară în condițiile în care nu există un consens nici în ceea ce privește definirea momentului în care structurile primitive au fost depășite și pragul civilizației a fost atins³⁰. Pe de altă parte, dificultăți intervin și atunci când există suficiente dovezi care îngăduie să se admită detașarea unei aristocrații gentilico-tribale, dar lipsesc elemente care să permită formularea unor ipoteze relativ la natura relațiilor economice din acea comunitate, la forma de proprietate, nu se poate spune nimic cu privire la locul pe care-l joacă în organizarea producției această aristocrație, gradul ei de separare față de producerea bunurilor de subsistență, dacă există surplus și cât de mare este și care era destinația acestui surplus etc.

În sfârșit, nu este totdeauna posibil să se surprindă factorii favorabili, care accelerează procesul de destrămare a relațiilor gentilice sau factorii temporizatori sau aceia care provoacă stagnarea.

Între cei din urmă se numără măsura în care o societate dată este dispusă să accepte sau nu o invenție, de forța pe care o are un sistem economic închisat în formule tradiționaliste de a rezista la orice inovație venită din interior sau din afară.

În al doilea rând este vorba despre un aspect asupra căruia Marx³¹ a atras atenția și în legătură cu care arheologia ne pune la dispoziție o serie de date revelatoare. Fenomenul nu are numai implicații strict locale, ci poate fi proiectat la scara întregii lumi. Este vorba de mișcările de populație care afectează spații mai mari sau mai restrinse ale oicumenei, care s-au produs cu o anumită periodicitate și care, în mod obișnuit, sînt însoțite sau sînt urmate de un regres economic și cultural. Astfel de deplasări de populație au fost înregistrate în Orientul Mijlociu și Apropiat și pe seama lor pot fi puse unele întîrzieri în evoluția acestei zone. De exemplu, în zona siro-mesopotamiană cultura Halaf tîrzie care aparține chalcoliticului se caracterizează printr-o mare putere de expansiune și prin relațiile de schimb la mare distanță pe care le întreține. Această cultură înfloritoare sfîrșește brusc, probabil ca urmare a migrației primului val de populație de grai semitic care avansează spre văile fertile ale Tigrului și Eufratului³². Cultura El Obeid care-i urmează și care poate fi eventual considerată ca aparținînd acestui val semitic marchează o sărăcie generală a nivelului de viață și întreruperea relațiilor de schimb. Abia în ultima fază a acestei culturi se asistă la o nouă renaștere și la o evoluție neîntreruptă pînă la apariția orașelor-stați în Sumer. Europa centrală și est-centrală oferă un tablou în mare măsură asemănător. Culturile Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța, Tiszapolgar-Bodrogresztur, Vinca C-D, Ba-

³⁰ Aceste caracteristici sînt: centre urbane cu o populație de minimum 5 000 de locuitori, construcții monumentale de cult sau de altă natură, apariția scrierii și folosirea ei în scopuri administrative, adîncirea diviziunii sociale a muncii, crearea unui aparat administrativ și a unei forțe de reprimare, împărțirea administrativă a teritoriului. Pentru opinii contradictorii, C. Renfrew, *op. cit.*, p. 3. și urm.

³¹ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, 9, p. 135 și urm.

³² J. Mellaart, *The Neolithic in the Near East*, Londra, 1975 și urm.

den sînt caracterizate printr-o puternică dezvoltare economică, în special prin dezvoltarea meșteșugurilor, între care metalurgia aramei joacă un rol extrem de important. Ori, această dezvoltare economică care poate fi eventual corelată cu un proces relativ avansat de constituire a unei minorități privilegiate după cum rezultă din observațiile din cimitirul de la Varna³³ nu poate evolua, este întrerupt de migrația populațiilor cu curgane care produc o sărăcire generală, inclusiv pierderea meșteșugului metalurgiei³⁴. Astfel de mișcări de populație au putut fi urmărite pînă în perioade relativ recente în întreg continentul african, dar aici efectele asupra dezvoltării economice și sociale sînt încă anevoie de stabilit. După cum situații similare sînt de presupus în cazul continentului american.

Între factorii stimulatori, după unii specialiști³⁵, chiar determinanți, se numără schimbul, în primul rînd, schimbul la mare distanță.

Evident, nu există nici un temei pentru a respinge realitatea unor astfel de relații chiar la un nivel relativ timpuriu de dezvoltare. Problema este dacă aceste relații de schimb au putut ele singure să declanșeze un proces atît de complex cum este acela al dispariției structurilor comunitare și apariția unor formațiuni de caracter statal.

O asemenea evoluție nu poate fi luată în considerare în afara dezvoltării economiei în ansamblu, așa cum s-a încercat pentru Africa de la sud de Sahara. Fără îndoială, comerțul de aur, cu fildeș și lemn rar, la mari distanțe a putut influența viața comunităților africane situate de-a lungul acestor artere de schimb. Nu este însă suficient pentru a crea un mod de producție african³⁶, a cărui unică trăsătură îl constituie schimbul la mare distanță, cu atît mai mult cu cît în această zonă adoptarea metalurgiei bronzului și fierului nu a determinat schimbări sesizabile. Pe de altă parte, comerț la mare distanță și poziție avantajoasă de-a lungul unor drumuri comerciale fixe întîlnim și în alte zone și în alte perioade. Începînd cu chalcoliticul și cu epoca bronzului în Orientul Mijlociu și Apropiat, din epoca bronzului în Europa. Ori în aceste zone nu a fost unicul determinant al evoluției structurilor social-economice. Judecînd din această perspectivă schimbul poate fi considerat doar unul din factorii care au influențat sau au grăbit o serie de procese economice — dezvoltarea meșteșugurilor, inventarea unor tipuri de unelte din ce în ce mai diversificate, crearea unui surplus destinat schimbului, inventarea unor mijloace mai sigure și mai comode de transport, apariția unor indivizi mai pricepuți și mai îndrăzneți cărora comunitatea le încredințează organizarea expedițiilor comerciale. Toate aceste elemente au dus pe durată la o complicare a modului de existență, la diversificarea activităților economice care ajung să depășească simpla sferă a realizării bunurilor de subsistență. Nu este exclus însă, ca în unele cazuri o comunitate să-și orga-

³³ Actele Congresului de la Varna, 1976; comunicări: I. S. Ivanov, *Les fouilles archéologiques de la nécropole chalcolitique à Varna (1972—1975)*; A. Margos, *Les sites lacustres dans les lacs de Varna et la nécropole de Varna*; I. S. Ivanov, *Sikrovișciata na varnenskiia chalkoliten nekropol*, Sofia, 1978.

³⁴ I. Nestor-Eug. Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze*, Dacia, N.S., XII, 1965, p. 17 și urm.; S. Morintz-P. Roman, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului*, SCIV, 4, 1970, p. 557 și urm.; *Idem*, Dacia NS, 13, 1969, p. 61 și urm.

³⁵ Philipp M. Kohl, *op. cit.*, p. 474 și urm.

³⁶ Catherine Coquery-Vidrovitch, *Recherches sur un mod de production africain*, în vol. „Sur le mode de production asiatique“, p. 346 și urm.

nizeze întreaga activitate pentru realizarea exclusivă sau quasi-exclusivă a producției de export³⁷.

În această situație se integrează unele comunități de pe platoul iranian cum este aceea de la Tepe Yahiya a cărei principală sursă de existență pare să fie sculptura unor vase de piatră și vehicularea lor pe un spațiu imens — practic între valea Indusului și nordul Siriei. Pentru aceeași zonă s-a putut demonstra dependența diverselor centre iraniene de deplasarea monopolului schimbului cu lapislazuli din nordul Mesopotamiei în Sumer. Ridicarea Susei, între altele, este strâns legată de preluarea acestui monopol de către purtătorii culturii Djedmet Nasr³⁸.

Aceste relații de schimb a căror principale caracteristici sînt complementaritatea și direcționalitatea s-au dovedit stimulatoare, în primul rînd, pentru comunitățile de pe platou.

Trebuie făcută precizarea că astfel de factori favorabili sau temporizatori sînt sesizabili și pentru perioade istorice mai recente. Și este important că ei nu sînt totdeauna de natură economică. Astfel, în Egiptul faraonic, perioadele de descentralizare a statului au provocat un declin economic general și alternanța lor explică, în parte, incapacitatea societății egiptene de a depăși structurile de tip asiatic. După cum, dificultatea cu care s-a realizat unificarea statului chinez, presiunea permanentă a unor populații nomade la granița de N și NE și tendințele centrifuge ale aristocrației provinciale explică de ce, abia în vremea dinastiei Han (sec. III î.e.n.—sec. III e.n.) se ajunge la desăvîrșirea procesului de formare a relațiilor de tip tributar.

Și exemplele ar putea continua nu numai în cazul lumii orientale, ci și în cazul lumii grecești, unde particularitățile dezvoltării fiecărui polis sau zone mai largi trebuie făcute responsabile de evoluția diverselor structuri socio-politice.

Așa cum s-a menționat deja, intenția acestui studiu nu a fost aceea de a epuiza un subiect de o asemenea dificultate, ci de a atrage atenția pe de o parte, asupra complexității problematicei pusă în discuție, pe de altă parte, de a sublinia că în procesul interrelației dintre progresul economic și evoluția structurilor sociale legile generale ale evoluției societății umane devin sesizabile numai în formele lor concrete de manifestare.

Se mai poate adăuga că înțelegerea acestui proces nu este cu puțință decît în măsura în care sînt luate în considerare totalitatea fenomenelor pe care le presupune. Cu alte cuvinte, numai în măsura în care tendințele generale de dezvoltare, legile acestei dezvoltări sînt deduse din diversele situații istorice particulare.

Este singura cale care permite explicarea unor fenomene aparent contradictorii cum ar fi, între altele, deosebirile frapante de structură socio-economică apărute pe un fond mai mult sau mai puțin uniform de achiziții tehnice.

³⁷ Vezi Philip Kohl, *op. cit.*

³⁸ G. Hermann, *Lapis lazuli: the early phases of its trade, Iraq, XXX, 1, 1968, p. 21 și urm.*

STATUL FEUDAL. EVOLUȚIE ISTORICĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ

RADU MANOLESCU

Ca urmare a destrămării sclavagismului în lumea romană și comunei primitive în lumea germană și a formării relațiilor feudale, a prăbușirii Imperiului roman de apus și a fuziunii instituțiilor romane și germanice, în Europa de apus s-au creat la începutul evului mediu condițiile istorice ale formării statelor feudale timpurii. Pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, statul feudal timpuriu a succedat celui sclavagist, în lumea germană, el a luat naștere în condițiile apariției claselor sociale și ale destrămării organizării tribale.

Regatele romano-germane — În primele decenii ale stabilirii lor în provinciile Imperiului roman de apus, triburile germane, la care nu apăruse încă statul, nu puteau înlocui instituțiile romane cu forme proprii de organizare. Istoricul roman Paulus Orosius relatează că regele vizigoților Athaulf (410—415), care plănuia să transforme „Romania” în „Gothia”, și-a dat seama că „nici nu poate supune în vreun chip pe goți legilor, din pricina barbariei lor neînfrinate și nici nu trebuie să lipsească statul roman de legi, fără de care nu poate exista stat”¹.

Ulterior, formarea claselor sociale la triburile germane și destrămarea și prăbușirea Imperiului roman de apus au creat premisele social-economice și politice necesare apariției organizării statale la germani și înlocuirii statului roman cu o formă nouă de stat, corespunzătoare transformărilor petrecute în societatea germană și romană, aceea a regatelor romano-germane. Codificarea legiurilor cutumiare ale triburilor germane — codicele de legi vizigot al regelui Euric (470—480), legea salică a francilor (primul deceniu al secolului al VI-lea) etc. — oglindesc formarea regatelor romano-germane, înzestrate cu o suprastructură juridică scrisă corespunzătoare evoluției lor statale. Creștinarea în masă a triburilor germane stabilite în provinciile fostului Imperiu roman de apus, petrecută în a doua jumătate a secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea, în rit arian la vizigoți, burgunzi, ostrogoți, în rit catolic la franci, reflectă de asemenea necesitatea consacrării pe plan religios a transformărilor sociale și politice care aveau loc în societatea germană. În Britania, unde constituirea statelor anglo-saxone a avut loc mai lent, în secolele VI—VII, codificarea legiurilor cutumiare și creștinarea în masă a migratorilor s-au făcut de asemenea mai târziu, în cursul secolului al VII-lea.

În noile state, structura instituțiilor politice a variat în funcție de caracterul și intensitatea migrației triburilor germane. În Italia ostrogotă, Spania vi-

¹ Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos libri septem*, VII, 43, în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, vol. V, Viena, 1882, p. 560.

zigotă, Galia francă, a continuat să funcționeze o parte din instituțiile romane, cărora li s-au suprapus instituțiile germanice ale cuceritorilor. În Britania anglo-saxonă, părăsirea provinciei de către romani și cucerirea ei de către migratori au avut ca urmare încetarea funcționării instituțiilor romane și organizarea regatelor anglo-saxone numai pe baza instituțiilor germanice.

Puterea supremă era exercitată de regalitate, instituție de origine germanică, a cărei autoritate a crescut considerabil, ca urmare a cuceririi unor întinse teritorii, care i-a adus domenii funciare numeroase și bogate, resurse bănești rezultate din impozite, vămi și amenzi judiciare și prestigiu politic. În aceste condiții, regele s-a transformat dintr-un șef militar într-un conducător de stat, regalitatea consolidându-și totodată caracterul ereditar. Regalitatea s-a sprijinit pe aristocrația germană, care constituia forța militară și politică dominantă și a colaborat, în tot mai mare măsură, cu nobilimea romană și, după creștinarea în rit catolic sau trecerea de la arianism la catolicism, și cu clerul catolic, evoluind de la reprezentarea intereselor aristocrației germane la reprezentarea intereselor clasei feudale laice și eclesiastice în formare în ansamblul ei.

Spre deosebire de conceptul roman, care considera statul o instituție publică (*res publica*) iar pe locuitori ca cetățeni (*cives*), conceptul germanic socotea regatul o stăpânire cu caracter patrimonial, dobândit prin cucerire, de care regele putea dispune după normele succesoriale ale dreptului germanic, lăsându-l moștenire fiilor săi, în întregime sau prin împărțire, iar pe locuitori ca supuși depinzând personal de rege.

Autoritatea regală era întinsă și era exercitată, direct sau prin mijlocirea organelor centrale și locale de cîrmuire, în toate sectoarele vieții statale.

Organul central de cîrmuire era curtea sau „palatul” regal, format din aristocrați germani și nobili romani, războinici, slujbași, cler. Din cadrul „palatului” s-a detașat sfatul regal, cu care regele se consulta pentru soluționarea celor mai importante probleme. În unele state, ca în Italia ostrogotă, Spania vizigotă sau Galia francă, au fost menținute instituții publice romane din domeniul administrației, impozitelor, vămilei, edilității etc., care asigurau îndeplinirea unor necesități ale cîrmuirii centrale și locale sau procurau venituri regalității. Regalitatea a continuat să convoace anual „adunarea obștească”, formă evoluată a vechii instituții germanice a „adunării poporului”. Dar pe măsură ce creștea autoritatea regală și se constituiau instituțiile sale centrale, însemnătatea politică a „adunării obștești” scădea, ea transformîndu-se treptat într-o adunare anuală a oamenilor liberi convocați pentru îndeplinirea obligațiilor militare.

Reprezentanții locali ai puterii centrale erau comitele și ducele în Galia francă, „comitele ostrogotilor în provincie” în Italia ostrogotă, sheriful (*gerefa*) în Britania anglo-saxonă, care cumula atribuții militare, judiciare, fiscale, administrative. În mediul rural, în zonele de așezare compactă a migratorilor, conducerea locală se realiza prin funcționarea unor unități teritoriale de origine germanică, care cuprindeau un număr de gospodării libere, ca „suta” (*centena, hundred*), care grupa nominal 100 de gospodării. În Italia, Galia, Spania s-au menținut și instituții locale de origine romană, mai ales în orașe, sub forma unor consilii municipale.

Restaurarea imperiului în Europa apuseană. Imperiul carolingian. Imperiul romano-german. Ca urmare a expansiunii statului franc carolingian, la sfârșitul secolului al VIII-lea, în cuprinsul său se găseau reunite Galia, Italia nordică și centrală și Spania de nord-est, precum și întinse ținuturi de la est de Rin. Papalitatea se afla și ea sub protecția suveranului franc. Erau create, așadar, condiții favorabile pentru restaurarea imperiului în Europa de apus în folosul monarhului

aflat la conducerea celui mai întins și mai puternic stat și în cuprinsul hotarelor căruia fusese reunificată cea mai mare parte a fostului Imperiu roman de apus, inclusiv Italia, care constituise centrul său. Cu prilejul venirii lui Carol cel Mare la Roma, papa l-a încoronat pe suveranul franc ca împărat roman (800).

Renovatio Romani Imperii reprezenta însă numai o restaurare nominală a Imperiului roman. Prin structura sa teritorială și prin instituțiile sale politice, noul imperiu era, de fapt, un imperiu franc carolingian, o continuare a regatului franc merovingian. El nu cuprindea decît o parte a fostului Imperiu roman de apus, dar, în schimb, stăpînea teritoriul Germaniei de la Rin pînă la Elba, centrul său de greutate deplasîndu-se din bazinul occidental al Mediteranei spre Galia și Germania.

Suveranii carolingieni își exercitau autoritatea direct și prin mijlocirea „palatului” și a organelor locale ale statului. „Palatul” sau curtea regală sau imperială îndeplinea funcția de centru politic și administrativ al statului carolingian. Reprezentantul local al puterii centrale era comitele, care îndeplinea atribuții cumulative administrative, judiciare, fiscale și militare. Existau, de asemenea, ducate avînd o autonomie mai largă, iar la hotare mărci, cu o organizare militară mai puternică. Pentru supravegherea organelor locale, Carolingienii au instituit „trimiși ai suveranului”, investiți cu atribuții largi. Carolingienii au continuat să convoace anual „adunarea obștească” (*placitum generale*), alcătuită tot mai mult din reprezentanți ai clasei dominante laice și eclesiastice. Au continuat să funcționeze și adunările locale, mai ales cu caracter judiciar.

Într-o epocă de predominare a economiei naturale, slujbașii și vasalii erau retribuiți, pentru slujba prestată, prin concesiuni funciare sub formă de beneficii. Comitele primea, de pildă, o concesiune funciară sub formă de beneficiu comital. Ca deținător de funcție și beneficiu, el era atît slujbaș cît și vasal direct al suveranului-senior. Astfel subordonarea, din punct de vedere al organizării statale, a slujbașului față de suveran era dublată de dependența personală, cu caracter vasalic, a vasalului față de senior. La rîndul lor, slujbași și vasalli regali sau imperiali aveau proprii vasali, datorî cu jurămint de credință și slujbe atît față de senlorul lor direct, cît și față de suveranul-senior carolingian, un capitular al lui Carol cel Mare din 810 precizînd ca „fiecare să ceară supunere celor de sub ascultarea sa, pentru ca astfel să se supună și să asculte și mai bine de hotărîrile și poruncile imperiale”².

De asemenea, tot mai multe domenii erau scoase, pe baza unor privilegii de imunitate, de sub autoritatea directă a statului, care, neavînd un număr îndestulător de slujbași, transfera atribuțiile judiciare, fiscale și administrative ale

² *Capitularia regum francorum*, tom. I, 1883, în *Monumenta Germaniae Historica, Leges*, secția a II-a, p. 153.

puterii centrale pe seama proprietarului imunist, care le exercita prin mijloace proprii.

Încercarea Carolingienilor de a folosi vasalitatea și imunitatea ca mijloace de cîrmuire și de a consolida autoritatea șefului statului prin îmbinarea puterii monarhice cu cea seniorială nu a dat rezultatele urmărite, deoarece marii proprietari, profitînd de forța materială și atribuțiile locale pe care le conferea stăpînirea unor întinse fonduri funciare imuniste și avînd numeroși vasali proprii, manifestau tendințe tot mai pronunțate de insubordonare și de autonomie față de puterea centrală.

Imperiul carolingian era lipsit de unitate economică și locuit de popoare aflate în stadii diferite de dezvoltare socială și deosebite ca limbă și organizare politică. Procesul de feudalizare, în plină desfășurare, a avut ca urmare creșterea forțelor feudale centrifugale și slăbirea autorității centrale, iar sistemul împărțirii statului între urmașii monarhului, manifestare a concepției germanice patrimoniale despre stat, i-a grăbit dezmembrarea.

După moartea urmașului lui Carol cel Mare, Ludovic cel Pios (840), fiii săi Lothar, Ludovic Germanicul și Carol cel Pleșuv au decis împărțirea imperiului carolingian. Prin tratatul de la Verdun (843), imperiul carolingian a fost împărțit în trei state separate. Lui Lothar i-au fost atribuite Italia și ținuturile cuprinse între Rhône și Rin numite ulterior Lotharingia sau Lorena, lui Ludovic Germanicul — regiunile de la est de Rin, adică Francia răsăriteană sau Germania, iar lui Carol cel Pleșuv — ținuturile de la vest de Rhône și Meusa, adică Francia apuseană sau Franța. Din dezmembrarea imperiului carolingian s-au născut astfel trei state de sine stătătoare, care au stat la baza formării Franței, Germaniei și Italiei.

Între mijlocul secolului al IX-lea și mijlocul secolului al X-lea, în condițiile cristalizării relațiilor feudale și ale slăbirii puterii centrale, ducii, comiții și marii vasali și-au transformat ducatele, comitatele și beneficiile în domenii ereditare, pe care le cîrmuiau ca șefi locali aproape de sine stătători. Uzurpînd atribuțiile statului, ei clădeau castele, comandau oști, purtau războaie, strîngeau impozite și vămi, băteau monedă, judecau în tribunale proprii, administrau prin slujbașii lor și recunoșteau numai nominal sau uneori deloc autoritatea monarhului. Astfel, în cuprinsul statelor rezultate din destrămarea imperiului carolingian s-au format numeroase principate feudale, care marchează intrarea Europei apusene în epoca fărîmițării feudale.

În a doua jumătate a secolului al X-lea, consolidarea regatului Germaniei a făcut din el cel mai puternic stat din Europa apuseană, în timp ce fărîmițarea politică a Italiei și criza papalității au dat posibilitate regelui german Otto I cel Mare să ia în stăpînire Italia nordică și centrală (951) și să subordoneze papalitatea, împrejurări în care papa l-a încoronat pe Otto I ca „împărat roman” (962).

Deși crearea noului imperiu, cunoscut mai ales sub numele de imperiul romano-german, era considerată de contemporani ca o restaurare a Imperiului roman de apus, ea era, de fapt, și pe un plan mai redus, o încercare de reînființare a imperiului carolingian, centrul său de greutate constituindu-l Germania, căreia îi era subordonată Italia nordică și centrală.

Centralizarea sta- În Europa apuseană, evoluția statului a urmat în secolele tală în Franța, An- XI—XV două căi distincte: în imperiul romano-german glia și Peninsula și în Italia s-a menținut și s-a adâncit fărâmițarea politică, în timp ce în Franța, Anglia, Peninsula Iberică s-a iberică.

desfășurat procesul de centralizare statală. Esența acestui proces constă în acțiunea dusă de regalitate, sprijinită de orășenime, de țărănime, de mica nobilime și de biserică, pentru înfăptuirea unificării teritoriale și a centralizării politice a statului.

În secolele IX—X, cristalizarea relațiilor feudale în Europa apuseană avusesse ca urmare creșterea puterii locale a marilor feudali, slăbirea autorității centrale și apariția fărâmițării politice. Suveranul deținea numai o autoritate nominală; el era „virful întregii ierarhii feudale, era șeful suprem, de care vasalii nu se puteau dispensa, dar față de care ei se aflau totodată într-o stare de permanentă răzvrătire”³. Războaiele interne între feudali sau între ei și rege creau o stare permanentă de anarhie și de insecuritate.

Din secolele XII—XIII, dezvoltarea economiei agrare, a meșteșugurilor și a orașelor, lărgirea schimburilor comerciale interne și externe au avut însemnate consecințe social-economice și politice.

Nobilimea, care, în ansamblul ei, nu și-a adaptat în suficientă măsură organizarea domeniului și felul de viață cerințelor dezvoltării producției și schimbului de mărfuri, a început să fie subminată economic. Transformările petrecute în tehnica și în organizarea militară, constând în scăderea rolului cavaleriei grele nobiliare și în sporirea celui al pedestrimii, precum și în înlocuirea conștințelor recrutate pe baza sistemului vasalic cu detașamente de mercenari, au dus la declinul militar al nobilimii și la diminuarea însemnătății oștilor principilor teritoriali și a detașamentelor marii nobilimi, organizate, în esență, pe baza sistemului vasalic. În același timp, a avut loc creșterea rolului armatei regale, care, datorită măririi resurselor puterii centrale, și-a sporit considerabil efectivele și și-a îmbunătățit înzestrarea în mijloace de luptă, în special arme de foc și organizarea, devenind astfel un redutabil instrument în mâinile monarhiei.

Orășenimea, țărănimea, mica nobilime și clerul au sprijinit regalitatea în acțiunea de centralizare statală. Orășenimea a sprijinit puterea centrală deoarece meșteșugurile și negoțul puteau să se dezvolte mai bine în condițiile unui stat unificat și centralizat. Orășenii au oferit regalității ajutor bănesc sub formă de împrumuturi și impozite, sprijin militar prin mobilizarea milițiilor urbane, precum și cadre pentru administrația statului. La rîndul lor, masele țărănești erau vital interesate în curmarea anarhiei feudale și în instaurarea păcii. Principalii contribuabili, țăranii, au asigurat de asemenea resursele materiale necesare organizării și funcționării statului centralizat. Numeroși mici nobili au intrat în slujba regalității, primind în schimb domenii sau alte favoruri regale. Clerul, căruia anarhia feudală îi amenința bunurile funciare, a sprijinit regalitatea cu resursele sale materiale și cu armele sale spirituale, întărind alianța mai veche „dintre tron și altar”.

³ Friedrich Engels, *Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale*, în Karl Marx-Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. Politică, 1965, p. 394.

Centralizarea statală s-a realizat în strînsă legătură cu procesul de unificare economică a țării, dezvoltarea producției și schimbului de mărfuri ducînd la stringerea legăturilor economice dintre provincii, ceea ce a constituit premisa economică a unificării lor politice. Centralizarea statală a fost grăbită în unele țări și de necesitatea de a se face față pericolelor externe sau de a desăvîrși eliberarea țării de sub dominația străină.

În condițiile unei autorități centrale încă insuficient consolidate, în secolele XIII—XV monarhia a apelat la colaborarea cu reprezentanții stărilor sociale privilegiate, adică ai clerului, nobilimii și orașelor, constituiți în adunări reprezentative. De aceea regalității din această perioadă i s-a dat și numele de monarhia stărilor.

Privită în perspectiva istoriei, centralizarea statală a constituit un proces istoric progresist, care a creat condiții prielnice dezvoltării social-economice, progresului instituțiilor și culturii și apariției premiselor națiunilor; întărirea statului a creat, în același timp, condițiile necesare pentru apărarea teritoriului țării sau pentru eliberarea unor teritorii aflate sub stăpînire străină. Ea a avut în fiecare din țările Europei apusene trăsături specifice, datorate condițiilor istorice interne și externe în care s-a desfășurat.

În Franța, în procesul de centralizare statală s-au îmbinat acțiunile de unificare teritorială, de eliberare a unor provincii franceze de sub stăpînirea engleză și de centralizare instituțională. De aceea, îndelungata confruntare politică și militară franco-engleză, desfășurată în secolele XII—XV și îndeosebi în timpul Războiului de o sută de ani (1337—1453), în care Franța urmărea eliberarea provinciilor franceze stăpînite de englezi, reprezintă, în esență, o manifestare pe planul relațiilor externe a procesului intern de unificare teritorială a țării. Realizată pe căi variate — lupta cu Anglia, moșteniri, căsătorii, cumpărări — unificarea teritorială s-a făcut prin includerea în domeniul regal și prin intrarea sub stăpînirea regală a citorva mari principate teritoriale: Normandia, Maine, Touraine, Anjou, Poitou (1202—1204), Toulouse (1229), Champagne (1284), Burgundia, Franche-Comté, Picardia, Artois (1477), Provence (1481), Bretania (1491).

Includerea unor principate teritoriale și mari seniorii în domeniul regal a avut ca urmare preluarea de către regalitate a atribuțiilor militare, judiciare, administrative, fiscale, uzurpate de marii feudali în epoca slăbirii puterii centrale din secolele IX—X. Includerea în domeniul regal a orașelor a dus de asemenea la o restrîngere a autonomiei municipale și la o subordonare tot mai strînsă a lor față de puterea centrală. La rîndul său, biserica a intrat sub controlul regalității, Pragmatica Sancțiune de la Bourges (1438), încheiată între regalitate și papalitate, acordînd regelui Franței dreptul de a recomanda candidați pentru înaltele posturi eclesiastice. Suprapunîndu-se relațiilor vasalice, autonomiei municipale și privilegiilor bisericii și subordonînd autorității sale efective întreaga populație a țării, puterea centrală a transformat astfel pe toți locuitorii în supuși depinzînd direct de rege.

Din secolul al XIII-lea, pe măsura centralizării statului, necesitățile bănești ale regalității au devenit tot mai mari, astfel încît regele nu le mai putea face față cu veniturile „ordinare“, strînse, în calitate de senior feudal, de pe domeniul regal. De aceea regalitatea a recurs la surse de venituri „extraordinare“: ajutoare bănești (*aides*) de la vasalii și țărani dinăuntru și din afara domeniului regal, decime bisericesti, împrumuturi de la orașe și biserică, taxe asupra cir-

culației și depozitării mărfurilor, impuneri percepute asupra persoanei, averii sau veniturilor, cunoscute inițial sub numele de „darea pe focuri” (*fouage*), iar apoi sub acela de talie (*taille*) regală, care din secolul al XV-lea a devenit principala sursă a veniturilor regalității. Totodată, regalitatea și-a rezervat monopolul impozitelor, un act judiciar din 1440 subliniind că „regelui singur îi aparțin ajutoarele (*aides*)”⁴.

În condițiile unificării teritoriale, necesitățile militare legate de exercitarea autorității centrale în interior și de desfășurarea Războiului de o sută de ani au dus la subordonarea contingentelor nobiliare și a milițiilor urbane puterii centrale și la treptata restrângere a rolului lor militar. În același timp, mărirea și reorganizarea armatei regale, realizată ca urmare a reformelor de la mijlocul secolului al XV-lea, i-au asigurat rolul militar decisiv și au permis regelui să instaureze monopolul militar regal.

Pe măsura sporirii efective a puterii regale, s-a conturat tot mai limpede o ideologie monarhică, menită să justifice acțiunea unificatoare și centralizatoare a regalității și necesitatea creșterii autorității regale. Renașterea și răspîndirea dreptului roman, începînd cu secolul al XII-lea, vasta producție istoriografică de curte din secolele XII—XV sau bogata literatură politică alegorică au înfățișat trăsăturile ideale ale monarhului și obiectivele politicii regale. Regele era înfățișat ca deținător al atributelor suveranității, pe care le exercita direct sau prin mijlocirea slujbașilor săi, apărător al păcii și ocrotitor al bisericii. Oglindind creșterea prestigiului internațional al regilor Franței și ca o replică la pretențiile de universalitate ale împăraților romano-germani și ale papilor, din timpul domniei lui Ludovic al IX-lea a luat o tot mai mare răspîndire dictonul că „regele (Franței) este împărat în regatul său”, expresie a deplinei independențe a regatului și suveranului Franței față de orice pretenție de hegemonism imperial sau pontifical.

În timpul primilor Capețieni, cînd regalitatea avea un caracter cu precădere seniorial, instituțiile regalității nu se deosebeau esențial de cele ale celorlalți principii teritoriali. Activitatea regalității se desfășura în cadrul „curții regelui” (*curia regis*). O parte mai restrînsă o alcătuia „casa regelui”, formată din dregători personali, subalternii lor, gărzi, slujitori. Cealaltă parte, mai numeroasă, o alcătuiau vasalii regali, care își îndeplineau obligațiile vasalice față de suveranul senior. Începînd cu secolul al XIII-lea, progresele centralizării statului și sporirea autorității regale au fost urmate de extinderea corespunzătoare a competenței și atribuțiilor organelor puterii centrale. Dregătorii personali ai regelui din cadrul „casei regelui” s-au transformat treptat în înalți slujbași ai statului. La rîndul său, „curtea regelui” a început să se specializeze, către mijlocul secolului al XIII-lea ea fiind împărțită în trei mari secțiuni: Consiliul cel mare, Parlamentul și Curtea de conturi. În Consiliul cel mare se dezbăteau și se hotărau cele mai însemnate probleme ale politicii interne și externe a țării. Parlamentul constituia curtea supremă de justiție. Din secolul al XIV-lea, Parlamentul și-a extins competența și asupra unor probleme economice, financiare, administrative. În afară de Parlamentul din Paris, din secolul al XV-lea s-au constituit și Parlamente provinciale. Curtea de conturi se ocupa de veniturile și

⁴ Citat de F. Lot, R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, tome II, Paris, 1958, p. 266.

cheltuielile statului; în ansamblu, nu se făcea distincție între veniturile și cheltuielile statului și cele ale suveranului, ceea ce dădea naștere la neorînduială în evidență și la risipire de fonduri.

Pe măsura extinderii domeniului regal, puterea centrală și-a constituit și o rețea de organe locale, în rîndul cărora rolul de căpetenie îl dețineau administratorii regali de domenii numiți prepoziți (*prévôts*). Pentru coordonarea activității lor, au fost instituiți și reprezentanți locali ai regelui cu largi atribuții cumulative judiciare, administrative, fiscale, militare, numiți balivi (*baillis*) în vechiul domeniu capetian din Ile-de-France și seneșali în provinciile din vestul și din sudul țării. Oglindind extinderea domeniului regal, numărul balivatelor și seneșalatelor a crescut de la 23 în 1285, la 75 în 1461.

Din secolul al XIV-lea, prin transformarea vechilor adunări formate din nobili, clerici și orășeni de vază, convocați de rege pentru „sfat și ajutor“, în adunări reprezentative ale stărilor sociale privilegiate, reorganizate și instituționalizate în 1302 sub forma Statelor Generale din nordul și sudul Franței și a unor state provinciale, regalitatea a inaugurat colaborarea organizată cu adunările reprezentative de stări, marcînd trecerea, sa de la monarhia vasalică (secolele XI—XIII) la monarhia stărilor (secolele XIV—XV).

În momentele de criză a autorității centrale, Statele Generale au încercat să se transforme într-o adunare reprezentativă permanentă și să limiteze puterea regală. Astfel, în anii de criză 1356—1358, Statele Generale din nordul Franței, în care preponderența o aveau reprezentanții orașelor, în frunte cu Parisul, au impus edictarea „Marii ordonanțe din martie“ 1357, care prevedea întrunirea Statelor Generale fără convocare regală, „atunci cînd este nevoie“, pentru a delibera și hotări în problemele de căpetenie ale conducerii țării: război, pace, finanțe, justiție, administrație. În 1413, sub presiunea populației pariziene și pe baza propunerilor Statelor Generale din nordul Franței, a fost edictată așa-numita „Ordonanță cabochiană“, care prevedea reformarea sistemului administrativ, fiscal și judiciar al țării. În 1484, în timpul minoratului regelui Carol al VIII-lea, Statele Generale întrunite la Tours, care cuprindeau reprezentanți din toate provinciile Franței, oglindind încheierea procesului de unificare teritorială a țării, au încercat să impună regalității colaborarea permanentă și controlul, îndeosebi în domeniul fiscal. Datorită faptului că, încă de la mijlocul secolului al XIV-lea, regalitatea franceză era suficient de consolidată în ansamblul ei și că deputații nobilimii, clerului și orașelor, oglindind contradicțiile dintre stările sociale ai căror reprezentanți erau, nu au acționat de comun acord, încercările Statelor Generale de a se transforma într-o adunare reprezentativă permanentă și de a îngrădi puterea regală au eșuat.

În Anglia, centralizarea statală s-a desfășurat sub forma unui proces sinuos de centralizare instituțională.

Întărirea autorității centrale își are originea în cucerirea Britaniei anglo-saxone de către franco-normanzii din ducatul Normandiei (1066). Ca urmare a procesului de depozedare a țărănimii și a nobilimii anglo-saxone învinsă sau nesupusă, regalitatea anglo-normandă și-a constituit un întins fond domenal, care, împreună cu ducatul Normandiei, a făcut din rege cel mai mare proprietar funciar feudal și i-a asigurat resursele materiale și militare necesare cîrmuirii și s-a format o nobilime anglo-normandă înzestrată de rege cu domenii. Deoarece domeniile atribuite se aflau adesea răspîndite în comitate diferite, marea pro-

prietate funciară din Anglia nu era formată din teritorii compacte, care să constituie baza unor principate teritoriale similare celor din Franța, Italia sau Germania. Totodată, ca urmare a înzestrării ei cu domenii de către regălită, nobilimea anglo-normandă depindea direct de rege, căruia îi datora omagiu vasalic și obligații militare și bănești riguroase.

În a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoritatea centrală a crescut datorită reformelor regelui Henric al II-lea în domeniul justiției și în cel militar. El a extins competența justiției regale în detrimentul celei senioriale și eclesiastice și a luat măsuri privitoare la unificarea legislației și a procedurii judiciare, care se oglindește în cristalizarea unui „drept comun” (*Common Law*) pentru întregul regat al Angliei. De asemenea, Henric al II-lea a admis sau chiar a stimulat răscumpărarea obligațiilor militare datorate de vasalii regali printr-o taxă bănească (*scutagium*), adăugind astfel sistemului militar feudo-vasalic, încă precumpănitor, cel bazat pe angajarea unor cavaleri și ostași retribuiți în bani.

Abuzurile care au însoțit creșterea autorității centrale au generat la începutul secolului al XIII-lea încercări de a o îngrădi. Ele au fost inițiate și conduse de reprezentanții stărilor sociale privilegiate ale regatului — nobilime, cler, orășenime — și s-au materializat inițial prin *Magna Charta* (1215) „constituție feudală” care garanta privilegiile stărilor sociale menționate și îndeosebi ale nobilimii și îngrădea puterea regală. Ulterior, în cursul confruntării dintre regalitate și stările sociale privilegiate (1258—1265), s-a constituit adunarea reprezentativă a acestora sub forma Parlamentului din 1265, pe care, pentru obținere de subsidii, regele a început să-l convoace tot mai des de la sfârșitul secolului (1295, 1296 etc.). La începutul secolului al XIV-lea, Parlamentul era o adunare reprezentativă numeroasă, la Parlamentul din 1305 fiind convocați de rege 95 înalți prelați și 145 clerici mărunți, 104 mari nobili și 74 cavaleri, 200 orășeni și 33 consilieri regali, cu totul 651 persoane.

Din secolul al XIV-lea, formarea „noii nobilimi”, angrenată în desfacerea pe piață a produselor domeniiale, îndeosebi cereale, oi, lână și dezvoltarea orașelor au dus la nașterea unor interese comune și la stringerea legăturilor între „noua nobilime” și orășenime, care se oglindesc și în gruparea lor în Parlament în adunări distincte de cele ale marii feudalități laice și eclesiastice. Astfel, în Parlamentul din 1341, lorzii laici și înalții prelați au deliberat în Camera Albă a vechiului palat din Westminster, în timp ce reprezentanții micii nobilimi din comitate și ai orașelor s-au întrunit în Camera Pictată a aceluiași palat. Separarea s-a adâncit în deceniile următoare, ducând la constituirea unei adunări a „Comunelor” (*Commons*), alcătuită din reprezentanții ai orașelor și micii nobilimi din comitate, iar mai târziu a unei adunări a „Lorzilor” laici și eclesiastici.

Spre deosebire de Franța, Parlamentul, îndeosebi ca urmare a acțiunii comune a „noii nobilimi” și a orășenimii, s-a transformat în secolul al XIV-lea într-o adunare reprezentativă a cărei convocare se făcea regulat, ducând la colaborare între ea și regalitate.

În Peninsula Iberică, unificarea teritorială și centralizarea politică au avut loc în condițiile luptei duse de popoarele spaniol și portughez pentru eliberarea țării de sub stăpânirea arabă.

Eliberarea sau recucerirea (*Reconquista*) s-a desfășurat mai lent și cu succese schimbătoare, până spre sfârșitul secolului al XII-lea. După victoria spaniolilor la Las Navas de Tolosas (1212), progresele eliberării au fost mai mari, astfel încât, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, arabii stăpîneau numai emiratul Granadei din sudul țării.

În cursul luptei de eliberare, în secolele VIII—XII, s-au format regatele spaniole ale Asturiilor, Leonului, Castilliei, Navarei și Aragonului și regatul Portugaliei. În regatele iberice s-au constituit adunări reprezentative ale stărilor sociale privilegiate sau Cortesuri (Leon în 1188, Catalonia în 1218, Castillia în 1250, Aragon în 1274, Portugalia în 1254). În regatul Castilliei, Cortesurile întruneau deputați, grupați în trei „brațe”, ai nobilimii, clerului și orașelor; în regatul Aragonului, unde existau Cortesuri separate pentru Aragon, Catalonia și Valencia, ele aveau patru „brațe”, care întruneau deputați ai nobilimii mari, ai nobilimii mici, ai clerului și orașelor. Cortesurile au deținut un însemnat rol în viața politică iberică, oglindind constituirea și aici a monarhiei stărilor.

Din secolul al XIII-lea până în ultimul pătrar al secolului al XV-lea, puterea centrală din regatele spaniole a fost îngrădită ca urmare atât a forței social-politice a marii nobilimi, cât și a însemnătății Cortesurilor.

Necesitatea tot mai resimțită, pe ansamblul societății, de a pune capăt diviziunii politice și anarhiei feudale, în vederea stimulării progresului economic și social și a desăvîșirii eliberării teritoriului țării, a dus, în ultimul sfert al secolului al XV-lea, la realizarea centralizării statale a Spaniei. Unificarea teritorială s-a realizat, într-o primă etapă, prin unirea regatelor Aragonului și Castilliei (1469—1479), ca urmare a căsătoriei lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castillia. Unirea realizată pe această cale avea un caracter dinastic, fiecare regat păstrându-și suveranul, astfel încât Spania avea doi suverani uniți prin căsătorie, care însă conduceau unitar întreaga țară. Unirea Aragonului și Castilliei, mărinind forța militară a țării, a ușurat desăvîșirea eliberării, prin recucirirea emiratului Granadei (1481—1492). În 1512 Spania a alipit și partea de la sud de Pirinei a regatului Navarrei, încheindu-se astfel unificarea teritorială.

Concomitent cu acțiunea de unificare teritorială și de desăvîșire a eliberării țării, Ferdinand și Isabella au dus o politică autoritară, menită să întărească puterea centrală. Ei au curmat anarhia nobiliară, au restrîns privilegiile de autonomie urbană, au convocat mai rar Cortesurile, au organizat o armată puternică și au colaborat strîns cu biserica, folosindu-se de Inchiziție pentru a controla fidelitatea supușilor nu numai față de catolicism, conceput ca un liant religios al unității politice, ci și față de stat.

Deși la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, centralizarea statală a Spaniei a fost, în ansamblu, realizată, Aragonul, Castillia și Navarra și-au păstrat instituțiile proprii, între care și Cortesuri separate. Totodată Castillia era unificată și mai bine centralizată, în timp ce Aragonul era, de fapt, o confederație formată din Aragonul propriu-zis, Valencia și Catalonia, fiecare din ele păstrându-și Cortesuri distincte. Așadar, în etapa finală a centralizării sale statale, Spania era organizată sub forma unei „monarhii pluraliste”, care îmbina conducerea autoritară cu menținerea unor autonomii și a unor instituții regionale.

Imperiul romano-german, Italia și papalitatea. Restaurarea ottonică a Imperiului în Occident a avut drept consecință împletirea tot mai strinsă a istoriei Germaniei și Italiei, precum și a raporturilor și intereselor contradictorii dintre autoritatea imperială și cea pontificală, culminând cu așa-numita „luptă pentru investitură”. Urmare a feudalizării bisericii catolice, dependența vasalică a înalților prelați față de suveranii și de principii teritoriali în ale căror state și principate biserica avea posesiuni funciare și intervenția acestora în alegerea clericilor în funcțiile eclesiastice au dus la subordonarea bisericii față de autoritatea seculară. Totodată, în a doua jumătate a secolului al X-lea și în prima jumătate a secolului al XI-lea, s-a accentuat și subordonarea papalității față de puterea imperială, care intervenea frecvent în alegerea papilor.

Sub influența mișcării reformatoare de la Cluny, care tindea la eliberarea bisericii din subordonarea față de puterea seculară și la organizarea ei centralizată, sub conducerea unei papalități consolidate și eliberate de sub tutela imperială, de la mijlocul secolului al XI-lea a început un proces de întărire a papalității. Tinzând să inverseze raportul de pină atunci dintre secular și spiritual, papa Grigore al VII-lea afirma în „Dictatul papei” (1075) supremația autorității spirituale a papei asupra celei seculare a împăratului, susținând că papa poate depune pe împărați și dezlega pe supuși de jurământul de credință⁵. Afirmarea supremației autorității spirituale asupra celei seculare a fost accentuată de către papii Inocențiu al III-lea la începutul secolului al XIII-lea și Bonifaciu al VIII-lea la cumpăna dintre secolele XIII și XIV.

Confruntarea dintre autoritatea seculară și cea spirituală a fost îndelungată, durind din ultimul sfert al secolului al XI-lea până la începutul secolului al XIV-lea.

Prima etapă a confruntării, începută prin lupta dintre împăratul Henric al IV-lea și papa Grigore al VII-lea și continuată între urmașii lor, a luat sfârșit prin concordatul de la Worms (1122), prin care în Italia investitura papală a episcopilor în funcție preceda pe cea laică în posesiuni, în timp ce în Germania investitura laică preceda pe cea papală.

Lupta a reînceput în a doua jumătate a secolului al XII-lea, când, în conflictul cu papalitatea, împăratul Frederic I Barbarossa a avut de înfruntat și mișcarea de emancipare a orașelor din Lombardia, în frunte cu Milano, luptă încheiată cu pacea de la Constanța (Elveția) (1183), prin care împăratul era silit să recunoască autonomia orașelor lombarde.

Lupta a fost reluată în deceniile 3—5 ale secolului al XIII-lea în timpul lui Frederic al II-lea, împărat al Germaniei și rege al Siciliei, când acesta a avut din nou de înfruntat rezistența orașelor lombarde. După moartea lui Frederic al II-lea și în perioada luptei pentru tronul imperial, cunoscută sub numele de „marele interregn” (1254—1273), a avut loc înlăturarea dominației germane din peninsulă, Italia nordică și centrală rămânând divizată într-un șir de principate teritoriale, seniorii și republici urbane, iar în Italia sudică instaurându-se stăpânirea dinastiei franceze de Anjou (în Sicilia și regatul Neapole), iar apoi a celei aragoneze (în Sicilia și Sardinia).

⁵ *Crestomație de istorie universală medie*, partea I, București, 1970, p. 124—

La începutul secolului al XIV-lea, lupta dintre autoritatea seculară și cea spirituală a intrat într-o nouă fază, aceea a confruntării dintre doctrina supremației pontificale asupra suveranilor laici, susținută de papa Bonifaciu al VIII-lea și ideologia monarhiei franceze, al cărei obiectiv era realizarea statului unificat, centralizat și de sine stătător în raport atât cu autoritatea seculară în declin a împăratului german, cât și cu cea spirituală a papei. „Atentatul de la Anagni” (1303) și luarea în captivitate a papei Bonifaciu al VIII-lea, iar după moartea sa alegerea unui papă de origine franceză și strămutarea reședinței pontificale la Avignon, unde papalitatea a rămas subordonată regalității franceze, în „captivitate babilonică” (1309—1378), marcau înfringerea papalității în lupta cu statul centralizat francez.

Evoluția și rezultatele luptei dintre imperiu și papalitate pentru hegemonie în Occident arată că nici una dintre cele două forțe nu a dobândit victoria, deoarece structurile politice occidentale evoluau nu spre „monarhia universală”, de tip imperial sau teocratic, ci spre statele unificate și centralizate. În schimb, în confruntarea dintre regalitatea franceză și papalitate, victoria a revenit statului centralizat, care reprezenta forma cea mai evoluată de stat a vremii.

Politica de expansiune în Italia și de hegemonie în Occident a îndepărtat puterea imperială de problema fundamentală a istoriei interne germane — realizarea unificării teritoriale și a centralizării politice. În aceste condiții, în secolele XI—XIII s-a accentuat procesul de formare și de consolidare a principatelor teritoriale germane laice și eclesiastice, deținătorii lor lărgindu-și necontenți atribuțiile cîrmuirii regionale. Totodată, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, unii mari feudali germani, ca Henric Leul, duce al Saxoniei și al Bavariei, Albert Ursul, margraf de Brandenburg sau Adolf, conte de Holstein, au desfășurat o politică proprie de expansiune și de colonizare în ținuturile slave de la est de Elba, sporindu-și baza teritorială a puterii. Preocupat de politica italiană și, pentru a preîntîmpina opoziția principilor teritoriali germani, împăratul Frederic al II-lea a confirmat privilegiile cîrmuirii regionale atât principilor eclesiastici (1220), cât și celor laici prin *Statutum in favorem principum* (1232). În timpul „marelui interregnum”, procesul de fărîmîtare politică s-a accentuat și s-a diversificat, în afară de principatele teritoriale laice și eclesiastice, dintre care unele s-au fărîmîtat la rîndul lor, menținîndu-se sau luînd ființă numeroase seniorii mai mari sau mai mici și orașe cu variate grade de autonomie, de la cele depinzînd de principii teritoriali și seniorii locali pînă la „orașele imperiale”, cu statut de orașe libere.

În același timp, orientarea economică a orașelor din Germania apuseană spre comerțul cu Țările de Jos și cu Anglia, a celor de pe țărmul său nordic spre negoțul maritim din Marea Nordului și din Marea Baltică, iar a celor din sudul țării spre schimburile cu Italia nordică și cu Europa Centrală a făcut ca, în ansamblul lor, orașele germane, legate de interese economice regionale sau de piețe externe, să nu fie interesate în procesul de unificare economică și politică și să nu sprijine politica de centralizare statală, de altfel inconsecventă, dusă de autoritatea imperială. Absența unui centru cu rol economic și politic unificator explică totodată de ce în imperiul romano-german nici un oraș nu a ajuns în evul mediu reședință imperială permanentă. De aceea, referindu-se la structura politică a Germaniei la sfîrșitul evului mediu, Friedrich Engels constată că „în timp ce în Anglia și în Franța dezvoltarea comerțului și a industriei a dus la o

impletire a intereselor în întreaga țară și prin aceasta la o centralizare politică, în Germania acest proces n-a dus decît la gruparea intereselor pe provincii, în jurul unor centre pur locale și, prin urmare, la o fărîmîtare politică⁶.

Formarea unui întins domeniu ereditar în Austria, menit să constituie o bază teritorială pentru unificarea Germaniei și pentru consolidarea puterii imperiale, ca și politica autoritară a împăratului Rudolf de Habsburg, în ultimul sfert al secolului al XIII-lea, au determinat pe marii feudali germani, ca, în condițiile instaurării electivității demnității imperiale, să aleagă împărați din alte familii, ca cea de Luxemburg, Habsburgii revenind la tron numai de la mijlocul secolului al XV-lea. „Bula de Aur” (1356), emisă de împăratul Carol al IV-lea, care consacra fărîmîtarea politică a imperiului și electivitatea demnității imperiale, încredințînd alegerea sa unui colegiu de 7 electori (patru laici : regele Cehiei, ducele Saxoniei, margraful de Brandenburg, contele Palatinatului și trei eclesiastici : arhiepiscopii de Köln, Mainz și Trier), a rămas legea fundamentală a structurii politice a imperiului romano-german pînă la desființarea sa în 1806.

Desființarea regatului Italiei și includerea regiunilor nordice și centrale ale țării în componența imperiului romano-german în 962 și succesiunea stăpînirilor normandă, germană, franceză și aragoneză în regiunile sale sudice au dus, pe de o parte, la instaurarea unor dominații străine asupra unor întinse teritorii italiene, iar pe de altă parte, la inexistența unei puteri centrale, care să-și exercite autoritatea asupra întregii peninsule. Totodată, ca urmare a constituirii statului pontifical, la mijlocul secolului al VIII-lea și a unor principate teritoriale în secolele IX—X, Italia era fărîmîtată politic atît în regiunile rămase libere, cît și în cele intrate sub stăpînire străină. Orientarea economică divergentă a orașelor italiene, dintre care unele, ca Veneția și Genova, aveau colonii și factorii comerciale în bazinul oriental al Mării Mediterane și pe litoralul nordic și apusean al Mării Negre, a adîncit fărîmîtarea economică a Italiei și a adăugat rivalităților politice dintre imperiu și papalitate sau dintre principii teritoriali italieni, aprigele confruntări comerciale și politice dintre orașe. Profitînd de forța lor economică și politică crescîndă și de fărîmîtarea politică a țării, numeroase orașe italiene au obținut o largă autonomie sau chiar s-au constituit în orașe-state independente, organizate ca republici urbane.

Fărîmîtarea politică și economică a Italiei și dominațiile străine au stat la baza policentrismului italian, iar particularitățile structurii sociale au generat tipul regimurilor politice. În secolele XI—XV° coexistau state feudale : regatul normand al celor două Sicilii, iar ulterior regatul Neapole, statul papal, principate teritoriale (ducate, marchizate, comitate) și seniorii, în care conducerea politică aparținea claselor feudale și regimuri municipale : republici urbane, ca Veneția, Genova, Siena, Pisa, Lucca și orașe cu variate grade de autonomie. Regimurile municipale au evoluat în funcție de evoluția structurilor sociale. Astfel, Veneția și Genova erau republici patriciene și aristocratice, în care conducerea politică aparținea patriciatului urban și nobilimii din oraș și din teritoriul său rural. În republica Florenței, după înlăturarea nobilimii care participa la conducere prin prevederile „Sentințelor dreptății” (1293), puterea politică era exer-

⁶ Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, în Karl Marx—Friedrich Engels, *Opere*, vol. 7, București, Ed. Politică, 1960, p. 357—358.

citată de patriciatul urban, care domina și viața economică a orașului. În condițiile accentuării luptelor pentru putere în orașe între nobilime, patriciat și păturile mijlocii — mărunte, în unele orașe puterea a fost preluată de reprezentanți ai familiilor nobiliare sau patriciene, care, fiind exercitată ca o conducere personală autoritară, a fost denumită „seniorie“ sau „tiranie“. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIV-lea, „senioria“ a fost preluată de familiile Della Scala la Verona, d'Este la Ferrara și Modena, Carrara la Padova, Della Torre, iar apoi Visconti la Milano etc. La Florența senioria a fost preluată de la mijlocul secolului al XV-lea de familia patriciană de bancheri Medici.

După eșecul tentativelor ducilor Milanului și regilor de Neapole de a realiza în prima jumătate a secolului al XV-lea o unificare a Italiei în folosul lor, Milanul, Veneția, Florența, Neapole și statul papal au pus bazele Ligii de la Lodi (1454), al cărei obiectiv era menținerea independenței statelor italiene, așadar a fărâmițării politice a Italiei.

Monarhia absolută La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului în Franța, Anglia și al XVI-lea, în Franța, Anglia și Spania aveau loc declinul feudalității și ascensiunea orășenimii și burgheziei și se încheiase centralizarea statală.

Deși feudalitatea, în ansamblul ei, a intrat în declin social-economic, o parte a nobilimii, îndeosebi „noua nobilime“ din Anglia, a reușit să-și adapteze mai bine organizarea domeniului cerințelor producției și schimbului de mărfuri, ceea ce a dus la consolidarea situației sale economice și sociale. Declinul politic și militar al feudalității s-a manifestat prin înfrângerea „Războiului nebunesc“ (1485—1488) în Franța, prin autodecîimarea „vechii nobilimi“ în cursul Războiului celor două Roze (1455—1485) în Anglia, prin lichidarea anarhiei nobiliare în Spania.

Orășenimea și burghezia în ascensiune au început să-și manifeste tot mai puternic opoziția față de feudalitate și să revendice o participare mai largă la conducerea statului. În Anglia, orășenimea, burghezia și „noua nobilime“ au reprezentat forțele sociale pe care s-a sprijinit noua dinastie a Tudorilor pentru a înfrînge „vechea nobilime“ și a pune capăt Războiului celor două Roze. În Franța, reprezentanții orășenimii și ai burgheziei au intrat în conflict cu cei ai nobilimii și ai clerului în cadrul Statelor Generale convocate la Tours în 1484. În Spania, mișcarea „camuneros“ din 1521 și-a manifestat pe calea armelor opoziția față de feudalitate.

În condițiile declinului său social-economic și politic-militar, ale intensificării luptei antifeudale a țărănimii și a conflictului cu orășenimea și burghezia, feudalitatea a fost nevoită ca, în vederea menținerii poziției sale de clasă dominantă, să recunoască autoritatea deplină a regalității, deși, uneori, în epocile de criză a monarhiei absolute, a încercat să-și redobîndească vechile privilegii politice. La rîndul lor, orășenimea și burghezia, încă insuficient consolidate, aveau nevoie de sprijinul regalității pentru a-și întări poziția social-economică internă și a-și asigura expansiunea maritimă, comercială și colonială. În schimbul sprijinirii lor de către regalitate, orășenimea și burghezia au oferit monarhiei însemnate fonduri bănești și cadre necesare birocrăției regale, fapt care a dus la

creșterea participării elementelor orășenești și burgheze în conducerea centrală și locală.

În condițiile declinului feudalității și ale ascensiunii orășenimii și burgheziei, a căror forță social-economică a ajuns să se echilibreze și ale ascuțirii conflictului dintre ele, monarhia a profitat pentru a-și spori neconținut autoritatea, transformându-se într-o monarhie absolută. Ea s-a format, așadar, în perioada „în care clasele în luptă ajung la un astfel de echilibru încît puterea de stat capătă vremelnice, ca mijlocitoare aparentă între clase, o oarecare independență față de amîndouă. Așa a fost monarhia absolută din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care menținea un echilibru între nobilime și burghezie”⁷.

Monarhia absolută s-a format în acele țări din Europa apuseană, ca Franța, Anglia și Spania, în care s-a încheiat centralizarea statală, proces care a constituit o etapă premergătoare indispensabilă în evoluția statului feudal de la monarhia stărilor la monarhia absolută. Absolutismul reprezentînd o etapă în evoluția statului și a monarhiei feudale, baza sa socială a constituit-o, în esență, feudalitatea, ale cărei interese de clasă erau apărute de monarhia absolută. Statul absolutist menținea orînduirea feudală, reprimînd mișcările împotriva feudalismului și a statului feudal, în primul rînd răscoalele țărănești. Nobilimea și clerul aveau însemnate privilegiile social-economice, fiscale, judiciare. Principalele funcții din aparatul de stat și din biserică erau deținute de nobilime, căreia îi reveneau posturile cele mai însemnate din organele centrale și locale, armată, diplomație și înaltele posturi eclesiastice.

Monarhia absolută a luat însă și măsuri care, deși aveau în vedere interesele statului absolutist, contribuiau, în chip obiectiv, la progresul economic și la satisfacerea intereselor orășenimii și burgheziei. În vederea asigurării necesităților statului sau a creșterii veniturilor sale prin dezvoltarea producției și a circulației de mărfuri și prin realizarea unei balanțe comerciale active, menită să aducă un surplus de numerar în țară, unele state absolutiste, îndeosebi Anglia și Franța, au dus o politică economică protecționistă. Pentru necesitățile statului, îndeosebi ale armatei, au fost înființate manufacturi privilegiate, care beneficiau de scutiri sau reduceri de impozite și de taxe vamale. Pentru obținerea unei balanțe comerciale active, statul a oprit sau a limitat exportul de materii prime necesare industriei proprii și importul de obiecte similare celor produse în țară. În Anglia, dinastia Tudorilor a dus o politică maritimă, comercială și colonială expansionistă, care concorda cu interesele economice ale orășenimii, burgheziei și „noli nobilimi”. Totodată, orășenimea și burghezia și-au lărgit accesul în cadrul aparatului de stat central și local, îndeosebi în domeniile administrativ, judiciar, fiscal. Așadar, monarhia absolută, deși reprezenta, cu precădere, interesele feudalității, sprijinea, într-o anumită măsură, și interesele orășenimii și burgheziei în ascensiune.

În cadrul monarhiei absolute, regele își exercita, de drept și de fapt, atribuțiile deplinei suveranități pe întregul teritoriu al țării, oglindite în dreptul exclusiv de a legifera, de a deține jurisdicția supremă, de a stabili și percepe impozitele, de a emite monedă, de a avea armată, de a numi pe slujbași, de a conduce politica externă a țării. Pentru exercitarea puterii, regalitatea dispunea de un aparat birocratic și militar numeros și tot mai bine organizat. Monarhia

⁷ Karl Marx — Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, București, Ed. Politică, 1967, p. 298.

absolută a subordonat intereselor statului și biserica. Astfel prin concordatul de la Bologna (1516), încheiat între Francisc I și papa Leon al X-lea, regelui Franței i-au fost lărgite drepturile în ceea ce privește recomandarea în înaltele posturi eclesiastice, fapt care l-a dat posibilitatea de a dispune de ele, îndeosebi în favoarea membrilor familiilor nobiliare. În Anglia, ca urmare a Reformei, regele a devenit „șef suprem” al bisericii (1531—1534).

În epoca monarhiei absolute a mai dăinuit instituția caracteristică monarhiei stărilor a adunărilor reprezentative ale stărilor sociale privilegiate, sub forma Statelor Generale în Franța, a Parlamentului în Anglia și a Cortesurilor în Spania, dar rolul lor în conducerea statului a scăzut, deoarece regalitatea, suficient de consolidată, avea tot mai puțin nevoie de colaborarea lor.

În Franța, existența unei nobilimi numeroase și puternice, care deținea principalele funcții în organele centrale și locale, în armată și diplomatie, ca și înaltele posturi eclesiastice, a dat absolutismului francez o puternică amprentă nobiliară. În același timp, existența unei numeroase orășenimi de tip medieval și dezvoltarea relativ slabă a relațiilor capitaliste și a burgheziei, orientarea orășenimii bogate și a burgheziei spre achiziționare de domenii nobiliare și cumpărare de funcții în aparatul birocratic, „venalitate a oficiilor” care le deschidea calea intrării în rîndul „nobilimii de robă”, au dus la o împletire a intereselor orășenimii bogate și burgheziei cu cele ale nobilimii și ale statului absolutist.

Evoluția absolutismului francez a urmat o linie sinuoasă. De la sfîrșitul secolului al XV-lea pînă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, el a fost în ascensiune, atîngînd apogeul în timpul domniilor lui Francisc I și Henric al II-lea. A urmat o epocă de criză, marcată de războaiele civile sau religioase din anii 1562—1598. Redresarea absolutismului a avut loc în timpul ultimului deceniu al domniei lui Henric al IV-lea (1589—1610), iar reluarea mersului său ascendent a început în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea (1610—1643) și îndeosebi al conducerii cardinalului Richelieu (1624—1642). Reflectînd stadiul la care ajunsese absolutismul în timpul lui Ludovic al XIII-lea, consilierul Lebreton afirma că „regalitatea este o putere supremă acordată unuia singur și care îi dă dreptul de a conduce în mod absolut”⁸.

Statele Generale, deși au dăinuit ca instituție, au fost tot mai rar convocate; după o ultimă întrunire, în anul 1614, ele nu au mai fost convocate pînă în 1789.

În Anglia, declinul „vechii nobilimi”, accelerat de Războiul celor două Roze, consolidarea „noii nobilimi” și dezvoltarea mai intensă a relațiilor capitaliste și a burgheziei au făcut ca baza social-politică a absolutismului englez s-o constituie „noua nobilime” și burghezia. De aceea, deși a continuat să reprezinte interesele clasei feudale în ansamblul său, monarhia absolută din Anglia a fost mult mai receptivă față de interesele „noii nobilimi”, ea însăși componentă a feudalității, și ale burgheziei. Regalitatea engleză a luat măsuri care au stimulat dezvoltarea relațiilor capitaliste în industrie și în economia agrară și expansiunea maritimă, comercială și colonială a Angliei. Reforma, inițiată de Henric al VIII-lea, prin scoaterea bisericii engleze de sub autoritatea papală și intrarea ei sub autoritatea regală, ca și prin masivele secularizări de bunuri eclesiastice din

⁸ Citat de I. Grămadă, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971, p. 196.

1536—1539 și distribuirea sau scoaterea lor la licitație, a contribuit la mărirea fondului funciar al coroanei, la sporirea autorității regelui ca „șef suprem“ al bisericii și, prin intrarea unei însemnate părți a bunurilor eclesiastice secularizate în stăpânirea „noii nobilimi“, a orașenilor bogați, a burgheziei și a unor țărani înstăriți, la consolidarea bazei social-politice a absolutismului. Organizarea, la mijlocul secolului al XVI-lea, a bisericii anglicane, având la bază doctrina calvinistă, care „corespundea năzuințelor celor mai îndrăznețe ale burgheziei de atunci“⁹, oglindește accentuarea sprijinirii de către absolutismul englez a programului social-politic sub veșmînt religios al păturilor sociale în ascensiune din Anglia.

În Spania, existența unei nobilimi numeroase și puternice și a unui cler bogat și influent ca și a unei orășenimi și burghezii încă slabe au imprimat absolutismului un vădit caracter nobiliar și clerical. Apogeul absolutismului spaniol a fost atins în timpul domniei lui Filip al II-lea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru realizarea obiectivului esențial al politicii sale interne — întărirea autorității regale și a catolicismului — Filip al II-lea s-a slujit de un aparat birocratic complex, de o armată numeroasă și de biserica catolică; totodată, deși a păstrat Cortesurile ca instituții, le-a transformat, de fapt, din adunări reprezentative în organe consultative.

Eșecul restaurării într-o epocă în care în Occident se accentuau două mari „monarhiei univ- tendințe opuse în evoluția statală — constituirea monar-sale“. hiilor absolute în Franța, Anglia, Spania și adîncirea fărîmîtării politice în Germania și Italia — aveau loc concentrarea sub conducerea lui Carol Quintul (1519—1556) a unor întinse teritorii: Spania, posesiunile italiene (Sicilia, Sardinia, Neapole), Imperiul romano-german, Țările de Jos, coloniile din Lumea Nouă, Filipinele și reluarea planurilor restaurării „monarhiei universale“ în Europa apuseană.

Întinsele posesiuni ale lui Carol Quintul erau însă lipsite de elementele necesare unificării lor într-un organism statal durabil. Deși între posesiunile sale existau unele legături economice, în ansamblu, ele nu formau o unitate economică. Locuite de germani, flamanzi, valoni, spanioli, italieni, ele erau lipsite de unitate etnică. Existau, de asemenea, mari deosebiri în ceea ce privește regimurile politice. Germania era un stat tipic al fărîmîtării politice, în care demnitatea imperială era electivă și îngrădită de autoritatea crescîndă a principilor teritoriali laici și eclesiastici și de privilegiile orașelor, Țările de Jos se bucurau de o largă autonomie provincială și municipală, iar Spania era o monarhie absolută. Reforma a adăugat disensiunea confesională între catolici și reformați, care exprima, sub veșmîntul religiei, o complexă opoziție pe plan social și politic.

Carol Quintul a încercat să restaureze organizarea de stat și să reinvie ideologia politică, ambele depășite istoricește, ale „monarhiei universale“. În vederea sporirii autorității în statele sale și a impunerii hegemoniei în Europa apuseană, el a căutat să îmbine, în dubla sa calitate, de împărat romano-german și de rege al Spaniei, conceptul imperial al întîietății ierarhice asupra suveranilor și principilor din Occident, cu ideologia absolutismului monarhic spaniol.

⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, Ed. Politică, 1967, p. 90.

Totodată, el avea în vedere o politică de strînsă colaborare cu papalitatea, astfel încît „monarhia universală” să fie și o *respublica christiana*, avînd ca suport religios o biserică catolică unitară și puternică. Deși în fundamentarea ideologiei „monarhiei universale” Carol Quintul pornea de la autoritatea teoretică care izvoara din calitatea sa de împărat romano-german, puterea reală pe care o avea ca suveran în Germania nu îi dădea posibilitatea să folosească, în măsura de care avea nevoie, resursele materiale și militare de care dispunea imperiul. În schimb, ca rege absolut al Spaniei, el putea dispune în mai mare măsură de mijloacele materiale și militare ale Spaniei și ale posesiunilor ei din Lumea Nouă. De aceea, se poate considera că nu imperiul german, ci Spania reprezenta piatra unghiulară a edificiului „monarhiei universale” a lui Carol Quintul.

Vastele planuri ale lui Carol Quintul menite a da o nouă viață „monarhiei universale” — întărirea autorității centrale pe ansamblul posesiunilor sale, îndeosebi în imperiu, menținerea unității religioase, considerată ca un mijloc de întărire a unificării lor politice, realizarea hegemoniei în Occident și înlăturarea pericolului otoman prin organizarea unei cruciade generale a suveranilor apuseni sub conducerea împăratului — nu au putut fi însă realizate. Carol Quintul nu a reușit să transforme statele sale într-o monarhie unitară din cauza deosebirilor de structură a regimurilor lor politice și mai ales din cauza adîncirii fărîmîțării politice a Germaniei. Unitatea confesională a statelor sale a fost și ea zdruncinată datorită Reformei, care a dus la crearea, alături de biserica catolică, a bisericilor reformate. El nu și-a putut impune hegemonia în Occident, datorită rezistenței celorlalte state occidentale și îndeosebi a Franței, care urmăreau păstrarea echilibrului politic între statele Europei apusene și nici nu a izbutit să organizeze cruciada generală împotriva otomanilor. Dîndu-și seama de imposibilitatea realizării planurilor sale, Carol Quintul a cedat fiului său Filip Țările de Jos (1555) și Spania cu posesiunile italiene (1556), iar fratelui său Ferdinand imperiul german (1556) și a abdicat. Planurile sale au suferit astfel un eșec complet, deoarece, în opoziție cu conceptul medieval depășit al universalismului politic, se manifesta tot mai viguros procesul formării statelor naționale.

După abdicarea lui Carol Quintul, dinastia de Habsburg s-a scindat în două ramuri: Habsburgii austrieci, care au domnit în Imperiul romano-german și Habsburgii spanioli.

Republica burgheză în perioada trecerii de la evul mediu la epoca modernă, **a Provinciilor Unite**. În constelația politică dominată de statele feudale ale Europei apusene, a apărut primul stat burghez, vlăstar al dezvoltării relațiilor capitaliste și al victoriei revoluției burgheze din Țările de Jos. Format din provinciile nordice din Țările de Jos, care și-au proclamat independența față de Spania (1581), noul stat purta oficial numele de „Provinciile Unite”, dar ulterior a fost denumit și Olanda, după numele celei mai importante provincii a sa. Recunoscută în fapt de Spania în 1609, independența sa a fost recunoscută oficial prin tratatul de pace din Westfalia din 1648.

Deși victoria revoluției în provinciile nordice ale Țărilor de Jos s-a datorat, în primul rînd, luptei duse de masele populare, burghezia, profitînd de situația sa social-economică și de rolul de hegemon deținut în revoluție, și-a asigurat o poziție politică dominantă în Provinciile Unite. Totodată burghezia a

încheiat o alianță cu nobiliimea, exponenta alianței fiind familia de Orania, de unde numele de „oranjism” dat acestei politici.

Rolul hotărîtor în conducere îl aveau instituțiile reprezentative, formate din Statele Generale și statele provinciale. Statelor Generale le reveneau atribuții largi privitoare la problemele legislative, fiscale, navale, militare, relații externe. Statele provinciale aveau atribuții locale, îndeosebi de ordin fiscal și administrativ. În Statele Generale și provinciale, rolul hotărîtor îl aveau deputații reprezentînd burghezia comercială, bancară și industrială și în mai mică măsură cei ai nobilimii și, prin excepție, ai țărănimii înstărite. Puterea executivă și comanda supremă a armatei o avea *stadhouder*-ul general, funcție transmisă ereditar membrilor familiei de Orania, pentru meritele cîștigate în timpul revoluției. Locțiitorul său și contrapondere menită să împiedice sporirea puterii sale personale era „marele pensionar”, reprezentant, de regulă, al burgheziei comerciale și bancare. Centrul politic și administrativ al Provinciilor Unite se afla la Haga. În fiecare provincie funcționau și *stadhouder*-i provinciali.

Notă bibliografică

Pentru referiri bibliografice cuprinzînd tratate, manuale, monografii, studii speciale și hărți istorice, a se consulta R. Manolescu (coordonator), V. Costăchel, S. Brezeanu, Fl. Căzan, M. Maxim, *Istoria medie universală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1980, pp. 10, 13—14, 24—25, 50—51, 170, 192—193, 212—213, 417, 441—442, 450, 456—457, 466, 514—515.

MIHAI VITEAZUL ȘI RESURECȚIA ROMÂNEASCĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

ȘT. ȘTEFĂNESCU

În luna mai a anului 1600 Iași, capitala Moldovei, trăia imnul bucuriei. Granițele care îi separaseră pe români se prăbușiseră și visul de aur al unirii lor se realizase. Mihai Viteazul împlinea el, cel dintîi dintre domnitorii români, chemarea din adîncuri — strîngerea la un loc, sub aceeași stăpînire a ținuturilor românești. La 27 mai 1600, într-o diplomă emisă pentru m-reă Neamț, el se intitula, pentru prima dată, „domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei”¹. Două zile mai tîrziu, la 29 mai 1600, pîrcălabul cetății Suceava, depozitarea unor scumpe amintiri de glorie românească, depunea jurămint de credință întregitorului de țară. „Jur — făgăduia el — că voi fi drept și în credință domnului meu, stăpînitorului și domnul Ardealului, Țării Românești și Moldovei, mării sale lui Mihai vodă și fiului mării sale, lui Petru vodă, tot așa-i voi fi drept și cu credință și voi ținea pentru măriile lor cetatea ce mi-a fost încredințată mie, după priceperea mea, pînă-mi va sta capul.”²

Opera politică a lui Mihai Viteazul, cu valoare de simbol, se prezenta ca o reconstituire a unui întreg politic, ce-și afla începuturile în vremea lui Burebista „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Traciă”, ziditorul statului fortăreață, care fusese în antichitate Dacia. Era, totodată, actul înfăptuit de Mihai vodă preludiu construcției statului național român.

Într-un frumos studiu, *Mihai Viteazul sau complexitatea faptelor istorice*³, Andrei Pippidi observa că în legătură cu opera și personalitatea lui Mihai Viteazul întrebările la care a încercat să răspundă fiecare generație de istorici au fost și sînt și azi aceleași: „de ce atunci? de ce el? ce a vrut într-adevăr marele domn?” și „ce a rămas după el”? Răspunsul la aceste întrebări s-a dat și se dă în funcție de acumulările documentare și de viziunea istoricului asupra procesului și faptului istoric.

La prima întrebare răspunsul implică *cunoașterea contextului istoric intern și internațional* care, în cel dintîi caz, a generat și, în al doilea caz, a favorizat resurecția românească condusă de Mihai Viteazul.

Căzute sub dominația Imperiului otoman spre mijlocul secolului al XVI-lea, Țările Române au cunoscut spre sfîrșitul secolului o gravă criză economică și politică, care cuprindea, de altfel și întreg Imperiul otoman, tricontinental.

După moartea lui Soliman Magnificul (1566) întinsul imperiu a intrat într-o perioadă de decădere, la care a contribuit un șir de sultani incapabili și de viziuri mediocri. Desfriul de la curte necesita sume tot mai mari de bani și ele se

¹ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XI, p. 529.

² *Ibidem*, p. 529—530.

³ „Transilvania”, 8, 1980, p. 12—17.

obțineau prin jefuirea provinciilor ce aparțineau imperiului. Guvernarea acestora era vîndută pur și simplu celor care ofereau mai mult. Ajunși la conducerea provinciilor, ei căutau prin mijloacele cele mai tiranice să stoarcă de la populație o avere cît mai mare, în așa fel încît o dată alungați sa aiba cu ce redobîndi vechea situație sau cu ce să ducă pe viitor o viață lipsită de griji.

Decăderea militară a Imperiului otoman, marcată și prin încetarea războaielor de cucerire, a făcut să crească spre sfîrșitul veacului al XVI-lea forțele centrifuge din cadrul imperiului. Provinciile diferite ca nivel de dezvoltare a forțelor de producție, unite în cadrul imperiului nu prin interese economice, ci numai prin forța militară otomană, manifestau tot mai mult tendința de eliberare.

Dependența Țărilor Române față de Poarta otomană și situația din Imperiul otoman explică de ce o serie de schimbări în structura statelor românești, impulsionate de dezvoltarea schimbului de mărfuri, nu au avut forța transformatoare, din alte țări și nu au dus la rezultatele la care schimbări similare au contribuit în apusul Europei la crearea monarhiilor absolute.

Domnii țărilor române, deveniți cei mai mulți simpli mandatarai ai Porții, au ajuns să fie schimbați pe tron după bunul plac al sultanilor. Numirea lor implica sume mari de bani, care oricît de mari ar fi fost nu puteau sătura lăcomia turcilor. Banii necesari cumpărării domniei sau menținerii în scaun erau împrumutați de cele mai multe ori de претендентii la tron, ca și de domnii aflați pe tron, de la bancherii din Imperiul otoman, greci, evrei, armeni. Aceștia își trimiteau oamenii lor pe lingă noii numiți în scaun sau veneau chiar ei în țările române, ca să-și recupereze capitalul investit precum și dobînzile. Concesionîndu-li-se strîngerea dărilor, cămătarii străini supuneau populația țării la grele torturi cu scopul de a-și redobîndi, într-un timp cît mai scurt și în proporții mărite, banii investiți.

Vechilor dări impuse țăranilor li s-au adăugat noi și noi obligații din care se plăteau datoriile și darurile extraordinare pe care le făceau претендентii la domnie diferiților mijlocitori. Situația producătorilor de bunuri din țările române ajunsese, din cauza cunantului obligațiilor lor, să fie mai grea decît a acelor din provinciile stăpînite direct de Imperiul otoman.

Sub formă de cămătari sau negustori, turcii sau reprezentanții intereselor otomane, de origine etnică diferită, au început în număr mare să se stabilească în țările române. Moldova și Țara Românească au pierdut vechiul privilegiu potrivit căruia elementele turcești nu aveau voie să se stabilească în țară.

Obligațiile rezultate din dependența politică a țărilor române față de Imperiul otoman, ca și creșterea obligațiilor țăranilor față de stăpîinii de pămînt au făcut ca masele populare să ducă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o luptă permanentă împotriva asupritorilor otomani, conjugată adesea cu lupta împotriva împilării de către clasa dominantă din țară. În unele cazuri lupta împotriva exploatării otomane a luat forme organizate și generale sub conducerea unor domnitori de seamă, cum au fost Ion Vodă cel Cumplit și Mihai Viteazul.

Ridicarea lui Mihai Viteazul s-a produs într-un moment în care Imperiul otoman cunoștea puternice revolte, în afara tulburărilor endemice ale arabilor și nomazilor din Africa de nord și Egipt, ca și a răzvrătirilor din Asia Mică. Răscoale ale țăranilor s-au manifestat în 1594 în Banat, în 1595 în Bosnia și Her-

țegovina iar în anii următori alte părți din imperiu au fost zgduite de înfrângeri sociale⁴.

Puterile creștine europene au încercat și de data aceasta să se folosească de dificultățile în care se zbătea Imperiul otoman pentru a organiza o nouă „cruciată” împotriva „Marelui păgîn”. A luat naștere din inițiativa papei Clement al VIII-lea Liga sfântă, la care au aderat Spania, Imperiul habsburgic, statele germane, ducatele italiene Toscana, Mantova și Ferrara, ca și țările române, Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Se preconiza ca direcția de lovire a Imperiului otoman să fie pe uscat, puterile creștine părăsind după lupta navală de la Lepanto (1571) planul de atac general pe apă împotriva turcilor.

În numele Papei călugări iezuïți vizitează curțile stăpînitorilor creștini supuși turcilor și îndeamnă la ridicarea popoarelor robite. Întreaga Peninsulă Balcanică a ajuns ca niciodată pînă atunci în fierbere. Sentimentul religios a îmbrăcat forme de fanatism. Episcopii bulgarilor și greoilor, ca și Patriarhul Constantinopolului au găsit ca fiind potrivit momentul eliberării popoarelor din sud-estul Europei. În rîndul grecilor se răspîndea ideea reînvierii Imperiului bizantin. Gîndul așezării din nou a crucii pe cupola Sfintei Sofii și a instalării unui împărat creștin la Constantinopol, ca și a restabilirii rolului de odinioară al Patriarhului de Constantinopol a pătruns larg în sinul populației, devenind un element însemnat în definirea politicii naționale grecești.

În cazul țărilor române ideea creștină, în numele căreia se ridicaseră un Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare a fost armătura ideologică în care a fost îmbrăcată și la sfîrșitul secolului al XVI-lea lupta lor pentru libertate. Mihai Viteazul, în definirea programului său politic, a invocat, nu o dată atașamentul față de creștinătate. În memoriul adresat în anul 1601 împăratului Rudolf al II-lea Mihai Viteazul arăta: „Provincia mea, Țara Românească, nu e mai departe de scaunul tiranului, ce se numește Constantinopol, decît cale de cinci zile și numai Dunărea o desparte de teritoriul dușmanului. În această țară, aș fi putut trăi liniștit, sigur și fără nici o frică, dacă nu mă simțeam chemat de credința mea față de Maiestatea Voastră și față de întreaga creștinătate. Eu însă nevrînd să sporesc puterea turcilor prin ostașii mei, spre distrugerea creștinilor, de bună voie m-am arătat gata a lua parte la Liga creștină, fapt prin care mi l-am făcut pe tiran dușman de moarte și însetat după singele meu”⁵.

Dacă starea în care ajunseseră țările române explică ridicarea lor ca să înlătore povara străină ce le apăsa iar contextul internațional lămurește de ce a fost ales ca moment al angajării în lupta de eliberare sfîrșitul secolului al XVI-lea, răspunsul la întrebarea de ce tocmai lui Mihai Viteazul i-a revenit rolul să conducă această luptă și să înfăptuiască unirea sub același așezare a țărilor române trebuie căutat în personalitatea lui Mihai Viteazul, în identificarea lui cu interesele generale ale țării, cu cerințele vremii.

De la căderea sub dominația otomană, țara cunoscuse destui cîrmuitori docili poruncii sultanului și care secătuiseră substanța ei economică. Depresiunea demografică devenea îngrijorătoare și consecințele ei puneau în pericol însăși

⁴ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Tome 2, Paris, 1966, p. 77.

existența statală. Se impuneau, de aceea măsuri urgente de redresare a țării, de înlăturare a pricinilor răului.

La un an de la urcarea în scaunul Țării Românești a voievodului Alexandru (1592—1593) — intrat în istorie, prin politica de spoliere a țării și de concesiuni față de turci, ca „cel Rău“ — o delegație de boieri în frunte cu Stroe Buzescu și Radu Florescu comisul se plîngeau Porții de starea în care ajunsese țara și cerea să le fie domn Mihai, fiu al lui Pătrașcu cel Bun.

Investit cu diferite dregătorii, începînd cu cea de *ban de Mehedinți*, devenind apoi *mare stolnic*, *mare postelnic*, *mare agă* și urcînd pînă la cea mai importantă dregătorie, *marea bănie de Craiova*, Mihai era — consemnează cronica — „vestit tuturor, atît prin rangul părintelui și privilegiul nașterii, cît și prin frumusețea armonioasă a trupului și prin statura lui mîndră“⁶. Vrednic de laudă era marele ban „prin iubirea de țară, prin bunăvoința față de cei deopotrivă cu el, prin omenie față de cei mai mici ca el, prin dreptate, adevăr, statornicie“⁷. Drag le era tuturor Mihai „pentru darurile înalte ale sufletului lui nobil cu adevărat, pornit chiar prin fire să săvîrșească isprăvi grele“⁸, ca și pentru cuvîntul său înțelept.

Prin căsătoria cu Stanca, nepoata marelui ban Dobromir, Mihai moștenise o mare avere, pe care, ca dregător, a știut-o lărgi, ajungînd unul dintre puternicii vremii, respectat, dar și temut. Legăturile de familie, ca și dregătoriile, avute în Oltenia au făcut ca Mihai să cunoască bine provincia din dreapta Olului cu locuitorii ei practici, vioi, întreprinzători. Ca ban de Mehedinți și mare ban al Craiovei, el moștenise o tradiție pe care o creaseră și ilustraseră altădată Craioveștii, ce știseră, în momente de criză a puterii centrale, să înlocuiască domnii netrebnici și să impună în fruntea țării, în persoana lui Neagoe Basarab, un fiu al plaiurilor oltene. Cunoștea Mihai istoria înaintașilor lui în dregătorie, prețuia efortul celor pe care-i cărmuia în susținerea marelui efort al țării de supraviețuire, înțelegea durerea și vrerea celor mulți, năzuia să poată într-o zi îndepărta răul, să revie vremurile de glorie de altădată, să ridice țara și să-i facă vestit numele.

Împrejurările, ca și implicarea lui, înainte de a urca pe scara dregătorilor, într-o lume de afaceri negustorești, șederea mai mulți ani în capitala Imperiului otoman — ceea ce i-a înlesnit o bună cunoaștere a limbii turcești — i-au dat posibilitatea lui Mihai să călătorească mult, să se informeze asupra rînduielilor din Imperiul otoman, să fie în curent cu mersul evenimentelor și să-și creeze întinse relații în mediul levantin. Acest fapt își va dovedi însemnătatea în demersurile pe care avea să le întreprindă pentru ocuparea tronului, ca și în realizarea planurilor sale politice.

Bănuît de Alexandru cel Rău că vrea să fie domn, Mihai a trecut prin momente grele, a cunoscut amarul zilelor de pribegie, a reușit, însă, prin tăria banilor, deschizători ai bunăvoinței dregătorilor otomani din preajma sultanului,

⁵ Mihai Viteazul în conștiința europeană, I. Documente externe, București, 1982, p. 616.

⁶ Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. III, 1959, p. 61.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

ca și prin influența rudelor sale, rezidente la Istanbul, să obțină scaunul rîvnit și în care îl dorea țara.

Ajuns pe tron, el a înțeles că, față de schimbările ce se manifestau în viața internațională, nu poate rămîne indiferent, nu poate fi neutru. Aceste schimbări trebuiau folosite pentru a da un nou curs statutului politic al țărilor române. Înzestrat cu un deosebit simț diplomatic, Mihai Vodă a căutat să întrețină strînse legături cu voievozii Moldovei, cu principele Transilvaniei, cu conducătorii mișcării de eliberare a popoarelor din Balcani, și cu organizatorii Ligii antiotomane pentru a iniția și duce cu sorți de izbîndă lupta împotriva turcilor.

În prima sa fază, planul politic al lui Mihai Viteazul viza eliberarea țării de încorsetarea otomană. În spiritul tradiției, el a înțeles că succesul în luptele cu turcii implică un sistem larg de alianțe și în primul rînd alianța țărilor din prima linie, a țărilor române. Pentru a o realiza, Mihai Viteazul a încercat toate căile, mergînd pînă a accepta, în tratativele cu principele Transilvaniei, Sigismund Bathory, o situație pe care puternicul lui simț al demnității a suportat-o cu greu.

În vederea luptei împotriva turcilor a căutat Mihai Viteazul să-și consolideze domnia, să lovească în atotputernicia boierimii în viața politică, să reorganizeze oastea, făcînd să crească efectivele unităților de mercenari, înzestrate cu o tehnică de luptă avansată.

Mărturiile vremii subliniază faptul că Mihai ținea să arate cu orice prilej că întreaga putere se află în mîinile lui și că oricărei împotriviri el îi va răspunde cu cele mai aspre măsuri.

Succesele dobîndite de Mihai Viteazul în luptele cu turcii și tătarii, privite cu admirație la Curtea împăratului Rudolf al II-lea de la Praga, în cancelaria pontifului de la Roma, la Curtea regelui Spaniei, Filip al II-lea, sau la cea a regelui Franței Henric al IV-lea, ca și în alte locuri, au dus la creșterea prestigiului Țării Românești pe arena internațională și la prețuirea calităților războinice ale conducătorului ei.

Marea victorie, obținută în 1595 la Călugăreni, unde Mihai în fruntea detașamentelor sale, ce se ridicau la cca 16.000 de oameni, a înfrînt oștile otomane cu un efectiv de peste 100.000 de luptători, a făcut ca faima numelui său să se răspîndească în întreaga Europă. Ambasadorul englez la Poartă, Edward Barton, afirma cu uimire: „este un lucru demn de cea mai mare considerație și de glorie eternă că ceea ce n-au putut realiza atît de mulți împărați, regi și prinți, a izbutit un Mihai, cel mai neînsemnat și mai sărac dintre duci, anume să învingă oștirile marelui sultan”⁹. Pînă și dușmanii domnului român, turcii, i-au apreciat vitejia și meritele: „Mihai — se scria în cronica lui Mustafa Ali, „Esența ști-rilor” (Kühn ül Ahbar), — dovedind virtuți și talente extraordinare”, a distrus valoroasa oaste (otomană)”¹⁰.

Succesele militare ale lui Mihai în luptele cu turcii au întărit nu numai încrederea poporului român în forța sa, dar au făcut să crească speranțele de eliberare și ale popoarelor balcanice. Populația grecească, ce suporta cu greu

⁹ Mihai Viteazul în conștiința europeană, 1. Documente externe, p. 129.

¹⁰ Arh. St. Buc., Colecția microfilme Turcia. Topkape Saraye Müzesi Kütüphanesi-Istanbul (Biblioteca Muzeului Palatului Topkape, Revan 1117), rola 3, c. 345.

stăpînirea otomană, vedea în domnul român un eventual împărat al Bizanțului.

Învingător în lupta cu Imperiul otoman, decepționat însă de defecțiunile care apăreau în sistemul de alianțe cu care pornise lupta, Mihai Viteazul în numele continuării planului politic început s-a văzut nevoit să intervină în Transilvania și Moldova și să le unească cu Țara Românească. El a făcut aceasta cînd la conducerea celor două țări au ajuns dușmani ai lui și aliați ai turcilor și cînd în interesul securității țării și al lui personal se impunea ca o condiție sine qua non intervenția militară. În toamna anului 1599, cînd Mihai a unit Țării Românești Transilvania, situația era de așa natură încît o ieșire favorabilă din ea nu era posibilă decît printr-o energică acțiune militară, dublată de o abilă activitate diplomatică, ceea ce Mihai a reușit să facă. Erau semne că primejdiei externe otomane, i se adăugau uneltiri și amenințări și din tabăra pe alianța căreia contase, ridicînd steagul eliberării țării. Domnul Moldovei, Ieremia Movilă, pus pe tron de poloni, partizan al înțelegerii cu Poarta otomană avîndu-și oastea pregătită să treacă în Țara Românească, cerea lui Mihai printr-un trimis special, să părăsească țara, al cărei tron urma să fie ocupat de Simion Movilă¹¹. La rîndu-i, principele Transilvaniei, Andrei Báthory, trimitea și el soli la Mihai Viteazul, cerîndu-i să înceteze lupta împotriva turcilor și să-i cedeze Țara Românească¹².

Informat prin oameni de încredere despre pregătirile ce se făceau împotriva lui în Moldova și Transilvania, turcii așteptînd și ei să treacă Dunărea, Mihai s-a hotărît să pună în aplicare planul gîdit mai dinainte și să intervină, mai întîi, în Transilvania.

Ca turcii să nu atace Țara Românească în timpul campaniei lui în Transilvania, Mihai a intrat în tratative cu ei, iar după cucerirea Transilvaniei le scria că, dacă nu-i vor fi potrivnici, el, Mihai, va respecta către Poartă „regulile din trecut”¹³. Împăratului Rudolf al II-lea, domnul Țării Românești îi scria că el a întreprins cucerirea Transilvaniei la îndemnul și pentru Casa de Austria¹⁴.

Pentru a nu stîrni împotriva sa dușmănia împăratului înainte de a-și fi consolidat stăpînirea și ca să-și asigure ajutorul sașilor, favorabili cauzei Habsburgilor, Mihai se socotea „locuitor” al împăratului în Transilvania. Acest titlu ascundea de fapt natura exactă a poziției pe care Mihai Viteazul, îndemnat și de unii dintre sfetnicii săi, căuta s-o aibă cu vremea în Transilvania și de care diplomații vremii își dădeau seama, consemnînd în rapoartele lor „că el ținea să fie numit „alteță” (Altezza) și „principe” (Principe di Transilvania) și că nu intenționa să predea Transilvania împăratului Rudolf”¹⁵. Cancelaria Țării Românești atribuia lui Mihai în privința Transilvaniei titlul de „domn al țării Ardealului”¹⁶.

¹¹ Mihai Viteazul în conștiința europeană, 1. Documente externe, p. 204, 256, 277—278, 329.

¹² Ibidem, p. 278, 322, 329.

¹³ Cronici turcești privind Țările Române, Extrase, vol. I, Sec. XV — mijlocul sec. XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 398.

¹⁴ Mihai Viteazul în conștiința europeană, 1. Documente externe, p. 257.

¹⁵ A. Vegess, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. VI, p. 49.

¹⁶ Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. XI, p. 497, 516, 520.

sau „domn a toată țara Ardealului”¹⁷ sau „mare crai al întregului Ardeal”¹⁸. Pentru locuitorii de la sud de Carpați era un fapt de satisfacție și mândrie că prin înfringerea cardinalului A. Bathory, Mihai „a cucerit toată țara Ardealului și a stat domnia lui crai în scaunul Beligradului (Alba-Iulia) și a întregii țări a Ardealului”¹⁹.

În planul lui Mihai de unire a Transilvaniei și apoi a Moldovei cu Țara Românească un rol însemnat l-a avut existența comunității de neam, dată de identitatea de origine, limbă și religie a locuitorilor din cele trei țări, ca și tradiția creată în decursul timpului a alianței țărilor române în fața primejdiei din afară. Izvoare contemporane relatează că în împrejurări grele Mihai Viteazul își îmbărbăta ostașii „să se poarte vitejește, atât pentru cinstea lui Hristos, pentru care se luptau, cât și pentru mărirea nației lor și a celei a romanilor, de la care făceau mărturisirea „că se trag” (per la gloria della lor natione, et di que romani da cui facevano professione di discendere)²⁰. Este în această mărturie o dovadă a conștiinței romanității pe care o avea poporul român și de care el era mândru, fapt de care luau cunoștință toți cei intrați în contact cu realitățile românești.

Intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost — se știe — precedată de o intensă propagandă, făcută îndeosebi de preoți și călugări în rindul românilor²¹, care la vestea trecerii peste Carpați a lui Mihai, principe din „neamul” lor²² s-au ridicat facilitându-i victoria.

Unirea Transilvaniei cu Țara Românească și măsurile administrative, social-economice și religioase pe care Mihai Viteazul le-a întreprins acolo și care vizau o întărire a poziției lui în Transilvania au produs îngrijorare în statele vecine deconcertându-l chiar pe împăratul habsburg, interesat să stabilească în Transilvania o administrație germană.

Sesizat că Mihai Viteazul se comporta ca un stăpînitor deplin în Transilvania, împăratul Rudolf al II-lea cerea la 6 decembrie 1599 comisarilor imperiali, David Ungnad și Mihail Székely, trimiși la domnul român să urmărească „care este intenția voievodului, dacă se gîndește poate să devină el însuși stăpîn în țară și să ne excludă pe noi sau ce urmărește el acolo”²³.

Cei mai îngrijorați de puterea crescîndă a lui Mihai Viteazul erau regele Poloniei, Sigismund al III-lea și domnul Moldovei Ieremia Movilă, care se simțeau direct amenințați în urma luării în stăpînire de către Mihai Viteazul a Transilvaniei și a alianței lui cu adversarii ai lor, cu țarul rus Boris Godunov și cu cazacii. Moldova a devenit centrul uneltirilor împotriva lui Mihai. Faptul fiind cunoscut viteazului domnitor nu putea fi tolerat mult timp. La începutul anului 1600 Mihai se hotăra la o intervenție urgentă în Moldova. Prevenit de aceasta, împăratul Rudolf a putut-o întîrzia cîtva timp, nu însă și împiedica. La 6—7 mai 1600 oastea lui Mihai era la Bacău; la 8 mai el scria din Roman împăratului la Praga. Campania lui Mihai în Moldova a fost una din cele mai

¹⁷ *Ibidem*, p. 511, 514, 515, 517.

¹⁸ *Ibidem*, p. 510.

¹⁹ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul XVII*, vol. II, p. 340.

²⁰ Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 529—530.

²¹ Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 129.

²² *Ibidem*, p. 133.

²³ *Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, Documente externe*, p. 311.

fulgerătoare acțiuni războinice. Într-o lună de zile Moldova era unită cu celelalte țări române. Aceasta a și făcut ca Mihai Viteazul să fie asemănat pentru energia sa și pentru rapiditatea acțiunilor militare, păstrind proporțiile, cu Napoleon. Nu trebuie scăpat din vedere însă, că Mihai Viteazul a unit Moldova cu Țara Românească și Transilvania practic fără luptă, populația românească de la est de Carpați, ca și în cazul Transilvaniei, s-a solidarizat cu domnul, considerat ca fiind și al ei. Din Liov, se transmitea la 19 iunie 1600, știrea că „toată țara Moldovei — l-a întâmpinat pe Mihai cu multă bucurie, că cetatea Suceava i s-a închinat, că s-a arătat atît de darnic și blind poporului încît aceștia l-au numit «tată»”²⁴.

Felul în care Mihai a fost primit în Moldova a produs îngrijorare în Polonia unde regele Sigismund al III-lea, sub impresia informațiilor pe care le primea și care considerau ca fiind iminentă intrarea oștilor lui Mihai Viteazul în Polonia — loc de adăpost al unor mari boieri din Țara Românească, nemulțumiți de politica lui Mihai și care unelteau împotriva-i — se exprima către senatorii poloni că Mihai Viteazul este ca un erete pe pămîntul Moldovei. Dacă el unește trei țări bogate și nu mici și le stăpînește cu o putere absolută, va fi o primejdie pentru Polonia²⁵. S-au luat măsuri pentru a preîntîmpina un eventual atac al lui Mihai Viteazul în Polonia și de organizare a unei expediții militare în Moldova în sprijinul lui Ieremia Movilă, ce-și găsisese refugiul în Polonia. Tulburări ivite în Transilvania, întreținute de dușmani ai domnului român, aveau să înlesnească campania polonă, condusă de cancelarul Ian Zamojski în Moldova și care avea să se prelungească, cu consecințe defavorabile pentru opera politică a lui Mihai Viteazul, în Țara Românească.

Intregind cu Moldova ansamblul politic de viață românească în fruntea căruia se afla, Mihai Viteazul a adăugat titlului său de „domn al Țării Românești și Ardealului” și pe cel de „domn al Moldovei” sau „a toată țara Moldovei”. În documentele emise din Alba-Iulia, reședință a principilor Transilvaniei, devenită centru de unde Mihai Viteazul realiza conducerea celor trei țări românești, el se intitula: „Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată țara Moldovei”²⁶.

Este în afară de orice îndoială că unirea țărilor române sub aceeași căpetenie a pornit din necesitatea de apărare a lor față de primejdia străină. În această privință se continua în anii domniei lui Mihai Viteazul și se ridica, totodată, pe un plan superior o lungă tradiție, a alianței politice dintre țările române pe care o realizaseră cei mai de seamă dintre domnitorii români. Mihai Viteazul a reușit să facă ceea ce își propusese, fără să înfăptuiască însă, un Sigismund Bathory, unirea politică a țărilor române. Titlul pe care și l-a atribuit, ca și crearea unei peceti cu stemele reunite ale celor trei țări evidențiază faptul că Mihai Viteazul urmărea să facă din țările române un întreg politic. Părțile

²⁴ *Lupta pentru unitate națională a țărilor române 1590—1630. Documente externe publicate de Radu Constantinescu, București, 1981, p. 222. „Au venit — se arată în cronica lui Radu Popescu vornicul — toată oastea cu țara de i s-au închinat lui” (Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 79).*

²⁵ A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, p. 136.

²⁶ *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XI, p. 553, 559, 565.

componente ale acestuia aveau să-și continue o perioadă de timp formele lor tradiționale de organizare, dar erau subordonate autorității supreme a lui Mihai Viteazul.

Negocierile domnului român cu împăratul Rudolf al II-lea după înfrîngerea cardinalului Andrei Bathory, reluate după alungarea lui Ieremia Movilă din Moldova dau o idee, în forma de conveniență impusă de tratative, a planurilor urmărite de Mihai Viteazul. Diplomații vremii relateau în rapoartele lor că le este foarte greu să descifreze exact gândurile voievodului român, ale cărui calități de diplomat îi impresiona.

Esența cererilor formulate de Mihai, ajuns în stăpînirea mai întii a Transilvaniei, era recunoașterea din partea împăratului a caracterului de durată, ereditar al stăpînirii lui în Transilvania, ca și în Țara Românească; întemeierea de către el a unei dinastii în aceste țări. Mihai cerea apoi să-i fie restituite Transilvaniei ținuturile care i-au aparținut în trecut; el, Mihai, solicita apoi să poată dărui, ca și alți principii, cu sate și ocine pe cine va voi; să aibă drept de supremă judecată; să i se confere titlul de domnie, pe care împăratul l-a dat lui Sigismund Bathory²⁷ și care era: *Dei gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae transalpinae et Sacri Romani Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes* etc. (Din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, Moldovei, Țării Românești și al Sfîntului Imperiu Roman, domn al părților regatului Ungariei și comite al secuilor etc.)²⁸.

În cazul în care vor fi cucerite de la turci ținuturile ce au aparținut mai înainte Transilvaniei și Țării Românești, ele să treacă la cele două țări²⁹. Într-o altă variantă a tratativelor cu împăratul habsburg Mihai pretindea „câte cetăț și ținuturi vom dobândi de la turci acelea să le lase noao, să fie cu aceste 2 țări“³⁰.

Mihai se socotea un continuator al principilor Transilvaniei, în stare să realizeze într-o formă românească năzuințele lor de creare a unui puternic ștat carpato-danubian. În perioada cîrmuirii lui în Transilvania, Mihai a menținut organizația, autonomiile țării, organele ei de guvernămînt, însă a căutat să introducă în ele și dregători aduși cu el din Țara Românească. Sfatul princiar a ajuns să aibă un caracter mixt; el era format din nobili unguri și boieri munteni. Deasupra și alături de vechea organizație administrativă a Transilvaniei, Mihai a organizat și o administrație munteană; el a luat apoi măsuri de întărire militară a Transilvaniei: a menținut oastea nobilimii, și-a mărit însă, și efectivele oastei proprii, a cărei întreținere necesita mari sume de bani, cerute de el în special de la orașe. Secuilor deposezați de Bathorești de drepturile lor, Mihai le-a redat vechile libertăți, asigurîndu-și colaborarea lor militară.

În cetățile mai importante din Transilvania, Mihai și-a instalat proprii lui căpitani. Domnul român a menținut și a întărit privilegiile nobilimii maghiare, însă a făcut danii și boierilor munteni, deschizîndu-le calea la puterea politică; a păstrat limbile oficiale din Transilvania (latina și maghiara), dar el însuși și

²⁷ Mihai Viteazul în conștiința europeană, I. Documente externe, p. 373—374.

²⁸ Costin Feneșan, Documente medievale bănățene, Timișoara, 1981, p. 89, 91, 93.

²⁹ Documente și însemnări românești din sec. XVI, București, 1979, p. 133.

³⁰ Mihai Viteazul în conștiința europeană, I. Documente externe, p. 374.

dregătorii lui au întrebuințat în acte și limbile folosite în Țara Românească — slava și româna — ceea ce a alarmat nobilimea maghiară și pe sași³¹. Mihai a căutat să ridice biserica românească din Transilvania, a luat măsuri de mai bună organizare a acesteia. După ce la 1595 pusese preoții ortodocși din Transilvania sub oblăduirea mitropoliei de Țirgovște³², în anii 1599—1600 Mihai a înființat o mitropolie ortodoxă la Alba-Iulia³³, unde era gândit centrul politic al edificiului statal pe cale de constituire. Domnul român a obținut din partea împăratului Rudolf recunoașterea religiei ortodoxe în rîndul religiilor constituționale.

În Moldova, ca și în Transilvania, Mihai Viteazul a căutat să atragă de partea sa clasa conducătoare, boierimea, care, în mare parte, i-a jurat credință; totodată, pentru a preîntîmpina mărirea golului demografic, creat în țară, a hotărît — fără să aplice — iertarea de dări pe timp de șase ani a locuitorilor din orașele și satele distruse de război. Au fost luate măsuri pentru a se evita prădarea țării; s-au confirmat averile celor ce s-au dovedit credincioși, confiscîndu-se, totodată, moșiile celor fugiți peste hotar și care au refuzat să se întoarcă în țară; s-a procedat la alegerea unor noi înalți prelați și la numirea de noi dregători în slujbele importante, care au prestat jurămint de credință domnului, devenit al tuturor românilor.

Mihai Viteazul a reluat, după victoria din Moldova, tratativele cu împăratul Rudolf, reînnoind vechile cerințe și adăugînd clauze noi în legătură cu Moldova.

Atent la mutațiile politice intervenite în sistemul de alianțe pe plan internațional, ca și la reacția factorilor politici din țările române, conștient de posibilitățile lui reale de a acționa — starea oștirii avînd în această privință un rol însemnat —, Mihai înțelegea să avanseze asemenea propuneri încît să poată continua treptat consolidarea noului edificiu statal. Văzînd rezistența imperialilor, care nu înțelegeau să renunțe la Transilvania în favoarea lui, Mihai stăruia ca împăratul să-i îngăduie atunci să țină Transilvania ca guvernator „pînă în viața domnului-lui, iar după moartea domnului-lui să fie pre feciori, fir pre firul lui”. În privința Moldovei, ea „să fie de moșie, fir pre firul lui și pre feciori și pre feate, ca și Țara Românească”³⁴. Reînnoirea și a altor cereri pe care le formulase după cucerirea Transilvaniei, de a i se recunoaște dreptul de danie și de supremă judecată, ca și titlul avut de Sigismund Bathory³⁵, scotea în relief consecvența lui Mihai în ideea de realizare a unei monarhii autoritare, absolute și cu caracter ereditar.

Structurile social-economice existente în țările române, cu elemente comune de origine străveche dar și cu trăsături caracteristice fiecărei provincii în parte, datorită separării lor îndelungate, timpul scurt — cîteva luni — de stăpînire a lui Mihai Viteazul, ca și rapidele schimbări politice, atît externe cît și interne, în defavoarea lui Mihai Viteazul, l-au lipsit pe domnul român de forțele pe care s-au sprijinit monarhii absoluți ai vremii, în primul rînd a orașelor și

³¹ P. R. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1938, p. 161 și urm., acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, București, 1967, p. 86.

³² Mihai Viteazul în conștiința europeană, 1. Documente externe, p. 95.

³³ P. R. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 178.

³⁴ Documente și însemnări românești din sec. XVI, p. 145.

³⁵ Ibidem, p. 145—146.

a unei țărârimi eliberate de șerbie, ca și de răgazul necesar desăvârșirii operei sale, admirabil începute.

Privită în contextul realităților socio-politice ale vremii, unirea țărilor române, realizată prin geniul militar și iscusința diplomatică ale lui Mihai Viteazul, apare ca expresia concretă a polarizării în jurul lui a întregului popor român, ce avea conștiința unității lui.

Insemnat suport în resurecția românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea, existența conștiinței unității de neam, explică opțiunea lui Mihai pentru varianta planului „dacic”, în condițiile în care prin victoriile împotriva Impăriului otoman în fața voievodului român se conturau și alte variante de planuri, cum era varianta balcano-bizantină, în care își puseseră speranțe popoarele sud-dunărene; acestea doreau ca Mihai să fie în fruntea luptei lor de eliberare și să se încoroneze ca rege la Sofia sau ca împărat la Constantinopol. O altă variantă, cea poloneză, nutrită de creștinii ortodocși din regatul catolic al Poloniei, rezerva domnului român rolul de conducător al strădaniilor lor de eliberare.

Alegerea variantei „dacice”, de reconstituire, în formă românească, a unității politice pe care o reprezentase în antichitate Dacia, s-a soldat cu un triumf, temporar, este adevărat, din punct de vedere politico-militar, de durată, însă, pe plan ideologic. *Dacă conștiința unității de neam a hrănit „planul dacic” al lui Mihai Viteazul, victoriile și măsurile întreprinse de domnul român au contribuit la augmentarea conștiinței unității românești.* Anii domniei lui Mihai Viteazul au fost și ani de largă răspindire a limbii române în cancelaria domnească, în administrație, în scrierile laice și religioase, fapt ce a condus la făurirea unității culturale a românilor.

Răspunsul la întrebarea: ce a rezultat din marele efort militar și diplomatic al lui Mihai Viteazul și în ultimă instanță din jertfa lui supremă? trebuie văzut în crearea de către el a modelului reinvierii virtuților din trecut, al unui model de construcție statală românească, devenit moment de referință pe drumul constituirii statului modern român. Mihai Viteazul a devenit factor de raportare pentru cei ce și-au asumat conducerea statului.

Această raportare se făcea, în funcție de împrejurările istorice, fie la un aspect al operei lui ca: *lupta de eliberare* (în numele căreia s-a ridicat un Radu Șerban, Matei Basarab sau Mihnea al III-lea), *concentrarea într-un tot politic a pământurilor românești ce constituiseră altă dată, în vechime, Dacia* (urmărită mai ales de principii Transilvaniei, Gabriel Bathory, Gabriel Bethlen, Gh. Rákoczy I și Gh. Rákoczy II) — sau *guvernarea absolută* (manifestată la Vasile Lupu și Constantin Brîncoveanu) — fie la *ansamblul creației politico-statale a lui Mihai Viteazul* (surprinsă în planurile lui Șerban Cantacuzino și Dimitrie Cantemir)³⁶.

Pentru a eterniza amintirea faptelor lui Mihai de vitejie unii dintre succesorii lui în scaun au ridicat pe locul bătăliilor sale celebre sau legate în altfel de numele lui, monumente comemorative sau au făcut însemnate donații. La Călugăreni, Matei Basarab, pe care diplomați străini contemporani lui — atenți la felul în care acționa el, politico-diplomatic și militar, — l-au considerat „un al doilea Mihai”, a ridicat un lăcaș de pomenire, iar M-rii Dealu păstrătoarea relicvei sfinte a neamului, care este capul lui Mihai, i-a dăruit o cruce de lemn

³⁶ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 17.

de chiparos și de argint. Șerban Cantacuzino ridica și el întru pomenirea victoriei de la Călugăreni așa-numita „cruce a lui Șerban“, păstrată și azi cu grijă. Tot în vremea lui a fost durat la Călugăreni podul de piatră peste Neajlov.

Tradiția istorică pe linie națională, căreia i-a pus bază Mihai Viteazul a făcut ca unii dintre domnitorii români, ca Gh. Bibescu, angajați în procesul de modernizare a statului român să-l ia pe Mihai Viteazul ca model pînă și în costumație. Tipul de costum în care Mihai Viteazul și-a făcut intrarea triumfală în Alba-Iulia a devenit costumul purtat la înalte ceremonii de conducătorii de stat ai României moderne.

Literatura istorică românească, cu rol însemnat în forjarea conștiinței naționale, a făcut din Mihai Viteazul unul dintre eroii ei preferați.

Prin pana inspirată a lui Nicolae Bălcescu, eroica generație a anului 1848 a văzut în faptele lui Mihai un suport moral pentru acțiuni îndrăznețe ce trebuiau întreprinse în vederea realizării ideii întruchipate de eroul de la Călugăreni și atît de scumpă generației pașoptiste: unirea țărilor române, realizarea statului național român. Scriind *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, N. Bălcescu căuta să crească în rîndul compatrioților săi mîndria națională, să lărgească cadrul participării active la lupta pentru progres social și național și să precizeze țelul acestei lupte. Marele patriot democrat-revoluționar se străduia, folosindu-se de învățăturile desprinse din cercetarea epopeii românești de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, să-și convingă contemporanii că „o nație spre a cîștiga și a-și păstra independența, trebuie să se pună sub ocrotirea puterii sale“.

Lucrarea lui N. Bălcescu consacrată lui Mihai Viteazul a marcat un moment important în cultura românească, în progresul istoriografiei. Cu prilejul publicării ei, la 25 de ani după moartea autorului, Mihai Eminescu scria: „Facă-se această scriere evanghelia neamului, fie libertatea adevărată idealul nostru, libertate ce se cîștigă prin luptă“.

În lupta pentru cucerirea independenței și desăvîrșirii unității statale numele și pilda lui Mihai Viteazul au întărit energiile naționale și au dus la victorie. Cînd, spre sfîrșitul primului război mondial, s-a pus problema alegerii unui loc unde națiunea română, prin reprezentanții ei, să-și exprime liber hotărîrea asupra soartei sale nu au existat ezitări. Alba-Iulia, care cunoscuse triumful politic al lui Mihai Viteazul, ca și martiriul căpeteniilor marii răscoale din 1784, Horea și Cloșca, chema spre ea ca un magnet.

În ziua de 1 decembrie 1918, cînd oștile românești refăcute își făceau intrarea triumfală în București, dușmanul în derută, căutîndu-și salvarea într-o retragere precipitată, Alba-Iulia reedita, într-o formă măreață, strălucitoare, cu efecte de durabilitate, de veșnicie, actul de voință a românilor de a se uni într-un singur stat. Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia decreta solemn Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, marcînd desăvîrșirea unității politice a poporului român.

Numele lui Mihai Viteazul a fost asociat atunci, ca și pînă atunci în conștiința românească, cu cel al acțiunii hotărîte, al independenței și împlinirii naționale, al legămîntului, devenit testament pentru urmași, de a face veșnică Unirea ținuturilor românești.

NOUL CADRU DE DEZVOLTARE A ROMÂNIEI DUPĂ MAREA UNIRE DIN 1918. ROLUL PARLAMENTULUI

IOAN SCURTU

Parlamentul constituie una din instituțiile de bază ale statului în epoca modernă și contemporană. Cunoașterea activității acestuia contribuie la conturarea unui tablou veridic asupra modului de exercitare a puterii și funcționării mecanismului constituțional, a vieții politice în ansamblul său.

Istoria parlamentului românesc după Marea Unire din 1918 n-a constituit obiectul unei analize speciale în istoriografia noastră, iar referirile, mai mult tangențiale, sînt cel mai adesea negativiste. De aceea ni se pare util să înfățișăm cîteva elemente concrete privind rolul și locul parlamentului în viața politică a României în perioada cuprinsă între Marea Unire din 1918 și instaurarea dictaturii regale, în februarie 1938.

Constituția din martie 1923 avea la bază principiul burghezo-democratic al separării puterilor în stat, în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească. Articolul 33 al Constituției prevedea că „toate puterile emană de la națiune”, iar art. 42 preciza că membrii parlamentului „reprezintă națiunea”¹.

Introducerea votului universal, în noiembrie 1918, a avut ca efect o considerabilă extindere a cadrului de desfășurare a vieții politice, reflectată și în sporirea numărului de alegători de la 101 339 în 1911² la 3 496 814 în 1926³ și 4 649 163 în 1937⁴.

Totodată s-a înregistrat o diversificare a vieții publice și, în consecință, o lărgire a paletei de reprezentare a diferitelor curente politice în parlamentul României. Alături de vechile partide s-au impus organizațiile politice înființate la sfîrșitul războiului, au participat la viața electorală și parlamentară partidele care au condus lupta de unire a provinciilor istorice cu țara, partidele naționalităților conlocuitoare, partidele clasei muncitoare ș.a. În ansamblu însă, parlamentul a fost dominat de cele două mari partide burgheze: Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Tărănesc. În perioada 1919—1937, Partidul Național-Liberal a dispus de 1241 mandate în Adunarea Deputaților, iar Partidul Național-Tărănesc de 890. Dacă se ia în calcul perioada de după 1926, cînd a luat ființă Partidul Național-Tărănesc, — prin fuziunea Partidului Național cu Partidul Tărănesc —, se observă un sensibil echilibru de forțe: Partidul Național-Liberal a avut 900 de mandate, în timp ce Partidul Național-Tărănesc a deținut 890. Celelalte partide au intrunit sub 530 de mandate⁵.

¹ „Monitorul oficial”, nr. 282 din 29 martie 1923.

² Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” în România*, București, Editura Partidului Social-Democrat, 1946, p. 10.

³ „Monitorul oficial”, nr. 122 din 4 iunie 1926.

⁴ *Ibidem*, nr. 301 din 30 decembrie 1937.

⁵ Ioan Scurtu, *Political parties in Romania after parliamentary elections (1919—1937)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XVII, 1980, p. 89.

Este semnificativ faptul că naționalitățile conlocuitoare au avut reprezentanți în toate parlamentele României din perioada interbelică, aceștia fiind aleși fie pe listele partidelor românești, fie pe listele partidelor proprii: Partidul Maghiar, Partidul German, Partidul Evreiesc ș.a.

De asemenea, clasa muncitoare a fost prezentă în forul politic suprem al țării în întreaga perioadă la care ne referim: 7 deputați în 1919—1920; 20 deputați și 3 senatori în 1920—1922; 1 deputat (Iacob Pistiner) în 1922—1926; 9 deputați în 1928—1931; 11 deputați (dintre care 5 aleși pe listele Blocului Muncitoresc-Tărănesc au fost invalidați) în 1931—1932, 7 deputați în 1932—1933, 1 senator (Iosif Jumanca) în 1934—1937.

Structura socială și profesională a membrilor parlamentului a cunoscut, și ea, o evidentă modificare, comparativ cu cea de dinainte de 1918. Prezența mizeriei s-a diminuat considerabil, a crescut ponderea reprezentanților burgheziei mici și mijlocii, a intelectualității, începînd cu modestul învățător de la țară și terminînd cu figuri ilustre de profesori universitari, savanți creatori de școală, scriitori de prestigiu, artiști, ziariști de talent. Cităm, spre exemplificare, pe: Traian Lalescu, Victor Vălcovici, Dimitrie Pompei, N. Vasilescu-Karpen, dr. Ion Cantacuzino, dr. Daniel Danielopolu, dr. Iuliu Hațieganu, Paul Bujor, Ion Borcea, Simion Mehedinți, Dimitrie Gusti, Ștefan Zeletin, Virgil Madgearu, Gheorghe Tașcă, Ion Răducanu, Gh. Ionescu-Sisești, Victor Slăvescu, Gheorghe Zane, Petre Andrei, Mihail Ralea, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Ion Petrovici, Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Ion Nistor, Constantin C. Giurescu, Silviu Dragomir, Gh. Popa-Lisseanu, Vespasian V. Pella, Mihail Ghelmegeanu, Constantin Hamangiu, Constantin Dissescu, Traian Bratu, Constantin Stere, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Ion Agârbiceanu, Ion Pillat, Duiliu Zamfirescu, George Bogdan-Duică, Victor Eftimiu, N. D. Cocea, Octav Onicescu, Oscar Han, Costin Petrescu.

Prezența unor asemenea personalități în parlamentul românesc a contribuit la creșterea prestigiului acestei instituții, la ridicarea nivelului de desfășurare a dezbaterilor parlamentare.

În parlamentul României din perioada interbelică a răsunat glasul unor oameni politici cunoscuți pentru vederile lor democratice, precum Nicolae Titulescu, dr. Nicolae Lupu, Grigore Iunian, dr. Petru Groza, a unor comuniști și socialiști cunoscuți, ca Gheorghe Cristescu, Ilie Moscovici, Gheorghe Tănase, Lothar Rădăceanu, Lucrețiu Pătrășcanu.

Funcțiile de președinte al Adunării Deputaților și Senatului însemnau, de regulă, consacrarea unei activități politice îndelungate, recunoscute ca atare de membrii corpurilor legiuitoare. Aceste funcții au fost deținute de: Nicolae Iorga, Paul Bujor (1919—1920), Duiliu Zamfirescu, Constantin Coandă (1920—1922), M. G. Orleanu, M. Pherekyde (1922—1926), P. P. Negulescu, Constantin Coandă (1926—1927), N. N. Săveanu, N. Nicolescu (1927—1928), Ștefan Ciceo-Pop, Paul Bujor (1928—1931), Dimitrie Pompei, Mihail Sadoveanu (1931—1932), Ștefan Ciceo-Pop, Nicolae Costăchescu (1932—1933), N. N. Săveanu, Alexandru Lapedatu (1934—1937).

Din cercetarea celor aproximativ 50 000 de pagini cuprinzînd dezbaterile Adunării Deputaților și dezbaterile Senatului în perioada 1919—1937 se desprinde concluzia că toate marile probleme ale României — economice, sociale, culturale, de politică internă sau externă — s-au aflat pe ordinea de zi a Reprezentanței Naționale.

Evident, principală activitate a parlamentului era dezbaterile și adoptarea legilor. Semnificativ este faptul că proiectele de lege nu au fost depuse numai de guvern, ci și din inițiativă parlamentară; în perioada menționată au fost depuse din inițiativa senatorilor sau deputaților, provenind din rindul majorității sau al opoziției, un număr de 1325 proiecte de lege, ceea ce reprezintă 29,2% din totalul acestora⁶.

Parlamentul nu a fost, așa cum s-a afirmat adesea, o simplă mașină de vot. Dezbaterile asupra unor proiecte de legi a durat săptămîni în șir, în unele perioade ținîndu-se cîte trei ședințe pe zi. Disputa politică era foarte aprigă, fiecare partid susținîndu-și punctul de vedere. Guvernele au fost puse adesea în situația de a modifica proiectele inițiale și de a accepta amendamentele propuse de opoziție sau chiar de majoritățile parlamentare. Ca urmare, un număr de 429 proiecte de lege au fost amendate⁷ și numai după aceea votate.

Au existat mai multe situații în care membri ai majorității parlamentare au vorbit și au votat împotriva proiectelor de lege depuse de guvern, după cum au fost cazuri de demisie din partidul aflat la putere. Cităm cazul lui Toma Stelian cu prilejul dezbaterilor asupra Constituției din 1923 și a lui Grigore Iulian în semn de protest față de proiectul de lege privind conversiunea datoriilor agricole din 1932.

Întrucît s-a afirmat adesea că Senatul era un corp reacționar, o frînă pentru activitatea legislativă, menționăm că în întreaga perioadă interbelică doar trei proiecte de lege, de importanță cu totul minoră, au fost respinse de Senat*. Avînd în vedere această realitate, credem că formulările critice trebuie să aibă în vedere modul în care era ales acest corp, și mai ales faptul că Senatul cuprindea un număr mare de membri de drept.

Dintre legile adoptate de parlamentul României în această perioadă menționăm pe cele din 29 decembrie 1919 pentru ratificarea actelor de unire din martie, noiembrie și decembrie 1918, pe cele din septembrie 1920 și august 1922 pentru ratificarea tratatelor de pace de la Versailles. St. Germaine, Neuilly sur Seine, Trianon și Paris care confirmau Marea Unire și stabileau noul statut politic și juridic al României pe arena internațională.

O importanță deosebită au legile de unificare și organizare a statului român întregit în hotarele sale firești. În prim plan se detașează Constituția din martie 1923, care stabilea că România este un „stat național, unitar și indivizibil”⁸, consemna mutațiile survenite în viața economică și social-politică la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea. Această Constituție a stat la baza organizării regimului burghezo-democratic din România în perioada interbelică.

În iunie 1925 a fost votată legea administrativă, care a pus capăt celor patru sisteme diferite de organizare a administrației de stat și a asigurat acesteia o structură unitară, pe întreg cuprinsul țării. Legea electorală din martie 1926 — cu toate limitele ei, decurgînd din faptul că stabilea o primă majoritară ce

⁶ Matei Dogan, *op. cit.*, p. 65—66.

⁷ *Ibidem*, p. 75.

* Este vorba de legea care autoriza comuna Balcic să vîndă loturi de pămînt unor intelectuali, de legea pentru modificarea unor dispoziții privind improprietărea cavalerilor Ordinului Mihai Viteazul și de legea pentru autorizarea unei biserici de a vînde un imobil la licitație publică (Matei Dogan, *op. cit.*, p. 68).

⁸ „Monitorul oficial”, nr. 282 din 29 martie 1923.

se acorda grupării care obținea peste 40% din totalul voturilor pe țară, ceea ce afecta egalitatea votului — are meritul de a fi stabilit un sistem unic de organizare, desfășurare și calculare a rezultatelor alegerilor parlamentare.

Dintre legile privind învățământul se cuvin a fi menționate cea din iulie 1924 pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar, cea din mai 1928 pentru organizarea învățământului secundar, și cea din aprilie 1932 pentru organizarea învățământului universitar, care au avut un rol însemnat în dezvoltarea acestui domeniu de activitate.

Preocupându-se de problemele sociale, parlamentul a adoptat mai multe legi, precum cele pentru reforma agrară din iulie 1921, în baza cărora s-a realizat o redistribuire a proprietății agrare în favoarea țăranilor, cele pentru conversiunea datoriilor agricole din aprilie 1932 și aprilie 1934, care au scos țăranimea de sub povara datoriilor. Pe linia reglementării raporturilor dintre muncă și capital, parlamentul a votat în mai 1921 legea prin care se recunoștea dreptul muncitorilor de a se organiza în sindicate, în iunie 1925 legea pentru reglementarea repaosului duminical și al sărbătorilor legale, în martie 1928 legea privind munca minorilor și femeilor și fixarea duratei zilei de lucru la 8 ore.

Problemele economice s-au aflat, de asemenea, în atenția Reprezentanței Naționale. Din lunga listă a legilor cu acest profil se remarcă cele din iunie—iulie 1924 (pentru comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, legea minelor, legea energiei, legea tarifului vamal), care au concretizat doctrina economică „prin noi înșine”, contribuind la stăvilirea ofensivei monopolurilor străine, la dezvoltarea forțelor de producție, la creșterea rolului industriei în ansamblul economiei naționale.

Parlamentul a dezbătut și aprobat proiectele de lege pentru ratificarea tratatelor și convențiilor internaționale, între care alianța defensivă cu Polonia din martie 1921, crearea Micii Înțelegeri, tratatul de amicitie cu Franța din 1926 și cu Italia din același an, Protocolul de la Moscova din februarie 1929, Convenția de definire a agresiunii din iulie 1933, reluarea raporturilor diplomatice cu Uniunea Sovietică în iunie 1934, făurirea Înțelegerii Balcanice în februarie 1934. Aceste documente au jalonat politica externă a României, vizînd apărarea păcii, statu-quo-ului teritorial, securității tuturor statelor, indiferent de mărimea lor.

Fiind o instituție burgheză, parlamentul a adoptat legi menite să consacre și să apere dominația de clasă a burgheziei, să ofere guvernelor temeiul legal pentru reprimarea forțelor sociale și politice care urmăreau răsturnarea orînduirii capitaliste. Astfel, în august 1920 a fost votată legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă, prin care se interzicea încetarea lucrului (greva) în întreprinderile de interes public înainte de a se fi îndeplinit procedura de arbitraj. În decembrie 1924 a fost adoptată legea pentru combaterea unor infracțiuni contra liniștei publice, care a consemnat scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii. În februarie 1933 a fost votată legea pentru introducerea stării de asediu, în baza căreia guvernul a trecut la reprimarea muncitorilor de la „Grivița” (București). În aprilie 1934, Reprezentanța Națională a adoptat legea pentru apărarea ordinii în stat, care imputernicea guvernul să procedeze la dizolvarea oricărei organizații sau grupări politice care punea în pericol ordinea de stat existentă atunci.

Alături de activitatea legislativă, parlamentul a avut și o funcție de control asupra puterii executive. Constituția din martie 1923 prevedea: „Fiecare membru

al Adunărilor are dreptul de a adresa miniștrilor interpelări, la care aceștia sînt obligați a răspunde în termenul prevăzut de regulament" (art. 52); „Fiecare din Adunări are dreptul de a trimite miniștrilor petițiunile ce-i sînt adresate. Miniștrii sînt datori a da explicațiuni asupra cuprinderii lor ori de cîte ori Adunarea o cere" (art. 53); fiecare membru al Parlamentului are dreptul „de a cere urmărirea miniștrilor și a-i trimite înaintea Înaltei Curți de Casație și Justiție" (art. 98)⁹.

Adresarea de întrebări și interpelări era o practică obișnuită în parlamentul României din perioada interbelică. Potrivit regulamentului de desfășurare a lucrărilor Adunării Deputaților și Senatului în fiecare zi se acordau 20 de minute pentru întrebări și comunicări, iar o zi pe săptămînă, joia, era rezervată interpelărilor. În anii 1919—1937 numărul întrebărilor și comunicărilor adresate de parlamentari miniștrilor a fost de circa 12 000, iar al interpelărilor de aproximativ 2 500. Dintre acestea, în jur de 30% au fost adresate de membrii majorităților parlamentare, iar 70% de cei ai opoziției¹⁰. Ele priveau cele mai variate aspecte — de la abuzul unui notar sau primar comunal, la respectarea Constituției, înzestrarea armatei și funcționarea institutelor de cercetare științifică.

În urma unor întrebări și comunicări au fost inițiate dezbateri aprinse, care puneau în cauză politica guvernamentală. Asemenea dezbateri au vizat, spre exemplu, abuzurile guvernului Averescu în octombrie 1920, cînd a înfrînt greva generală¹¹, și în mai 1921, cînd a arestat pe delegații la Congresul I al Partidului Comunist Român¹², sau ale guvernului Vaida, care a reprimat sîngeros pe greviștii de la atelierele „Grivița" în februarie 1933¹³. Numeroase critici au fost adresate guvernului Tătărescu pentru atitudinea de toleranță și uneori de sprijinire a organizațiilor fasciste¹⁴.

Nemulțumiți de activitatea unor miniștri, parlamentarii n-au ezitat să depună moțiuni de neîncredere, cerîndu-le demisia. Astfel, la 22 iulie 1920 opoziția a depus o moțiune de neîncredere în Octav Tăslăuanu, ministrul industriei și comerțului, acuzat că participase la „afacerea coroanelor"*. Moțiunea a fost respinsă cu majoritate de voturi¹⁵, dar peste cîteva luni, în decembrie 1920, Tăslăuanu a trebuit să părăsească banca ministerială. O situație similară s-a înregistrat în octombrie 1924, cînd Richard Franasovici, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, acuzat de opoziție că a facilitat „afacerea pașapoartelor"**, și-a dat demisia din guvern pentru a lăsa „curs întreg și liber justiției"¹⁶.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Matei Dogan, *op. cit.*, p. 102—104.

¹¹ „Dezbaterile Adunării Deputaților" (D.A.D.), nr. 18 ședința din 18 decembrie 1920, p. 395.

¹² *Ibidem*, nr. 117 ședința din 13 iunie 1921, p. 2 970.

¹³ *Ibidem*, nr. 4 ședința din 16 februarie 1933, p. 1 219—1 240.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 42 ședința din 4 iunie 1936; nr. 1 676; nr. 28 din 16 februarie 1937, p. 1 037.

* Cu prilejul unificării monetare, unii cetățeni din Transilvania au adus coroane din statele unde aceste bancnote nu mai aveau putere de circulație pe care apoi le-au schimbat, primind lei emiși de Banca Națională a României.

¹⁵ Arh. ist. centr., fond Parlament, dos. 1851/1920, f. 273; „D.A.D.", nr. 26 ședința din 22 iulie 1920, p. 438.

** Franasovici era învinuit că avizase eliberarea unui număr de 55 pașapoarte solicitate de Societatea Petrolului Național pentru diferiți cetățeni, de la care aceasta încasase, ilegal, anumite sume de bani.

¹⁶ „D.A.D.", nr. 3 ședința din 23 octombrie 1923, p. 12.

Nu poate fi minimalizat nici faptul că un guvern, cel prezidat de Take Ionescu, a primit vot de blam din partea parlamentului în ianuarie 1922 și a fost nevoit să demisioneze ¹⁷.

Multe discuții a suscitat hotărîrea lui Iuliu Maniu și Virgil Madgearu, președintele și, respectiv, secretarul general al Partidului Național-Tărănesc, de a cere demisia „în alb” parlamentarilor acestui partid. Decizia lor se baza pe art. 49 din Statutul Partidului Național-Tărănesc, care stabilea că mandatele parlamentare nu aparțin persoanelor, ci partidului, iar deputații și senatorii erau datori să facă declarații scrise prin care puneau mandatele la dispoziția partidului ¹⁸. Dar, în acel moment, conducerea Partidului Național-Tărănesc se confunda cu guvernul, care exercita puterea executivă. A pune mandatul de reprezentant al națiunii la discreția puterii executive, echivala cu o răsturnare a principiilor constituționale, care asigurau primatul puterii legislative. Discuțiile au fost aprinse, atît în cadrul Partidului Național-Tărănesc, cît și în afara lui ¹⁹, ajungîndu-se la abandonarea în practică a menționatului articol din statut. Nici un deputat sau senator național-tărănist n-a avut de suportat o asemenea decizie, nici chiar atunci cînd a părăsit acest partid. Ca atare, problema demisiilor „în alb” trebuie judecată ca o intenție, iar nu ca o realizare practică.

Tribuna parlamentară a fost din plin folosită de exponenții partidelor politice pentru a-și expune concepția și poziția față de marile probleme care confruntau societatea românească. Mai ales discuțiile la mesajul Tronului au oferit prilejul unor ample dezbateri teoretice, multe expuneri constituind adevărate studii în materie. Astfel pot fi numite discursurile lui Virgil Madgearu și Vintilă Brătianu privind probleme economice, ale lui Constantin Stere, P. P. Negulescu, I. G. Duca, Lothar Rădăceanu în chestiuni de doctrină politică, ale lui Nicolae Titulescu, Ion I. C. Brătianu și Grigore Gafencu în analiza vieții internaționale și a politicii externe, ale lui Nicolae Iorga, Traian Bratu și dr. Constantin Angelescu în problematica politicii școlare, ale lui Daniel Danielopolu și Iuliu Hațieganu în analiza stării de sănătate a poporului.

Memorabile rămîn și acele ședințe în cadrul cărora s-au omagiat mari evenimente și personalități din istoria poporului român, între care Unirea din 1600, „revoluția” condusă de Horea, cea de la 1821, Unirea din 1859, Marea Unire din 1918, sau Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Alexandru Ioan Cuza, Vasile Lucaciu. Între cei omagiați de parlament în ședințe speciale s-au aflat și vechiul socialist Ioan Nădejde și deputatul social-democrat Iacob Pistiner, cu prilejul încetării lor din viață.

Parlamentul a fost, într-un anumit sens, o oglindă a vieții politice din România, a democrației burgheze, cu realizările și minusurile ei. Analiza datelor concrete arată că democrația burgheză din țara noastră a fost insuficient de puternică, pentru a putea fi și tolerantă. Situația cea mai frapantă s-a înregistrat în iunie 1931, cu prilejul validării mandatelor parlamentare. În urma alegerilor din 1 iunie 1931, Blocul Muncitoresc-Tărănesc a obținut 2,52% din totalul voturilor și 5 locuri în Adunarea Deputaților. Prezența comuniștilor în forul politic

¹⁷ Ibidem, nr. 18 ședința din 17 ianuarie 1922, p. 246.

¹⁸ Statutul Partidului Național-Tărănesc, București, Tip. Reformă socială (1926)

¹⁹ Arh. ist. centr., fond. Președ. Cons. de Miniștri, dos. 5/1929, f. 6, 33.

suprem al României a îngrijorat profund forțele reacționare, care au depus o contestație împotriva unuia din deputații comuniști, Imre Aladar, ales la Satu-Mare și Bihor; se afirma că acesta nu era cetățean român, fusese condamnat pentru delict politice și nu satisfăcuse stagiul militar. Imre Aladar a adus acte prin care-și dovedea cetățenia română, arăta că fusese amnistiat în 1928 și că poseda livret militar. Profitând de unele nepotriviri în actele depuse, președintele comisiei, Andrei Corteanu, a cerut invalidarea în bloc a listelor pe care Aladar a candidat. Dr. Nicolae Lupu și Gr. Trancu-Iași au propus ca, în cazul invalidării lui Aladar, mandatele să revină următorilor clasati pe listele Blocului Muncitoresc-Tărănesc în județele respective.

În această atmosferă a luat cuvîntul de la tribuna Adunării Deputaților Lucrețiu Pătrășcanu, care s-a adresat astfel majorităților parlamentare: „Puteți valida sau nu mandatele noastre. Cînd discutați această chestiune, să nu vă faceți însă iluzia că validarea sau invalidarea schimbă cursul luptelor de clasă în România. Noi sîntem aici în numele unui curent cu rădăcini adînci în mase și validîndu-ne sau invalidîndu-ne nu veți atinge cu o fărîmă acest curent popular de mase. (...) Cu această validare sau invalidare nu veți schimba cu nimic destinul istoric pe care trebuie să-l urmeze România în lupta sa de eliberare a maselor exploatate prin răsturnarea burgheziei și a capitalismului”²⁰.

Contra invalidării au votat deputații aparținînd Partidului Social-Democrat, Partidului Tărănesc — dr. N. Lupu și Partidul Tărănesc-Democrat — C. Stere. Hotărîrea de invalidare a fost adoptată cu majoritate de voturi, Imre Aladar pierzîndu-și mandatele obținute din partea zecilor de mii de alegători din județele Bihor și Satu-Mare. Evident, greșelile „nepermise la alcătuirea listelor de candidați ai B.M.T.”, precum și „unele aprecieri eronate, exagerate sau jignitoare la adresa politicii generale a statului român burghez”²¹, făcute de comuniști, au contribuit la crearea atmosferei ce a facilitat hotărîrea de invalidare. Dar, conform legii electorale, parlamentul avea sarcina de a se pronunța asupra modului cum au decurs alegerile, a faptului dacă cetățenii au avut sau nu posibilitatea să-și exprime liber opțiunile politice. Demnitatea sau nedemnitatea candidaților trebuia stabilită de biroul electoral care o înregistrează, iar după acceptarea înscrierii pe listă aceștia nu mai puteau fi înlăturați, nici dacă se retrăgeau sau dacă decedau. Tot legea electorală prevedea că atunci cînd un candidat era invalidat, locul lui era ocupat de următorul clasat pe lista respectivă. Hotărîrea luată de a scădea voturile obținute de Aladar din totalul voturilor cîștigate de B.M.T. și a situa această organizație sub limita de 20%, care nu-i mai permitea să aibă reprezentanți în Adunarea Deputaților, constituia o evidență abatere de la legea din martie 1926.

O altă carență importantă a parlamentului românesc din perioada interbelică a fost subiectivismul și inversunarea cu care erau atacați adversarii politici, folosirea unui limbaj suburban și chiar recurgerea la unele gesturi necontrolate. Referindu-se la acest aspect, deputatul social-democrat Lothar Rădăceanu aprecia: „Acuzațiile de necinste, de jaf, de fraudă zboară de la partid la partid, așa cum zboară între oameni cuvîntul bună ziua sau bună seara”²².

²⁰ „D.A.D.”, nr. 6 ședința din 19 iunie 1932, p. 220.

²¹ S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 199.

²² „D.A.D.”, nr. 33 ședința din 20 septembrie 1932, p. 1184.

Cel mai ilustrativ caz este cel de după adoptarea legii pentru controlul averii, la 29 septembrie 1932. Legea prevedea că orice cetățean putea cere justiției să controleze averea celor care au deținut o funcție publică după anul 1914²³. Unul dintre cei mai acuzați oameni politici — că a realizat averi pe căi ilicite — a fost Romul Boilă, dar nimeni n-a cerut controlul acesteia, deși el însuși se pusese la dispoziția organelor în drept²⁴.

O situație similară s-a înregistrat cu prilejul dezbaterii „afacerii Skoda”, care a răvășit opinia publică mai mult de doi ani. Cu tot efortul depus de Partidul Național-Liberal și de guvernul Tătărescu, precum și de regele Carol al II-lea de a-i implica pe Iuliu Maniu și pe alți fruntași ai Partidului Național-Țărănesc în această afacere, nu s-a putut ajunge decât la controlul averii a patru persoane (dintre care doi miniștri — Henri Cihoski și Mihai Popovici)²⁵. După minuțioase cercetări, efectuate de organele de justiție, nu s-a putut dovedi că aceștia au frustrat statul român. De altfel, era și greu de făcut o asemenea dovadă atita vreme cât mult comentatul contract încheiat de guvernul român cu firma Skoda la 17 martie 1930 nu s-a aplicat, deoarece statul român n-a putut onora nici măcar prima rată, ceea ce a dus la rezilierea acestuia.

Se cuvine menționat și faptul că numai două din cele 10 corpuri legiuitoare alese în perioada 1919—1937 au durat 4 ani, adică o întreagă legislatură, celelalte 8 fiind dizolvate prin decret regal; în 6 cazuri noul guvern nici nu s-a prezentat în fața parlamentului pentru a-și expune programul, dizolvarea producându-se fără a fi existat un conflict formal între puterea executivă și cea legislativă, care să justifice, din punct de vedere constituțional, dizolvarea. La acestea se adaugă organizarea de alegeri de către guvernul abia constituit, care beneficia de aparatul administrativ al statului și de voturile cetățenilor care în mod obișnuit votau cu partidul aflat la putere.

Pe măsură ce forțele de dreapta, dictatoriale, și-au intensificat agitația politică, iar principalele partide burghezo-democratice au slăbit, măcinate de grave disensiuni interne, se constată o întărire a puterii executive în dauna celei legislative. Deosebit de negativă s-a dovedit a fi, prin consecințele sale, legea „deplinelor puteri” din 9 iulie 1934, prin care guvernul era autorizat ca — în perioada vacanței Reprezentanței Naționale, pe cale de decret regal, dat în baza unui Jurnal al Consiliului de Miniștri — să ia măsuri vizînd simplificarea și raționalizarea serviciilor și instituțiilor publice, să revizuiască bugetele administrațiilor centrale, să efectueze operațiuni de trezorerie, putînd modifica taxele în vigoare. Decretele-lege adoptate urmau a fi supuse spre ratificare parlamentului²⁶.

Pe această bază, guvernul Tătărescu — urmînd sugestiile regelui Carol al II-lea — a recurs pe scară largă la decrete-legi, fapt ce s-a repercutat negativ asupra rolului parlamentului. Sub protecția unei asemenea legi guvernul a depus spre aprobare în bloc decrete-lege care se refereau la numeroase aspecte, fapt ce împiedica discuțiile de fond. Un deputat observa: „cu acest mod de procedare se ajunge la discreditarea parlamentului și la ridicarea dreptului de a discuta

²³ *Ibidem*, p. 1142—1145.

²⁴ „Patria” din 28 octombrie 1932.

²⁵ „D.A.D.”, nr. 76 din 13 aprilie 1935, p. 3533—3534.

²⁶ „Monitorul oficial”, nr. 155 din 9 iulie 1934.

„așa cum trebuie actele pe care guvernul le-a făcut pe baza legii deplinelor puteri, cînd sîntem obligați a vota în bloc”²⁷.

Criza democrației burgheze a cuprins și Reprezentanța Națională, care a început să-și piardă treptat unele din prerogativele sale, acestea fiind acaparate de puterea executivă. Principalul beneficiar al procesului de degradare a democrației burgheze a fost Carol al II-lea care urmărea, cu multă stăruință, utilizînd o gamă variată de mijloace și metode, instaurarea dictaturii personale.

Într-un context intern și internațional foarte complex, la 10 februarie 1938, regele Carol al II-lea și-a realizat visul născut încă din perioada cînd era principe moștenitor și obiectivul urmărit cu tenacitate după urcarea sa pe tron, la 8 iunie 1930 : instaurarea dictaturii proprii. Acest act marca sfîrșitul regimului burghezo-democratic din România, inclusiv a vieții parlamentare așa cum fusese ea statornicită prin Constituția din martie 1923.

*

Fără a pretinde că, prin acest studiu, problematica vizînd rolul parlamentului român după Marea Unire din 1918 a fost epuizată, credem că analiza întreprinsă și datele concrete utilizate, ne permit să tragem concluzia că acesta a constituit o instituție fundamentală a statului nostru, o expresie a democrației burgheze, cu realizările și limitele ei, generate de însuși stadiul de evoluție a societății românești în perioada menționată.

²⁷ „D.A.D.”, nr. 45 ședința din 13 decembrie 1934, p. 250.

Conferința de la Washington și-a început lucrările pe data de 12 noiembrie 1921, în ajun toate delegațiile participaseră la ceremonia înmormântării Soldatului Necunoscut care a avut loc la cimitirul Arlington, și a ținut pînă la 6 februarie 1922. Încă în prima zi Charles E. Hughes, într-o amplă cuvîntare, a prezentat planul concret pentru reducerea dimensiunilor flotelor S.U.A., Angliei, Japoniei, Franței și Italiei. Capitolul IV al proiectului american prevedea următoarele: „Tonajul general al vaselor de linie înlocuibile, calculat după deplasamentul tip, pentru fiecare din Puterile contractante nu va depăși: pentru Statele Unite — 525.000 tone (533.400 tone metrice); pentru Imperiul Britanic — 525.000 tone (533.400 tone metrice); pentru Franța — 175.000 tone (177.800 tone metrice); pentru Italia — 175.000 tone (177.800 tone metrice); pentru Japonia — 315.000 tone (320.000 tone metrice)”⁶. Cuvîntul și propunerea prezentată de șeful diplomației americane au provocat reprezentanților celorlalte puteri un gust amar. Un observator englez, pe care probabil îl părăsise unanim apreciatul calm al poporului său insular, aprecia că: „Secretarul Hughes a scufundat în 35 de minute mai multe nave decît au scufundat toți amiralii lumii în cursul secolelor”⁷. Dezbaterile au fost extrem de furtunoase. Cu toate că, în completarea tratatului propus de Hughes s-a mai adoptat și *Rezoluția privind vînzarea de nave înainte de ratificare a Tratatului pentru limitarea armamentelor navale*, la 6 februarie 1922, cînd s-a semnat documentul prezentat de Secretarul de stat la 12 noiembrie 1921, Statele Unite au obținut o victorie diplomatică de mare însemnătate. De asemenea, un succes american de rezonanță a fost și adoptarea *Tratatului între Statele Unite ale Americii, Imperiul Britanic, Franța și Japonia relativ la posesiunile lor insulare și dominiile lor în regiunea Oceanului Pacific*, cunoscut și sub denumirea de *Tratatul celor patru puteri sau Tratatul Quadruplei Înțelegeri*, prin care se punea capăt alianței anglo-japoneze⁸.

Părăsită de Anglia, Japonia s-a străduit zadarnic să evite o înfrîngere diplomatică completă. Plenipotențiarilor niponi au fost acuzați de incapacitate, de cercurile militariste din arhipelag. „Acceptînd apă chioară în loc de whisky”, se spunea cu amară ironie în anumite cercuri politice japoneze, la Washington delegații guvernului de la Tokio au pus în primejdie suveranitatea imperiului japonez, prestigiul și demnitatea lui de mare putere⁹. Adoptarea de către Conferință a *Tratatului între Statele Unite ale Americii, Belgia, Imperiul Britanic, China, Franța, Italia, Japonia, Olanda și Portugalia relativ la principile și politica privitoare la China*, cunoscut și sub denumirea de *Tratatul celor nouă puteri*, a întregit salba succeselor diplomației americane realizate la Conferința de la Washington. Prin acest document erau lichidate, în cea mai mare măsură, priori-

⁶ M.A.E., Documents diplomatiques, Conférence de Washington..., Annexe 1, *Traité entre des États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France, l'Italie et la Japon, limitant les armements navals*, p. 140—143.

⁷ Frank Freidel, *Les États-Unis d'Amérique au XX-e siècle*, Editions Sirey, Paris, 1966, p. 148.

⁸ M.A.E., Documents diplomatiques..., Annexe 3. *Traité entre les États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France et le Japon, relatif à leurs possessions insulaires et leurs dominions insulaires dans la région de l'Océan Pacifique*, p. 158.

⁹ A.M.A.E., Fond Convenții, 9/VI. Scrisoare din Tokio, 2 ianuarie 1922 (nepaginat).

cietatea Națiunilor de azi nu este aceea concepută de Woodrow Wilson...". Ea a fost și este mai degrabă „...un loc de întâlnire pentru discuțiuni politice asupra unor probleme curat europene, de natură națională și politică. Statele Unite nu trebuie să se amestece în asemenea discuțiuni”². Dar, existența unei Japonii, devenită neliniștitor de puternică, a determinat pe americani să părăsească, pentru un timp „izolarea” pe care o proclamaseră, pentru a-și salva interesele. Faptul acesta se impunea cu atât mai mult cu cât se apropia vremea reînnoirii alianței dintre Imperiul de la Soare-Răsare și Marea Britanie, ori, perspectiva unirii forțelor navale anglo-japoneze era socotită extrem de primejdioasă la Washington³. De aceea, americanii au avertizat pe englezi, prin glasul lui Charles Hughes, Secretarul Departamentului de Stat, printr-o declarație făcută la 23 iunie 1921, că reînnoirea alianței anglo-japoneze ar fi considerată un act contrar intereselor S.U.A., iar reînunțarea la aceasta ar pune baze puternice unei colaborări anglo-americane în Extremul Orient și în bazinul Pacificului.

În vara anului 1921, diplomații americani au făcut, cu abilitate, sondaje pe lângă guvernele țărilor vizate privitoare la participarea la o conferință ce urma să aibă loc la Washington în problemele limitării armamentelor navale și soluționării unor probleme ale Extremului Orient și Pacificului aflate în litigiu. Această motivație n-a permis nici unui guvern invitat să refuze a participa la conferință. Au acceptat francezii, care nici nu voiau să audă de reducerea armamentelor terestre, fără garanții; au acceptat englezii care după dispariția rivalității Rusiei țariste în zonă nu mai simțeau nevoia unei alianțe cu Japonia; au acceptat și japonezii care știau că americanii tocmai pe ei intenționau să-i diminueze. Guvernul de la Tokio, după ce a acceptat, într-o amplă notă diplomatică de răspuns din 23 august 1921, își exprima speranța că în cadrul Conferinței nu vor fi abordate în nici un fel „cele 21 de Revendicări” și problema Șandong⁴.

Adevăratele intenții ale americanilor au fost pe scurt dezvăluite în cuvântarea lui Henry Cabot Lodge, senator de Massachussets și unul din principalii fondatori ai „izolaționismului”, președinte al Comisiei de Relații Externe a Senatului, membru al delegației S.U.A. la Conferință, rostită la 17 august în Senat. Referindu-se la programul reuniunii și la reducerea creditelor pentru armată și marină el a spus, între altele: „Aceasta (reducerea creditelor n.n.) este ca și cum un individ, sub pretextul economiilor ar suprima asigurările sale pe viață, și asigurările contra incendiului. Încă odată, cred că noi am redus deja prea mult creditele de război, iar ceea ce ni se cere să facem pentru marină este mult mai grav”⁵.

² Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71, 1920—1944, S.U.A., Probleme economice, 1925—1933, vol. 28, f. 127.

³ Ministère des Affaires Étrangères. Documents diplomatiques. Conférence de Washington. Juillet 1921 — Février 1922, Paris, Imprimerie Nationale. Jusserand, Ambassadeur de France à Washington, à Aristide Briand, Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères, Washington, le 22 août 1921, p. 25.

⁴ A.M.A.E., Fond Convenții, 9/VI (nepaginat); J. Lequillér, Le Japon, Editions Sirey, Paris, 1966, p. 256.

⁵ M.A.E., Documents diplomatiques... M.le Comite de Galard de Béarn, Chargé d'Affaires de France à Washington, à M. Aristide Briand, Président du Conseil, Ministre des Affaires Étrangères, Washington, le 22 août 1921, p. 12.

ADÎNCIREA CONTRADICȚIILOR DINTRE PUTERILE IMPERIALISTE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ 1919—1939

ZORIN ZAMFIR

Conferința de pace de la Paris, care și-a desfășurat lucrările în perioada 18 ianuarie 1919—21 iunie 1920 și semnarea tratatelor de pace nu numai că n-au atenuat contradicțiile ce generaseră primul război mondial, din contra, le-a adâncit permanent. În „Consiliul celor cinci”, „Consiliul celor patru” și „Consiliul celor zece”, unde se luau hotărârile esențiale privind „lichidarea moștenirii vechii lumi”, „pacea eternă”, organizarea lumii postbelice, s-a desfășurat o luptă înverșunată între marile puteri învingătoare pentru pradă, luptă care a avut adesea ecou puternic și în afară. Woodrow Thomas Wilson, președintele S.U.A., adusese cu sine la Paris planurile americane de cucerire a dominației lumii și vedea în Georges Clemenceau, „Bismark-ul francez” și Lloyd George, premierul britanic adversarii săi cei mai de temut. Acuzând marile orori ale războiului, pe care Franța le-a simțit din plin, președintele guvernului francez, exprimând punctul de vedere al burgheziei galice, era excesiv de exigent în pretențiile asupra Germaniei învinse și nu era dispus să cedeze presiunilor anglo-americane. Britanicii care își satisfăcuseră „dorințele” încă din anii războiului, nu se împăcau cu ideea unei Franțe atotputernice în Europa și de aceea susțineau formularea unor revendicări „rezonabile” față de Germania. Italia, a cărei lăcomie și rapacitate nu s-au dezmințit nici de această dată, cerea între altele, anexarea Dalmatiei și condamnarea rivalității franceze în Marea Mediterană și Nordul Africii. Japonia, care se fixase în rîndul marilor puteri ale lumii, căuta să se folosească de neînțelegerile dintre aliații de ieri pentru a-și păstra pozițiile dobândite în Extremul Orient. Din marea bătălie care s-a desfășurat în culisele Conferinței de pace de la Paris, nimeni n-a ieșit pe deplin mulțumit, iar W. T. Wilson a ieșit înfrînt, fără ca măcar să-și dea scama. Referindu-se la aceasta, V. I. Lenin aprecia că: „Wilson s-a dovedit a fi un prostănac sadea, pe care Clémenceau și Lloyd George l-au manevrat ca pe un pion”¹. Dar ceea ce n-a înțeles Wilson, au înțeles americanii care, setoși de expansiune și dominație, n-aveau să-l ierte niciodată. În dezaprobarea activității lui Wilson la Conferința de pace, a tratatelor de pace ce s-au semnat după aceea, a Pactului Societății Națiunilor se găsesc începuturile „izolaționismului” în politica externă americană interbelică. Astfel, cînd la 15 noiembrie 1920, la Geneva și-a deschis lucrările prima ședință a Adunării Generale a Societății Națiunilor, Statele Unite au absentat, contribuind prin aceasta la eșecul, cu urmări funeste pentru întreaga omenire, a Forumului genevez. Însuși Inteligentul F. D. Roosevelt, într-un discurs rostit la New York, în ziua de 2 februarie 1932, căutînd să fie pe plăcui „izolaționiștilor”, ale căror voturi voia să le cîștige pentru alegerile prezidențiale, spunea, că „...So-

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, București, ESPLP, 1956, p. 434.

tățile dobândite anterior de Japonia pe continentul chinez¹⁰. Numărul mare de documente, în completarea celor de bază, adoptate la Conferința de la Washington demonstrează, cum nu se poate mai clar, lupta înverșunată care a caracterizat fără încetare tratativele ce au avut loc la această reuniune. Dintre acestea deosebit de sugestivă, atât în privința atmosferei de încordare în care s-au desfășurat „schimbările de opinii”, cât și a proporțiilor succesului american, a fost adoptarea tratatului între Statele Unite ale Americii, Belgia, Imperiul Britanic, China, Franța, Italia, Japonia, Olanda, Portugalia, relativ la tariful vamal chinez care, la articolul V prevedea că: „Pentru toate problemele referitoare la drepturile vamale, va exista o egalitate absolută de tratament și șanse pentru toate puterile contractante”¹¹.

Tratatul și celelalte documente adoptate la Conferința de la Washington au reflectat noul raport de forțe creat în Extremul Orient și bazinul Pacificului prin colaborarea americano-engleză și prin aplicarea politicii „porților deschise” și a „posibilităților egale”. Absența Rusiei Sovietice de la reglementarea marilor probleme ale Orientului îndepărtat, zonă geografică aflată în imediata ei apropiere, creșterea impetuoasă a mișcării de eliberare națională a poporului chinez, ascuțirea în continuare a contradicțiilor dintre marile puteri și îndeosebi a celor japono-americane, confereau statutului stabilit la Conferința de la Washington atributele de temporar și fragilitate. După încheierea acestei conferințe, sistemul de relații internaționale, instaurat după primul război mondial, dobândise un contur complet. Dar, cursul evenimentelor avea să dovedească subreziența lui incurabilă. Numeroase probleme, ce se dovediseră extrem de spinoase, rămase nesoluționate, vor adînci neîncetat contradicțiile ce s-au reliefat, nu numai la Conferința de pace de la Paris, ci și în cadrul Conferinței de la Washington, și anume: contradicțiile dintre marile puteri învingătoare; contradicțiile dintre marile puteri învingătoare și puterile mici și mijlocii aliate și asociate și contradicțiile dintre învingători și învinși.

Împreună cu problemele granițelor occidentale ale Germaniei și Saarului, problema reparațiilor germane a suscitat dispute extrem de aprige încă în zilele Conferinței de pace de la Paris, care între Franța și Anglia au dobândit aspectul nedorit al unor adevărate conflicte violente. Considerîndu-se principală țară învingătoare și care a suferit pierderile cele mai mari, Franța, manifestînd o aspră exigență față de „boșii” învinși, pretindea că i se cuvine cea mai mare parte din reparațiile ce urmau să se impună Germaniei. Anglia, rămînînd fidelă vechiului ei principiu al echilibrului european și considerînd necesar să se facă totul pentru „salvarea” Germaniei de revoluție, s-a alăturat Statelor Unite ale Americii cerînd „moderație” în pretențiile față de Germania. Dar, atât W. Wilson, cât și Lloyd George nu aveau intenția să renunțe la o parte cît mai mare din

¹⁰ M.A.E., Documents diplomatiques... Annexe 6. Traité entre les Etats-Unis d'Amerique, la Belgique, l'Empire Britannique, la Chine, la France, l'Italie, le Japon, les Pays-Bas et la Portugal relatif aux principes et à la politique concernant la Chine, p. 165.

¹¹ *Ibidem*, Annexe 7. Traité entre les États-Unis d'Amerique, la Belgique, l'Empire Britannique, la Chine, la France, l'Italie, la Japon, les Pays-Bas et le Portugal relatif au tarif des douanes chinoises, p. 171–174.

reparațiile germane, fiecare în dauna partenerului său¹². Disputele în jurul problemei reparațiilor au fost atât de înverșunate, încît nu s-a putut stabili suma globală ce urma să fie impusă învinșilor. Articolul 233 al Tratatului de la Versailles, prevedea înființarea unei Comisii interaliatate care să stabilească valoarea pagubelor provocate de Germania, totalul obligațiilor acesteia și statul de plată cuprinzînd termenele și modalitățile de achitare¹³.

Soluționată numai în parte la Conferința de pace de la Paris problema reparațiilor a rămas și în continuare principalul obiect al aprigelor dispute dintre puterile învingătoare și dintre învingători și învinși. Înfruntarea a fost la fel de înverșunată și în Comisia reparațiilor germane înființată conform articolului 234 din Tratatul de la Versailles. Situația s-a agravat și mai mult prin neratificarea Tratatului de pace cu Germania de către Statele Unite ale Americii. În zilele Conferinței de la San-Remo, 19—26 aprilie 1920, Raymond Poincaré se gîdea în mod foarte serios să abandoneze președinția Comisiei reparațiilor¹⁴. Pornind de la ideea, exprimată la 7 mai 1919 de către contele Brockdorf-Rantzau, ministru de externe al Germaniei, în fața delegațiilor aliante, precum că țara sa nu poate accepta singură vina primului război mondial, guvernul german s-a opus „exagerărilor” „Planului Doumer”, prin care cuantumul general al reparațiilor germane se fixa la 226 miliarde mărci aur și a făcut contrapropuneri. Neținînd seama de pretențiile cele mai „moderate” ale aliaților, aceste contrapropuneri au fost respinse, Anglia situîndu-se, în acest moment, alături de Franța. Ocuparea, la 8 martie 1921, de către unități franceze a trei importante porturi din Ruhr și crearea unui cordon vamal prin care Renania era separată de restul Germaniei, arăta Berlinului că Aliații, în pofida contradicțiilor dintre ei, sînt hotărîți să silească Germania să-și respecte obligațiile pe care și le-a asumat¹⁵. Între 29 aprilie și 5 mai 1921, în capitala britanică și-a desfășurat lucrările Conferința interaliată care a fixat datoriile de război ale Germaniei la 132 miliarde mărci aur¹⁶. Încunoștințarea guvernului german s-a făcut printr-o notă cu caracter ultimativ, cu data de 5 mai 1921, în care se stipula că în cazul că nu se va da răspuns în termen de șase zile, sau răspunsul va fi negativ, forțele aliante ar fi ocupat regiunea Ruhrului. Refuzul președintelui Harding de a mijloci între Aliați și Germania a complicat și mai mult situația acesteia din urmă. Sub această puternică presiune și în condițiile valului de proteste populare, la 10 mai 1921, Reichstagul a acceptat pretențiile formulate de Conferința interaliată de la Londra.

Dar, mersul evenimentelor a dovedit că problema reparațiilor nu era nici pe departe rezolvată. La 14 decembrie 1921, cancelarul Iosef Wirth, care era considerat omul respectării și îndeplinirii Tratatului de la Versailles, a adresat prima cerere de moratoriu, precizînd că Germania nu va putea plăti decît 150 de

¹² Pentru detalii vezi: Ema Nastovici, *Unele implicații ale problemei reparațiilor germane în anii 1919—1924*, în: *Relații internaționale în perioada interbelică*, Studii, Edit. Politică, București, 1980, p. 79—85.

¹³ Tratatul de pace cu Germania, Versailles, 28 iunie 1919, Partea a VIII-a, Reparații, p. 31, în: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, 1917—1939, Edit. didactică și pedagogică, București, 1974.

¹⁴ Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 91—92.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Pentru detalii, vezi: Victor Slăvescu, *Problema reparațiilor*, Imprimeria Independență, București, 1932, p. 10—11.

milioane mărci aur, din cele 400, sumă ce trebuie achitată pînă la 15 ianuarie 1922. Asperitățile anglo-franceze au izbucnit din nou provocînd perturbații în viața politică a celor două puteri aliate. Relațiile lor s-au înăsprit și mai mult în urma înfrîngerilor diplomatice suferite de francezi la Conferința de la Washington, care era în plină desfășurare. În ianuarie 1923, la Paris, și-a început lucrările o Conferință aliată, la care au participat miniștrii de finanțe și o delegație germană. Cu această ocazie, Bonar Law, reprezentantul Angliei a propus un plan care aducea soluții „engleze”, pentru reglementarea datoriei aliaților și a reparațiilor. Propunerea britanică a fost întîmpinată cu obișnuitele exigențe, de această dată inflexibile total, ale francezilor care au formulat alte propuneri neacceptate de englezi. Ba, mai mult, la 4 ianuarie ei au părăsit conferința, „regretînd” neînțelegerile cu francezii¹⁷. Nelăsîndu-se mai prejos, la 11 ianuarie, unități franco-belgiene totalizînd 66.000 de oameni au ocupat zona Ruhrului, inaugurînd politica „gajului productiv” privită cu multă ostilitate la Washington și Londra. Invadarea Ruhrului a fost motivată de guvernării de la Paris prin rezoluția emisă de Comisia de reparații, formată în majoritate din francezi, care aprecia că germanii nu-și îndeplinesc obligațiile privind plata reparațiilor, din rea-voință. Guvernul de la Berlin, protestînd împotriva acestei acțiuni, a îndemnat populația să pună în practică „rezistența pasivă” și a rechemat ambasadorii de la Paris și Bruxelles.

Privată de cea mai importantă bază a sa, criza industriei germane s-a agravat foarte mult, ducînd la înrăutățirea îngrozitoare a condițiilor de viață ale maselor muncitoare. Acțiunea unilaterală a franco-belgienilor în Ruhr, a provocat reală indispoziție la Londra, Bonar Law exprimîndu-și convingerea în ineficacitatea acțiunii și arătîndu-se „foarte îngrijorat de consecințe”¹⁸. Nici țările mici și mijlocii n-au rămas pasive. Eduard Beneș, intrînd în contact cu Poincaré și Baldwin, a insistat să se ajungă la o înțelegere între cele două puteri. Șansele au rămas însă, în continuare, destul de mici¹⁹. Apariția în fruntea unui guvern de „largă coaliție” a lui Gustav Stresemann, cunoscut pentru poziția sa de înțelegere cu Franța, a adus o lumină nouă în problema Ruhrului. La aceasta s-a adăugat nota britanică, din august 1923, adresată guvernului de la Paris, prin care se făcea observația că ocuparea Ruhrului reprezintă o încălcare a Tratatului de la Versailles, ca și acordul american de a contribui la scoaterea din impas a problemei reparațiilor.

Sub presiunea anglo-americană, francezii au fost de acord cu formarea unui Comitet internațional de experți care să examineze problema și să elaboreze un raport ce urma să fie dezbătut într-un cadru adecvat. Astfel, s-a ajuns la crearea acestui organism pus sub conducerea americanului Charles Gates Dawes, fost general în armata americană și recunoscut expert financiar. Între 16 iulie și 16 august 1924, la Londra, s-au desfășurat lucrările unei Conferințe a țărilor învingătoare. În urma dezbaterii raportului Comitetului internațional de experți, Conferința de la Londra a adoptat planul de execuție a obligațiilor germane privind reparațiile. Acceptat de către Germania, planul Dawes a intrat în vigoare la 30 august 1924. Timp de cinci ani, 1924–1928, pe baza acestui plan Republica

¹⁷ Pentru detalii vezi Ema Nastovici, *op. cit.*, p. 103–104.

¹⁸ N. Titulescu către M.A.S., Londra, 17 ianuarie 1923, în: Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. Politică, București, 1967, p. 102–103.

¹⁹ *Ibidem*, p. 117–118.

de la Weimar a primit din partea Statelor Unite și Angliei credite în valoare de 21 miliarde mărci, în vreme ce reparațiile se ridicau doar la suma de 10,150 miliarde mărci. Evident, el a avut un rol foarte important în refacerea pozițiilor burgheziei germane, a potențialului economico-militar al Germaniei²⁰.

Deși, în timpul lucrărilor Conferinței de la Londra, Ramsey MacDonald declarase: „...Că numai Satana mai poate despărți Anglia de Franța...”²¹, contradicțiile dintre cele două puteri au rămas la fel de aspre. După lansarea „planului Dawes”, cancelariile diplomatice vest-europene au rămas în activitate intensă, de această dată pentru a da viață unui sistem politic menit să întregască „opera” Conferinței londoneze. Occidentalii urmăreau prin aceasta: stabilirea granițelor vestice ale Germaniei și anularea efectelor tratatului sovieto-german încheiat la Rapallo în 16 aprilie 1922. Astfel, în urma indemnului lordului d'Abernon, ambasadorul englez la Berlin, Gustav Stresemann, ministrul de externe al Republicii de la Weimar a propus guvernului englez încheierea unui pact de garanție vest-european. La 9 februarie 1925, proiectul unui asemenea pact a fost transmis guvernului francez. Au urmat tratative prelungite între Franța, Anglia, Germania, Italia, Belgia, Cehoslovacia și Polonia, definitive în cadrul Conferinței de la Locarno care a avut loc între 5 și 16 octombrie 1925. Deși guvernul american nu și-a trimis reprezentanții la această conferință, el a urmărit cu atenție deosebită cursul tratativelor, influențând încheierea acordurilor de la Locarno. Dintre acestea, cel mai important a fost *Pactul de garanție renan*, parafat la 16 octombrie 1925 la Locarno și semnat de către: Franța, Belgia, Germania, Anglia și Italia, pe data de 1 decembrie, același an, la Londra. Înaltele Părți se obligau să respecte statu-quo-ul teritorial și să mențină demilitarizarea zonei renane în conformitate cu Tratatul de la Versailles. Anglia și Italia deveneau garantele Pactului²². Conferința de la Locarno, preamărită pe toate gamele de propaganda burgheză occidentală, împărțea, în mod periculos, granițele în două categorii: garantate și negarantate. Pentru a atenua înfringerea diplomatică suferită la Locarno, Franța a încheiat cu Cehoslovacia și Polonia tratate bilaterale de garanție, dar asemenea înțelegeri unilaterale nu ofereau nici cea mai neînsemnată securitate împotriva unei eventuale agresiuni. Legată prin obligații ferme atât de Polonia cât și de Cehoslovacia, România a pretins pe bună dreptate acordarea de garanții și celorlalte state. Documentele de la Locarno au consemnat reintrarea Germaniei în arena politică internațională ca mare putere.

Cutezanța Berlinului a crescut. Înviorată, marea burghezie germană și-a reluat cu insolentă planurile de dominație. Într-un interviu acordat în 1926 unui redactor al cunoscutului ziar „Journal de Genève”, dr. Hjalmar Schacht, reprezentant de marcă al finanței germane, a cărui inimă a bătut puternic pentru

²⁰ *Planul Dawes. Raportul Comitetului de experți al Comisiei de reparații*, 9 aprilie 1924, în: Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, (1917—1939), Editura didactică și pedagogică, București, 1974, p. 62—65.

²¹ N. Titulescu către M.A.S., Londra, 5 august 1924, în: Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 151.

²² *Tratatele de la Locarno cu privire la garantarea frontierelor germano-franceze și germano-belgiene și arbitraj*, 16 octombrie 1925, în: Alexandru Vianu, Zorin Zamfir..., *op. cit.*, p. 113—116; C. Bușe, I. Cârțină, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *Istorie Universală. Epoca contemporană, 1918—1939*, vol. I, Edit. did. și ped., București, 1975, p. 275, 276.

hitlerism, atacînd problema coloniilor spunea: „Din punct de vedere economic, Germania nu poate să se lipsească de colonii. Nu mă interesează coloniile ca posesiuni, însă ceea ce eu am nevoie, este un teritoriu unde Germania să se poată stabili, să cumpere materii prime și să muncească cu mărci. Nimeni nu are vreun drept să împiedice Germania de a avea colonii...²³. De altfel, către sfîrșitul anilor '20, încurajați de unii oameni politici americani, cercurile conducătoare germane s-au ridicat cu îndrăzneală crescîndă împotriva Tratatului de la Versailles, cerînd revizuirea prevederilor referitoare la plata reparațiilor de război, ca și unele măsuri ale planului Dawes. Puternic îngrijorate de eventualitatea unei apropieri între Statele Unite și Republica de la Weimar, anglo-francezii au fost de acord cu reexaminarea problemei reparațiilor. Studiul „integral” și „definitiv” al acestei probleme a fost încredințat unei Comisii de experți în frunte cu nord-americanul Owen D. Young, care a elaborat un nou plan. Planul Young a fost luat în dezbatere, pentru definitivare și aprobare, în două conferințe, ambele și-au desfășurat lucrările la Haga, în august 1929 și ianuarie 1930. Și de această dată s-au reliefat contradicțiile dintre Franța, alături de care foarte adesea au venit Italia, Belgia și Anglia. De asemenea, faptul că acest plan nu se referea și la reparațiile orientale, a stîrnit mînia unor țări interesate în acestea. România, Grecia și Iugoslavia au protestat cu energie împotriva practicilor discriminatorii ale occidentalilor și după multe strădanii au dobîndit unele satisfacții²⁴. Potrivit Acordului de la Haga suma reparațiilor germane a fost redusă la 58 miliarde mărci-aur, plătibile în decurs de 59 ani, față de 132 miliarde. sumă stabilită în aprilie 1921²⁵. Separat, au fost reglementate reparațiile datorate de Bulgaria, Ungaria, iar Austria a fost exonerată de a mai plăti reparații, dovedindu-se în imposibilitate de a o mai face²⁶.

Marea criză izbucnită în octombrie 1929 prin teribilul crah al bursei de la New York, a continuat să facă ravagii în toată lumea capitalistă. Datornicii europeni ai Statelor Unite s-au văzut în situația de a nu-și mai putea achita datoriile.

Liderii Republicii de la Weimar au apreciat momentul prielnic pentru a da ultima lovitură reparațiilor. Inițiativa președintelui Hoover de a obține amînarea cu un an a tuturor plăților interguvernamentale a fost acceptată de Congresul american în decembrie 1931, cu rezerva că nici o datorie față de S.U.A. nu va fi anulată sau redusă. Cum era de așteptat, încurajați, germanii au con-

²³ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1924, Germania. General, 1921—1933, vol. I, f. 82—84.

²⁴ *Interviu acordat de N. Titulescu Agenției „Rador” despre rezultatul Conferinței de la Haga*, Haga, 22 ianuarie 1930, în: Nicolae Titulescu, op. cit., p. 322—327.

²⁵ *Acordul de la Haga privitor la reglementarea datoriilor de război ale Germaniei, pe baza planului Young*, 30 ianuarie 1930 și *Raportul Comitetului de experți (planul Young)* din 7 iulie 1929, în: Nicolae Titulescu, op. cit., p. 65—68.

²⁶ *Acordul de la Haga, din 20 ianuarie 1930, privitor la datoriile de război ale Austriei, Acordul de la Haga din 20 ianuarie 1930, privitor la datoriile de război ale Bulgariei, Acordul de la Haga din 20 ianuarie 1930, privitor la datoriile de război ale Cehoslovaciei, Acordul de la Paris, din 28 aprilie 1930, privitor la datoriile de război ale Ungariei și Acordul Aranjament de la Haga dintre puterile creditoare din 20 ianuarie 1930 (Datoria de liberare)*, în: Nicolae Titulescu, op. cit., p. 68—73.

siderat *Moratoriul Hoover* drept un pas hotărîtor pentru lichidarea problemei reparațiilor. O campanie vehementă s-a declanșat „împotriva a ceea ce se numește „tributul” impus prin Tratatul de la Versailles. Orice impozit se pune se zice că este cauza „tributului”. Orice suferință este explicată prin „tribut”. Cele mai multe voturi sînt obținute de către național-socialiști din pricină că ei promit suprimarea „tributului” de aceea... lumea politică din Germania a fost incredințată că aceasta („n.n. *Moratoriul Hoover*) înseamnă sfîrșitul *Reparațiilor*”²⁷. În fața oamenilor chinuți de criză și înșelați în așteptările lor postbelice, național-socialiștii încercau să apară ca unicii salvatori. În fața unei adunări de mai multe mii de oameni, Goering striga cu înverșunare: „...nu vrem să-i mai dăm Franței bani pentru ca, cu banii noștri să-și fabrice tunuri. Dacă este vorba de tunuri mai bine să fabricăm cu acești bani tunuri germane”²⁸.

În cursul anului 1932 s-au impus și mai mult atenției generale cele două opinii mai importante, în problema reparațiilor: cea britanică, care era pentru desființarea sistemului reparațiilor și revizuirea tratatelor, și cea franceză, care considera posibilă discutarea problemelor financiare și un moratoriu politic limitat. Într-o atmosferă de periculoasă tensiune, la Lausanne, în ziua de 16 iunie 1932 și-a deschis lucrările ultima conferință internațională în problema reparațiilor. După dezbateri înverșunate, sub presiunea, uneori violentă, a anglo-americanilor, guvernul francez a cedat, declarîndu-se de acord ca Germania să plătească numai 3 miliarde mărci aur, și aceasta numai în măsura în care situația ei economică se redresa. Practic, aceasta însemna anularea datoriilor germane.

Implicațiile acestui fapt au fost de natură să tulbure și mai mult climatul politic internațional, întrucît anularea reparațiilor germane a dus la anularea celor orientale. Se ridica acum, din nou, și cu tărie sporită, problema datoriilor de război contractate de puterile europene de la Statele Unite ale Americii. Deși, sprijiniseră pe germani să scape de povara reparațiilor, americanii nu voiau să renunțe la datorile de război ale europenilor, ori aceștia se pronunțau tot mai deschis pentru lichidarea acestei probleme. La 2 februarie 1932, în fața unei numeroase asistențe, F. D. Roosevelt, referindu-se la datoriile europene spunea: „Europa ne este datoare. Noi nu-i datorăm nimica. Prin urmare, trebuie să convocăm pe datornicii noștri aici și nu în Europa și să la cerem o înțelegere. Dacă, în situația actuală a finanței mondiale, ar fi de dorit să amînăm pentru un timp oarecare plătirea datoriilor, ar trebui, totuși, să insistăm ca să obținem un acord stabilind data și modalitățile pentru reînceperea plăților”²⁹. Dar, în pofida voinței Washingtonului, la 15 decembrie 1932, dată care la care expira *Moratoriul Hoover*, șase state europene au declarat că nu vor mai plăti datoriile de război. Exemplul lor a fost urmat curînd de alte șapte țări europene și în felul acesta din 14 state, numai Finlanda a continuat să-și plătească datoriile. Astfel, planul Young, cu toate prevederile lui devenea caduc, iar problema reparațiilor, îndelung frămîntată, era lichidată.

²⁷ A.M.A.E., Raportul Legăției române din Berlin, din 4 ianuarie 1932, Fond 71, 1920—1944, Germania. General, 1921—1933, vol. I, f. 133—135.

²⁸ A.M.A.E., Raportul Legăției române din Berlin, din 29 ianuarie 1931, Fond 71, 1920—1944, Germania. Economice, 1922—1931, vol. 43 f. 112—113.

²⁹ A.M.A.E., Raportul Legăției române din Washington, din 8 februarie 1932, Fond 71, 1920—1944, S.U.A. Probleme economice, 1925—1933, vol. 25, f. 128.

Ieșită din coșmarul primei conflagrații mondiale cu răni adânci, greu de vindecat, omenirea și-a îndreptat, cu speranțe, privirile spre Conferința de pace de la Paris și apoi spre Societatea Națiunilor al cărei țel proclamat era „...pentru a dezvolta cooperarea între națiuni și pentru a le garanta pacea și siguranța...”³⁰.

Foarte curind însă omenirii i-a fost dat să audă și să constate că guvernele, în special ale marilor puteri, nici nu gindeau să treacă la dezarmare sau măcar să oprească cursa înarmărilor. Bunăoară, pregătindu-se pentru Conferința de la Washington, delegația americană pornea de la convingerea că în condițiile de atunci o dezarmare navală sau militară era nepotrivită, drept pentru care președintele american a combătut cu vehemență atitudinea cercurilor pacifiste³¹. Dar, în lume, mișcarea pacifistă, antirăzboinică, cuprinzând mase tot mai largi, a determinat guvernele țărilor capitaliste să țină seama de ea și să întreprindă o serie de acțiuni în acest sens. Astfel, cea de-a VI-a sesiune a Societății Națiunilor, în decembrie 1925, a adoptat o rezoluție privind pregătirea unei Conferințe internaționale în problema dezarmării. În acest scop a fost înființată o Comisie pregătitoare cu 27 de membri, care și-a deschis lucrările la Geneva, în anul 1926. De la început, lucrările acestei Comisii s-au desfășurat în condițiile unei lupte surde, uneori cu izbucniri rău prevestitoare, între marile puteri. Suspiciunea și neîncrederea conjugate cu presiunile cercurilor ostile dezarmării, care căutau să demonstreze „inutilitatea” unei atari acțiuni în condițiile absenței unor „garanții suficiente”, au caracterizat lucrările Comisiei pregătitoare. Menținându-se pe poziția ei mai veche, Franța nu era de acord să se pună măcar, în discuție, înarmările terestre, iar Marea Britanie ținea la fel de mult la cele navale, în vreme ce Germania, declarându-se de acord cu dezarmarea generală, cerea, în caz de nerealizare a acesteia, „drepturi egale” la înarmare cu celelalte puteri. Uniunea Sovietică, care împreună cu S.U.A. și Turcia, deși nu făceau parte din Liga Națiunilor au fost invitate să participe la lucrările Comisiei pregătitoare, a desfășurat o muncă stăruitoare pentru realizarea dezarmării generale și complete. În acest scop, delegația sovietică a depus pe masa negocierilor, la data de 30 noiembrie 1927, un proiect de plan cuprinzător și concret privind măsurile cele mai importante pentru înfăptuirea acestui nobil deziderat³². Dar, lipsite de dorința sinceră a găsirii formelor celor mai potrivite pentru asigurarea păcii mondiale, marile puteri au respins proiectul sovietic sub motiv că el nu corespundea articolului 8 din Pactul Societății Națiunilor care stipula că: „Membrii Societății recunosc că menținerea păcii cere reducerea armamentului național la minimul compatibil cu siguranța națională și cu executarea obligațiilor internaționale impuse printr-o acțiune comună”³³. La cea de-a VI-a sesiune, și ultima, Comisia a adoptat, la 6 noiembrie 1930, un proiect de Convenție care prevedea unele măsuri, cu eficacitate îndoielnică, privind limitarea și reducerea

³⁰ *Tratatul de pace cu Germania*, Versailles, 28 iunie 1919. Partea I. Pactul Societății Națiunilor, în: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 17.

³¹ A.M.A.E., Raportul Legației române din Washington, 16 octombrie 1921, Fond Convenții, 9/V1 (Nepaginat).

³² *Declarația delegației U.R.S.S. prezentată la ședința Comisiei pregătitoare a Ligii Națiunilor în problema dezarmării*, 30 noiembrie 1927, în: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 146—149.

³³ *Tratatul de pace cu Germania*, Versailles, 28 iunie 1919. Partea I. Pactul Societății Națiunilor, în: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 19.

armamentelor. Pus în discuția Consiliului Societății Națiunilor, acesta a decis convocarea unei Conferințe pentru limitarea și reducerea înarmărilor, care urma să-și deschidă lucrările pe data de 2 februarie 1932. Circumstanțele internaționale în care se încerca soluționarea problemei dezarmării erau evident nefavorabile și ele se aflau într-un rapid proces de înrăutățire. În Extremul Orient, unde Conferința de la Washington mai mult înăsprise situația, se pregăteau evenimente grave. Urcarea pe tronul Japoniei a lui Hirohito, la 25 decembrie 1926, care a marcat începutul erei japoneze „Showa“, a deschis cale largă de acțiune cercurilor militariste. În acest sens trebuie înțeleasă venirea în fruntea imperiului, la 20 aprilie 1927, a unui guvern Seiyukai, partid aflat pînă atunci în opoziție, cu generalul Tanaka Giichi la conducere. Noul cabinet japonez s-a decis să schimbe politica „moderată“ a antecesorului său, cu o politică „pozitivă“, în special față de China și U.R.S.S. Cu acest țel el a convocat faimoasa Conferință pentru Extremul Orient, care a avut loc în 27 iunie—7 iulie 1927, și care a adoptat *Programul de acțiune în opt puncte* pentru „...colonizarea Extremului Orient și pentru dezvoltarea noului nostru Imperiu continental“³⁴. Pe baza acestui document, generalul Tanaka Giichi a elaborat un memorandum pe care, la 25 iulie același an, l-a înminat împăratului. Ridicîndu-se împotriva documentelor Conferinței de la Washington, prin care „...Anglia și America voiau să zdruncine influența noastră în China“, premierul nipon aprecia că „Propunerea de reducere a armamentelor nu este decît un mijloc de a micșora forțele noastre militare și de a ne priva de posibilitatea de a cucerii teritoriul imens al Chinei“³⁵. *Memorandumul Tanaka* preconiza o politică „de singe și fier“ pentru gloria veșnică a Imperiului japonez. „Dar ducînd această politică, se preciza în memorandum, ne vom găsi față în față cu Statele Unite care acționează împotriva noastră, după politica chineză a luptei împotriva otrăvii, cu ajutorul otrăvii. Dacă în viitor vom voi să exercităm controlul asupra Chinei, va trebui să răpunem Statele Unite, adică să procedăm cu ele cum am făcut în războiul ruso-japonez“³⁶. *Pactul multilateral pentru prohibirea războiului sau Pactul de la Paris sau Pactul Briand-Kellogg*, semnat la 27 august 1928 în capitala Franței, printre altele și de către Japonia, n-a oprit pornirile agresive ale cercurilor militariste nipone. Criza economică mondială, care a cuprins și economia Imperiului japonez către sfîrșitul anului 1929, a favorizat propaganda social-demagogică și naționalist-șovină menită să creeze și să dezvolte în rîndul populației o stare de spirit prielnică realizării planurilor de expansiune concretizate în faimosul *Memorandum Tanaka*. În plus a fost pusă în circulație ideea că un război victorios pe continent ar fi fost singura cale pentru salvarea Japoniei de ravagiile crizei. Explozia de la Liutiaogou, din noaptea de 18—19 septembrie 1931, a dezvăluit cu violență adevărata față a vieții politice internaționale. Declanșarea agresiunii nipone în China de Nord-Est a găsit Geneva în plină desfășurare a celei de-a XII-a sesiuni a Societății Națiunilor. Într-o corespondență trimisă în acele zile din orașul de pe malurile lacului Lemán, Nicolae Titulescu aprecia că problema manciuriană

³⁴ *Le brigandaj japonais en Mandchourie, Mémoire présenté par le président du Conseil japonais à l'empereur du Japon*, Bureau d'éditions, Paris, 1932, p. 12.

³⁵ *Ibidem, Considérations générales...*, p. 14, 16.

³⁶ *Ibidem*, p. 15.

„...a fost privită ca foarte gravă din primul moment deoarece era pus în joc nu numai prestigiul Consiliului Societății Națiunilor, dar și soarta Conferinței generale a dezarmării în cazul cînd diferendul, neputînd fi rezolvat, ar fi degenerat în război”³⁷. De la început, marile puteri au privit cel puțin cu îngăduință „acțiunea” militară a Japoniei în Manciuria. Henry Stimson, Secretarul de Stat al S.U.A., a declarat ambasadorului japonez la Washington că partea americană consideră incidentul manciurian ca rod al activității extremiste a Armatei din Guangdong și că guvernul american este încredințat că autoritățile de la Tokio au capacitatea să se descurce în situația creată³⁸. Pentru a păstra „popularitatea” engleză în Japonia, lordul Reading, ministrul de externe de atunci al Angliei, a declarat că guvernul de la Londra nu dorește să-și implice țara în complicații internaționale³⁹, iar contele de Martel, ambasadorul Franței la Tokio, aprobînd „acțiunea” militară niponă în Manciuria, aprecia că Japonia „...a introdus ordine, siguranță, respectul proprietății, într-un cuvînt civilizația în diferite centre din Manciuria și de-a lungul Căii ferate sud-manciuriene, unde își întinde expansiunea economică”⁴⁰. Această atitudine de încurajare a agresiunii japoneze în China de Nord-Est se explică, în primul rînd, prin faptul că cercurile politice conducătoare occidentale sperau că „incidentul” de la Mukden și cîmpirea Manciuriei vor fi continuate cu un război nimicitor antisovietic. Dar, situația în Extremul Orient a evoluat contrar acestor așteptări, japonezii vizînd cucerirea zonelor bogate ale Chinei interioare. Îngrijorați, occidentalii s-au pronunțat pentru constituirea unei comisii care, în numele Ligii Națiunilor, să ancheteze faptele la fața locului și să raporteze Consiliului acesteia. Acest fapt n-a oprit cursul primejdios al evenimentelor în Extremul Orient. Sub presiunea militariștilor, guvernul Reijiro Wakatsuki a demisionat la 11 decembrie 1931, făcînd loc unui guvern mai „ferm” condus de bătrînul, de 75 de ani, Inukai Tsuyoshi, președintele partidului Seiyukai. Dar, nici „doctrina nerecunoașterii”, inaugurată de Stimson prin nota adresată guvernelor chinez și japonez la 7 ianuarie 1932, nici Comisia de studiu a Societății Națiunilor, pusă sub conducerea diplomatului britanic Edward Lytton și nici apelurile repetate ale Forumului de la Geneva, n-au oprit cursul agresiv al politicii nipone în Extremul Orient. Din inițiativa Japoniei, la 18 februarie 1932, s-a „proclamat” „independența” Manciuriei, iar o lună mai tîrziu, militariștii japonezi au creat statul marionetă Manzhouguo⁴¹. Ba, mai mult, fixîndu-și ca obiectiv cucerirea Shanghaiului. „...centrul cel mai important al comerțului și navigației japoneze în China centrală și meridională” și unde Japonia poseda „...interese ridicîndu-se la mai multe sute de milioane de yen”⁴², militariștii niponi au extins pîrjolul războiului. După multe ciocniri premergătoare, în noaptea de 28–29 ianuarie 1932, forțe armate japoneze, însoțite de

³⁷ Arhiv. Stat. Buc., Fond Casa regală, Dosar nr. 130/1931, f. 54–55.

³⁸ *Istoriia voini na Tihom Okeane* (traducere din limba japoneză), tom. I, Izdatelstvo inostrannoi literatury, Moskva, 1957, p. 191.

³⁹ Arhiv. Stat. Buc., Fond Casa regală, Dosar nr. 129/1931, f. 8.

⁴⁰ *Ibidem*, Dosar nr. 130/1931, f. 21.

⁴¹ Pentru detalii, vezi: Zorin Zamfir, *Societatea Națiunilor și agresiunea japoneză în China de Nord-Est*, în: *Relații internaționale în perioada interbelică*, Studii, Edit. Politică, București, 1980, p. 202–206.

⁴² A.M.A.E., Fond Societatea Națiunilor, Dosar nr. 42, F. 1 (1933–1939), Conflictul Chino-Japonez, Appel du Gouvernement Chinois en vertu de l'article 15 du Pacte. Note explicative du Gouvernement japonais (nepaginat).

blindate, au declanșat operațiuni ofensive, dar, au fost întimpinate cu bărbăție de ostașii armatei a XIX-a chineze. Complicarea situației în zona Shanghaiului a provocat o vie neliniște la Washington, Londra, Paris, Roma etc. În rațiunea acestui fapt, Consiliul Municipal al Settlement-ului internațional din Shanghai a hotărât ca, în ziua de 28 ianuarie, începînd cu orele 16, să introducă „starea de criză”. În același timp, s-au dat indicații comandamentelor privind luarea măsurilor necesare în vederea apărării sectoarelor respective. Imediat, trupe engleze și americane, urmate de cele italiene, au ocupat poziții de apărare⁴³. De asemenea, puternice forțe ale marinei de război americane au început manevre amenințătoare în bazinul Pacificului⁴⁴.

Desfășurarea evenimentelor la Shanghai au arătat autorităților imperiale nipone că Japonia nu era încă pregătită să poarte un război lung și istovitor împotriva poporului chinez și a puterilor occidentale. De aceea, calculînd momentul cel mai favorabil, comandamentul forțelor japoneze la Shanghai a dat publicității o declarație de încetare a operațiunilor militare în acea zonă. În urma tratativelor dintre cele două părți, la 5 mai s-a semnat acordul chino-japonez prin care se punea, deocamdată, punct „final” „incidentului” de la Shanghai.

- Dar situația a continuat să rămînă încordată. Faimoasa „Dantură a Pactului Briand-Kellog” s-a dovedit total ineficace. Japonezii s-au ridicat cu vehemență împotriva activității și raportului Comisiei Lytton și încercînd să se folosească de disensiunile dintre occidentali, să-și facă aliați. Deosebit de curtată a fost Franța, dornică la rîndul ei, să încheie șirul insuportabil de lung al însucceselor diplomatice. Dar, toate manevrele diplomației nipone au fost zadarnice⁴⁵. Aprobarea Raportului Lytton de către Adunarea Generală a Societății Națiunilor a infuriat pe japonezi. La 27 martie 1933, guvernul imperial nipon a trimis o telegramă Secretarului General al Ligii Națiunilor prin care se da preavizul convenit privind retragerea Japoniei din rîndurile organizației geneveze.

În timp ce în Orientul Îndepărtat vorbeau armele, oameni politici occidentali făceau totul pentru a otrăvi și mai mult climatul politic internațional. Atitudinile revizioniste deveneau tot mai frecvente, nu numai la Berlin, Roma, Budapesta, ci și la Washington și Londra. Încă spre sfîrșitul anilor '20, în capitala Marii Britanii, inevitabilitatea unui război general european era, pentru unii oameni politici, un lucru cert. În octombrie 1927, lordul Beaverbrook, personalitate politică engleză proeminentă, înapoiindu-se de la Berlin unde făcuse o vizită, a declarat că în Europa Centrală se va dezlănțui, în scurt timp, un răzoi în urma căruia Polonia, România, Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia vor fi nimicite⁴⁶. Într-o corespondență din Londra, Nicolae Titulescu informa că la deschiderea parlamentului englez, atît regele George, cit și primul ministru Ramsey MacDonald, s-au arătat pe față favorabili examinării problemei revizuirii tratatelor⁴⁷. Peste Atlantic, în timpul vizitei lui Pierre Laval din octombrie 1931, senatorul

⁴³ Pentru detalii, vezi: Zamfir Zorin, *op. cit.*, p. 190—202.

⁴⁴ J. Lequiller, *op. cit.*, p. 309.

⁴⁵ Documents Diplomatiques Français, 1932—1939, I-re Série (1932—1935), Tome I, Paris, Imprimerie Nationale, 1964, p. 7—8, 15, 158, 256, 302—305.

⁴⁶ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Anglia. General, 1925—1932, vol. I, f. 63.

⁴⁷ N. Titulescu către M.A.S., Londra, 10 noiembrie 1931, în: Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice...*, p. 388.

William Borah, președinte al Comitetului pentru afaceri străine din Senat, conducătorul unui grup de 10—12 senatori „ireconciliabili“, a făcut, în fața a numeroși ziariști francezi și americani, o serie de declarații fulminante.

Referindu-se la spinoasa și, în același timp, la arzătoarea problemă a dezarmării, W. Borah și-a exprimat părerea și convingerea că în Europa nu se poate realiza nici o dezarmare „...atita vreme cît lucrurile nu vor fi schimbate adînc...“. Rugat să fie mai explicit el a afirmat că „...va trebui să schimbați atît tratatul de la Versailles, cît și cel din Saint Germain, ori prin pace, ori prin forță⁴⁸. Pînă și inteligentul F. D. Roosevelt, în mai multe rînduri, în 1933, se pronunța public pentru revizuirea tratatelor, avînd grijă, însă, să condamne revizionismul războinic⁴⁹. Referindu-se la starea de instabilitate din arena politică internațională, în curs de a deveni cronică, Alberto di Stefani, fost ministru italian, declara, pe drept cuvînt, în 1930: „Generațiunile din anul 2000 se vor mira de tot ce Guvernele de azi fac și desfac, dacă în loc de state ar fi vorba de simpli particulari, dînsii, în bună logică, ar trebui să fie închiși într-o casă de nebuni“⁵⁰.

Aceasta era atmosfera politică din lume în preajma și în timpul desfășurării lucrărilor conferinței pentru dezarmare. La 2 februarie 1932, la Geneva, și-a început lucrările Conferința pentru reducerea și limitarea armamentelor, la care au luat parte 61 de state, dintre care: 54 membre ale Ligii Națiunilor și 7 nemembre. În timpul lucrărilor s-au reliefat clar cîteva opinii, mai importante și s-au prezentat mai multe proiecte în jurul cărora s-au purtat discuții de o deosebită ascutime. Opinia franceză, ca de obicei împotriva celei engleze, se concretiza în Planul Tardieu. Potrivit acestuia problema dezarmării se reducea esențialmente la constituirea unor forțe armate internaționale puse la dispoziția Societății Națiunilor. Cea engleză, era înainte de toate... engleză și exprimîndu-se pentru limitarea categorică a forțelor armate de uscat și împotriva submarinelor nu accepta sub nici un motiv reducerea armamentului naval. Germanii, la rîndul lor, au pretins, de la început, egalitatea completă a Germaniei cu celelalte puteri occidentale în materie de înarmare. Cutezanța lor era cu atît mai mare, cu cît au fost fățiș sprijiniți de englezi. Referindu-se la aceasta, Nicolae Titulescu scria într-o scrisoare trimisă la București: „Ministrii britanici mi-au declarat că este incompatibil cu sentimentul de demnitate națională să oblige o putere mare să stea veșnic în inferioritate militară față de celelalte state, care păstrează libertatea de a se înarma“⁵¹. Opinia americană, concretizată în *Planul Hoover*, prevedea numai o dezarmare calitativă, distrugerea armamentului greu. S-a evidențiat și un punct de vedere japonez, concretizat în *Studiu asupra Manciei și dezarmarea*, prezentat de generalul Ywane Matsui, care pretindea pentru Japonia dreptul de a continua să se înarmeze, căci: „Eu am din nenorocire ferma convingere, repeta reprezentantul Japoniei, că va veni curînd ziua cînd Japonia va trebui să ia în considerație puterea formidabilă a Rusiei Sovietice“. Documentul nipon preciza: „Faptul că înarmarea Imperiului

⁴⁸ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, S.U.A. General, 1918—1932, vol. I, f. 282—283, 293—294.

⁴⁹ *Ibidem*, 1933—1934, f. 253.

⁵⁰ *Ibidem*, Italia. Probleme economice, 1924—1931, vol. 47, f. 191.

⁵¹ N. Titulescu către M.A.S. (*Pentru Carol al II-lea*). Geneva, 12 mai 1932, în: Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 341.

constituie singurul mijloc efectiv pentru menținerea păcii și liniștii în întreaga Asie orientală este indiscutabil⁵². Unica propunere eficientă, menită să asigure pacea în lume, a fost prezentată de delegația sovietică, dar, și de această dată a fost privită cu vădită ostilitate de occidentali.

Pe măsura trecerii timpului disputele au devenit extrem de înverșunată. Sub amenințările delegațiilor germani că vor părăsi Conferința de dezarmare, marile puteri au adoptat o declarație prin care se acorda Germaniei egalitatea în drepturi cu acestea în materie de dezarmare⁵³. Aceasta a însemnat nu numai o încălcare a Tratatului de la Versailles, ci o încurajare directă a forțelor revizioniste și revanșarde din lume. Venirea național-socialiștilor la putere în Germania, la 30 ianuarie 1933, a redus foarte mult șansele de izbândă ale Conferinței de la Geneva. Cea de-a doua sesiune a acesteia, care și-a deschis lucrările în martie 1933, s-a desfășurat într-o atmosferă de aspră tensiune. Delegația hitleristă pretindea, pe baza principiului egalității în drepturi, ca Germania, pe măsura efectivei dezarmări a celorlalte puteri, să-și sporească armamentul spre a ajunge la nivelul acestora, atât din punct de vedere calitativ, cât și cantitativ.

În acest context, s-a pus în circulație ideea că nereușitele Conferinței pentru dezarmare se datorau poziției țărilor mici și mijlocii. Referindu-se la aceasta, revoltat, Nicolae Titulescu îi spunea lui John Simon: „Cu ce am împiedicat de pildă noi, puterile mici, succesul Conferinței dezarmării? Tardieu a venit cu un plan de dezarmare. Am spus: da. Președintele Hoover a venit cu un plan de dezarmare. Am spus: da. MacDonald a venit cu un plan de dezarmare. Am spus: da. Să fim franci: ceea ce împiedică mersul normal al lucrurilor sînt complicațiunile de interese între marile puteri: conflictul franco-german, conflictul italo-francez, conflictul franco-englez. La ele se mai poate adăuga conflictul dintre o mare putere și o mică putere, ca, de pildă, conflictul germano-polonez și italo-iugoslav⁵⁴.

Subminată de contradicții ce se adinceau permanent, Conferința pentru dezarmare s-a încheiat într-un eșec total. Mai întii, la 14 octombrie 1933, Germania a părăsit Conferința și Societatea Națiunilor, și eliberată de orice control internațional a început să se înarmeze intens. Propunerea delegației sovietice de a transforma Conferința pentru dezarmare într-un organism permanent de apărare a păcii și securității popoarelor a fost respinsă, trădînd încă o dată adevăratele intenții ale marilor puteri occidentale.

Cel de-al patrulea deceniu s-a caracterizat, între altele, prin marșul forțat al forțelor revanșei și revizionismului, sub privirile cel puțin îngăduitoare ale liderilor occidentali, către un nou război mondial.

Îngăduința cu care cercurile politice conducătoare de la Washington, Londra, Paris etc. au privit agresiunea Italiei fasciste împotriva Etiopiei, ocuparea zonei demilitarizate renane de către trupele hitleriste, intervenția italo-germană împotriva republicanilor spanioli, dezlănțuirea agresiunii japoneze împotriva Chi-

⁵² A.M.A.E., Fond 71, Dosare speciale. Conflictul chino-japonez, vol. 231, Etude sur la question de Mandchourie et la désarmement, f. 187, 184.

⁵³ *Declarația celor cinci puteri*, Geneva, 11 decembrie 1932, în: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, op. cit., p. 157.

⁵⁴ N. Titulescu către M.A.S. (*Numai pentru Carol al II-lea*), președintele Consiliului Al. Vaida-Voievod și vicepreședintele Consiliului G. G. Mironescu, în: Nicolae Titulescu, op. cit., p. 487.

nei, ocuparea Austriei de către Germania nazistă, apoi a Cehoslovaciei etc., a fost de fapt o crimă împotriva popoarelor, ea punând în gravă primejdie civilizația umană. La cea de-a doua ședință a celei de-a 105-a sesiuni a Consiliului Societății Națiunilor din 22 mai 1939, Wellington Koo, reprezentantul chinez, prezentând situația de pe cîmpiile de bătaie din țara sa, sublinia că guvernul Chinei cere să se recomande statelor membre ale Societății Națiunilor, pe de o parte, să acorde asistență financiară și materială Chinei, iar pe de alta, să se abțină a mai furniza Japoniei arme, material de război și materii prime necesare pentru a duce războiul de cîmpire a Chinei⁵⁵.

Referindu-se la politica de conciliere a occidentalilor în perioada interbelică, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea rostită cu ocazia împlinirii a 30 de ani de la victoria împotriva fascismului, spunea: „Popoarele europene și de pe alte continente au plătit foarte scump politica de concesi, miopia și trădarea unor cercuri conducătoare din acel timp...”⁵⁶. De aceea, „...să tragem toate învățămintele și să ne exprimăm hotărîrea fermă de a face totul pentru a împiedica un nou război, pentru a asigura colaborarea între popoare și pacea pe planeta noastră”⁵⁷.

⁵⁵ A.M.A.E., Fond Societatea Națiunilor, Dosar nr. 42, f. 1 (1933—1939), Société des Nations, Centcinquième session du Conseil, Proces-verbal, Deuxième séance (Privée, puis publique), nepaginat.

⁵⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. II, Edit. Politică, Buc., 1975, p. 563—564.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 562—563.

Figuri de dascăli

**NICOLAE I. SIMACHE — reprezentant de seamă
al învățămîntului istoric prahovean.**

RODICA DRAGU

Nicolae Simache a fost unul dintre profesorii care au onorat catedra de istorie a liceului ploieștean „Sf-ții Petru și Pavel” (actualmente „I. L. Caragiale”), fiind investit cu înaltul titlu de „profesor emerit”.

Realizînd o inspirată caracterizare a lui Nicolae Simache, fostul său elev, prof. Paul D. Popescu l-a numit „profesorul integral”, „educator printr-o adîncă vocație”. Om al școlii și animator cultural în cel mai deplin sens al cuvîntului, N. I. Simache a fost un remarcabil reprezentant al intelectualității prahovene.

S-a născut, așa cum confirmă actul său de naștere înscris în „Registrul Stărei Civile pentru născuți”, aflător în arhiva primăriei comunei Cosminele¹, la 4 noiembrie 1905, în această comună așezată între dealuri cu păduri, livezi și fînețe, pe malurile pîrîului Cosmina, într-una din frumoasele zone ale județului Prahova.

Tatăl său, Ilie N. Simache, „muncitor cu palmele”, cum se menționează în amintitul act de naștere al profesorului Simache, a fost un om iute, cu fire aprigă. Bun gospodar, el a îndeplinit mulți ani, înainte și după primul război mondial, funcția de primar al comunei Cosminele.

Nicolae Simache a făcut școala primară, cinci clase cum era sistemul timpului, în comuna natală, dovedind încă din primii ani ai contactului cu cartea neobișnuite aptitudini și sete de a învăța.

Venit în Ploiești pentru a-și continua studiile, urmează cursurile liceului „Petru și Pavel”, remarcîndu-se ca un elev strălucit.

Încă de pe atunci, prestigiul său de orator de talent, dublat de o pregătire solidă, era deja conturat, stîrnind aprecierea dascălilor săi și admirația colegilor mai mici.

Din fragedă tinerețe, fiind încă pe băncile școlii, avea sentimentul responsabilității sociale a omului de cultură care are datoria de a lumina și educa poporul. Acest mod de a gîndi se va contura definitiv în anii facultății, sub influența marilor săi dascăli Vasile Pârvan și Nicolae Iorga.

Urmînd cursurile facultății de litere și filosofie din București, s-a dovedit un student eminent. A studiat cu seriozitate, cu pasiune, desfășurînd o intensă activitate de cercetare în arhive și biblioteci, participînd la dezbaterile din seminarii, realizînd excursii documentare în țară și în străinătate.

În timpul vacanțelor, în comuna natală, organiza serbări, șezători, prin intermediul cărora consătenii săi făceau cunoștință cu marii noștri poeți și scriitori.

¹ *Arhiva Consiliului popular al comunei Cosminele — Prahova, Registrul Stărei Civile. Pentru născuți, 1905, actul de naștere nr. 43 — (documente neinventariate).*

Încheindu-și studiile universitare, obține licența cu cea mai înaltă apreciere — „Magna cum laude“.

În 1931, își începe cariera didactică, căreia i s-a dăruit necondiționat.

A funcționat ca suplinitor și apoi ca titular, la mai multe școli din Ploiești și Buzău, pentru ca apoi să ajungă profesor la liceul „Sf-ții Petru și Pavel“, unde fusese elev și unde va funcționa pînă la pensionarea sa, în 1969.

Deosebit de exigent cu sine însuși, profesorul N. Simache s-a preocupat toată viața de perfecționarea sa profesională, ajungînd „cel mai vestit și apreciat profesor de istorie din județ“, care, „sprijinit de o memorie prodigioasă, a asimilat un vast material de istorie a României, istorie universală, istorie a limbii române, arheologie, istorie a artei, etnografie, folclor, geografie etc., toate sistematizate, închegate într-o remarcabilă cultură generală“².

Încă de tînr a știut să-și pună această deosebit de solidă pregătire în slujba formării elevilor săi, a educării lor patriotice.

Metoda sa preferată era expunerea, prelegerea, mai ales la clasele mari. Dar, așa cum își amintesc foștii săi elevi, „nu însemna însă deloc că lecțiile sale nu aveau un caracter activ. Expunerea îi era atît de vie, de caldă, de nuanțată, de colorată, de sugestivă, încît nici un elev nu putea să nu participe la ceea ce se spunea, să nu-și imagineze activ ce i se sugera neconținut“³.

Una din pasiunile sale era și folosirea elementelor de istorie locală în cadrul lecțiilor. Deosebit de bun cunoscător al trecutului istoric prahovean, al frământății și bogatei istorii a Ploieștiului, profesorul N. Simache își conducea elevii în înțelegerea legăturilor dintre local și național, ca și dintre național și universal, conferind lecțiilor sale culoare, semnificații afective și forță educativă nebanuită.

Calitatea lecțiilor lui va spori încă prin contactul — prin anii 1947—'48 — cu învățătura marxistă, pe care a înțeles-o în profunzime și și-a însușit-o cu convingere, reușind să o pună la baza întregii sale activități de profesor și cercetător.

Înțelegînd excepționala valoare formativă a folosirii, în interesul lecțiilor de istorie, mai ales de istorie a patriei, a muzeului și a excursiei documentare, N. Simache a fost printre primii și rarii — la început — profesori care le-au utilizat. Erau vestite atît grija și minuțiozitatea cu care pregătea asemenea lecții practice, cît și entuziasmul tineresc, însuflețirea cu care le realiza.

Dealtfel, din dragoste pentru istorie, pentru locurile natale, ca și din grijă pentru profesorii tineri și neformați încă, Nicolae Simache a organizat o serie de excursii de documentare și metodice cu profesorii de istorie, cărora le-a arătat frumusețile și bogățiile naturale, ca și, mai ales, numeroasele valori istorice ale județului, pentru a le servi drept model în activitatea de instruire și educare a elevilor lor.

Mai mult, a căutat să inițieze profesorii și chiar elevii pasionați de istorie — și erau mulți cei ce deveneau sub influența sa — în munca de cercetare științifică, în cunoașterea și cercetarea documentelor istorice.

Dar, Nicolae Simache în școală nu a fost numai profesorul erudit și pasionat de istorie. Deși era în stare să uite de sine, de nevoile sale materiale, în

² Paul D. Popescu, *N. I. Simache — profesorul integral*, amintiri, manuscrise.

³ Paul D. Popescu, *Op. cit.*

continua și fructuoasă sa zbatere dedicată — în diferite ipostaze — istoriei, nu uita nici un moment multiplele sale sarcini și îndatoriri de educator.

A fost permanent diriginte, urmărindu-și și îndrumându-și elevii cu o conștiințiozitate rară, cu o grijă cu adevărat părintească, îmbinând dragostea cu exigența, în toate manifestările lor din școală și extrașcolare. Îi îndemna în pregătirea serioasă a lecțiilor, în adoptarea unei ținute și comportări demne, corecte, le stimula aptitudinile, îndrumându-le activitatea din cadrul societăților cultural-artistice din liceu, ajutându-i în realizarea unor articole pentru revista „Curierul liceului”.

Neobosita sa activitate de educator și-a desfășurat-o nu numai ca diriginte, ci și ca bibliotecar al liceului, ca director de studii al internatului de băieți, apoi ca director al acestuia, precum și ca subdirector al liceului în care a funcționat.

Deosebit de semnificative pentru activitatea sa educativă, ca și pentru concepția și atitudinea sa politică sînt evenimentele din perioada creșterii pericolului fascist, a primejdiei legionare.

În perioada anilor 1935—'36, mișcarea legionară căuta să pătrundă în școli și să otrăvească sufletele copiilor cu teorii rasiste, cu metode violente, criminale.

În internatul liceului „Petru și Pavel” din Ploiești, nici un elev nu s-a contaminat. Faptul că nu s-a strecurat în internat nici un manifest, nici un cîntec legionar, a fost determinat, în principal, de activitatea neobosită a lui N. Simache, atît prin controlul continuu realizat, dar mai ales, prin acțiunile educative, prin care convingea pe elevi cît de străine de interesele țării, de tradițiile românești, de omenia poporului nostru ostil crimei, sînt țelurile și mijloacele legionare.

Conștiința de rolul jucat de N. Simache în frînarea influenței lor în școală și în internatul liceului, legionarii au dispus scoaterea sa din funcția de director de studii.

După eșecul rebeliunii legionare, revenit la conducerea internatului, ca director, N. Simache și-a continuat activitatea educativă, cu aceeași grijă părintească. Ochiul lui era peste tot, la bucătărie, la masă, la dormitor, la meditații, sprijinind îndeaproape elevii să învețe bine.

Abnegația, devotamentul manifestat de el pentru școală, pentru tot ce însemna școala, sînt deosebit de puternic reliefate de felul cum a acționat din momentul cînd, la bombardamentul din aprilie 1944, liceul a fost grav avariat. „Ce a făcut atunci Simache pentru salvarea bunurilor liceului — își amintește fostul său coleg de cancelarie, profesorul emerit I. Grigore — poartă pecetea eroismului. Din clădirea în flăcări, echipele de elevi organizate și conduse de el, au salvat tot ce era de preț și mai amenințat: laboratorul de fizico-chimice, actele, tablourile, cărțile etc. Iar cînd apoi liceul s-a evacuat în comuna prahoveană Izvoarele, totul s-a făcut sub ochiul și cu contribuția lui N. Simache, care, zi și noapte, a vegheat la împachetarea ultimei eprubete, a ultimei cărți din marea și vestita bibliotecă a liceului. Bineînțeles, la fel s-au petrecut lucrurile și la revenirea în Ploiești a liceului”.

Dar, profesorul Simache și-a înțeles menirea de educator nu numai în școală, ci și dincolo de zidurile ei.

Zeci și zeci de conferințe — adevărate lecții de patriotism — adresate celor mai diverse auditorii, nenumărate articole publicate în reviste și ziare, îndeosebi

în cel local, căutau să lămurească maselor de oameni ai muncii diferite aspecte ale istoriei patriei, să atragă atenția asupra unor evenimente culturale, să reamintească sau să aducă la cunoștința publică fapte și nume prahovene deosebite și demne de a servi de exemplu.

Nicolae Simache a fost totodată și un pasionat și minuțios cercetător și autor al unor interesante studii istorice și al unor alte variate lucrări.

Primele sale lucrări constau în editarea, în colaborare cu Tr. Cristescu, a patru volume de cronici: Cronograful lui Moxa, Letopisețul Cantacuzinesc și variantele sale (2 volume) și Cronica lui Radu Popescu. După cum arată autorii, publicarea acestor cronici nu s-a făcut după manuscrise, ci după vechile ediții, la care însă au adăugat bogate și interesante introduceri și un dublu comentariu, istoric și lingvistic⁴.

Importanța acestor lucrări rezidă, în primul rând, în faptul că ele reprezintă instrumente utile pentru profesorii de istorie, cărora le-au fost puse la îndemână cronicile care „nu se mai găseau nici la anticari“, cum se subliniază în prefață, așa încît „Cărțile care lipseau și profesorilor universitari vor putea fi-gura astfel și în biblioteca cea mai modestă“⁵.

Menționăm că lucrările amintite nu reprezintă simple reluări ale unor ediții mai vechi, ci și rezultatul muncii migăloase de cercetător, dovada competenței autorilor.

Volumul I din cronici conține și un deosebit de util capitol intitulat „Cum trebuie făcută o ediție critică“, în care sînt reluate indicațiile și regulile științifice și metodice publicate de Gr. Tocilescu și D. Russo în al lor „Studiu critic asupra cronicilor române“, inserat în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, an. II, vol. III, 1884, contribuind astfel la popularizarea largă a metodei științifice de lucru în domeniul istoriei.

Reproducerea cronicilor este precedată de ample date privind epoca în care au fost scrise, ceea ce atestă concepția științifică, materialistă a autorilor asupra dependenței operei istorice de condițiile vieții materiale, sociale și politice. Aparatul critic bogat, corect întocmit, ca și limbajul științific, dar atrăgător, colorat, lipsit de aridități dovedesc un stil de muncă științifică format, maturitate și competență.

Mult mai tîrziu, în 1969, cînd acestor calități li s-au adăugat experiența vîrstei și concepția marxistă, N. Simache, în colaborare cu George Potra, a elaborat o altă lucrare în care publică documente, rod al unei îndelungate și serioase munci de cercetare științifică în arhive și biblioteci. Este vorba despre ampla lucrare de 580 pagini, „Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor“⁶, valoros aport la îmbogățirea istoriei locale.

Încă din introducere se precizează: „Culegerea pe care o publicăm a izvorit din nevoia de a oferi cercetătorilor un material documentar care aduce contribuții prețioase la cunoașterea orașului Ploiești. Această culegere este re-

⁴ N. I. Simache și Tr. Cristescu, *Cronicile românești*, vol. I, *Cronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, tip. Frații Dumitrescu, 1942, p. LXXI.

⁵ *Ibidem*.

⁶ G. Potra și N. I. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor* (1632—1857), Ploiești, 1969.

zultatul unei munci migăloase și stăruitoare în marile depozite de documente... ca și a citorva colecții particulare de documente"⁷.

Documentele publicate au fost selecționate cu grijă, după valoarea informației conținute și sînt precedate de ample explicații privind istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor, interdependența lor economico-socială, concurența făcută de Ploiești Tîrgșorului și dispariția lentă a acestuia. Perioada cercetată este cuprinsă între 1632 (cu referiri și la anii întemeierii Ploieștiului ca oraș de către Mihai Viteazul) și cca. 1850, dată de la care Ploieștiul, învingînd definitiv Tîrgșorul, se lansează pe orbita dezvoltării rapide capitaliste. Problemele locale cercetate sînt incluse într-un cadru sintetic de istorie generală a orînduirii feudale în Țara Românească.

Preocuparea pentru cercetarea istoriei locale, interesul, dragostea pentru meleagurile natale, l-au călăuzit toată viața. Rezultatul a fost elaborarea a zeci de articole, studii, lucrări monografice dedicate unor sate, comune, orașe prahovene, a căror istorie a fost dezvoltată sau îmbogățită prin munca fără preget a profesorului Simache.

În același cadru al preocupărilor sale se înscrie și activitatea pe care a desfășurat-o ca redactor responsabil al unor volume cuprinzînd lucrări referitoare la trecutul istoric al județului Prahova. Volumele, intitulate sugestiv „File din trecutul istoric al județului Prahova”, „Pagini din trecutul istoric al județului Prahova” sau „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova” au fost considerate ca cele mai reușite asemenea publicații locale.

Valoarea lor constă, desigur, și în contribuția în sine a lucrărilor publicate în ele la îmbogățirea tezaurului istoriei Ploieștiului și Prahovei, dar, menționăm îndeosebi, marea lor importanță, derivată din caracterul de periodicitate conferit lor de N. Simache. Volumele „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova” erau concepute — și realizate în perioada vieții sale — drept reviste de istorie locală, care stimulau și îndemnau pe toți specialiștii județului (profesori, arhiviști, muzeografi etc.), dar chiar și pe alți pasionați de trecutul istoric prahovean să studieze, să cerceteze și să publice rezultatele cercetărilor lor.

Din păcate, moartea lui Nicolae Simache a întrerupt apariția acestor volume, căci nimeni nu a mai continuat această valoroasă inițiativă, determinînd un serios gol în viața culturală prahoveană.

Demn de menționat este și faptul că rolul său în editarea volumelor amintite nu s-a mărginit doar la neobosita strădanie cu care selecționa materialele, îngrijea editarea lor și asigura îndeplinirea tuturor migăloaselor operații necesare apariției unor asemenea publicații. El a fost și unul din cei mai fecunzi autori de studii și articole care au fost inserate în aceste volume, studii care mărturisesc o profundă cunoaștere a trecutului local, dar și o deosebit de largă arie a preocupărilor sale.

Așa se face că, în aceste volume au apărut studii istorice închinat, mai ales, evului mediu prahovean și orînduirii capitaliste, cu referiri la viața economico-socială, politică sau culturală, ca de exemplu „Unele aspecte ale situației țaranilor din fostul județ al Secuienilor în primii ani după aplicarea Regula-

⁷ *Ibidem*, p. 5.

mentului organic" (în 1968), completat în anul următor cu „Noi contribuții la studiul situației țăranilor, după aplicarea Regulamentului organic în fostul județ al Secuienilor”, „Creșterea domeniului feudal în secolul al XVII-lea. Cotropirea pământului țăranilor din Fulga”, „Răscoala țăranilor din 1888 în județul Prahova”, „Mișcările din Ploiești din 1860”, „Mișcările din Ploiești — 1869—1870”, „Ploieștii în timpul războiului Crimeii” și multe altele.

Tot aici a publicat și studii — unele în diverse colaborări — referitoare la contribuțiile prahovene la dezvoltarea culturii românești, cum sint: „Contribuții la istoricul presei prahovene”, „Istoricul tipografiei prahovene”, „Date noi privind viața și opera lui Cincinat Pavelescu”, „O graficiană prahoveană uitată: Maria Zăgănescu-Radianu”, „Mijloace de răspîndire mai rar întîlnite a ideilor revoluționare” și altele⁸.

Toate aceste studii și articole erau menite de autor, așa cum și precizează în lucrarea „Contribuții la istoricul presei prahovene”⁹, a determina pe cercetători să adauge noi elemente pentru o nouă monografie a județului Prahova, necesară pentru „cunoașterea unuia din cele mai bogate și pitorești județe ale patrie noastre”.

În cadrul lucrărilor sale, un loc aparte îl ocupă albumele închinete creațiilor de artă populară, colecțiilor de ștergere, de covoare, adunate cu grijă și pasiune, colecții unice în țară.

Studiile care însoțesc reproducerile colecțiilor respective denotă amănunțitele și solidele sale cunoștințe de etnografie, folclor, literatură, care vin să completeze vasta sa cultură istorico-geografică. Dealtfel, deosebita sa pricepere în problemele estetice, ca și ale istoriei locale și a contribuției ei la îmbogățirea patrimoniului cultural-artistic românesc au fost apreciate deosebit de Paul Petrescu, cel ce semnează elogioasele cuvinte din introducerea albumului colecției de covoare. „Colecția de covoare a muzeului prahovean — subliniază el — este nu numai o adunare de valori estetice, ci și o punere de probleme legate de viața culturală a țărilor românești... Cu atît mai mare mi se pare valoarea acestei colecții, strînse prin osîrdia unui cărturar care, la luminile deplinei sale științe a trecutului prahovean, unește o pricepere și o dragoste pentru lucrurile vechi, cu totul ieșite din comun. Asemenea realizări nu se pot face decît sub semnul unei pasiuni dublate de o perseverență exemplară. Se cuvine să adresăm profesorului Simache recunoștința tuturor celor care se ocupă cu dragoste de trecutul artistic al poporului român”¹⁰.

Lucrările dedicate colecțiilor amintite impresionează, într-adevăr, atît ca mărturii ale strădaniilor lui neobosite de colecționar, dar și prin dragostea și știința cu care le prezintă, realizînd o foarte competentă analiză a tehnicilor

⁸ Toate articolele amintite, mai puțin „Contribuții la istoricul presei prahovene” sînt publicate în volumele amintite, editate la Ploiești, de Muzeul de istorie al județului Prahova (director — N. Simache) și Societatea de Științe Istoric-archeologice, filiala Ploiești (președinte — N. Simache), ca și volumele „Hrisoave prahovene” și „Hronic prahovean”, în care, sub aceeași îngrijire, au fost adunate și publicate materialele prezentate la sesiunile de comunicări științifice din 1969 și 1970.

⁹ C. M. Răpeanu și N. I. Simache, *Contribuții la istoricul presei prahovene*, Ploiești, 1969, p. 4.

¹⁰ N. I. Simache, *Colecția de covoare a Muzeului de istorie al județului Prahova* — Efigii de artă populară — Ploiești, 1971.

populare, a coloritului, a ornamenticii ștergarelor și covoarelor, a simbolurilor conținute în tematica desenelor acestora.

Dintr-o analiză, oricât de sumară a lucrărilor sale, nu poate lipsi prezentarea altor valoroase contribuții ale sale la acțiunea de popularizare a comorilor artistice românești dintr-un alt domeniu al creației — cel al arhitecturii.

Menționăm, printre acestea, lucrările sale închinat casei-muzeu Hagi Prodan, monument de arhitectură din jurul anilor 1785 — și casei Nicolae Iorga din Vălenii de Munte.

Scrise cu competența și dragostea sa deosebită pentru realizările artei poporului român, lucrările prezintă cititorului — alături de imagini edificatoare — studii amănunțite despre casa Hagi Prodan, „sinteză de elemente orientale altoite pe elementele de bază ale arhitecturii românești... mic giuvaer al vechii noastre arte”¹¹ și despre casa Nicolae Iorga din Vălenii de Munte, prețioasă atât prin valoarea ei arhitectonică, fiind monument al arhitecturii de la sfîrșitul secolului XVIII, corespondent al culei oltenesti, cum o consideră N. Simache, cît și prin faptul că a aparținut marelui nostru cărturar patriot — Nicolae Iorga.

Dealtfel, Nicolae Simache nu este numai autorul lucrărilor care caută să popularizeze aceste monumente arhitectonice, ci este în același timp, cel care a depus o muncă stăruitoare și pasionată pentru realizarea acestor case-muzeu.

De numele lui se leagă valoroasa acțiune de creare a rețelei muzeistice din toată fosta regiune Ploiești.

Din 1953, cînd a fost numit directorul Muzeului județean (regional pe atunci) de istorie, muzeu pe care, de fapt, el l-a înființat și pînă la moartea sa, a luptat, cu o energie cu totul ieșită din comun, pentru adunare de material, pentru restaurarea unor monumente istorice, pentru înființarea de muzee și case memoriale.

Peste patruzeci de ani a desfășurat, fără odihnă, această activitate pusă în slujba orașului și județului său.

A colindat orașe, sate — subliniază Valeriu Râpeanu, fostul său elev — a mers prin vechi așezări, a cutreierat în lung și în lat Prahova, a descoperit în mănăstiri, biserici, vechi conace sau simple locuințe țărănești urmele trainice ale unei civilizații străvechi, ale unei culturi materiale și spirituale care s-a îmbogățit neîntrerupt. Nicolae Simache a scos la iveală, fie prin ceea ce a scris el despre trecutul județului Prahova și mai ales prin ceea ce a strîns și a sistematizat pentru muzeele din această parte a țării, o adevărată comoară de documente și obiecte indisponibile oricărei cercetări privind istoria civilizației, artei, culturii românești. Le-a adunat pe ploaie și zloată, dormind în primării neîncălzite, a depus eforturi pentru a fi achiziționate și apoi le-a pus la dispoziția celor mulți, în muzeele care prin munca și entuziasmul lui s-au deschis în anii noștri, pe Valea Prahovei, a Teleajenului și în alte localități care au aparținut fostei regiuni Ploiești”¹².

Simpla lor enumerare este edificatoare în acest sens: Muzeul de etnografie din Urlați (1955), Muzeul Tiparului din Tîrgoviște — Dîmbovița, Colecția „Ceasul de-a lungul vremii — Ploiești (1962), colecția memorială „I. L. Caragiale” —

¹¹ *Idem, Casa Prodan, album, Ploiești, 1964, p. 12.*

¹² Valeriu Râpeanu, *Un dascăl de neuitat: Nicolae Simache*, în „Tribuna școlii”, nr. 38, din 4 martie 1972, p. 9.

Ploiești (1962), casa memorială „Nicolae Iorga“ — Vălenii de Munte (1963), colecția memorială „Cezar Petrescu“ — Bușteni (1964), casa memorială „B. P. Hașdeu“ — Cîmpina (1965), colecția muzeală „Hagi Prodan“ — Ploiești (1965), colecția muzeală „Istoria epocii lui Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu“ — comuna Brebu — Prahova (1967), Muzeul transporturilor de pe valea superioară a Teleajenului „Hanul Roșu“ — comuna Gura-Vitioarei, sat Făget (1968), colecția muzeală de artă populară Breaza (1968), colecția muzeală de etnografie a Văii Slănicului — Slănic-Prahova (1970), colecția memorială „Andrei Rădulescu“ — comuna Chiojdeanca (1970) și altele.

Un alt aspect tot atât de important și caracteristic pentru viața și opera profesorului Nicolae Simache, este și activitatea sa în cadrul Societății de Științe Istorice. Încă de la începutul înființării ei, a fost vicepreședinte, iar după despărțirea de secția filologică, a devenit președintele filialei Prahova, fiind și membru în Consiliul de conducere al Societății.

În această calitate a organizat și a participat la nenumărate simpozioane, atrăgînd în mare număr intelectualitatea ploieșteană.

Profesor, om de știință, neobosit factor al vieții culturale a orașului său, Nicolae Simache s-a înscris în rîndul celor mai valoroși intelectuali prahoveni. A fost un cadru didactic de mare prestigiu, exemplu de dăruire și de sacrificiu de sine în slujba școlii și culturii românești.

Pentru meritele sale, i-au fost acordate înalte semne de prețuire: medalii comemorative, medalia muncii, ordinul muncii clasa a III-a, titlurile de „profesor fruntaș“ și „profesor emerit“, gradația de merit și altele.

Moartea sa, la 17 ianuarie 1972, a însemnat o reală pierdere pentru cultura prahoveană și românească.

Noutăți științifice

NOUTĂȚI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ (III) *

În anul 1982 activitatea științifică a istoricilor din țara noastră s-a îmbogățit cu noi lucrări, multe din ele, concentrate în jurul unor aniversări de excepție, cu adânci semnificații în istoria României și chiar în istoria universală, sărbătorite cu cinste în lumea întreagă prin manifestările științifice organizate de U.N.E.S.C.O. Așa de ex. împlinirea unui secol de la nașterea lui Nicolae Titulescu, mare diplomat și om politic român la nivel european din epoca interbelică, a fost întâmpinată prin publicarea mai multor monografii, studii și articole, menite să scoată în evidență noi aspecte, mai puțin cunoscute, din viața și activitatea acestuia, consacrată propășirii statului și poporului nostru. Din monografiile noi publicate menționăm : I. Grecescu, *Nicolae Titulescu, concepție juridică și diplomatică*, (Craiova, Scrisul românesc, 1982, 300 p.) ; I. Grecescu, *Gîndire și acțiune* (București, Ed. Politică, 1982, 264 p.) ; iar dintre culegerile de studii ne referim la : * * *, *Titulescu și strategia păcii* (Iași, Ed. Junimea, 1982, 503 p.) ; * * *, *Mari figuri ale diplomației românești* (București, Ed. Politică, 1982, 308 p.) ; * * *, *In memoriam. Nicolae Titulescu* (București, Ed. Politică, 1982, 248 p.). Tot atît de interesante sînt și studiile și articolele publicate în diferite periodice consacrate gîndirii diplomatice și operei scrise ale acestuia, ca de ex. I. Oprea, *Gîndirea diplomatică a lui Nicolae Titulescu pe cele două continente americane*, în „Revista de istorie”, 2/1982, p. 433—453 ; O. Matichescu, *Nicolae Titulescu — diplomat patriot, luptător împotriva fascismului pentru apărarea independenței și suveranității naționale* (Idem, p. 420—431) ; N. Dascălu, C. Bușe, *Opera scrisă a lui Nicolae Titulescu și locul acesteia în istoriografia contemporană*, (Idem, 4/1982, p. 483—510) ; M. Mușat, V. Arimia, *Nicolae Titulescu apărător al unității, independenței și suveranității naționale*, în „Anale de istorie”, 1/1982, p. 53—64 ; Gh. Buzatu, V. Dobrinescu, *Coordonate ale diplomației titulesciene*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, 1982, p. 229—238. În ceea ce privește istoria universală împlinirea unui secol de la moartea eroului italian Giuseppe Garibaldi a fost cinstită de istoricii din țara noastră prin noi lucrări, ca de ex. N. Liu, *Giuseppe Garibaldi — un patriot italian, apărător pentru libertatea popoarelor și herald al păcii*, în „Revista de istorie”, 10/1982, p. 1101—1115 ; Dan Berindei, *Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale româno-italiene*, Idem, p. 1116—1123 ; Șt. Delureanu, *Românii alături de Giuseppe Garibaldi în expediția celor o Mie*, Idem, p. 1124—1138, mult apreciate de specialiștii din țară și de peste hotare.

* Vezi „Studii și articole de istorie”, XLIII—XLIV, p. 191—198, XLV—XLVI, p. 284—290

În același timp au continuat investigațiile în arhive și biblioteci menite să documenteze noi teme privind istoria României și istoria universală. Așa de ex. a apărut un nou volum din colecția de izvoare *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, cuprinzând *Scriitori și acte bizantine din secolele IV—XV*, rod al muncii unui harnic colectiv de specialiști (București, Ed. Academiei, 1982, 586 p.). Volumul însumează documente și izvoare narative provenite din 73 surse în limba greacă și română, — ediție bilingvă —, pe baza cărora se obțin știri valoroase asupra poporului român la începutul Evului mediu, acestea fiind o nouă mărturie a continuității poporului nostru în spațiul carpato-danubian-pontic pe o durată de mai bine de un mileniu. De asemenea tot în 1982 s-a început publicarea unei noi colecții de izvoare *Izvoarele răscoalei lui Horea*, concepută în două serii A. *Diplomatarium* (cu 9 volume de documente provenite din arhivele din Viena și din Budapesta și B. *Izvoare narative* (4—5 volume). Primul, apărut sub redacția acad. Șt. Pascu, este lucrat de Al. Neamțu și C. Feneșan (vol. I), se referă la *Premisele răscoalei 1773—1774* și are 329 documente de la Arhivele Statului din Cluj-Napoca. Un alt volum de izvoare este cel intitulat *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, (București, Ed. științifică și enciclopedică, 1982, 2 volume într-unul, XLVII + 1276 p.) elaborat de Cornelia Bodea. Acesta cuprinde într-o viziune originală istoria revoluției române din 1848—1849, evenimentele tratate cronologic fiind grupate în trei mari părți: I. Precursorii adică Răscoala lui Horea, Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Mișcarea pentru un stat național unitar și independent, II. Revoluția română din 1848—1849 (pe etape), III. Epiloguri, perspective, volumul cuprinde 356 documente, multe inedite, cele în limbi străine, fiind traduse, precum și o bogată ilustrație, indice. Împlinirea a șase decenii de la crearea U.T.C.-ului, a generat și publicarea volumului *Documente din istoria mișcării revoluționare și democratice de tineret din România, I (1821—1922)*, elaborat de un colectiv de specialiști coordonat de C. Petculescu (București, Ed. Politică, 1982, 552 p.), cuprinzând 295 documente, care reflectă contribuția tineretului din România la emanciparea socială, economică și politică a poporului român în secolul trecut și la începutul secolului nostru.

De un deosebit interes s-au bucurat trei lucrări privind istoria României, prima intitulată *Trepte de civilizație românească*, o culegere de studii în care sînt prezentate cele mai semnificative momente din istoria poporului nostru din antichitate pînă în epoca contemporană, (București, Ed. Politică, 1982, 303 p.), celelalte două avînd caracter de sinteză de ex. *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, sub redacția acad. Șt. Pascu (București, Ed. Academiei, 1982, 392 p.), principalele părți ale acestora fiind: I. Prelegomene, cultură-civilizație, știință-societate; II. Creația tehnică și științifică populară românească; III. Gîndirea și creația științifică și tehnică românească cultă în epoca veche; IV. Gîndirea și creația științifică și tehnică românească în Evul mediu, și *Arta românească modernă și contemporană*, vol. II (București, Ed. Meridiane, 1982, 444 p.) pentru fiecare epocă istorică fiind prezentate cele mai semnificative realizări în arhitectură, pictură, grafică, sculptură, artele decorative.

Studiile și articolele, precum și unele lucrări independente au abordat tematici din întreaga istorie a României, de ex. pentru epoca veche E. Comșa, *Neoliticul în România* (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 112 p.); lucrarea face parte din colecția „Știință pentru toți”, cuprinde o sinteză a acestei probleme pe baza cercetărilor efectuate de autor în ultimile decenii, sub forma

unei expunerii în care sînt prezentate tipurile de locuință, de așezare, schimbul, podoabele, organizarea social-economică etc. O altă lucrare aparține lui Gh. Mușu, intitulată, *Din mitologia tracilor* (București, Ed. Cartea românească, 1982, 196 p.); de data aceasta volumul cuprinde o culegere de studii consacrată unei probleme mai puțin studiate în istoriografia românească, din concluziile căreia reiese interdependența dintre mitologia tracă și cea greacă. Cît privește volumul *Histria, les thermes romaines* (București, Ed. Academiei, 1982, 254 p.), vol. VI, din colecție, apărut sub redacția lui Al. Suceveanu, reprezintă rezultatul cercetărilor arheologice din anii 1964—1977 privind stratigrafia edificiilor termale precum și un catalog tematic al descoperirilor în această problemă.

Tot atît de prețioase sînt și acele lucrări de istorie medie. Așa de ex. N. Adăniloae, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă de la 1775 la 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului țărilor române* („Revista de istorie”, 8/1982, p. 950—955), are caracterul unui bilanț al investigațiilor privind raporturile otomanilor cu poporul român în Evul mediu pînă la începutul epocii moderne; V. Cîndea, C. Simionescu, *Prezențe culturale românești. Istanbul. Ierusalim, Paros, Patras, Sinai, Alep* (București, Ed. Sport-turism, 1982, 18 p. + 52 il.), se înscrie în literatura istorică sub forma unui jurnal de călătorie menit să reflecte legăturile culturale ale Principatelor române cu Levantul în secolele XVI—XVIII; St. Gorovei, *Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546)*, (București, Ed. Militară, 1982, 232 p.), face parte din colecția „Domnitori și voievozi” și scoate în evidență politica internă și mai ales externă a fostului domn în scopul asigurării independenței Moldovei, considerat de autor a fi un precursor al lui Mihai Viteazul; M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane „capitulațiile”* („Anale de istorie”, 6/1982, p. 34—68), se impune prin documentarea făcută de autor în arhivele turcești pentru elaborarea acestui studiu, prin care se susține existența acestor acte cu caracter juridic internațional; * * *, *Mihai Viteazul în conștiința europeană, I. Documente externe*, (București, Ed. Academiei, 1982, 686 p.) elaborat de un colectiv de specialiști, coordonat de I. Ardeleanu, V. Arimia, G. Bondoc, M. Mușat, care publică 241 documente din perioada 1593—1601, provenite din arhive străine europene, scoate în evidență locul pe care l-a ocupat politica externă a Țării Românești în această vreme în contextul relațiilor internaționale de pe continentul nostru; Constantin Șerban, *Unitatea politică a poporului român în evul mediu reflectată în cronicile din Transilvania (sec. XVII—XVIII)*, („Muzeul național”, VI, 1982, p. 189—194), reflectă interesul multor croniciari maghiari și sași (S. Samoskozy, J. Kemeny, M. Bethlen, J. Oltardus, G. Kraus etc.), pentru evenimentele din cele trei țări românești ca un tot unitar.

În domeniul istoriei moderne au trezit interes materialele: M. Bucur, *Jules Michelet și revoluționarii români* (Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, 266 p.), un volum de documente inedite și scrisori de epocă din anii 1846—1874 provenite din arhivele din Franța, pe marginea cărora se pot reconstitui legăturile revoluționarilor români cu marele istoric francez; C. Corbu, *Rolul țărănimii în istoria României (secolul XIX)*, (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 583 p.) a apărut la a 75-a aniversare a răscoalei țăranilor din 1907 și prezintă pentru prima dată o istorie a țărănimii române pe o lungă perioadă de timp (din antichitate pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea); din volum rezultă că țărăimea a contribuit la emanciparea poporului român pe calea civilizației și progresului; I. Corfus, *Agricultura în țările române. 1848—1864* (București, Ed. Științifică și

Enciclopedică, 1982, 436 p.) este o sinteză asupra dezvoltării agriculturii în Principatele române, din perioada revoluției române din 1848 și a formării statului modern român, cuprinzând date noi despre nivelul tehnic, regimul clăcii, producția agrară, relațiile sociale etc.; A. Iordache, *Pe urmele Goleștilor*, (Ed. Sport-turism, 1982, 296 p.), se insistă asupra locului pe care familia boierilor Golești l-a ocupat în istoria Țării Românești în secolul al XIX-lea pe baza unei documentări de arhivă în special; Z. Ornea, *Viața lui Constantin Dobrogeanu-Gherea*, (București, Ed. Cartea românească, 1982, 516 p.), face parte din acele monografii monumentale bine documentate despre un fruntaș al mișcării socialiste din România, alcătuită pe baza unor documente noi, prin care se reconstituie totodată viața politică, socială și economică a României de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Noile cercetări privind istoria contemporană a României sînt ilustrate de două interesante lucrări: prima, I. Scurtu, *Viața politică din România, 1918—1944. De la Marea Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din August 1944* (București, Ed. Albatros, 1982, 336 p.), lucrare cu caracter monografic, informează cititorul asupra vieții politice interne și externe din perioada interbelică, pe baza unor documente mai puțin cunoscute, al cărei obiectiv a fost menținerea independenței și suveranității naționale; a doua, Gh. Zaharia, C. Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919—1939*, (București, Ed. Militară, 1982, 466 p.), tot o monografie dar de un profil deosebit, documentarea efectuată de autori mai ales în arhive externe, scoțînd în evidență în special relațiile internaționale ale țării noastre în perioada cercetată; în anexă se publică integral 18 tratate internaționale semnate de guvernul român în perioada interbelică.

În istoriografia românească din 1982 s-au înscris și o seamă de lucrări privind probleme de istorie universală. Așa de ex. Eschil, *Rugătoarele, Persii, Șapte contra Tebei, Prometeu înlănțuit*, (București, Ed. Univers, 1982, 288 p.), este un volum care cuprinde o parte din opera dramatică a marelui scriitor grec din secolul V î.e.n., textul acesteia fiind însoțit de o prefață asupra vieții și operei autorului cu aprecieri critice asupra locului operei în dramaturgia universală; I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 212 p.), lucrare cu caracter biografic, cuprinde o prezentare a personalității fostului împărat al Imperiului roman de răsărit în lumina ultimilor cercetări, punîndu-se accent pe activitatea sa politică și culturală în nordul Dunării, teritoriu pe care l-a stăpînit o vreme. Un capitol special reflectă circulația monedelor cu efigia sa în special pe teritoriul țării noastre; E. Battisti, *Antirenașterea*, vol. I—II, (București, Ed. Meridiane, 1982, 337 + 351 p.), făcînd parte din colecția „Biografii, memorii, eseuri”, volumul aparține unuia din puținii istorici de artă competenți în cunoașterea manifestărilor artistice din epoca Renașterii, cu particularitatea că autorul acordă prioritate vieții spirituale cotidiene din Italia (sec. XIII—XIV), și modul cum aceasta se reflectă în creația artistică a epocii; I. Brown, *Pictura spaniolă în secolul al XVII-lea*, (București, Ed. Meridiane, 1982, 267 p.), apărut în aceeași colecție cu volumul precedent prezentat, acesta are caracterul unei sinteze despre una din școlile de pictură europene, care în acea epocă și-a aflat un drum propriu și în care s-au remarcat pictori ca de ex. Francesco Pacheco, Murillo, Zurbaran. Bogat ilustrată, lucrarea poate servi ca material didactic la lecție; R. Manolescu, *Ev mediu și feudalism (concept,*

obiective, metode de cercetare), („Revista de istorie“, 7/1982, p. 835—843), destinat în special cadrelor didactice care predau la catedră, materialul se impune prin seriozitatea cercetării și mai ales analiza terminologică, a conținutului noțiunilor de prim ordin pentru înțelegerea fenomenelor social-economice-politice și culturale dintr-o anumită epocă istorică; expunerea este însoțită de o bibliografie de specialitate cu caracter tematic; G. Adrian, *Pictura germană în secolul al XVII-lea* (București, Ed. Meridiane, 1982, 210 p.), aflată în colecția „Biblioteca de artă, Arte și civilizații“, volumul bogat ilustrat cuprinde o sinteză a picturii germane din secolul al XVII-lea în care autorul dă o interpretare originală creației artistice a celor mai de seamă pictori din acest secol și care s-au impus pe plan european; I. R. Costandache, *Declarația americană de independență, document major al ideologiei burgheze. Răsunetul internațional și importanța istorică*, („Revista de istorie“, 7/1982, p. 822—834), pe baza unei importante literaturi de specialitate autorul face o analiză a unuia din documentele fundamentale ale ideologiei burgheze surprinzând totodată influențele exercitate asupra acestuia de filozofia europeană din epoca Luminilor și unele asemănări și deosebiri în raport cu Declarația drepturilor omului și cetățeanului din Franța (1789); M. Popa, *Blocada continentală napoleoniană* („Revista de istorie“, 11/1982, p. 1204—1223), se remarcă printr-o nouă interpretare a acestui act politic cu caracter european, pe care autorul îl supune unei analize pentru a-i stabili cauzele îndepărtate și imediate, precum și urmările aplicării lui în contextul exercitării hegemoniei franceze pe continentul nostru la începutul secolului al XIX-lea; P. Bărbulescu, I. Cloșca, *Repertoriu de cronologie internațională 1914—1945* (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 415 p.). Este o lucrare cu profil de instrument de lucru, în care sînt prezentate principalele evenimente internaționale pe probleme, de ex.: primul război mondial; organizarea relațiilor internaționale postbelice; configurația lumii postbelice; germenii unor noi contradicții și conflicte; problema reparațiilor; încercări infructuoase de realizare a dezarmării; nașterea conceptului de securitate; criza economică mondială din 1929—1933 și implicațiile ei asupra relațiilor internaționale; problema dezarmării din anii 1929—1934; ofensiva agresorilor; izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Cît privește lucrarea *Consecințele economice și sociale ale crizei înarmărilor*, (București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1982, 156 p.), o culegere de studii, aparținînd unui colectiv de specialiști, cartea reflectă poziția României socialiste față de o problemă foarte actuală în zilele noastre, aflată în atenția opiniei publice internaționale în ultimile trei decenii (1950—1980); aceasta este însoțită de două documente prin care poporul român face apel la toate popoarele lumii pentru încetarea cursei înarmărilor și trecerea la un climat de pace și securitate colectivă. Vom încheia această trecere în revistă a literaturii istorice românești prin prezentarea memoriilor mareșalului sovietic K. Rokossovski intitulată *Datoria ostășească*, (București, Ed. Militară, 1982, 440 p.), care cuprinde interesante însemnări din anii 1939—1945 cu caracter militar, menite să completeze, dar să și illustreze unele momente mai puțin cunoscute din timpul celui de al doilea război mondial, în special de pe frontul antihitlerist.

Și cartea străină de istorie din anii 1978—1982 a înregistrat deosebite succese. Așa de ex. volumul *Développement de la conscience nationale en Europe centrale du XVI au XX siècle, Actes du colloque polono-français, 6—7 avril 1981*, (Poznan, 1982, 119 p.), cuprinde cele 12 comunicări prezentate la un colocviu internațional privind formarea conștiinței naționale pe baza cărora se pot stabili mai multe modele de acest fel în perioada de formare a națiunilor moderne în Europa centrală precum și evoluția acestui concept istoric de-a lungul vremii. Despre articolul lui A. Avram intitulat *Das Problem der Entstehung des Kolonat in Italien am Ende des Republik und zu Beginn des kaiserliches*, („Revue Roumaine d'Histoire“, 1/1982, p. 27—42), se poate afirma că reprezintă o analiză a acestui fenomen istoric — colonatul — mai ales în perioada de la sfârșitul Republicii romane și de la începutul Principatului lui Augustus. Totodată se constată că autorul, pe baza unor cercetări mai vechi și recente, studiază formele clasice pe care le-a cunoscut colonatul din punct de vedere economic și social din această perioadă și care ulterior au suferit unele deformări structurale. Despre dacii liberi s-a scris destul de mult pînă azi, totuși studiul istoricului Gh. Bichir intitulat *I daci liberi dei secoli II—IV d.C. fattori di permanenza e di continuità nella regione carpato-danubiana*, („Quaderni catanesi di studi classici e medievali“, IV, 7, 1982, p. 21—61), se remarcă prin noile știri rezultate din recente săpături arheologice pe baza cărora este prezentată analitic viața cotidiană a dacilor liberi din diferite regiuni ale fostei Dacii (de ex. separat pentru cei din nord și nord-est, dacii costoboci, din regiunile muntoase, carpii, din cîmpia Dunării, din vest și nord-vest); printre altele se afirmă că după părăsirea Daciei de către autoritățile romane, dacii liberi au revenit în Dacia romană înainte de goșilor. Elemente noi aduce și arheologul grec Photios Petsas în volumul *Pella Alexander the Great's capital*, (Thessaloniki, 1978, 164 p.), care cuprinde un istoric al capitalei Macedoniei pe timpul lui Alexandru cel Mare, pe baza săpăturilor arheologice efectuate între 1951 și 1970. Lucrarea este bogat ilustrată cu reproduceri după inscripțiile descoperite, ceramica precum și mozaicurile de o rară frumusețe pe baza cărora se pot reconstitui scene din viața cotidiană din sec. IV î.e.n. Studiul lui E. Cizek intitulat *Plinio il giovane e la conquista delle Dacia* („Quaderni catanesi di studio classic di e medievali“, III, 5, 1981, p. 63—76), constituie un exemplu de analiza critică a textelor (e vorba de o scrisoare a lui Pliniu cel Tânăr adresată lui Caninius Rufus, sub forma unui poem) din care rezultă noi aspecte din viața militară a dacilor pe timpul războaielor acestora cu romanii. Autorul dă de asemenea o nouă interpretare textului din „Panegiricul lui Traian“ menit să explice cauzele începerii acestor războaie, care au dus la cucerirea Daciei de către romani. Monografia bizantinistului R. I. Lilie intitulată *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten, Studien zur Politik des byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palestin bis zum vierten Kreuzzug (1096—1204)*, (München, 1981, 549 p.), se remarcă prin documentarea foarte bogată (vezi notele!), dar mai ales prin noua interpretare a politicii externe promovată de Imperiul bizantin față de cruciadele de la sfârșitul sec. XI pînă la începutul secolului al XIII-lea, dar și a consecințelor pe care le-au avut aceste expediții militare purtînd o haină religioasă pentru deteriorarea situației internaționale a Bizanțului în sud-estul Europei și în Orientul Apropiat. O interesantă, valoroasă și o adevărată premieră în literatura de specialitate reprezintă volumul *Les mondes nordiques Histoire et survivances de l'Europe, barbare*,

(V—XII siècle), (Paris, 1980, 248 p.), realizat de un colectiv de istorici sub conducerea lui David Wilson. Acesta cuprinde o prefață, o introducere, 8 capitole și o postfață, — are o foarte bogată ilustrație alb-negru și color de foarte bună calitate, — prin intermediul căroră sînt dezbătute probleme ca : zeii și eroii nordului ; popoarele germanice în Europa ; colonizarea anglo-saxonă a Angliei ; aportul popoarelor celte la civilizația europeană (picții, scoții, irlandezii, galii) ; popoarele scandinave ; epopeea vikingilor ; slavii de nord (o parte din cei apuseni stabiliți între Weser și Vistula) ; Romantism ; Renaștere ; Popoarele de nord și Galia. Despre valoarea cronicilor din Moldova pentru documentarea istoriei României din Evul mediu s-a scris mult în istoriografia românească, dar recent istoricul sovietic E. M. Rusev a publicat lucrarea *Moldavskoe letopisanie. Pamiatnik feodalnoi ideologii*, (Kișinev, 1982, 370 p.), pe baza căreia autorul face o analiză a ideologiei, epocii medii în Moldova, mai precis a gândirii politice a clasei boierești așa cum ea s-a reflectat în politica internă și externă a Moldovei. Materialele investigate încep cu letopisețele din sec. XV și se încheie cu cronică lui Ion Neculce iar problemele dezbătute sînt printre altele legitimarea exploatării feudale, lupta pentru independență contra otomanilor, originea poporului român și a limbii sale etc. De un interes deosebit apare și monografia a doi istorici maghiari I. Berend și G. Ranki, intitulată *The european Periphery and Industrialization, 1780—1914*, (Budapesta, 1982, 180 p.), pe baza căreia se pot cunoaște condițiile istorice ale apariției revoluției industriale într-o serie de țări europene aflate la periferia continentului, de fapt a principalelor state occidentale (Anglia, Franța, Germania), unde a avut loc revoluția industrială cel mai de vreme, E vorba de statele mici ca de ex. Portugalia, Spania, Italia, Grecia, Ungaria, România, Serbia, Bulgaria, precum și Rusia țaristă ; textul este explicat de numeroase tabele sugestiv întocmite. De asemenea o carte interesantă este consacrată Congresului de la Berlin — *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in sud-est Europa in der zweiten Hälfte des 19 Jahrhunderts* — (Wiesbaden, 1982, 539 p.), de fapt o culegere de 33 studii care reflectă consecințele asupra popoarelor europene ale hotărîrilor de cabinet ale acestui congres. În contextul volumului sînt tratate probleme ca : Politica internațională în sud-estul Europei ; Problema orientală ca problemă a politicii interne și externe a statelor europene ; Austro-Ungaria și Balcanii ; Importanța problemei orientale pentru mișcarea de emancipare europeană ; Problema modernizării în sud-estul Europei ; Societățile comerciale și emanciparea națională în sud-estul Europei ; Dezvoltarea economică și industrializarea în sud-estul Europei. De remarcat prezența a cîtorva studii relativ la România din această vreme : N. Fotino, *Recunoașterea independenței României și Congresul de la Berlin* ; B. Jelawich, *România la Congresul de la Berlin, Problema încheierii păcii* ; Dan Berindei, *Modernizarea statului și societății din România. 1849—1877* ; R. Hit-chins, *Aspectele internaționale ale mișcării naționale românești din Ungaria*. O carte menită să prezinte, de asemenea, interes pentru istoricii din România este aceea a lui M. Golczewski, *Der Balkan in deutschen und österreichischen Reise und Erlebnis Berichten 1912—1918*, (Wiesbaden, 1981, 288 p.), prin intermediul căreia se poate cunoaște imaginea popoarelor din peninsula Balcanică la începutul secolului XX, așa cum aceasta se reflectă într-o anumită categorie de izvoare istorice : memorii, jurnale de călătorie, ale unor personalități politice și militare din Germania și din Austro-Ungaria, aceste popoare fiind : turc, sîrb, munte negrean,

bulgar, grec, albanez și român. Totodată sînt surprinse și relațiile dintre toate aceste popoare în perioada studiată. Un alt volum cuprinde cele 10 comunicări prezentate la cel de-al doilea colocviu austro-maghiar de istorie desfășurat la Viena în 1980 consacrat situației Ungariei și Austriei pe timpul domniei Mariei Tereza și a lui Josef al II-lea — * * *, *Ungarn und Osterreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte in Verhältnis der beiden Länder*, (Wien, 1982, 164 p.). Problemele dezbătute în materialele publicate se referă la istoriografia privind epoca reformelor lor teresiene și iosefiene, societatea, viața economică, socială, politică și culturală din Ungaria și Austria în secolul al XVIII-lea. Ultima lucrare la care ne oprim aparține istoricului S. Chikh, intitulată *l'Algerie en armes ou le temps des certitudes*, (Alger, 1981, 512 p.), care se prezintă sub forma unei profunde analize a pregătirii, declanșării și desfășurării revoluției algeriene de eliberare națională pe calea războiului anticolonial dus împotriva Franței în anii 1954—1962. Autorul care a avut acces la documente din arhivele din Alger studiază concomitent evenimentele interne și ecoul acestora pe plan internațional pe de o parte, iar pe de alta acțiunile duse de Frontul de Eliberare al Algeriei în cadrul O.N.U.

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN

PUBLICAȚII RECENTE PRIVITOARE LA METODICA PREDĂRII ISTORIEI (1980—1981—1982) *

Documente de partid

Ceașescu, Nicolae, *Expunerea cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului, prezentată la Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982.* — *Cuvîntare la încheierea lucrărilor plenarei*, Editura politică, București, 1982, 96 p. Expunerea reprezintă un document de excepțională valoare teoretică și practică din care desprindem sarcinile de realizat prin studierea istoriei : înțelegerea, tratarea și predarea unitară a istoriei patriei în ansamblul ei, în contextul istoriei universale, realizarea unei noi calități a muncii (însușirea mai profundă a problematicii istoriei de către elevi, punindu-se accent pe înțelegerea evenimentelor istorice și pe învățămintele ce trebuiesc trase din trecutul istoriei pentru prezent și viitor), creșterea rolului istoriei în activitatea politică, ideologică, în întreaga activitate de educare și formare socialistă a tineretului. Profesorii de istorie au datoria de a preda istoria unitară a patriei și istoria universală prin lectii adaptate noilor teze din valoroasa expunere a tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Ceașescu, Nicolae, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al educației politice și culturii socialiste, în Congresul al II-lea al educației politice și culturii socialiste — 24—25 iunie 1982*, Editura politică, București, 1982, p. 7—17. Cu deosebită pregnanță secretarul general subliniază că, la temelia educației politice stă cunoașterea istoriei patriei, a devenirii poporului român, cultivarea mîndriei pentru milenara sa statornicie pe aceste meleaguri, pentru eroismul cu care și-a dobîndit ființa națională.

Ceașescu, Nicolae, *Raport cu privire la stadiul actual al edificării socialismului, la realizarea Planului național unic de dezvoltare economico-socială, la programele speciale și la măsurile pentru îndeplinirea cu succes a cincinalului, a hotărîrilor Congresului al XII-lea al partidului. 16 decembrie 1982*, în *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1982, p. 1—76. Este documentul programatic care ne ajută să studiem evenimentele și fenomenele în viziunea legăturii trecut-prezent-viitor, formînd la elevi concepția științifică despre lume. Rețin atenției problemele teoretice cu privire la stadiul actual al dezvoltării României, sarcinile activității ideologice, politico-educative pentru educarea materialist-dialectică, patriotică a elevilor. La lecțiile de istorie contemporană a României, clasa a X-a, documentul poate fi folosit în dezbaterile diferitelor probleme legate de tema „Făurirea socialismului în

* Prescurtări : Inv. Lic. Teh. Prof. = Învățămîntul liceal și tehnic-profesional ; R.P. = Revista de pedagogie ; S.A.I. = Studii și articole de istorie ; T.Șc. = Tribuna școlii.

România“, spre exemplu : rezolvarea problemei naționale, creșterea rolului conducător al P.C.R. în întreaga viață socială, politica externă a partidului și statului nostru.

Metodica istoriei

Mucica, Teodor, *Strategii didactice de integrare a mijloacelor de învățămînt în lecții*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXIX, 9, 1981, p. 11–13. Folosirea eficientă a mijloacelor de învățămînt depinde de : 1. Pregătirea minuțioasă a profesorului pentru lecție ; 2. Folosirea diferențiată a mijloacelor de învățămînt în funcție de strategiile didactice ; 3. Stabilirea precisă a locului și momentului integrării mijloacelor de învățămînt în lecție ; 4. Raportarea permanentă a acțiunii de integrare a mijloacelor de învățămînt la obiectivele pedagogice ale lecției.

Popescu, Petru Demetru, *Filmul la lecția de istorie*, în „S.A.I.“, XLIII–XLIV, 1981, p. 99–106. Propunătorul se referă la metodologia utilizării valențelor instructiv-educative ale filmului istoric documentar în crearea lecției de istorie. Exemplifică titluri din fondul material-vizual existent la Casa corpului didactic din București, pentru disciplinele istoriei României și universale. Pentru realizarea interdisciplinarității oferă exemple de utilizare a filmelor documentare adiacente disciplinelor istoriei. Concretizează folosirea filmului istoric documentar „Războiul de independență“ la lecția „Cucerirea independenței de stat a României“.

Roman, Louis, Gh. Smarandache, Petru Demetru Popescu, *Generalizarea experienței înaintate în activitatea profesorilor de istorie*, în „S.A.I.“, XLIII–XLIV, 1981, p. 90–98. Autorii analizează și prezintă avantajele diferitelor forme ale schimbului de experiență la toate nivelele, în scopul autocunoașterii și autoperfecționării profesorilor de istorie, cu sublinierea ca fiecare să aibă un stil de muncă original și specific. Sugerează organizarea experimentului în cadrul schimbului de experiență și caracterul de permanență al acestuia, în toate formele și componentele sale.

Metodica istoriei în clasa a IV-a

Amariei, Elena, *Cultivarea sentimentelor patriotice*, în „T.Șc.“, XII (XXXIII), 243 (1329), 1982, septembrie 18, p. 5. Ne împărtășește cum valorifică conținutul unor lecții de citire cu conținut istoric sau de istorie în scopul educării patriotice a elevilor, ce obiective își propune prin predarea istoriei patriei.

Dinu, Elena, *Îmbunătățirea studiului istoriei în liceul pedagogic*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXX, 11, 1982, p. 12. Expune câteva din preocupările colectivului catedrei din liceu, menite să asigure predarea-învățarea istoriei la nivelul exigențelor actuale. Spre exemplu, în cadrul activităților de perfecționare se urmărește : informarea învățătorilor de specialitate prin prezentarea materialului istoric în lumina ultimelor documente ; reconsiderarea unor concepte istorice ; modernizarea tehnologiei didactice în procesul de învățare a istoriei.

Dragoș, Viorica, *Valorificarea elementelor locale în predarea istoriei patriei*, în „T.Șc.“, XII (XXXIII), 235 (1321), 1982, ianuarie 16, p. 4–5. Sînt prezentate exemple din modul cum a valorificat elementele de istorie locală (jud. Sălaj) prin lecții, excursii la locuri istorice, vizite la Muzeul județean de istorie și la întreprinderi, urmărind formarea și dezvoltarea conștiinței și conduitei patriotice la elevi.

Metodica istoriei antice

Iordănescu, Aurel, *Ridicarea Macedoniei*. (Plan de lecție comentat — clasa a V-a), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 113—121.

Iordănescu, Aurel, *Liga de la Corinth*, (Izvor istoric comentat). în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 147—152. Textul este preluat din lucrarea lui Justinus (sec. al II-lea e.n.), intitulată „Rezumat al istoriilor filippice ale lui Trogus Pompeius”, (cartea a IX-a, capitolul V, traducere nouă), putînd fi folosit la lecțiile: „Decăderea Greciei și ridicarea Macedoniei”, clasa a V-a; „Forme de organizare politică în lumea antică”, clasa a XI-a.

Perovici, Minodora, *Răscoala condusă de Toma Slavul*, în „*Theophanes Continuatus*”, (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 153—155. Lucrarea lui Tefon intitulată „*Theophanes Continuatus*” conține un grup de cronici grecești ce se referă la istoria Bizanțului între anii 813 și 961, cuprinzînd și evenimentele legate de răscoala condusă de Toma Slavul (820—823). Documentul se integrează la lecția „Lupta de clasă în societatea feudală”, clasa a XI-a.

Metodica istoriei Evului mediu

Buzdugan, Maria, Petru, Demetru Popescu, *De la regatul barbar la statul feudal*, (Plan de lecție comentat — clasa a XI-a), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 135—141.

Metodica istoriei moderne și contemporane

Grigoriu, Paul, *Formarea națiunilor și a statelor naționale în epoca modernă*, (Plan de lecție comentat — clasa a XII-a), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 141—146.

Popescu, Elina, *Declarația cu privire la acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale*, (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 159—164. Documentul a fost adoptat de Adunarea Generală a O.N.U. la 14 decembrie 1961, cu concursul activ al României și al celorlalte țări socialiste. Izvorul are însemnătate deosebită în predarea lecțiilor: „Destrămarea sistemului colonial al imperialismului și formarea noilor state independente”, clasa a VII-a; „Prăbușirea sistemului colonial al imperialismului — Probleme ale țărilor în curs de dezvoltare”, clasa a XII-a.

Metodica istoriei României

Buga, Maria, *România în anii crizei economice, 1929—1933*, (Plan de lecție comentat — clasa a X-a), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 122—127.

Cristescu, Octavian, *Lupta forțelor democratice sub conducerea P.C.R., pentru realizarea unui larg front popular antifascist (1934—1938)*, (Plan de lecție comentat — clasa a X-a), în „S.A.I.”, XLIII—XLIV, 1981, p. 128—135.

Ciobanu, Ștefan, *Exigențe majore în studiul istoriei (II)*, în „Inv. Lic. Teh. Prof”, XXIX, 7, 1981, p. 11—13. Subliniază sarcinile majore care stau în fața profesorilor de istorie în procesul îmbunătățirii conținutului predării istoriei patriei, în lumina expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la cea de a 60-a aniversare a făuririi Partidului Comunist Român.

Georgescu, Ion, *Aprofundarea fenomenului istoric prin problematizare*, în „R.P.”, XXXI, 6, 1982, p. 47–49. Prezintă câteva modalități de creare de „situații-probleme” date spre rezolvare elevilor în cadrul desfășurării unor lecții de istorie a României — „Lupta Țărilor Românești pentru apărarea independenței în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn”, „Răscoala de la 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan”, la clasa a VIII-a.

Mureșanu, Camil, *Concepția P.C.R. despre tratarea unitară a istoriei patriei*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 10, 1982, p. 17–19. În lumina Expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara largită a C.C. al P.C.R. din 1–2 iunie 1982, consideră utilizarea metodei comparative, demersul de la istoria civilizației — mijloace de adîncire și de îmbogățire a modalităților tratării unitare a istoriei patriei și subliniază necesitatea depășirii reminiscentelor din metoda de a preda istoria pe compartimente, pentru că alterează fluxul viu al unității în diversitate.

Scurtu, Ioan, Gheorghe Neacșu, *Rezoluția plenarei C.C. al P.C.R. din iulie 1936*, (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLIII–XLIV, 1981, p. 156–158. Izvorul va fi utilizat la lecția „Lupta P.C.R. pentru apărarea intereselor poporului, pentru realizarea Frontului popular antifascist”, clasa a X-a.

Simionescu, Cristofor, *Document programatic*, în „Cronica”, XVII, 24 (854), 1982, iunie 11, p. 1. Pe baza expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara C.C. al P.C.R. din 1–2 iunie 1982, propune îmbunătățirea conținutului predării istoriei patriei și partidului. Subliniază importanța acestui obiect în educația patriotică a elevilor.

Ștefănescu, Victoria, *O nouă calitate în procesul predării-învățării istoriei patriei*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 6, 1982, p. 3–5. Reținem sarcinile desprinse din expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara C.C. al P.C.R. din iunie 1982, cu privire la studierea istoriei.

Corelarea interdisciplinară

Patoni, Sotir, *Predarea istoriei în context interdisciplinar*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXIX, 9, 1981, p. 31–32. Abordează problema predării-învățării istoriei în conexiune cu literatura beletristică, referindu-se la câteva aspecte din cultura Renașterii și la două teme majore din istoria patriei: „Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României” și „Unirea cea mare”.

Văiteanu, Viorica, *Interdisciplinaritatea istorie-literatură română în aprofundarea sentimentelor patriotice la elevi*, în „R.P.”, XXXI, 7, 1982, p. 25–27. Prin câteva exemple ilustrează în ce fel literatura poate lumina, pentru elevi, dintr-un unghi nou și inedit, unele aspecte ale dezvoltării istorice. În final exprimă condițiile necesare pentru a rezolva interdisciplinaritatea istorie-literatură.

Educația moral-cetățenească a elevilor

Cărăuș, Trifan, *Istoria — școală a înaltelor sentimente patriotice*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 8, 1982, p. 5–6. În lumina expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara largită a C.C. al P.C.R. din iunie 1982, sarcinile prioritare ale istoriei sînt: cunoașterea și cinstirea gloriei trecute și prezente a realităților noastre socialiste, dezvoltarea răspunderii în muncă a viitorilor specialiști-cetățeni.

Ciută, Jean, *Istoria — izvor nesecat de educație patriotică*, în „T.Șc.”, XII (XXXIII), 244 (1330), 1982, octombrie 16, p. 7. Subliniază coordonatele studierii și învățării istoriei. Elementele locale ale istoriei satelor, comunelor, orașelor, ale întreprinderilor trebuie cunoscute și mai bine folosite în munca profesorilor de istorie.

Hociotă, Constantin, *Prețioasa moștenire a trecutului*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 8, 1982, p. 9—10. Sint exprimate direcțiile prin care activitatea profesorilor de istorie poate ajunge la maximă eficiență și funcționalitate: responsabilitate în valorificarea tezaurului istoric, valorificarea metodică a sensurilor profunde ale unor procese istorice, corelarea sistematică între anumite aspecte actuale și proveniența lor, educarea materialist-științifică a elevilor.

Petroman, Pavel, Ioan Costan, *Educația în spiritul dragostei față de patrie și partid, posibilitate perpetuă și ubicuă*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 6, 1982, p. 4—5. Consemnează câteva din formele specifice de realizare a impactului cu textul literar sau istoric în scopul formării și consolidării emoțiilor, sentimentelor și pasiunilor, idealurilor de viață, a atitudinilor politice comuniste.

Smeu, Georgeta, *Istoria și școala*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 10, 1982, p. 23. Exprimă diferite modalități de educație patriotică prin activități la lecții și în afara clasei, menționând cercurile de istorie, întâlnirile cu personalități, vizitele la întreprinderi, activitatea de autogospodărire a clasei, a internatului, a liceului, simpozioanele, concursurile școlare, expozitiile tematice comemorative.

Folosirea documentelor la lecții

Ministerul Educației și Învățămîntului, *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român. Tematică, bibliografie, crestomație*, București, 1981, 591 p. Lucrarea, realizată de un colectiv de specialiști, se adresează studenților, dar constituie un ajutor prețios pentru profesorii de istorie în pregătirea și desfășurarea lecțiilor de istoria României. Volumul este format din treisprezece capitole, referitoare la problemele fundamentale ale istoriei României, selectate pe etape. Fiecare capitol cuprinde: bibliografie și tematică propusă, pentru a da un cadru de orientare și informare; caracteristici de fond, despre momentele mai de seamă ale istoriei naționale, din Programul Partidului Comunist Român, din opera tematico-ideologică a secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu; aprecieri semnificative ale fondatorilor socialismului științific cu privire la fapte mai importante din istoria poporului român, îndeosebi pentru cele referitoare la perioadele medie și modernă; extrase din documente și din literatură, constituind partea cea mai extinsă care oferă informație felurită și condensată.

Muzeul Național de Istorie, *Istoria României. Crestomație. I. Epoca străveche, epoca veche, II. Epoca medie, III, Epoca modernă*, București, 1982. Lucrarea, realizată sub coordonarea prof. Florian Georgescu, este structurată în trei părți distincte. În fiecare volum sint texte programatice din diferite documente de partid și din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, conținând aprecieri la adresa celor mai importante evenimente din perioada respectivă. În primul volum sint înmănunchate texte documentare. Al doilea volum grupează extrase din documente, cronici, alte lucrări de epocă. Al treilea volum cuprinde selecțiuni din publicațiile de epocă, documente ale vremii. Textele selectate sint importante

pentru înțelegerea și ilustrarea celor mai semnificative momente, a celor mai diferite aspecte din istoria patriei, astfel că lucrarea are o deosebită utilitate practică în munca cu elevii.

Popa Bran, Romulus, *Rolul izvoarelor scrise în predarea istoriei*, în „Însemnări didactice”, Constanța, 1982, p. 10–29. Prezintă categoriile de izvoare documentare scrise, mijloacele de lucru pentru folosirea eficientă a izvoarelor — culegerile de izvoare scrise, creștomatiile școlare, volumele de documente —, procedee de introducere a izvoarelor în predarea istoriei, scopul folosirii lor în lecții.

Folosirea manualului la lecțiile de istorie

Roșoga, Mircea, *Modalități de folosire a manualului școlar*, (Dezbaterile revistei „Înv. Lic. Teh. Prof.”), în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 31, 1982, p. 21–22. Sint exprimate modalitățile de folosire a manualului școlar în activitatea cu elevii clasei a IX-a.

Stoleru, Sanda, *Utilizarea metodelor active-participative în predarea-învățarea științelor sociale*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 2, 1982, p. 14–15. Metoda îmbinării predării cu studiul temei din manual în clasă, prezentată pentru obiectul „Cunoștințe social-politice”, la clasa a X-a, este orientativă și pentru predarea disciplinelor de istorie, în scopul învățării lecțiilor în clasă de către elevi — orientare fundamentală a didacticii moderne.

Folosirea istoriei locale în cadrul lecției de istorie

Popeangă, Vasile, *Metodologia utilizării în lecții a datelor de istorie locală*, în „Catedra”, Arad, 1980, p. 82–93. Sint dezbătute următoarele modalități operaționale: selectarea informațiilor de istorie locală ce vor fi transmise la lecțiile de istorie; integrarea evenimentelor în contextul istoriei naționale sau universale; relevarea semnificației axiologice a evenimentelor de istorie locală; valorificarea resurselor educaționale ale informațiilor integrate în contextul lecției. Concretizează prin integrarea istoriei Aradului în istoria României și universale. În final — despre rolul pedagogic al datelor de istorie locală.

Lecția la Muzeul de istorie

Iovin, Ileana, *Resursele formative ale lecției de istorie predate la clasa a IV-a în muzeu*, în „Catedra”, Arad, 1980, p. 58–68. Prezintă metodică desfășurării lecției de recapitulare „Cum s-a format poporul român”, folosind fișa de lucru ajutătoare. Sint inserate planul lecției și modelul fișei de lucru ajutătoare.

Mihăilescu, Lucreția, *Folosirea documentelor autentice*, în „T.Șc.”, XI (XXXII), 225 (1311), 1981, martie 21, p. 7. Ne împărtășește cum a organizat și desfășurat lecția de sinteză, la clasa a IX-a, cu temele: „Începuturile mișcării muncitorești și socialiste”, „Mișcarea muncitorească și socialistă din România”; „Situația clasei muncitoare la sfârșitul secolului al XIX-lea” și „Crearea P.S.D.M.R. în 1893”, la Muzeul de istorie a Municipiului București.

Cabinetul de istorie

Farkaș, Walter, *Cabinetul de istorie, instrument eficient în predare*, în „T.Șc.”, XII (XXXIII), 245 (1331), 1982, noiembrie 6, p. 6—7. Expune metodică desfășurării lecției „Statul dac sub conducerea lui Burebista”, clasa a VIII-a, în cabinetul de istorie. Accentuează asupra conținutului fișei tematice și mapelor tematice individuale ale elevilor.

Giosu, Mircea, *Concepția de realizare a cabinetelor de științe sociale și de istorie*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXX, 5, 1982, p. 17—18. Articolul este sugestiv pentru organizarea cabinetelor de istorie deoarece se prezintă titluri de fotoexpoziții tematice, dotarea cabinetului cu mobilier eficient pentru desfășurarea activităților în grup, mijloacele de învățămînt din dotarea cabinetului. Elaborarea mapelor didactice pe teme sau lecții, pentru profesori și elevi, ar constitui mijlocul cel mai important pentru perfecționarea pregătirii profesionale și pentru implicarea activă a elevilor la lecție. Într-o asemenea manieră este prezentată desfășurarea lecției referitoare la viața economică a României între anii 1934—1938.

Ioan, Andrei, *Aspecte metodice privind organizarea și desfășurarea lecțiilor de recapitulare finală în cadrul cabinetului de istorie*, în „Buletin de Informare și Documentare”, Giurgiu, 1981, p. 55—60. Înfățișează metodică lecțiilor bazate pe proiecții de diap filme și filme istorice, pe folosirea tabelelor sinoptice, a hărților de contur sau tematice — cu exemple de lecții de istorie universală, la clasele a VII-a și a XII-a. Descrie cum a desfășurat, pe grupe de elevi, lecția „Anul revoluționar 1848 în Țările Române”.

Plugaru, Liviu, *Cabinetul de științe sociale — laborator complex al muncii politico-ideologice și educative*, în „Buletin Informativ”, Brașov, 1 (5), 1982, p. 24—25. Sînt orientări în legătură cu conținutul fișierului istoric, materialul vizual — expozițional și depozitabil, mijloacele audio-vizuale și mobilierul adecvat cabinetului.

Preotesoiu, Iosif, *Aspecte privind activitatea elevilor în cadrul orelor de istorie*, în „Buletin de Informare și Documentare”, Giurgiu, 1981, p. 61—66. Ne înfățișează îmbinarea mijloacelor clasice cu tehnicile didactice moderne în cadrul metodei — modelarea —, la lecțiile despre revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu sau revoluția română de la 1848. În cazul lecțiilor de probleme fundamentale ale istoriei lumii, la clasele a XI-a și a XII-a, apelează la metoda expunerii sistematice pe baza unui plan comunicat în prealabil elevilor și însoțită de demonstrații, folosind izvoare și documente istorice sau o bibliografie minimală. Prezintă desfășurarea lecției „Caracteristicile fundamentale ale revoluțiilor internaționale după cel de al II-lea război mondial”, clasa a XII-a.

Cercul de istorie

Cărunțu, Ion, *Unele aspecte privind contribuția cercului de istorie la formarea concepțiilor științifice despre lume și viață la elevii claselor V—VIII*, în „Buletin de Informare și Documentare”, Giurgiu, 1981, p. 67—69. Scoate în evidență cum se formează dragostea și interesul pentru istoria patriei prin activitatea de descoperire a vestigiilor arheologice, desfășurată de membrii cercului de istorie „Micii arheologi” și cum elevii reușesc să deprindă caracterul logic al devenirii istorice, prin studierea materialelor descoperite.

Patoni, Sotir, „*Prietenii istoriei*“, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXX, 11, 1982, p. 14. Semnatarul articolului prezintă activitatea desfășurată de cercul de istorie, geografie istorică și turism, în care sînt cuprinși elevi din clasele a IX-a—a XII-a : colectivele organizate, referatele redactate de elevi, simpozioanele dedicate unor evenimente, expozițiile organizate în cabinetul de istorie, colaborarea cu diferite muzee din Capitală.

ȘTEFAN ILIE

**Tiparul executat la I.P. „13 Decembrie 1918”,
sub comanda nr. 833.**

